

“ श्रीशारदामुद्रणालये ” तदधिपतिना श्रावक-
हर्षचंद्रात्मजेन पण्डितभगवानदासेन मुद्रितम्
खारुनगेट वीट्टल मंदिर पासे भद्र-अमदावाद

પ્રસ્તાવના.

આ જીવનમાસ નામના અંથનો લાવાર્થ તપોગચ્છાધિરાજ શાસનસમ્રાટ્ સર્વશાસ્ત્ર વિશારદ તીર્થોદ્ધારક સર્વ તન્ત્ર સ્વતન્ત્ર આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરના શિષ્ય જેનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયવિજ્ઞાનસૂરીશ્વરના શિષ્ય સાહિત્યપ્રેમી શાસન રસિક સુનિમહારાજ શ્રીમદ્ વલ્લભવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી લાખ્યો છે. વાંચનારે અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય બાબત એ છે કે- આ અંથનો અર્થ વૃત્તિનો અક્ષરશઃ અર્થ નથી, પરન્તુ કેવળ સ્વતન્ત્ર અર્થ છે, જેથી વૃત્તિમાંનો કોઈ લાવાર્થ હોય ને કોઈ ન પણ હોય. વૃત્તિના લાવાર્થવાળો અર્થ આ અંથમાં ફવચિત્ કોઈકેઈ ગાથાનોજ હશે, અને તેવા કેટલોક અર્થ ઉત્તરવિભાગમાં છે, જેથી ચોક્કસ દૃષ્ટિએ આ અંથનો અર્થ વૃત્તિનો અર્થ છે એમ નથી, તોપણ ગાથામાં કહેલી વસ્તુનો ભાવ પ્રાયઃ સ્પષ્ટ કરેલ છે. અને પ્રસંગાનુસાર અન્ય વિષયોના પ્રશ્નપૂર્વક વિસ્તાર પણ કરેલ છે. આ અંથ પહેલાં છપાયેલ કર્મપ્રકૃતિનો અર્થ જેમ એક જુદો સંક્ષિપ્તાર્થ છે, તેમ આ પણ એક જુદોજ સંક્ષિપ્તાર્થ છે.

આ અંથમાં ૧૪ ગુણુસ્થાનોને ૧૪ જીવસમાસ એ નામ આપીને ગુણુસ્થાનને જીવલેહ તરીકે ગણેલ છે. ફવચિત્ ૧૪ ગુણુસ્થાન ને ૧૪ જીવલેહ એ જાનનેને પણ ૧૪ જીવસમાસ તરીકે ગણેલ છે. એ રીતે ચૌદ પ્રકારનો જીવસમાસ ને ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ પ્રકારનો અજીવસમાસ એ જ સમાસને સત્પદ પ્રરૂપણાદિ આઠ અનુયોગમાં ઉતારેલ છે, જેથી આ અંથમાં મુખ્ય વિષય સત્પદાદિ આઠ અનુયોગમાં ૧૪ જીવલેહ (૧૪ ગુણુસ્થાનનો) ને પાંચ અજીવનો છે.

આ અંથનું નામ જો કે જીવાજીવમમાસ છે તોપણ અજીવપ્રરૂપણા અતિ અલ્પ ને જીવપ્રરૂપણા અતિ વિસ્તૃત હોવાથી આ અંથનું જીવમમાસ નામ આપેલ છે, અને પ્રચલિત પણ એજ નામ છે.

પુનઃ શુદ્ધિની બાળતમાં વિશેષતા એ છે કે-કર્મગ્રંથના વિષયના અભ્યાસી માસ્તર હીરાચંદ દેવચંદ, કે જેઓએ પ્રથમ છપાયેલ કર્મપ્રકૃતિના સંક્ષિપ્તાર્થ શુદ્ધ તપાસ્યો હતો, તેઓએજ આ ગ્રંથનાં સર્વ પ્રકારે તપાસ્યાં છે જેથી કેવળ વાક્ય વા અક્ષરની શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ પણ ઠીક રીતે લક્ષ્ય અપાયેલ છે, અને તેથી પ્રથમ છપાયેલ કર્મપ્રકૃતિ સંક્ષિપ્તાર્થવત્ આ ગ્રંથનો સંક્ષિપ્તાર્થ પણ વિશેષ શુદ્ધ થયેલ છે. એ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં શુદ્ધિની બાળતમાં એનું લક્ષ્ય હોવા છતાં પણ મતિદોષ વિગેરે કારણથી કેાઇ ભાવાર્થની અશુદ્ધી રહેવા પામી હોય તો સજ્જનો સુધારીને વાંચશે એવી મારી સવિનય નમ્ર પ્રાર્થના છે, અને તેવી ભાવાર્થઅશુદ્ધિ માટે હું મિથ્યાહૃદય આહું છું.

સૂચના-આ ગ્રંથમાં કેાઇ સ્થાને મિથ્યાત્વનું અન્ટર સિદ્ધાન્તમતે ૧૩૨ સાગરો લખાયું છે તે સ્થાને સિદ્ધાન્તમતે ૬૬ સાગરો વાંચવું ઉચિત લાગે છે.

લી. શ્રીયત્ માસ્તર ચંદુલાલ નાનચંદ સિનોર નિવાસી.

વિષયાનુક્રમ

(જીવસમાસ અજીવસમાસનો)

વિષય	ગાથા.	પાન.	વિષય	ગાથા.	પાનું
અભિધેયાદિ	૧	૧	(વિશેષસ્વરૂપ-યોગિનિબદ્ધ-સંઘનન-સંસ્થાન-શરીર-અતે યોગમાં જીવસમાસ)		
કાગમંત્રાદ	૨	૧	૩ વેદમા	૫૯	૩૫
જીવન્તી નિરોપ નિરક્તિ	૩	૨	૪ કપાયમાં	૫૯	૩૫
તિ આદિ ૬ અનુયોગ	૪	૨	૫ જ્ઞાન	૬૨	૩૭
અત્યદાદિ ૮ અનુયોગ	૫	૩	૭ સયમ	૬૬	૪૨
૨ સત્ત્વદાનુયોગમાં (જીવસમાસ અજીવસમાસ)			૪ દર્શન	૬૯	૫૦
૧૪ મૂળ માર્ગગાનાં નામ	૬	૪	૬ લેશ્યા	૭૦	૫૦
૧૪ સ્તરાગામ (અર્થાત્ ૧૪ ગુણસ્થાન).	૯	૫	૨ ભવ્યમાં જીવસમાસ	૭૫	૫૨
૪ ગતિમાર્ગજ્ઞા ને તેમા ૧૪ જીવસમાસ	૧૧	૯	૭ સમ્યક્ત્વ ને તેમાં	૭૬	૫૩
૫ વ્યતિમાર્ગજ્ઞા	૨૩	૧૬	૨ સંઝી ૨ આહારી ને તેમાં	૮૧	૫૭
૬ કાયમાર્ગજ્ઞા	૨૬	૧૭			
			इति जीवसमास.		

પુનઃ શુદ્ધિની બાળતમાં વિશેષતા એ છે કે-કર્મગ્રંથના વિષયના અભ્યાસી માસ્તર હીરાચદ દેવચંદ, કે જેઓએ પ્રથમ છપાયેલ કર્મપ્રકૃતિના સક્ષિપ્તાર્થ શુદ્ધ તપાસ્યો હતો, તેઓએજ આ ગ્રંથનાં સર્વ મુદ્દા તપાસ્યાં છે જેથી કેવળ વાક્ય વા અક્ષરની શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ પણ ઠીક રીતે લક્ષ્ય અપાયેલ છે, અને તેથી પ્રથમ છપાયેલ કર્મપ્રકૃતિ સક્ષિપ્તાર્થવત્ આ ગ્રંથનો સંક્ષિપ્તાર્થ પણ વિશેષ શુદ્ધ થયેલ છે. એ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં શુદ્ધિની બાળતમાં એનું લક્ષ્ય હોવા છતાં પણ મતિદોષ વિગેરે કારણથી કેઇ ભાવાર્થની અશુદ્ધી રહેવા પામી હોય તો સજ્જનો સુધારીને વાંચશે એવી મારી સવિનય નમ્ર પ્રાર્થના છે, અને તેવી ભાવાર્થઅશુદ્ધિ માટે હું મિથ્યાહુન્નૃત ચાહું છું.

સૂચના-આ ગ્રંથમાં કેઇ સ્થાને મિથ્યાત્વનું અન્તર સિદ્ધાન્તમતે ૧૩૨ સાગરોં લખાયું છે તે સ્થાને સિદ્ધાન્તમતે ૬૬ સાગરોં વાંચવું ઉચિત લાગે છે.

લી. શ્રીયુત્ માસ્તર ચંદુલાલ નાનચંદ સિનોર નિવાસી.

વિષયાનુક્રમ

(જીવસમાસ અજીવસમાસનો)

નિપા	ગાથા.	પાન	વિષય	ગાથા	પાન
અભિયોગાદિ	૧	૧	(વિશેષસ્વરૂપ-યોનિભેદ-સંહતન-સંસ્થાન-શરીર-		
કામચંદ્ર	૨	૧	અતે યોગમા જીવસમાસ)		
જીવની નિરૂપ નિરૂક્તિ	૩	૨	૩ વેદમાં	૫૯	૩૫
ક્રિયાદિ ૬ અનુયોગ	૪	૨	૪ કથાયમાં	૫૯	૩૫
અભ્યાસદિ ૮ અનુયોગ	૫	૩	૫ ગ્રાન	૬૧	૩૭
			૭ સયમ	૬૬	૪૨
૧ સત્પદાનુયોગમાં (જીવસમાસ અજીવસમાસ)			૪ દર્શન	૬૯	૫૦
૧૪ ગ્રામ ગાર્ગ્યાનાં નામ	૬	૪	૬ લેશ્યા	૭૦	૫૦
૧૪ જીવમાસ (અર્થાત ૧૪ ગુણસ્થાન)	૮	૫	૨ ભવ્યમાં જીવસમાસ	૭૫	૫૨
૪ ગતિગાર્ગ્યા ને તેમા ૧૪ જીવસમાસ	૧૧	૮	૭ સમ્યક્ત્વ ને તેમાં	૭૬	૫૩
૫ વ્યતિગાર્ગ્યા	૨૩	૧૬	૨ સંઘી ૨ આહારી ને તેમાં	૮૧	૫૭
૬ કામગાર્ગ્યા	૨૬	૧૭			
			ઈતિ જીવસમાસ.		

વિષય

ગાથા.

પાનુ

૫ અબ્જવદ્યનું સ્વરૂપ

इति अजीवसमास.

૬૧

૬૨

૬૬

૭૮

૧૦૫

૧૩૪

૧૪૮

૧૬૭

૧૬૮

૧૬૯

૧૭૦

૧૭૧

૧૭૨

૧૭૩

૧૭૪

૧૭૫

૧૭૬

૧૭૭

૧૭૮

૧૭૯

૧૮૦

૧૮૧

૧૮૨

૧૮૩

૧૮૪

૧૮૫

૧૮૬

૧૮૭

૧૮૮

૧૮૯

૧૯૦

૧૯૧

૧૯૨

૧૯૩

૧૯૪

૧૯૫

૧૯૬

૧૯૭

૧૯૮

૧૯૯

૨૦૦

૨૦૧

૨૦૨

૨૦૩

૨૦૪

૨૦૫

૨૦૬

૨૦૭

૨૦૮

૨૦૯

૨૧૦

૨૧૧

૨૧૨

૨૧૩

૨૧૪

૨૧૫

૨૧૬

૨૧૭

૨૧૮

૨૧૯

૨૨૦

૨૨૧

૨૨૨

૨૨૩

૨૨૪

૨૨૫

૨૨૬

૨૨૭

૨૨૮

૨૨૯

૨૩૦

૨૩૧

૨૩૨

૨૩૩

૨૩૪

૨૩૫

૨૩૬

૨૩૭

૨૩૮

૨૩૯

૨૪૦

૨૪૧

૨૪૨

૨૪૩

૨૪૪

૨૪૫

૨૪૬

૨૪૭

૨૪૮

૨૪૯

૨૫૦

૨૫૧

૨૫૨

૨૫૩

૨૫૪

૨૫૫

૨૫૬

૨૫૭

૨૫૮

૨૫૯

૨૬૦

૨૬૧

૨૬૨

૨૬૩

૨૬૪

૨૬૫

૨૬૬

૨૬૭

૨૬૮

૨૬૯

૨૭૦

૨૭૧

૨૭૨

૨૭૩

૨૭૪

૨૭૫

૨૭૬

૨૭૭

૨૭૮

૨૭૯

૨૮૦

૨૮૧

૨૮૨

૨૮૩

૨૮૪

૨૮૫

૨૮૬

૨૮૭

૨૮૮

૨૮૯

૨૯૦

૨૯૧

૨૯૨

૨૯૩

૨૯૪

૨૯૫

૨૯૬

૨૯૭

૨૯૮

૨૯૯

૩૦૦

૩૦૧

૩૦૨

૩૦૩

૩૦૪

૩૦૫

૩૦૬

૩૦૭

૩૦૮

૩૦૯

૩૧૦

૩૧૧

૩૧૨

૩૧૩

૩૧૪

૩૧૫

૩૧૬

૩૧૭

૩૧૮

૩૧૯

૩૨૦

૩૨૧

૩૨૨

૩૨૩

૩૨૪

૩૨૫

૩૨૬

૩૨૭

૩૨૮

૩૨૯

૩૩૦

૩૩૧

૩૩૨

૩૩૩

૩૩૪

૩૩૫

૩૩૬

૩૩૭

૩૩૮

૩૩૯

૩૪૦

૩૪૧

૩૪૨

૩૪૩

૩૪૪

૩૪૫

૩૪૬

૩૪૭

૩૪૮

૩૪૯

૩૫૦

૩૫૧

૩૫૨

૩૫૩

૩૫૪

૩૫૫

૩૫૬

૩૫૭

૩૫૮

૩૫૯

૩૬૦

૩૬૧

૩૬૨

૩૬૩

૩૬૪

૩૬૫

૩૬૬

૩૬૭

૩૬૮

૩૬૯

૩૭૦

૩૭૧

૩૭૨

૩૭૩

૩૭૪

૩૭૫

૩૭૬

૩૭૭

૩૭૮

૩૭૯

૩૮૦

૩૮૧

૩૮૨

૩૮૩

૩૮૪

૩૮૫

૩૮૬

૩૮૭

૩૮૮

૩૮૯

૩૯૦

૩૯૧

૩૯૨

૩૯૩

૩૯૪

૩૯૫

૩૯૬

૩૯૭

૩૯૮

૩૯૯

૪૦૦

૪૦૧

૪૦૨

૪૦૩

૪૦૪

૪૦૫

૪૦૬

૪૦૭

૪૦૮

૪૦૯

૪૧૦

૪૧૧

૪૧૨

૪૧૩

૪૧૪

૪૧૫

૪૧૬

૪૧૭

૪૧૮

૪૧૯

૪૨૦

૪૨૧

૪૨૨

૪૨૩

૪૨૪

૪૨૫

૪૨૬

૪૨૭

૪૨૮

૪૨૯

૪૩૦

૪૩૧

૪૩૨

૪૩૩

૪૩૪

૪૩૫

૪૩૬

૪૩૭

૪૩૮

૪૩૯

૪૪૦

અથ જીવસમાસ સંક્ષિપ્તાર્થ

॥ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરપ્રશિષ્ય શ્રીવલ્લભવિજયજી સદુપદેશતઃ ॥

અર્થ લલ્લનાર-પંડિત ચંદુલાલ નાનચંદ-સિનોર

અવતરણઃ—શ્રી વલ્લભી વાચનાના પરંપરાગત અર્થને અનુસારે શ્રી પૂર્વાચાર્યે રચેલ આ જીવસમાસ અંથમાં અભિધેય આદિ અનુબંધને પ્રતિપાદન કરનારી આ પ્રથમ ગાથા ૨૪ જિનેશ્વરને નમસ્કારરૂપ મંગલાચારણ પૂર્વક કહેવાય છે.

દસ ચોદસ ય જિણવે ચોદસગુણાણે નમંસિત્તા । ચોદસ જીવસમાસે સમાસઓણુકમિસ્સામિ ॥૧॥

માયાર્થઃ—૬૧ અને ચોદ ચોટલે ચોવીસ જિનેશ્વરે કે જેઓ ચોદ ગુણના (૧૪ ગુણસ્થાનના) બાણનાર છે તેઓને નમસ્કાર

કરીને સંક્ષેપથી ચૌદ ભવસમાસ [૧૪ ગુણુસ્થાનરૂપ ચૌદ ભવસમાસ] ક'હીશ. [અર્થાત્ ૧૪ ગુણુસ્થાનોનું સ્વરૂપ આ ગ્રંથમાં ૧૪ ભવલેહ તરીકે ગણીને વર્ણવીશ].

માવાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ કે ૧ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાન, ૨ સાસ્વાહન, ૩ મિશ્ર, ૪ અવિરતિ સમ્યગ્દેધિ, ૫ દેશાવેરતિ ૬ ગર્વવિરતિ વા પ્રમત્ત, ૭ અપ્રમત્ત, ૮ અપૂર્વકરણ અથવા નિવૃત્તિકરણ, ૯ અનિવૃત્તિકરણ, ૧૦ સક્ષમસંપરાય, ૧૧ ઉપશાન્તચોહ ૧૨ ક્ષીણચોહ, ૧૩ સયોગીકેવલી ૧૪ અયોગીકેવલી એ ૧૪ ગુણુસ્થાન છે, અથવા એ ૧૪ ભવસમાસ છે. આહિ જૌત-સર્વ ભુવોનો ૧૨ ક્ષીણચોહ, ૧૩ સયોગીકેવલી ૧૪ અયોગીકેવલી એ ૧૪ ગુણુન્નું નામ આહિ. ૧૪ ભવસમાસ કહેલા છે ॥૧॥

સમાસ=સંક્ષેપ-સંગ્રહ એ ૧૪ ગુણુસ્થાનમાં હોવાથી ૧૪ ગુણુન્નું નામ આહિ. ૧૪ ભવસમાસ કહેલા છે ૧ તે ભણવાના ઉપાયરૂપ દ્વારો અવતરણ:—એ ૧૪ ભવસમાસો (ગુણુસ્થાનો) કહ' કહ રીતે વિશેષથી ભણી-શમળ શકાય છે? તે ભણવાના ઉપાયરૂપ દ્વારો આ ગાથામાં કહેવાય છે—

નિસ્વેવનિરુત્તીહિં છહિ અદુહિ યાણુઓગદારોહિં । ગદયાદમગ્ગણાહિ ય જીવસમાસાડુણુંતવ્વા ॥૨॥

માવાર્થ:—નિસ્વેપ, નિરુક્તિ, ૬ અનુયોગદાર અને ૮ અનુયોગદારો વડે તેમજ ગતિ આહિ ૧૪ માર્ગદ્વારો વડે એ ૧૪ ભવસમાસો-ગુણુસ્થાનો ભણવા યોગ્ય છે. ॥૨॥

માવાર્થ:—નામ સ્થાપના આહિ ૪ નિસ્વેપથી ૧૪ ગુણુસ્થાનો ભણવા યોગ્ય છે, તથા ૪થી ગાથામાં કહેવાતા કિં આહિ ૬ અનુયોગદારો વડે તેમજ ૫ મી ગાથામાં કહેવાતા સત્પદ પ્રરૂપણા આહિ ૮ અનુયોગદારો વડે તથા ૬ઠ્ઠી ગાથામાં કહેવાતા ગતિ

૧ એમાં મંગલ અને અભિધેયાનુબંધ રૂપ છે, શેષ સમંધ અને પ્રયોજન એ જે અનુબંધ અસ્પષ્ટ છે તે રાત: વિચારવા.

ઇન્દ્રિય આદિ ૧૪ માર્ગાઓ વડે પણુ એ ૧૪ જીવસમાસો જાણવા યોગ્ય છે. એ ૩૦ કારોવડે ૧૪ ગુણસ્થાનોનું સ્વરૂપ કહેવાશે-એ આ ગ્રંથનો મુખ્ય અભિધેય-વિષય છે ॥૨॥

અવત્તરણ:—ખીજી ગાથામાં ૧૪ જીવસમાસને નિર્દેષદ્વારા જાણવા કહ્યું તે ચાર પ્રકારના નિર્દેષ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

નામં ઠવણા દવ્વે ભવે ચ ચરુવિવહો ચ નિવ્વેવો । કરથ્થઇ ચ પુણ બહુવિહો તયાસયં પપ્પ કાયવ્વો ॥૩॥

માથાર્થ:—નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર પ્રકારના નિર્દેષ છે. વળી કેટલક વસ્તુ સમજવામાં ધણી પ્રકારના નિર્દેષાનો પણ ઉપયોગ તે વસ્તુના આશ્રયોને આશ્રયી કરવા યોગ્ય હોય છે ॥૩॥

માથાર્થ:—નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એ ૪ પ્રકારના નિર્દેષ હોય છે. ત્યાં અહિં જીવસમાસ એ શબ્દમાં જીવ વસ્તુના ૪ નિર્દેષ વિચારવાના છે, તે આ પ્રમાણે-કેટલ સચિત્ત અચિત્ત વસ્તુનું “જીવ” એવું નામ પાડીએ તે નામજીવ, ચિત્તાદિમાં આત્મેત્તેલા જીવના આકાર તે સ્થાપનાજીવ, અસત્કલ્પનાએ જ્ઞાનાદિ ગુણ રહિત જીવ વસ્તુ માત્ર તે દ્રવ્યજીવ, અથવા જ્ઞાનાદિકમાં ઉપયોગ વિનાનો જીવ તે દ્રવ્યજીવ, અને ઔદયિકાદિ પાંચ ભાવ યુક્ત જ્ઞાનાદિ ગુણના ઉપયોગવાળો જીવ તે ભાવજીવ. એ રીતે ૪ નિર્દેષ કહ્યા, પરંતુ નિર્દેષ ચાર જ છે એમ નથી. જે વસ્તુના જે જે ક્ષેત્રકાળ આદિ આશ્રયો છે તે આશ્રયોને આશ્રયી અનેક નિર્દેષો પણ હોય છે. જેથી કહ્યું છે કે-“જે વસ્તુમાં જેટલા નિર્દેષો જાણી શકાય તેટલા કરવા, અને જે ધણી ન જાણી શકાય તેા એ ૪ નિર્દેષ તો અવશ્ય કરવા-વિચારવા જ. પુનઃ નિર્દેષો ધણી પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે-જેમ કે અવધિજ્ઞાનમાં નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ-ક્ષેત્ર અને કાળ એ ૭ નિર્દેષો થાય છે. તથા લોકમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ અને પર્યાય એ ૮ નિર્દેષો થાય છે, તથા નામ સ્થાપના દ્રવ્ય એવા ભવ તદ્દલવ લોગ સંયમ જરૂર અને કીર્તિ” એ ૧૦ નિર્દેષ

‘જીવિતના થાય છે. ઇત્યાદિ રીતે કોઈ કોઈ વસ્તુમાં ૪ થી અધિક નિદેશ પાશુ થાય છે.

તથા જોનાવડે નિશ્ચયથી અર્થ કહેવાય તે નિરુક્તિ, [નિઃ=નિશ્ચયથી ઉક્તિ=કથન-વચન તે નિરુક્તિ] અર્થાત્ શબ્દની જ્યુત્પત્તિ (ધાતુસિદ્ધ અર્થ) તે નિરુક્તિ આ પ્રમાણે-જીવિતિ=જીવે છે, જીવિષ્યતિ=જીવશે, અને જીવિતવાન્ જીવ્યે તે જીવ એ જીવ શબ્દની નિરુક્તિ છે. એ રીતે ચાર નિદેશવડે તેમજ નિરુક્તિવડે જીવસમાસ જાણવા યોગ્ય છે. ॥૩૥

અવતરણ:—‘પૂર્વ’ ગાથામાં જીવ શબ્દના નિદેશ અને નિરુક્તિ કહીને હવે આ ગાથામાં કિં આદિ ૬ અનુયોગ-દ્વાર કહે છે—

કિં કસ્સ કેણ કથય વ કેવચિરં કઙ્કવિહો ડ મારો ત્તિ । છહિં અણુઓગદારોહિં સઢવમાવાડણુગંતઢવા ॥૪॥

ગાથાર્થ:—કિં-કસ્ય-કેન-કુત્ર-કિયચિર-કતિવિઘમાવઃ એ ૬ પ્રશ્નરૂપ ૬ અનુયોગદ્વારો વડે જીવ અજીવ આદિ સર્વ ભાવો જાણવા યોગ્ય છે ॥૪॥

મવાર્થ:—જીવ આદિ કોઈપણ પદાર્થ સમજવાને આ કિં આદિ ૬ પ્રશ્ન પ્રકાર પશુ ઉપયોગી છે. તે આ રીતે કિં જીવઃ= જીવ શું વસ્તુ છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર-ઔદયિકાદિ ભાવ યુક્ત સચેતન દ્રવ્ય તે જીવ. તથા કસ્ય જીવઃ=જીવ કેનો છે? (અર્થાત્ જીવનો સ્વામી કોણ છે?) ઉત્તર-જીવનો કોઈ સ્વામી નથી, પરંતુ યોતેજ યોતાનો સ્વામી છે. અથવા. કસ્ય જીવઃ=જીવ કેનો સ્વામી છે? એ ખીન્ને પ્રશ્ન વિચારિએ તો ઉત્તર એ છે કે-જીવ યોતાના સ્વરૂપનો (જીવસ્વરૂપ-જ્ઞાનદર્શનાદિ શુણ્ણનો)જ સ્વામી તાત્પર્યક

૧ એ અવધિમાંનાદિકના ૭-૮-૧૦ નિદેશ શ્રી આવશ્યકજી આદિ ત્રિથોથી જાણવા તેમજ નિદેશો એથી પશુ ધણા હોય છે

અવતરણ—આહુ અંથમાં એવસમાસ ૧૪નું વર્ણન કરવા કહ્યું તે ઔદનોજ અંક નિયત કેમ કર્યો? એવના લેહ ૧૪થી ઓછા વતા પશુ છે? કે જેથી ૧૪ નોજ અંક નિયત કરવાની જરૂર પડી એ શંકાના સમાધાન રૂપે આ ગાથા કહેવાય છે—

આહારમવ જોગાઇ હિં ઇગુતરા વહૂ મેયા । एत्तो उ चउदसण्हं, इहाणुगमणं करिस्सामि ॥૭૥

માર્થ—આહારી ભવ્ય અને યોગ ઇત્યાદિ માર્ગણોથી વિચારતાં એવ એક એ આદિ એકેકાધિક વૃદ્ધિએ ધણા પ્રકારના છે તે કારણથીજ અહિં ઔદ જ એવ લેહોનું અનુગમન—અનુસરણ કરીશ (અર્થાત્ અનેક લેહમાંથી ૧૪ એવલેહ અહણુ કરીશ) ॥૭૥

માર્થ—ચેતના લક્ષણવડે એવ એક પ્રકારના છે, એ એક પ્રકાર આ ગાથામાં દર્શાવ્યો નથી તેનું કારણ કે એ એક પ્રકાર તો સ્વાભાવ સિદ્ધજ છે. તથા આહારી માર્ગણોએ વિચારતાં કેટલાક એવ આહારી અને કેટલાક એવ અનાહારી પશુ છે માટે એવ ગમાસ એ રીતે એ પ્રકારનો પશુ છે. તેમજ ભવ્ય માર્ગણોએ વિચારતાં ભવ્ય અભવ્ય નોભવ્ય નોઅભવ્ય એમ ત્રણ પ્રકારનો સમાસ છે. એ રીતે યોગ માર્ગણોએ વિચારતા મનયોગી વચનયોગી કાયયોગી અને અયોગી એમ ૪ પ્રકારનો એવ સમાસ છે. ચાર કપાયને અકપાય લેહે એવ સમાસ ૫ પ્રકારનો પશુ છે, તથા મિથ્યાત્વાદિ સામ્યકત્વ માર્ગણા વડે એવ સમાસ ૬ પ્રકારનો છે, તથા ૬ લેશ્યા ૧ અલેશ્યા વિચારતાં લેશ્યા માર્ગણોએ એવ સમાસ ૭ પ્રકારનો છે. તથા સમુદ્ધાત લેહે વિચારતાં ૭ સમુદ્ધાત ૧ અસમુદ્ધાત મળી ૮ પ્રકારનો એવ સમાસ છે, એ રીતે ૯-૧૦-૧૧-૧૨ ઇત્યાદિ એકેક વૃદ્ધિવાળા અનેક એવ સમાસ છે. તે સર્વમાંથી આ ગ્રંથમાં ૧૪ ગુણસ્થાન લેહે ૧૪ પ્રકારનો એવસમાસ કહેવાનો છે ॥૭૥

અવતરણ—આ ગ્રંથમાં જે ૧૪ એવ સમાસ ગુણલેહે કહ્યા તેનાં નામ (૧૪ એવ સમાસ) આ ગાથામાં સ્પષ્ટ દર્શાવે છે—

[illegible]

૧ આદિ બે ત્રણ વા ચાર ભાવ કહેવાય તે
ભાંગ તરીકે તો છઠ્ઠો ભાવ જુદો કહેલો છે જ.

મિચ્છાઽસાયણ મિસ્સા અવિરયસમ્મા ય દેસવિરયા ય । વિરયા પર્મત્ત ઈયરે અપુવ્વ અણિયંદિ સુહુમા ય ॥
 ઉવેસંત ચ્ચીર્ણમોહા સંજોગિકેવલિજિણો ઝંજોગી ય । ચોદ્દસ જીવસમાસા કમેણ ઇણ્ણુગંતવ્વા ॥૯॥

માર્થાર્થ:—૧ મિથ્યાત્વ-૨ આસાદન(સાસ્વાદન)-૩ મિશ્ર-૪ અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ-૫ દેશવિરત-સર્વવિરતો ૬ પ્રમત્ત અને
 ૭ અપ્રમત્ત એ પ્રકારના-૮ અપૂર્વકરણુ-૯ અનિવૃત્તિકરણુ-૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય-૧૧ ઉપશાન્તભોહ-૧૨ ક્ષીણભોહ-૧૩ સયોગીકેવલી
 નિન-૧૪ અયોગીકેવલી નિન એ અનુક્રમે ૧૪ એવ સમાસ (શુણ્ણુસ્થાન) બાણુવા ॥૮-૯॥

માર્વાય:—એ ૧૪ એવ સમાસનો સંક્ષિપ્ત અર્થ

૧ મિચ્છાદૃષ્ટિ—આધેલા ધંતુરાવાળા પુરુષને જેમ શ્વેત વસ્તુ પણ પીળી દેખાય તેની માફક મિથ્યાત્વભોહનીયના ઉદયથી
 સર્વનબાપિત સત્ય વસ્તુતત્વો પણ વિપરીત ભાસે, એવી વિપરીત બુદ્ધિવાળો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ કહેવાય. સર્વજ્ઞનાં સર્વ વચનોની
 શ્રદ્ધા હોવા છતાં એક વચન પણ અશ્રદ્ધાવાળુ ને એવને હોય તો પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ કહેવાય.

૨ જામાદન-આવ=ઉપશમ સમ્યગ્નો લાભ તેને સાદન=હણે-શુભાવે તે [આયસાદનમાંથી ય નો લોપ થતાં આસાદન શબ્દ
 થયો છે.] અર્થાત્ ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો અન્તર્મુન્ કાળ સમાપ્ત થવાને જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા બાકી રહ્યો
 સેાય તે વળતે આસાદન=અનતાનુબંધિનો ઉદય થવાથી તે અનંતાન્ કષાયના ઉદયથી મલિન થયેલું ઉપશમ સમ્યક્ત્વ જ આસાદન
 અથવા આસ્વાદન કહેવાય છે, અને એ પ્રમાણે હોવાથી એ એક સમયથી ૬ આવલિકા સુધીનો કાળ તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો
 પતનકાળ ગણાય. અહિંથી પરીને તરત મિથ્યાત્વ અવશ્ય પામે છે, માટે ઉપશમ સમ્યગ્નોથી પડેલો એવ જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વે પહોંચ્યો

નથી ત્યાં સુધીનો એ વચગાળાના કાળમાં એવ સાર્વાહન સમ્યગ્દષ્ટિ ગણાય છે,

૩ મિશ્રદષ્ટિ-સમ્યગ્ અને મિથ્યા એ બન્ને દષ્ટિઓ લેગી થાય ત્યારે એવ મિશ્રદષ્ટિ ગણાય છે. આહિં તાત્પર્ય એ છે કે-ઉપ-શમ સમ્યગ્દષ્ટિ એવ સમ્યગ્ પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયથીજ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનાં ૩ પુંજ કરે છે (ત્રણ વિભાગવાળું કરે છે). તેમાં જેટલા પુદ્ગલો મિથ્યાત્વભાવથી સર્વથા રહિત થાય તેટલા પુદ્ગલો ૧ શુદ્ધપુંજ, તથા કેટલાક પુદ્ગલોમાંથી સર્વથા મિથ્યાત્વભાવ ન જતાં અદ્યાંશે ગયો હોય. અને તેથી મિથ્યાસ્વરૂપે ઉદય આવવા અસમર્થ હોય તેવા પુદ્ગલોનો સમૂહ ૨ મિશ્રપુંજ (અર્ધ શુદ્ધપુંજ), અને શેષ પુદ્ગલો મિથ્યાત્વ ભાવવાળાં રહ્યાં છે તે ૩ મિથ્યાત્વપુંજ (અશુદ્ધપુંજ). એમાં જે શુદ્ધપુંજ તે સમ્યક્ત્વમોહનીય, અર્ધ શુદ્ધપુંજ તે મિશ્રમોહનીય, અને અશુદ્ધપુંજ તે મિથ્યાત્વમોહનીય. એવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં એ ત્રણ પુંજ તૈયાર કરીને પતિત થઈ શુદ્ધપુંજનો ઉદય કરે તો ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. અર્ધશુદ્ધનો ઉદય કરે તો મિશ્રદષ્ટિ કહેવાય, મિથ્યાત્વ રૂપ અશુદ્ધપુંજનો ઉદય કરે તો મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય. અને ઉપસમ્યગ્માં રહીનેજ અનંતાં કષાયનો ઉદય કરે તો સાર્વાહન સમ્યગ્દષ્ટિ ગણાય. એ રીતે મિશ્રપુંજના ઉદયથી એવ મિશ્રદષ્ટિ કહેવાય છે. એ દષ્ટિવાળા એવને સર્વજ્ઞોક્ત તત્વો પ્રત્યે ન શ્રદ્ધા કે ન અશ્રદ્ધા હોય, એવી સ્થિતિમાં એવ અન્તર્મુઁંથી વધારે ટકતો નથી. અન્તર્મુઁં બાદ તરત શ્રદ્ધાવાળો કે અશ્રદ્ધાવાળો અવશ્ય થાય જ તેથી મિશ્રદષ્ટિ પૂર્ણ થતાં ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય અથવા તો મિથ્યાદષ્ટિ થાય (પરન્તુ સાર્વાહની ન થાય). આ શુભસ્થાનવાળાની દષ્ટિ વર્ણસંકર દષ્ટિ ગણાય. જેમ ઘોડીને ગર્દભના વિભતીય સંયોગથી વર્ણસંકર ભતિવાળું ખમ્બાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા ગોળ દહિના મિશ્રણથી કેઈ નવીન ભતનો ત્રીજેજ રસ થાય છે તેમ આ શુભસ્થાનવાળાની પણ એવીજ વર્ણસંકર વા વિલક્ષણ દષ્ટિ હોય છે.

૪ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ-જેને વિરતિ (નત પ્રત્યાખ્યાન) નથી, પરંતુ સમ્યગ્દષ્ટિ છે તે જીવ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. ઉપ૦ વા સ્વયોપ૦ વા દાયિક સમ્યક્ત્વવંત જીવ વિરતિ ધર્મને સુક્તિમંતું કારણ માને છે, પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની કાપાયોના ઉદયથી વિરતિ અંગીકાર કરવાને ઉત્સાહવાળો થતો નથી. જો વિરતિ ધર્મને સુક્તિમાર્ગ તરીકે ન માને તો તેવા જીવમાં સમ્યક્ત્વનો અભાવ જ બાકીયો.

૫ દેદ્યવિરત-સર્વ સાવધ યોગોમાંથી અમુક અમુક સાવધયોગનો અમુક અમુક શરતે ત્યાગ કરે કે જેથી ગૃહસ્થ ધર્મનો પણ નિભાવ થઈ શકે એવો અલ્પ ત્યાગવાળો જીવ દેશવિરત કહેવાય. આ જીવ સ્થુલથી (બાહર) હિંસાનો ત્યાગ, સ્થુલથી અસત્યનો ત્યાગ, સ્થુલથી ચોરીનો ત્યાગ, સ્થુલ ગ્રહાયથં અને સ્થુલથી પરિગ્રહત્યાગ કરી શકે છે, જેથી પાંચ આણુવ્રત અથવા પાંચમાંનું પશુ જોશદિ આણુવ્રત સ્વીકારી શકે છે, પરંતુ હિંસાહિંકનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી તેનું કારણ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોદય નહીં થયે છે તેથી અનતપણું ગયું, પરંતુ હજી સર્વવ્રતનો રોધક પ્રત્યાખ્યાની કષાય ઉદયમાં વર્તે છે, જેથી હિંસાહિંકનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવા અમથં થતો નથી તો પણ સર્વવિરતિ સ્વીકારવાની મનોભાવના તીવ્ર હોઈ શકે છે. જે જીવને સર્વવિરતિની આકાંક્ષા નથી તે જીવને દેશવિરતિ પણ નથી એમ બાકીયું.

૬ પ્રમત્ત મર્તવિરત-સર્વસાવધયોગથી સર્વથા નિવૃત્ત થાય તે સર્વવિરત જીવ કહેવાય. પરંતુ વિષય કષાયોદિ પ્રમાદમાં વર્તતા હોય છે તેથી પ્રમત્ત કહેવાય પરંતુ પ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ઉદય નહીં થવાથી સર્વસાવધયોગની વિરતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, પરંતુ સંભવ લવકગાયોનો ઉદય કાયમ હોવાથી ઇન્દ્રિયાનુકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિથી સરાગી હોય છે, અને તે વિષયોમાં ઉપયોગવાળા પણ હોય છે, માટે જોવા જીવો પ્રમત્ત સર્વવિરત કહેવાય. આ પ્રમાદ અનર્તમું સુધી રહે છે. તે ઉપરાંત અવશ્ય અપ્રમાદ દશા આવે છે. જો

અન્તર્મુંઠથી અધિક પ્રમાદ રહે તો એ ભવ નીચેના દેશવિસ્તાદિ ગુણોમાં ઉતરી જાય છે. આ ગુણસ્થાનવાળા ભવો સાધુ ગણાય છે. આ ગુણ૦ સુધી ભવોને આવશ્યકાદિ બાહ્ય અનુષ્ઠાનો આવશ્ય કરણીય છે.

૭ અપ્રમત્ત સર્વવિત્-આ ગુણસ્થાનવાળા ભવો સર્વવિરતિવંત અને અપ્રમાદી હોય છે. જો કે સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી ઇન્દ્રિયાનુકૂળ વિષયાદિ પ્રત્યે સરાગી છે. તોપણ તે વિષયાદિકમાં વ્યક્ત ઉપયોગવાળા નથી. અન્તર્મુંઠ સુધી આત્મસ્વરૂપની રમણતાવાળા ધ્યાનસ્થ હોય છે. આ ગુણ૦માં પ્રતિક્રમણાદિ બાહ્ય ક્રિયાઓ નથી, કારણ કે આં ગુણસ્થાન આત્મધ્યાનમય હોવાથી પ્રતિક્રમણાદિ બાહ્ય ક્રિયાઓથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ફળ એમાં વિદ્યમાન જ છે. આવશ્યક આદિ બાહ્ય અનુષ્ઠાનો ભવને અપ્રમાદી બનાવવાને અને આત્મધ્યાનમાં રમણતા કરાવવાને છે તે બંને વસ્તુઓ અહિં વિદ્યમાન છે. શ્રેણિમાં આદોહ-ચઢવા માટે પણ આ ગુણસ્થાનની જ વિશુદ્ધિ ઉપયોગી છે, કારણ કે ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશમાવવાનાં અને ક્ષય કરવાનાં યથાપ્રવૃત્તકરણો અહિં કર્યા પછી જ ઉપશમશ્રેણિ વા ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારભ કરી શકે છે. આ ગુણસ્થાન પણ અન્તર્મુંઠથી અધિક ટકતું નથી, અન્તર્મુંબાદ પ્રમત્તે આવે, અને શ્રેણિએ ચઢવું હોય તો આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાને જાય. એ પ્રકારનો આ સાતમો ભવસમાસ (ભવલેહ-ગુણલેહ) કહ્યો,

૮ અપૂર્વકરણ-અપૂર્વ એટલે પૂર્વે નહિ પ્રવર્તેલાં એવાં સ્થિતિઘાત-રસઘાત-ગુણશ્રેણિ-ગુણસ ક્રમ-અભિનવ સ્થિતિબદ્ધ એ પાંચ કરણ=પરિણામ વા ક્રિયાઓ જેમાં પ્રારંભાય છે તે. ત્યાં કર્મની મોટી સ્થિતિને અપવર્તના કરણવડે અદ્ય કરવી તે સ્થિતિઘાત, કર્મના ઘણા રસને અપવર્તનાકરણવડે અદ્ય કરવો તે રસઘાત, એ સ્થિતિઘાત અને રસઘાતવાળા કર્મપુહગદોને ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારી ઉદયસમયથી અન્તર્મુંઠ જેટલી સ્થિતિમાં શીઘ્ર ક્ષય કરવાને પ્રતિસમય અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ પ્રકેપવા તે ગુણશ્રેણિ,

ગંધાતી પ્રકૃતિઓમાં નહિ ગંધાતી અશુભ પ્રકૃતિનો પ્રતિસમય અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ સંક્રમ કરવો (પુદ્ગલો પ્રક્ષેપવા) તે ગુણવંન્નમ. પૂર્વે ગંધાતી સ્થિતિથી પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ હીન સ્થિતિ ગાંધવી તે ઝમિનન સ્થિતિવંધ. જે અન્તર્મુન્ન અન્તર્મુન્ને અન્તરે ન્યૂન ન્યૂન ગંધાય છે તે. એ રીતે એ પાંચ અપૂર્વકરણોવાળું અપૂર્વકરણ ઉપશમ શ્રેણિવંતને પણ હોય છે અને ક્ષપકશ્રેણિવંતને પણ હોય છે તેથી ઉપશમકઅપૂર્વકરણ અને ક્ષપકઅપૂર્વકરણ એમ બે ભેદ છે. એ આઠમો ભવસમાસ.

૧. અનિવૃત્તિ કરણ-અહિં નિવૃત્તિ એટલે વ્યાવૃત્તિ-તદ્વાવત-વિલક્ષણતા. તે જેમાં નથી તે અનનૃત્તિ, અર્થાત્ આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયમાં જેટલા ભવો સાથે દાખલ થયા હોય તે સર્વ ભવોના અધ્યવસાયોમાં કોઈ પણ દેશ્વર-તદ્વાવત-ભિન્નતા વિલક્ષણતા રૂપ વ્યાવૃત્તિ-નિવૃત્તિ હોતી નથી, પરન્તુ સર્વ ભવોના અધ્યવસાયો એક સરખા ભુલ્ય હોય છે. તેમજ ધીજ મમયનો અધ્યવમાય જે કે પ્રથમ સમયાધ્યવસાયથી અનતગુણ વિશુદ્ધ છે, પરન્તુ ધીજ સમયમાં વર્તતા સર્વ ભવોના અધ્યવસાયો તે એક સરખા સમાનજ હોય છે, એ રીતે અનિવૃત્તિના અન્તર્મુન્ના જેટલા સમયો છે તેટલા સમયો સ્વસ્વગત ભવોના અધ્યવસાયની વિલક્ષણતા રૂપ નિવૃત્તિ રહિત હોવાથી આ ગુણસ્થાનનું નામ અનિવૃત્તિ કરણ છે. અપૂર્વ કરણમાં પ્રારંભાયલા સ્થિતિધાતાદિ પાંચે પદાર્થો અહિં પણ પ્રવર્તે છે. પુનઃ આ ગુણસ્થાન સુધી બાહર સપાયનો-ક્ષાયનો ઉદય ભવને હોય છે તેથી પર્યન્તોદયની મુખ્યતાએ આ ગુણસ્થાનનું-ભવસમાસનું “અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય” એવું પણ નામ છે. આ ગુણસ્થાન પણ ઉપશમક અને ક્ષપક ભેદે બે પ્રકારનું છે. પૂર્વોક્ત અપૂર્વકરણમાં કોઈ પ્રકૃતિ ઉપશમતી કે ક્ષય પામતી નથી પરન્તુ શ્રેણિ સંગંધિ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ વા ક્ષય આ ગુણસ્થાનથીજ શરૂ થાય છે, જેથી ઉપશમશ્રેણિવાળો ભવ આ ગુણસ્થાનમાં ચારિત્રગોહનીયની ૨૧ પ્રકૃતિઓમાંથી સંબંધનલોભ સિવાયની ૨૦ પ્રકૃતિઓને ઉપશાન્ત કરે છે [સંલોભ ૧૦મે ઉપશાન્ત થશે], અને ક્ષપકશ્રેણિવંત ભવ એ ૨૦ મોહનીય ઉપશાન્ત સ્થાનધિત્રિક-નરક ૨-તિર્યંચ ૨-૪ કુળતિ-આતપ-ઉદ્યોત-સૂક્ષ્મ-સ્થાન-સાધારણ

૧૬ પ્રકૃતિઓ સહિત ૩૬ પ્રકૃતિના ક્ષય કરે છે. એ નવમો જીવસમાસ કહ્યો.

૧૦ સૂક્ષ્મ સ્પરાય-સૂક્ષ્મ એટલે કિટ્ટિરૂપ થયેલો સંપરાય=સ્થાય જ્યાં ઉદયમાં વર્તેતો હોય તે સૂંસંપરાય. નવમા ગુણુ સુધી બાદર ક્ષાયનો ઉદય હોતો, અને આ ગુણુસ્થાને હવે સૂં ક્ષાયનો ઉદય છે, અને ૧૧ સું ગુણુસ્થાન ક્ષાયોદય રહિત કહેવાશે. આ ગુણુમાં પણ ક્ષયક સંલોભનો ક્ષય કરે છે, અને ઉપશામકો સંલોભને ઉપશાન્ત કરે છે માટે ક્ષયકને ઉપશામક એમ બે પ્રકારનું છે. લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ તો નવમા અનિંગુણુમાંજ પર્યન્તે તૈયાર થાય છે, અને તે સૂં લોભકિટ્ટિઓના ઉદય અહિંજ હોય છે. એ રીતે આ ૧૦મો જીવસમાસ બાણુવો.

૧૧ ઉપશાન્તમોહ-જે ગુણુસ્થાનમાં મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ (૨૮ પ્રકૃતિઓ) ઉપશાન્ત વર્તે છે, કોઈ નો પણ ઉદય નથી તે આ ઉપશાન્તમોહ ગુણુ કહેવાય. ઉપશાન્ત ક્ષાયોનો બંધ-સંક્રમ-ઉદ્ધરણા વિગેરે આઠ કરણુમાંનું એકે કરણુ પ્રવર્તેતું હોય નહિ, તેમજ ઉપશાન્ત કર્મનો ઉદય પણ ન હોય, પરન્તુ એ બંધાદિ ૮ ને અયોગ્ય એવી સત્તા માત્રજ હોય, એવી સત્તા અન્તર્સુ માત્ર રહીને પુનઃ મોહનીયનો ઉદય અવશ્ય શરૂ થાય છે, જેથી આ ગુણુસ્થાન પતશીલ છે. તે પ્રતિપાત (પતન) બે પ્રકારે છે. અદ્ધાક્ષયથી (ગુણુસ્થાનનો કાળ અન્તર્સુ પૂર્ણ થવાથી), અને ભવક્ષયથી (કાળ પૂર્ણ ન થાય તો મરણથી). ત્યાં અદ્ધાક્ષયથી પડતો જીવ જે ક્રમે ચલ્યો હોય તે ક્રમે મોહનીયના ઉદ્યાદિ પ્રવર્તવેતો ક્રમશઃ નીચે ઉતરીને પ્રમત્ત સુધી આવે, અને ત્યાંથી પણ પડે તો પાંચમે ચોથે થઈ બીજે અને પહેલે પણ પહેાંચી બાય. અને ભવક્ષયથી પડે તો અવશ્ય અનુત્તર દેવપણે ઉત્પન્ન થતાં ત્યાં વર્તેતા ચોથા ગુણુસ્થાનમાં જેટલો બંધાદિક પ્રવર્તેતો હોય તેટલો સમકાળેજ મોહનીયનો બંધાદિ પ્રવર્તે. એ ૧૧નો જીવસમાસ કહ્યો.

૧૨ ક્ષીણમોહ-ને ગુણસ્થાનમાં મોહનીય સર્વથા ક્ષીણ થએલું છે તે ક્ષીણમોહ. મોહનીયની સર્વ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ક્ષપકને ૧૦ મા ગુણ૦ પર્યન્ત સુધીમાં થઈ ગયો છે, જેથી આ ગુણસ્થાને પ્રથમ સમયથી જ મોહનીયની સત્તાનો અભાવ છે. ૧૦ મા ગુણ૦ના પર્યન્ત સમય સુધીમાં સર્વ મોહનીયનો ક્ષય કરવાના ઉદ્ધમના અન્તર્મું માત્ર વિસામા રૂપે આ ગુણસ્થાન છે. એના ઉપાન્ત્ય સમયે એ નિદ્રા અને અન્ત્ય સમયે ૫ સાના૦-૪ દર્શના૦-૫ અન્તરાય એ ૧૪ મળી ૧૬ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે, જેથી અહિં સુધીમાં ચારે ધાતીકર્મનો સર્વથા ક્ષય થઈને ૪ અઘાતિકર્મોની જ સત્તા અગ્ર ગુણસ્થાનમાં રાખે છે. ૧૦ મા ગુણ૦માં સંદોભનો ક્ષય કરીને જ તરત ૧૨ મા ગુણસ્થાને આવે છે, પરન્તુ ૧૧ મા ગુણ૦થી આવે નહિ, કારણ કે ૧૧ મું ગુણ૦ કેવળ ઉપશામકનું છે, અને ૧૨ મું ગુણસ્થાન કેવળ ક્ષપકનું જ છે. એ રીતે આ ૧૨ મા છવસમાસ કહ્યો.

૧૩ સયોગી કેન્દ્રી-મન વચન કાયાના યોગ સહિત કેવલી લગવંતનું જે ગુણસ્થાન તે સયોગી કેવલિ. આ ગુણ૦માં કેવળજ્ઞાન હોય છે, અને મન વચન કાયાના યોગ પાણુ પ્રવર્તે છે. એમાં મનયોગ તો અનુત્તરાદિ દેવોએ તથા મનઃપર્યાયિ જ્ઞાનીઓએ મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર દેવાને મનોવર્ણણા ગ્રહણ કરી ઉત્તર રૂપે પરિણમાવતી વખતે હોય છે, શેષ કાળમાં મનોયોગ હોય નહિ, અને વચનયોગ દેશનાદિ વખતે તેમજ કાયયોગ ગમનાગમનાદિ પ્રસંગે હોય એ તો સ્પષ્ટ છે. એ ૧૩ મા છવસમાસ કહ્યો.

૧૪ ત્રયોગી કેન્દ્રી-સયોગી કેવલી ૧૩ મા ગુણ૦ના પર્યન્તે એટલે પોતાના આયુષ્યનો ૧૪ મા ગુણ૦ જેટલો કાળ બાકી રહે તે પહેલાં ત્રણ યોગને અન્તર્મું માત્રમાં રોકીને અને આત્મ પ્રદેશોની અવગાહના જે છીદ્રો-પોલાણ રહિત શરીર માત્રમાં વ્યાપ્ત હોતી તે સકોચી સધન ધનાવીને પોલાણ ભાગો પૂરી દેવાથી ૧૩ (એક તૃતીયાંશ) ભાગ જેટલી ઘટાડે છે. જેથી ૬ હાથની અવગાહના હોય તો ધન થવાથી ૬ હાથ અવગાહના રહે છે. એ રીતે એટલી અવગાહના કરીને છવ અયોગી (સર્વથા યોગરહિત)

નિષ્કપ્ત નિશ્ચલ અવસ્થાવાળો થાય છે. ફેલ=પર્વતોનો ફેશ=સ્વામિ જે મેરૂપર્વત તેના સરખી અચળ-સ્થિરતા અહિં પ્રાપ્ત થવાથી જોને ફેલેફી કરણ પણ કહે છે. આવી સર્વથા નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થામાં સત્તાગત ૮૫ પ્રકૃતિઓમાંથી ઉપાન્ત્ય સમયે ૭૩ અને અન્ત્ય સમયે ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરી જીવ નિર્વાણ પામે છે. અને ઉર્ધ્વ ગતિએ સમશ્રેણિએ લોકાન્ત ભય છે. એ ૧૪ મો જીવસમાસ કહેયો.

એ ૧૪ જીવસમાસ એટલે સર્વ જીવરાશિનો સંગ્રહ થાય એવા (જીવલેહથી) ૧૪ જીવલેહ તે અનુક્રમે આ પ્રકરણમાં ગતિ આદિ માર્ગાસ્થાનોમાં વિચારવાના છે. ॥૮૥॥

અવતરણ—આ ચાલુ પ્રકરણમાં સર્વ જીવરાશિને ૧૪ લેહમાં ગણીને ૧૪ જીવસમાસ કહ્યા એમ કહેા છે. તે ૧૪ જીવસ્થાનરૂપ એ ૧૪ જીવસમાસમાં સિદ્ધના જીવ અન્તર્ગત થતા નથી, કારણ કે ૧૪ જીવસ્થાનરૂપ ચૌદ જીવસમાસમાં સંસારી જીવોનોજ સમાવેશ થાય છે, ત્યારે સિદ્ધ જીવોનો સંગ્રહ કેવી રીતે કરવો? તે સંગ્રહિ આ ગાથા દર્શાવાય છે.

દુવિહા હૌતિ અજોગી સમવા અમવા અમવા અમવા ઉણ સિદ્ધા જે સવ્વમવમુક્કા ॥૧૦॥

માથાર્થ—અયોગી જીવ એ પ્રકારના છે, સભવ ને અભવ (સંસારી અને મુક્તિના), ત્યાં જે નિરૂદ્ધ યોગવાળા (રોકેલ યોગવાળા) અયોગી તે સભવ અયોગી, અને જે સર્વભવથી વિમુક્ત થયેલા સિદ્ધો તે અભવ અયોગી કહેવાય. ॥૧૦॥

માથાર્થ—૧૪ જીવલેહમાં જે ચૌદમો અયોગી લેહ છે તે કર્મગ્રંથની પદ્ધતિએ જીવસ્થાન રૂપે ગણતાં સંસારી જીવોનોજ લેહ છે પરન્તુ તે પદ્ધતિએ ન ગણતાં સામાન્યથી જીવના લેહે જીવના લેહ ગણીએ તેા અયોગી જીવ સંસારીને અને સિદ્ધને પણ છે. તેમાં તેરમે જીવસ્થાને યોગનિરોધ ક્રિયા કરીને સર્વ યોગ રોકાઇ જતાં અયોગી થયેલા શૈલેશી અવસ્થાવાળા પાંચ હેસ્વાક્ષર

કાળયાગા જે ભવચ્છેવટી તે સમગ્ર ઝયોગી અને પાંચ રૂઢવાક્ષર કાળ પૂર્ણ થયા બાદ લોકાન્તે પહોંચેલા સિદ્ધો તે અમલ ઝયોગી કહેવાય, જેથી ઝયોગીરૂપ ૧૪ માં જીવલેહમાં સિદ્ધોનો પશુ સમાવેશ થયો છે એમ જાણવું, અને તેથી એ ૧૪ જીવસમાસમાં સર્વ જીવ માનવો સમ્રહ થયો છે ॥૧૦॥

અવત્તરણ—જો ૧૪ જીવસમાસોને ગતિ આદિ ચૌદ માર્ગશ્રાદ્ધે વિચારવાના છે તેથી પ્રથમ ગતિમાર્ગશ્રાદ્ધ કહ્યું અને કેટલા લેહવાળો છે તે વિચારાય છે.

નિરયગઈ તિરિમણુયા દેવગઈ ચેવ હોઈ સિદ્ધિગઈ । નેરડયા ડળ નેયા, સત્તવિહા પુહવિભેણું ॥૧૧॥

માયાર્ય:—નરકગતિ-તિર્યચગતિ-મનુષ્યગતિ-દેવગતિ—અને પાંચમી નિશ્ચય સિદ્ધિગતિ એ ૫ ગતિમાર્ગશ્રાદ્ધ છે, તેમાં પુનઃ નારક જીવો સાત પૃથ્વીજીના લેહથી સાત પ્રકારના છે. ॥૧૧॥

માયાર્ય:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે ॥૬॥

અવત્તરણ—પૂર્વગાથામાં ગતિમાર્ગશ્રાદ્ધને અંગે નરકગતિમાં વર્તતા નારકજીવો સાત પૃથ્વીલેહથી સાત પ્રકારના કહ્યાં તે તે સાત પ્રકારની પૃથ્વી કહ્યું છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

ધમ્મા વંસા સેલા, હોઈ તહા અંજણા ય રિદ્ધા ય । મઘવત્તિ માઘવત્તિ ય, પુહવીળં નામધેયાઈ ॥૧૨॥

અર્થ—ધર્મવંશની વચ્ચેના અંગદની ઝયોગીઓ ગતિમાર્ગશ્રાદ્ધ ૫ પ્રકારની જે પદ્ધતિ અહિં સર્વ જીવમાનવના સંબંધની અપેક્ષાએ ગતિ-

માથાર્થ—ધર્મ-વંશ-શૈલા-અંજના-તથા રિષા-મધવતી-અને માધવતી એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીઓનાં ૭ નામ છે. ૥૧૨॥
માવાર્થ—ધર્મ ઇત્યાદિ નામે કેવળ સંસારવાચક છે પરન્તુ કોઇ અર્થને અનુસરીને નથી, અર્થાનુસારી નામે તે. રત્નપ્રભા આદિ કહેવાશે. તથા એમાં છઠ્ઠી મધવતી પૃથ્વીનું બીજું નામ મધા પણ કહે છે. એ ૭ પૃથ્વીઓનાં નામ કહ્યાં. ૥૧૨॥

અવતરણ—પૂર્વગાથામાં સાત પૃથ્વીઓનાં ધર્મ આદિ નામે અર્થ વિનાનાં સસારૂપ કહ્યાં છે, પરન્તુ એ પૃથ્વીનાં બીજાં ગુણવાચક નામે પણ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

રયણપ્પમા ય સક્કર વાલુયપંકપ્પમા ય ધૂમપહા । હોદ્દ તમ[હોદ્દત્તમા]તમા વિ ચ, પુઢવીણં નામગોત્તાદં ॥

માથાર્થ—રત્નપ્રભા-શર્કરાપ્રભા-વાલુકાપ્રભા-પંકપ્રભા-ધૂમપ્રભા-તમપ્રભા-તમસ્તમઃપ્રભા એ સાત પૃથ્વીઓનાં સાત ગોત્રવાચક નામ છે. (સાત ગોત્ર છે). ૥૧૩॥

માવાર્થ—પ્રમા=પ્રકાશન-સ્વરૂપાવસ્થિતિ, અર્થાત્ રત્નોની પ્રભા-પ્રકાશન જે પૃથ્વીમાં છે તે રત્નપ્રભા, અથવા સ્વરૂપથીજ એટલે સ્વભાવથીજ જે પૃથ્વીમાં રત્નોને, પ્રકાશ છે અથવા રત્નોની બહુલતા (ઘણાપણું) છે તે રત્નપ્રમા ધૃષ્ટી. એ રીતે જે પૃથ્વીમાં શર્કરા એટલે કાંકરા સ્વભાવથીજ ઘણા છે તે રક્ષતાપ્રમા, જે પૃથ્વીમાં વાલુકા એટલે રેતી સ્વભાવેજ ઘણી છે તે વાલુકાપ્રમા. જે પૃથ્વીમાં સ્વભાવે પંક એટલે કાઠવ ઘણા છે તે પંકપ્રમા, જે પૃથ્વીમાં સ્વભાવે ધૂમ સરખો અંધકાર ઘણો હોય તે ધૂમપ્રમા, જે પૃથ્વીમાં કાળો અંધકાર ઘણો છે તે તમઃપ્રમા, અને જે પૃથ્વીમાં અત્યંત ઘોર અંધકાર વ્યાપ છે તે તમસ્તમપ્રમા, આ પૃથ્વીને કોઈ તમસ્તમા પણ કહે છે. (પ્રભા શબ્દરહિત કહે છે). આ સાત નામે ગોત્ર કહેવાય છે (ગોત્ર-ગુણવાચક નામ). इति नर-ક્રમતિ માર્ગણા ॥૧૩॥

અવતરણ:—પાંચ પ્રકારની ગતિ માર્ગાણામાં પ્રથમ નરકગતિ માર્ગાણા કહીને હવે આ ગાથામાં બીજી તિર્યગગતિ માર્ગાણા કહેવાય છે—

તિરિયગઈયા પંચિદિયા ય પજ્જતયા તિરિવ્હીઓ । તિરિયા ય અપજ્જતા, મણુયા ય પજ્જત્ત ઇયરે ય ॥૧૪॥

માયાર્ય:—તિર્યગગતિના છવો પચેન્દ્રિય પર્યાસ તિર્યંચો તથા પર્યાસ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચીઓ છે. ય=ચ પદથી ચતુરિન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીના પશુ છવો તિર્યંચો તિર્યંચગતિમાંજ ગણાય છે. યુન: એ તિર્યંચો અપર્યાસ પશુ હોય છે. તથા મનુષ્યગતિના છવો પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બંને પ્રકારના છે. (એ રીતે એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના પાંચે પ્રકારના અપર્યાસ અને પર્યાસ તિર્યંચો હોય છે, અને મનુષ્ય પશુ પર્યાસ અપર્યાસ હોય છે). ॥૧૪॥

માયાર્ય —ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. ॥૧૪॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં અપર્યાસ પર્યાસ મનુષ્યો કહ્યા તે પશુ ક્ષેત્રાદિ લેદથી ત્રણ આદિ પ્રકારના છે તે આ ગાથામાં

દર્શાવાય છે—

તે કમ્મભોગમ્મિય, અંતરદીવા ય ચિત્તપવિમત્તા । સમ્મુચ્છિમા ય ગબ્ભય, આરિમિલિવલુત્તિ ય સમ્મેયા ॥

માયાર્ય —તે મનુષ્યો કર્મભૂમિજ ભોગભૂમિજ અને અન્તરદીપના એમ ક્ષેત્રના લેદથી ત્રણ પ્રકારના છે, તથા સમ્મુચ્છિમ અને ગર્ભન એમ બે પ્રકારના છે, તથા આર્ય અને મ્લેચ્છ એ રીતે પશુ બે પ્રકારના છે, એ રીતે મનુષ્યો ત્રણ આદિ લેદ-વાળા છે. ॥૧૫॥

માવાર્થ:—અસિ મધી ને કૃષિ એ ત્રણ વડે થતી ક્રિયા જેમાં પ્રવર્તે છે તે ભૂમિઓ-ક્ષેત્રો કર્મમૂલિ કહેવાય. ત્યાં અસિ એટલે શસ્ત્રવ્યવહાર, મધી એટલે શાહી એટલે લેખનવ્યવહાર અને કૃષિ એટલે ખેતી એ ત્રણ સુખ્ય કર્મ ઉપરાન્ત ઉપલક્ષણથી યીજાં પશુ તપ સંયમ આદિ પુણ્યકર્મો (પવિત્ર કર્મો) જ્યાં પ્રવર્તે છે તે કર્મભૂમિ, અને અસિ આદિ કર્મ જ્યાં પ્રવર્તતાં નથી એવાં ક્ષેત્રો તે અકર્મમૂલિ. તેમાં પ ભરતક્ષેત્ર પ ઔરવતક્ષેત્ર અને પ મહાવિદેહક્ષેત્ર એ ૧૫ ક્ષેત્રો કર્મભૂમિક્ષેત્ર છે, અને પ હિમવંત પ હિર-ણ્યવંત પ હરિવર્ષ પ સમ્યક્ પ દેવકુરૂ પ ઉત્તરકુરૂ એ ૩૦ ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિ છે. એ રીતે અઢી ક્રીપરૂપ મનુષ્યક્ષેત્રમાં ૧૫ કર્મ-ભૂમિ અને ૩૦ અકર્મભૂમિ છે. એમાં અકર્મભૂમિઓમાં ખેતી આદિ વ્યવહારો જે અતિ કષ્ટમય છે તે ન હોવાથી કેવળ સુખના ઉપભોગવાળી એ ૩૦ અકર્મભૂમિઓ મોગમૂલિ તરીકે ઓળખાય છે. એ ભોગભૂમિઓમાં યુગલિક મનુષ્યો રહે છે, તેઓને ખેતી વિગેરે કઈપણ જીવનનિર્વાહના ઉપાધિવાળા ઉદ્યોગ કરવાના નથી, ક્ષેત્ર પ્રભાવથીજ જીવનનિર્વાહની સઘળી વસ્તુઓ ક્ષેત્રમાંજ તૈયાર ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી સર્વ નિર્વાહ ચાલે છે અને દેવસરખા સુખીયા રહે છે અથવા એક રીતે તેઓને મમતા આદિ દોષ અહપ હોવાથી કલ્પ દેવથી પશુ વધારે સુખીયા છે. તથા અંતરદ્રીયમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોનો ત્રીજો ભેદ ગણેલો છે, તે અંતરદ્રીયો ૫૬ છે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો પશુ ૩૦ અકર્મભૂમિ મનુષ્યો સરખા છે, પરન્તુ એ ૫૬ અંતરદ્રીયનું ક્ષેત્ર ફક્ત જ'બૂદ્ધીપને લગતા લવણસુદ્રમાંજ હોવાથી તેમજ દેહપ્રમાણ આદિ લિન્ન હોવાથી એ ક્ષેત્રના મનુષ્યોને ત્રીજા ભેદ તરીકે ગણાવ્યા છે. તે ૫૬ અન્તર્દ્રીય આ પ્રમાણે—

॥ ૫૬ અન્તર્દ્રીય, અને ત્યાંના મનુષ્યો ॥

જ'બૂદ્ધીયમાં ભરતક્ષેત્ર પાસેનો લઘુ હિમવંત પર્વત અને ઔરવતક્ષેત્ર પાસેનો શિખરી પર્વત એ બે પર્વતના દરેક છેકાથી-આંતથી ચાર ચાર દાઢાઓ લવણસુદ્રમાં વિક્ષિપ્તોમાં ગઈ છે અને તે દરેક દાઢા પર સાત સાત દ્રીય છે, તે સાત દ્રીયનો

સામુદાયિક આકાર વિચારીએ તો નાગહત (વાંકા હાથીદાંત) સરખો છે, એવા બે બે નાગહત એક પર્વતના એકેક છેડ છે તેથી બે પર્વતના ચાર છેડાએ મળી ૮ નાગહત આકારના અન્તર્દીપ છે, તે દરેક નાગહત ઉપર ૭-૭ જુગલદેવ છે, જેથી ૫૬ અન્તર્દીપ થયા, એમાં ભરતક્ષેત્ર પાસે ૨૮ અને ઐરવતક્ષેત્ર પાસે ૨૮ મળી ૫૬ ક્ષોપ થયા. પુનઃ કોઈપણ એક નાગહત પર્વતની પાસે ૨૮ દેવો રહેશે તથા છે તે પરસ્પર અન્તર આ પ્રમાણે છે—

[illegible]

શિખરી પર્વતના બે છેડાને લગતા છે. તેથી સર્વ મળી ૫૬ અન્તર્દીપ થયા એ હરેક દીપમાં યુગલિક મનુષ્યો અને યુગલિક તિર્થ'ઓ વસે છે. એ કહેલી ૮ દીપશ્રેણિઓ ૮ દાઢાન(વાંકી હાથીદાંત આકાર સરખી દીપશ્રેણિ) કહેવાય છે. એ દીપો લવણ-સમુદ્રના પાણીથી કેટલા ઊંચા છે તે વિશેષ વર્ણન અન્ય અંથોથી બાણુવું; તેમ જ યુગલિક મનુષ્ય તિર્થ'ઓનું સવિસ્તર વર્ણન આ ગાથાની વૃત્તિમાંથી વા અન્ય અંથોથી બાણુવું. સામાન્ય સ્વરૂપ એ છે કે-એ દીપોમાં વસતા યુગલ મનુષ્યોનું આયુષ્ય પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ બેટલું છે, શરીરની ઉંચાઈ ૮૦૦ ધનુષ છે. આહાર વિગેરે સર્વ દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષોથી પ્રાપ્ત થાય છે. અસંખી વ્યતુષ્પદાદિ તિર્થ'ઓ પણ એ ક્ષેત્રમાં યુગલિકપણે આવતરે છે, પરન્તુ ૩૦ અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી અને યુગલિકે સર્વ મરણ પામીને અવશ્ય દેવગતિમાં જ જાય છે. યુગલનું અને યુગલક્ષેત્રનું શેષ સવિસ્તર વર્ણન અન્ય અથથી બાણુવું. એ રીતે સામાન્યથી ૫૬ અન્તર્દીપ કહ્યા, તે સાથે મનુષ્યના મુખ્ય ત્રણ ભેદ (કર્મભૂમિના અકર્મભૂમિના અને અન્તર્દીપના એ ત્રણ ભેદ) કહ્યા.

સમ્મૂર્ઞિમ મનુષ્ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય.

ક્ષેત્ર-ભેદથી જે એ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્ય કહ્યા તે હરેક સમ્મૂર્ઞિમ અને ગર્ભજ એમ બે બે પ્રકારના છે. તેમાં સમ્મૂર્ઞિમ મનુષ્યો મિથ્યાદષ્ટિ અંગુલના અસંખ્યાનમા ભાગ બેટલા ખારીક શરીરવાળા અને અન્તર્મુદ્ધર્ત આયુષ્યવાળા હોય છે. તેઓ ગર્ભજ મનુષ્યની ૧૪ અશુચિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રમાણે-પૂર્વોક્ત ૧૫ કર્મભૂમિ ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અન્તર્દીપ મળીને મનુષ્યનાં ૧૦૧ ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યતા જ વડી નીતિ લઘુનીતિ બળખા લીંટ વમન પીત્ત પદ્મ રૂઢિર વીર્ય-પતિતવીર્ય સ્ત્રીપુરુષના સંગમ નગરની ગદ્ગદા અને એ ઉપરાન્ત પણ બીજી મનુષ્યતા સંસર્ગવાળી સર્વ અશુચિઓ એ ૧૪ સ્થાનોમાં અસંખી સમ્મૂર્ઞિમ

મનુષ્ય અન્તર્મુઁ આયુષ્યવાણા સર્વપર્યાસિએ અપર્યાસિા ને ત્રણુ પર્યાસિએ પર્યાસિા) ઉત્પન્ન થાય છે. અને ગર્ભજ મનુષ્યો સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે સમ્મૂલિંમ મનુષ્ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય એમ બે પ્રકારના મનુષ્ય ૧૦૧ શ્લેષવતી* છે.

॥ આર્ય મનુષ્ય અને અનાર્ય (સ્લેષ) મનુષ્ય ॥

સર્વ હ્રેય (ત્યાગવા યોગ્ય) ધર્મોથી આરાત્વદૂર થયેલા વા થનારા તે આર્ય મનુષ્ય ઋદ્ધિવંત એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં તીર્થ*કર ચક્રવતી* વાસુદેવ બળદેવ ચારણ્યુમુનિ અને વિદ્યાધર એ ૬ પ્રકારના ઋદ્ધિવંત આર્ય મનુષ્ય છે, અને અઋદ્ધિવંત આર્ય ૯ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે-આર્યશ્લેષમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે શ્લેષ આર્ય. જે શ્લેષમાં તીર્થકરોની તેમના સાધુઓની અને તેમના ધર્મની ઉત્પત્તિ વા પ્રવૃત્તિ હોય તે આર્ય શ્લેષ, અને જ્યાં 'તીર્થકરાદિની ઉત્પત્તિ નથી તે અનાર્ય શ્લેષ. તે તીર્થકરાદિની પ્રવૃત્તિવાળા આ ભરતશ્લેષમાં મગધદેશ આદિ રણા (સાડી પચીસ) આર્યદેશ છે, અને તે દેશોની રાજગૃહી આદિ મુખ્ય નગરીઓ છે. આ સર્વ ભરતશ્લેષમાં હોવાથી જેમ ભરતશ્લેષ આર્યશ્લેષ છે, તેમ ઐરવતશ્લેષાદિ ૧૪ મળી ૧૫ કર્મભૂમિ તે આર્યશ્લેષ છે, (અને ૩૦ અકર્મભૂમિ તથા ૫૬ અન્તર્દીપ અનાર્ય શ્લેષ છે). તથા છ પ્રકારની ઇલ્યબતિઓ (અંબષ્ટબતિ-કલંકબતિ-વિદેહબતિ-વંદક બતિ-હરિતબતિ-ચુચ્છબતિ એ ૬ પ્રકારની ઉત્તમ બતિઓ) તેની પર પરામાં ઉત્પન્ન થયેલા તે જાતિ આર્ય, એ ૬ પ્રકારનો

૧ ગા અયનો વૃત્તિમાં તીર્થકર-રાધુ-ને ધર્મ એ ત્રણેની પ્રવૃત્તિવાળા શ્લેષને આર્યશ્લેષ કહ્યું છે, તે સામાન્ય ભાવે છે. તાત્વિક રીતે તો જોગ અનેક પ્રત્યેક તીર્થકર-ચક્રવતી-વાસુદેવ-બળદેવ એ ચારની ઉત્પત્તિવાળા શ્લેષને આર્યશ્લેષ કહ્યું છે. તેમાં સાધુ, ધર્મની ઉત્પત્તિ વા પ્રવૃત્તિની વિષય નથી.

અંતિઓ વર્તમાનમાં બાણી શકાતી નથી. તથા ઉગ્રકુલ-ભોગકુલ-રાજન્યકુલ-કૌરવકુલ-ઇક્ષ્વાકુકુલ-શાતકુલ એ ૬ ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો તે કુલ આર્ય. તથા ગાંધીનો ધંધો ૩ કપાસનો ધંધો વસ્ત્રનો ધંધો ઇત્યાદિ ઉત્તમ વ્યાપારોથી આજીવિકા કરનારા તે કર્મ આર્ય, તથા ચિતારા વણકર તૂણકર ઇત્યાદિ ઉત્તમ શીલપથી (કારોગરી-હુન્નરથી) આજીવિકા ચલાવનારા તે શૈલ્ય આર્ય, અર્ધભાગધી ભાષા બોલનારા તે માષા આર્ય, ઉત્તમ મતિશ્રુતાદિ જ્ઞાનવાળા તે જ્ઞાન આર્ય, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિ સમસ્તવવાળા તે દર્શનાર્ય, સામાયિક ચારિત્રવાળા તે ચારિત્રાર્ય, એ રીતે આર્ય મનુષ્યો ૬ પ્રકારના મૂળભેદે છે, અને ઉત્તરભેદે અનેક પ્રકારના છે.

જે મનુષ્યોમાં ધર્મનું નામ પણ નથી, પરંતુ નહિં 'આવાપીવા યોગ્ય પદાર્થોને પણ નિઃશૂકપણે આવાપીવામાં અને અનાચીણું આચારોને આચરવામાં આશક્ત થયેલા હોય છે તે અને શાસ્ત્રાદિકને અસંમત એવા ઉદ્ભટ વેષ ભાષા આદિથી મોજ કરવાવાળા તે અનાર્ય અથવા મ્લેચ્છ મનુષ્ય કહેવાય. તે શક યવન બર્બર ઇત્યાદિ દેશભેદથી અનેક પ્રકારના છે.

॥ યુગલિક ક્ષેત્રો ન આર્ય ન અનાર્ય ॥

પૂર્વોક્ત સમ્મૂર્દિષ્ઠમ અને ગર્ભજ એ બે ભેદ તેા સર્વ ૧૦૧ ક્ષેત્રમાં ગણ્યા છે. પરંતુ આર્ય અને અનાર્ય એ બે ભેદ તેા કુવળ કર્મભૂમિની અપેક્ષાજોગ છે. ૩૦ અકર્મભૂમિમાં તથા ૫૬ અન્તર્દ્રીપમાં એ બે ભેદની અપેક્ષા છે જ નહિ, કારણ કે યુગલિકોને ભોગપુરૂષ તરીકે (ભોગભૂમિ વાસી) ગણીને ત્રીજી ભિન્ન ભતિ ગણેલી છે, અર્થાત્ જાત્યન્તર ગણેલ છે. જેથી આર્ય પણ નહિ અને અનાર્ય પણ નહિ, [જેમ સિદ્ધરાણિ ચારિત્રી પણ નહિ અને અચારિત્રી પણ નહિ, ભવ્ય પણ નહિ અને અભવ્ય

પણ નહિ' તેમ. પુનઃ તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં ભરતક્ષેત્રાદિ વિજયની અપેક્ષાએ કેવળ ૫૬ અન્તર્દર્શિના મનુષ્યોમાં 'આર્ય' અનાર્ય લેહ ધૃવદેશો છે, જેથી અન્તર્દર્શિવાસી મનુષ્યોને અનાર્ય ગણ્યા છે, પરંતુ ૩૦ અકર્મભૂમિના મનુષ્યો માટે તો તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં પણ એ એ ભેદ ધૃવદેશ નથી એ વિશેષ છે. આ અંથની વૃત્તિમાં તો સ્પષ્ટ રીતે કેવળ કર્મભૂમિને અંગે જ એ એ ભેદ ગણ્યા છે, શેષ ૮૬ યુગલક્ષેત્રી મનુષ્યોને ભત્ત્યંતર-રાસ્થ્યંતર ગણીને એ એ ભેદ અવિવક્ષિત કદા છે]. એ રીતે મનુષ્યોમાં આર્ય અનાર્ય વિભાગ ન્તર્ણવો. ॥૧૫॥

અવતરણ:—કુવે આ ગાથામાં દેવગતિ માર્ગણાતું સ્વરૂપ કહે છે—

દેવા ય ભવણવાસી વંતરિયા જોહસા ય વેમાણી । કપ્પોવગા ય નેયા મેવિજ્ઞાણુત્તરસુરા ય ॥૧૬॥

માર્ગાર્થ:—દેવો ભવનપતિ વ્યન્તર ન્યૈતિથી અને વૈમાનિક એમ ૪ નિકાયના (૪ પ્રકારના) છે. પુનઃ વૈમાનિક નિકાયમાં કુદ્યોપપન્ન, પ્રિયેયક અને અનુત્તરવાસી એ ૩ પ્રકારના દેવ ભણવા. ॥૧૬॥

માર્ગાર્થ —ગાથાર્થવત્ મુગમ છે. ॥૧૬॥

અવતરણ:—ચાર પ્રકારના દેવોમાં ભવનપતિ દેવો ૧૦ પ્રકારના છે તે કહે છે—

૧ નર્તમાન્ગાં પણ ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડમાં નમતી ભીલ મચ્છીભાગ આદિ અનેક અનાર્ય જાતિઓ છે, અને ૨૫૫ દેશથી જાહારની વસતી તો જોડાથી પણ અનાર્થ અને આચાર વિચારથી પણ અનાર્થ છે. જેથી સુરોપ આક્રિડા આદિ દેશો અનાર્યક્ષેત્રો છે, તેઓના પોતાનો અમુક ધર્મ છે. પરંતુ તે ધર્મ ધર્મ ૨૪૩૫૫૫૦ ન હોવાથી ત્યાં ધર્મ નથી જોમજ કહેવાય, તથા તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં કેવળ ૫૬ અન્તર્દર્શિના યુગલક્ષેત્રોમાં અનાચાર અપેક્ષાએ નહિ પણ કેવળ ધર્મના અભાવેજ અનાર્થપાતું કહેલું ગણાય, ૩૦ અકર્મભૂમિમાં આર્ય અનાર્ય ભેદની વિવક્ષાજ નથી.

અસુરા નાગ સુવન્ના દીવોદહિથણિયવિજ્ઞુદિસિ નામા । વાયગ્ગિકુમારાવિ ય દસેવ ભણિયા ભવળવાસી ॥

માથાર્થ—[કુમાર એ પદ દરેક નામની સાથે ભેડવો, તેથી] ૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ સુવર્ણકુમાર. ૪ દ્વીપકુમાર, ૫ ઉદધિકુમાર, ૬ દત્તનિતકુમાર, ૭ વિ તકુમાર, ૮ દ્વિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર, ૧૦ અગ્નિકુમાર. એ ૧૦ ભવનપતિ દેવો છે. ॥૧૭॥

માથાર્થ—આ ગાથામાં કહેલો ભવનપતિદેવોનો ક્રમ સિદ્ધાન્તાદિ શેષ ગ્રંથોથી જૂદો પડે છે તેનું કારણ ગાથાનો છંદ એસવા માટે ક્રમ સચવાયો ન હોય એમ સંભવે છે, અથવા ખીજી કોઇ કારણ હોય. સિદ્ધાન્તાદિકમાં કહેલો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—

અસુરા નાગસુવન્ના, વિજ્ઞુ અગ્ની ય દીવત્તદહી ય । દિસિ વાજ તહ યણિયા, દસમેયા હંતિ ભવળવર્ડે=૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ સુવર્ણકુમાર ૪ વિદ્યુત્કુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ ઉદધિકુમાર, ૮ દ્વિશિકુમાર, ૯ વાયુકુમાર, ૧૦ દત્તનિતકુમાર. એ ૧૦ પ્રકારના ભવનપતિદેવો છે. ॥૧૭॥

અવતરણ—આ ગાથામાં વ્યન્તરના ૮ ભેદ કહે છે—

કિંનરકિંપુરિસ મહોરગા ય ગંધવ્વ રવલ્લસા જલ્લા । મૂયા ય પિસાયા વિ ય અટ્ટવિહા વાળમંતરિયા ॥૧૮॥

માથાર્થ—૧ કિંનર, ૨ કિંપુરેષ, ૩ મહોરગ, ૪ ગંધર્વ, ૫ રાક્ષસ, ૬ યક્ષ, ૭ ભૂત, ૮ પિશાચ. એ આઠ પ્રકારના વાણુ-વ્યન્તર દેવો છે. ॥૧૮॥

માથાર્થ—આ ગાથામાં પણ સિદ્ધાન્તમાં કહેલા ક્રમથી જૂદો ક્રમ છે તેનું કારણ સ્વયં વિચારવું. પરંતુ સિદ્ધાન્તમાં કહેલો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—પિસાય મૂયાજલ્લા, રવલ્લસા કિનરા ય કિંપુરિસા । મહોરગા ય ગંધર્વા, અટ્ટવિહા વાળમંતરિયા ॥૧॥=૧ પિશાચ,

૨ ગુત, ૩ યશ, ૪ ગદ્ય, ૬ કિંપુરુષ, ૭ મહોરગ, ૮ ગર્ધર્વ. જો ૮ પ્રકારના વાણવ્યતર હોય છે. (અર્થાત્દોમાં ગાથાથી જુદા કહ્યા છે). જો ત્રીસે આ ૮ પ્રકાર વ્યંતરેયોના કહ્યા છે, અને વાનવ્યતર હોયોના ૮ પ્રકાર તેા અણુપન્ની ઇત્યાદિ વ્યન્તરનિકાયના ૮ પ્રકાર કહ્યા. ॥૧૮॥

अवतरण—हुवे आ गाथाभा ५ ज्योतिषी देवां उडवाय छ—
चंद्रा सूर्या य गहा नखत्ता तारणा य पंचविहा । जोइसिया नरलोए
गइरयओ संधिया सेसा ॥१९॥ (अढीद्वीपभां) गतिरतिष्ठ (ब्रमण्ड कनारा)

માથાર્થ—ચદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહે-નક્ષત્ર-તારા આ બધા પ્રકારના જુદા-જુદા સ્થિર છે. ॥૧૬॥

છે, અને મનુષ્યદેવથી ગહારના શેષ (સ્વયંભૂરણ સમુદ્ર સુધાના) જ્યોતિષીઓ જ્યોતિષીઓ અને અસંખ્ય તારા છે. મેરૂ પર્વતની માવાર્ધ:—તીચ્છલોકમાં અસખ્ય ચંદ્ર અસંખ્ય સૂર્ય અસંખ્ય ગ્રહ અસંખ્ય નક્ષત્ર અને અસંખ્ય તારા છે. મેરૂ પર્વતની આદે ગામ્ભુ મેરૂ પર્વતથી ૪૪૮૨૦ યોજન દૂર ચંદ્ર સૂર્ય નક્ષત્ર છે. અને ૧૧૨૧ યોજન દૂર તારા છે, ગ્રહ અનિયત દૂર છે, આદે ગામ્ભુ મેરૂ પર્વતથી ૪૪૮૨૦ યોજન અંદરના ભાગમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સમાપ્ત થાય છે. જોટલે દરથી જ્યોતિષ્કનો પ્રારંભ થઈને અલોકથી ૧૧૧૧ યોજન અંદરના ભાગમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સમાપ્ત થાય છે. તથા મેરૂપર્વતની સમભૂતલથી ઉચે ૭૯૦ યોજન જતા જ્યોતિષ્કનો પ્રારંભ થઈ ૧૧૦ યોજન ઉંચાઈ સુધીમાં સર્વ જ્યોતિષીઓ હોવાથી સમભૂતલથી ૯૦૦ યોજન ઉચે જ્યોતિષ્ક સમાપ્ત થાય છે. પુનઃ એ જ્યોતિષીઓ એ પ્રકારના છે, ત્યાં મેરૂથી માનુષોત્તર પર્વત સુધીમાં અથવા મનુષ્યદેવમાં અથવા ૨૥ ક્રીપમાં જે સર્વ જ્યોતિષીઓ છે તે ગતિરતિક છે એટલે મેરૂપર્વતની આસપાસ પર્વત સુધીમાં અથવા મનુષ્યદેવમાં અથવા ૨૥ ક્રીપમાં જે સર્વ જ્યોતિષીઓ (અદીક્રીપથી ગહારના) અલોક નજીક વર્તુલ આકારે ભ્રમણ કરનારા છે તેથી ચર ચ્યોનિષી છે. અને માનુષોત્તર પર્વતથી ગહારના (અદીક્રીપથી ગહારના) અલોક નજીક સુધીના સર્વ જ્યોતિષી સ્થિર જ્યોતિષી છે. જે જગ્યાએ છે તેજ જગ્યાએ અનાદિ અનન્તકાળ પર્યન્ત છે. એ રીતે ચર અને સ્થિર એમ બે પ્રકારના જ્યોતિષી છે. ॥૧૬॥

ક્રમ બે પ્રકારના ન્યોતિષી છે. ૧૧૬૫

માયાર્ય —ત્રણ પ્રતર હેઠનાં ત્રણ પ્રતર મધ્યનાં, અને ત્રણ પ્રતર ઉપરનાં એ રીતે નવ પ્રતરોદ્દે નવ ઐવેયક દેવો કલ્યાતીત છે, તથા સર્વાર્થત્રિ.દ્વ-વિજય-વિજયંત-જયંત-અપરાજિત એ બીજા પાંચ પ્રકારના અનુત્તરવાસી દેવો પણ કલ્યાતીત દેવો છે. ॥૨૧॥

માયાર્ય:—આર ધૃપદેવલોકની ઉપર ૯ ઐવેયક દેવોનાં ૯ પ્રતર છે, પરન્તુ એ ૯ માં પહેલાં ત્રણ પ્રતરો સર્વથી નીચે છે. અને પરસ્પર નહક છે માટે એ પ્રથમ ત્રિકનું નામ 'અવસ્તનચિક છે, ત્યાંથી ઘણે દૂર ઉપર બીજાં ત્રણ પ્રતરો પરસ્પર નહક છે, અને તે મધ્યમાં હોવાથી એ ત્રણ પ્રતરોનું નામ મહ્યમચિક છે. ત્યાંથી ઉપર ઘણે દૂર ત્રણ પ્રતરો પરસ્પર નહક છે માટે એ ત્રણ પ્રતરો ઉપરિમચિક કહેવાય છે. એ નવ ઐવેયક દેવો કહેવાય છે. તથા એ ૯ ઐવેયક દેવલોકથી હાલગ એક રાજ ઉંચે ૫ અનુત્તર વિમાનો (ક્રૂત પાંચજ વિમાનો) છે, તેમાં મધ્યવર્તી વિમાન સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું છે, તેની પૂર્વદિશાએ અસંખ્ય યોજન દૂર વિજય વિમાન છે, એજ સર્વાર્થની વક્ષિણ દિશાએ અસંખ્ય યોજન દૂર વિજયંત વિમાન છે, પશ્ચિમ દિશાએ જયંત વિમાન છે, અને ઉત્તર દિશાએ અપરાજિત વિમાન છે. એ રીતે પાંચ વિમાનોનું એકજ પ્રતર છે, તોયણ રુદ્ધિ ક્રાન્તિ આદિ ભેદે એ પાંચજ વિમાનોને જહા જહા ૫ દેવલોક તરીકે ગણ્યા છે. એ ૧૪ દેવલોકના દેવો મનુષ્યલોકમાં આવતા નથી એટલુંજ નહિ પરન્તુ પોતાના દેવલોકમાં પણ એકથી બીજા સ્થાને જતા નથી, તેમાં ઐવેયક દેવો તો શય્યા ઉપરથી નીચે પણ ઉતરતા નથી ક્રૂત ક્ષાય જોડી નમસ્કારાદિ કરવા બેટલી કાયકિયાઓ શય્યામાંને શય્યામાંજ કરે છે, અને અનુત્તર દેવો તો સંપૂર્ણ ૩૩ સાગરોપમ ગુપ્તી શય્યામાં બેવા ચત્તા ઉત્પન્ન થયા છે તેવાને તેવાજ હાલ્યા ચાલ્યા વિના કાયકિયા રહિત સ્થિર સૂઈ રહ્યા હોય છે. માટે

૧ નવ ઐવેયકના એ નામે પ્રતરોના સ્થાન આશ્રય છે, નહિતર એનાં નામ તો સુદર્શન સુપ્રતિગ્રહ મનોરમ સર્વતોભદ્ર ધલ્પાદિ છે તે અથા-
ન્તર્યમી ન્તાયુવા.

કલ્પ એટલે ગમનાગમનાદિ આચારથી ક્ષતીત=રહિત હોવાથી એ ૧૪ દેવલોકના દેવો કલ્પતીત દેવો કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ગતિ આદિ ૧૪ માર્ગોનામાંથી પ્રથમ ગતિમાર્ગના ૪ પ્રકારની કહી ॥ इति १ गतिमार्गेणा ॥

॥ ૪ ગતિમાર્ગનામાં ૧૪ જીવસમાસનો સમવતાર ॥

અવતરણ—એ પ્રમાણે પ્રથમ ૪ પ્રકારની ગતિમાર્ગોના કહીને હવે તેમાં ૧૪ પ્રકારનો જીવસમાસ (એટલે ૧૪ ગુણસ્થાન)ની પ્રાપ્તિ જે રીતે સંભવે છે તે રીતે કહેવાય છે—

સુરનારણ્યસુ ચતુરો જીવસમાસા ઉ પંચ તિરિણ્સુ । મણુયગર્હણ્ ચતુદસ મિચ્છદિટ્ઠી અપજ્જતા ॥૨૨॥

ગાંથાર્થ:—દેવગતિમાં અને નારકગતિમાં ૪ જીવસમાસ (પહેલાં ૪ ગુણસ્થાન) છે. તથા તિર્યચગતિમાં ૫ જીવસમાસ છે, મનુષ્યગતિમાં ૧૪ જીવસમાસ છે. એ પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિર્યંચમાં જીવસમાસ બાણવા, અને અપર્યાપ્ત તિર્યંચ તથા મનુષ્યો તેો મિથ્યાદષ્ટિજ હોય છે [અહિં લબ્ધિઅપર્યાપ્ત અને લબ્ધિઅપર્યાપ્ત બાણવા પણ કરણથી નહિ] ॥૨૨॥

માવાર્થ:—દેવગતિમાં અને નારકગતિમાં મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદન મિશ્ર અને અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ એ ચાર ગુણસ્થાન છે. લબ્ધિ-પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ (ગર્ભજ) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને એ ચાર ઉપરાન્ત દેશવિરતિ સહિત ૫ ગુણસ્થાન છે, અને લબ્ધિઅપર્યાપ્ત ગર્ભજ (સંજ્ઞિ) મનુષ્યને ચૌદે ગુણસ્થાન હોય છે. એ બેમાં જે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્યો હોય છે તેમને તેો ૧ મિથ્યા-દષ્ટિ ગુણસ્થાનજ હોય છે, અને લબ્ધિઅપર્યાપ્ત સમ્મૂઢિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયને મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાન છે. લબ્ધિ-પર્યાપ્ત સમ્મૂઢિમ મનુષ્યો છેજ નહિ, સમ્મૂ મનુષ્યો લબ્ધિ અપર્યાપ્તજ હોય તેથી મિથ્યાદષ્ટિ એજ એક પહેલું ગુણસ્થાન

છે. ગતિ સંબધિ પણુ વિશેષ વિચાર તો ગ્રંથાંતરથી જ વિચારવો, અહિં તો સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે કહેલ છે. ॥ इति गतिमार्गणार्थां जीवममामाः ॥१॥

અનુવરણ—એ પ્રમાણે પહેલી ગતિમાર્ગણના ૪ પ્રકાર અને તેમાં જીવસમાસનો સમવતાર કરીને હવે બીજી પાંચ જાતિમાર્ગણમાં ૧૪ જીવસમાસનો સમવતાર કરવાને અર્થે પ્રથમ તો જાતિમાર્ગણના ૫ પ્રકાર વિગેરે કહે છે—

एगिंदिया य वायरसुहुमा पज्जत्तया अपज्जत्ता । वियतियचउरिंदियदुविहभेय पज्जत्त इयरे य ॥२३॥
 पंचिंदिया असण्णी सण्णी पज्जत्तया अपज्जत्ता । पंचिंदिएसु चोद्दस मिच्छद्दिट्ठी भवे सेसा ॥२४॥

ગાથાર્થ—એકેન્દ્રિયો બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારના છે, તે દરેક પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બે બે પ્રકારના છે. તથા દીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયજાતિ પણુ પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બે બે પ્રકારે છે. તથા પંચેન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયજાતિ પણુ પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બે બે પ્રકારે છે. એ રીતે જાતિવાળા જીવો અસંસી અને સસી એમ બે પ્રકારના છે, તે દરેક પુનઃ પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બે બે પ્રકારે છે. એ રીતે ૫ વા ૧૪ જાતિભેદ છે. તેમાં પંચેન્દ્રિય જાતિમાં ૧૪ જીવસમાસ છે, અને શેષ ૪ જાતિમાં મિથ્યાદષ્ટિ એ એકજ જીવસમાસ છે. ॥૨૩-૨૪॥

મવાર્થ—અહિં ૫ જાતિમાર્ગણમાં પ્રસિદ્ધ જીવના ૧૪ ભેદ ગણ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ અપર્યાસ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય ગુ. ૧ હુ.	૩ અપર્યાસ બાહર એકેન્દ્રિય	*
૨ પર્યાસ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય	૪ પર્યાસ બાહર એકેન્દ્રિય	"

* આ ગ્રંથમાં પહેલા ૧૦ જીવભેદમાં મિથ્યાદષ્ટિ૩૫ એકજ જીવસમાસ કહ્યો છે, સિદ્ધાન્તાદિકમાં ઘણા સ્થાને તો ૧૧૦ એકેન્દ્રિયાદિ ૪ કરણ

૫ અપર્યાપ્ત ક્ષીન્દ્રિય ”
 ૬ પર્યાપ્ત ક્ષીન્દ્રિય ”
 ૭ અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય ”
 ૮ પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય ”
 ૯ અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય શ્રી ૧ હું. ”
 ૧૦ પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય ”

અવતરણ—પૂર્વગાથામાં ય જ્ઞાતિમાર્ગણીને અપર્યાપ્તિ પર્યાપ્તિ આદિ લેદે ૧૪ જીવલેદ રૂપે ગણીને તેમાં ૧૪ જીવસમાસ કહ્યાં તે। પ્રથમ પર્યાપ્તિઓજ મ્હ છે કે જે હોવાથી પર્યાપ્તિ અને ન હોવાથી જીવો. અપર્યાપ્તિ ગણાય છે? એ આશંકના નિવારણરૂપ આ ગાથામાં પર્યાપ્તિઓ કહીને કયા જીવને કેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય? તે પણ કહે છે—

आहारसररीरिंदिय पञ्जत्ती आणपाण भासमणे । चत्तारि पंच छप्पि य एगिंदिय विगलसण्णीणं ॥२५॥

અપર્યાપ્તમા (બા.એકે.૦ દી.૦ ત્રી.૦ ચતુ.૦મા) મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે જીવસંભાસ કહ્યા છે. એવું કારણ આ ગ્રંથની વૃત્તિમા પ્રક્ષોત્તર પૂર્વક કહ્યું છે કે “અદ્યપકાળ હોવાથી અથવા શીઘ્ર મિથ્યાત્વ પામનાર હોવાથી અને અનતાના ઉદયવડે મલિન હોવાથી એ ૧૦ જીવભેદમાં સાસ્વાદન જીવસંભાસ વિવક્ષ્યો નથી”.

✕ કરણ અપ૦ યા૦ એકેન્દ્રિય દી૦ ત્રી૦ ચતુર્ને જેમ સાસ્વાદન હોવા છતાં આ અંથમા સાસ્વાદન ગણ્યુ નથી, તેમ આ ગ્રથમાં કરણ અપ૦ અર્સ૦ પંચેન્માં પણ ગણ્યું નથી એમ બાણું.

માત્રાર્થઃ—આહારપર્યાપ્તિ-શરીરપર્યાપ્તિ-ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ-આનપાન(શ્વાસોચ્છવાસ)પર્યાપ્તિ-ભાષાપર્યાપ્તિ-મનઃપર્યાપ્તિ એ ૬ પર્યાપ્તિઓ છે, તેમાં એકેન્દ્રિય છયોને પહેલી ૪ પર્યાપ્તિ છે, વિકલેન્દ્રિયોને (દ્વીં ત્રીં ચતું) તથા અસંસિપંચેન્ને ૫ પર્યાપ્તિ છે, અને અંતિ પચેન્દ્રિયને ૬ પર્યાપ્તિ છે. ॥૨૫॥

માત્રાર્થઃ—આહાર આદિ પુદ્ગલોને અહંશુ કરવા અને આહારાદિ સ્વરૂપે બનાવવામાં કારણુ રૂપ ભવની ને શક્તિ કે ને આહારાદિ પુદ્ગલોના ઉપદંભથી (અવલંબનથી) પ્રાપ્ત થાય છે તે શક્તિનું નામ પર્યાપ્તિ છે. તે ૬ પ્રકારની છે, અને તે આ પ્રમાણે—

- ૧ જાહારપર્યાપ્તિ-ને શક્તિવડે આહારના પુદ્ગલો અહંશુ કરી ખદારસરૂપે પરિણુમાવે તે શક્તિ આહારપર્યાપ્તિ કહેવાય. (અહિ ખલ એટલે મળ આદિ અસાર પદાર્થ અને રસ એટલે સાત ધાતુઓપણે પરિણુમી શકે એવો સાર રૂપ આહાર પરિણુમવિશેષ).
- ૨ શરીરપર્યાપ્તિ-રસરૂપ થયેલા આહારને 'રસ-રૂધિર-માંસ-મેદ-હ્માંસ-શુક્ર' એ સાત ધાતુરૂપે બનાવવાની ભવશક્તિ.
- ૩ દ્રવિયપર્યાપ્તિ-સાત ધાતુરૂપે બનેલા આહારને ઇન્દ્રિયોરૂપે બનાવવાની શક્તિ.
- ૪ શ્વામોચ્છવાસપર્યાપ્તિ-ને શક્તિ વડે (સ્વાવગાહી આક્રમશાંથી) શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણનાં પુદ્ગલો અહંશુ કરે, અહંશુ કરી શ્વાસોં રૂપે બનાવે, 'અવલંબે, અને ત્યારબાદ વિસર્જે' તે. [એ રીતે શ્વાસોંને અહંશુ પરિણુમ આલંબન વિસર્જન એ ચાર ક્રિયા પ્રત્યેની શક્તિ તે]

૧ ને રસમાથી શેષ ૬ ધાતુઓ અને છે તે રમ સહિત ૭ ધાતુ, અર્થવા પ્રથમ ને રસ બન્યો છે તેમાનોજ એક પરિણુમાનતર રસ

૨ ઉચ્છવાસાદિ પુદ્ગલોને ઉચ્છવાસાદિ રૂપે પરિણુમાવ્યા બાદ વિસર્જન કરવા માટે થતો એક પ્રકારનો પ્રયત્ન વિશેષ તે અવલંબન. જેમ બાણુ વિમર્જનમાં પદ્માત્ આકર્ષણુ રૂપ પ્રયત્ન હેતુભૂત છે તદ્વત

૫ માધાપર્યાસિ-ને શક્તિવડે ભાષા યોગ્ય પુદ્ગલો. ગ્રહણ કરી ભાષાપણે પરિણુભાવી અવલંબીને વિસર્જે તે શક્તિ. [આ ભાષાગ્રહણ પણુ સ્વાવગાહી આકાશમાર્થીજ જાણવું]

૬ મનપર્યાસિ-ને શક્તિવડે મન યોગ્ય પુદ્ગલો. ગ્રહણ કરી મનરૂપે ધનાવી (ચિતવનના ઉપયોગવાળાં ધનાવી) અવલંબી વિસર્જે તે શક્તિ. [આ મન:પુદ્ગલો પણુ સ્વાવગાહી આકાશમાર્થીજ ગ્રહણ કરે છે].

એ પ્રમાણે ૬ પર્યાસિ કહીને હવે કયા જીવને કેટલી પર્યાપ્તિઓ હોય તે ગાથામાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલ છે કે-સર્વ એકેન્દ્રિયોને ૪ વિકલેન્દ્રિયોને ૫ અને સંજી પંચેન્દ્રિયને ૬ પર્યાપ્તિ છે. અહિ વિકલેન્દ્રિય પદ્ધતી મનોવિકલ (મનરહિત ત્રસજીવો) ગણેલા હોવાથી અસંજી પંચેન્દ્રિયને પણુ વિકલેન્દ્રિય તરીકે ગણ્યા છે [નહિતર સંજા પ્રમાણે વિકલેન્દ્રિયમાં કેવળ ક્ષીં ત્રીં ચતુર્ં ગણાય છે]. ॥ ઇતિ ઇન્દ્રિયમાર્ગણસુ જીવસમાસઃ ॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ઇન્દ્રિય માર્ગણમાં સમાસ કહીને હવે ત્રીજી કાય માર્ગણના ૬ પ્રકાર અને તેમાં જીવસમાસનો સમાવતાર આ ગાથામાં કહે છે—

પુલ્લવિદગઅગ્નિમારુય સાહારણકાઢ્યા ચરુદ્ધા ય । પત્તેય તસા દુવિહા ચોદસ તસ સેસિયા મિચ્છા ॥૨૬॥

ગાથાર્થ—પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અગ્નિકાય-મારુત-વાયુકાય-સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચ કાય દરેક (સૂં યાં પર્યાં અપર્યાં લેહથી) ચાર ચાર પ્રકારની છે, તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય એ બે અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત એમ બે બે પ્રકારની છે. એ ૭માં ત્રસકાય ચૌદ જીવસમાસવાળા છે, અને શેષ ૬ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. [સર્વજ વનસ્પતિકાય એકજ ગણીને ૬ કાય હોય છે, પરંતુ

આકિં વનસ્પતિના બે ભેદ ગણવાથી ૭ ની સંખ્યા થઈ છે] ॥૨૬॥

માતૃર્થ—માર્ગણી તરીકે કાય ૬ પ્રકારની છે—પૃથ્વી—અપ—તેઉ—વાયુ—વનસ્પતિ—ત્રસકાય. તેમાં પૃથ્વીકાય વિગેરે પાંચ કાય સૂક્ષ્મ અને બાહર જોમ બે પ્રકારે છે. ત્યાં સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી બે પૃથ્વી વિગેરેનાં શરીર અતિ સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયને અગ્રાહ્ય, લોકમા સર્વત્ર ત્યાગ્ત, અને વ્યવહારમાં નિરૂપયોગી છે તે સૂક્ષ્મ. અને બાહર નામકર્મના ઉદયથી બે જીવોનાં શરીર કંઈક મોટા પ્રમાણનાં, ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય, લોકમાં અમુક સ્થાનેજ રહેલ, અને લોકવ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય છે તે બાહર. પુનઃ એ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તભેદથી બે બે પ્રકારે હોવાથી દરેક ચાર ચાર પ્રકારના છે. વિશેષ એ છે કે વનસ્પતિ સાધારણ અને પ્રત્યેક જોમ બે પ્રકારની છે તેમાં બે સાધારણ વનસ્પતિ છે (કે બે અનંતકાય અથવા નિગોહ તરીકે જાણખાય છે) તે ચાર પ્રકારની છે, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કેવળ બાહર જ હોવાથી અપર્યાપ્ત ને પર્યાપ્ત જોમ બે પ્રકારનીજ છે. તથા ત્રસકાય પણ બાહરજ હોવાથી પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત જોમ બે પ્રકારનીજ છે. જેથી ૬ કાયને ૭ કાય ગણતાં આ ગ્રંથમાં ૨૪ પ્રતિભેદ કાયમાર્ગણીના થયા તે આ પ્રમાણે ૪ પૃથ્વી, ૪ અપ, ૪ અગ્નિ, ૪ વાયુ, ૪ સાધાં વન, ૨ પ્રત્યેકવન, ૨ ત્રસકાય.

જો ૭ કાયતોદમાં ત્રસકાયમાં ૧૪ ગુણસ્થાન છે, અને શેષ છજી કાયમાં મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન છે. કર્મઅથાદિમાં બાંપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાદિને કરણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં બે કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન કહેલ છે તેા પણ આ ગ્રંથમાં ૨૪ મી ગાથાના ભાવાર્થમાં કોટલી રીતે માસ્વાદન ગુણસ્થાન ગણ્યું નથી તે ગ્રંથકર્તાની વિવક્ષા જ હેતુ છે. ॥૨૬॥ इति कायमार्गणया जीवसमाप्ताः ॥

અવતરણ—પૂર્વગાથામાં કાયમાર્ગણીમાં જીવસમાપ્ત કહીને હવે જો પૃથ્વીકાયાદિ જીવો કયા કયા છે? તે દર્શાવે છે—

પૃથ્વી ય સક્કરા વાહુયા ય ઉવલે સિલા ય લોણૂસે । અય તંવ તતય સીસય રુપ્પ સુવન્નેય વદ્દરેય ॥૨૭॥

હરિયાલે હિંગુલ્લ મળસીલા સીસંગંજણપવાલે । અબ્મપડલ્લભવાલુય બાયરકાણ મળિવિહાણા ॥૨૮॥

માથાર્થ—પૃથ્વીકાય ભુવો આ પ્રમાણે છે—શર્કરા (કાંકર), વાલુકા (રેતી), ઉપલ (નાના પથરા), શિલા (મોટા પથરા), લવણ (મીઠું), ઉષ (ખારો), તથા લોખંડ ત્રાંબુ સુવર્ણ એ ધાતુઓ તથા વજ (હીરો), હડતાલ, હિંગલોક, મણુશીલ, સીસુ, અંજન (સુરમો), પ્રવાલ. અળરખ, અળરખની રેતી, તથા મણિના લેહ તે સર્વ બાહ્ય પૃથ્વીકાય તરેકે બાણુવા. ॥૨૭-૨૮॥

માવાર્થ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ કે—એમાં ૨૭મી ગાથામાં સીસય અને ૨૮મી ગાથામાં સીસગ એ બન્ને સીસા અર્થ-વાળા છે તોપણ એ એ ધાતુ ક્રિયિત્ત બિન્નલેહવાળી બાણુવી. તથા એ ધાતુઓ વિગેરે પૃથ્વીઓ જે વખતે ધાતુ આદિ સ્વરૂપે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં હોય તે વખતે એ સચિત્ત પૃથ્વીરૂપ છે, પરન્તુ લોકોચવહારમાં આવતી લોખંડ વિગેરે ધાતુઓ તથા મણિલેહો સચિત્ત પૃથ્વીરૂપ નથી, કારણ કે અગ્નિ આદિ પ્રયણ શસ્ત્રવડે અચિત્ત થયેલી હોય છે. ॥૨૭-૨૮॥

અવત્તરણ—પૂર્વ ગાથામાં મણિના લેહને પૃથ્વીકાયમાં ગણાવ્યા છે તે મણિલેહો કહે છે—

ગોમેજ્જણ ચ રુપઅંકે ફાલિહે ચ લોહિયક્લેય । ચંદ્રપ્પહેવેસલિણ્ જલકંતે સૂરકંતે ચ ॥૨૯॥
ગેરુચ ચંદ્રણ વધગે મુયમોણ્ તહ મસારગલ્હે ચ । વળ્ણાઈ હિ ચ મેદા સુહુમાણં નતિથ તે મેયા ॥૩૦॥

માથાર્થ—ગોમેહકમણિ—રુચકમણિ—અકમણિ—સ્ફટિકમણિ—લોહિતાક્ષમણિ—ચંદ્રપ્રભામણિ, વૈદુર્યમણિ, જલકાન્તમણિ, સૂર્યાન્તમણિ, ગૈરુકમણિ, ચંદનમણિ, વધકમણિ, ભુજમોચકમણિ, તથા મસારગદ્ધમણિ, એ ૧૪ પ્રકારના મણિ તે પૃથ્વીકાય છે. પુનઃ

તર્નું ગંધ આદિવડે પણ પૃથ્વીકાયના અનેક લેહ છે. એ સર્વલેહ બાદર પૃથ્વીકાયના છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયના નથી. માચાર્ય:—સિદ્ધાન્તમાં મણિ ૧૮ પ્રકારના કહ્યા છે અને આહિ ૧૪ પ્રકારના કહ્યા છે તે કેદિક મણિમાં કેદિક મણીનો અન્તર્ભાવ ગણીને અવિરોધ વિચારવો, તત્ત્વ શું છે તે શ્રી બહુથોજ બાણે, સિદ્ધાન્તમાં કહેલા મણિના ૧૮ લેહ આ પ્રમાણે—ગોમેદક—રૂચક—અંક—અંકટિક—લોહિતાક્ષ—મરકત—મસારગદ્ધ—ભુજમોચક—ધન્દ્રિનીદા—અંક—હંસ—પુલાહ—સૌગંધિક—અંક—પ્રભ—વૈદુર્ય—જલકાન્ત અને—મૂર્યકાન્ત એ ૧૮ મણિલેહ છે. ॥૨૯—૩૦॥

અવત્તરણ—એ પ્રમાણે બાદર પૃથ્વીકાયની વસ્તુઓ કહીને હવે આ ગાથામાં બાદર અપ્કાય કહ્યું છે ? તે દર્શાવે છે

ઓસા ય હિમં મહિગા હરતણુ સુદ્ધોદણુ ઘળોણુ ય । વળ્ણાઈહિ ય મેયા સુહુમાણં નરથિ તે મેયા ॥૩૧॥

માચાર્ય:—ઓમ—હિમ—ધુમસ—હરતનુ—શુદ્ધોદક અને ઘનોદધિ એ લેહો તથા વર્ણુ ગંધ આદિ વડે બીજા લેહો પણ બાદર અપ્કાયના છે, સૂક્ષ્મ અપ્કાયના કોવા લેહો નથી ॥૩૧॥

માચાર્ય:—ઓસ=આકળ, હિમ પ્રસિદ્ધ છે, હરતનુ તે સરનેહ જમીનમાંથી ચૂસાઈ વનસ્પતિના અગ્રભાગે નીકળેલ ભૂમિના લેખનું પાણી, શુદ્ધોદક તે સમુદ્ર વિગેરેનાં મધ્યગત જળ, ઘનોદધિ તે સાત પૃથ્વી નીચે સાત મોટા નકકર જલપિંડ છે તેમજ કેટલાંક દેવવિમાનોની નીચે પણ નકકર જલપિંડ છે કે જેના ઉપર સાત પૃથ્વીઓ અને વિમાનો રહ્યાં છે. એ સર્વ (સચિત્ત) અપ્કાય જીવ છે. એ ઉપરાન્ત અમુક વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ ઇત્યાદિ લેહથી પણ અપ્કાયના લેહ અનેક પ્રકારના છે [જેમ કણું પાણી શ્વેત પાણી ઇત્યાદિ] એ સર્વલેહ બાદર અપ્કાયનાજ બાણુવા, પરંતુ સૂક્ષ્મ અપ્કાયના કોવા કેદી લેહ નથી. દશવૈકલિક વિગેરેમાં શિરાજળ (કુવાનું જળ) અન્તરિક્ષજળ (વર્ષાનું જળ) ઇત્યાદિ જે અપ્કાય લેહો કહ્યા છે તે આ લેહોના ઉપલક્ષણથી ગ્રહેણ કરવા, આ ગાથાગા સ્પષ્ટ કયા નથી. ॥૩૧॥

અવતરણ—આ ગાથામાં અશિકાય છવો દર્શાવે છે—

इंगालं जाल अच्ची मुम्पुर सुद्धागणी य अगणी य । वण्णाईहि य भेया सुहुमाणं नत्थि ते भेया ॥३२॥

માથાર્થ—અંગારા, જ્વાલા, અર્ચી, મુર્સુર, શુદ્ધ અગ્નિ, અને ગદાદિ વડે ઉપજતા અગ્નિના લેહ એ સર્વ લેહ બાદર અગ્નિકાયના છે, પરન્તુ સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયના એવા કોઈ લેહ નથી. ॥૩૨॥

માથાર્થ—ધુમ્રરહિત યાળતા કાષ્ટ વિગેરેના અંગારા, અથવા લોહ આદિ ધાતુઓમાં (ગાળતી વખતે) વ્યાપ થયેલો અગ્નિ તે અંગાર, અગ્નિ સાથે સંબંધવાળી જ્વાલા (ભડકો) તે જ્વાલા, અને કાષ્ટાદિકની સાથે અસંખ્ય જ્વાલા (છુટા ભડકા વિગેરે) તે અર્ચી, ભરસાડમાં અસ્પષ્ટ ધુધવાતો અગ્નિ તે મુર્સુર, વિજળી વિગેરેનો તે શુદ્ધાગ્નિ, કેટલાક આચાર્યો ભડકા રહિત તથા ધુમાડા રહિત યાળતા કાષ્ટાદિકના અગ્નિને શુદ્ધાગ્નિ કહે છે. એ અંગાર આદિ લેહોથી ભિન્ન પ્રકારનો તે અગ્નિ, અથવા જે મહેાનગરના દાહમાં ઇંટ વિગેરેમાં વ્યાપ થયેલો અગ્નિ તે અગ્નિ. અહિં અગ્ની એ પદ્ધતી ઉલ્કા અશની વિગેરે અગ્નિ લેહો પણ ઉપસક્ષણથી જાણવા. એ સર્વ લેહો બાદર અગ્નિકાયના છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ અગ્નિના એવા કોઈ લેહ હોઈ શકતા નથી. સૂક્ષ્મ અગ્નિ તેા સર્વલોક વ્યાપ એકજ પ્રકારનો છે. ॥૩૨॥

અવતરણ—આ ગાથામાં બાદર વાયુકાયના લેહ દર્શાવાય છે—

वाउब्भामे उक्कलि मंडलि गुंजा महा घण तणू य । वण्णाईहि य भेया सुहुमाणं नत्थि ते भेया ॥३३॥

માથાર્થ—ઉદ્ભ્રામકવાયુ, ઉલ્કલિકાવાયુ, મંડલિવાયુ, શુંબવાયુ, મહાવાયુ, ઘનવાયુ અને તનવાયુ તથા વર્ણાદિકથી ઉપજતા વાયુના લેહ એ સર્વ લેહ બાદર વાયુકાયના છે, સૂક્ષ્મ વાયુકાયના એવા કોઈ લેહ નથી. ॥૩૩॥

સમાપ્તઃ

તેહ તથા
વાયુકાયના
ઉદાહરણો

૧૧૧

માચાર્ય—જે વાયુ ઉંચે ચઢતો વાય તે ઉદ્ગ્રામકવાયુ, જે રહી રહીને વાય તથા રેતી વિગેરેમાં ઓકળીઓ પાડે તે ઉલ્કલિ-
કાગાયુ, વંદોળીયો તે મડલ્લીવાયુ, શુંબરવ (ધણા અવાજ) પૂર્વક વાય તે ગુંજવાયુ, વૃક્ષાદિકને પશુ ઉખેડી નાખે તે મહાવાયુ, ઘનો-
દધિની નીચે પિંડીભૂત થયેલો જડો નિશ્ચલ વાયુ તે ઘનવાયુ, ઓજ ઘનવાયુની નીચે રહેલો પાતળો અને નિશ્ચલ વાયુ તે તનુવાયુ,
એ જાને વાયુ સાત પૃથ્વીઓની તથા કેટલાંક દેવવિમોનોની નીચે રહેલા છે. એ સિવાયના સંવર્તવાયુ મંદવાયુ ઇત્યાદિ અનેક
ભેદ છે તે ગાથામાં પ્રારંભે કહેલા વાત પદના ઉપલક્ષણથી શ્રેષ્ઠ વર્ણુ ગંધ આદિ લેદથી પશુ વાયુના અનેક
ભેદ છે. એ સર્વ ભેદ જાદર વાયુકાયના જાણુવા, પરન્તુ સ્પષ્ટ વાયુકાયના એવા કેઈ ભેદ નથી. ॥૩૩॥

અનુતરણ—આ ગાથામાં જાદર વનસ્પતિકાયના ભેદ કહે છે—

મૂલગપોરત્રીયા કંદા તહ લંધવીય વીયરુહા । સમ્મુચ્છિમા ચ મળિયા પત્તેય અણંતકાયા ચ ॥૩૪॥

માચાર્ય—મૂલગીજ-પર્વળીજ-કંદળીજ-સ્કંધળીજ તથા ખીજફૂડ અને સમ્મૂર્ચ્છિમ એ છ પ્રકારની પ્રત્યેક વનસ્પતિ તથા
અનંતકાય વનસ્પતિ (સાધારણ વનસ્પતિ) પશુ છે. ॥૩૪॥

માચાર્ય—જે વનસ્પતિઓનું ત્રીજ=ઉગવાનું સ્થાન પોતાના મૂલ=મૂળમાં હોય તે મૂલવીજ વનસ્પતિ ઉત્પલ કંદ અને કદલી
(કેળ) આદિ છે. તથા જેનું ઉગવાનું સ્થાન પોતાના અગ્રભાગે-પર્યંતભાગે હોય તે અગ્રત્રીજ, કોરંટક નાગવહ્લી આદિ, જેનું
ઉગવાનું સ્થાન પોતાના પર્વમાં-ગાંઠામાં હોય તે પર્વત્રીજ સેલડો વિગેરે, જેનું ઉગવાનું સ્થાન પોતાનો કંદ છે તે સૂરણ, આદિ
મન્દત્રીજ, જેનું ઉગવાનું સ્થાન પોતાનો સ્કંધ-કાષ્ઠભાગ છે તે શદ્ધત્રી પારિલદ્ર આદિ વનસ્પતિઓ સ્કંધત્રીજ, અને જે વનસ્પતિઓ
પોતાના ખીજમાંથી ઉગી શકે તે શાલી-મગ આદિ ધાન્ય જાતિઓ વીજરુહ વનસ્પતિ કહેવાય. તથા તેવા પ્રકારના કેઈ પ્રસિદ્ધ

ળીજના અભાવે જેઓ ઘણેલી ભૂમિમાં પણ સ્વતઃ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી ઘાસ વિગેરે વનસ્પતિઓ સમ્પૂર્ણિત વનસ્પતિઓ કહે-
વાય. એ છ પ્રકારની પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે. તેમજ છ પ્રકારની સાધારણ વનસ્પતિ પણ છે. જેના એકેક શરીરમાં એકેક ભવ
હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ, અને જેના એકેક શરીરમાં અનન્ત અનન્ત ભવ હોય તે સાધારણ વનસ્પતિ. પ્રત્યેક વનસ્પતિનાં મૂળ
કંદ રકથ ત્વચા શાખા પ્રશાખા એ ૬ અંગ હરેકે અસંખ્ય અસંખ્ય પ્રત્યેક ભવ યુક્ત છે તોપણ અનેક સરસવની વાટને એકજ
વાટ કહેવાનો વ્યવહાર છે અથવા અનેક તલના દાણાથી ઘનેલી તલસાંકળીને એકજ શબ્દલિકા કહેવાનો વ્યવહાર છે તેમ
અસંખ્ય મૂળ ભવથી ઘનેલા (અસંખ્ય મૂળ શરીરના પિંડ રૂપ) દીર્ઘ મૂળને પણ એકજ મૂળ કહેવાનો વ્યવહાર છે, તથા
અસંખ્ય કંદ ભવથી ઘનેલા અસંખ્ય કંદ શરીરોના પિંડ રૂપ કંદને એકજ કંદ કહેવાનો વ્યવહાર છે. પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તો
એ મૂળ કંદ આદિ અસંખ્ય મૂળભવ અને અસંખ્ય કંદભવ રૂપ છે. એ રીતે ત્વચા શાખા પ્રશાખા પણ અસંખ્ય અસંખ્ય
ભવાત્મક છે, અને પત્ર પુષ્પ ફળ ળોજ એ ચાર અંગ (પ્રત્યેક વનસ્પતિનાં) એકેક ભવાત્મક છે, જેથી એક દીર્ઘ પત્રમાં પણ
એકજ ભવ, એક પુષ્પમાં તથા પુષ્પના પણ એક એક પત્રમાં એકેક ભવ, ઇત્યાદિ રીતે એ ચાર અંગ એકેક ભવાત્મક છે. તથા
સાધારણ વનસ્પતિનાં જે અંગ સાધારણ છે તે અંગના અસંખ્ય શરીરમાં પ્રત્યેકમાં અનન્ત અનન્ત ભવ છે, અને જે અંગ
પ્રત્યેક છે તે પ્રત્યેકવનસ્પતિમાં કદા પ્રમાણે છે. પ્રત્યેકવનસ્પતિમાં પણ જે સાધારણ અંગ હોય તેમાં પણ પ્રત્યેક શરીરમાં અનન્ત
અનન્ત ભવ જાણવા. તથા જે સર્વાંગ સાધારણ વનસ્પતિ છે તેનાં સર્વે અંગના અસંખ્ય અસંખ્ય શરીરોમાં પ્રત્યેક એકેક શરીરમાં
અનન્ત અનન્ત ભવ છે, એ રીતે વનસ્પતિ ભવો છે. ॥૩૪॥

૧ સઘળી પ્રત્યેક વનસ્પતિ એક શરીરમાં એક ભવવાળીજ હોય છે, પરન્તુ એક શરીરમાં અસંખ્ય ભવ હોય છે, એમ સમજવાનું નથી
માધારણ વનસ્પતિમાં તો એક શરીરમાં અનન્તભવો હોય છે.

અવતરણ—હવે આ ગાથામાં કંઠ આદિની પ્રધાનતાએ વનસ્પતિઓ કહે છે [અર્થાત્ સ્કંધ આદિ બીજા અવયવો હોવા છતાં પણ કંઠાદિ એકેક અવયવ પ્રધાન વનસ્પતિઓ કહે છે].

કંઠા મૂલા છછી કટ્ટા પત્તા પવાલ પુખ્તફલા । ગુચ્છા ગુમ્મા વછી તળાણિ તહ પવ્વયા ચેવ ॥૨૫॥

ગાથાર્થ:—કંઠ-મૂળ-છાલ-કાટ-પત્ર-પ્રવાલ-પુખ્ત-ફલ તથા ગુચ્છ-ગુદમ-વહી-તૃણ તથા પર્વ એ વનસ્પતિનાજ લેહ છે. ॥૩૫॥

માત્રાર્થ:—સૂરણ આદિ વનસ્પતિઓ કદ નામથી ઓળખાય છે, સૂરણમાં પત્ર સ્કંધ આદિ બીજા અવયવો છે તેા પણ લોકમાં સૂરણાદિને કંઠ ન વિગેય ઉપયોગી હોવાથી એ વનસ્પતિઓ કંઠ કહેવાય છે, તેમજ એ કંઠ અવયવને નાશ થતાં એના સંખં-ધનાળા મૂળ સ્કંધ પત્ર આદિ શેષ અવયવો નાશ પામે છે. એ રીતે બીજા મૂલ આદિ વનસ્પતિઓ પણ તે તે અવયવની વિગેય મુખ્યતાવાળી બાલુવી. જેમ એરંડ આદિ મૂલ પ્રધાન વનસ્પતિ છે, છછી એટલે છાલ એટલે ત્વચાની મુખ્યતાવાળી તજ આદિ બાલુવી. તથા ત્વચાની અંદર રહેલો ગર્ભાગ તે કાટ કહેવાય, તે જેર સાગ આદિ વનસ્પતિઓ કાઠ પ્રધાન બાલુવી. નાગવહી આદિ તે પત્ર વનસ્પતિ, અયોકવૃક્ષ આદિ પ્રવાલ (પ્રશાખા) વનસ્પતિ, બધં બુધં આદિ પુષ્પ વનસ્પતિ, બોરડી આદિ ફળ વનસ્પતિ, ગુચ્છ એટલે ઘણા ફળનો ગુચ્છો, તેવી ગુચ્છા-ફળવાળી વૃન્તાકી (રિંગણી) આદિ ગુચ્છ વનસ્પતિ. જે એક રેલો જે સ્થાને ઉગ્યો હોય તેજ સ્થાને તે વેલાના મૂળમાં બીજા વેલા-લતા જૂથ થઈને ઉગે તેવી જૂથવાળી નવમદ્ધિકા આદિ મુલ્લ વનસ્પતિઓ છે. કાકડી તુરીયાં વિગેરેના વેલા તે વછી, શામો વિગેરે ધાસ જેવી જાતિઓ તે તળવનસ્પતિ, પર્વ એટલે ગાડા, તેમાંથી ઉગનારી તે ચેલડી આદિ પર્વ વનસ્પતિ. એમાંની કેટલીક વનસ્પતિઓ પૂર્વ ગાથામાં [૩૪મી ગાથામાં] કહી છે તેથી પુનરુક્તિ દોષરૂપે ન બાલુવી, કારણ કે ૩૪મી ગાથામાં વનસ્પતિભેદો સામાન્યથી કહ્યા છે અહિં વિશેષથી કહ્યા છે. આ ગાથામાં

કહેલી ઘણી વનસ્પતિઓ પૂર્વ ગાથામાં કહેલી વનસ્પતિઓમાં યથાસંભવ અન્તર્ગત થાય છે સર્વથા સિન્ન નથી. પુનઃ આ સિવાય કહેલી ઘણી વનસ્પતિ'ભેદ અન્થાન્તરથી જાણવા. ॥૩૫॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં બાદર વનસ્પતિના ભેદ કહીને હવે આ ગાથામાં સાધારણ વનસ્પતિના (બાદરના) વિશેષભેદ કહે છે-
બીજા પથુ અનેક વનસ્પતિ'ભેદ અન્થાન્તરથી જાણવા. ॥૩૬॥

સેવાલ પળગ કિણ્વગ કવચા કુહુણા ચ વાયરો કાઓ । સવ્વો ચ સુહુમકાઓ સવ્વત્થ જલત્થલાગાસે ॥૩૬॥

માર્થર્થો:—સેવાલ-પનક-કિન્નક-કવચ-કુહુણા ઇલાદિ-બાદર સાધારણ વનસ્પતિકાય છે, અને સર્વ સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાય તેા સર્વત્ર જળ સ્થળ અને આકાશમાં છે. ॥૩૬॥

માર્થર્થો:—જળ ઉપર લીલ વળે છે તે સેવાલ, કાષ્ટ આદિ પદાર્થોમાં કુગ વળે છે તે પનક, જળના ઘડા વિગેરેમાં અંદરના ભાગમાં વિશેષતઃ વર્ષા ઋતુમાં જે ઉલ વળે છે તે કિન્નક, ભૂમિક્ષેડા (વર્ષાઋતુમાં ઉગતા) તે કવચ, અને સર્પ આકારના, તથા છત્ર આકારના ભૂમિક્ષેડા તે કુહુણ. એમાં કવચ અને કુહુણને અન્ય ગ્રંથોમાં ભાવાર્થથી પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં કહેલા દેખાય છે, અને અહિં તેા સાધારણ વનસ્પતિ કહેલ છે માટે તત્ત્વ યું છે તે સર્વસ જાણી.

એ સેવાલ આદિ સર્વ ભેદ બાદર સાદર સાધારણ વનસ્પતિના છે. અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ તેા સર્વ લોકાકાશમાં એ સેવાલ આદિ સર્વ ભેદ બાદર સાદર સાધારણ વનસ્પતિ ભેદો તેા શ્રી પ્રસાપનાજી આદિથી

૧ ૩૪-૩૫ ની ગાથામાં કહેલા વનસ્પતિ ભેદો પ્રકીર્ણ છે, વ્યવસ્થિત રીતે અનુક્રમ પૂર્વક વનસ્પતિ ભેદો તેા શ્રી પ્રસાપનાજી આદિથી જાણવા યોગ્ય છે.

૨ કવચ અને કુહુણમાં કાષ્ટ આકાર વિશેષાદિકથા ભેદ સંભવે છે, નહિતર બન્ને ભૂમિક્ષેડાજ છે.

૩ કવચ અને કુહુણમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિના ૧૨ ભેદમાં કુહુણ મૂળભેદ છે અને કવચ કાષ્ટ પ્રતિભેદમાં અન્તર્ગત છે, મૂળભેદમાં નથી.

સુર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, તેમજ વિશેષથી પણ જળ સ્થળ અને આકાશમાં અનિયતપણે (=સર્વત્ર) રહેલ છે. અને બાહર સાધારણુવનસ્પતિ તેા નિયત પૃથ્વી જળ આદિ સ્થાને રહેલ છે. આ ક્રમમાં કહેલા એ સેવાલ આદિ લેહોના ઉપલક્ષણથી સિદ્ધાન્તમાં આલુપ્ત મૂલ્ય મિત્રનેર ઇત્યાદિ ગાથાઓમાં કહેલા સાધાવનસ્પતિના બીજા પશુ અનેક લેહો ગ્રહણ કરવા ॥૩૬॥

અવતરણ—આ ગાથામાં સાધારણુ વનસ્પતિની પરીક્ષા કરવાને લક્ષણ કહે છે—

ગૂઢસિરસંધિપવ્નં સમભંગમહીરયં ચ છિન્નરિહં । સાહારણં સરીરં તવિવરોયં ચ પત્તેયં ॥૩૭॥

માર્ચાર્થ:—ગૂઢશિરા, ગૂઢસંધિ, ગૂઢપર્વ, સમભંગ, અહીરક અને છિન્નરૂહ એ ૬ લક્ષણોવાળી સાધારણુ વનસ્પતિકાય છે, અને એથી વિપરીત લક્ષણોવાળી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છે (એ વનસ્પતિરૂપ પાંચમી કાય કહી). ॥૩૭॥

માર્ચાર્થ:—જે પત્ર સ્કંધ નાલ શાખા વિગેરેનો શિરાઓ—નસો ગુપ્ત હોય (મગટ ન દેખાતી હોય) તે સાધારણુ વનસ્પતિ, તથા જેના સાંધા ગુપ્ત હોય તે સાધારણુ વનસ્પતિ, તથા જેના ગાંઠા ગુપ્ત હોય તે સાધારણુ વનસ્પતિ, તથા જે શાખાદિક ભાગતાં અને પત્રાદિકને તોડતાં સરખા ભંગ (ઉંચા નીચા વિષમ અવયવ રહિત સરખી પાટીવાળો ભાગ) થાય તે સાધારણુ વનસ્પતિ, તથા જેની અંદર હીરક—તતુ [તાંતણા વા રેસા] મગટ ન દેખાતા હોય તે સાધારણુ વનસ્પતિ, તથા જેને છેદીને ઘેર લાવ્યા બાદ લગભગ સૂકાઈ જવા છતાં પણ જળાદિકના સિચ્ચનથી ગળેા આદિકવત્ પુનઃ ઉગે તે સાધારણુ વનસ્પતિ. એ રીતે ૬ લક્ષણવાળી સાધારણુ વનસ્પતિ બાણવી. પુનઃ સાધારણુ વનસ્પતિ પારખવાનાં એ ૬ જ લક્ષણ છે એમ નહિ, સિદ્ધાન્તમાં ચક્ષુર્ગાગ્ર મજ્જમાગ્રસ્મ આદિ ગાથાથી [જેને ભાગતાં ચક્ષુકાર ભાગ થાય અને ક્રંધિ ઘણી રજવાળી થાય, પૃથ્વી સરખો લેહ થાય તે અનંત. કાય બાણવી ઇત્યાદિ ભાવાર્થથી] બીજાં પણ લક્ષણો કહ્યાં છે ॥ ૩૮ ॥

॥-૬ઠ્ઠી ત્રસકાય માર્ગણાના મેદ પ્રતિમેદાદિ ॥

અવતરણ—એ પ્રમાણે ૫ સ્થાવરકાય માર્ગણાના લેદાનુલેદ કહીને હવે છઠ્ઠી ત્રસકાય માર્ગણાના લેદાનુલેદ વિગેરે બીજી ૫ણ સ્વરૂપ પ્રસંગથી કહેવાશે. ત્યાં પ્રથમ આ ગાથામાં ત્રસકાયના બે અથવા ચાર મૂળલેદ કહે છે—

‘દુવિહા તસા ચ વુત્તા વિયલા સયલિંદિયા મુણેયવ્વા । બિત્તિચરિંદિય વિયલા સેસા સયલિંદિયા નેયા ॥

ગાથાર્થ—તસલેવો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તેમાં ૧ વિકલેન્દ્રિય એ બે મૂળલેદ, તેમાં ૫ણ કીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય હોવો વિકલેન્દ્રિય બાણુવા, અને શેષ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા હોવો તે સકલેન્દ્રિય બાણુવા. ॥૩૮॥

માવાર્થ—શીત આતપ આદિકથી તાસ પામીને સ્થાનાન્તર બાય તે ત્રસ વિકલ એટલે સંપૂર્ણ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી ન્યૂન ઇન્દ્રિયવાળા તે વિકલેન્દ્રિય હોવો કીન્દ્રિયાદિ ત્રણ પ્રકારના છે. [એકેન્દ્રિયો ૫ણ અસંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયવાળા છે પરન્તુ સર્વથા બધન્ય એકની સંખ્યાને અહિં વિકલ શબ્દમાં વિવક્ષી નથી તેથી અથવા વિકલેન્દ્રિય લેદ અહિં ત્રસકાયતોબ છે, અને એકેન્દ્રિયો સ્થાવર છે માટે વિકલેન્દ્રિયમાં એકેન્દ્રિય ગણી શકાય નહિ.] તથા સકલ-સર્વ-પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા તે પંચેન્દ્રિય, એ રીતે ત્રસકાયના કીન્દ્રિયાદિ ૪ લેદ છે. ॥૩૮॥

અવતરણ—એ કીન્દ્રિયાદિ વિકલેન્દ્રિયો તથા સકલેન્દ્રિય (પંચેન્દ્રિય) હોવો કયા કયા છે ? તેના અતિ સંક્ષિપ્ત લેદ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

સંસ્વા ગોમ્મી ભમરાઇયા ઉ વિગલિંદિયા મુણેયવ્વા । પંચિંદિયા ચ જલથલ્લહયરસુરનાયનરા ચ ॥૩૯॥

માયાર્થ:—શંખ ગુહમી અને શ્રમર આદિ હોવો વિકલેન્દ્રિય બાણવા, તથા જલચર સ્થલચર ખેચર દેવ નારક ને મનુષ્ય એ મવં પંચેન્દ્રિય હોવો બાણવા. ॥૩૯॥

માયાર્થ:—શંખ આદિ (શંખ કોડા જળો અલસીયાં પૂરા કૃમી મેહર ઇત્યાદિ) દ્વીન્દ્રિય હોવો છે [તિઓને સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય એ જો ઇન્દ્રિયો હોય છે], ગુહમી આદિ [ગુહમી=કાનખજૂરા માંકણુ જૂ કોડી મંકોડા ઇથળ ધનેડા કંથવા ઇત્યાદિ] ત્રીન્દ્રિય એ જો ઇન્દ્રિયો હોય એ ૩ ઇન્દ્રિયોવાળા] હોવો છે. ભમરા આદિ એટલે જ્રમર વીંછી ગગાઈ તીડ ત્રીન્દ્રિય [સ્પર્શન-રસના-દ્રાણુ-નાસિકા એ ૩ ઇન્દ્રિયોવાળા] હોવો છે. ભમરા આદિ એટલે જ્રમર વીંછી ગગાઈ તીડ માળી ગમછર હાંસ પતંગીયાં વિગેરે હોવો ગ્રહુ ઇન્દ્રિય સહિત ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોવાથી ચતુરિન્દ્રિય હોવો છે. અને શ્રોત્રેન્દ્રિય સહિત પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તે પંચેન્દ્રિય હોવો જલચર આદિ છે. એમાં જળચર સ્થલચર ને ખેચર એ ત્રણ પ્રકારના તિર્યચ પચેન્દ્રિય છે. શેખ દેવ નારક ને મનુષ્ય એ ત્રણે પણ પંચેન્દ્રિય હોવાથી પંચેન્દ્રિય હોવો ચાર પ્રકારના છે. [નારક તિર્યચ મનુષ્ય ને દેવ એ ચાર પ્રકારના પચેન્દ્રિય છે. તેમાં નારક આદિ ત્રણ તેા કેવળ પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા છે, અને તિર્યચો તેા એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી પાંચ પ્રકારના છે, જેથી અહિં પંચેન્દ્રિયના લેહમાં જળચરાદિ ત્રણ પ્રકારના પંચેન્દ્રિય તિર્યચોજ પ્રસન્ન કરવાં] ત્યાં જળમાં જન્મ અને ગતિવાળા તે મત્સ્યાદિ જલચર, સ્થલ-ભૂમિ ઉપર જન્મ અને ગતિવાળા તે હસ્તિ આદિ સપ્તરુચ્ચ, આકાશમાં [વૃક્ષોના માળા વિગેરેમાં] જન્મ અને ગતિવાળા [આકાશમાં ઉડનારા] તે પક્ષીઓ લેચર કહેવાય. શેખ દેવ આદિ પ્રગિદ છે. ॥ ઇતિ ૬ કાયમાર્ગણ ॥૩૯॥

અનુવર્ણ—એ ૭ પ્રકારના ભવનિકાયની સર્વની મળીને ૮૪ લાખ ચોને છે, કંઈ અધિક કોડાકોડી કુલ સંખ્યા છે, ૬ સંધ-યજ્ઞ છે, ૬ સંસ્થાન છે ઇત્યાદિ અનેક ભાવો છે. તેમાંના કુલકોડી આદિ કેટલાક ભાવો શિષ્યતા ઉપકારાર્થે પ્રસંગથી કહે છે—

બારસસત્ત ય તિન્નિ ય સત્ત ય કુલકોડિસયસહસ્સાઈં । નેયા પુઢવિદગાગિત્રાઝુણં ચેવ પરિસંખા ॥૪૦॥
કુલકોડિસયસહસ્સા સત્તદ્ધુ ય નવ ય અટ્ટવીસં ચ । બેઈંદિય તેઈંદિય ચઠરિંદિય હરિયકાયાણં ॥૪૧॥
અઙ્ગત્તેરસવારસ દસ દસ કુલકોડિસયસહસ્સાઈં । જલયર પવિલ્લવપ્પય ડરમુયસપ્પાણ નવહુંતિ ॥૪૨॥
છઠ્ઠવીસા પળવીસા સુરેનેરદયાણ સયસહસ્સાઈં । વારસ ય સયસહસ્સા કુલકોડીં મણુસ્સાણં ॥૪૩॥

પગા કોડાકોડી સત્તાણઠઈં ભવે સયસહસ્સા । પન્નાસં ચ સહસ્સા કુલકોડીં મુણેયવ્વા ॥૪૪॥

ગાથાર્થ—પૃથ્વીકાયની ૧૨ લાખ કુલકોડી, આકાયની ૭ લાખ કુલકોડી, અગ્નિકાયની ૩ લાખ કુલકોડી અને વાંચુકાયની ૭ લાખ કુલકોડી એ રીતે કુલકોડીની સંખ્યા બાણવી. ક્ષીન્દ્રિયની ૭ લાખ કુલકોડી, ત્રીન્દ્રિયની ૮ લાખ કુલકોડી, ચતુરિન્દ્રિયની ૯ લાખ કુલકોડી, અને વનસ્પતિકાયની ૨૮ લાખ કુલકોડી છે. જલચરની ૧૨૦ લાખ, પક્ષીઓની ૧૨ લાખ, ચતુષ્પદની ૧૦ લાખ, ઉરઃ પરિસ્પર્પની ૧૦ લાખ અને ભુજપરિસ્પર્પની ૯ લાખ કુલકોડી છે. દેવોની ૨૬ લાખ કુલકોડી, નારકોની ૨૫ લાખ કુલકોડી અને મનુષ્યોની ૧૨ લાખ કુલકોડી છે. એ પ્રમાણે કુલકોડીની સર્વસંખ્યા એક કોડ સત્તાણુ લાખ અને પચાસ હજાર (૧૯૭૫૦૦૦ કુલકોડી બાણવી. ॥૪૦-૪૧-૪૨-૪૩-૪૪॥

માથાર્થ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ કે-એકજ ચોનિમાં બુદ્ધી બુદ્ધી ભતિના ઉત્પન્ન થતાં છેવેનો કુલ=સમુદાય તે કુલ કહેવાય. જેમ એકજ ધાણુના પિંડમાં બુદ્ધી બુદ્ધી બેટલી ભતિના કીડાં આદિ ત્રીન્દ્રિય છેવે ઉપજે તેટલાં ત્રીન્દ્રિય કુલ, બેટલી

જાતિના વિછી વિગેરે ચતુરિન્દ્રિય છવો ઉપજે તેટલાં ચતુરિન્દ્રિય કુલ ઇત્યાદિ રીતે કુલની ઘણી કોડી જેટલો સંખ્યા બાણવી. એ રીતે યોનિ માત્ર ૮૪ લાખજ છે, અને તેમાં ઉપજતી કુલસંખ્યા કોડી ગમે છે. ॥ ઇતિ પ્રસંગતઃ કુલકોડિ ॥

અવતરણ—કુલ તે યોનિમાંજ ઉત્પન્ન થતાં હોવાથી હવે આ ગાથામાં યોનિનું સ્વરૂપ કહે છે—યુ=મિશ્રણ થવું અર્થાત્ ભવાન્તરમા ઉપજતા છવો તેજસ કાર્મણ સહિત ઉપજે છે, ત્યારબાદ ઉત્પત્તિ સ્થાને ઔદારિકાદિ સ્કંધો સાથે યુ=મિશ્ર થાય અથવા યુ=એડે-યુક્ટ મિશ્રિત થાય છે, માટે એ રીતે છવો જે સ્થાને તેઠાઠશરીરને ઔદારિકાદિ સ્કંધો સાથે યુ=મિશ્ર થાય અથવા યુ=એડે-યુક્ટ કરે તે સ્થાનનું નામ યોનિ એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન કહેવાય, તે સર્વ છવો આશ્રયી ૮૪ લાખ છે.

પ્રશ્નઃ—છવો અનંત છે તેા છવોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન ૮૪ લાખજ કેમ ? ફરેક છવના સ્વ સ્વ ઉત્પત્તિસ્થાન આશ્રયી અનન્ત યોનિ ગણવી યોગ્ય છે, અથવા ણીજી રીતે ઉત્પત્તિસ્થાન લોકાકાશ પ્રમાણુ છે, અને લોકાકાશ અસંખ્યપ્રદેશ જેટલો છે તે ઉત્પત્તિસ્થાનો 'અસંખ્ય હોવાથી યોનિઓ પણ અસંખ્ય ગણવી નેહઓ તેા માત્ર ૮૪ લાખ જ કેમ ?

ઉત્તરઃ—જો દે ઉત્પત્તિસ્થાનો ઘણાં (અસંખ્ય) છે તેા પણ શ્રી સર્વજ્ઞોએ દેખેલા કેટલાક 'સરખા ધર્મોની અપેક્ષાએ એક યોનિ ગણી છે માટે યોનિ ૮૪ લાખ છે, નેથી ૮૪ લાખ યોનિમાં અસંખ્ય ઉત્પત્તિસ્થાનો અન્તર્ગત થાય છે (એકેક યોનિ પણ અસંખ્ય અસંખ્ય સમાન ઉત્પત્તિસ્થાનોવાળી છે.) તે છવલેદે આ ત્રમાણુ—

૧ અમંખ્ય પ્રદેશવાળુ એક જ ઉત્પત્તિસ્થાન જઘન્ય વા ઉલ્કૃષ્ટથી પણ અગુલાસખ્યેય ભાગમાત્ર ગણુતા પણ ઉત્પત્તિસ્થાનો અસખ્ય છે. એથી જઘન્ય ઉત્પત્તિસ્થાન છે જ નહિ, અને અગુલામખ્યેય ભાગથી અધિક મોટું પણ ઉત્પત્તિસ્થાન નથી

૨ વૃત્તિગા એ રીતે યોનિનો અર્થ મોઘમ જણાવ્યો છે, પરન્તુ ગ્રન્થાન્તરોમા તેા સરખા વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાનવાળા અનંત વા અમંખ્ય છવોની પણ એક જ યોનિ ગણી છે. તાત્પર્ય એ કે સમાન વર્ણુદિવાળી યોનિને એક ગણી ચોરાશી લાખ કહી છે.

પૃથ્વીકાયની ૭૦૦૦૦૦
અગ્નિકાયની ૭૦૦૦૦૦
તેજકાયની ૭૦૦૦૦૦
વાયુકાયની ૭૦૦૦૦૦

સાધાન વન ૧૪૦૦૦૦૦૦
પ્રત્યેકવન ૧૦૦૦૦૦૦૦
ક્ષીન્દ્રિયની ૨૦૦૦૦૦
ત્રીન્દ્રિયની ૨૦૦૦૦૦

ચતુરિની ૨૦૦૦૦૦
તિર્યચપંચે ૪૦૦૦૦૦
નારકની ૪૦૦૦૦૦
દેવની ૪૦૦૦૦૦
મનુષ્યની ૧૪૦૦૦૦૦

એ પ્રમાણે સર્વ મળીને ૮૪૦૦૦૦૦ (૮૪ લાખ) જીવોનિ છે. એ સિવાય એ ૮૪ લાખમાં જ અન્તર્ગત એવા બીજા પશુ ધોનિલેહ સંવૃત્ત વિવૃત આદિ છે તે લેદોને તેા ગ્રંથકાર સ્વતઃ ગાથાથી જ કહે છે—

एगिंदियनेरइया संवुडजोणी य हुंति देवा य । विगलिंदियाण वियडा संवुड वियडा य गबभंसि ॥૪૫॥
ગાથાર્થ—એકેન્દ્રિયો નારકો અને દેવો એ સર્વે સંવૃત યોનિવાળા છે, વિકલેન્દ્રિયો વિવૃત યોનિવાળા છે, અને ગર્ભમાં ઉપજતા (ગર્ભજ) જીવો સંવૃતવિવૃત (ઉભય) યોનિવાળા છે ॥૪૫॥

માવાર્થ—નારકો નરકાવાસેની ભીતિઓમાં ઠંકાયતા ગવાક્ષ સરખા નિષ્કુટોમાં ઉત્પન્ન થાય છે મોટે સંવૃત્ત=(ઠંકાયલી અદૃષ્ટ) યોનિવાળા છે. દેવો દેવહૃદય વક્ષથી ઠંકાયલી દેવહૃદય વસ્ત્રની અંદરનીયે ઉત્પન્ન થાય છે તેથી દેવોની પશુ સંવૃત યોનિ છે, એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયો અસ્પષ્ટ વા અપ્રગટ સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી સંવૃત યોનિવાળા છે. અને વિકલેન્દ્રિયો (ક્ષીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય) અસંસિપંચે એ ચાર પ્રકારના જીવો) જે છાણ વા જળાશય આદિક વિવૃત=પ્રગટ-દૃષ્ટ સ્થાનોમાં ઉપજતા હોવાથી વિવૃત યોનિવાળા છે. તથા ગર્ભજ જીવો સ્ત્રીના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ગર્ભાશય ઉદરમાં હોવાથી સંવૃત છે, પરન્તુ ઉદરવૃદ્ધિ આદિ લક્ષણો વિવૃત-પ્રગટ છે જેથી વિવૃત સંવૃત યોનિવાળા કહ્યા છે. ॥ इति सवृतादि ३ योनिमेदाः ॥૪૫॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં જીવોમાં અચિત્તાદિ લેક્ષણી યોનિઓ નહે છે—

અચિત્તા સ્વલ્પ જોની નેરઙ્ગ્યાણં તદેવ દેવાણં । મીસા ય ગબ્ધવસહી તિવિહા જોનીં ૩ સેસાણં ॥૪૬॥

નાર્થ:—નારકોની તથા દેવોની અચિત્ત યોનિ જ હોય છે, ગર્ભજ જીવોની વસતિ-યોનિ મિશ્ર હોય છે, અને શેષ જીવોની યોનિ ત્રણે પ્રકારની હોય છે. ॥૪૬॥

માર્ગ:—દેવોને ઉપજવાની ઉપપાત શય્યા અને નારકોને ઉપજવાની કુંભીઓ (કુંભીમાંનો ગર્ભભાગ) એ જાને અચિત્ત હોવાથી દેવ નારકોની યોનિ અચિત્ત ધરી છે. જો કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે છતાં તેઓની અચેક્ષાએ પદાર્થોની અચિત્તતા ગણાતી નથી, પરંતુ તે સિવાયના બીજા જીવો તે પદાર્થને સ્વદેહ રૂપે જાનાવેલ હોય તો જ તે જીવની હયાતી વડે તે પદાર્થ અચિત્ત ગણાય છે. એ રીતે દેવનારકોનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો કોઈ જીવ સંબંધિત નથી માટે અચિત્ત છે. તથા ગર્ભજ જીવોની યોનિ સચિત્તાચિત્ત છે, કારણ કે શુક્રશોષિતના (વીર્ય અને રૂધિરના) પુદ્ગલો અચિત્ત છે, અને સ્ત્રીનો [ગર્ભાશય રૂપ] અવયવ સચિત્ત છે, તેમાં ગર્ભજ જીવ ઉપજે છે માટે. તથા એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંસી પંચેન્દ્રિય જીવોની યોનિ ત્રણે પ્રકારની છે, તેનું કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થાનો કોઈ અન્ય જીવના દેહરૂપ હોવાથી અચિત્ત, તથા કેટલાક અન્ય જીવો અસંગૃહિત હોવાથી વા સંબંધ કર્યાબાદ નિર્જીવ થયેલાં સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે અચિત્ત, અને કેટલાંક સ્થાન અન્ય જીવો વડે વ્યાપ્ત અવ્યાપ્ત હોવાથી [ઉત્પત્તિસ્થાનમાંનો કેટલોક ભાગ સજીવ ને કેટલોક ભાગ નિર્જીવ હોવાથી] ત્રિશ્રયોનિ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જીવોની યોનિ સચિત્તાદિ લેક્ષણી ૩ પ્રકારની છે ॥૪૬॥

૧) જેમ જનુપદેદગા દૃષ્ટિ આદિ યામ તેમ. ૨) જેમ સૂક્ષ્મ કાષ્ઠમા મેર કીડા યાય છે તેમ. ૩) ઉદરમા ત્રસ જીવો ઉપજે છે તેમ.

અવતરણ—ગાથામાં હવેની શીત આદિ યોનિભેદ કહે છે—

સીઓસિણજોનીયા સઠ્ઠે દેવા ચ ગબ્ઘવક્રંતા । ડસિણચ તેડકાણ દુહ નરણ તિવિહ સેસાણં ॥૪૭॥

માથાર્થ:—સર્વે દેવો અને ગર્ભજ હવે શીતોણુ યોનિવાળા છે, તેઉકાય ઉણુ યોનિવાળા છે, નારકો એ પ્રકારની (શીત અને ઉણુ) યોનિવાળા છે, અને શેષ હવેની ત્રણે પ્રકારની (શીત-ઉણુ-શીતોણુ) યોનિ હોય છે. ॥૪૭॥

માથાર્થ —દેવોની ઉપપાતશય્યાઓ એકાન્તે શીત નથી તેમ એકાન્ત ઉણુ પણ નથી, પરન્તુ કંઇક શીત અને કંઇક ઉણુ એમ મધ્યમ સ્પર્શો હોવાથી સર્વ દેવોની શીતોણુ યોનિ છે. એ પ્રમાણે ગર્ભજ હવેને ઉત્પન્ન થવાના ગર્ભાશયો પણ અત્યંત શીત વા અત્યંત ઉણુ ન હોવાથી ગર્ભજ હવેની યોનિ પણ શીતોણુ છે. તેઉકાયની યોનિ કેવળ ઉણુ છે, કારણ કે અગ્નિકાય હવે તો જ્યારે સ્વ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર અતિ ઉણુપરિણામી થાય ત્યારે જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા નારકોહવેની કેટલાકની શીતયોનિ ને કેટલાકની ઉણુયોનિ છે, કારણકે પ્રથમની ત્રણ નરકપૃથ્વીઓના નરકાવાસાઓનું સર્વ ક્ષેત્ર અત્યંત ઉણુ છે, પરન્તુ ઉત્પન્ન થવાની કુંભીઓ તો અતિ શીત છે અને તેમાં નારકો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી શીતયોનિવાળા છે. પુનઃ કુંભીથી બહાર નિકળે ત્યારે તેઓ ક્ષેત્રની ઉણુતા વડે હવનપર્થત શીતયોનિવાળા હોવાથી અતિ ઉણુવેદના વેદે છે, તથા ચોથી નરક-પૃથ્વીમાં ઉપરનાં ઘણા પ્રતરોમાં ઉણુ નરકાવાસ છે, અને નીચેનાં થોડાં પ્રતરોમાં અતિ શીત નરકાવાસ છે, જેથી એ પૃથ્વીમાં અદ્ય નારકો ઉણુ યોનિવાળા છે, અને ઘણા નારકો શીતયોનિવાળા છે. તથા પાંચમી પૃથ્વીમાં ઉપરનાં ઘણાં પ્રતરોમાં નરકાવાસ અતિશીત છે, અને નીચેનાં અદ્ય પ્રતરોમાં અતિ ઉણુ નરકાવાસ છે, તેથી અદ્યપનારકો શીતયોનિવાળા અને ઘણા નારકો ઉણુ યોનિવાળા છે, તથા છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં સર્વ નરકાવાસ અતિશીત છે, પરન્તુ કુંભીરૂપ ઉત્પત્તિક્ષેત્ર અતિ ઉણુ હોવાથી

સર્વે નારકો ઉબ્ધુ યોનિવાળા છે. જોમ ક્ષેત્ર શીત ત્યાં યોનિ ઉબ્ધુ અને ક્ષેત્ર ઉબ્ધુ ત્યાં યોનિ શીત છે. કારણ કે શીતયોનિ હોવાને ઉબ્ધુ વેદના 'અધિક થાયછે, અને ઉબ્ધુયોનિકને શીતવેદના અધિક થાય છે એ રીતે વિપર્યય છે. આ અંત્રની મૂળવૃત્તિના કર્તાઓ તો સર્વન્તરકૃત્વીઓમાં ક્ષેત્રને અનુસારે [ઉબ્ધુક્ષેત્રીને ઉબ્ધુયોનિ અને શીત ક્ષેત્રીને શીતયોનિ એ ભાવાર્થવાળું] વ્યાખ્યાન કર્યું છે. તે શ્રીપ્રસાપનાસૂત્રના અભિપ્રાયથી બહુ વિસંવાદવાળું સમજાય છે, માટે એમાં તત્ત્વ શું છે તે શ્રીબહુશ્રુતો બાણે.

પૂર્વે કહેલા દેવ, ગર્ભજ, અગ્નિ અને નારક સિવાયના સર્વ હોવામાં કેટલાક શીત યોનિવાળા કેટલાક ઉબ્ધુ યોનિ અને કેટલાક શીતોબ્ધુ યોનિવાળા હોય છે. જેમ પૃથ્વીકાય રૂપ કોકજ નિકાંયના કેટલાક પૃથ્વી હોયો શીત યોનિવાળા કેટલાક પૃથ્વી-હોયો ઉબ્ધુ યોનિવાળા અને કેટલાક પૃથ્વીહોયો શીતોબ્ધુ યોનિવાળા છે, એ રીતે અગ્નિકાય વિગેરેમાં વિષ્ણોન્દ્રિયોમાં અને સમ્મૂળ-પંચેન્દ્રિયોમાં પણ વિચારવું. ॥૪૭॥ इति योनिः ॥

અનુવર્તન:—હવે આ ગાથામાં હોવાને સંહનન કહેવાના પ્રસંગમાં પ્રથમ ૬ સંહનનનાં નામ કહેવાય છે—

વજ્રસિંહનારાયં વજ્રં નારાયયં ચ નારાયં । અહ્નં ચિય નારાયં ક્ષીલિય છેવદુ સંઘયણં ॥૪૮॥

નાયાર્ય:—વજ્રસિંહનારાય—વજ્રનારાય—નારાય—અર્ધનારાય—કિલિકા અને છેદસ્પૃષ્ટ કોજ ૬ સંહનન છે. ॥૪૮॥

માનાર્ય—મહતિ એટલે સળધ થયો ભોગા થવું ઇત્યાદિ અર્થથી સંહતિ તે સંહનન કહેવાય, અહિ હાડના અવયવોના સંળધ અથવા હાડના અવયવો અમુક પ્રકારે ભોગા મળવા તે સંહનન સળધની વિચિત્રતાથી ૬ પ્રકારનું છે. ત્યાં વજ્ર=ખીલી

૧ શીતેશમાં જન્મેલાને શીતવેદના અને ઉબ્ધુદેશમાં જન્મેલાને ઉબ્ધુવેદના બહુ પીઝાકારી ન હોય, અને નારકીને અત્યંત પીડાના સયોગ દ્વાવા જોમ્મો માટે.

ઋષભ=પાટો, અને એક છેડા ખીબા છેડા ઉપર રહે ઉપર નીચેથી બંને છેડા પરસ્પર આંટી થઇને વળગેલા હોય તે નારાચ એટલે મર્કટબંધ કહેવાય. ત્યાં હાડકાના એ છેડા મર્કટબંધ પૂર્વક થઇને તેના ઉપર નીચે વલયાકારે હાડના પાટો વળેલો હોઇને તે ઉપર હાડખીલી નીચે સુધી આરપાર ગયેલી હોય એવી હાડસંધિનું નામ વજ્રઋષભનારાચ. જેમાં પાટો ન હોય તે ખીબું વજ્રનારાચ, આહિ ધણા આચાર્યો ખીલી રહિત માનીને ઋષભનારાચ નામ કહે છે. ખીલી ને પાટા રહિત કેવળ મર્કટબંધ તે ત્રીબું નારાચ, એક બાબુએ મર્કટબંધ તે અર્ધનારાચ નામે ચોથું સંહનન છે, તથા મર્કટબંધ વિના કેવળ ઉપર નીચે સંબંધવાળા હાડ છેડા હાડ ખીલી સહિત હોય તે પાંચસુ કીલ્લિકા, તથા છેદ એટલે હાડના એ પર્યંતભાગ (છેડા) પરસ્પર સંબંધ રૂપે વફું વર્તતા હોય તે છેદવૃત્ત, અર્થાત્ એ હાડના એ છેડા સામા સામી (ઉપર નીચે નહિ) એવા સંબંધવાળા હોય તે છેદવૃત્ત, અથવા કેટલાક આચાર્યો સેવટુ=સેવાર્ત સંહનન કહે છે. ત્યાં એ હાડના એ છેડા પરસ્પર સંબંધરૂપ સેવા વડે ઋત-વ્યાસ હોય તે સેવાર્ત સંહનન. એ છઠું સંહનન ખીલી પાટો અને મર્કટબંધ ત્રણે રહિત હોય છે. એ પ્રમાણે ૬ સંહનનનું સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ બાણુબું. ॥ ૬ ॥

અવતરણ—સંહનનમાં ઋષભ વળ અને નારાચ એ ત્રણે શબ્દના અર્થ કહે છે—

રિસહો ચ હોઇ પહો વજં-પુણ કીલિયા વિયાણાહિ । ડમઓ મઠ્ઠલબંધં નારાયં તં વિયાણાહિ ॥૪૧॥

નાથાર્થ—ઋષભ એટલે પાટો. એ અર્થ છે, અને વળ એટલે ખીલી અર્થ બાણુવો. અને બંને બાબુ મર્કટબંધ તે નારાચ એ

શબ્દાર્થ બાણુવો. ॥૪૨॥

માવાર્થ—૪૮ મી ગાથાના ભાવાર્થમાંજ આ ગાથાનો ભાવાર્થ આવ્યો છે. ॥૪૬॥

અત્તરણ:—એ ૬ મહુનનમાં કયા છવોને ક્યું સંઘયણ હોય છે અને કયા છવોને સર્વથા હોય નહિ તે આ ગાથામાં કહે છે—

નરતિરિયાણ છપ્પિય હવદ્દ હુ વિગલિંદિયાણ છેવટું । સુરનેરદયા ણિંદિયા ય સવ્વે અસંઘયણી ॥૫૦॥

માત્રાર્ય—મનુષ્ય અને તિર્યંચોને છએ સહન હોય છે, વિકલેન્દ્રિયોને છેદસ્પૃહ સહન હોય છે, તથા દેવ નારક અને એન્દ્રિયો મયે મહુનન રહિત હોય છે. ॥૫૦॥

માત્રાર્ય—અહિ “તિરિયાણ=તિર્યંચોને” એ પદથી એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિયનું ગ્રહણ થઈ શકે તેપણ ગાથામાં એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય ને બિન્ન કહેલા હોવાથી “તિરિયાણ એટલે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને” એ અર્થ કરવો. જેથી મનુષ્યોને અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને ૬ સંહન હોય છે, એ વક્તવ્ય સામાન્ય છે. પરંતુ વિશેષતઃ વિચારીએ તેા સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને છએ મધયણ હોય, અસંખ્ય વર્ષાયુવાળા (યુગલિક) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને કેવળ એક વજ્રપંભનારાય સંહન હોય. મનુષ્યોમાં પણ સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોને છએ સહન હોય, અસંખ્ય વર્ષાયુવાળા (યુગલ) મનુષ્યોને એકજ વજ્રપંભનારાય હોય, અને સમ્મૂળ મનુષ્યોને તેા આ ગ્રંથમાં વિકલેન્દ્રિયાન્તર્ગત ગણેલા હોવાથી વિકલેન્દ્રિયવત્ એક છેદસ્પૃહ સંહન હોય છે. તથા વિકલેન્દ્રિયોને એટલે ક્ષીન્દ્રિય ત્રોન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજિ પંચેન્દ્રિય (તિર્યંચ મનુષ્ય) ને એક છેદસ્પૃહ મધયણ હોય છે. તથા દેવ નારક અને એકેન્દ્રિયોને તેા સંહન હોય જ નહિ: (કારણ કે સંહ-

૧ કોઈ પણ એક છવોને કોઈ પણ એકજ મધયણ હોય, અનેક ન હોય.

નન તે હાડસંધિ રૂપ છે અને દેવ નારક એકેકને હાડ હોય નહિં. એ પ્રમાણે 'જીવલેહોમાં સંહનન કહ્યાં. ॥ ઇતિ ૬ સહનનાનિ જીવમેદેષુ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં ૬ સંસ્થાનનાં નામ અને જીવલેહોમાં તેની પ્રાપ્તિ કહે છે—

સમચરસંસા નગ્ગોહ સાહ ચુજ્ઞા ચ વામણા હુંડા । પંચિંદિયતિરિયનરા સુરા સમા સેસયા હુંડા ॥૫૧॥

ગાથાર્થ:—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ન્યગ્રોધ સંસ્થાન, સાહિ સંસ્થાન, કુબ્જ સંસ્થાન, વામન સંસ્થાન અને હુંડક સંસ્થાન એ ૬ સંસ્થાન છે. એ છઠ્ઠે સંસ્થાનવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યો છે, દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, યાકીના સર્વે જીવો હુંડક સંસ્થાનવાળા છે [ગાથામાં “સમચઉરંસા” આદિ પદો “પં” તિરિયનરા” એ પદનાં વિશેષણ રૂપ હોવાથી બહુવચનમાં આવ્યાં છે. એમ જાણવું.] ॥૫૧॥

માત્રાર્થ —શરીરના અવયવોની અથવા શરીરની અમુક આકારવાળી રચના (શરીરનો આકાર) તે સંસ્થાન કહેવાય. તેમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રાનુસારે શરીરનું પ્રમાણ હોય તે ઉત્તમ સંસ્થાન સમચતુરસ્ર નામનું છે. એમાં સમ=સરખા પ્રમાણવાળા ચતુ:આર અસ્ર= 'બાબુ-પુણા છે જેમાં તે સમચતુરસ્ર, અર્થાત્ ચારે બાજુથી સરખું પ્રમાણ હોય તે સમચતુરસ્ર. ન્યગ્રોધ એટલે વડવૃક્ષ સરખું પરિમંડલાકારવાળું હોય, એટલે વડવૃક્ષ જેમ ઉપર સુંદર આકારવાળું અને નીચે અસુદર હોય છે તેમ નાલિયી ઉપરનું શરીર

૧ પદ્માસન વાળી બેડેલા પુરુષના જમણા ઢીચણથી ગમે બમણા ખમો, ગાયા ઢીચણથી જમણા ખમો, બે ઢીચણનું અંતર અને પદ્માસન મધ્યથી કપાલ સુધી એ માપ સરખા હોય તો સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય.

લક્ષણયુક્ત છુદર અને નાભિથી નીચેનું શરીર પ્રમાણુ રહિત અસુંદર હોય તે ન્યમોષ પરિમંદલ સંસ્થાન. તથા આદિ એટલે નાભીથી નીચેનો પગ પર્યન્તનો અર્ધ દેહભાગ તે સ—(શુભ લક્ષણવડે) સહિત હોય પરન્તુ નાભિથી ઉપરનો ભાગ લક્ષણયુક્ત ન હોય તે માદિ મંસ્થાન (ન્યગ્રાધથી વિપરીત) બાણુવું. તથા હાથ પગ મસ્તક ને ગ્રીવા (ડોક) લક્ષણયુક્ત હોય અને શેષ દેહભાગ (કંઠો) લક્ષણહીન હોય ને કુન્નજ સંસ્થાન. તથા હાથ પગ મસ્તક ને ગ્રીવા લક્ષણુ રહિત હોઇને શેષ કોષ્ટભાગ (પીઠ ઉદર આદિ) લક્ષણુ યુક્ત હોય તે વામન સંસ્થાન. તથા બે શરીરમાં એકે અવયવ લક્ષણુયુક્ત ન હોય તે હુડક સંસ્થાન, એ પ્રમાણે ૬ સંસ્થાનનું સંક્ષિપ્ત 'સ્વરૂપ બાણુવું.

એ ૬ સંસ્થાન સામુદાયિક જીવલેહે વિચારીએ તો પંચેન્દ્રિય ગર્ભજ તિર્યચો અને મનુષ્યો છ એ સંસ્થાનવાળા [યુગલિકો દેવણ ગમચતુરત્ર સંસ્થાનવાળા] હોય છે. દેવો સર્વે સમચતુરત્ર સંવાળા હોય છે, શેષ નારક એકેન્દ્રિયાદિ સર્વે જીવો હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે. [અહિં એક જીવને એકજ સંસ્થાન હોય]. ॥૫૧॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં એકેન્દ્રિય જીવોને હુંડક સંસ્થાન સામાન્યથી કહ્યું તે વિશેષતઃ=વિચારતાં પાંચે એકેન્દ્રિયોનાં પાંચ વિશિષ્ટ હુંડક સંસ્થાનો છે તે આ ગાથામાં કહે છે—

મરસૂરણ ય થિયુગે, સૂહ પડાગા અણેગસંઠાણા । પુઢવિદગઅગણિમારુવવણસ્સઈણં ચ સંઠાણા ॥૫૨॥

૧ સંસ્થાનોનું એ કહેલું મગથ ગ્વરણ શાસ્ત્રમા મનુષ્યને ઉદ્દેશીતે છે તેથી ગર્ભજ પચેન્દ્રિય તિર્યચ આદિનાં સંસ્થાનો પણ સામુદ્રિક શાસ્ત્રાનુસાર લક્ષણયુક્ત હોય તે ગમચતુરત્ર દિયાદિ રીતે વિચારવું

માથાર્થઃ—પૃથ્વીકાયનાં અગ્નિકાયનાં વાયુકાયનાં અને વનસ્પતિકાયનાં અનુક્રમે મસૂર આકારનાં સ્તિષ્ઠુક (પરપોટા) આકારનાં, સોય આકારનાં, પતાકા આકારનાં અને અનેક આકારનાં હોય છે. ॥૫૨॥

માનાર્થઃ—મસૂર એ માળવા આદિ દેશમાં પ્રસિદ્ધ ધાન્ય વિશેષ છે તેના દાણા સરખો (ક્વચિત્ મસૂરની દાળ વા અર્ધચંદ્રાકાર કહેવાની પ્રતિદ્ધિ પણ છે). પૃથ્વીકાય જીવના શરીરના આકાર છે, અપૂકાયના આકાર પાણીના પરપોટા સરખો છે, દ્રાકાર કહેવાના એક શરીરના આકાર સૂચી-સીવવાની સોય સરખો હીર્ધ અને આણીદાર છે, વાયુકાયના એક શરીરના આકાર ધ્વજ-પતાકા તેજકાયના એક શરીરના આકાર સૂચી-સીવવાની સોય સરખો હીર્ધ અને આણીદાર છે, વાયુકાયના એક શરીરના કઇ આકાર ને કહેવો શક્ય છે, અને વનસ્પતિના એક શરીરના આકાર અસુક પ્રકારના છે એમ નથી, કેઇ વનસ્પતિના શરીરના કઇ આકાર ને કહેવો શક્ય છે, તેથી વનસ્પતિનું સંસ્થાન અનેક આકૃતિવાળું બાબતું. એ રીતે પાંચે એકેન્દ્રિયોના શરીરની પાંચ પ્રકારની 'આકૃતિ' કઇ આકાર છે, તેથી વનસ્પતિનું સંસ્થાન અનેક આકૃતિવાળું બાબતું. ॥૫૨॥

તેઓ સર્વ હુંડક સંસ્થાન તરીકેજ ગણવી. એ પ્રમાણે જીવોમાં સંસ્થાનો પણ કહ્યાં. ॥૫૩॥

સવતરણ—હવે આ ગોથામાં પૃથ્વી આદિ કાય ઉપરાન્ત ઔદારિકાદિ શરીરરૂપ પ કાયલેહ છે તે કહેવાય છે, તેમજ જીવ-લેહોમાં પણ એ પ કાયલેહ કહેવાય છે—

ઓરાલિય વેડવિય આહારય તેય્ પ કમ્મય્ પંચ મણુસુ ચડરો વાઝ પંચિદિયતિરિવંલે ॥૫૩॥

માથાર્થ—ઔદારિક શરીર, વૈદિક્યશરીર, આહારકશરીર, તેજસશરીર. અને કાર્મણુશરીર એ પ શરીર છે, તેમાં મનુષ્યને પ શરીર, વાયુને ૪ શરીર અને પચેન્દ્રિય ગર્ભજ તિર્યચોને પણ ૪ શરીર છે. ॥૫૩॥

૧ એકેન્દ્રિયોનું એક શરીર ઇન્દ્રિયગ્રાહ ન હોવાથી એ સંસ્થાનો દષ્ટિગોચર થતાં નથી, પરંતુ અતિશય માનીઓએ એ આકાર સાક્ષાત્ દેખ્યા છે.

માર્ગાથે:—શ્રી તીર્થક્રાદિકનાં શરીર અતિ પ્રધાન છે, માટે તેવાં ઉદાર=પ્રધાન શરીરોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય તિર્થચનાં ઔદારિક વર્ગાથી બનેલાં શરીર તે ઔદારિક શરીર. અથવા ઉદાર જોડલે મોટાં એ અર્થ પ્રમાણે વૈક્રિયાદિ શેષ શરીરની અપેક્ષાએ મનુષ્ય તિર્થનાં મૂળ શરીર સ્થુલ છે (૩ ગાઉ અને ૧૦૦૦ ચોજનનાં હોવાથી ઘણાં મોટાં છે. વૈક્રિયાદિ મૂળ શરીર સાત હાથ વા ૫૦૦ ધનુષનાં છે). અથવા ઉદાર જોડલે સ્થુલ એ અર્થ ઘટે છે, કારણકે વૈક્રિયાદિ સ્કંધોની અપેક્ષાએ ઔદારિક સ્કંધો સ્થુલ-ખાદર છે. એમ ત્રણે અર્થથી ઔદારિક શરીર અન્વર્થવાળું છે.

તથા િ=વિવિધ પ્રકારની અથવા વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયા=ક્રિયાવાળું તે વૈક્રિય શરીર. અથવા ઔદારિક શરીરથી િ=વિલક્ષણ ક્રિયા=ક્રિયાવાળું શરીર તે વૈક્રિય શરીર એ રીતે વૈક્રિય શરીર એ નામ પણ સાન્વર્થ છે.

તથા શ્રી જિનેશ્વરની સમવચરણાદિ ઋદ્ધિ દેખવાને અર્થે અથવા કેઈ પદાર્થ સમજવાને અર્થે અથવા કેઈ સૂક્ષ્મ શંકાના નિવારણ અર્થે ઔદ પૂર્વધરો જે શરીરને વાહરે=ગ્રહણ કરે-બનાવે તે આહારક શરીર. આ આહારક જાતીય પુદ્ગલોથી બનાવેલા શરીરને પૂર્વોક્ત કારણે પૂર્વધરો કેવલી ભગવંત પાસે મોકલે છે. એક હાથ પ્રમાણનું બનાવે છે, અને અન્તર્મું માત્રમાં સંહરી લે છે. એ રીતે આહારક શરીર પણ સાન્વર્થ છે.

આહારપચન તેજોવેશ્યા શીતલેશ્યા શ્રાપદાન વરદાન ઇત્યાદિમાં હેતુભૂત તૈજસ=તેજોમય વા ઉષ્ણ પુદ્ગલો વડે બનેલું અને શરીરમાં ઉષ્ણતા રાખનારું શરીર તે તૈજસ શરીર. આ શરીર જે જન્મદેહમાંથી નિકળી જાય તે જન્મદેહ ઠંડી પડી જાય છે. એ શરીર છત્રવની સાથે સર્વદા હોય છે, છત્ર સિદ્ધ થાય ત્યારેજ એ શરીરનો વિયોગ થાય છે. જેથી લગ્યને તે એ દેહનો અંત હોય છે, પરંતુ અભવ્યને તે અનાદિ અનતકાળ મુખી એ શરીર હોય છે.

તથા કર્મથી બનેલું તે કાર્મણ શરીર, અર્થાત્ આઠ કર્મનો પિંડ. આ કર્મણુ શરીર પણ જીવની સાથે સર્વદા હોય છે. જેથી જીવની સાથે સર્વદા સહચારી તેં કાં એ જો શરીર છે. જીવ પરલાવમાં જાય ત્યારે પણ એ જો સૂક્ષ્મ શરીર સહિતજ જાય છે. પૂર્વેક્ષિત ત્રણ શરીરમાં ઔદારિક શરીર જન્મદેહ રૂપ છે, પરંતુ કૃત્રિમ નથી. વૈક્રિય શરીર જન્મદેહ અને કૃત્રિમ એમ બન્ને પ્રકારનું હોવાથી મૂળવૈક્રિય અને ઉત્તરવૈક્રિય એમ બે પ્રકારનું છે. આહારક શરીર કેવળ ઉત્તરદેહ રૂપ છે, કારણ કે એ દેહના રચનાર ચૌદ 'પૂર્વધરે'નું મૂળ શરીર ઔદારિક છે. અને તેજસ કર્મણુ તે જન્મદેહ નથી કૃત્રિમદેહ પણ નથી પરંતુ અનાદિ સહચારી છે. ॥૨૯૧॥

એ ૫ શરીરમાં અનેક મનુષ્ય આશ્રયી મનુષ્યને ૫ શરીર છે, અને વિશેષતઃ વિચારીએ તો યુગલિકોને કેવળ ઔદારિક શરીર સંજ્યાત વર્ષાયુવાળા અલ્પધિવંતને પણ ઔદારિક શરીર, પરંતુ વૈક્રિય લલ્પિવાળા મનુષ્ય (ગર્ભજ મનુષ્ય)ને ઔદારિક મૂળ શરીર અને પ્રયોજન પડ્યે વૈક્રિય શરીર રચે છે, તેમજ ચૌદ પૂર્વધર મુનિ આહારક શરીર રચે છે અને તેં કાં તેા સર્વને અનાદિ છે માટે મનુષ્યને પાંચ શરીર છે. તથા વાયુકાય લલ્પિ પર્યાપ્તમાંના કેટલાકને વૈક્રિય શરીર રચવાની કોઈ તેવા પ્રકારની શક્તિ હોય છે, તેથી વાયુકાયને ૪ શરીર છે. તથા સંજ્યાત વર્ષાયુવાળા ગર્ભજ તિર્થચોને વૈક્રિયલલ્પિ કોઈકને હોય છે માટે ૪ શરીર, અને શેષ સર્વ એકેન્દ્રિય વિકેન્દ્રિયોને ઔદારક તેં કાં એ ત્રણ શરીર છે. તથા, દેવ નારકને મૂળ શરીર વૈક્રિય છે અને તેં કાં અનાદિ છે જેથી ત્રણ-શરીર છે. ॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ઔદારિકાદિ પાંચ શરીર કહ્યાં તેમાંથી દેવ વિગેરેને કયા કયા શરિર હોય ? તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે.

૧ ચૌદપૂર્વધરોમાં પણ જે આમર્ગોપધી આદિ લલ્પિવાળા હોય તેઓને જ આહારક લલ્પિ હોય છે, સર્વ ચૌદ પૂર્વધરને નહિ.

વેડવિવયતેઁ કમ્મણ ચ સુરનારયા તિસરીરા । સેસેંગિંદિયવિચલા ઓરાલિયેતેયકમ્મમહ્ગા ॥૫૪॥

માર્થ—વૈકિયશરીર, તેજસશરીર, અને કાર્મણશરીર એ ત્રણ શરીરવાળા દેવ અને નારકજીવો છે, શેષ એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો ઔદારિક તેજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીરવાળા છે. (અહિ અસન્નિપત્ત્યેન્ને પણ વિકલેન્દ્રિયમાં ગણવાનું પ્રથમથી જ છે) ॥૪૪॥

માર્થ—પૂર્વ ગાથાના અર્થમાં કહેવાઈ ગયો છે. ॥૫૪॥

અનુરણ—હવે યોગદ્વારમાં ૧૫ યોગ કહેવાય છે—

સચ્ચે મોસે મીસેસચ્ચે મોસે મણે ચ વાયા ચ । ઓરાલિય વેડવિવય-આહારયમિસ્સકમ્મમહ્ગ ॥૫૫॥

માર્થ—સત્ય મૃષા મિશ્ર અને અસત્યઅમૃષા એ ચાર પ્રકારનો મનયોગ અને ચાર પ્રકારનો વચનયોગ છે. તથા ઔદારિક કાર્યયોગ વૈકિયકાર્યયોગ અને આહારકાર્યયોગ એ ત્રણ કાર્યયોગ અને એ જ ત્રણ કાયાના મિશ્રયોગ પણ ત્રણ તથા કાર્મણયોગ એ ચાત કાર્યયોગ સહિત સર્વ મળીને ૧૫ પ્રકારના યોગ કહ્યા છે ॥૫૫॥

માર્થ—યોજન એટલે આપાર એટલે જીવની શક્તિ ઉત્સાહ પરાક્રમ ક્રિયા અથવા પરિસ્પંદ તે યોગ કહેવાય. એ પ્રથમા (કર્મા) વિભક્તિરૂપ અર્થ છે, અથવા દોડવું વળગવું ઇત્યાદિ ક્રિયાઓમાં જેને વ્યાપૃત કરાય (ઉપયોગમાં લેવાય) તે યોગ. એ દ્વિતીયા વિભક્તિરૂપે (કર્મ સાધન) અર્થ કહ્યો. અથવા જીવ જેના વડે વ્યાપૃત થાય (ક્રિયામાં જોડાય) તે યોગ. એ તૃતીયાવિભક્તિ રૂપે [કરણ સાધન] અર્થ કહ્યો. તે મનયોગ વચનયોગ અને કાર્યયોગ એમ મૂળભેદે ત્રણ પ્રકારનો છે તેનો સંક્ષિપ્તાર્થ આ પ્રમાણે—

૧ મનયોગ—સ સંલુવોએ કાયયોગવડે અહણુ કરેલાં મનોવર્ગણા દ્રવ્યોને મનપણે પરિણુમાવેલાં કોઈ વસ્તુના વિચારને પ્રવર્તવિનારાં ને દ્રવ્યો તે મન, અને સહકારી કારણભૂત એવા મનવડે ને યોગ તે મનોયોગ, અથવા મનસંબંધિ ને યોગ તે મનોયોગ.

૨ વચ્ચનયોગ—ને ઉચ્ચારાય તે વચ્ચન એટલે લાપાપરિણામને પ્રાપ્ત થયેલો લાપાવર્ગણના પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સમૂહ અને તે વડે ને યોગ તે વચ્ચનયોગ.

૩ કાયયોગ—ઔદારિક આદિ શરીર તે કાય, અને તે વડે ને યોગ અથવા કાયાસંબંધી યોગ તે કાયયોગ. એ ત્રણે પ્રકારનો

૧૫ પ્રકાર છે તે કહેવાય છે—

॥ ૧૫ પ્રકારનો યોગ ॥

૧ સત્ય મનોયોગ—સત્ એટલે મુનિ અથવા પદાર્થ તેમને ને હિતકારી તે સત્ય, અર્થાત ને મનોયોગ મુનિઓને મોક્ષપ્રાપ્ત કરાવે એવો હિતકારી હોય તે સત્યમનોયોગ, અથવા પદાર્થોને યથાર્થસ્વરૂપે ચિંતવવા તે પદાર્થોનું હિત કહેવાય. નેવડે પદાર્થોને યથાર્થ ચિંતવાય તે પણ સત્યમનોયોગ એમ એ રીતે સત્યમનોયોગનો અર્થ છે.

૨ અસત્ય મનોયોગ—પૂર્વેક્ષિત સત્યના અર્થથી વિપરીત તે અસત્ય મનોયોગ, અર્થાત મુનિઓને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રતિકૂળ તે અસત્ય મનોયોગ, અથવા પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિપરીત વિચારવું તે અસત્યમનોયોગ, જેમ જીવ પદાર્થ વિદ્યમાન છે છતાં જીવ નથી અથવા મનોયોગ, અથવા પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિપરીત વિચારવું તે અસત્યમનોયોગ રીતે પદાર્થોનું વિપરીત સ્વરૂપ વિચારવું તે.

૩ મિશ્રમનોયોગ—પદાર્થસ્વરૂપ એવી રીતે વિચારવું કે જેમાં કેટલેક અંશે સત્ય અને કેટલેક અંશે અસત્ય પણ હોય, જેમકે જીવ અનેક વનસ્પતિઓવાળા વનને આ આસવન છે વા આ અંપકવન છે ઇત્યાદિ, એ ચિંતવન આત્ર અને અંપક વૃક્ષો હોવાથી

સત્ય છે, પરન્તુ બીજાં ધાવડી જેર સાગ ઇત્યાદિ વૃક્ષો પશુ છે તેનો અભાવ થતો હોવાથી 'અસત્ય પશુ છે, એ રીતે એ ધર્મચુકત મિશ્ર મનોયોગ છે.

૪ ઋત્યામૃત મનોયોગ-જેમાં સત્ય અને અસત્યપણું ન હોય, પરન્તુ કોઈપણ વસ્તુના પ્રતિપાદન વિના સ્વરૂપ માત્રનું જ પ્રતિપાદન હોય અથવા લોક વ્યવહાર માત્રથી જ ને ચિંતવન હોય તે અસત્યામૃષા મનોયોગ. જેમકે હું દેવદત્ત !, ઘટ લાવ, આ પદાર્થ લઈનત, આ શું છે? ઇત્યાદિ ચિંતવનો અસં અમૃષા મનોયોગ છે, એ ચિંતનોમાં કોઈ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન નથી, તેમ વસ્તુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છા પશુ નથી, અને એ વ્યાવહારિક ચિંતાથી આરાધકતા કે વિરાધકતા પશુ નથી માટે અસત્ય આમૃષા યોગ છે. અન્યત્ર આ યોગને વ્યાવહારિક મનોયોગ પશુ કહેવામાં આવે છે.

૫ મત્ય વચ્ચત્તયોગ-સત્યમનોયોગમાં ને ચિંતવન કદ્યું છે તેવું જ અહિં વચન ગ્રહણ કરવાથી સત્ય વચ્ચત્તયોગ ગણવો. એ રીતે મનોયોગમાં ચિંતવન અને વચન યોગમાં વચ્ચત્તયોગ એજ તત્કાલત સર્વત્ર અનુસરવો. તે આ પ્રમાણિ-સત્ એટલે મુનિ અથવા પદાર્થ, તેજોને ને હિતકારી એવુ વચન તે સત્ય વચ્ચત્તયોગ. જેમકે-જીવ છે, શરીરવ્યાપી છે, નિત્યાનિત્ય છે ઇત્યાદિ ભાષા.

૧ આ પ્રગતી વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-કાઈ પારથી આદિ કાદને પૂછે કે આ માર્ગે હરણો અથવા ચોર ગયા છે? ત્યારે તેનો ઉત્તર તે એમ આરે કે હા આ માર્ગે ચોર વા દગ્ધુ ગયા છે એ રીતે ઉત્તર બે કે (વ્યવહારથી) સ્વરૂપે સત્ય છે, પરન્તુ હિસામાં નિમિત્તભૂત હોવાથી તાત્ત્વિક રીતે તો અમત્યજ્ઞ છે, જેથી મત્ય ને અમત્યના મિશ્રણથી એ ઉત્તર મિશ્ર વચ્ચત્તયોગ છે, અને એ ઉત્તર આપવાને પ્રથમ ને વિચાર થાય ને તે મિશ્ર મનોયોગ છે.

તથા આ આકાશ વા ચપકન છે એ ચિતવન વા વચન તો સર્વજો પશુ જોલે છે પરન્તુ મર્વજો તો સપૂર્ણ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને સાપેક્ષ જોતા જોવાથી મિશ્રયોગમાં ગાળાય નહિ. હ્રસ્વરથોર્નુજ એ ચિતવન વા વચન મિશ્રયોગરૂપ છે.

૧૧ પ્રક્રિય કાપયોગ-વૈક્રિય શરીર વડે હવનો ને વ્યાપાર તે વૈં કાયયોગ દેવ નારકને પર્યાસ અવસ્થામાં હોય છે. તથા લગ્નિયવંત ગર્ભન તિયંચ અને ગર્ભન મનુષ્યો તથા લગ્નિય પર્યાસ વાયુકાય ન્યારે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર થનાવે ત્યારે તે ઉત્તર-વૈક્રિયની પર્યાસ અવસ્થામાં હોય, જેથી દેવ નારકનો વૈક્રિયયોગ ભવધારણીય શરીર આશ્રયી છે, અને મનુષ્યાદિકનો વૈક્રિયયોગ ઉત્તર વૈક્રિયશરીર આશ્રયી છે.

૧૨ પ્રક્રિય મિશ્ર કાપયોગ-દેવ અને નારકોને તેજસકાર્મણ વડે મિશ્ર મૂળ વૈક્રિય શરીરનો વ્યાપાર, અને ગર્ભન મનુષ્યાદિકનો ઔદાસિક વડે મિશ્ર ઉત્તરવૈક્રિયનો વ્યાપાર તે વૈંમિશ્ર કાયયોગ. એ પ્રમાણે દેવ નારકોને ઉપજતી વખતે અપર્યાસ અવસ્થામાં વૈક્રિય મિશ્રયોગ હોય છે, અને મનુષ્યાદિકને વૈક્રિય સંહસ્તી વખતે મિશ્રયોગ હોય છે, (વૈંશરીરની રચનાના પ્રારંભમાં ઔદાન મિશ્રયોગ હોય છે-ધૃતિ સિદ્ધાન્ત.)

૧૩ આદ્યારક કાપયોગ-આદ્યારક શરીરવડે ને યોગ તે આહાન્યોગ ઔદ પૂર્વધર મુનિને આહારક શરીર રચી રહ્યા પાદ આદ્યારક શરીર સંળધિ પર્યાસ અવસ્થામાં અને સંહસ્ત ક્રવા પહેલાં વચ્ચેના અન્તર્મું હોય છે.

૧૪ આદ્યારક મિશ્ર કાપયોગ-આદ્યારક શરીરની રચના વખતે પ્રારંભમાં અપર્યાસ અવસ્થામાં ઔદાનમિશ્ર અને પર્યન્તે સંહસ્ત કારતી વખતે આહાનમિશ્રયોગ હોય છે.

૧૫ તેજગકાર્મણ કાપયોગ-હવ પરભવમાં વક્રગતિજો નય ત્યારે કોકવક્રમાં ૧ સમય દ્વિવક્રમાં ૨ સમય ત્રિવક્રમાં ૩ સમય અને ચતુર્વક્ર વક્રગતિમાં ૪ સમય તેંકાન્યોગ હોય છે, કોથી વધુ સમયોવાળી પંચ વક્રાદિ ગતિ છે નહિ. ઋણુગતિજો હવ

૧ વૈં મિશ્રયોગ ગંળધિ ક્રમગ્રથ અને મિદાન્તના અભિપ્રાય લિન્ન છે તે ચાહુ ભાવાર્થમાં આગળ કહેવાશે, અહિ લખાતો ભાવાર્થ ધૃત્તિને અનુભાવે મિદાન્તના અભિપ્રાયવાળો નયથેવો.

એકજ સમયે પરલભમાં જાય છે માટે ઋણુગતિમાં એ યોગ નથી, જેથી કોઈપણ વક્રગતિમાં પ્રથમ સમયે પૂર્વદેહ સંઘર્ષિ ઔદાઁ યોગ વા વૈં યોગ હોય છે, અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં કર્મણુયોગ હોય છે, એ રીતે ઋણુગતિમાં સર્વદા એક પૂર્વલવ સંઘર્ષિ કાયયોગ છે, અને વક્રગતિઓમા સર્વત્ર પ્રથમ સમયે પૂર્વલવ સંઘર્ષિ કાયયોગ અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં તેંકાંયોગ હોવાથી એ કાયયોગ હોય છે.

॥ મિશ્રયોગ સંઘર્ષિ કર્મગ્રંથ અને સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાયભેદ ॥

આ ગ્રંથની વૃત્તિમાં મનુષ્યાદિકનો વૈક્રિય મિશ્રયોગ વૈક્રિય રચનાને પર્યન્તે સંહરણુકાળે કહ્યો તે સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયને અનુસરીને છે, અને કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય મિશ્રયોગના સંઘર્ષમાં ભિન્ન છે તે આ પ્રમાણે—

કાર્મગ્રંથિકો વૈક્રિય રચનાના પ્રારંભમાં પણ વૈક્રિય મિશ્રયોગ માને છે, કારણ કે ઔદાઁ શરીરનો પ્રયત્ન હોવા છતાં પણ જે શરીર રચવું છે તે શરીરની પ્રધાનતા છે, અને સંહરતી વખતે વૈક્રિયનો જ ઉદ્ધમ સાક્ષાત્ છે, જેથી પ્રારંભમાં અને પર્યન્તે પણ વૈક્રિયની જ સુખ્યતા ગણી જાને વખતે વૈક્રિય મિશ્રયોગ ગણે છે. જ્યારે સિદ્ધાન્તોમાં જે શરીરનો પ્રયત્ન હોય તેજ શરીરના નામે મિશ્રયોગ ગણવાના કારણથી વૈક્રિય રચનાના પ્રારંભમાં, ઔદારિકનો પ્રયત્ન છે માટે ઔદાઁમિશ્ર, અને પર્યન્તનો ઔદારિક પ્રવેશ વૈક્રિયના ઉદ્ધમથી છે માટે પર્યન્તે સંહરણુ વખતે વૈક્રિય મિશ્રયોગ કહ્યો છે. એજ રીતે આહારકની વિદુર્વણુમાં પણ જાણવું. જેથી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઔદાઁમિશ્રયોગ ૩ પ્રકારનો છે, તેમાં એક તે તેંકાંવડે મિશ્ર તે ઉપજતી વખતે, વૈંવડે મિશ્ર તે વૈક્રિયના પ્રારંભમાં આહાંવડે મિશ્ર તે આહારક રચનાના પ્રારંભમાં. અને કર્મગ્રંથિકમતે ઔદાઁમિશ્રયોગ ૧જ

૧ વૃત્તિમાં ક્રિયિત્ દિગ્દર્શનમાત્ર અભિપ્રાયભેદ દર્શાવ્યો છે તેને આ ભાવાર્થમાં વિશેષ સ્પષ્ટ સ્વરૂપથી વર્ણવ્યો છે.

પ્રકારનો (તેન્ડાન્વડે મિશ્ર)છે. એ રીતે યોગની ણાળતમાં જે અભિપ્રાય કેવળ અપેક્ષાલેહથીજ છે, વસ્તુતત્ત્વમાં કંઈપણ વિશેષ નથી. તથા ઔદાગિક યોગવડે મિશ્ર એવો આહારક્રયોગ તે આહારક્રમિશ્રયોગ આહારક શરીરને રચતી વચ્ચે હોય છે, [આ મિશ્રયોગમાં ચિદાન્ત અને કર્મશ્રય બંને તુલ્ય અભિપ્રાયવાળા છે, કારણ કે આ યોગમાં ઔદારિક સિવાય બીજા યોગની મિશ્રતાજ નથી.] ॥ હિતિ ૧૫ યોગસ્વરૂપ ॥૫૫॥

॥ યોગમાં ગુણસ્થાનો ॥

અનુત્તરણ—અર્હિ ૧૪ ગુણસ્થાન રૂપ ૧૪ છવલેહ ૧૪ ગત્યાહિ માર્ગણાઓમાં વિચારવા એ ચાલુ અધિકાર છે, તેમાં ગતિ ઇન્દ્રિય ને હાય એ ત્રણ માર્ગણાઓમાં ગુણસ્થાનો પ્રથમ કહેવાઈ ગયાં અને હવે યોગ માર્ગણામાં ગુણસ્થાનો આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સચ્ચે અસચ્ચમોસે સણ્ણી ઉ તજોગિકેવલી જાવ । સણ્ણી જા છુડમત્થો સેસં સંઘાદ્ અંતવડ ॥૫૬॥

માર્થાર્થ—મત્તયોગ અને અસત્યામૃથાયોગ એ જે પ્રકારના મનયોગ ને જે પ્રકારનો વચનયોગ સમીથી (સસિ મિથ્યાદૃષ્ટિથી) પ્રાર્થનો યાવાત્ સયોગી કેવલી ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. અને શેષ ૪ યોગ [અસત્ય અને મિશ્ર મનયોગ વચનયોગ] સંસી ગિચ્છાદૃષ્ટિથી છદ્મસ્ય ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. તથા શંખ આદિ દીન્દ્રિયાહિ અસંસીઓને અન્ય વચનયોગ (અસત્યામૃથ વચનયોગ) હોય છે. ॥૫૬॥

માર્થાર્થ—પૂર્વોક્ત ૫૬૨ યોગમાં પ્રથમ મનના ૪ અને વચનના ૪ મળી ૮ યોગ છે. અને કાયાના ૭ યોગ છે. ત્યાં આ ગાથામાં પ્રથમ મન વચનયોગમાં ગુણસ્થાન કહે છે, તે આ પ્રમાણે—સત્ય મનોયોગ અસત્યામૃથ મનોયોગ અને એજ બે વચનયોગ

મળી ચાર યોગમાં પહેલેથી ૧૩ ગુણસ્થાન છે, (અહિં સયોગી કેવલીનેજ એ બે મન વચન હોવાથી એ ચાર યોગને જૂઠ્ઠા પાઠી એમાં ૧૩ ગુણસ્થાન કહ્યાં, અને બે એ રીતે જૂઠ્ઠા ન પાડીએ તો ૪ મનયોગ ૪ વચનયોગમાં પહેલેથી ૧૨ ગુણસ્થાન હોય છે, અને એ આઠમાંના જ પૂર્વોક્ત ચાર યોગમાં ૧૩મું ગુણ ૪ (અસત્ય અને મિશ્ર મન વચન)માં પહેલેથી ૧૨ ગુણસ્થાન છે. એ ઉપરાંત અસત્યામૃષા નામના ચોથા વચનયોગમાં અસંજિને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન પણ છે, કારણ કે અસંજીઓને (કીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજિ પંચેન્દ્રિયને) વચનયોગ છે, અને તે અસત્યામૃષા વચનયોગ છે. કારણ કે એ શંખ આદિ કીન્દ્રિયો તથા કાનગજૂરા આદિ ત્રીન્દ્રિયો અને ભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવો અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારને નેતો સત્ય કહી શકાય કે ન અસત્ય કહી શકાય માટે અસત્ય અમૃષા વચનયોગ કહેા છે. તથા અહિં જે એ અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારને નેતો સત્ય કહી શકાય કે ન અસત્ય અમૃષા વચનયોગ કહેા છે, અને કરણરૂપે તે યોગ સંબંધિ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ જીવને જે યોગ કહેા છે તે જીવને તે યોગ લઙ્કિરૂપે પ્રથમ સમયથી હોય છે, અને કરણરૂપે તે યોગ સંબંધિ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ હોય છે. એ પ્રમાણે ૪ મનયોગ ને ૪ વચનયોગમાં ગુણસ્થાનરૂપ જીવસમાસ કહેા. ॥૫૬॥

અવતરણ—પૂર્વગાથામાં મનયોગ વચનયોગમાં જીવસમાસ કહીને હવે આ ગાથામાં સાત કાયયોગમાં ૧૪ જીવસમાસ કહે છે—

સુર નારયા વિઝવી નરતિરિ ઓગલિયા સવેઝવી । આહારયા પમત્તા સવેપજ્જત્તયા મીસા ॥૫૭॥

માથાર્થ:—દેવ અને નારકો વૈક્રિય યોગવાળા છે, મનુષ્ય અને તિર્થંચો વૈક્રિય સહિત ઔઠારિક યોગવાળા છે, પ્રમત્ત સુનિ આહારક યોગવાળા છે, અને એ સર્વે અપર્યાપ્ત (અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં) મિશ્રયોગવાળા છે. ॥૫૭॥

માવાર્થ:—દેવ અને નારકો ૧-૨-૩-૪ એ ચાર ગુણસ્થાનવાળાજ છે, અને તેઓને ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિય કાયયોગ હોય છે માટે ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિય કાયયોગમાં ૧-૨-૩-૪ ગુણસ્થાન છે. તથા મનુષ્ય તિર્થંચને ભવપ્રત્યયે ઔઠારિકયોગ છે, અને ગુણ-

પ્રત્યયથી વૈક્રિયયોગ પણ છે, તે કારણથી આ ગાથામાં મનુષ્ય તિર્યંચ ને વૈક્રિય સહિત ઔદાસિક યોગ કહ્યા છે. ત્યાં મનુષ્યને ૧૪ અને તિર્યંચને ૫ ગુણસ્થાન હોય છે. પરંતુ યોગ આશ્રયી વિચારતાં મનુષ્યને વૈક્રિય કાયયોગ ૧-૨-૩-૪-૫-૬ ગુણસ્થાન મુધોજ છે, અપ્રમત્તાદિ મુનિઓ અતિ વિશુદ્ધિવાળા હોવાથી વૈક્રિયદાબિધના ઉપજીવનવાળા નથી. તથા તિર્યંચનો વૈક્રિય કાયયોગ પાંચે ગુણસ્થાનવાળો છે. તથા આહારક યોગ તો પ્રમત્ત મુનિને હોય છે માટે આહારક યોગમાં કેવળ ૬ટુંકે ગુણસ્થાન ચોકજ છે. જો રીતે શુદ્ધ કાયયોગ કે જે શરીરપર્યાસિ બાદ હોય છે, [અથવા સર્વ પર્યાસિએ પર્યાસિ અવસ્થામાં હોય છે] તે કહીને હવે જોજ ત્રણ પ્રકારના મિશ્રયોગ કહે છે, તે આ પ્રમાણે-અહિં શુદ્ધ કાયયોગ જે જે જીવોને અંગે કહ્યા છે તેજ જીવો જ્યારે શરીર અપર્યાસિ હોય છે ત્યારે મિશ્ર કાયયોગ હોય છે. જેમકે દેવ અને નારકને ઉપજતી વખતે શરીર અપર્યાસિ અવસ્થામાં, મનુષ્ય તિર્યંચને વૈં શરીર બનાવતી વખતે વૈં શરીર અપર્યાસિ અવસ્થામાં અને આહારક શરીર રચતા પ્રમત્ત મુનિને આહારક શરીરની અપર્યાસિ અવસ્થામાં તે તે શરીર સંબંધિ મિશ્રયોગ હોય છે, (મનુષ્ય અને તિર્યંચને ઉપજતી વખતે શરીર અપર્યાસિ અવસ્થામાં ઔદાસિક મિશ્ર યોગ હોય છે.) અહિં વિશેષ એ છે કે મિશ્ર ગુણસ્થાને જન્મ-મરણનો અભાવ હોવાથી મિશ્રયોગમાં મિશ્ર ગુણસ્થાન કોઈને પણ ન હોય. તેમજ દેશવિરતિ ગુણસહિત જન્મ ન હોવાથી અપર્યાસિ અવસ્થામાં દેશવિરતિના અભાવે ઔદાસિક મિશ્રયોગમાં દેશવિરતિ ગુણ પણ ન હોય, એ પ્રમાણે ઔદાસિકાદિ કાયયોગ કયા (સાતમે કાર્મણ્યયોગ પદમી ગાથામા કહેવાયે). ॥૫૭॥

ત્રવતરણ:—જો પ્રમાણે ગન વચનના ૮ યોગ અને કાયના ૬ યોગ કહીને સાતમા કાર્મણ્ય કાયયોગમાં ગુણસ્થાનો આ ગાથામાં કહેવાય છે—

મિચ્છા સાસણ અવિરય ભવંતરે કેવલી સમુહયાય । કમ્મયઓ કાઓગો ન સમ્મમિચ્છો કુણ્ઠ કાલં ॥૫૮॥

માથાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ, સાસ્વાદન, અવિરત એ ત્રણે ગુણસ્થાનો ભવાન્તરમાં વિગ્રહગતિએ ઉપજતા હોય તેને અને કેવલિ સમુદ્ધાતવર્તી કેવલીઓ એ સર્વને કાર્મણુ કાયયોગ હોય છે. તથા સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ (મિશ્રગુણ૦માં) ભવ કાળ કરતો નથી (માટે મિશ્રદષ્ટિને મિશ્રયોગ હોય નહિ-એ ભાવાર્થ. ॥૫૮॥

માથાર્થ—કાર્મણુ કાયયોગ ભવાન્તરમાં વક્રગતિએ ઉપજતા ભવને હોય છે, ઋણુગતિમાં તેા પૂર્વભવના દેહનો અન્ય સમયે ત્યાગ અને ત્યારળાદ પરભવના પ્રથમ સમયમાંજ નવા શરીરનો સફાવ હોય છે માટે ઋણુગતિવાળા ભવને એ બન્ને સમયમાં ભવધારણીય દેહ વિદ્યામાન છે. અને વક્રગતિમાં ૧-૨-૩ સમય ભવધારણીય દેહરહિત હોવાથી કેવળ કાર્મણુ (તૈજસ કાર્મણુ) શરીરજ વિદ્યામાન હોવાથી વક્ર'ગતિમાં તૈ૦ કા૦ કાયયોગ હોય છે. તેમજ વક્રગતિમાં ભવની સાથે પરભવમાં જનારાં મિથ્યા૦ સા૦ મિશ્ર એ ત્રણ ગુણસ્થાનો જ હોય છે માટે એ ત્રણ ગુણસ્થાન કાર્મણુયોગમાં હોય છે. પુનઃ આઠ સમય પ્રમાણુના કેવલી સમુદ્ધાતમાં પહેલા આઠમા સમયે ઔદારિકયોગ, ૨-૬-૭મા સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગ અને ૩-૪-૫ મા સમયે કાર્મણુયોગ હોય છે. અને સમુદ્ધાતવાળા કેવલીને ૧૩ સુ' ગુણસ્થાન છે, તેથી કાર્મણુ કાયયોગમાં સર્વ'ભળી ૧-૨-૪-૧૩ એ ચાર ગુણસ્થાન છે. એ પ્રમાણે ૧૫ યોગમાં ભવાદિક પ્રાપ્તિની પદ્ધતિએ ગુણસ્થાનો દર્શાવ્યાં તેનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ આ પ્રમાણે—

૧ સત્યમનયોગમાં ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩ [૧૩]

૨ અસત્યમનયોગમાં ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ [૧૨]

૧ પરભવમાં પ્રથમ સમયે આહાર ગ્રહણ કરતા પશુ તૈ૦કા૦ કાયયોગ હોય છે પરન્તુ તેની અહિં વિવક્ષા કરી નથી.

૩ મિશ્રમનોયોગમાં—અસત્ય મનોયોગવત્ ૧૨ ગુણુસ્થાન, સંસીને
 ૪ અસત્ય અમૃષામનોયોગમાં—સત્યમનોયોગવત્ ૧૩ ગુણુસ્થાન સંસીને.
 ૫ સત્ય વચનયોગમાં—સત્ય મનોયોગવત્ ૧૩ ગુણુસ્થાન, સંસીને.
 ૬ અસત્ય વચનયોગમાં—અસત્ય મનોયોગવત્ ૧૨ ગુણુસ્થાન સંસીને.
 ૭ મિશ્ર વચનયોગમાં—મિશ્ર મનોયોગવત્ ૧૨ ગુણુસ્થાન સંસીને.
 ૮ અમૃષામૃષા વચનયોગમાં—અસત્યામૃષા મનોયોગવત્ ૧૩ ગુણુસ્થાન સંસીને.
 ૯ ઔદારિક કાયયોગમાં—પહેલેથી ૧૩ ગુણુસ્થાન.

૧૦ ઔદારિક મિશ્રયોગમાં—૧-૨-૪-૧૩ એ ૪ ગુણુસ્થાન.

૧૧ વૈક્રિય કાયયોગમાં—૧-૨-૩-૪-૫-૬ એ ૬ ગુણુસ્થાન.

૧૨ વક્રિય મિશ્રયોગમાં—૧-૨-૪-૫-૬ એ ૫ ગુણુસ્થાન.

૧૩ આહારક કાયયોગમાં—૬ટું એ એકજ ગુણુસ્થાન.

૧૪ આહારકમિશ્ર કાયયોગમાં—૬ટું એ એકજ ગુણુસ્થાન.

૧૫ કાર્મણ કાયયોગમાં—૧-૨-૪-૧૩ એ ૪ ગુણુસ્થાન.

૧ વૈક્રિય તથા આહારક સંગેર કરીને સાતમે ગુણુસ્થાનકે જાય છે. તેથી સાતમે વૈક્રિય અને આહારક કાયયોગ કર્મગ્રંથમાં કલ્પો છે અહિં અપને અને અસ્પક્ષણ દોનાથી નિવક્ષા નહિ કરી ન કલ્પો હોય તેમ જણાય છે.

તથા “સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ એટલે મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનક હોવ કાળ કરતો નથી.” એમ ગાથાના પર્યન્તે કહ્યું તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-
અપર્યાપ્તિ અવસ્થામાં મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનક હોવ નહિ, અને તેથી અપર્યાપ્તિવસ્થામાં વર્તતો મિશ્ર કાયયોગ પણ મિશ્ર શુણ્ણસ્થાને હોય
નહિ, જેથી ત્રણે મિશ્રયોગમાં ત્રીજું શુણ્ણસ્થાન ન હોય. તથા અહિં અર્થમાં જેમ ૧૫ યોગમાં સ્પષ્ટ શુણ્ણસ્થાનો સગૃહીત કર્યા
છે તેમ શુણ્ણસ્થાનોમાં યોગનો સંગ્રહ શ્રીલવસમાસ વૃત્તિમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે તે આ પ્રમાણે—

૧-૨-૪ શુણ્ણ-૪ મન, ૪ વચન, ૨ ઔદાઠ, ૨ વૈઠ, કાઠ એ ૧૩.

૩ જુ' શુણ્ણ-૪ મન, ૪ વચન, ઔદાઠયોગ, વૈઠયોગ એ ૧૦ યોગ.

૫ સુ' દેશનિરતિ—૪ મન, ૪ વચન, ઔદાઠ, વૈઠ, વૈઠમિશ્ર એ ૧૧ યોગ.

૬૮૬ શુણ્ણસ્થાન—પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ ઉપરાન્ત આકારકના બે યોગ મળી ૧૩ યોગ.

૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ શુણ્ણ-૪ મન, ૪ વચન, ઔદાઠ એ ૮ યોગમાં.

૧૩ સુ' શુણ્ણ-સત્યમન, સત્ય વચન, અસત્યામૃષા મન, અસત્યામૃષા વચન, ઔદાઠ-ઔદાઠમિશ્ર-કાર્મણ એ ૭ યોગમાં.

૧૪ સુ' શુણ્ણ-એમાં એકપણુ યોગ નથી. ॥૫૮॥ इति जीवसमास योगमार्गणासु ॥

॥ अथ १४ जीवसमास वेदमार्गणार्था ॥

‘અવતર્ણ—૧૪ લવસમાસ યોગમાર્ગણમાં કહીને હવે એ ૧૪ લવસમાસ ત્રણુ વેદમાર્ગણમાં કહેવાય છે—

નેરંદ્રયા ય નપુંસા તિરિક્સ્વમણુયા તિવેયયા હુંતિ । દેવા ય ઇત્થિપુરિસા ગેવિજ્ઞાઈ પુરિસવેયા ॥૫૯॥

માગ્યાર્ય—નારડો નપુંસક વેદવાળા છે, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો અને મનુષ્યો ત્રણે વેદવાળા છે, દેવો સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષ વેદવાળા છે, અને પ્રેવેયક તથા અનુત્તરદેવો પુરૂષવેદવાળા છે [એ રીતે વેદમાં ૧૪ જીવલેહરૂપ ૧૪ જીવસમાસ કહ્યો] ॥૫૯॥

માગ્યાર્ય—નારડો સર્વે નપુંસક વેદવાળા છે. તિર્યંચોમાં જોકેન્દ્રિયથી અસંસી પંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વ તિર્યંચો નપુંસક વેદવાળા છે અને સંસી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો ત્રણે વેદવાળા છે. મનુષ્યોમાં સમ્ભૂદિંશ્રમ મનુષ્યો સર્વે નપુંસક વેદવાળા છે, અને ગર્ભંત્ર મનુષ્યો ત્રણે વેદવાળા છે. દેવોમાં નપુંસકવેદ નથી. તેથી સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષવેદ જો બે વેદજ છે. તેમાં પણ ઇશાનકંદપ મુધીના દેવો (ભવનપતિ વ્યન્તર ન્યોતિષ સોધર્મકંદપ ઇશાનકંદપ જો દેવો) બે વેદવાળા છે તે ઉત્પાદ આશ્રયી છે, કારણ કે એ નિઃશયોમાં દેવો અને દેવીઓ બન્ને ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્રીજા કંદપથી ૧૨ મા કંદપ સુધી કેવળ દેવોની ઉત્પત્તિ છે, દેવીઓ ઉત્પન્નતી નથી. પણ સોધર્મ ઇશાન કંદપની અપરિશ્ચિતા દેવીઓ જો કંદપ દેવોના ઉપલોગમાં આવે છે મોટે ઉપલોગ આશ્રયી બારમા કંદપ સુધી બે વેદ કહ્યા છે. તેથી ઉપરના ૯ પ્રેવેયક અને પાંચ અનુત્તરમાં તો દેવો જ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ દેવીઓનો ઉપલોગ પણ ત્યાં નથી તે કારણથી ઉપપાદ આશ્રયી તેમજ ઉપલોગ આશ્રયી પણ કેવળ એક પુરૂષવેદજ છે. ॥ इति ऋग्वेद ૧૪ ગીર્વમેદાઃ ॥૫૯॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ૧૪ જીવલેહરૂપ ૧૪ જીવસમાસ ત્રણ વેદમાં કહીને હવે આ ગાથામાં ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસ ત્રણ વેદમાં અને ૪ કથાયમાર્ગણમાં કહે છે—

અનિયદંત નપુંસા સન્નીપિંચિંદિયા ચ થી પુરિસા । કોહો માણો માયા નિયદિ લોમો સરાગંતો ॥૬૦॥

માગ્યાર્ય—નપુંસકવેદ નવમા અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાન સુધીમાં જોકેન્દ્રિયાદિ સર્વે જીવો હોય છે, અને સંસી પંચેન્દ્રિયો સ્ત્રી અને

પુરૂષ પણ હોય છે. ॥ इति वेदद्वार ॥ अथ कषायद्वारम् ॥ કોષ માન ને માયા એ ૩ કષાયમાં અનિવૃત્તિ સુધીનાં (૧ થી ૬) છે, અને લોભ કષાય સરાગ સુધી છે (અર્થાત્ ૧૦મા ગુણ૦ પર્યન્ત છે). ॥૬૦॥

માવાર્થ:—ત્રણે વેદ નવમા અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાન સુધી છે. પરન્તુ વિશેષ વિચાર કરીએ તો મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ અસંસી ભવલેહો પણ નપુંસક વેદ છે, અને સાસ્વાદનાદિ ગુણસ્થાનોમાં તો સંસી સ્ત્રી પુરૂષો પણ (ત્રણે વેદે) છે. બેથી અસંસીગત નપુંસકવેદમાં પહેલું ગુણસ્થાન એકંજ, અને સંસીગત ત્રણ વેદમાં તો એકથી નવે ગુણસ્થાન છે. ॥

इति वेदमार्गणासु गुणस्थान जीवसमासः ॥

હવે કષાયમાર્ગણામાં ગુણસ્થાન રૂપ ભવસમાસ આ પ્રમાણે:—કોષ માન માયા એ ત્રણ કષાયનો ઉદય નવમા અનિવૃત્તિ ગુણ૦ સુધી છે, અને લોભનો ઉદય ૧૦મા સૂક્ષ્મસંપ્રાય ગુણ૦ સુધી છે, માટે ક્રોધાદિ ત્રણ કષાયોમાં ૬ અને લોભમાં ૧૦ ગુણસ્થાનો છે. તથા મોહનીય કર્મનો ઉદય ૧૦ મા સુધી હોવાથી ૧૦મા સુધીજ ભવની સરાગ દશા ગણાય, અને ૧૧માથી વીતરાગદશા છે માટે લોભને સરાગ સુધી ગાથામાં કહ્યો છે, અને તે સરાગ શબ્દથી ૧૦ ગુણસ્થાન જ ગણવાં. એ રીતે ૪ કષાયમાર્ગણામાં ૧૪ ગુણસ્થાન કહ્યાં. ॥૬૦॥ इति ४ कषायेषु १४ गुण० जीवसमासः ॥

॥ अथ ज्ञानद्वारे जीवसमासः ॥

અવતરણ —પૂર્વે કષાયમાર્ગણામાં ભવસમાસ કહીને હવે: પાંચ જ્ઞાનમાર્ગણામાં ભવસમાસ કહેવાને અર્થે પ્રથમ- પાંચ જ્ઞાનનું જ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ કહેવાય છે—

૧ અસંસીમા જો કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન છે, પરન્તુ તેની આદિ વિવક્ષા કરી નથી. કારણ અસ્પતાદિ.

અભિગ્નિસુઓહિળમળકેવલં ચ નાણં તુ હોઈ પંચવિહં । ડગહ ર્હ અવાયા ધરણાભિળિવોહિયં ચડહા ॥૬૧॥

નાશ્ચાર્ય.—આભિનિયોધિક્કજ્ઞાન (મતિજ્ઞાન), શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન છે, તેમાં અવયવક ઈક્ષા અપાયને ધારણા એ ૪ પ્રકારનું અભિનિયોધજ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) છે. ॥૬૧॥

માત્રાર્થઃ—જેનાવડે વસ્તુ જ્ઞાયતે=જણાય, પરિચ્છેદાય તે જ્ઞાન, અથવા વસ્તુમાં સામાન્યધર્મ અને વિશેષધર્મ એ બે ધર્મ રજ્યા છે તેમાંથી વિશેષધર્મનો બોધ તે જ્ઞાન (અને સામાન્યધર્મનો બોધ તે દર્શન કહેવાશે.) તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન આદિ ભેદે પાંચ પ્રકારનું છે. ત્યાં અભિ=અન્યુષ્ઠ એટલે ચોગ્ય દેશમાં રહેલ વિષયનું નિ=નિયત એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોદ્ધારા તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયનો જે જોગ તે અભિનિવોધ, અને તે અભિનિયોધ રૂપ જ્ઞાન તે આભિનિયોધિક્ક જ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનનો જ પર્યાય શબ્દ છે. એમાં તત્ત્વાર્થ એ કે અભિનિયોધજ્ઞાન અથવા મતિજ્ઞાન તે ઇન્દ્રિયો ને મનથી થાય છે, તથા સ્વેય વસ્તુ ઇન્દ્રિયાદિના વિષયક્ષેત્રાદિમાં રતી રોાય તો થાય છે, વિષયદેશથી બહાર રહેલી વસ્તુનું મતિજ્ઞાનથી જ્ઞાન ન થાય. તથા શ્રવણ તે શ્રુત કહેવાય અર્થાત્ અભિલાખ્ય (વચનગોચર) ભાવોને ગ્રહણ કરવામાં (બાણવામાં) હેતુભૂત બોધવિશેષ તે શ્રુતજ્ઞાન, અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનથી વચનગોચર ભાવોનું જ્ઞાન થાય છે. પરન્તુ વચનપથમાં ન આવતરી થકે એવા વચનાતીત ભાવોનું જ્ઞાન થતું નથી. અથવા જે શ્રૂયતે=સંભળાય તે શ્રુત એ ગ્રન્થતિ પ્રમાણે શબ્દ એજ શ્રુતજ્ઞાન છે. શબ્દ ભેડે શબ્દવર્ગણના પુદ્ગલ સ્વરૂપ હોવાથી જડ છે અથવા સિખિત શબ્દો પણ જડ છે તોપણ એ સંસારૂપ શબ્દોથી વસ્તુનો બોધ થાય છે માટે શબ્દરૂપ કારણમાં બોધ કાર્યનો બોધથી લખાતા અને બોલાતા શબ્દો પણ શ્રુતજ્ઞાન છે.

તથા અવધાન એટલે ઇન્દ્રિયાદિની અપેક્ષા વિના આત્મા પોતેજ સ્વિ પદાર્થનું સાક્ષાત્ક્રમણ કરે તે અવધિજ્ઞાન. અર્થાત આ જ્ઞાનવડે અહણ થતી વસ્તુમાં આત્માને ઇન્દ્રિયોની કે મનની જરૂર છેજ નહિ, જેથી આ જ્ઞાનવડે ઇન્દ્રિયના વિષયદેશથી બહાર રહેલી વસ્તુઓ પણ બાહ્યી શકાય છે. અથવા સર્વથિ એટલે મર્યાદા એ બ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અહિં ૬ દ્રવ્યમાંથી રૂપીજ દ્રવ્ય બાહ્યવા રૂપ મર્યાદા છે, અર્થાત અવધિજ્ઞાનવડે ઉત્કૃષ્ટથી જગત્વર્તી સમસ્ત પુદ્ગલાસ્તિકાયને સાક્ષાત્ બાહ્યી શકાય છે.

તથા અદીક્ષીપત્વી સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોએ મનોવિચારને અર્થ કાયયોગવડે ગ્રહિતા મનોવર્ગણના પુદ્ગલોને તથા એ પુદ્ગલો જે ચિંતવન સ્વરૂપે પરિણમે છે તે ચિંતવનને બાહ્યી શકે તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય. અવધિજ્ઞાનમાં મનોવર્ગણના પુદ્ગલો દેખી શકાય છે પરન્તુ તે પુદ્ગલોથી થતા વિચારો વિશિષ્ટ સ્વરૂપે બાહ્યી શકાતા નથી, અને આ જ્ઞાન વડે પુદ્ગલો અને વિચારો જાને સ્પષ્ટપણે બાહ્યી શકાય છે. જો કે જેય વિષયોની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન અનન્તગુણ છે, અને મનઃપર્યવજ્ઞાન તેથી અનંતમા ભાગ-જેટલું છે તોપણ વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનથી મનઃપર્યવજ્ઞાન (અનંતગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે ઉપજતું હોવાથી) અનંતગુણ વિશુદ્ધિવાળું છે.

તથા એકજ સમયમાં ત્રણે કાળના સર્વ બાવોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. આ જ્ઞાનમાં કોઈપણ વસ્તુ પ્રતિસમયે ભાસ-માનજ હોય છે તેથી ઉપયોગ દેવાની કે ફેરવવાની જરૂર પડતી નથી. અને પ્રથમનાં ચાર જ્ઞાનમાં ઉપયોગ દેવાની અને ઉપયોગ ફેરવવાની પણ જરૂર પડે છે, માટે કેવલજ્ઞાન એ સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. ॥ હિતિ ૫ જ્ઞાનાનિ ॥

એ પાંચ જ્ઞાનમાં મતિજ્ઞાન અવગ્રહ-હિહા-અપાય-ધારણા એ ભેદે ૪ પ્રકારનું છે, તેનું સાંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ ૬૨ મી ગાથામાં કહેવાશે. ॥૬૧॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં મતિસાનના અવગ્રહાદિ ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પંચહિ વિ ઇંદિણ્હિ મણસા અત્યોગહો મુણેયવ્વો । ચર્વિવદિયમણરહિયં વંજણમીહાઇયં છક્કા ॥૬૨॥

માયાર્ય—પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન કો છ વડે અર્થોવગ્રહ થાય છે એમ જાણવું, અને કો છમાંથી ચક્ષુર્ઇન્દ્રિય તથા મન કો બે રહિત વ્યંજનાવગ્રહ જાણવો, તથા ઇહા વિગેરે તો અર્થોવગ્રહવત્ છ છ પ્રકારના છે. ॥૬૨॥

માયાર્ય—જેનાવડે અર્થ—પદાર્થ વ્યવ્યત્તે=પ્રગટ કરાય તે વ્યંજન એટલે ઉપકરણેન્દ્રિય અને ઘટાદિ પદાર્થ કો એનો પરસ્પર સ્પર્શ રૂપમાત્ર સંગ્રહ જે અર્થોવગ્રહ પૂર્વે પ્રારભમાંજ થાય છે તે વ્યંજન. અહિં વ્યંજન શબ્દના ઉપકરણેન્દ્રિય, ઘટાદિ પદાર્થ, અને પ્રથમ સંબંધ કો ત્રણ અર્થ થયા, જેથી વ્યંજનો (ઉપકરણેન્દ્રિયનો) વ્યંજન સાથે ઘટાદિ પદાર્થ સાથે સંબંધ થતાં જે પદાર્થ ગ્રહણ-પ્રથમ ભોધ થાય તે વ્યંજનવ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય, પરંતુ કો બે સમાન પદોમાંથી વ્યંજન પદનો લોપ થતાં વ્યંજનાવગ્રહ શબ્દ થાય છે. “આ ઇંદ્રિય છે” કો પ્રકારના અતિ અસ્પષ્ટ ભોધથી પણ પહેલાંનો અત્યંત અસ્પષ્ટ ભોધ આ વ્યંજનાવગ્રહમાં લોપ છે. કો વ્યંજનાવગ્રહ ચક્ષુ સિવાયની ૪ ઇન્દ્રિયોથી ચાર પ્રકારનો છે, અને મનરહિત છે. કારણ કે ચક્ષુ અને મનને જે ભોધ થાય છે તે પોતાને અસ્પષ્ટ (નહિ સ્પર્શેલા) પદાર્થનો થાય છે. તેમાં પણ ચક્ષુ તો સ્પર્શેલા પદાર્થને ખીલકુલ જોઇ શકતી નથી, અને મનથી જે પદાર્થ વિચારાય છે તે પદાર્થ પણ મનને સ્પર્શેલો હોવોજ જોઇજો એમ નથી માટે ચક્ષુ અને મન કો બે અપ્રાપ્યકારી છે [=અપ્રાપ્ત-અસ્પષ્ટ પદાર્થના ગ્રહણ છે]. અને ચાર ઇન્દ્રિયો સ્પષ્ટ પદાર્થની ગ્રહણ હોવાથી પ્રાપ્યકારી છે. અને વ્યંજનાવગ્રહ તો ઇન્દ્રિય સાથે જોડાયેલા વિષયનેજ ગ્રહણ કરતો હોવાથી મન અને સક્ષુરહિત શેષ ચાર ઇન્દ્રિયલેક્ષથી ૪ પ્રકારનો છે.

શબ્દ રૂપ રસ ને ગંધ ને સ્પર્શ' એ પાંચ અર્થમાંના કોઈપણ એક અર્થનો નિર્ધાર-નિર્ણય વિનાનો જે અવ્યક્ત બોધ “આ કંઈક છે” એટલાજ માત્ર અહંપ સ્વામીના હોય તે કર્ણાગ્રહ. અર્થનું' એ સામાન્ય ગ્રહણ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન એ ૬ થી થાય છે, માટે ૬ પ્રકારનો અર્થાવગ્રહ છે. વ્યંજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ એ બે ઉત્પન્ન થવામાં પ્રથમ વ્યંજનાવગ્રહ થયા બાદજ અર્થાવગ્રહ થાય છે, અને ચક્ષુ તથા મનથી થતા ગ્રહણમાં તો પ્રથમજ અર્થાવગ્રહ (વ્યંજનાવગ્રહ વિના) થાય છે.

દ્વિજ્ઞાનનિર્ણયને સન્મુખ જે વિચારણા તે ઇલા. તે પણ અર્થાવગ્રહવત્ ૬ પ્રકારે છે. ત્યાં અર્થાવગ્રહથી સામાન્યગ્રહણ થયા બાદ આ તે શબ્દ કે રૂપ કે ગંધ કે શબ્દ હોય તો આ પ્રકારનો હોય ગંધ હોય તો આ પ્રકારનો હોય એ રીતે શબ્દાદિ ૫ અર્થમાંથી કોઈ એક અર્થનો નિર્ધાર કરવા માટે જેટલા તર્કવિતર્ક કરવા પડે તે દ્વિજ્ઞાન કહેવાય.

ત્યારબાદ તર્કવિતર્કથી નિર્ધાર થાય કે આતો શબ્દ છે અથવા રૂપ છે અથવા ગંધ છે ઇત્યાદિ રીતે કોઈ એકનો નિર્ધાર કરવો તો અપાય (નિશ્ચય) કહેવાય, તે પણ અર્થાવગ્રહવત્ ઇન્દ્રિયાદિ નિમિત્તક હોવાથી ૬ પ્રકારનો છે.

ત્યારબાદ નિશ્ચિત કરેલા અર્થને અવિચ્યુતિ વાસના અને સ્મૃતિરૂપે ધારી રાખવો (ભૂલી ન જવો) તે ધારણા પણ અર્થાવગ્રહવત્ ૬ પ્રકારે છે. એમાં નિશ્ચિત કરેલો અર્થ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તેજ ઉપયોગ રૂપે સતત કાયમ રહે છે, તે ચાલુ ઉપયોગ અવિચ્યુતિ-કહેવાય. ત્યારબાદ જીવ અન્ય ઉપયોગવાળો થતાં નિશ્ચિત અર્થ વાસના (સંસ્કાર) રૂપે ઘણા (સંખ્ય વા અસંખ્ય) કાળ સુધી કાયમ રહે છે, તે અર્થ ભૂલાતો નથી માટે તે વાસના. અને પુનઃ પ્રસંગોપાત કોઈ વખતે તે નિશ્ચિત અર્થનું સ્મરણ કરતાં તેવા જ પૂર્વે અનુભવેલા અર્થના ઉપયોગવાળો પુનઃ થાય છે તે સ્મૃતિ, એ રીતે ધારણા ૩ પ્રકારની છે હેબ્બે વર્ષ પૂર્વેની વાત વા પદાર્થ યાદ આવે છે, તે ધારણાથી જ. તથા પૂર્વભવનું અતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે તે પણ ધારણાના પ્રસાવથી જ.

॥ भतिज्ञानना २८ लेखनो स्पष्ट संग्रह ॥

१ स्पर्शेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह	८ यक्षुधन्द्रिय अर्थविग्रह	१५ श्रोत्रेन्द्रिय धडा	२२ मन अपाय
२ रसनेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह	९ श्रोत्रेन्द्रिय अर्थविग्रह	१६ मन धडा	२३ स्पर्शेन्द्रिय धारणा
३ घ्राणेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह	१० मन अर्थविग्रह	१७ स्पर्शेन्द्रिय अपाय	२४ रसनेन्द्रिय धारणा
४ श्रोत्रेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रह	११ स्पर्शेन्द्रिय धडा	१८ रसनेन्द्रिय अपाय	२५ घ्राणेन्द्रिय धारणा
५ स्पर्शेन्द्रिय अर्थविग्रह	१२ रसनेन्द्रिय धडा	१९ घ्राणेन्द्रिय अपाय	२६ यक्षुधन्द्रिय धारणा
६ रसनेन्द्रिय अर्थविग्रह	१३ घ्राणेन्द्रिय धडा	२० यक्षुधन्द्रिय अपाय	२७ श्रोत्रेन्द्रिय धारणा
७ घ्राणेन्द्रिय अर्थविग्रह	१४ यक्षुधन्द्रिय धडा	२१ श्रोत्रेन्द्रिय अपाय	२८ मन धारणा

એ પ્રમાણે ભતિજ્ઞાનના ૨૮ લેખ કહ્યા. ॥૬૨॥ इति मतिज्ञानम् ॥

પ્રત્યક્ષરણ:—આ ગાથામાં શ્રુતજ્ઞાનના તથા અવધિજ્ઞાનના ૨-૨ પ્રકાર કહે છે—

અંગપવિટ્ટિયરસુય ઓહિ ભવં પતિગુણં ચ વિન્નયં । સુરનારણસુ ય ભવે ભવંપતિ સેસમિયરેસું ॥૬૩॥

માર્ગાર્થ —અ અપ્રવિદ શ્રુતજ્ઞાન અને ઇતર (અંગનાદ્યા) શ્રુતજ્ઞાન એ જે પ્રકારનું શ્રુતજ્ઞાન છે, અને અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક તથા શુદ્ધપ્રત્યયિક એ જે પ્રકારનું જાણવું. તેમાં ફેવ નારકનું અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક હોય છે, અને ઇતરમાં (મનુષ્ય તિર્યચોમાં)

૧ અર્થ જ્ઞાન અજ્ઞાનના ભેદની વિવશા નથી, માટે ભતિજ્ઞાન વા ભતિઅજ્ઞાન એકરૂપ જાણવું.

શેષ ગુણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોય છે. ॥૬૩॥

માવાર્થ—શ્રી ગણધર ભગવાન પ્રભુ પાસેથી ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જે બાર અંગની રચના પદ્યઅંધ ગદ્યઅંધ પ્રભુના વચનોની કરે છે તે બાર અગ્રુ જ્ઞાન તે અંગ શ્રુતજ્ઞાન, શ્રી આચારાંગ—સૂચકાંગ—ઠાણાંગ—સમવાયાંગ—ભગવતીજી—જ્ઞાતાધર્મકથા—ઉપાસકદશા—અન્તકૃદશા—અનુત્તરોપપાતિક—પ્રશ્નચક્રરણ—વિપાક—દ્રષ્ટિવાદ એ બાર પ્રકારનું છે, અને એથી શેષ આવશ્યકસૂત્ર દર્શવૈકલિક ઉત્તરાધ્યયન આદિ શ્રુત તે અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન ધણી પ્રકારનું છે. ॥ ઇતિ શ્રુતજ્ઞાનમ્ ॥

તથા (મંવંપતિ=ભવ પ્રતિ=) ભવપ્રત્યયિક અને (ગુણંપતિ=ગુણ પ્રતિ=) ગુણપ્રત્યયિક એમ બે પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન છે. ત્યાં જે અવધિજ્ઞાન ઉપજવામાં તે ભવની પ્રાપ્તિ એજ હેતુ છે, તે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હેવ નારકનેજ હોય છે. કારણ કે જેમ પક્ષીને ઉડવું મત્સ્યનું જળમાં તરવું તે સ્વાભાવિક જન્મસિદ્ધ છે, તેમ હેવ નારકનું અવધિજ્ઞાન પણ હેવ નારક ભવમાં ઉપજતાં સ્વાભાવિક જન્મસિદ્ધ છે. અને મનુષ્ય તથા તિર્યચોને જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે તે જન્મ્યા બાદ કેટલોક કાળે ત્રત નિયમ તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ ઉત્પન્ન થયા બાદ સતત રહે એવો પણ નિયમ નથી, માટે એ અવધિજ્ઞાન ગુણપ્રત્યયિક છે. હેવ નારક ભવમાં અવધિજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ ત્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણ વિના કેમ હોય ? એ શંકાને અવકાશ નથી, કારણ કે કર્મના ઉદયમાં ક્ષયમાં ક્ષયોપશમમાં અને ઉપશમમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ અને ભવ એ પાંચે નિમિત્ત હોવાથી અવધિઆવરણના ક્ષયોપશમમાં અહિં ભવ એજ નિમિત્તભૂત બાણુવો.

૧ અહિં પણ જ્ઞાન અજ્ઞાનની ભિન્ન વિવક્ષા ન હોવાથી શ્રુત જ્ઞાનમાં શ્રુત અજ્ઞાન અન્તર્ગત બાણુવું. અને અવધિજ્ઞાનમાં વિભગજ્ઞાન પણ અન્તર્ગત ગણુવું.

અનુત્તરણ—આ ગાથામાં અવધિજ્ઞાનના બીજા ૬ પ્રકાર તથા મન-પર્યવસાનના બે પ્રકાર અને કેવળજ્ઞાનનો એકજ પ્રકાર છે તે કહે છે—

અણુગામિ અવદિય હીયમાણમિદ્ તં ભવે સપહિવસ્ત્વં । ઉજ્જુમર્દં વિરલમર્દં મણનાળે કેવલં દુક્કં ॥૬૪॥

ગાથાંયઃ—અણુગામી અનનુગામી અવસ્થિત અનવસ્થિત હીયમાન વર્ધમાન એ પ્રમાણે તે અવધિજ્ઞાન પ્રતિપક્ષભેદ સહિત ૬ પ્રકારનું છે. તથા મન-પર્યવસાન ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે પ્રકારનું છે. અને કેવળજ્ઞાન એક પ્રકારનું છે. ॥૬૪॥

માત્રાંયઃ—જેને જે જ્ઞેનમાં રહીને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે જ્ઞેનથી અન્ય જ્ઞેનમાં જતાં તે અવધિજ્ઞાન ચક્ષુની માફક સાથેને માથે આવે તે ૧ અણુગામી અવધિજ્ઞાન. પ્રાપ્તજ્ઞેનમાંથી અન્યજ્ઞેન જતાં સાથે ન આવે પરંતુ સાંકળે બાંધેલા હીપકની માફક ઉત્પત્તિજ્ઞેનમાંજ રહે, જેથી અન્યજ્ઞેન ગયેલો અવધિજ્ઞાની ત્યા અવધિ રહિત હોય, અને ઉત્પત્તિજ્ઞેન આવતાં યુનઃ અવધિજ્ઞાન જેવું હતું તેવું હોય તે ૨ અણુગામી અવધિજ્ઞાન. તથા અવસ્થિત એટલે અચલ નિશ્ચલ અવધિજ્ઞાન તે આધારથી ઉપયોગથી અને લગ્નિધથી એમ ૩ પ્રકારે છે. ત્યાં આધાર એટલે જ્ઞેન, નેમાં એકજ જ્ઞેનમાં ૩૩ સાગરોપમ સુધી અવધિજ્ઞાન 'અનુત્તરદેવ આશ્રયી નિશ્ચલ હોય છે. તેથી જ્ઞેનઆશ્રયી અવધિજ્ઞાન ૩૩ સાગરોપમ સુધી અવસ્થિત છે, તથા ઉપયોગઆશ્રયી વિચારીએ તેો દ્રવ્યમાં અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુલ સુધી હોય છે અને પર્યાયોમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૭-૮ સમય સુધી હોય છે, કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે શુભમાં ૮ સમય અને પર્યાયમાં ૭ સમય હોય છે. તથા લગ્નિધથી અવસ્થિત અવધિ વિચારીએ તેો એકજ જ્ઞેનમાં વા અન્ય અન્ય જ્ઞેનમાં મળીને પણ અવધિજ્ઞાન સાધિક ૬૬ સાગરોપમ સુધી હોય છે. ઇતિ અવસ્થિત અવધિજ્ઞાન. એથી પ્રતિપક્ષ

૧ અનુત્તર દેવો ૩૩ સાગરોપમ સુધી રાખ્યામાં જે આકાશપ્રદેશો અવગાણા છે તેજ અવગાડર્ગા ચતા સપ્ત રહેલા હોય છે માટે

[illegible]

અવધિજ્ઞાન કહેવાય, ત્યાં જઈને જોઈએ. ॥ ૩ ॥
 થાય તે લબ્ધિઆશ્રયી ચલ અવધિજ્ઞાન છે. ॥ ૪ ॥
 તથા હીયમાન જોડે ઘટતું અવધિજ્ઞાન. તે ક્ષેત્રથી કાળથી દ્રવ્યથી અને પર્યાયથી જોમ ચાર પ્રકાર છે. ત્યાં અવધિનો ક્ષેત્ર
 અને કાળ અસંખ્ય તથા સંખ્ય હોવાથી અસંખ્યભાગકાનિ અને અસંખ્યગુણકાનિ તથા સંખ્યભાગકાનિ સંખ્યગુણકાનિ જોમ
 ચારે પ્રકારે અવધિના ક્ષેત્ર તથા અવધિના કાળમાં વધઘટ થાય છે, અને અવધિનાં ક્ષેત્ર દ્રવ્ય અને કાળ હોવાથી અનંતભાગકાનિ વા
 અનંતગુણકાનિ જોમ એ પ્રકારે દ્રવ્યાવધિ ઘટે છે. અને પર્યાયવધિ ઘટે છે. અહિં પર્યાયવધિવત્ દ્રવ્યાવધિ ૬ પ્રકારે
 ઘટતું નથી પરંતુ એ પ્રકારે જ ઘટે છે તેનું કારણ તથા 'સ્વભાવ' છે. પુનઃ હીયમાન અવધિજ્ઞાન પ્રથમથી ઘણા દ્રવ્યો અને પર્યાયો
 દેખીને ત્યારબાદ અનુક્રમે ઘટવા માંડે છે. ૪ ॥ ૫ ॥
 તોપણ અનંત દ્રવ્ય પર્યાયોવાળું) ઉત્પન્ન થઈ ત્યારબાદ અનુક્રમે ધીરે ધીરે વધતું બાક્ય તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન કહેવાય. આ જ્ઞાનમાં

તોપણ અનન્ત દ્રવ્ય પૈયાધાનથી) હવે એ પ્રકારની વૃદ્ધિ હાનિનુ કારણ એમ પણ સમજાય છે કે-એકાદિ આકાશપ્રદેશ નેટલું અવધિમાન થતતા વધતા અનન્તમા ભાગ નેટલા અનન્ત દ્રવ્યો અવધિવિષયમાથી થતે છે, વધે છે, અને સમજાને થાણા આકાશપ્રદેશ નેટલું અવધિમાન થતતા વા વધતા અનતગુણ દ્રવ્યો થતે વધે છે અને પર્યાયો તેા પ્રતિદ્રવ્યના સખ્યાતાદિ વિષયભૂત હોવાથી છ એ પ્રકારની હાનિવૃદ્ધિ સંભવિત છે

પણ શ્રેષ્ઠ કાળ દ્રવ્ય અને પર્યાય કોમ આદે પ્રકારની ક્રમ વૃદ્ધિ હીયમાન અવધિને અનુસરતી (શ્રેષ્ઠકાળમાં ૪ પ્રકારની દ્રવ્યમાં ૨ પ્રકારની અને પર્યાયમાં ૬ પ્રકારની) થાય છે. ॥ इत्यवधिज्ञानम् ॥

અદ્ય વિગત જાણવા રૂપ ઝળુ કોટલે મુગ્ધ મતિ-પરિહિત્તીવાળું જ્ઞાન તે ઝળુમતી મનઃપર્યવજ્ઞાન. આ જ્ઞાનમાં સંસિ પચેન્દ્રિયાના મનોગત ભાવના અતિ અદ્ય પર્યાયોને જાણે છે. જેમ ઘટનું સ્વરૂપ ચિંતવનારના ચિંતવનમાં ઘટ માત્ર ચિંતવે છે હત્યાદિ અદ્ય ચિંતવન જાણે, અને કોથી વિપુલ-વિશેષ ઘણા મનઃપર્યાયોને જાણે તે વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય. આ જ્ઞાનવત્તુવ ઘટ, ઘટના વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ, ઘટ કયા નગરમાં જાન્યો તે, માટીનો કે સુવર્ણનો હત્યાદિ અનેક વિશેષભેદો જાણી શકે છે. પુનઃ મનઃપર્યવ જ્ઞાનવાળો હવ ભૂતકાળના તથા ભાવીકાળના પદ્યોપમતા અસંજ્યાતમા ભાગ સુધીના મનોગત ભાવ જાણે છે. તથા ઝળુમતિ જ્ઞાની શ્રેષ્ઠથી મનુષ્યશ્રેષ્ઠ રા. અંશુલ જોહુ જાણે છે, અને ઉર્ધ્વ જ્યોતિષ પ્રતરના અન્ત સુધી (૬૦૦ ચોજન ઉર્ધ્વ) જાણે છે, અને વિપુલમતિજ્ઞાની સપૂર્ણ મનુષ્યશ્રેષ્ઠને જાણે છે તેમજ અધિક નિર્મળ જાણે છે. તથા મનોજ્ઞાની ચિંતીત પદાર્થને સાક્ષાત જાણે નહિ પરન્તુ 'અનુમાનથી જાણે છે. સાક્ષાત તો કેવળ મનોવર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલોનેજ જાણે છે. વિપુલમતિને તદ્ભાવે મુક્તિ મેળાય છે ॥ इति मन्.पर्यवज्ञानम् ॥

જ્ઞાનાવરણ ક્રમનો સર્વધા કાય થવાથી કેવળજ્ઞાન કોક્ષ પ્રકારનું છે. જો જ્ઞાનથી ત્રણે કાળના સર્વ ભાવ પ્રતિસમય ઉપયોગમાંજ વર્તે છે. ॥ इति कैवल्यज्ञानम् ॥

૧ જેમ જ્યોત્ષા અશન્યી તેના વાગ્ય પદાર્થો જાણવામા આવે તે અનુમાનથી પદાર્થજ્ઞાન ગણાય પણ સાક્ષાત નહિ, સાક્ષાત તો ઘટ અક્ષરથી પડને પણ ફેળે ત્યારેજ કહેનાય. એ રીતે મંસીહવના ચિંતવન સ્વરૂપે પરિચીત થયેલા મનોવર્ગજ્ઞાના આકારો જોઈને તે ચિંતિત પદાર્થ જાણે છે પરન્તુ ચિંતયેલ ઘટાદિ સાક્ષાત દેખાતા નથી.

ગાથામાં જો કે એ જ્ઞાનોનાં પ્રતિપક્ષી ૩ અજ્ઞાન કહ્યાં નથી તોપણ ઉપલક્ષણથી ત્રણ અજ્ઞાન પણ બાણવાં. તેમાં મિથ્યાદષ્ટિનાં મતિશ્રુત તે મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય, અને મિથ્યાદષ્ટિનું અવધિતે વિભગજ્ઞાન કહેવાય છે. ॥ ૬૪ ॥

અવતરણ—એ પ્રમાણે ૫ જ્ઞાનનું સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ કહીને હવે એ પાંચ જ્ઞાનમાર્ગણામાં તથા ૩ અજ્ઞાનમાર્ગણામાં શુણ્પ્રસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસ કહેવાય છે—

મહુસુયમિચ્છા સાળા વિભંગ સમણે ય મીસણ મીસં । સમમહુસુયમિચ્છાઓહિ વિરયમણ કેવલ સનામો ॥

માર્થ—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન મિથ્યાદષ્ટિને અને સાસ્વાદનીને સંસી 'અસંસીને હોય છે, વિભંગજ્ઞાન પણ મિથ્યાદષ્ટિ તથા સાસ્વાદન શુણ્પ્રસ્થાને છે પરંતુ સંસીને હોય છે. તથા મિશ્ર શુણ્પ્રસ્થાને એ ત્રણે અજ્ઞાન મિશ્ર (જ્ઞાનાજ્ઞાન સ્વરૂપ) હોય છે. તથા આભિનિઓધિકજ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન સમ્યક્ત્વથી પ્રારંભીને છદ્ધસ્થ પર્યંત (૪ થી ૧૨ માં શુણ્પ્રસ્થાન) હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાન વિરતિવંતને (૬૪ શુણ્પ્રસ્થાન) છદ્ધસ્થપણા પર્યંત હોય છે, અને કેવળજ્ઞાન ચોતાના નામ વાળા શુણ્પ્રસ્થાનમાં (સયોગીકેવલીરૂપ ૧૩મા શુણ્પ્રસ્થાનમાં) હોય છે. ॥ ૬૫ ॥

માર્થ—મતિઅજ્ઞાન ૧-૨-૩ શુણ્પ્રસ્થાને, શ્રુતઅજ્ઞાન ૧-૨-૩ શુણ્પ્રસ્થાને, વિભંગજ્ઞાન ૧-૨-૩ શુણ્પ્રસ્થાને, મતિજ્ઞાન ૪ થી ૧૨ શુણ્પ્રસ્થાને, શ્રુતજ્ઞાન ૪ થી ૧૨ શુણ્પ્રસ્થાને, અવધિજ્ઞાન ૪ થી ૧૨ શુણ્પ્રસ્થાને, મનઃપર્યવજ્ઞાન ૬ થી ૧૨ શુણ્પ્રસ્થાને અને કેવળજ્ઞાન ૧૩-૧૪મા શુણ્પ્રસ્થાને છે. ॥ ૬૬ ॥

૧ ગાથામાં સંસી અસંસી કહ્યા છે તે ૧૪ જીવભેદરૂપ જીવસમાસના ઉપલક્ષણ તરીકે છે.

॥ अथ ७ संयममार्गणसु १४ जीवसमासाः ॥

અવતરણ:—જ્ઞાનમાર્ગીઓમાં ૧૪ જીવસમાસ કહીને હવે આ ગાથામાં સાત ચારિત્ર માર્ગીઓમાં ૧૪ ગુણસ્થાન રૂપ ૧૪ જીવસમાસ કહે છે—

अजया अविरयसस्मा देसविरया य हुंति सट्टाणे । सामाइय छेय परिहार सुहुमअहक्खाइणो विरय ॥६६॥

માધ્યમ્ય:—અવિગતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મુધીના સર્વે જીવો અથવા સર્વે (ચારે) ગુણસ્થાનો અવિરતિ માર્ગીઓમાં છે. દેશવિરત જીવો રત્નસ્થાનમાં (પાંચમા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનમાં) છે. અને સામાયિક ચારિત્ર જીવોપસ્થાપન ચારિત્ર પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર સૂક્ષ્મ-અપરાધ ચારિત્ર અને યથાખ્યાત ચારિત્ર જો પાંચ સયમ માર્ગીઓમાં વિરતિવંત ગુણસ્થાન યથાસંભવ છે. (૬ થી ૧૪ સુધીનાં યથાસંભવ ગુણસ્થાન છે). ॥૬૬॥

માધ્યમ્ય:—સામાયિક આદિ ૫ ચારિત્રમાં સંયમ છે, દેશવિરતિ ચારિત્રમાં સંયમાસંયમ છે, અને અવિરતિમાં અસંયમ છે. 'અહિ' પાંચે ચારિત્ર જો કે સામાયિક ચારિત્રજ છે, તોપણ વિશુદ્ધિ લેકવડે જોઈ સામાયિક ચારિત્રના પાંચ લેક જુદા ગણ્યા છે, ત્યાં સામાન્યથી પ્રારંભિક સામાયિક રૂપ સર્વવિરતિ તે સામાયિક ચારિત્ર ઈત્વર અને યાવત્કથિક જોમ જો લેકે છે. તેમાં ભરત ઈત્વરતના પહેલા છેલ્લા તીર્થકરના યાસનમાં મહાવ્રત નહિં આરોપેલા સાધુનુ સામાયિક ચારિત્ર ઈત્વર ચારિત્ર છે, અને મધ્યમ ૨૨ તીર્થકરના તથા મહાવિદેહમાં સર્વકળવર્તી સાધુઓનું ચારિત્ર યાવત્કથિક સામાયિક ગણાય છે. કારણ કે ભરતાહિના સાધુઓને પ્રથમ ચારિત્રમાં મહાવ્રતારોપણ નથી અને છ માસ બાદ વ્રતારોપ કરાય છે, તેથી ઈત્વર, અને મધ્યજીન સાધુ આદિને પ્રથમ

દીક્ષા વખતેજ મહાત્રતારોપણ કરાય છે. માટે જીવન પર્યંતનું એ ચારિત્ર યાવદ્કથિક ગણાય છે (પુનઃ દીક્ષાનો અભાવ હોવાથી).
॥ इति सामायिक चारित्र ॥

તથા મહાત્રત આરોપણ વિનાની પ્રાથમિક દીક્ષાનો પર્યાય હેતુ કરીને (દીક્ષાપર્યાયમાં ન ગણીને) જે પુનઃ ઉપસ્થાપના=મહાત્રતારોપણું દીક્ષાદાન કરાય છે તે હેતુોપસ્થાપના ચારિત્ર. આ ચારિત્ર ઇત્વર ચારિત્રીઓને અને અન્ય તીર્થમાં સક્રમતા સાધુને હોય છે. ઇત્વર ચારિત્રીને સદોષ ઉપસ્થાપના ગણાય, અને તીર્થસંક્રાન્ત સાધુને નિર્દોષ ઉપસ્થાપના ગણાય [અન્ય જિનશિષ્યો અન્ય જિનશાસન સ્વીકારે ત્યારે તીર્થસંક્રાન્ત ઉપસ્થાપના થાય તે નિરતિચાર ઉપસ્થાપના છે]. ॥ इति हेटोपस्थापन चारित्रम् ॥

પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અંગીકાર કરનાર શુદ્ધની આશાથી ગચ્છ બહાર નિકળેલ ૯ સાધુનો સમુદાય હોય છે. તેમાં ૧ સાધુ શુદ્ધ થાય, ૪ સાધુ તપશ્ચર્યા કરે, અને ૪ સાધુ તપસ્વીઓની વૈયાવૃત્ત્ય કરે, ત્યાં ૪ સાધુઓના ૬ માસ સુધીનો તપ હોય છે તે પૂર્ણ થયા બાદ વૈયાવૃત્ત્ય કરનારા ૪ સાધુ છ માસ સુધી તપશ્ચર્યા કરે, ને પ્રથમના ૪ તપસ્વી સાધુઓ નવા તપસ્વીઓની વૈયાવૃત્ત્ય કરનારા થાય, એ પણ ૬ માસનો તપ પૂર્ણ થતાં શુદ્ધ ૬ માસનો તપ શરૂ કરે. આઠમાંથી ૧ શુદ્ધ થાય, અને ૭ સાધુ વૃત્ત્ય કરનારા થાય. એ પ્રમાણે ૧૮ માસનો એ પરિહારકલ્પનો તપ પૂર્ણ થતાં નવે સાધુ પુનઃ ગચ્છમાં આવે. અથવા જિનકલ્પ વૈયાવૃત્ત્ય કરનારા થાય. એ પ્રમાણે ૧૮ માસનો એ પરિહારકલ્પનો તપ પૂર્ણ થતાં નવે સાધુ પુનઃ ગચ્છમાં આવે. અથવા જિનકલ્પ નામનો એથી પણ ઉત્કૃષ્ટ કલ્પ અંગીકાર કરે. આ પરિહારકલ્પનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય ંથોથી જાણવા યોગ્ય છે, અહિં અત્યંત સંક્ષિપ્ત કહ્યું છે. ॥ इति परिहारविशुद्धि चारित्र ॥

૧ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળાને શિયાળામાં જ્ઞાન્ય જે ઉપવાસ, મધ્યમ ત્રણ ઉપવાસ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ. ઉનાળામાં જ્ઞાન્ય એક, મધ્યમ જે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ. ચોમાસામાં જ્ઞાન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ તપ કરવાનો હોય છે, પાસણે આયંબિલ કરવાનું હોય છે. તપસ્યા કરનાર આ પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે, અને બાકીના બધા આયંબિલ કરે છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં અથવા ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાન સુધી બાહર મોડનીયકર્મનો ઉદય હોય છે, ત્યાં નવમાને અન્તે બાહર લોબકર્મ સૂક્ષ્મ થાય છે, ત્યારબાદ દશમે ગુણસ્થાને કો જ સૂક્ષ્મલોભનો ઉદય વર્તે છે, તેથી દશમા-ગુણસ્થાનમાં વર્તતા હોયે મૂકમતંપરાય ચારિત્રવાળા ગણાય. કો ચારિત્ર ઉપશ્રેણિમાં ૧૧મે ગુણસ્થાને વીતરાગી થઇ પુનઃ પતિત થઈ ૧૦ મા ગુણસ્થાને આવતાં સંકલિષ્ટ સૂંસંપરાય ચારિત્ર, અને નવમેથી ૧૦ મે ગયેલાને વિશુદ્ધ સૂંસંપરાય હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં પડવાનો અભાવ દોષાથી દેવગ વિશુદ્ધ સૂંસંપરાય ચારિત્રવિશુદ્ધ અને સંકલિષ્ટ કોમ જે પ્રકારનું છે. અહિં સૂક્ષ્મ= પ્રિટિરૂપ કંદેલ મંત્રાવલોભ કયાયનો ઉદય છે કો રીતે સૂંસંપરાય ચારિત્રવિશુદ્ધ અને સંકલિષ્ટ કોમ જે પ્રકારનું છે. અહિં સૂક્ષ્મ= કો ગાંધાર્ય છે ॥ इति मूढममंपराय चारित्र ॥

ત્યાંને પ્રભાનો બિદ્ધાન્તમાં ત્યાત કહ્યું છે તેવા પ્રકારનું સંપૂર્ણ અકથાય ચારિત્ર તે ચચાલ્યાત ચારિત્ર ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તનિ હોય છે. ત્યાં ઉપશમશ્રેણિવંતને ૧૧મે ગુણસ્થાને ત્વશમ ચચાલ્યાત હોય છે, અને ક્ષપકશ્રેણિવંતને ૧૨-૧૩-૧૪મે ક્ષાદિત ચચાલ્યાત ચારિત્ર હોય છે. ॥ इति यथाख्यात चारित्र ॥ ચારિત્ર માર્ગણા ॥૬૬॥

અનુવર્ણ.—પૂર્વ ગાથામા ચારિત્ર માર્ગણાના લેહ ગણાવીને હવે આ ગાથામાં તે ચારિત્ર માર્ગણામાં ૧૪ હવસમાસ (૧૪ ગુણસ્થાનક) કહે છે—

સામાદય હેયા જા નિયદિ પરિહારમપ્પમતંતા । સુહુમા સુહુમસરાગે ઉવસંતાઈ અહવલાયા ॥૬૭॥

માધ્યર્ગ:—આમાયિક અને છેદોપ૦ ચારિત્ર છદ્ધાથી નવમા અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાન સુધી હોય છે, પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર છદ્ધાથી આતમા ગુણ૦ સુધી છે, સૂક્ષ્મતંપરાય ચારિત્ર સૂક્ષ્મસરાગ (સૂંસંપરાય નામે ૧૦ મા) ગુણસ્થાને છે, અને યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉપ-

શાન્તાહિ ગુણસ્થાને (૧૧-૧૨-૧૩-૧૪ મા ગુણસ્થાને) છે. ॥૬૭॥

ભાવાર્થ:—આ ગાથામાં પાંચ પ્રકારનાં સર્વવિરતિ ચારિત્રમાં યથાસંભવ ગુણસ્થાનો કહ્યાં છે [દેશવિરતિ ચારિત્ર પાંચમા દેશવિરતિ એકજ ગુણસ્થાને અને અવિરતિ ચારિત્ર પહેલા બીજા ત્રીજા ને ચોથા ગુણસ્થાને ૬૬ મી ગાથામાં કહેલ છે] એ રીતે ચારિત્રમાં ગુણસ્થાનરૂપ ભવસમાસ કહ્યા. ॥ઈતિ ચારિત્રમાર્ગણસુ ગુણસ્થાનજીવસમાસા: ॥૬૭॥

અવતરણ:—અહિં ચારિત્રમાર્ગણના પ્રસંગમાં આગમને વિષે કહેલા પુલાક આદિ પાંચ નિર્ઞન્થો પણ ચારિત્રવંત છે, તેથી તે પાંચ શ્રમણુનું સ્વરૂપ પણ અહિં દર્શાવાય છે—

સમણા પુલાય વડસા કુસીલ નિગંથ તહ સિણાયા ચ । આહતિય સકસાઈ વિરાય છડમાય કેવલિણો ॥૬૮॥

ગાથાર્થ:—પુલાક-બકુશ-કુસીલ-નિર્ઞન્થ ને સ્નાતક એ પાંચ પ્રકારના શ્રમણો છે, તેમાં પહેલા ત્રણ શ્રમણ સંકષાથી છે, નિર્ઞન્થો વીતરાગ છદ્ધસ્થ હોય છે, અને સ્નાતક તે કેવલી ભગવંતો બનવા. ॥૬૮॥

ભાવાર્થ:—પુલાક એટલે અસાર, જેથી તથાવિધ કષાયવડે અસાર ચારિત્રવાળા [નિઃસાર ધાન્ય કષુવત્ નિઃસાર ચારિત્રવાળા] લાઘિવંત સાધુઓ તે પુલાકશ્રમણ બનવા. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રવડે ઉપભવન(=ઉપભવિકા)વાળા હોવાથી સંયમના સારનો નાશ કરનાર આ સાધુઓ હોય છે. તથા વકુરા એટલે શબ્દ-કર્તુર-મલિન ચારિત્રવાળા તે બકુશશ્રમણ. તથા મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણને વિરાધવાથી અથવા સંબંધન કષાયના ઉદયથી કુત્સિત શીલવાળા તે કુસીલશ્રમણ. તથા મોહનીયકર્મરૂપ અંધીરી રહિત થયેલા [છદ્ધસ્થ વીતરાગ ૧૧-૧૨ મા ગુણસ્થાનવાળા] તે નિર્ઞન્થશ્રમણ. અને ધાતિકર્મ રૂપી મેલને ધોવાથી સ્નાન કર્યા સરખા સાધુ તે

સ્નાતકશ્રમણ તે ૧૩-૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તી દેવલી લગવતો જાણવા. એ પાંચ શ્રમણોનો સામાન્ય શબ્દાર્થ કહ્યો. કિંચિત્ વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

॥ પુલાક શ્રમણનું સ્વરૂપ ॥

લબ્ધિપુલાક અને પ્રતિગેવા પુલાક એમ પુલાકશ્રમણ બે પ્રકારના છે. ત્યાં સંઘ વિગેરેના કાર્ય પ્રસંગે જે લબ્ધિ વડે ચક્રવર્તીના નંચને પણ ગુણ કરે તેવી લબ્ધિવાળા સાધુ લબ્ધિપુલાક કહેવાય, અને સ્પદનાદિ દોષવડે જ્ઞાનને, શંકાદિ વડે સમ્યક્ત્વને અને મૂલગુણ ઉત્તરગુણની પ્રતિસેવા વડે આરિત્રને વિશેષે તે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રપુલાક, તથા વિના કારણે લિંગ-વેષ પરાવર્તન કરનાર ટિગપુલાક, અને મનવડે અતિથારને મનમાત્રથી] સેવે તે યાસૂદમપુલાક.

॥ ર વકુચ મુનિનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ ॥

બકુચમુનિ બે પ્રકારના છે-૧ ઉપકરણબકુચ, ૨ શરીરબકુચ. ત્યાં વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપકરણોને ધોવાં રંગવાં ઇત્યાદિ શોભા કરનારા મુનિઓ તે ઉપકરણબકુચ, અને શરીરના અવયવોને સંસ્કારવા અથવા સંપૂર્ણ શરીરની શોભા કરનારા તે શરીરબકુચ. પુનઃ એ બન્ને બકુચ ક્રિયાવાળા મુનિઓ પાંચ પ્રકારના પણ છે, ત્યાં શરીરની અથવા ઉપકરણોની શોભા કરવી તે સાધુવૃત્તિ નથી એમ સ્પષ્ટ અમરનાર મુનિ લામોગવકુચ, એમ નહિ સમજનારા અનામોગવકુચ, પોતાના દોષ લોકમાં પ્રગટ ન થયા હોય તે સદૃત્તવકુચ, લોકમાં પ્રગટ દોષવાળા અમંદૃત્તવકુચ, અને નેત્રાદિકના મલને દૂર કરવા આદિ સૂક્ષ્મ દોષવાળા તે સૂક્ષ્મવકુચ. પુનઃ એ બકુચ મુનિઓ બાળાં વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપકરણોના સંગ્રહ કરનારા, પોતાનો યશ પ્રસિદ્ધિ અને ગુણ લોકમાં ફેલાય તેવો ઇન્દ્રિયવાળા, મુખમાં આકરવાળા તથા સાધુ વિગેરેથી શરીર કપડાં ધોવાવાળા, કાતરથી કેશ સંસ્કાર કરનારા, એવા સાધુઓના પરિવારવાળા,

॥ પુલાક આદિ નિગ્રંથોમાં ૩૬ દ્વાર ॥

૧ પ્રજ્ઞાવનાદ્વાર—આ દ્વારમાં પાંચ નિગ્રંથના લેહ પ્રતિલેહ તથા સ્વરૂપ તે પૂર્વે કહ્યું છે.

૨ વૈદ્યદ્વાર—પુલાક પુરુષવેદી નપુંસકવેદી હોય, બકુશ અને કુશીલ ત્રણ વેદી, એમાં કષાયકુશીલ ઉપશાન્તવેદી અને ક્ષીણવેદી પણ હોય છે. નિગ્રંથો ઉપશાન્તવેદી ને ક્ષીણવેદી હોય, તથા સ્નાતકો તે ક્ષીણવેદીજ હોય છે.

૩ રાગદ્વાર—પુલાક બકુશ અને કુશીલ એ ત્રણ નિગ્રંથો ૧૦મા ગુણસ્થાન સુધીના હોવાથી સરાગી છે, નિગ્રંથ વીતરાગ હોય છે તે પણ ઉપશમરાગી ને ક્ષીણરાગી હોય છે, સ્નાતક તે ક્ષીણરાગીજ હોય.

૪ વક્તવ્યદ્વાર—પુલાકનિગ્રંથ સ્થવિરકદંપી હોય, બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલ જનકદંપી અને સ્થવિરકદંપી હોય છે, કષાયકુશીલને જનકદંપ સ્થવિરકદંપ અને અકદંપ એ ત્રણે હોય છે, નિગ્રંથ અને સ્નાતક અકદંપી હોય છે. (અહિં શ્રેણિગતસુનિ અકદંપી કહેવાય, અને ગન્ધવાસમાં વસવું અથવા અલેહક આદિ સાધુ સામાયારી કરવી તે સ્થવિરકદંપ, અને ગન્ધ બહાર નિકળી જન-તીર્થકર લેવો આચાર રાખવો તે જનકદંપ)

૫ ચારિત્રદ્વાર—પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલને સામાયિક ચારિત્ર તથા હોદ્દોપસ્થાપન ચારિત્ર, કષાયકુશીલને એ જ ચારિત્ર ઉપરાન્ત સૂક્ષ્મસંપરાય અને પરિક્ષારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર હોવાથી ૪ ચારિત્ર હોય, અને નિગ્રંથ તથા સ્નાતકને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય.

૬ પ્રતિયંનાદ્વાર—પુલાક અને પ્રતિયેવના કુશીલ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણના વિરાધક હોય છે, બકુશસુનિ ઉત્તરગુણના વિરાધક અને કષાયકુશીલ, નિગ્રંથ તથા સ્નાતક તે વિરાધના રહિત હોય છે. (પ્રતિસેવા એટલે વિરાધના).

૭ જ્ઞાનદ્વાર—પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણ શ્રમણોને મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન પણ હોય, ક્ષાય કુશીલ શ્રમણને મનઃપર્યાવ સહિત ૪ જ્ઞાન, નિર્ઞય શ્રમણને પણ ૪ જ્ઞાન અને સ્નાતકને એક કેવળજ્ઞાનજ હોય (અહિં પ્રથમના ૪ નિર્ઞયને અવધિ વા મનઃપર્યાવ હોય એવો નિયમ ન જાણવો). પુનઃ પુલાકને બધન્યથી ૯ મા પૂર્વની આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધીનું જ્ઞાન હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી સંપૂર્ણ ૯ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય. બકુશ તથા પ્રતિસેવા કુશીલને બધન્યથી અષ્ટપ્રવચન-માતાનું જ્ઞાન, અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૧૦ પૂર્વનું જ્ઞાન હોય, ક્ષાય કુશીલને બધન્ય અષ્ટ પ્રવચનમાતાનું ને ઉત્કૃષ્ઠથી ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન નિર્ઞયને પણ ક્ષાયકુશીલવત્ જાણવું, સ્નાતક કેવલિ હોવાથી તેઓને શ્રુતજ્ઞાન હોતું નથી.

૮ તીર્થદ્વાર—પુલાક બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણ શ્રમણો તીર્થ સ્થપાયા પછી થાય છે, અને શેષ ત્રણ શ્રમણો તીર્થ સ્થાપન પહેલા અને પછી પણ હોય છે. (અહિં તીર્થ તે ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના રૂપ જાણવું).

૯ લિંગદ્વાર—પાંચે શ્રમણો દ્રવ્યથી સ્વદિગે પરદિગે અને ગૃહસ્થદિગે પણ હોય, લાવથી તો સ્વદિગે (જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ સાધુદિગેજ) હોય.

૧૦ શરીરદ્વાર—સ્નાતક પુલાક અને નિર્ઞન્ય એ ત્રણ શ્રમણો ઔદારિક તેજસ અને કર્મણુ શરીરવાળા હોય છે, બકુશને તથા પ્રતિસેવના કુશીલને વૈક્રિય સહિત ૪ શરીર હોય, અને ક્ષાયકુશીલને આહારક સહિત ૫ શરીર પણ હોય છે.

૧૧ ક્ષેત્રદ્વાર—પુલાકમુનિનો જન્મ અને વિકાર પણ કર્મભૂમિમાંજ હોય છે કારણ કે પુલાકમુનિનું સંહરણ થતું નથી, અને શેષ ચારે શ્રમણોનો જન્મ કર્મભૂમિમાં હોય અને વિકાર તો કર્મભૂમિમાં અને અકર્મભૂમિમાં પણ હોય. આ ચારે મુનિઓને દેવ સંહરીને (ઉપાડીને) અકર્મભૂમિમાં લઈ જાય ત્યારે તેઓનો ત્યાંજ વિકાર હોય. પુનઃ બકુશ કુશીલ મુનિઓ સંહરણને અક-

મર્મભૂમિમાં ગયા હોય તો ત્યાં પણ નિર્ઐય અને 'સ્નાતકમુનિ થઈ શકે છે (અર્થાત્ તે બકુશ કુશીલ મુનિઓ અકર્મભૂમિમાં શ્રેષ્ઠિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અકર્મભૂમિમાં સંહરવું તે શત્રુદેવ કરે છે.)

૧૨ કાઢ્યાર—પુલાક નિર્ઐયનો જન્મ અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં હોય, અને પુલાકની સત્તા અવના ત્રીજા ચોથા પાંચમા આરામાં પણ હોય. અને ઉત્સર્પિણી કાળના બીજા ત્રીજા ચોથા આરામાં હોય અને સત્તા ત્રીજા ચોથા આરામાં જ હોય તથા નો અવસર્પિણી નો ઉત્સર્પિણી કાળમાં (મહા વિદેહમાં) જન્મ અને સત્તા બન્ને હોય છે. (નોઅવસં નો ઉં કાળવાળા અકર્મભૂમિદેવોમાં તો જન્મ ને સત્તા બન્ને નથી, કારણ કે પુલાકનું સંહરણુ નથી). તથા બકુશ અને કુશીલ મુનિઓનો જન્મ અને સત્તા અવસર્પિણીના ત્રીજા ચોથા પાંચમા આરામાં હોય છે. અને ઉત્સર્પિણીના બીજા ત્રીજા ચોથા આરામાં જન્મ અને ત્રીજા ચોથા આરામાં સત્તા હોય છે. પુનઃ નોઅવં નોઉત્સં કાળમાં (એ કાળવાળા મહાવિદેહદેવમાં) જન્મ અને સત્તા બન્ને હોય છે, પરંતુ એ કાળવાળા અકર્મભૂમિ દેવોમાં બકુશ કુશીલનો જન્મ ન હોય પરંતુ સંહરણુથી સત્તા તો હોય છે. તથા નિર્ઐય અને સ્નાતકનો જન્મ તથા સત્તા પુલાકવત્ બણવી, પરંતુ તક્ષવત એ કે નોઅવં નોઉત્સં કાળવાળા અકર્મભૂમિદેવોમાં સત્તા હોય જન્મ ન હોય. એ પ્રમાણે વિચારતાં પુલાકશ્રમણ સિવાયના સર્વે શ્રમણોની સંહરણુકૃતસત્તા સર્વ-દેવમાં અને છજો આરામાં હોય છે.

૧૩ ગતિદાર—પુલાક બકુશ અને કુશીલ એ ત્રણ શ્રમણો જઘન્યથી સૌધર્મકલ્પમાં ઉપજે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પુલાક મુનિ

૧ નિર્ઐયપણુ અને સ્નાતકપણુ પ્રાપ્ત થયા બાદ સહરણુ થતું નથી માટે.

૨ મંદરભૂતી બાળતર્મા એ વિગેષ છે કે-અવેદી, સાધ્વી, પરિહારચારિત્રી, પુલાકશ્રમણ, અપ્રમત્તયતિ, ચૌદપૂર્તી અને આહારક લબ્ધિવંત એમાં કોઈનું મહરણુ હોય નહિ.

આઠમા સહસાર કલ્પમાં ઉપજે છે, બકુશ ને પ્રતિસેવના કુશીલની ઉત્કૃષ્ટ ગતિ ધારમા કલ્પ સુધી છે, કષાયકુશીલની ઉત્કૃષ્ટ ગતિ અનુત્તર સુધી છે, તથા નિર્ગ્રંથ બધન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનુત્તરમાંજ બાય છે, અને સ્નાતક મોક્ષ પામે છે. પુન વૈમાનિકમાં ઉપજતા એ ચારે શ્રમણો ઇન્દ્રદેવ સામાનિકદેવ ત્રાયસ્ત્રિશત્ દેવ અથવા લોકપાલ પણ થાય છે. એ રીતે મહદ્વિંક દેવપણેજ ઉપજે છે. તથા પહેલા ત્રણ શ્રમણોનું દેવલોકમાં પલ્લોપમ પૃથક્ત્વ જેટલું બધન્ય આયુષ્ય હોય છે. અને ચારે શ્રમણોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તે ઉત્પત્તિવાળા દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણે હોય છે.

૧૪ સંયમદ્વાર—પ્રથમનાં ત્રણ શ્રમણોને પ્રારંભથી અસંખ્યાત લોકાકાશના આકાશ પ્રદેશ જેટલાં અસંખ્ય સંયમ સ્થાનો (ચારિત્રનાં અધ્યવસાય સ્થાનો) હોય છે. તથા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ બે શ્રમણોને એકેક સંયમ-સ્થાન હોય છે. એમાં અલ્પબહુત્વ વિચારીએ તો નિઃસ્નાનાં સંયમ સ્થાન એકેક હોવાથી સર્વથી અલ્પ અને પરસ્પર તુલ્ય છે, તેથી પુલાકસુનિનાં અસંખ્યગુણ, તેથી બકુશસુનિનાં અસંખ્યગુણ, તેથી પ્રતિસેવનાકુશીલનાં અસંખ્યગુણ તેથી કષાયકુશીલનાં અસંખ્યગુણ છે, તથા એ છએના પ્રત્યેકના ચારિત્રપર્યાયો અનન્ત અનન્ત છે.

૧૫ સંનિકર્ષદ્વાર—અહિં ચારિત્ર પર્યાયોના ઓછાવત્તાપણાની સરખામણી સ્વસ્થાને અને પરસ્થાને વિચારવી તે સંનિકર્ષ. તે આ પ્રમાણે—પુલાકસુનિઓમાં પરસ્પર વિચારીએ તો સમવિશુદ્ધિ અને ષટસ્થાન પતિત હીનાધિક વિશુદ્ધિ હોય છે, જેથી સમ હીન અધિક એમ ત્રણે રીતે સનિકર્ષ છે. પુન: પુલાકસુનિ કષાયકુશીલ સુનિની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સમ હીન અધિક હોય છે, અને બકુશથી પ્રતિસેવનાકુશીલથી નિર્ગ્રંથથી તથા સ્નાતકથી પુલાકસુનિ અનંતગુણ હીન હોય. એ પ્રમાણે પુલાકને પુલાક સાથે ને અન્ય શ્રમણો સાથે સંનિકર્ષ કહ્યો. હવે બકુશસુનિને બકુશસુનિ સાથે પ્રતિસેવનાકુશીલ સાથે અને કષાયકુશીલ સાથે સરખાવીએ તો સર્વત્ર સમ હીન અને અધિક ત્રણે રીતે હોય. એ રીતે બકુશસુનિના સંનિકર્ષવત્ પ્રતિસેવનાકુશીલસુનિના તથા કષાયકુશીલનો

સંનિકર્ષ પશુ ત્રણ રીતે વિચારવો. વિશેષ એ કે-બકુશમુનિ કુશીલથી સમ હીન હોય પણ અધિક ન હોય અને કષાયકુશીલ પરસ્પર ઉચ્ચાનખનિત હીનાધિક હોય છે. તથા નિર્બ્રંથ અને સ્નાતકમુનિ સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે, હીનાધિક નથી, અને પરસ્થાને વિચારતાં પ્રથમતા ચાર શ્રમણોથી અનન્તગુણ અધિક વિશુદ્ધિવાળા છે, માટે સમ અને અધિક એ બે સંનિકર્ષ-વાળા છે, હીન સંનિકર્ષવાળા નથી. આ સંબંધમાં પરચિની અપેક્ષાએ અહિં પાંચ શ્રમણોનો સંનિકર્ષ કઈક વિશેષતાવાળો છે તે બ્રંથાન્તરથી જાણવો.

૧૬ યોગદ્વાર—પાંચે નિર્બ્રંથો મન વચન કાયા એ ત્રણે યોગવાળા હોય છે. વિશેષ કે-સ્નાતકશ્રમણ અયોગી પણ હોય છે.

૧૭ ઉપગોમદ્વાર—પાંચે શ્રમણોને જ્ઞાન અને કર્શન બંને હોવાથી સાકાર ઉપયોગ અને નિરાકાર ઉપયોગ એ બે ઉપયોગ છે.

૧૮ ક્ષયાગ્રદ્વાર—પુલાક બકુશ અને પ્રતિજ્ઞેવાકુશીલને સંબંધનક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર સંબંધન કષાય હોય. કષાયકુશીલને જો કે પ્રથમ તે ચારે સંબંધન કષાય હોય પરંતુ બ્યારે ઉપશમશ્રેણિમાં અને ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા હોય ત્યારે એ ચાર કષાય, માન માયા લોભ એ ૩ કષાય અથવા માયા લોભ એ બે કષાય અને લોભરૂપ એક કષાય પણ હોય, ત્યારબાદ ૧૧-૧૨ જે તે અકષાયી થવાથી જોઈ કષાયકુશીલમુનિ નિર્બ્રંથમુનિ થાય છે, માટે નિર્બ્રંથમુનિ ઉપશાન્તકષાયી અને ક્ષીણકષાયી હોવાથી અકષાયી છે, અને સ્નાતકમુનિ તે ક્ષીણકષાયીજ હોવાથી અકષાયી હોય છે.

૧૯ સંચાર—પુલાક બકુશ કુશીલને ૩ શુભલેક્ષ્યા, કષાયકુશીલને છ એ લેક્ષ્યા, નિર્બ્રંથને છટ્ટી શુકલલેક્ષ્યા, અને સ્નાતકને પરમશુકલલેક્ષ્યા હોય છે.

૨૦ પરિણામદ્વાર—પુલાક બકુશ અને કુશીલ મુનિઓ વધતા ઘટતા અને અવસ્થિત પરિણામવાળા હોય છે. નિર્બ્રંથ અને

ઉઢીરણા કરે અને ઉઢીરણા રહિત પણ હોય. ઉઢીરણાનાં એ સ્થાનો કમ્ સંબંધિ ગ્રંથોમાંથી બાણવા યોગ્ય છે.

૨૪ ઉપસપરયાગદ્વાર—[ચાહુ અવસ્થા તણને અન્ય અવસ્થામાં જવું તે ઉપસંપદાનો ત્યાગ કહેવાય તે આ પ્રમાણે—] વકુશામુનિ વિશ્વદ્વિમાં વધે તેા બન્ને પ્રકારનો કુશીલમુનિ થાય, અને મંદપરિણામી થાય તેા શ્રાવકપણું ને અવિરતિપણું પણ પામે, તથા મરણથી અવિરતિપણું જ પામે. તથા પ્રતિસેવાકુશીલ નિર્ગ્રંથ કષાયકુશીલ અને બકુશ થાય છે, મંદ અધ્યવસાયે શ્રાવક ને અવિરતિ પણ થાય છે. કપાયકુશીલમુનિ પુલાક અને બકુશપણું પામી શકે છે, તેમજ પ્રતિસેવાકુશીલ અને નિર્ગ્રંથ પણ થઈ શકે છે, તથા મંદપરિણામે શ્રાવક ને અવિરતિ થઈ શકે છે તથા નિર્ગ્રંથમુનિ કષાયકુશીલ થાય, સ્નાતક થાય તેમજ અવિરતિ પણ થાય, અને સ્નાતકમુનિ તેા સિદ્ધ થાય. [અહિ ધણા સ્થાને અવિરતિપણું કહ્યું તે મરણવડે દેવપણું પામવાથી પણ અવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય તે અપેક્ષાએ પણ છે].

૨૫ સંજ્ઞાદ્વાર—સ્નાતક નિર્ગ્રંથ અને પુલાકમુનિ આહાર ભય આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓમાંની સગામાં ઉપયોગવાળા ન હોય, અને બકુશ કુશીલમુનિ આહાર આદિ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા હોય અને ન પણ હોય (અહિ સ્નાતકાદિને આહાર હોય પણ આહારસગા ન હોય એમ બાણવું).

૨૬ આહારદ્વાર—સ્નાતકમુનિ આહારી ને અણાહારી હોય, શેષ ચારે મુનિ આહારી જ હોય (અહિ સ્નાતકનું અણાહારીપણું કેવલિ સમુદ્ધાતના ત્રીભ ચોથા પાંચમા સમયે અને અયોગીપણામાં હોય છે.)

૨૭ મનદ્વાર—પાંચે શ્રમણોને જઘન્યથી ૧ ભવ હોય છે, અર્થાત્ એકજ ભાવમાં શ્રમણપણું પામી તે ભવમાં મુક્તિપદ પામે છે, અને ઉત્કૃષ્ટભવ વિચારીએ તેા પુલાકમુનિને ૩ ભવ, બકુશને તથા કુશીલમુનિને ૮ ભવ, નિર્ગ્રંથને ૩ ભવ, તથા સ્નાતક તેા તેજ

ભવમાં સુક્રિતપદ પામે છે.

૨૮ આકર્ષદ્વાર—પાંચે નિર્ગ્મથોને જઘન્યથી ૧ આકર્ષ હોય, ઉત્કૃષ્ઠથી પુલકને એજ ભવમાં ૩ આકર્ષ હોય, બકુશને અને બન્ને કુશીલને એકજ ભવમાં શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય છે, નિર્ગ્મથમુનિને ૨ આકર્ષ હોય (એક ભવમાં એ વાર શ્રેષ્ઠિ કરે છે માટે), સ્નાતકને એકજ આકર્ષ હોય, એ એક ભવમાં આકર્ષ કહ્યા. અહિં આકર્ષ એટલે વિવક્ષિત ભાવ પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવો તે. જેમ કે બકુશમુનિને એકજ ભવમાં બકુશપણું શતપૃથક્ત્વ (સેકડા) વખત પામે, અર્થાત્ વારંવાર તે ભાવ બાંધ ને પુનઃ પ્રાપ્ત થાય હવે અનેક ભવ આશ્રયી વિચારીએ તે પાંચે નિર્ગ્મથોના જઘન્યથી એ આકર્ષ હોય, અને ઉત્કૃષ્ઠથી વિચારતાં પુલકના ૭ આકર્ષ હોય, તેમાં પહેલા ભવમાં ૩ આકર્ષ બીજા ભવમાં ૧ આકર્ષ ને ત્રીજા ભવમાં ૩ આકર્ષ. તથા બકુશ અને કુશીલના અનેક ભવ આશ્રયી સહસ્રપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય છે, કારણ કે એ નિર્ગ્મથોને એક ભવમાં શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય છે, અને ભવ આઠ કરે છે માટે સહસ્રપૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય છે. નિર્ગ્મથના અનેક ભવ આશ્રયી પાંચ આકર્ષ હોય છે, કારણ કે નિર્ગ્મથના ભવ ૩ હોય ત્યાં પહેલા બીજા ભવમાં એ એ વાર ઉપશમશ્રેષ્ઠિ કરી ત્રીજે ભવે સ્વપક્ષેષ્ઠિ કરી મોક્ષે ભાગ્ય છે એ રીતે ૫ વાર શ્રેષ્ઠિ કરવાથી ૫ આકર્ષ છે. સ્નાતકને તે આકર્ષ છે જ નહિ કારણ કે ભવનો જ અભાવ છે.

૨૯ કાલ્દાર—પુલાકપણો જઘન્યથી વા ઉત્કૃષ્ઠથી અન્તર્મું કાળ છે. બકુશ કુશીલપણો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોન પૂર્વકોડવર્ષ છે. એમાં ૧ સમયકાળ ચારિત્ર પામીને તરત મરણ પામવા આશ્રયી છે. તથા નિર્ગ્મથનો જઘન્ય કાળ ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ઠ કાળ અન્તર્મું છે, કારણ કે ૧૧ મા ગુણુનો કાળ એટલો છે. (૧૨ મા ગુણુસ્થાને નિર્ગ્મથપણો જઘન્ય ૧ સમય નથી). સ્નાતકપણો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મું અને ઉત્કૃષ્ઠ દેશોનપૂર્વકોડ કેવલી આશ્રયી છે, એમાં અંતગડકેવલી આશ્રયી જઘનં અન્તર્મું કાળ છે. એ એકેક ભવઆશ્રયી કાળ કહ્યો

અનેક જીવઆશ્રયી કાળ વિચારીએ તો બહુશ કુશીલ ને સ્નાતક એ ત્રણ સુનિષ્ઠા સર્વકાળ હોય છે (મહાવિદેહમાં સર્વદા દેવાથી). પુલાક અને નિર્મથ્યમુનિ જઘન્યથી ૧ સમય-અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુન્ સુધી હોય છે.

૩૦ ચન્ત્રાન્તર—ચાર નિર્મથોનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુન્ અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ છે, અને સ્નાતકનું અન્તર નથી. એ એક જીવની અપેક્ષાએ અન્તર કહ્યું, અને અનેક જીવ અપેક્ષાએ વિચારીએ તો પુલાકનું અન્તર જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સંખ્યાતવર્ષ છે, નિર્મથનું જઘન્ય અન્તર ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ૬ માસ અને ચોપ ત્રણ નિર્મથોનું અન્તર નથી કારણ કે એ ત્રણ નિર્મથો સદાકાળ હોય છે.

૩૧ સમુદ્રાન્તર—પુલાકનું નેહના કપાય મરણ એ ૩ સમુદ્રાત હોય છે, પ્રતિસેવાકુશીલને અને બહુશને વૈકિય તથા નીચમ સહિત ૫ સમુદ્રાત છે. કપાયકુશીલને આહારક સહિત ૬ સમુદ્રાત છે, નિર્મથને સમુદ્રાત નથી, અને સ્નાતકને એક દેવલિંગમુદ્રાત છે. એ પ્રમાણે સમુદ્રાત બીણવા.

૩૨ અગાહનાન્તર—સ્નાતક સિવાય પાંચ નિર્મથોની અવગાહના લોકના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે, કારણ કે એ પાંચ નિર્મથોથી લોકનું એટલું જ શ્વેત બ્યાસ હોય છે, તથા સ્નાતકની અવગાહના અસંખ્યાતમા ભાગની અસંખ્યાત ભાગોની અને સુર્વ લોકાકાશ પ્રમાણ છે. સ્નાતક જ્યારે દેહસ્થ હોય ત્યારે અસંખ્યાતમા ભાગની સમુદ્રાતમાં ઠંડાદિ સમયે અસંખ્યાત ભાગો જેટલી [દેહાવગાહનાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ભાગોની] હોય છે. તથા અન્તર પૂર્તિ વખતે (ચોથે સમયે) સંપૂર્ણ લોક પ્રમાણ હોય છે.

૩૩ સ્પર્શનાન્તર—સ્પર્શના અવગાહનાવત્ સરખી બીણવી.

૩૪ માવદ્દાર—પુદાક બકુશ અને કુશીલ મુનિઓ ક્ષયોપશમભાવે છે (અર્થાત્ એ તથા આસ્ત્રિ આસ્ત્રિ મોહનીયના ક્ષયોપશમથી હોય છે), નિર્ઐશ્યમુનિ ૧૧ મા ગુણસ્થાને ઉપશમભાવે અને ૧૨ મા ગુણસ્થાને ક્ષાયિકભાવે છે, અને સ્નાતકમુનિ તો ક્ષાયિકભાવે જ છે.

૩૫ પરિમાણદ્વાર—પ્રતિપદમાન પુદાક ૧ થી શત પૃથક્ત્વ મુધી હોય; અને પ્રતિપદ્મપુદાક મુનિઓ ૧ થી સહસ્ર પૃથક્ત્વ મુધી હોય છે. (અહિં પ્રતિપદમાન ભાવ એટલે વર્તમાન સમયમાં નવું પુદાકપણું પામતા મુનિઓ, અને પ્રતિપદ્મ એટલે પુદાકપણું પામેલા મુનિઓ વર્તમાનમાં કેટલા હોય તે). તથા પ્રતિસેવાકુશીલમુનિઓ અને બકુશમુનિઓ પ્રતિપદમાનપણે ૧ થી શતપૃથક્ત્વ હોય અને પ્રતિપદ્મપણે ૧ થી શતપૃથક્ત્વકોડ (નવસો કોડ) હોય. તથા ક્ષાયકુશીલમુનિઓ પ્રતિપદમાનપણે ૧ થી સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય, અને પ્રતિપદ્મપણે સહસ્રકોડ પૃથક્ત્વ (૬૦૦૦ કોડ) હોય. (જઘન્યથી ૨૦૦૦ કોડ ઉત્કૃષ્ઠથી ૬૦૦૦ કોડ હોય). નિર્ઐશ્યમુનિઓ પ્રતિપદમાનપણે ૧ થી ૧૬૨ હોય (૫૪ ઉપશમક ને ૧૦૮ ક્ષપક હોય). અને પ્રતિપદ્મપણે ૧ થી શત પૃથક્ત્વ હોય (૧ થી ૬૦૦ હોય). સ્નાતકમુનિ પ્રતિપદમાનપણે ૧ થી ૧૦૮ હોય, અને પ્રતિપદ્મપણે જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ઠથી ૫ણ કોડ પૃથક્ત્વ (જઘન ૨ કોડ, ઉં ૬ કોડ) હોય.

૩૬ અલ્પવહ્નુ દ્વાર—નિર્ઐશ્યમુનિઓ સર્વથી અલ્પ (૧૦૮ વા ૬૦૦) હોય છે, તેથી પુદાક સંખ્યાતણ (૬૦૦૦) હોય છે; તેથી સ્નાતક સંખ્યાતણ (૬ કોડ) છે, તેથી બકુશમુનિ સંખ્યાતણ છે, તેથી પ્રતિસેવાકુશીલ સંખ્યાતણ છે (એ એનું સંખ્યાતણુવાળું ૬૦૦ કોડમાંજ પરસ્પર તક્ષવતવાળું ગણવું) તેથી ક્ષાયકુશીલમુનિ સંખ્યાતણ (૬૦૦૦) કોડ છે, એ રીતે ૫ નિર્ઐશ્યોમાં ૩૬ દ્વાર કલાં. ૧૧૬૮૥

॥ અર્થ દર્શનમાર્ગણાસુ. જીવસમાસાઃ ॥

અવતરણ—પૂર્વે સંયમદારમાં ભવસમાસ તથા ૫ સંયમી ક્ષીને હવે આ ગાથામાં ૪ દર્શન (નિરાકાર ઉપયોગ) દ્વારમાં ૧૪ ભવસમાસ કહે છે—

ચતુરિંદિયાય છુડમે, ચક્ષુ અચક્ષુ વ સવ છુડમત્યે। સમ્મે ય ઓહિદંસી, કેવલંદંસી સનામે ય ॥૬૧॥

માર્થ—ચતુરિન્દ્રિયથી પ્રારંભી છદ્ધસ્થને ચક્ષુદર્શન હોય, અચક્ષુદર્શન સર્વ છદ્ધસ્થોને હોય, અવધિદર્શન છદ્ધસ્થ દિગ્ધોને હોય, અને કેવલદર્શન સ્વનાભવાણા ભવમાં વા ગુણસ્થાનમાં હોય. ॥૬૧॥

માર્થ—ચૌદ ભવલેહ. રૂપ ૧૪ ભવસમાસને. અગે વિચારીએ તો ચક્ષુદર્શનમાં ચતુરિન્દ્રિયથી પ્રારંભીને સંજિપ્તેન્દ્રિય સુખીના છુડે છે, કારણ કે એકબીજીની છુડેને ચક્ષુદર્શન નથી. તથા ગુણસ્થાનરૂપ ભવસમાસ વિચારીએ તો ચક્ષુદર્શનમાં ગિચ્છાદિથી શીલુચોક્ષ સુધીનાં છદ્ધસ્થછુડોનાં ૧૨ ગુણસ્થાન છે. તથા અચક્ષુદર્શનમાં ચૌદ ભવલેહ અને છદ્ધસ્થનાં ૧૨ ગુણસ્થાન છે. અવધિદર્શનમાં ૪૪થા ગુણસ્થાનથી ૧૨મા સુધીનાં સમ્યગ્દષ્ટિ છદ્ધસ્થનાં ગુણસ્થાન હોય છે, અને કેવલ દર્શનમાં સયોગી ને ભયોગી એ બે ૧૩-૧૪ સુ ગુણસ્થાન કેવલી સંબંધિ છે. એ પ્રમાણે દર્શનમાર્ગણામાં ભવસમાસ કહ્યા. ॥૬૧॥

ગોપમમાસઃ ॥ ૬૨॥

+ કટલાક આચાર્યો વિભેગનાનીને અવધિદર્શન માને છે, તેથી ૧થી ૧૨ ગુણસ્થાન અવાધદર્શનમાં ગણાય, પરંતુ તે અભિપ્રાય અહિં રસીકયો નથી.

॥ અથ ૬ લેખ્યમાર્ગણ્યાં જીવસમાસાઃ ॥

અવતરણ—આ ગાથામાં દેશ્યાઓમાં જીવસમાસ કહેવાય છે—

કિંઘા નીલા કારુ, અવિરયસંજયંતડપરે। તેડપમ્હા સળપ્પમાયસુક્કા સજોગંતા ૭૦॥

માર્થ—કૃષ્ણાદેશ્યા નીલદેશ્યા અને કાપોતદેશ્યા એ ત્રણ દેશ્યા ચોથા અવિરતિગુણસ્થાન સુધી છે, કેટલાક આચાર્યો સંય-
તગુણસ્થાન સુધી (૬૬ સુધી) કહે છે, તેને અને પદ્મદેશ્યા સંજો જીવને અને અપ્રમત્તગુણસ્થાન સુધી હોય છે. અને શુક્લ-
દેશ્યા સંયોગીગુણોપર્યંત હોય છે. ॥૭૦॥

માર્થ—કૃષ્ણ નીલ ને કાપોત એ ત્રણ દેશ્યા અતિસંદ્ધિદષ્ટ દેશ્યા છે, તેથી ૧-૨-૩-૪ ગુણસ્થાન સુધી હોય છે, અને
દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનો વિશુદ્ધીવાળાં હોવાથી એ ત્રણ સંકિલ્પ દેશ્યાવાળાં નથી. આ એક અભિપ્રાય છે, અને યીજ કેટલાક
આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે કે-દેશવિરતિ ને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરતી વખતે ત્રણ શુભ દેશ્યાઓ હોય પરંતુ પ્રાપ્ત થયા બાદ છઠ્ઠો
દેશ્યા હોવાથી એ ત્રણ અશુભ દેશ્યાઓમાં પણ દેશવિરતિપણું સર્વવિરતિપણું હોવાથી ૧-૨-૩-૪-૫-૬ ગુણસ્થાન હોય. તથા
તેને અને પદ્મ એ બે શુભ દેશ્યામાં ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭ (સાત) ગુણસ્થાન હોય છે, અને શુક્લદેશ્યામાં સંયોગી સુધીનાં
૧૩ ગુણસ્થાન છે.

વિપર્યથી વિચારીએ તો પ્રથમનાં ૪ ગુણસ્થાનમાં [અથવા મતાન્તરે ૬ ગુણોમાં] છઠ્ઠો દેશ્યા છે, ૫-૬-૭માં ગુણસ્થાને
૩ શુભદેશ્યા છે, અને ૮ થી ૧૩ ગુણોમાં ૧ શુક્લદેશ્યા છે, અને ૧૪મું ગુણસ્થાન દેશ્યારહિત છે. ॥૭૦॥

મત્તરણ:—૬ લેશ્યામાં ગુણસ્થાનરૂપ હવસમાસ કહીને આ ગાથામાં હવસેકરૂપ હવસમાસ કહે છે—

પુનઃવિદગ્ધરિયમવળે, વળજોડસિયા અસંલ્લનરતિરિયા । સેસેંગિદિયવિયલા, તિયલેસા માવલેસાણ ॥

માથાર્થ:—પૃથ્વીકાય અઠકાય વનસ્પતિકાય ભવનપતિ વ્યન્તર જ્યોતિષી અસંખ્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્યતિર્થેચો એ સર્વ પ્રથમની ૪ લેશ્યામાંની યથાસંભવ લેશ્યાવાળા છે, [જ્યોતિષીઓ કેવળ તેજોલેશ્યાવાળા છે]. અને શેષ એકેન્દ્રિયો તથા વિકલેન્દ્રિયો ભાવથી પણ પ્રથમની ૩ લેશ્યાવાળા છે. ॥૭૧॥

માથાર્થ:—તેજોલેશ્યાવાળા દેવો બાળપર્યાંત પૃથ્વી જળ ને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેવો ચોતાની લેશ્યા સહિત પરભાવમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે એ બાળપર્યાંત પૃથ્વી આદિક ત્રણને અપર્યાંત અવસ્થામાં દેવભવમાની તેજોલેશ્યા અન્તર્મુંઠ માત્ર હોય છે, ત્યારબાદ તો એ ત્રણને સ્વભવસંગંધિ પહેલી ૩ લેશ્યા હોય છે, જેથી એ ત્રણ હવસેકમાં દ્રવ્ય અને ભાવથી ૪ લેશ્યા છે, ભવનપતિ વ્યન્તર અને યુગલિકોને સ્વભવસંગંધિ ૪ લેશ્યા હોય છે, જ્યોતિષીને કેવળ એકજ તેજોલેશ્યા હોય છે, અને શેષ સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિયાદિ અગતીઓને પ્રથમની ૩ લેશ્યા હોય છે, એ કહેલી લેશ્યાઓમાં દેવોમાં (અને નારકોમાં પણ) એક દેવને કોઈપણ એક દ્રવ્યલેશ્યા હોય છે, પરન્તુ ભાવપરાવૃત્તિએ ભાવલેશ્યા છએ હોય છે, અને એકેન્દ્રિયાદિકને તો એક હવને પણ દ્રવ્યપરાવૃત્તિએ બહી બૂરી દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવપરાવૃત્તિએ ભાવલેશ્યા પણ તેટલીજ (૩-૪ આદિ કહી છે તેટલી) હોય છે, કારણ કે દેવોમાં તથા નારકોમાં ભાવપરાવૃત્તિએ દ્રવ્યલેશ્યા ગદ્ગદાતી નથી, અને એકેન્દ્રિયાદિક મનુષ્ય તિર્થેચોમાં તો ભાવપરાવૃત્તિએ દ્રવ્યલેશ્યા પણ ગદ્ગદાઈ જાય છે, એ રીતે ગણીતા દેવનારકોમાં અને મનુષ્યતિર્થેચોમાં દ્રવ્યલેશ્યા ભાવલેશ્યાનો તફાવત જાણવો. ॥૭૧॥

અવતરણ.—આ ગાથામાં નારકોમાં લેશ્યા કહે છે—

કાઠ કાઠ તહ કાઠનીલ નીલા ય નીલકિપહા ય । કિપહા ય પરમકિપહા, લેસા રયણપ્પમાઈણં ॥૭૨॥

ગાથાર્થ:—કાપોતલેશ્યા—કાપોત ને નીલલેશ્યા—નીલ ને કૃષ્ણલેશ્યા—કૃષ્ણલેશ્યા—પરમકૃષ્ણલેશ્યા એ કુમ્ભથી રત્નાપ્રભાદિક નારકીઓમાં લેશ્યાઓ જાણવી. ॥૭૨॥
માવાર્થ:—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સર્વ નારકોને કાપોતલેશ્યા, ખીણ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં કાપોતલેશ્યા (રત્નપ્રભાથી અતિ ક્ષિલ્પ કાપોતલેશ્યા), ત્રીણ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં પ્રથમનાં કેટલાંક ઉપરનાં પ્રતરોમાં કાપોતલેશ્યા અને અને નીચેનાં પ્રતરોમાં સર્વ નારકને કાપોતલેશ્યા, ચોથી પંકપ્રભાપૃથ્વીમાં સર્વ પ્રતરોમાં સર્વ નારકોને એકજ નીલલેશ્યા, પાંચમી ધૂમપ્રભાપૃથ્વીમાં ઉપરનાં કેટલાંક પ્રતરોમાં નીલલેશ્યા અને નીચેનાં પ્રતરોમાં કૃષ્ણલેશ્યા, છઠ્ઠી તમ:પ્રભાપૃથ્વીમાં સર્વ પ્રતરોમાં સર્વ નારકોને કૃષ્ણલેશ્યા, અને સાતમી તમસ્તમ:પ્રભાપૃથ્વીમાં સર્વ નારકોને પરમકૃષ્ણલેશ્યા (અતિસંક્ષિલ્પ કૃષ્ણલેશ્યા) હોય છે. એ પ્રમાણે નારકોની સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત વર્તનારી દ્રવ્યલેશ્યાઓ જાણવી, અને ભાવપરાવૃત્તિએ તેો દરેકમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે. ॥૭૨॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં વૈમાનિકદેવોમાં લેશ્યા કહેવાય છે—

તેઝ તેઝ તહ પમ્હ, પમ્હા ય પમ્હસુવકા ય । સુક્કા ય પરમસુવકા, સવ્કાદિવિમાણવાસીણં ॥૭૩॥

ગાથાર્થ:—શક આદિ વિમાનવાસી દેવોને અનુક્રમે તેજલેશ્યા—તેજલેશ્યા—તથા તેજલેશ્યાને પદ્મલેશ્યા—પદ્મલેશ્યા—પદ્મલેશ્યાને શુકલલેશ્યા—શુકલલેશ્યા—અને પરમશુકલલેશ્યા હોય છે. ॥૭૩॥

માર્ગ્ય:—સૌધર્મકલ્પમાં તેજોલેશ્યા, બીજા ઇશાનકલ્પમાં તેજોલેશ્યા, ત્રીજા સનત્ કુમારકલ્પના દેવોમાં કેટલાકને તૈજસલેશ્યા અને ઉપરના કેટલાક દેવોને પદ્મલેશ્યા, ચોથા મહિન્દ્ર કલ્પના દેવોમાં એકજ પદ્મલેશ્યા સર્વ દેવોને છે, પાંચમા પ્રહ્લકલ્પના દેવોમાં ગણા દેવોને પદ્મલેશ્યા અને ઉપરના ચોડા દેવોને શુક્લલેશ્યા છે. છઠ્ઠા લાતક કલ્પથી બારમા અચ્યુતકલ્પ અને ઐવેયક સુધીના દેવોને કમગ. વિશ્વદુદ્ધ વિશ્વદુદ્ધ શુક્લલેશ્યા છે, અને અનુત્તર વિમાનના દેવોને પરમ વિશ્વદુદ્ધ શુક્લલેશ્યા છે.

॥ વૈમાનિક દેવોની લેશ્યા સંબંધિ સિદ્ધાન્ત વચન ॥

શ્રી પ્રજ્ઞાપનાઽ આદિ સિદ્ધાન્તોમાં તે “ભવનપતિ ંયન્તરોને પ્રથમનો ૪ લેશ્યા, જ્યોતિષી સૌધર્મ અને ઇશાન દેવોને એક તેજોલેશ્યા, સનત્કુમાર મહિન્દ્ર અને પ્રહ્લકલ્પમા એક પદ્મલેશ્યા અને એથી ઉપરના લાંતકાદિ સર્વ કલ્પોમાં તથા ઐવેં અનુત્તરમાં એક શુક્લલેશ્યા છે.” એ પ્રમાણે કહેલ છે, અને આ પ્રથમાં સનત્કુમારમાં કેટલાક દેવોને તૈજસલેશ્યા કહી છે, અને પ્રહ્લકલ્પમાં કેટલાક દેવોને શુક્લલેશ્યા કહી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે, માટે એ બાળતમા તત્ત્વ શું છે તે શ્રી સર્વજ્ઞો અથવા બહુશ્રુતો જ્ઞાણે. ॥૭૩॥

અનુત્તરણ.—પૂર્વે ભવનપત્યાદિ દેવોને અને નારકોને જે અમુક લેશ્યાઓ કહી છે તે સર્વ દ્રવ્યલેશ્યાઓ છે, અને ભાવલેશ્યા તે। ગુરોને હજી લેશ્યા હોય છે તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે.

દેવાણ નારાયણ ય દવલ્લેસા હવંતિ ઇયાઽ। માવપરિત્તીઽ ઉણ નેરઙ્ગસુરાણ હલ્લેસા ॥૭૪॥

માર્ગ્ય—દેવોને અને નારકોને જે એ લેશ્યાઓ કહી છે તે દ્રવ્યલેશ્યાઓ છે, પરન્તુ ભાવની પરાવૃત્તિએ તે। નારકોને અને દેવોને હજી લેશ્યાઓ (ભાવલેશ્યાઓ) નામથી. ॥૭૪॥

માર્વાર્થ:—ભાવલેશ્યા ઓટલે પરિણામ અને દ્રવ્યલેશ્યા ઓટલે પરિણામને ઉત્પન્ન થવામાં નિમિત્તભૂત પુદ્ગલ દ્રવ્યો. અહિં દેવોમાં જે જે નિયતલેશ્યા કહી છે તે લેશ્યાનાં પુદ્ગલો સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત અવસ્થિત હોય છે, અને ભાવપરાવૃત્તિએ બીજી લેશ્યાઓમાં પુદ્ગલો ને કે ઉદયમાં આવે છે, પરન્તુ તે ઉદિત પુદ્ગલો અવસ્થિલેશ્યા પુદ્ગલોને સર્વથા પલટાવી દે એવાં સમર્થ લેશ્યાઓમાં પુદ્ગલો ને કે ઉદયમાં આવે છે, પરન્તુ બ્યારે સમ્ય-હોતાં નથી, જેમ સાતમી પૃથ્વીના નારકને સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત અવસ્થિત ઉદયવાળાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં પુદ્ગલો છે, પરન્તુ બ્યારે સમ્ય-હોતાં નથી, જેમ સાતમી પૃથ્વીના નારકને સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત અવસ્થિત ઉદયવાળાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં પુદ્ગલો છે, પરન્તુ એ આગન્તુક તેજલેશ્યાનાં કંબપ્રાપ્તિ જેવા પરિણામવાળો થાય છે ત્યારે તૈજસલેશ્યાના પુદ્ગલોનો ઉદય અવસ્ય હોય, પરન્તુ એ આગન્તુક તેજલેશ્યાનાં ઉદયથી અવસ્થિત ઉદયવાળી કૃષ્ણલેશ્યાનાં પુદ્ગલો સર્વથા ન ગહલાતાં માત્ર તેવા આભાસવાળાં જ થાય છે, જેમ સ્ફટિકમણીમાં પાંચેવેલા લાલ દોરાથી સ્ફટિકમણી પણ લાલ વર્ણવાળું દેખાય છે, તે આભાસમાત્ર જ છે, કારણકે સ્ફટિકરત્નનો મૂળ શ્વેતવર્ણ જેવો છે તેવો જ છે, એ રીતે આગન્તુક લેશ્યાપુદ્ગલોના મંદ ઉદયથી અવસ્થિત ઉદયવાળી લેશ્યા તદાભાસપણું પામે છે, અને તીવ્ર ઉદયથી તદાકારમાત્રપણાને પામે છે, જેમ દર્પણ બસુદના રક્તવર્ણી પુષ્પથી રક્ત પ્રતિબિંબવાળું થાય છે, પરન્તુ દર્પણનો કાચ રક્ત ઉદયથી તદાકારમાત્રપણાને પામે છે, એ રીતે આગન્તુકલેશ્યા મંદ હોય તો અવસ્થિતલેશ્યા તત્ આભાસ પુષ્પાદિનાં નિકટપંચાથી રક્ત વર્ણાદિ ભાવને પામે તો નથી, એ રીતે આગન્તુકલેશ્યા મંદ હોય તો અવસ્થિતલેશ્યા તત્ આભાસ માત્ર થાય છે. અને તીવ્ર ઉદયવાળી હોય તો પ્રતિબિંબમાત્ર થાય છે. અર્થાત્ વિશેષ તદાકારપણાવાળો(તદાભાસવાળો) થાય છે, એ તાત્પર્ય છે. એ રીતે ભાવપરાવૃત્તિવડે દેવનારકોને છએ લેશ્યા બાણવી. આ ભાવાર્થ વૃત્તિમાં કહ્યો છે. તથા મનુષ્ય તિર્યંચોમાં તો દ્રવ્ય લેશ્યા પણ પલટાઇ જાય છે. ॥૭૪॥

॥ भव्य मार्गणामां १४ जीवसमास ॥

અનુવર્ણ—આ ગાથામાં ભવ્ય અને અભવ્યમાં ૧૪ ભવસામાસ કહે છે—

अवतरण—आ गाथाभा! अव्य अन आव्यमा १४ उपसर्गात् ३७
मिच्छद्दिदौ अभवा भवसिद्धीया य सव्वठाणेसु । सिद्धा नेव अभवा नवि भवा हुंति नायव्वा ॥७५॥

માન્યાર્ય—અભવ્યો મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને ભવ્યસિદ્ધિક્કે હોવો સર્વં ગુણસ્થાનોમાં હોય છે, તથા સિદ્ધ પરમાત્માઓ અભવ્ય નવિ તેમ ભવ્ય પણ નહિ એવા જાણવા. ॥૭૫॥

માન્યાર્ય—મોક્ષ પામવા યોગ્ય હોવો તે ભવ્ય, અને કદીપણ મોક્ષ નહિં પામવાના સ્વભાવવાળા હોવો તે અભવ્ય. હોવોમાં ભવ્ય સ્વભાવ અને અભવ્ય સ્વભાવ અમુક વખતે નવો ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી, પરંતુ એ અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવ હોવાથી અનાદિ કાળનો છે. ટેટલાક ભવ્ય હોવા એવા પણ છે કે સ્વભાવ તો સુક્તિપદ યોગ્ય છે, પરંતુ તે સ્વભાવ સાર્થક થાય તેવાં માધનોનાં અભાવે [જાદરપણું] આદિ પામવાના અભાવે] સૂક્ષ્મનિગોહમાંજ અનાદિ અનન્તકાળ સુધી જન્મ મરણ કરે છે. કદી પણ જાદર ચોકેન્દ્રિયાદિપણું પામતાજ નથી, અને અભવ્યોને તો મોક્ષની સામગ્રી સંપૂર્ણ હોવા છતાં એ હોવોનો જાતિસ્વભાવજ એવો છે કે કદી આગ્રિતકપણુંજ ન પામે દ્રવ્ય ક્રિયાના જોડે નવમા ઐવેયક સુધી અભવ્યો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ભવ્યથી પ્રતિબોધેલ હોવો કરતાં અનંતગુણ હોવોને પ્રતિબોધ આપી મોક્ષ પમાડી શકે છે, પરંતુ પોતે મોક્ષ પામવા સમર્થ નથી, કારણકે સમ્યગ્શ્રદ્ધા પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. એવા અભવ્ય હોવો અનાદિ અનન્તકાળ પર્યન્ત પહેલા મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળાજ હોય છે, અને એથી વિપરીત સ્વભાવવાળા ભવ્યહોવો મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ૧૪ ગુણસ્થાનવાળા હોય છે.

તથા ભવ્યત્વ એ મોક્ષ પામવાની યોગ્યતાવાળું છે માટે એ યોગ્યતાથી મોક્ષ પામેલા સિદ્ધ પરમાત્મા તો સિદ્ધત્વ પામેલા હોવાથી કંચે સિદ્ધમાં સિદ્ધ થવાની યોગ્યતા રહી નથી તેથી સિદ્ધ ભવ્ય નહિં તેમજ અભવ્ય તો નથીજ. જેમ યુવરાજ રાજપદથી યોગ્યતાવાળો છે, પરંતુ:જોજ યુવરાજ રાજપદવી પામ્યા બાદ યુવરાજ ન કહેવાય, તેમ સિદ્ધહોવો ભવ્ય ન કહેવાય, પરંતુ ભવ્ય તો મંસારી હોવોમાંજ ગણાય [એ અપેક્ષાવાદ છે]. ॥૭૫॥

॥ सम्यक्त्व मार्गणामां १४ जीवसमास ॥

सम्यक्त्वना
घातक
कर्मोनु
स्वरूप

॥५३॥

जीव-

॥५३॥

अवतरण—आ गाथाथी सम्यक्त्व मार्गणामां १४ जीवसमास ॥

आ गाथाभां ३६ છે—

મહસુચનાનાવરણં દંસણમોહં ચ તદુવધાર્દિણિ । તપ્કઙ્કાગાં દુવિહાર્દિ સવદેસોવધાર્દિણિ ॥૭૬॥

માર્થાર્થ—મતિજ્ઞાનાવરણુ શ્રુતજ્ઞાનાવરણુ અને દર્શનમોહનીય એ કર્મો સમ્યક્ત્વનાં ઉપધાતક છે, પુનઃ એ કર્મોના સ્વર્ધકો સર્વોપધાતી અને દેશોપધાતી એમ બે પ્રકારે છે (એ બે સ્વર્ધકોમાં સર્વોપધાતી સ્વર્ધકેા સમ્યક્ત્વનો સર્વથા વિધાતક છે, અને દેશોપધાતી રસસ્વર્ધકેા સમ્યક્ત્વગુણના દેશથી—અદ્ય ધાત કરનાર છે—એ ભાવાર્થ). ॥૭૬॥

માર્થાર્થ—તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન—જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તે વસ્તુને તેવા સ્વરૂપે બાણવી અથવા સર્વજ્ઞે સાક્ષાત્ પદાર્થ સ્વરૂપ બાણી દેખીને જે વસ્તુ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે કથન—વચન ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ તે સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો પ્રાથમિક ગુણ છે, એ ગુણનો ઉપધાત કરનાર મતિજ્ઞાનાવરણુ શ્રુતજ્ઞાનાવરણુ અને દર્શનમોહનીય એ ત્રણ કર્મ છે. ત્યાં મતિજ્ઞાનાવરણુ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણુ એ બે કર્મ સ્વતઃ દેશધાતી છે તોપણ સર્વધાતી દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વ મોહનીય) કર્મના સગે એ બે કર્મ પણ સમ્યક્ત્વગુણનો સર્વથા ધાત કરવામાં સહાયક બને છે, જેથી એ ત્રણ કર્મ મળીને સમ્યક્ત્વ ગુણનો સર્વથા નાશ કરે છે. એ ત્રણ કર્મમાં ગુણધાતક સ્વભાવ રસથી હોય છે, અને કર્મનો રસ—અનુભાગ તે વર્ગણા અને સ્વર્ધકના સ્વરૂપવર્ણો છે, અનત ચડતા ચડતા રસવાળી વર્ગણા મળીને ૧ રસસ્વર્ધક થાય, અને અનંત રસસ્વર્ધક મળીને ૧ રસસ્થાન થાય. એ વર્ગણા સ્વર્ધક અને સ્થાનનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કર્મ પ્રકૃતિ આદિ ગ્રંથથી બાણવું. અહિં મતિજ્ઞાનાવરણુ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણુ કર્મના રસસ્વર્ધકેા સર્વધાતી બધાય છે, અને

દેશધાતી ધર્મને ઉદયમાં આવે છે, તથા દર્શનમોહનીય કર્મના ત્રણ ભેદમાં મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના રસસ્પર્ધકો સર્વધાતી બંધાય છે અને સર્વધાતી રૂપેન ઉદયમાં આવે છે, મિશ્રમોહનીયના રસસ્પર્ધકો બંધાતા નથી પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં અલપ સર્વધાતી માધ્યમ દ્વિત્થાનિક સ્પર્ધકો તેજ મિશ્રમોહનીયરૂપ છે, જેથી અલપ સર્વધાતી રૂપે ઉદયમાં આવે છે, તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ પણ મિથ્યાત્વ સ્વભાવ મિશ્રમોહનીયવત્ બંધાતું નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વના અલપ દ્વિત્થાનિકરસ તથા સર્વ એકસ્થાનિકરસ કે જેમાંથી મિથ્યાત્વ સ્વભાવ દૂર થઈ ગયો છે તેવા અલપ રસવાળું શુદ્ધ થયેલ મિથ્યાત્વ તેજ સમ્યક્ત્વમોહનીય છે, જેથી સમ્યક્ત્વમોહનીયના સર્વ સ્પર્ધકો દેશધાતીના હોવાથી દેશધાતીરૂપે ઉદયમાં આવે છે. એ પ્રમાણે વિચારતાં સમ્યક્ત્વગુણનો ધાત કરનાર મતિશ્રતાવરણ ને સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ ત્રણ કર્મોના રસસ્પર્ધકો ઉદય અગેક્ષાએ દેશધાતી છે, અને મિથ્યાત્વમોહનીય ને મિશ્રમોહનીય એ બે કર્મના રસસ્પર્ધકો સર્વધાતી છે, જેથી એ પાંચ કર્મમાંથી મતિશ્રુતને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ કર્મના રસસ્પર્ધકોના ઉદયથી સમ્યક્ત્વગુણનો સર્વધાત યતા જીવમાં સમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટ થતો નથી, ને વિપરીત શ્રદ્ધાન રૂપ મિથ્યાત્વરૂપ અવગુણ કાયમ રહે છે, અને મતિશ્રુત ધાત યતા જીવમાં મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે, તે પણ ન મિથ્યાત્વમાં કે ન સમ્યક્ત્વમાં ગણાવાથી વિદેક્ષણ જાતીય સમ્યક્ત્વ મિથ્યના ઉદયથી મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે, તથા મતિશ્રુતાવરણને સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટ થાય છે. તથા મતિશ્રુતાવરણને સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ક્ષયોપશમ ને સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા વરણનો ક્ષયોપશમ અને મિથ્યાત્વાદિ ત્રણ દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ એ બે મળીને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે. પુનઃ એ સર્વ સમ્યક્ત્વ મતિશ્રુતાવરણનો ક્ષયોપશમ અને મિથ્યાત્વાદિ ત્રણ દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ એ બે મળીને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે. અથવા સામાન્યોમાં અનંતાનુગણિ કપાય પણ વિદાતક હોવાથી ૪ અનંતાનુગણિનો ક્ષયોપશમ ને ઉપશમ પણ હોય છે. અથવા સામાન્યપણે દર્શનમોહનીય પદથી ૪ અનંતાનુગણિ અને ૩ દર્શનમોહનીય પણ ગણાય છે, જેથી એ સાતને દર્શનમત્તક કર્મ પણ કહેવામાં આવે છે. માટે સમ્યક્ત્વગુણને અનુબ્રહ્મ ઉપધાત કરનાર ૯ કર્મ પણ ગણી શકાય. સિદ્ધાન્ત આદિ ધણે સ્થાને મતિ

આવરણુ શુનાવરણુને દર્શનશુભમાં અનુગ્રહ ઉપધાતક ન ગણતાં મુખ્યત્વે દર્શનસંપ્રદાયને અનુગ્રહોપધાતક કહેલ છે, અને આ ગ્રંથમાં તેમજ તત્ત્વાર્થાદિકમાં ભતિશ્રુતાવરણુને અનુગ્રહોપધાતક ગણેલ છે. એ રીતે આ ગાથામા દર્શનશુભના અનુગ્રહોપધાતક કર્મ કહ્યાં. ૥૭૬૥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સમ્યક્ત્વશુભના ધાતક એ આવરણુ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયના રસસ્પર્ધકો સર્વધાતી અને દેશેધાતી કહ્યાં, તો એ એ પ્રકારના ધાતો સ્પર્ધકો કયા ક્રમથી હીન થવાથી સમ્યક્ત્વશુભ પ્રગટ થાય? તે ક્રમ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

સર્વેસુ સર્વધાતી સ્પર્ધકો હણસુ દેસોવધાદયાણં ચ । ભાગેહિ મુચ્ચમાણો સમણ સમણ અણંતેહિ ॥૭૭॥

ગાથાર્થ—સર્વે સર્વધાતી સ્પર્ધકો હણસુ—નાશ પામ્યે છતે અને દેશેધાતી સ્પર્ધકોમાંનો પણ સમયે સમયે અનન્ત અનન્ત ભાગ ધટતાં [અનન્તમે ભાગ બાકી રહે ત્યારે] જીવમાં સમ્યક્ત્વશુભ પ્રગટ થાય છે. ૥૭૭૥

ભાવાર્થ—ધાતીકર્મના સ્પર્ધકો જેમ સર્વધાતી અને દેશેધાતી એ પ્રકારવાળા છે, તેમ હરેક કર્મના રસસ્પર્ધકો એકસ્થાની દ્વિસ્થાની ત્રિસ્થાની ને ચતુસ્થાની એમ ૪ પ્રકારવાળા છે. ત્યાં કર્મનો શુભ વા અશુભ રસ જે સ્વાભાવિક હોય તે ૧ સ્થાની દ્વિસ્થાની ત્રિસ્થાની ને ચતુસ્થાની એમ અધિક તે દ્વિસ્થાનિકાદિ લેદે બાણવો. જેમ લીંબડનો કટુરસ અને શેલડીનો મધુરસ સ્વાભાવિક હોય તે એથી અનન્તશુભ અધિક તે દ્વિસ્થાની, ત્રણ શેર રસ ઉકાળી એક શેર રાખવો તે ત્રિસ્થાની ને ચાર શેરને ૧ સ્થાની, બેશેર રસ ઉકાળીને એક શેર રાખવો તે દ્વિસ્થાની, ત્રણ શેર રસ ઉકાળી એક શેર રાખવો તે તરતમતા ઉકાળી એક શેર રાખવો તે ચતુસ્થાની રસ કહેવાય, એ પ્રમાણે કર્મના શુભાશુભ રસમાં પણ એ ચાર સ્થાનલેદે તરતમતા અનન્તશુભ હીનાધિક બાણવી. ત્યાં સર્વ ધાતીકર્મના ચતુસ્થાની ત્રિસ્થાની ને દ્વિસ્થાની એ ત્રણ રસ હોય છે, અને એ ત્રણે સર્વધાતી ન હોય છે, અને દેશેધાતી કર્મના ચારે પ્રકારના રસ હોય છે તેમાં ચતુસ્થાની ત્રિસ્થાની રસ તો સર્વ સર્વધાતી ન

હોય, અને દિસ્થાની રસ ફેટલોક સંવાતી ને ફેટલોક દેશધાતો હોય છે, અને એકસ્થાની સર્વ રસ તો દેશધાતી જ હોય છે. એ પ્રમાણે રગસ્થાનો બહુવાં.

પ્રમાણે રમરધાનો બાણવા.

નરે સમ્યક્ત્વગુણધાતક મતિઆવરણ આદિના જે સર્વધાતી રસરપર્ધકો ત્રણ ચારસ્થાની અને કેટલાંક દ્વિસ્થાની છે તેનો વિશુદ્ધ અણવસાયથી અપવર્તના કરણાદિકવડે સર્વથા નાશ કર્યે છતે અને કેટલાક દ્વિસ્થાની રપર્ધકો જે દેહધાતી છે, તેમાંથી પણ પ્રતિ'સમય અનન્ત અનન્તભાગ હીન કરતાં વ્યારે દેશધાતી રપર્ધકોનો અનન્તમે ભાગ પાકો રહે એટલે અનન્તમા ભાગ જેટલોજ દેશધાતી હેતુ કહ્યો. ॥૭૭॥

અવનરણ:—પૂર્વ ગદ્યામાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિને હવે આ ગાથામાં સમ્યક્ત્વના ક્ષયોપશમ ઉપશમ અને ક્ષાયિક એ

खीणमुदणं सेसयमुवसेतं भण्णए खओवसमो । उदयविधायउवसमो खओ अ दंसर्णातिगाधाओ ॥७८॥

૧ આ ગ્રામામાં તમારું સ્થળ પદ્ધતિ સમગ્રે મળશે એટલે પ્રતિભવયોગ્ય અર્થ સુદૃઢ સમયવાચક નથી, પરંતુ સમયે સમયે અપૂર્વકરણ્ય

અનિવૃત્તિરજ્યા યતા રસધાતના અન્તર્મુહર્તે અન્તર્મુહર્તે એ અર્થ જાણવો. અપૂર્વકરણ્ય ૧ અન્તર્મુહર્તે તેમાં ન્હાના ન્હાના અન્તર્મુહ પ્રમાણના

દબારો ગિયતિયાત યાય છે, અને એકે ગિયતિયાતના અન્તર્મુહમાં ન્હાના ન્હાના હબારો રસધાત યાય છે, તે રસધાતના અન્તર્મુહવાચક એ

અમમ સુદૃઢ જાણવો, મગજ કે એક મમયમાં અનન્ત રખકે મંધાતનો નાશ થતો નથી. અથવા રસચાતક્રિયા પ્રતિસમય ચાલવાની અપેક્ષાએ પણ

મમમ સુદૃઢ મરી શકે છે.

નાથાર્થઃ—ઉદ્દીણું (ઉદયમાં આવેલા) મિથ્યાત્વ ક્ષય પામ્યું હોય, અને શેષ મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત થયું હોય તે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય, ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વનો વિધાત-અભાવ ઓટલે મિથ્યાત્વનો સર્વથા ઉદયાભાવ તે ઉપશમસમ્યક્ત્વ અને ત્રણે દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ઘાત-નાશ થતાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ થાય છે. ॥૭૮॥

ભાવાર્થઃ—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય મિથ્યાત્વ સ્વરૂપે નહિ પરંતુ સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે પ્રવર્તે છે, કારણ કે મિથ્યાત્વના સર્વધાતી સ્વર્ધકો દેશધાતી થઇને ઉદયમાં આવી ક્ષય પામતા જાય છે, એ રીતે ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વનો ક્ષય થતો જાય છે, અને જે સર્વધાતી સ્વર્ધકો દેશધાતી થતા નથી તેવા સર્વધાતી સ્વર્ધકો ઉદયમાં પણ આવતા નથી માટે એ રીતે સર્વધાતી સ્વર્ધકોનો ઉદયાભાવ તેજ મિથ્યાત્વનો ઉપશમ જાણવો, એ પ્રમાણે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ ઉદય આવેલા (અથવા આવતા) મિથ્યાત્વનો ક્ષય અને અનુદિત મિથ્યાત્વનો ઉપશમ એ જ સમકાળે પ્રવર્તતા ભાવ વડે પ્રાપ્ત થાય એમ કહ્યું છે. દર્શનસમ્પન્નની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ૪ અનંતાનુબંધી મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ ૬ ના ક્ષયોપશમથી અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયના વિપાકોદય-રસોદયથી પ્રાપ્ત થયેલું સમ્યક્ત્વ તે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ. ॥ ૬૮ ॥

શમ સમ્યક્ત્વ ॥

૪ અનંતાંને ૩ દર્શનમોહનીય એ રીતે સાતેનો કરણકૃત ઉપશમ કે જેમાં મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય (ક્ષયોપશમ) પણ નથી એવા ઉપશમ ભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા શ્રદ્ધાનુશુ તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ. આ સમ્યક્ત્વ રાખ વડે દેશધાતી અગ્નિ સરખું છે. એ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ આ ગાથામાં કહેલા ઉદયવિધાતી=ઉદયનો વિધાત-ક્ષય તે ઉપશમ, અર્થાત્ મિથ્યાત્વના ઉદયનો અભાવ તે ઉપશમસમ્યક્ત્વ અહિં ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વનો ઉદયવિધાત અને ઉદયમાં નહિ આવેલા (સત્તાગત) મિથ્યાત્વનો પણ ઉદયને અયોગ્ય કરવારૂપ

ઉદયવિધાત એમ બન્ને ઉદયવિધાતથી (ઉદયક્ષયથી=ઉદયભાવથી) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ બાણું. આ સમ્યક્ત્વ યથાપ્રવૃત્ત કરણ આદિ ત્રણ કરણપૂર્વક થાય છે. ॥ इति उपशमसम्यक्त्वम् ॥

મગ્ગો ય દમ્પણતિગાવાગ્ગો=ત્રણ દર્શનમોહનીયનો આધાત-સર્વથા ક્ષય તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ. અહિં જો કે ત્રણ દર્શનમોહનીયનોજ ક્ષય કદ્યો છે, પરન્તુ ઉપલક્ષણથી ચાર અનંતાનુબંધિ સહિત ૭ પ્રકૃતિરૂપ દર્શનસપ્તકના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થાય છે, કારણકે ચાર અનંતાનુબંધિનો પ્રથમ ક્ષય યથા બાહજ ત્રણ દર્શન મોહનીયનો ક્ષય થાય છે. તેથી ૪ અનંતાનુબંધિને દર્શનમોહનીય તરીકે ત્રણ ગણી શકાય છે. ॥ इति क्षायिकसम्यक्त्वम् ॥

અવતરણ—પૂર્વે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ક્ષીને હવે આ ગાથામાં એ સમ્યક્ત્વલેહોમાં ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસ કહે છે—

उवसमवेयगखइया, अविरयसम्माइ सम्मदिट्ठीसु । उवसंतमप्पमत्ता, तह सिद्धंता जहाकमसो ॥७९॥

માર્થાર્ય:—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વેદક(ક્ષયોપશમ)સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ ત્રણ સમ્યક્ત્વ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનથી (૪ થા ગુણંથી) પ્રારંભીને ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન અને સિદ્ધ સુધીના જીવોમાં અનુક્રમે હોય છે, [ઉપ ૦ ૪થી ૧૧, શા ૦ ૪થી સિદ્ધ, ક્ષયોપ ૦ ૪થી ૭ સુધી હોય છે] ॥૭૯॥

મ્માર્થાર્ય:—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ચોથા અવિરતિ ગુણસ્થાનથી પ્રારંભીને ૧૧મા ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન સુધી હોય છે, વેદક સમ્યક્ત્વ ચોથાથી સાતમા અપ્રમત્ત ગુણં પર્યન્ત હોય છે. અહિં ક્ષયોપ ૦ સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના વેદન-ઉદયવાણું હોવાથી વેદક કહેવાય છે, અન્યથા ક્ષયોપ ૦ સમ્યંનો અન્ય સમય (ક્ષાયિકસમ્યં પ્રાપ્ત કરતી વખતે) તે વેદક સમ્યક્ત્વનો કહેવાય છે, કે જેના

અનન્તર સમયે ક્ષાયિક સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ૪થી ૧૪ મા ગુણ૦ પર્યન્ત તેમજ સિદ્ધ પરમાત્માને પણ હોય છે. એ રીતે ત્રણ સમ્યક્ત્વમાં ગુણસ્થાનકરૂપ ૧૪ જીવસમાસ યથાસંભવ કહ્યા. ॥૭૯॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં ત્રણ સમ્યક્ત્વમાં 'ગુણસ્થાનો કહીને હવે વૈમાનિક આદિ જીવલેહ (એજ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાં) કહે છે—
વૈમાણિયા ચ મણુયા, રયણાણં અસંભવાસતિરિયાય । તિવિહા સમ્મદિટ્ઠી, વેયગત્તવસામગા સેસા ॥૮૦॥

માર્થ:—વૈમાનિકદેવો મનુષ્યો રત્નપ્રભામાં વસતા નારકો અસંખ્ય વર્ષાયુવાળા તિર્યચો એટલા જીવલેહ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વવાળા છે, અને શેષ ભવનપતિ આદિ જીવલેહો વેદક સમ્યક્ત્વવાળા અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વવાળા છે. ॥૮૦॥
માર્થ:—વૈમાનિકદેવોમાં જે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ દેવ હોય તે અન્તરકરણ કરવા પૂર્વક પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને તેવા ઉપશમ સમ્યક્ત્વમા ત્રણ પુંજ કરીને ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો અન્તર્મુઁ કાળ પૂર્ણ થતાં સમ્યક્ત્વપુંજનો ઉદય થાય તો તેવા સમ્યક્ત્વ પામે છે. અથવા તો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળો મનુષ્ય વા તિર્યચ એજ સમ્યક્ત્વ સહિત દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેવા વૈમાનિકદેવને પરભવનું ક્ષયોપ૦સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે, તથા મનુષ્યભવમાં વૈમાનિકદેવનું આયુષ્ય બધાયા બાદ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થાય તો વૈમાનિકદેવમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પણ હોય છે. એ રીતે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ વૈમાનિકદેવને તે ભવનું ને પરભવનું પણ હોય છે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ વૈમાનિકભવનું જ હોય, અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ મનુષ્યભવનું—પરભવનું જ હોય, કારણ કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનો પ્રારંભ મનુષ્યભવ વીના અન્યભવમાં નથી. ઉપશમસમ્યક્ત્વ પરભવમાં જનું નથી અને ક્ષયોપ૦સમ્યક્ત્વ તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પરભવમાં સાથે બાય છે.
તથા મનુષ્ય જે પ્રકારના છે, સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા (અયુગલિક) મનુષ્ય અને અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્યવાળા તે યુગલિક મનુષ્ય,

ત્યાં સંજ્ઞાત વર્ણયુધ્ધવાળા મનુષ્યોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને પ્રથમ પ્રાપ્તિવાળું હોય છે, તેમજ ઉપશમશ્રેણિ કરનારને પુનઃ પ્રાપ્તિવાળું પણ હોય છે. અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પુનઃ ઉપશમવાળાને અવશ્ય હોય છે, અને પ્રથમોપશમવાળાને પણ વિકલ્પે હોય છે, અથવા દેવ વિગેરે ભવમાં ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે સહિત મનુષ્ય ભવમાં આવેલા હોય તો પરભવનું ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પણ હોય, અને ક્ષયક્રમેણ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ તો મનુષ્યભવનું જ હોય છે. તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નારકદેવો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય તે અપેક્ષાએ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પારભવિક પણ ગણાય. એ રીતે સંજ્ઞાત વર્ણયુધ્ધવાળા મનુષ્યોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ તે ભવનું, ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ તે ભવનું ને અન્યભવનું, અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ક્ષયક્રમેણિગત હોય તો તે ભવનું, અન્યથા અપેક્ષાએ પરભવનું પણ ગણાય.

અગ્રંજ્ય વર્ણયુધ્ધવાળા યુગલિક મનુષ્યોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ વૈમાનિકત્વ સ્વભવનું અને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વ બાદ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી સ્વભવનું હોય છે. અહિં યુગલિક મનુષ્યોને પરભવનું ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ હોય નહિ તેનું કારણ કે કામચંદ્રિક મત પ્રમાણે અજ્ઞાદાય ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યચ મનુષ્યો વૈમાનિક દેવમાંજ ઉત્પન્ન થાય અન્યભવમાં ન ઉપજે, અને મિથ્યાદષ્ટિપણમાં અન્ય ભવાયુ ગાંધીને (અવૈમાનિક આયુષ્ય બાંધીને) ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પામે તો મરણ સમયે તે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને ત્યાગ કરી મિથ્યાદષ્ટિ ધર્મને અન્ય ભવમાં જાય છે તે કારણથી યુગલિક મનુષ્યોને પરભવનું ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ ન હોય, અને મિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે તો પૂર્વભદ્રાય ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ યુક્ત હોય પણ અન્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે સિદ્ધાન્તાભિપ્રાયથી તો યુગલિક મનુષ્યોને પણ પરભવનું ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ હોય છે. તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ તો કેવળ પરભવનું જ હોય, તેના વિચાર

૧ મિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયથી તો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તો યુગલિકમા ઉત્પન્ન થાય તેમાં મુ આત્મર્પ !

વેમાનિકમાં કહ્યા પ્રમાણે બાણવો. એ પ્રમાણે ત્રણ સમ્યક્ત્વનો વિચાર યુગલિક તિર્યગને પણ બાણવો. અને ક્ષયોપ૦ સમ્યક્ત્વ યુગલિક તથા નારકોમાં રત્નપલા પૃથ્વીના નારકોને એ સમ્યક્ત્વનો વિચાર વૈમાનિક દેવવત્ બાણવો, એ સમ્યક્ત્વ યુગલિક મનુષ્યવત્ વિચારવું.

શેષ ભવનપતિ, વ્યન્તર, ભયોતિષી, સંજ્ઞાત વર્ષાયુવાળા સંસી તિર્યગ પચેન્દ્રિયો, બીજી શકંરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓના (૬ પૃથ્વીના) નારકો ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ અને ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે, ક્ષાયિક સમ્યન્વાળા નહિ. એ કે સમ્યક્ત્વ સહિત વાસુદેવ વિજેરે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ તે બહુ અલ્પ પ્રમાણમાં છે, ઘણા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિઓ રત્નપ્રભા માંજ ઉપજે છે માટે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ રત્નપ્રભા સુધીજ આ ગ્રંથમાં કહ્યું છે, કોમ સમભય છે, અથવા બીજું કંઈ કારણ હોય તે તે બહુશ્રત બાણે. તથા કોકેન્દ્રિયાદિ અસંસી પર્ચન્ત જીવોને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ છે, પરંતુ આ ત્રણ માંનું કોકપણ સમ્યક્ત્વ નથી માટે એ ત્રણની અપેક્ષાએ કોકેન્દ્રિયાદિ અસંસીઓ અસમ્યગ્દષ્ટિ છે. ॥૮૦॥

॥ સંસી માર્ગનામાં જીવસમાસ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે સમ્યક્ત્વમાર્ગણમાં ગુણસ્થાન અને જીવલેહ એ બે જીવસમાસ કહીને હવે સંસીમાર્ગણમાં જીવસમાસ આ ગાથામાં કહે છે—

અસ્સણિ અમણપંચિદિયંત સણીં ઉ સમણછડમત્થા । નોસણિ નોઅસણી કેવલનાણીં ઉ વિણ્ણેઓ ॥

માથાર્થ:—કોકેન્દ્રિયથી અસંસી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવલેહ અસંસી હોય છે, મનવાળા સર્વે છદ્ધસ્થો સંસી હોય છે, અને કેવલી ભગવંતો નોઅસંસી છે. ॥૮૧॥

માર્ગ—અહિં હેતુવાદ દીર્ઘકાલિકી અને દ્રષ્ટિવાદ એ ૩ પ્રકારની જ્ઞાનરૂપ સંસારો છે. ત્યાં વર્તમાનકાળ માત્રનાજ સુખ-દુઃખ આદિ બલ્લુવાતા વિષયવાળી હેતુવાદસજ્ઞા મનરહિત હોયને હોય છે. ત્રણે કાળના સુખદુઃખાદિ વિચારવાળી દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા મનવાળા હોયને હોય છે, અને હિતાહિતના વિચારવાળી તથા હિતમાં પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિવાળી દ્રષ્ટિવાદ સજ્ઞા છદ્મસ્થ સમ્યક્દષ્ટિ હોયને હોય છે. શાસ્ત્રમા સંસી અને અસંસીપણાનો વ્યવહાર તે વિશેષતઃ દીર્ઘકાલિકી સંસારી છે, જેથી હેતુવાદ સમ્યક્દષ્ટિ હોયને હોય છે. શાસ્ત્રમા સંસી અને અસંસીપણાનો વ્યવહાર તે વિશેષતઃ દીર્ઘકાલિકી સંસારી છે. એકેન્દ્રિય હોયને સંસારવાળા અસંસી અને દીર્ઘકાલિકી સંસારવાળા તે સંસી. ત્રણે સંસાર અનુક્રમે અધિક અધિક રૂપે રૂપે છે. એકેન્દ્રિય હોયને સંસારમાંની એકપણ સંસાર નથી, અને કીન્દ્રિયાદિ અસંસીઓને હેતુવાદસંસાર, સંસી પંચેન્દ્રિય હોયને ૧ થી ૧૨ ગુણસ્થાન મુધી દીર્ઘકાલિકી સંસાર અને કેવલી ભગવંતો એ ત્રણ સંસારી રહિત (સંસારીત) છે. કારણકે ત્રણે સંસારો ક્ષયોપશમભાવની છે અને કેવલીનું જ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે છે, જેથી કેવલી સંસી નથી તેમ અસંસી પણ નથી, કારણકે અસંસીપણાનો વ્યવહાર મનોલબ્ધિ રહિત સમ્પૂર્ણમાદિ હોયમાં પ્રાપ્ત છે. અને કેવલિભગવંત તો 'દ્રવ્યમનવાળા છે. (કેવલી મહારાજને દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે માટે પ્રાપ્ત છે, પરંતુ ભાવમન નહિ હોવાથી તેઓ સંસિ નથી તેમ અસંસિ પણ નથી.)

એ પ્રમાણે હેતુવાદસંસારમાં મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ એ ગુણસ્થાન છે, દીર્ઘકાલિકીમાં ૧ થી ૧૨ ગુણસ્થાન છે, અને દ્રષ્ટિવાદસંસારમાં ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાન છે. ॥૮૧॥

॥ આહારકર્માર્ગણામાં જીવસમાસ ॥

ત્રવતરણ—પ્રેયે આ ગાથામાં આહારી અનાહારી માર્ગણામાં જીવસમાસ કહેવાય છે—

૧ અનુતરેદેવાદિકના પ્રશ્નો ઉત્તર મનોવર્ગણાના આદર્બન વડે હોવાથી કેવલિને દ્રવ્યમાન છે, પરંતુ પોતાના જ્ઞાન માટે એ ઉપયોગી નથી.

વિગ્ગહગ્ગમાવન્ના કેવલિણો સમુદયા અજોગીય । સિદ્ધા ય અણાહારા સેસા આહારગા જીવા ॥૮૨॥

માથાર્થ:—વિગ્ગહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો, કેવલિસમુદ્ધાતમાં વર્તતા કેવલિ ભાગવંતો. અયોગીકેવલી અને સિદ્ધ પરમાત્મા એ સર્વ અનાહારી હોય છે, અને શેષ જીવો આહારી હોય છે. ॥૮૨॥

મ્માથાર્થ:—જીવ પરલવમાં ભય ત્યારે ઋજુગતિએ અથવા વક્રગતિએ ભય. ત્યાં મરણ સ્થાનથી ઉત્પત્તિસ્થાન સર્વથા સમશ્રેણિએ હોય તો ઋજુગતિએ ૧ સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પૂર્વલવના શરીરમાંથી આહાર-કરીને નિકળેલા હોય છે, અને ઉત્પત્તિ સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને તુરંત આહાર કરે છે, જેથી ઋજુગતિએ પરલવમાં જતા જીવોને આહારીપણું જ હોય, અનાહારીપણું ન હોય. તથા મરણસ્થાનથી ઉત્પત્તિસ્થાન એ સન્નિધિમાં ન હોય ને વિદિશાઓમાં હોય તો વક્રતાને અનુસારે ૨-૩-૪-૫ સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને પહોંચે છે, ત્યાં એકવક્ર ગતિમાં ૨ સમય, બેવક્રમાં ૩ સમય, ત્રણવક્રમાં ૪ સમય, ને ચારવક્રમાં ૫ સમય લાગે છે, ત્યાં એ સમયવાળી એકવક્રમાં પ્રથમ સમયે પૂર્વલવનો આહાર ને બીજે સમયે પરલવનો આહાર વ્યવહારનરે હોવાથી એમાં પણ અનાહારીપણું નથી, તથા ત્રણ સમયવાળી બેવક્રગતિમાં પહેલો છેલ્લો સમય આહારી ને મધ્યવર્તી ૧ સમય અનાહારી, ચાર સમયની ત્રિવક્રમાં મધ્યવર્તી ૨ સમય અનાહારી અને પાંચ સમયની ચતુર્વક્રમાં મધ્યવર્તી ત્રણ સમય અનાહારી જીવ હોય છે, સર્વત્ર પહેલો છેલ્લો સમય આહારી હોય છે, એ પ્રમાણે વિગ્ગહગ્ગમાવન્ના=વિગ્ગહગતિમાં (વક્રગતિમાં) પ્રાપ્ત થયેલા જીવો અનાહારી હોય છે.

તથા આઠ સમય પ્રમાણના કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ત્રીજા પાંચમા સમયે કાર્મણ કાયયોગમાં અનાહારી હોય છે. તથા અયોગીકેવલીઓ યોગના અભાવે અનાહારી હોય છે, અને સર્વસિદ્ધ પરમાત્માઓ તો અનાહારી પ્રસિદ્ધ જ છે. અને એ સિવાયના

ગ્રામ એટ્રેન્ડિયાદિ સર્વં ભુવો મહાકાળ આકારી છે.

આકિ આકારી અનાકારીપણું તે ક્વલાકારની અપેક્ષાએ નહિ પરંતુ ઓળખાકારને, લોભ આકારની અપેક્ષાએ જ મુખ્યત્વે નામ્વૃં, ક્વલાકારથી ન્તે કે આકારીપણું તેા છેજ પરંતુ ક્વલાકાર તેા અલ્પ ભુવોને અને ક્વચિત્ભાવી હોવાથી એ અપેક્ષા આકારીમાર્ગદાની પ્રરૂપણામા મુખ્ય નથી.

એ પ્રમાણે ગાથામાં આકારીમાર્ગદામાં ભવભેદરૂપ ભવસમાસ ગર્ભિત રીતે કહ્યો, પરંતુ શુભુસ્થાન રૂપ ભવસમાસ સ્પષ્ટ કહ્યો નથી તે વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે—અનાકારી માર્ગદામા મિથ્યાદૃષ્ટિ—સાસ્વાદન—અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ—સયોગી ને અયોગી એ પાંચ શુભુસ્થાન [૧-૨-૪-૧૩-૧૪ મું] છે, એમાં પરભવમા સાથે જનારા ૧-૨-૪ એ ત્રણ શુભુસ્થાનમાં જ વિઘ્નગતિ હોય છે, શેષ શુભુસ્થાન પરભવમાં સાથે જતાં નથી. તથા આકારીમાર્ગદામાં ૧ થી ૧૩ શુભુસ્થાન છે. ॥૮૨॥

॥ ભવનું સામાન્ય લક્ષણ ॥

અનન્યમ્—એ પ્રમાણે ‘સંતપયપરૂવણ્યા’ ઇત્યાદિ ૯ અનુયોગમાં પ્રથમ અનુયોગ સત્પદ પ્રરૂપણામાં અન્તર્ગત ૧૪ માર્ગ-નામ્વૃંમાં શુભુસ્થાન રૂપ ભવસમાસ અને અર્થાપિત્તિથી ગાહુધા ભવભેદ રૂપ ભવસમાસ કહ્યો, પરંતુ ભવનું સામાન્યલક્ષણ શું? તે આ ગાથામા કહે છે—

નાણં પંચવિહંપિ ય અમ્માણતિગં ચ સંવસાગારં । ચત્તંડંસળમળગારં સંવે તલ્લવલ્લણા જીવા ॥૮૩॥

માત્રાર્થઃ—પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન અને ત્રણ પ્રકારનું અજ્ઞાન એ આઠે સાકાર ઉપયોગ છે, તથા ચાર પ્રકારનું દર્શન તે ચાર અનાકાર ઉપયોગ છે એ પ્રમાણે ઉપયોગ ૧૨ પ્રકારના છે, અને ભુવો ઉપયોગ લક્ષણવાળા છે. (=ભવનુ લક્ષણ ઉપયોગ છે). ॥૮૩॥

માવાર્થ:—મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન ને કેવલજ્ઞાન એ પાંચ જ્ઞાન, તથા મતિ અજ્ઞાન શ્રુત અજ્ઞાન વિભાગ જ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન. એ આઠે સાકાર ઉપયોગ એટલે વિશેષ ઉપયોગ છે, અર્થાત્ વસ્તુમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ બે ધર્મ છે તેમાંથી વિશેષ ધર્મને જાણનારા એ ૮ ઉપયોગ છે. અને ચક્ષુ દર્શન અચક્ષુ દર્શન અવધિ દર્શન કેવળ દર્શન એ ચાર દર્શન ઉપયોગ વસ્તુના સામાન્ય ધર્મને જાણનારા છે, માટે અનાકાર ઉપયોગ અથવા નિરાકાર ઉપયોગ ગણાય છે. જેમ અગ્નિનું લક્ષણ ઉષ્ણતા, વૃષભનું લક્ષણ સાસ્ના (ગલગોઢી), પુદ્ગલનું લક્ષણ પૂરણગદાન તેમ જીવનું મુખ્યલક્ષણ એ ઉપયોગ છે. જીવમાત્રમાં એ ચાર ઉપયોગમાંના અસુક અસુક ઉપયોગ અવશ્ય હોય, અથવા એ બારમાંના કોઈપણ ઉપયોગ જીવ પદાર્થમાંજ વિદ્યમાન હોય છે, અજીવમાં નહિ, એ રીતે જીવનું લક્ષણ એ ૧૨ ઉપયોગ છે. ॥૮૩॥

इति मार्गणासु १४ जीवसमासाः

॥ अथ अजीवसमास प्ररूपणा ॥

अवतरणः—पूर्वे लवसमासनी प्ररूपण। सत्पदप्ररूपणद्वारे करी, हुवे तेथी विपरीत अलवसमासनी प्ररूपण। पक्ष करवी विनियत डोवाथी अलव प्ररूपण। दर्शावाय छे—

एवं जीवसमासा, बहुभेया वणिण्या समासेण । एवमिह भावरहिया, अजीवद्ववा उ विणणेया ॥८४॥

नागार्थः—जे प्रमाणे लवसमास (लवना लेह) संक्षेपथी धण। प्रकारना कल्या, हुवे जे प्रमाणे नेम १२ उपयोग रूप लावना। लवसमास कल्या तेम अडि उपयोग रक्षित अलवद्रव्यो—अलवसमास—अलवना लेह पक्ष लावना योग्य छे. ॥८४॥
भावार्थः—जे प्रमाणे १४ लवलेहइप १४ लवसमास अने १४ गुणस्थानइप नेम १४ लवसमास धण। प्रकारना जेटले गति आदि १४-६२ मार्गवृत्ते संक्षेपथी कल्या, तेम लव स्वभावथी रक्षित (उपयोग रक्षित) जेवां अलवद्रव्यो अर्थात् अलवसमास पक्ष लावना योग्य छे, तेथी हुवे अलवसमासनी प्ररूपण कराय छे. ॥८४॥

अवतरणः—पूर्व गाथानी सूचना प्रमाणे अलवसमास—अलवना लेह आ प्रमाणे—

ते उण धम्ममाधम्मा, आगास अरुविणो तहा कालो । खंधा देस पएसा, अणुत्तिऽवि य पोगला खवी ॥८५॥

नागार्थः—पुन. ते अलवलेहो आ प्रमाणे—धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय तथा क्षण जे ४ अइपी अलव-

દ્રવ્યો છે, અને સ્કંધ દેશ પ્રદેશ તથા પરમાણુ એ ચાર પ્રકારનો પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી અણુવદ્રવ્ય છે. [એ રીતે પાંચ અણુવદ્રવ્યો છે તેમાં ૪ અરૂપી અને ૧ રૂપી દ્રવ્ય છે]. ॥૮૫॥

માવાર્થ—વર્ણુગંધ રસ ને સ્પર્શ એ ચાર રૂપ કહેવાય, જેથી એ ચાર જેમાં હોય તે રૂપી અને વર્ણુદિ જેમાં ન હોય તે અરૂપી. અહિં ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય અને કાળ એ ૪ દ્રવ્યો વર્ણુગંધરસસ્પર્શ રહિત હોવાથી અરૂપી અણુવ છે, અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ એકજ દ્રવ્ય વર્ણુદિયુક્ત હોવાથી રૂપી અણુવ છે, અહિં અસ્તિ=પ્રદેશોનો કાય=સમૂહ તે અસ્તિકાય. કાળ સિવાયનાં દ્રવ્યો પ્રદેશોના પિડરૂપ હોવાથી પાંચ દ્રવ્યો અસ્તિકાય છે, અને કાળના પ્રદેશો ન હોવાથી કાળદ્રવ્ય અસ્તિકાય નથી.

તથા સ્તવ=સંપૂર્ણ ભાગ, સંપૂર્ણ દ્રવ્ય, દેશ=ન્યૂન ભાગ વા ન્યૂન દ્રવ્ય, પ્રદેશ=સ્કંધના સંબધવાળો એક પરમાણુરૂપ વિભાગ અને સ્કંધથી છટો. અણુ તે પરમાણુ એ ચાર વિભાગમાં ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય સ્કંધ દેશ ને પ્રદેશ એ ૩ વિભાગવાળું છે, તેવીજ રીતે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય પણ ત્રણ ત્રણ વિભાગવાળું હોવાથી ૯ લેહ થયા, કાળદ્રવ્ય અવિભાગી હોવાથી એકજ પ્રકારનું ગણતાં ૧૦ લેહ, અને પુદ્ગલદ્રવ્ય ચારે વિભાગવાળું હોવાથી ૪ લેહ સહિત અણુવના ૧૪ લેહ છે. ॥૮૫॥

અવત્તરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પાંચ અણુવદ્રવ્યોના માર માત્રથી કહીને તથા તેમાં રૂપી અરૂપી વિભાગ દર્શાવીને હવે આ ગાથામાં એ ૫ અણુવદ્રવ્યોના સ્વભાવ કહે છે—

ગઙ્ઠાણવગાહણલક્ષણાણિ કમસો ય વત્તણુણો ય । રૂવરસગંધફાસાદિ કારણં કમ્મબંધસ્સ ॥૮૬॥

માથાર્થ—ગતિલક્ષણ સ્થિતિલક્ષણ અવગાહલક્ષણ અને વર્તનાણુ તથા રૂપ રસગંધ સ્પર્શદિનું અને કર્મબંધનું કારણ એ અનુક્રમે અણુવદ્રવ્યના સ્વભાવ છે. ॥૮૬॥

માર્ગ—ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ અથવા લક્ષણ અથવા સ્વભાવ અથવા કાર્ય સ્વતઃ ગતિ કરતા હવ પુદ્ગલોને ગતિમાં ઉપકારક થવાનો એટલો સ્વાયક થવાનો છે. જળમાં મત્સ્ય સ્વશક્તિથી તરે છે, પરંતુ જળ વિના મત્સ્ય તરી શકે નહિ તેમજ પુત્રાની સ્વાય વિના પત્ની હી શકે નહિ તેમ ધર્માસ્તિકાય વિના હવ પુદ્ગલો ગતિ કરી શકે નહિ, એ રીતે ધર્માસ્તિકાયનો ગતિસ્વાયક ગુણ છે. તેથી વિપરીત સ્થિર થવા હવ પુદ્ગલોની સ્થિરતામાં અધર્માન્તિકાય સહાયક છે. આકાશદ્રવ્યનો ગુણ હવ પુ. ગતને અવકાશ-જ્યા આપવાનો છે, અને કાળનો વર્તનાગુણ છે. એ પ્રમાણે અનુક્રમે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોના ગુણ છે. તથા કેપ રચ ગંધ ને રસ્ય એ ચાર લક્ષણવાળું તેમજ ઈર્મંભધનું કારણ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. એ રીતે પાંચ અલવદ્રવ્યના ગુણ-સ્વભાવ દર્શા ॥૮૬॥

॥ इत्यजीवसमासं सप्रसंगं ॥ समासं च सत्पदप्ररूपणा ॥

॥ અથ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારં દ્વિતીયાનુયોગઃ ॥

સમાસઃ

દ્રવ્યપ્રમાણ
આદિનું
વર્ણન

૥૬૧॥

અવતરણઃ—સત્પદ પ્રરૂપણા આદિ આઠ અનુયોગ વડે ભવસમાસ કહેવાના પ્રસ્તુત ગ્રંથાધિકારમાં પ્રથમ સત્પદ અનુયોગદ્વાર વડે ભવસમાસનું વક્તવ્ય સમાપ્ત થયું. હવે ણીબદ્ધ દ્રવ્યપ્રમાણ અનુયોગ વડે ભવસમાસ કહેવાના પ્રસંગમાં પ્રમાણના પ્રથમ ચાર પ્રકાર છે (દ્રવ્યપ્રમાણ્ય ક્ષેત્રપ્રમાણ્ય ધત્યાદિ) તે આ ગાથાથી દર્શાવાય છે—

દૃવે ચેત્તે કાલે, ભાવે ચ ચતુર્વિધં પમાણં તુ । દૃવ પપ્સવિભાગં, પપ્સમેગાઙ્ગમણંતં ॥૮૭॥

ગાથાચઃ—દ્રવ્યપ્રમાણ્ય-ક્ષેત્રપ્રમાણ્ય-કાળપ્રમાણ્ય-ભાવપ્રમાણ્ય એ ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ્ય [માપ] છે, ત્યાં દ્રવ્યપ્રમાણ્ય તે પ્રદેશજન્ય અને વિભાગજન્ય એમ બે પ્રકારનું છે, તેમાં પ્રદેશજન્ય દ્રવ્યપ્રમાણ્ય એક પ્રદેશથી પ્રારંભીને અનન્ત પ્રદેશ સુધી (અનન્ત પ્રકારનું) છે. ॥૮૭॥

માત્રાર્થઃ—જેના વડે વસ્તુ પ્રમીયતે=પ્રમાણ્યવાળી કસય એટલે સંખ્યાદિક વડે મપાય તે સંખ્યાદિ માપનું નામ તથા જેનાવડે પદાર્થને ઝોળખી શકીએ-સમજી શકીએ તે પ્રમાણ છે. તેમા દ્રવ્યોની સંખ્યાદિ મપાય તે દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્રનું મપાય તે ક્ષેત્રપ્રમાણ, સમયાદિ કાળ વડે મપાય અથવા સમયાદિ કાળનું માપ તે કાલપ્રમાણ અને વસ્તુને વસ્તુના ગુણ-સ્વરૂપ વડે માપવી-સમજવી, જેમ ભવને જ્ઞાનાદિ વડે પુદ્ગલને વર્ણોદિવડે માપવું તે માત્રપ્રમાણ, અથવા જ્ઞાનાદિનું અને વર્ણોદિકનું (વસ્તુના ગુણનું) પ્રમાણ્ય

તે ભાવપ્રમાણુ. એ રીતે પ્રમાણુ ૪ પ્રકારનું છે. જોમાં જે પ્રદેશજન્ય દ્રવ્યપ્રમાણુ તે એક પરમાણુ દયણુક વ્યણુક ઇત્યાદિ યાવત્ અનતપ્રદેશ મુખી ગણતા પુદ્ગલાસ્તિકાયમાંથી એકજ પુદ્ગલસ્કધની અપેક્ષાએ દયણુક-વ્યણુક યાવત્ અનતપ્રદેશી મુધી ગણતાં કોઈ સંજ્યપ્રમાણુ કોઈ અસંખ્ય ને અનન્તપ્રમાણુ છે ॥ इति प्रदेशजन्य द्रव्यप्रमाणम् ॥

अवतरण—आ गाथाમાં વિભાગજન્ય દ્રવ્યપ્રમાણુ પાચ પ્રકારનું છે તે કહે છે—

माणुम्माणपमाणं पडिमाणं गणियमेव य विभागं। पथ कुडवाइ धन्ने, चउभागविवड्डियं च रसे ॥८८॥

માપાર્ય—માન ઉન્માન અવમાન પ્રતિમાન ને ગણિત એ પ્રમાણુ વિભાગજન્ય પ્રમાણુ ૫ પ્રકારનું છે ત્યા ધાન્ય દ્રવ્યમાં પ્રથ (ગેર) કુડવ ઇત્યાદિ માપ છે, અને રસદ્રવ્યમાં (ધી આદિ પ્રવાહી દ્રવ્ય માપવામાં) અતુલ્પલ આદિથી ચાર ચાર ભાગ વધનું પ્રમાણુ છે. ॥૮૮॥

માપાર્ય—વિભાગજન્ય દ્રવ્યપ્રમાણુ ૫ પ્રકારનું છે. ૧ માનપ્રમાણુ, ૨ ઉન્માનપ્રમાણુ, ૩ પ્રમાણુપ્રમાણુ, ૪ પ્રતિમાનપ્રમાણુ, ૫ ગણિતપ્રમાણુ તેમા માન પ્રમાણુ ધાન્ય માપવા માટે છે. તે આ રીતે-ઉધી હથેલી તે 'અસલી, જોવી જે અસલીએ એક પગલી, જે પગલીએ ૧ અંજલી રૂપ સેતિકા (માપ વિશેષ), ૪ સેતિકાનો કુડવ, ૪ કુડવનો પ્રસ્થ, ૪ પ્રસ્થનો આઠક, ૪ આઠકનો દાંડ, ૬૦ આઠકનો ન્હાનો કુંભ, ૮૦ આઠકનો મધ્યમકુંભ, ૧૦૦ આઠકનો મોટો કુંભ, ૮૦૦ આઠકનો વડ, આ પ્રમાણે વડે મગધ દેશમા ત્રીસી આદિ ધાન્યો મપાય છે. તથા ઘો તેજ આદિ રસ (પ્રવાહી) દ્રવ્યો માપવા માટે ચાર પલથી પ્રારંભીને માણી મુખીનું પ્રમાણુ છે, તે આ પ્રમાણુ-૨૫૬ પલની માણી એ રસનુ ઉદ્દૃષ્ટ માપ છે, તેના ૬૪મા ભાગે

૧ એ માનના ગાપ પ્રતર્ગ કાટેના કાષ્ટના પાસેરીયા વિગેરેથી હોય છે. જેથી વધતી શોળા સુંધી ભરીને મપાય છે.

૪ પદનું પ્રમાણ તે સર્વથી ન્હાનું પ્રમાણ છે, તેથી વધતું ૮ પદનું ૧૬ પદનું ૩૨ પદનું ૬૪ પદનું પ્રમાણ છે. તેમ માણીના હિસાબે અધી માણી ૦૧ માણી ઇત્યાદિ પણ છે, એ પ્રમાણ પણ કોતરેલા કાષ્ટના માપવાળાં છે, (તોલથી નહિ). ॥૮૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં માન પ્રમાણ કહીને આ ગાથામાં ઉન્માન અવમાન પ્રતિમાન ને ગણિત એ ૪ પ્રમાણ કહે છે—

કંસાદય મુમ્માણં, અવમાણં ચેવ હોઈ દંડાઈ । પડિમાણં ધરિમેસુય, ભર્ણયં વૃક્ષાદયં ગણિમં ॥૮૯॥

ગાથાર્થ:—કાસુ આદિ ધાતુઓને તોલવી તે ઉન્માન પ્રમાણ, તથા દંડ ધનુષ આદિથી માપવું તે અવમાન પ્રમાણ, સુવર્ણ મોતી આદિ ધરિમ દ્રવ્યો તોલવામા પ્રતિમાન પ્રમાણ. અને શ્રીફલ આદિ ગણિમ દ્રવ્યોનો એક એ આદિ ગણત્રી કરવી તે

ગણિત પ્રમાણ કહેવાય ॥૮૯॥

માત્રાર્થ—કાસુ આદિ ધાતુઓ તોલ કરીને મપાય છે તે ઉન્માન પ્રમાણ કહેવાય, અને તે અર્ધ કર્ખથી ભાર સુધીનું પ્રમાણ છે. ત્યાં પદનો ટમો ભાગ તે અર્ધ કર્ખ, પદનો ચોથો ભાગ તે ૧ કર્ખ. પદનો અર્ધ ભાગ તે અર્ધ પદ, ૧૦૫ પદની તુલા, ૧૦ તુલાનો અર્ધ ભાર, અને ૨૦ તુલાનો ભાર એ પ્રમાણે તોલના માપ તે ઉન્માન પ્રમાણ છે. તથા ભૂમિ ક્ષેત્ર વચ્ચે આદિ માપવાને ૮ જગનો એક અશુલ, ૧૨ અશુલના વેંત, ૨ વેંતનો હાથ, ૪ હાથનો દડવા ધનુષ ૨૦૦૦ ધનુષનો ગાઉ, ૪ ગાઉનો જોજન, અસગય યોજનનો રજજી ઇત્યાદિ માપ તે અવમાન પ્રમાણ કહેવાય તથા સુવર્ણ રૂપું મોતી ઇત્યાદિ ઝવેરાત માપવા માટે રતિ-કાગણી-વાલ આદિ માપ છે, ત્યાં ૧ ચણીટી તે શુભ [વા રતિ] કહેવાય, એવી ૧૧ શુંબની કાકણી, ત્રીજો ભાગ ન્યૂન એ શુભ [૧૩ શુભ]નો ૧ વાલ, ૩ વાલનો કર્ખમાષ, ૧૨ કર્ખમાસ ૧ આડક, ૧૬ કર્ખમાષનો ૧ સુવર્ણ એ સર્વ પ્રતિમાન કહેવાય. તથા શ્રીફલ આદિ ગણવા યોગ્ય દ્રવ્યોને ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ શીર્ષપ્રહલિકા સુધી ગણવાં તે ગણત્રી ગણિત પ્રમાણ કહેવાય.

એ પ્રમાણે ૮૮-૮૯મી ગાથામાં પાંચ પ્રકારનાં વિભાગ પ્રમાણ કહેતાં. ૥૮૯૥

અતરણ—પૂર્વ ગાથામાં કહેલા પ્રમાણોમાંથી અવમાન પ્રમાણનું કંઈક વિશેષ રૂપ કહે છે—

દંડ ધણ જુગનાલિય, અસ્થો મુસલં ચ હોઈ ચઢહરથં । દસનાલિયં ચ રજું. ત્રિયાણ અવમાણસપ્પણા ॥

ગાગાર્ય—૬૩-ધનુષ-યુગ-નાલિકા-અક્ષ-અને મુશલ એ સર્વ ૪ હાથ પ્રમાણના છે, એ ઉપરાંત ૧૦ નાલિકા પ્રમાણની ૧ રત્નનું એ સર્વ પ્રમાણ અવમાન સંસાવાળાં ભણવાં. ૥૮૯૦॥

માત્રાર્ય—દ્વોકમાં વાસ્તુ ભૂમિ વિગેરે હાથથી મપાય છે. શ્વેત્ર (ખેતીકારનાં શ્વેત્રો) ચાર હાથના ૧ વાંસ રૂપ-૬૬ વડે મપાય છે, માર્ગ-પંથ ગાડિ યોજન આદિકથી મપાય છે, કૂપ વિગેરે ખાત ૪ હાથની યદ્ધિકા (લાકડી વિશેષ)થી મપાય છે, એ પ્રમાણે દેશ દેશ તેદે નહા નહા અવમાન પ્રમાણથી માપણી થાય છે, તે કારણથી એકજ સરખા ૬૬ યુગ આદિ અવમાન પ્રમાણો આ ગાથામાં હર્ગાવ્યાં છે. તથા ૧૦ નાલિકા એટલે ૪૦ હાથની રત્નનું (હોરી) હોય છે [જેના વડે કૂવો આદિ ખાત મપાય છે] ૥૮૯૦॥ ॥ इति द्रव्यप्रमाण भेदाः ॥

અતરણ—પૂર્વ દ્રવ્યપ્રમાણના ૫ પ્રકાર કહીને હવે ક્ષેત્રપ્રમાણનું સ્વરૂપ કહે છે—

સ્વેત્તપમાણં દુવિહં, ત્રિયાણ ઓગાહુણા ૯ નિષ્ફન્નં । ઇગપ્પસોગાહાઈ, હોઈ ઓગાહુણમણેગં ॥૯૧॥

માપાર્ય—શ્વેત્રપ્રમાણ એ પ્રકારનું છે, ૧ વિભાગ નિષ્પત્ત, ૨ અવગાહના નિષ્પત્ત. તેમાં અવગાહના નિષ્પન્ન પ્રમાણ એક આકાશ પ્રદેશ આદિ તેદે અનેક પ્રકારનું છે. ૥૮૯૧॥

૪ પદનું પ્રમાણ તે સર્વથી ન્હાનું પ્રમાણ છે, તેથી વધતું ૮ પદનું ૧૬ પદનું ૩૨ પદનું ૬૪ પદનું પ્રમાણ છે તેમ માણીના હિસાબે અધી માણી ૦૧ માણી ઇત્યાદિ પણ છે, એ પ્રમાણ પણ કેતરેલા કાષ્ટના માપવાળાં છે, (તોલથી નહિ). ॥૮૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં માન પ્રમાણ કહીને આ ગાથામાં ઉન્માન અવમાન પ્રતિમાન ને ગણિત એ ૪ પ્રમાણ કહે છે—

કંસાદય મુરમાણં, અવમાણં ચેવ હોદ્દ દંડાઈ. પડિમાણં ધરિમેસુય, મર્ણયં એકાદયં ગણિમં ॥૮૯॥

માથાર્થ:—કંસુ આદિ ધાતુઓને તોલવી તે ઉન્માન પ્રમાણ, તથા હંડ ધનુષ આદિથી માપવું તે અવમાન પ્રમાણ, સુવર્ણ મોતી આદિ ધરિમ દ્રવ્યો તોલવામા પ્રતિમાન પ્રમાણ. અને શ્રીકૃદ આદિ ગણિમ દ્રવ્યોની એક એ આદિ ગણત્રી કરવી તે ગણિત પ્રમાણ કહેવાય. ॥૮૯॥

માથાર્થ—કંસુ આદિ ધાતુઓ તોલ કરીને મપાય છે તે ઉન્માન પ્રમાણ કહેવાય, અને તે અર્ધ કર્ષથી ભાર સુધીનું પ્રમાણ છે. ત્યાં પદનો ૮મો ભાગ તે અર્ધ કર્ષ, પદનો ચોથો ભાગ તે ૧ કર્ષ. પદનો અર્ધ ભાગ તે અર્ધ પદ, ૧૦૫ પદની તુલા, ૧૦ તુલાનો અર્ધ ભાર, અને ૨૦ તુલાનો ભાર એ પ્રમાણે તોલના માપ તે ઉન્માન પ્રમાણ છે. તથા ભૂમિ ક્ષેત્ર વસ્ત્ર આદિ માપવાને ૮ જવનો એક અશુલ, ૧૨ અશુલનો વંત, ૨ વેતનો હાથ, ૪ હાથનો હડવા ધનુષ ૨૦૦૦ ધનુષનો ગાઉ, ૪ ગાઉનો જોજન, અસગ્ય યોજનનો રજજી ઇત્યાદિ માપ તે અવમાન પ્રમાણ કહેવાય તથા સુવર્ણ રૂપું મોતી ઇત્યાદિ એવેરાત માપવા માટે રતિ-કાગણી-વાલ આદિ માપ છે, ત્યાં ૧ ચણીથી તે શુભ [વા રતિ] કહેવાય, એવી ૧૧ શુંબની કાકણી, ત્રીજે ભાગ ન્યૂન એ શુભ [૧૩ શુંબ]નો ૧ વાલ, ૩ વાલનો કર્મમાષ, ૧૨ કર્મમાસ ૧ અડલક, ૧૬ કર્મમાષનો ૧ સુવર્ણ એ સર્વ પ્રતિમાન કહેવાય. તથા શ્રીકૃદ આદિ ગણવા યોગ્ય દ્રવ્યોને ૧-૨-૩ ઇત્યાદિ શીર્ષપ્રહલિકા સુધી ગણવાં તે ગણત્રી ગણિત પ્રમાણ કહેવાય.

એ પ્રમાણે ૮૮-૮૯મી ગાથામાં પાંચ પ્રકારનાં ક્રિમાળ પ્રમાણ કહેતાં. ॥૮૯॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં કહેલા પ્રમાણોમાંથી અવમાન પ્રમાણનું કંઈક વિશેષ રૂપ કહે છે --

દંડ ધણ જુગનાલિય, અક્ષો મુસલં ચ હોઈ ચઝહરં. દસનાલિયં ચ રજ્જું. ત્રિયાણ અવમાણસપ્પણા ॥

માર્ગાર્થ:—દંડ—ધનુષ-યુગ-નાલિકા-અક્ષ-અને મુશલ એ સર્વ ૪ હાથ પ્રમાણના છે, એ ઉપરાંત ૧૦ નાલિકા પ્રમાણની ૧

રજ્જુ એ સર્વ પ્રમાણ અવમાન સંસાવાળા જાણવાં. ॥૮૯॥

માર્ગાર્થ:—લોકમા વાસ્તુ ભૂમિ વિગેરે હાથથી મપાય છે. શ્વેત્ર (ખેતીકારનાં શ્વેત્રો) ચાર હાથના ૧ વાસ રૂપ દંડ વડે મપાય છે, માર્ગ—પાંચ ગાઉ યોજન આદિકથી મપાય છે, કૂપ વિગેરે ખાત ૪ હાથની યદિકા (લાકડી વિશેષ)થી મપાય છે, એ પ્રમાણે દેશ દેશ ભેદે બહુ અવમાન પ્રમાણથી માપણી થાય છે, તે કારણથી એકજ સરખાં દંડ યુગ આદિ અવમાન પ્રમાણે આ ગાથામાં દર્શાવ્યાં છે. તથા ૧૦ નાલિકા એટલે ૪૦ હાથની રજ્જુ (ઢોરી) હોય છે [જેના વડે કૂવો આદિ ખાત મપાય છે] ॥૮૯॥ ॥

અવતરણ—પૂર્વ દ્રવ્યપ્રમાણના ૫ પ્રકાર કહીને હવે ક્ષેત્રપ્રમાણનું સ્વરૂપ કહે છે—

સ્વેત્તપમાણં દુવિહં, ત્રિયાણ ઓગાહણા ૧ નિપ્પન્નં. હોઈ ઓગાહણમણેગં ॥૯૧॥

માર્ગાર્થ:—શ્વેત્રપ્રમાણ એ પ્રકારનું છે, ૧ વિભાગ નિષ્પત્ત, ૨ અવગાહના નિષ્પત્ત. તેમાં અવગાહના નિષ્પન્ન પ્રમાણ એક આકાશ પ્રદેશ આદિ ભેદે અનેક પ્રકારનું છે. ॥૯૧॥

માર્વાર્થ:—એક પરમાણુ એક આકાશ પ્રદેશમાં આવગાડે છે—સમાય છે. બે પરમાણુનો પિંડ પણ એક આકાશપ્રદેશમાં સમાય છે, એ રીતે યાવત્ ત્રણ ચાર સંખ્યાત અસંખ્યાતને અનતઅણુનો પિંડ પણ એકજ આકાશપ્રદેશમાં સમાય છે. એકજ આકાશ પ્રદેશમાં અનેક અણુઓનો સમાવેશ તે આકાશનો આવકાશદાન ગુણ અને પુદ્ગલનો વિચિત્ર પરિણામ એજ હેતુ છે. એ પ્રમાણે બેમ એક આકાશપ્રદેશમાં એક પરમાણુથી પ્રારંભી અનંતપ્રદેશી સ્કંધ સુધી અનંત વર્ગાણુનો સમાવેશ થાય છે. ત્રણ આકાશપ્રદેશમાં શપ્રદેશમાં બે પરમાણુના પિંડથી પ્રારંભીને અનંતપ્રદેશ પિંડ (સ્કંધ) સુધીનો સમાવેશ થાય છે. ત્રણ આકાશપ્રદેશમાં સંખ્યપ્રદેશી ત્રિપ્રદેશી સ્કંધથી અનંતપ્રદેશો સ્કંધ સુધીની અનંતવર્ગાણુઓનો સમાવેશ થાય છે, યાવત્ સખ્ય આકાશપ્રદેશમાં સંખ્યપ્રદેશી સ્કંધથી અને અસંખ્ય પ્રદેશી આકાશપ્રદેશમાં અસખ્યપ્રદેશી સ્કંધથી પ્રારંભીને અનંત વર્ગાણુઓનો સમાવેશ થાય છે. એ રીતે એક આકાશપ્રદેશાવગાડ બે આકાશપ્રદેશાવગાડે ઇત્યાદિથી અસખ્ય આકાશપ્રદેશાવગાડ સુધીના અસંખ્યલેહ અવગાડ નિષ્પન્ન હેતુ પ્રમાણુના છે. અહિં કેટલાક આચાર્યો “અવગાહનિષ્પન્ન” ને બદલે “પ્રદેશનિષ્પન્ન” કહે છે તે પણ અવિરોધી છે, કારણકે એ ક્ષેત્રપ્રમાણુ આકાશના પ્રદેશ વિભાગોથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. ॥ इति अवगाहनिष्पन्न वा प्रदेशनिष्पन्न क्षेत्रप्रमाण ॥ ॥૬૧॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં પ્રથમ અવગાહ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહીને હવે આ ગાથામાં વિભાગ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહે છે—

અંગુલ વિહસ્થિ રચણી કુચ્છી ધણુ ગાડયં ચ સેહી ય । પયરં લોગમલોગો લેત્તપમાણસ્સ પવિમાગા ॥૬૨॥

નાથાર્થ —વિ=વિવિધ માત્ર=પ્રકારવાળું ક્ષેત્રપ્રમાણુ તે વિભાગજન્ય ક્ષેત્રપ્રમાણુ, અને તે અશુદ્ધ વેત રત્તિ (હાથ) કુક્ષી, ધનુષ ગાઉ જોજન શ્રેણિ પ્રતર લોક અલોક એ રીતે અનેક પ્રકારનું છે. ગાથામાં યોજન પદ ઉપલક્ષણથી બ્રહ્મણુ કરવું. ॥૬૨॥

માર્વાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે આ સર્વ ક્ષેત્રપ્રમાણુ! વસ્તુની લગાઈ પહેળાણાઈ ઉચાઈ માપવાને વ્યવહારમાં

ઉપયોગી છે. અને અવગાહના પ્રમાણ આકાશપ્રદેશોની સંખ્યાના આધારવાળું એકજ પ્રકારનું હોવાથી એટલું અવકાશોપયોગી નથી, તેમજ અવગાહના પ્રમાણમાંથી વિભાગપ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૯૨॥

અન્તરગ—પૂર્વ ગાથામાં વિભાગ પ્રમાણમા જે અંગુલપ્રમાણ કહ્યું, તે અંગુલપ્રમાણ પણ અનેક પ્રકારનું છે તે દર્શાવાય છે—
તિવિહં ચ અંગુલં પુણ, ઉસ્સેહંગુલ પમાણ આયં ચ । एकेकं पुण तिविहं. सूई परंगुल घणं च ॥९३॥

ગાથાઓ—પુનઃ અંગુલ ત્રણ પ્રકારનું છે, ઉત્સેધ અંગુલ, પ્રમાણ અંગુલ, આત્મ અંગુલ. પુનઃ તે અંગુલ સૂચીઅંગુલ પ્રતર અંગુલ અને ધન અંગુલ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું છે (તેથી ૯ પ્રકારનું અંગુલપ્રમાણ છે). ॥૯૩॥

અંગુલ અને ધન અંગુલ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું છે (તેથી ૯ પ્રકારનું અંગુલપ્રમાણ છે). ॥૯૩॥
માચાર્ય:—ઉત્સેધ એટલે અનુક્રમે વૃદ્ધિ, અથવા ઉત્સેધ એટલે છવોના શરોરાદિકની ઉંચાઈ લગાઈ એ અર્થ છે, જેથી આગળ કહેવાતી રીતિ પ્રમાણ પરમાણુથી પ્રારંભીને ગ્રાનંતગુણ અને આઠ ગુણ અલિકતાએ વૃદ્ધિ પામેલું અંગુલ તે ઉત્સેધ અંગુલ, અથવા જે અંગુલ વડે છવોનાં શરીર આદિની ઉંચાઈ લગાઈ મપાય તે ઉત્સેધ અંગુલ, તથા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી હજારગણા પ્રમાણવાળું અંગુલ તે પ્રમાણ અંગુલ, અથવા પ્રમાણ પ્રાપ્ત (ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણને પ્રાપ્ત થયેલું) અંગુલ તે પ્રમાણાંગુલ અથવા પ્રમાણપ્રમાણ અંગુલ તે પ્રમાણ અંગુલ, તથા જે માળમાં જે પ્રમાણ યુક્ત (સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત સુખત પુરૂષ શ્રી કૃષ્ણભદ્રેવ અને ભરતચક્રવર્તીનું) અંગુલ તે પ્રમાણ અંગુલ, તથા જે માળમાં જે પ્રમાણ યુક્ત (સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત ઉંચાઈ યુક્ત અર્થાત્ સ્વ અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચા) ઉત્તમ પુરૂષેનો આત્મા તેનું અંગુલ તે આત્મ અંગુલ બિન્ન બિન્ન માળે બિન્ન બિન્ન પ્રમાણનું હોય છે.

પુનઃ એ ત્રણે ત્રણ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે—એ ત્રણે પ્રકારના અંગુલ ૧ અંગુલ જેટલી દીર્ઘ એક સૂક્ષ્મતા આકારની આકાશપ્રદેશની પાંક્તિ-શ્રેણી તે સ્વિ અંગુલ, સૂચિ અંગુલના પ્રદેશોના વર્ગ જેટલા આકાશ પ્રદેશોનો થર-પડ કે જે ૧ અંગુલ દીર્ઘ

અને ૧ અંગુલ પહોળો હોય છે તે પ્રત્તર અંગુલ, બહાઈમાં વા ઉચાઈમાં એક પ્રદેશીજ હોય છે. તથા અંગુલવર્તી આકાશ પ્રદેશોનો ધન કરતાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલા પ્રદેશોનો ધનચોરસ તે ઘન અંગુલ. એમાં લંગાઇ પહોળાઇ અને બહાઈ ત્રણે અંગુલ પ્રમાણ હોય છે. જેમ ૦૦૦ આ રીતે ત્રણ આકાશપ્રદેશની પંક્તિ તે સ્થિતિઅંગુલ, ૦૦૦ આ રીતે ૯ પ્રદેશો તે પ્રતરાંગુલ અને ઉપરાઉપરી ત્રણ પ્રતર તે ધનાંગુલ, જેમાં ૨૭ આકાશપ્રદેશ હોય છે ॥૬૩॥

અવતરણ—હવે આ ગાથાથી ઉત્સેધાંગુલની કુમવૃદ્ધિ દર્શાવાય છે—

સરથેણ સુતિક્ષેણવિ છેતું મેતું ચ જં કિર ન સક્કા । તં પરમાણું સિદ્ધા વયંતિ આદં પમાણાણં ॥૬૪॥

ગાથાર્થ:—અત્યંત તીક્ષ્ણ શસ્ત્રવડે પણ નિશ્ચય જે છેદી લેહી શકાય નહિ એવો પરમાણુ હોય છે, અને એવા પરમાણુને સિદ્ધ પુરૂષો-સર્વજ્ઞો સર્વ પ્રમાણોની આદિ કહે છે. ॥૬૪॥

માવાર્થ:—ઉત્સેધાંગુલનું પ્રમાણુ પ્રાપ્ત કરવામાં આગળ કહેવાતાં ઉત્સેધાંગુલદક્ષિણા આદિ પ્રમાણોમાં સર્વથી પ્રથમ પ્રમાણુ પરમાણુ છે, કારણ કે પરમાણુથીજ પ્રમાણુભેદોની શરૂઆત થાય છે, અને આદિ પ્રમાણુ રૂપ પરમાણુ એટલો અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે કે જેને અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી પણ છેદી લેહી શકાય નહિ, એવા સૂક્ષ્મ પરમાણુને શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો સર્વ પ્રમાણોની (ઉત્સેધાંગુલ-દક્ષિણા આદિ પ્રમાણુ ભેદોની) આદિ કહે છે. પુનઃ કહેવામા ભે કે સૂક્ષ્મ પરમાણુ છે તોપણ એ અનન્તપ્રદેશો સ્કંધજ બાણુવો, પરન્તુ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો પ્રારંભરૂપ અથવા એક અણુરૂપ પુદ્ગલ પરમાણુ તો નૈશ્ચયિક પરમાણુ છે, અને પ્રમાણોની આદિમાં ગણાતો પરમાણુ તો વ્યવહાર પરમાણુ છે, અને તે અનન્ત અણુઓનો પિડ-સ્કંધ છે. ॥૬૪॥

અવતરણ—પ્રમાણોની આદિવાળા પરમાણુને વ્યવહારપરમાણુ કહ્યો તો શું પરમાણુ પણ વ્યવહારિક ને નૈશ્ચયિક હોય છે? એ

પ્રશ્નના સમાધાનવાળી આ ગાથા કહે છે—

પરમાણુ સો દુવિહો સુહુમો તહ વવહારિઓ ચેવ । સુહુમો ચ અપ્પણ્સો વવહારનણ્ણંતંઓ સંધો ॥૧૫॥

માર્ચાર્ય—જે પરમાણુ કહેવાય છે તે પણ એ પ્રકારનો છે, સૂક્ષ્મપરમાણુ (નિશ્ચય પરમાણુ), તેમજ વ્યવહાર પરમાણુ. એમાં મૂક્ષ્મ પરમાણુ તે અપ્રદેશી છે, અને વ્યવહારનયથી જે પરમાણુ કહેવાય છે તે અનન્તપ્રદેશી સંકંધ છે ॥૯૫॥

નાર્ચાર્ય —દસ=સર્વેત્દિદૃષ્ટ અણુ=ગણુ તે પરમાણુ, એ અર્થ પ્રમાણે એક આણુ તે પરમાણુ છે, કે જે પુદ્ગલોમાં અન્તિમ કારણ છે, કારણ કે પરમાણુની દૃત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી. પુનઃ એ પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાદિ કાર્યનું લિંગ-હિતુ છે, માટે પરમાણુ એ અન્તિમ કારણ છે, અને પરમાણુ આદિની ખનતા દ્વિપ્રદેશી આદિ સંકંધો કારણ અને કાર્ય બન્ને છે. જેમ દ્વિપ્રદેશી સંકંધ એ પરમાણુનું કાર્ય છે, અને ત્રણ પ્રદેશી સંકંધનું કારણ છે, ત્રિપ્રદેશી સંકંધ દ્વિપ્રદેશીનું કાર્ય છે, અને ચતુઃપ્રદેશીનું કારણ છે. એ પ્રમાણે પરમાણુ ગિતાયના સર્વ પુદ્ગલો ઉત્તરોત્તર કારણ કાર્યરૂપ છે, તેવી રીતે પરમાણુ કોઈનું કાર્ય નથી પરન્તુ દ્વિપ્રદેશાદિનું કારણ તો છે ૪.

પ્રશ્ન—જો તો રીતે પરમાણુ સર્વનું અન્તિમ કારણ છે, તો સર્વ પ્રમાણોનો આદિ પરમાણુ કેમ નહિ, અનન્તપ્રદેશો સંકંધનેજ પ્રમાણોનો આદિ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—જો કે પુદ્ગલ ભેદોમાં સર્વથી આદિભેદ—પ્રથમભેદ પરમાણુ છે, પરન્તુ એ નિશ્ચયિકપરમાણુ વ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવતો નથી, ઉપયોગમાં આવનાર તો અનન્તપ્રદેશી સંકંધ જ હોય છે, જેથી વ્યવહારોપયોગી પ્રમાણોમાં નિશ્ચયિક પરમાણુને આદિ પ્રમાણુ ન ગણતાં વ્યવહારપરમાણુ કે જે અનન્તપ્રદેશના સંકંધરૂપ છે તેને આદિ પ્રમાણુ ગણ્યો છે. ॥૯૫॥

અને ૧ અંગુલ પહોળો હોય છે તે પ્રતર અંગુલ, બરાબમાં વા ઉચ્ચાર્ધમાં એક પ્રદેશીજ હોય છે. તથા અંગુલવર્તી આકાશ પ્રદેશોનો ધન કરતાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલા પ્રદેશોનો ધનચોરસ તે ઘન અંગુલ. એમાં લાંબાઈ પહોળાઈ અને બરાબ ત્રણ અંગુલ પ્રમાણ હોય છે. જેમ ૦૦૦ આ રીતે ત્રણ આકાશપ્રદેશની પકિત તે સૂચિઅંગુલ, :::: આ રીતે ૮ પ્રદેશો તે પ્રતરાંગુલ અને ઉપરાઉપરી ત્રણ પ્રતર તે ધનાંગુલ, જેમાં ૨૭ આકાશપ્રદેશ હોય છે ॥૮૩॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથાથી ઉત્તરેષ્ઠાંગુલની ક્રમવૃદ્ધિ દર્શાવાય છે—

સરથેણ સુતિસ્વેણ વિ છેતું મેતું ચ જં કિર ન સક્ષા । તં પરમાણું સિદ્ધા વયંતિ આદં પમાણાણં ॥૯૪॥

ગાથાર્થ:—અત્યંત તીક્ષ્ણ શસ્ત્રવડે પણ નિશ્ચય જે છેદી લેદી શકાય નહિ એવો પરમાણુ હોય છે, અને એવા પરમાણુને સિદ્ધ પુરૂષો—સર્વજ્ઞો સર્વ પ્રમાણોની આદિ કહે છે. ॥૮૪॥

માવાર્થ:—ઉત્તરેષ્ઠાંગુલનું પ્રમાણ પ્રાપ્ત કરવામાં આગળ કહેવાતાં ઉત્તરેષ્ઠશ્લક્ષિષ્ણુ આદિ પ્રમાણોમાં સર્વથી પ્રથમ પ્રમાણ પરમાણુ છે, કારણ કે પરમાણુથીજ પ્રમાણભેદોની શરૂઆત થાય છે, અને આદિ પ્રમાણ રૂપ પરમાણુ એટલો અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે કે જેને અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી પણ છેદી લેદી શકાય નહિ, એવા સૂક્ષ્મ પરમાણુને શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો સર્વ પ્રમાણોની (ઉત્તરેષ્ઠશ્લક્ષિષ્ણુ આદિ પ્રમાણ ભેદોની) આદિ કહે છે. પુનઃ કહેવામા ભો કે સૂક્ષ્મ પરમાણુ છે તોપણ એ અનન્તપ્રદેશી સ્કંધજ બાણુવો, પરન્તુ પુદ્ગલાસ્તિતકાયનો પ્રારંભરૂપ અથવા એક આણુરૂપ પરમાણુ નહિ, કારણ કે તે એક આણુરૂપ પુદ્ગલ પરમાણુ તો નૈશ્વર્યિક પરમાણુ છે, અને પ્રમાણોની આદિમાં ગણાતો પરમાણુ તો વ્યવહાર પરમાણુ છે, અને તે અનન્ત આણુઓનો પિડ-સ્કંધ છે. ॥૮૪॥

અવતરણ—પ્રમાણોની આદિવાળા પરમાણુને વ્યવહારપરમાણુ કહ્યો તો શું પરમાણુ પણ વ્યવહારિક ને નૈશ્વર્યિક હોય છે ? એ

અવતરણ—અનન્ત પરમાણુઓથી બનેલો વ્યવહારી આણુ પણ ને (૯૪ મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે) છેદી ભેદી શકાય એવા નથી તો શું અનન્ત પરમાણુથી બનેલા સર્વે સ્કંધો એવા હોય છે ? કે કેટલાં છેદી ભેદી શકાય એવા પણ સ્કંધો હોય છે ? તે કહે છે—

સંધોઽણંતપણ્સો અત્યેગદ્ઓ જયમ્મિ છિજ્જેના । મિજ્જેજ વણ્વદ્ઓ નો છિજ્જે નો વ મિજ્જેના ॥૧૭॥

માનાય—આ ૪ગતમાં કેટલાક અનન્તપ્રદેશી સ્કંધો એવા છે કે જે છેદી શકાય છે, અથવા ભેદી શકાય છે, અને કેટલાક અનન્તપ્રદેશી સ્કંધો એવા પણ છે કે જે છેદી શકાતા નથી તેમજ ભેદી શકાતા પણ નથી ॥૯૭॥

માર્ગ—પરમાણુઓ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધો યાવત્ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો અને અસંખ્યપ્રદેશી સ્કંધો એ સર્વ સ્કંધો પાંચ ઇન્દ્રિયોને અગ્રાહ્ય છે, સૂક્ષ્મ છે અને છેદી ભેદી શકાય એવા નથી. તે ઉપરાન્તના કેટલાક અનન્તપ્રદેશી સ્કંધો તે પાંચ ઇન્દ્રિયોને અગ્રાહ્ય સૂક્ષ્મ અને છેદી ભેદી શકાય તેવા નથી, પરન્તુ તે ઉપરાન્તના કેટલાક અનન્તપ્રદેશી સ્કંધોમાંના કેટલાક સ્કંધો ગાદર પરિણામી અને કેટલાક સ્કંધો સૂક્ષ્મપરિણામી છે જેથી જે સ્કંધો ગાદરપરિણામી છે તેજ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય તથા છેદી શકાય એવા હોય છે, માટે જે છેદી ભેદી ન શકાય એવા અનન્તપ્રદેશી સૂક્ષ્મ સ્કંધને જ અહિં વ્યવહારી પરમાણુ કહ્યો છે, અને ત્યાં પ્રારંભીને ઉત્સેધાંગુલ આદિ પ્રમાણોમાં એ વ્યવહારી આણુ કારણ ભૂત છે. ॥૯૭॥

અવતરણ—છેદી ભેદી ન શકાય એવા સૂક્ષ્મપરિણામી સ્કંધને પૂર્વ ગાથામાં વ્યવહારી પરમાણુ તરીકે ગણીને હવે છેદી ભેદી શકાય એવા ગાદર પરિણામી સ્કંધો કે જે શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષિગુણથી ઉપરના છે અને ઉત્સેધાંગુલનું પ્રમાણ બનવામાં નિમિત્તભૂત છે તેવા ગાદર પરિણામી સ્કંધો અથવા પ્રમાણભેદોને આ ગાથામાં કહે છે—

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથામાં એ પ્રકારના પરમાણુ કહીને હવે આ ગાથામાં વ્યવહારી પરમાણુવડે ઉત્કલ્પશુદ્ધિદક્ષિણા આદિ ઉત્તરોત્તર પ્રમાણુલેહો ને રીતે બને છે તે કહેવાય છે—

પરમાણુ ય અણંતા સહિયા ઉસ્સપ્પહસપ્પિહયા પક્કા। સાઽણંતગુણા સંતી સસપ્પિહયા સોઽણુ વવહારી ॥૧૬॥

ગાયાર્થઃ—અનન્ત પરમાણુ વાળી એક ઉત્કલ્પશુદ્ધિદક્ષિણા, અને એવી અનન્તગુણી ઉત્કલ્પશુદ્ધિદક્ષિણાઓ એકત્ર થઈ છતી એક શ્લક્ષણશુદ્ધિદક્ષિણા થાય છે, અને એ શ્લક્ષણશુદ્ધિદક્ષિણા તે પણ વ્યવહારીપરમાણુ કહેવાય. ॥૮૬॥

માવાર્થઃ—અનન્ત વ્યવહારી પરમાણુઓ મળીને ૧ ઉત્કલ્પશુદ્ધિદક્ષિણા થાય છે, ઉત્ત્વ=પ્રગળતાએ—અત્યન્ત શ્લક્ષણ=સૂક્ષ્મ-બારીક શ્લક્ષિણા=ન્હાના માપવાળી તે ઉત્ત્વશ્લક્ષિણા. અર્થાત્ આગળ કહેવાતા સર્વ પ્રમાણોમાં અતિશય ન્હાના પ્રમાણુવાળી તે ઉત્ત્વ યુનઃ એવી અનન્તગુણ ઉત્કલ્પ મળીને ૧ શ્લક્ષણશ્લક્ષિણા થાય છે, એ પણ અહિ વ્યવહારી પરમાણુ કહેવાય.

પ્રશ્નઃ—જે અનન્ત પરમાણુની એક ઉત્કલ્પ થઈ છે તે અનન્તમાંનો દરેક પરમાણુ વ્યવહારી પરમાણુ પ્રથમજ કહ્યો છે, અને આ શ્લક્ષણશુદ્ધિદક્ષિણાને પણ યુનઃ વ્યવહારી પરમાણુ કહ્યો, તેા એ રીતે વ્યવહારી પરમાણુ એ વાર કેમ કહ્યો ?

ઉત્તરઃ—શ્લક્ષણશુદ્ધિદક્ષિણાને વ્યવહારી પરમાણુ કહ્યો તે ઉપચારથી કહ્યો છે, કારણ કે એ વ્યવહારી પરમાણુ બનવામાં આદિ કારણુ એથી ન્હાનો વ્યવહારિક પદમાણુ છે, માટે પ્રથમ કહેલો વ્યવહારી આણુ પ્રમાણોની આદિરૂપ અને પ્રાયઃ સૂક્ષ્મ હોવાથી અનુપચારિત વ્યવહારી પરમાણુ છે, અને બીજી વાર કહેલો વ્યવહારી પરમાણુ પ્રાયઃ બાહર છે, અને લોકદષ્ટિએ વિચારતાં એજ બાહર આણુ પરમાણુ છે, માટે વ્યવહારિકપરમાણુ છે, અથવા ઉપચારથી વ્યવહારિકપરમાણુ છે, [વૃત્તિમાં એને ઉપચારથી વ્યવહારી પરમાણુ કહ્યો છે]. ॥૮૬॥

અટ્ટવ ય જવમજ્ઞાણિ, અંગુલં હૃદ્વ અંગુલા પાઓ । પાયા ય દો વિહત્થી, દો ય વિહત્થી ભવે હૃત્યો ॥૧૬॥

પાઘાત્યઃ—આઠ યવ મધ્યનો અશુભ, છ અશુભનો પાદ-પગ, બે પગની વેંત, અને બે વેતનો ૧ હાથ થાય છે, અને બે હાથની કુક્ષી થાય છે. ॥૯૯॥

માઘાત્યં—આઠ યવમધ્યનો ૧ ઉત્તેષાંગુલ, ૬ ઉત્તેષાંગુલનો એક પગ એટલે પગની પહોળાઈ, એવા બે પગની એક વેંત અને બે વેંતનો એક હાથ. એ રીતે ૨૪ અંગુલનો ૧ હાથ થાય, અને ૧૨ આંગળની ૧ વેંત થાય. તથા ગાથામા કુક્ષીપ્રમાણ કહ્યું નથી તે। પણ અધ્યાહારથી “બે હાથની ૧ કુક્ષી” એ પ્રમાણે કુક્ષીપ્રમાણ બતાવું, દરમી ગાથામાં આ અંથમાં કુક્ષી ભેદ પ્રદેશ છે, તેમજ આગમોમાં પણ કુક્ષિપ્રમાણ કહ્યું છે, એ રીતે ઉત્તેષાંગુલ આદિ કેટલાક પ્રમાણભેદો કહ્યા. ॥૯૯॥

અવતરણ—કુક્ષિપ્રમાણથી આગળ પણ સ્થૂ પ્રમાણભેદો છે તે કહે છે—

ચત્વૃત્યં પુણ ધણ્યં, દુન્નિ સહસ્તાઈ ગાટયં તેસિં । ચત્તારિ ગાટયા પુણ, જોયણમેગં મુણેયવં ॥૧૦૦॥

માઘાત્યં—પુનઃ ચાર હાથનો ધનુષ, તે બે હજાર ધનુષનો ૧ ગાઉ, અને ચાર ગાઉનો એક યોજન બાણવો. ॥૧૦૦॥
માઘાત્યં—બે કુક્ષિ અથવા ચાર હાથનો ૧ ધનુષ અથવા ૯૬ અંગુલનો એક ધનુષ, તેવા ૨૦૦૦ ધનુષ એટલે ૮૦૦૦ (આઠ હજાર) હાથનો એક ગાઉ, અને ચાર ગાઉ એક યોજન. વિભાગપ્રમાણ સંબંધિ આ અંથની જ દરમી મૂળ ગાથામા યોજનથી આગળ બે કે ત્રેણિ પ્રતર આદિ પ્રમાણો કહ્યાં છે, પરંતુ હવેનાં શરીર માપવાના ઉપયોગમાં આવતા આ ઉત્તેષાંગુલજન્ય પ્રમાણભેદોમા તેનો કંઈપણ ઉપયોગ નથી, શરીરોનાં માપ યોજન સુધીના વિભાગપ્રમાણથી થઈ શકે છે માટે આદિ યોજન મુખીનાજ વિભાગપ્રમાણો કહ્યા છે. ॥ ૧૦૦ ॥

પરમાણૂ તસરેણૂ રહરેણૂ અગયં ચ વાલસ્સ । લિખ્વા જૂયા ય જવો, અટ્ટગુણવિવહિયા કમસો ॥૯૮॥

ગાથાર્થ:—પરમાણૂ-ઉધ્વરેણૂ-ત્રસરેણૂ-વાણનો અગ્ર (વાલાગ્ર), લીખ, જૂ, જવ એ અનુક્રમે આઠ આઠ ગુણુ વધતા પ્રમાણુવાળા છે. ॥૬૮॥

માવાર્થ:—પૂર્વોક્ત શ્વશ્વશ્વદક્ષિણ રૂપ વ્યવહારી આઠ પરમાણુ મળીને ૧ ઉર્ધ્વરેણુ થાય. ગાથામાં બેકે ઉધ્વરેણુ કહ્યો નથી તોપણ પરમાણુના ઉપલક્ષણથી ઉધ્વરેણુ પણ ગ્રહણ કરવો, કારણ કે સિદ્ધાન્તમાં અનેક સ્થાને ઉધ્વરેણુ કહ્યો છે, અને યુક્તિ-યુક્ત પણ છે. તે ઉધ્વરેણુથી આઠ ગુણુ પ્રસરેણુ, તેથી આઠ ગુણુ વાલાગ્ર, તેથી આઠ ગણી લીલ, તેથી આઠ ગુણી જૂ અને તેથી આઠગુણુ યવ. એ રીતે અનુક્રમે આઠ આઠ ગુણુ પ્રમાણુલેદો બાણુવા.

અહિ બાળીમાથી ધરમાં પડતા દીર્ઘ સૂર્યપ્રકાશમાં ઉડતા રજકણો તે ઉર્ધ્વરેણુ, વાયુની પ્રેરણાથી ઉડતો રજકણ તે ત્રસરેણુ, આદાતા રથના ચક્રથી ઉખડતા રજકણ તે રથરેણુ, આઠ રથરેણુનો કુરૂક્ષેત્રના યુગલિકનો એક વાલાગ્ર, તેથી આઠગુણુ હરિવર્ષરમ્બક્ર શ્વેત્રના યુગલિકનો વાલાગ્ર, તેથી આઠગુણુ હિમવંત હિરણ્યવંત યુગલિકનો એક વાલાગ્ર, તેથી આઠગુણુ મહાવિદેહ મનુષ્યનો વાલાગ્ર, તેથી આઠગુણુ ભરતૈરવત મનુષ્યનો વાલાગ્ર, એ પ્રમાણુ વાલાગ્ર લિન્ન લિન્ન પ્રમાણુના છે તો પણ સામાન્યથી અહિ ભરતૈરવત મનુષ્યનો વાલાગ્ર ગ્રહણ કરવો. તેથી અનુક્રમે આઠગુણી લીખ જૂ ને જવ તો પ્રસિદ્ધ છે. એમાં ‘જવ’ શબ્દથી જવ ધાન્યના દાણાના મધ્ય ભાગની બડાઇ સમજવી. ॥૬૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં વ્યવહારી પરમાણુથી જવ સુધી કહીને હવે ત્યાર બાદ આગળ કયા કયા પ્રમાણુલેદ છે ? તે આ ગાથામાં કહે છે—

ઉત્તેષાંગુલ નેટલીજ છે તે પ્રતરપ્રમાણાંગુલીની લંબાઈ બધુવી. પૃથ્વી પર્વતાદિનાં પ્રમાણ, પ્રતરપ્રમાણાંગુલથી થાય છે, પરન્તુ સૂચીપ્રમાણાંગુલ વડે નહિ. [એ પ્રમાણે વૃદ્ધ સપ્રદાયથી અને અન્ય શાસ્ત્રોથી બાણવામાં આબ્યું છે, તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ બલિ—વૃત્તિ:]
 ભરતચક્રવર્તીના ૬ અંગુલનો (પ્રમાણઅંગુલનો) ૧ પાદ-પગ, એ પદની વેંત, ૨ વેંતનો હાથ, ૨ હાથની કુક્ષી, ૨ કુક્ષીનો અથવા ૪ સ્ત્રાવનો ધનુષ, ૨૦૦૦ ધનુષનો ૧ પ્રમાણગાઉ, અને ૪ ગાઉનો એક પ્રમાણાંગુલી યોજન. ॥૧૦૧॥

અપ્તરણઃ—પ્રમાણાંગુલ વડે પૃથ્વી પર્વતો આકાશ ઇત્યાદિ ક્ષેત્રનું માપ થાય છે, અને શ્રેણિ પ્રતર આદિ પ્રમાણો ક્ષેત્રનાંજ છે તેથી આ વિભાગપ્રમાણમાં શ્રેણિ પ્રતર આદિ પ્રમાણલેહો કહેવાય છે, (કે જે વિભાગપ્રમાણની મૂળ ગાથા ૯૨મીમા કહેલ છે).

તેણંગુલેણં જં જોયણં તુ ઇત્તો અસંલગુણયારો । સેઢી પયરં લેગો, લોગાડણંતા અલોગો ય ॥૧૦૨॥

ગાયાર્યઃ—તે પ્રમાણ અંગુલ વડે જે યોજનપ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા યોજનથી અસંખ્યગુણ યોજનની ૧ શ્રેણિ, તેથી અસંખ્યગુણ શ્રેણિનું ૧ પ્રતર, તેવાં અસંખ્યગુણ પ્રતરોનો ૧ લોક, અને તેવા અનન્તલોકનો અલોક છે. ॥૧૦૨॥

માતાર્યઃ—ઉત્તેષાંગુલથી પ્રમાણઅંગુલ ૪૦૦ ગુણો છે, જેથી ઉત્તેષાંગુલી યોજનથી પ્રમાણાંગુલી યોજન પણ ૪૦૦ ગુણો ગોટે છે, એવા અસંખ્ય પ્રમાણાંગુલી યોજન દીર્ઘ ધનીકૃત સમચોરસ લોકાકાશની ૧ આકાશપ્રદેશપંક્તિ—શ્રેણિ કહેવાય છે. અર્થાત્ અનિયત પ્રમાણવાળા ૧૪ રન્ન્યુ ઉચા અને અનિયત લંબાઈ પહોળ ઇવાળા લોકાકાશને છુદ્ધિવડે સર્વ બાબુથી સરખા પ્રમાણવાળો ઘન બનાવતાં ૭ રન્ન્યુ ઉચો ૭ રન્ન્યુ લાગો ૭ રન્ન્યુ પહોળો થાય છે, જેથી એ ઘનલોકની દરેક શ્રેણિ ૭ રન્ન્યુ લાંબી અને ૧ પ્રદેશ જાડી હોય છે. પુનઃ એવી એક શ્રેણિમા જેટલા આકાશપ્રદેશ છે તેટલી શ્રેણિઓ એકજ સપાટીમાં લગોલગ રહેલી હોય

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ઉત્સેધાંગુલ અને પદ આદિ [પાદ વેંત આદિ] ક્ષેત્રપ્રમાણ કે જે ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણના પશુ હોય છે તે કહીને પ્રમાણઅંગુલ, તથા પ્રમાણાંગુલથી બનતા પાદ વેંત આદિ ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે—

ઉત્સેધંગુલમેગં, હવદ્ પમાણંગુલં દુપંચસયં । ઓસપ્પિણીઐ પદમસ્સ અંગુલં ચક્કવદ્દિસ્સ ॥૧૦૧॥

ગાથાર્થ:—એ પાચસો ઉત્સેધાંગુલ [૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલ] મલીને એક પ્રમાણાંગુલ થાય છે, અને એ પ્રમાણ અંગુલ અવસર્પિણીના પહેલા ચક્રવર્તીનું હોય છે. ॥૧૦૧॥

માવાર્થ—૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલનું ૧ પ્રમાણાંગુલ કહ્યું અને તે પ્રમાણાંગુલ જેવડું અંગુલ અવસર્પિણીના પહેલા ચક્રવર્તીનું હોય છે, જેમ આ અવસર્પિણીમાં ભરત ચક્રવર્તીનું ૧ અંગુલ ૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલ જેવડું હતું.

પ્રશ્ન:—અવસર્પિણીના પહેલા ચક્રવર્તી અથવા પહેલા તીર્થકરના શરીરની ઉંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ એટલે ૯૬ અંગુલના ધનુષ પ્રમાણે ૫૦૦X૯૬=૪૮૦૦૦ (અડતાલીસ હજાર) ઉત્સેધાંગુલ હતી, અને એજ ઉંચાઈ પોતાના અગુલથી ૧૨૦ અગુલ હતી, કારણકે પહેલા તીર્થકર વા ચક્રવર્તીની ઉંચાઈ પોતાના અંગુલથી ૧૨૦ આત્માંગુલ હોય છે, તે એ રીતે ૪૮૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલને ૧૨૦થી ભાગ આપતા ભરતચક્રવર્તીના ૧ અગુલ (પ્રમાણાંગુલ) ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ જેટલો થાય છે તે અહિં ૧૦૦૦ ગુણિત કહો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર:—ભરતચક્રીનું પ્રમાણ અંગુલ લગભગમાં તે બે કે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલ જ છે, પરંતુ પ્રમાણાંગુલની ૨૥ અગુલ પહેલાઈ પશુ છે, માટે બે પહેલાઈ રહિત ગણીએ તે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુલનું પ્રમાણાંગુલ છે, અને પહેલાઈના ગુણાકાર સાથે ગણીએ તે ૪૦૦X૨૥=૧૦૦૦ ઉત્સેધાંગુલનું એક સૂચીપ્રમાણાંગુલ થાય છે, અને એ ક્ષેત્રકળના હિસાબે બાણુવું. વાસ્તવિક લંગાઈ ૪૦૦

અવતરણ—ઉત્સેધાશુભ આદિ ત્રણ અંગુલભેદ શ્વેત્રપ્રમાણના છે, તેથી એ ત્રણ વડે જે જે શ્વેત્ર મપાય છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

દેહસ્ત કસપ્ત્વેણ ડ, ગિહ સચળાઈ ચ આચમાણેણં । દીબુદહિભવણવાસા, લેત્તપમાણં પમાણેણં ॥૧૦૪॥

ગાથાએ—શરીરનો ઉત્સેધ (શરીરની ઉચ્ચાઈ) ઉત્સેધઅંગુલવડે મપાય છે, ઘર શય્યા વિગેરે વસ્તુઓ આત્માંગુલના પ્રમાણ વડે મપાય છે, અને ક્ષીપ સમુદ્ર ભવનો શ્વેત્ર એ સર્વનું પ્રમાણ પ્રમાણાંગુલવડે થાય છે. ॥૧૦૪॥

માચાર્ય—નારકનું ૫૦૦ ધનુષનું દેવનું ૫ હાથનું, મનુષ્યનું ૩ ગાઉનું અને તિર્યચનું સાથિક ૧૦૦૦ યોજન શરીર કદ છે તે ધનુષ હાથ ગાઉ ને યોજન ઉત્સેધાંગુલથી જણવા. તથા ઘર આસન શય્યા આદિક વસ્તુઓનાં માપ તે તે વખતના મોટા મહાશિપતિઓના (અકલ્પી વાસુદેવ વિગેરે પૃથ્વી ભોક્તાઓના) અંગુલના માપથી થાય છે, અને ક્ષીપનાં પ્રમાણ સમુદ્રના પ્રમાણ ભવનોનાં પ્રમાણ વિમાનોનાં પ્રમાણ ભરત આદિ શ્વેત્રોના પ્રમાણ, ચૌદ રત્નયુદોકનું પ્રમાણ પર્વતોનાં પ્રમાણ નદીઓનાં પ્રમાણ સદૈવરોનાં પ્રમાણ જગતીઓનાં પ્રમાણ ઇત્યાદિ શ્વેત્રપ્રમાણો પ્રમાણાંગુલથી (ઉત્સેધથી ૪૦૦ ગુણ પ્રમાણથી) થાય છે. ॥ इति प्रमाणांगुलम् ॥ સમાપ્ત ચ લેચપ્રમાણમ્ ॥૧૦૪॥

અવતરણ—વિભાગ પ્રમાણમાં અન્તર્ગત દ્રવ્યપ્રમાણ આદિ ૪ વિભાગપ્રમાણોમાં દ્રવ્યપ્રમાણ અને શ્વેત્રપ્રમાણ કહીને હવે

જાત ભાગનુ ૨૧૩૫ કહેવાય છે—

કાલોત્તિ ચ પ્લગવિહો, કાલવિમાગો ચ હોઙ્ગેગવિહો । સમયાવલિયાઈઓ, અણંતકાલોત્તિ પાચવ્વો ॥૧૦૫॥

અને જેટલું થાય તેટલું સર્વ ક્ષેત્ર તે ૧ પ્રતર કહેવાય, એ પ્રતર ૭ રબળુ લાંબુ ૭ રબળુ પહોળું સમચોરસ હોય છે, અને બીજું કોઈ આકાશપ્રદેશ જેટલું છે. પુનઃ એ પ્રતરમાં જેટલી શ્રેણિઓ છે અથવા કોઈ શ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ છે, તેટલાં પ્રતરો ઉપરાઉપરી ધર્મીઅંધ કરવાથી ઘનલોક થાય છે, જેથી એવા ઘનલોકનું પ્રમાણ ૭ રબળુ લાંબુ પહોળું ને ઉચુ સમ ધન હોય છે. એવા અનન્ત લોકાકાશ પ્રમાણ એક અલોક છે, કે જેનું પ્રમાણ અનન્ત ચોજન લાંબો પહોળો બીડો અને સર્વ મધ્યમાં લોકાકાશ જેવડા પોલાણવાળો અને લોકાકાશથી ચારે તરફ સર્વ બાળુ એ નકર ગોળ ઢડા સરખો છે, જેમાં કેવળ આકાશ સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ નથી. ॥૧૦૨॥

અવતરણ.—એ રીતે ઉત્તસેધ અંગુલ અને પ્રમાણ અંગુલનું સ્વરૂપ તથા તેનાથી બનતા પ્રમાણભેદો કહીને હવે આ ગાથામાં આત્માંગુલનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

જે જમ્મિ જુગે પુરિસા, અટ્ટસયંગુલસમૂસિયા હુતિ । તેસિ સયમંગુલં જં, તયં તુ આયંગુલં હોઈ ॥૧૦૩॥

નાથાર્થ:—જે યુગમાં (જે કાળમાં) જે પુરૂષો પોતાના અંગુલવડે એકસો આઠ અંગુલ ઉંચા હોય, તેઓનું પોતાનું જે અંગુલ તે આહિ આત્માંગુલ ગણાય છે. ॥૧૦૩॥

માત્રાર્થ:—સુખમદુઃખમાહિ કાળમાં ચક્રવર્તી વાસુદેવ વિગેરે રાજપુરૂષો વા સુલક્ષણ પુરૂષો પોતાના અંગુલવડે ૧૦૮ અંગુલ ઉંચા હોય છે, માટે તેવા સુલક્ષણ પુરૂષોનું અંગુલ તે આત્માંગુલ. અહિ ‘પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચાઈવાળા પુરૂષો’ એમ કહેવાથી ઉત્તમ લક્ષણવાળા પુરૂષોજ અહણ કરવા, જેથી લક્ષણશાસ્ત્રમાં કહેલાં પ્રમાણ આદિ લક્ષણોવાળા પુરૂષોનું પોતાના અંગુલથી સંપૂર્ણ ૧૦૮ અંગુલ ઉંચા હોય, અથવા કિચિત ન્યૂનાધિક હોય તેપણ તેઓનું અંગુલ તે આત્માંગુલ કહેવાય.

માથાએ—તેનો વિભાગ ન થઇ શકે એવો અતિસૂક્ષ્મ) જે કાળ તે સમય બાણવો, અને તેવા અસંખ્યસમયોની
 ૧ ગતિવિજ્ઞા. તથા તેની અંખ્યાત આવલિક્ષ્ણોનો ? આમોચ્છવામ થાય છે. ॥૧૦૬॥

માનાર્થ.—કમળના ૧૦૦ પત્ર વેધવાના દૃષ્ટાન્તે તથા છર્ણુ વસ્તુ ફાડવાના દૃષ્ટાન્તે અનેક દૃષ્ટાન્તો જે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ
 છે ને દૃષ્ટાન્તોવડે અતિ સૂક્ષ્મ કાળવિભાગ કે જેના જે વિભાગ કેવલિ ભગવંતે પણ જોયા બાણ્ય નથી તેવા અતિસૂક્ષ્મ નિર્વિ-
 ભાન્ન કાળનું નામ મન્ય તેવા 'અસંખ્ય સમયોની ૧ આવલિક્ષા, અને એવી અંખ્યાતી આવલિક્ષાનો ૧ શ્વાસોચ્છવાસ.
 (X ૧૬૭૭૭૨૧૬-૩૭૭૩=૪૪૬૬૩૩ આવલિક્ષાનો એક ઉચ્છવાસ), એમાં ૨૨૨૩ સાથિક આવલિક્ષાનો એક ઉચ્છવાસ ને એટલ-
 તીજ આવલિક્ષાનો ૧ નિશ્ચય એ પ્રમાણે આવલિક્ષાથી શ્વાસોચ્છવાસનું પ્રમાણ કહ્યું ॥૧૦૬॥

પરમગજ—પૂર્વ ગાથામાં અંખ્યાત આવલિક્ષાનો એક શ્વાસોચ્છવાસ કહ્યો તે ગમે તે પુરૂષનો કે કોઈ અમુકનો શ્વાસોચ્છવાસ ?
 તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે—

દ્વદ્વડગલ્લુસ્સાસો, एसो पाणुत्ति सन्निओ एक्को। पाणू य सत्त थोवो थोवा सत्तेव लवमाहू ॥૧૦૭॥

નાથાર્થ.—કદ (આનંદો) અને અનવકલ્પ (નિરોગી) પુરૂષનો જે શ્વાસોચ્છવાસ તેજ અહિં પ્રાણ નામનો એક શ્વાસો-
 ચ્છવાસ બાણવો, તથા એવા ગત પ્રાણનો એક સ્તોક અને સાત સ્તોકનો એક લવ કહ્યો છે. ॥૧૦૭॥

૧ અસંખ્યવાનું અંખ્યાતી ગોથા જગત્તે ગુપ્ત અમખ્યાન નેટલા સમયોની ૧ આવલિક્ષા થાય છે.

પરમગજમાં અમખ્યાતની અટલા ઉપાદિ કાળમે, તથા પણ સોડી મત્ત મદ્દો ગાથામાં ૧૬૭૭૭૩૧૬ આવલિક્ષાનો ૧ મુહર્ત્ત કલ્પો છે, અને
 નિર્વિભાગ પાણુચ્છવાસ પ્રમાણ થાય છે.

ગાથાર્થ.—કાળ સામાન્યથી એકજ પ્રકારનો છે, અને વિભાગકાળ અનેક પ્રકારનો છે, અને તે સમય આવલિ આદિ વિભાગવાળો અનન્તકાળ સુધી જાણવો. ॥૧૦૫॥

માવાર્થ.—સામાન્યથી કાળ એકજ પ્રકારનો છે, કારણ કે સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુ સામાન્યથી ૧ પ્રકારની ને વિશેષધર્મવડે અનેક પ્રકારની ગણાય છે, તેમ કાળ સામાન્ય ધર્મે એક પ્રકારનો છે, પરન્તુ વિભાગથી એટલે વિશેષ ધર્મોથી અનેક પ્રકારનો છે. તે વિશેષધર્મ અથવા વિશેષભેદ સમય આવલિ પ્રાણ સ્તોક લવ મુહૂર્ત દિવસ પક્ષ માસ ઋતુ વર્ષ યુગ પદ્યોપમ સાગરોપમ અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળચક્ર ને પુદ્ગલ પરાવર્ત સુધીના છે. પુનઃ એ કાળ અન્તવાળો છે કે અન્ત વિનાનો ? તે બાળતમાં કહે છે કે-અણતકાલ=કાળ અનંત છે એટલે અન્તરહિત છે. ભૂતકાળમાં પણ એનો અન્ત ન હોવાથી અનાદિ છે, અને ભવિષ્યમાં અન્ત થવાનો નથી માટે અનન્ત છે એ રીતે કાળ અનાદિ અનન્ત છે, પરન્તુ સાદિ અનન્ત અથવા અનાદિ સાન્ત નથી, અર્થાત્ કાળ પહેલાં કોઈ વખત નહોતો ને અમુક વખતથી શરૂ થયો એમ નથી, તેમજ ભવિષ્યમાં કોઈ વાર નહિ હોય એમ પણ નથી, માટેજેમ જગત અનાદિઅનંત છે તેમ કાળ પણ અનાદિઅનન્ત છે. કેમકે હજી દ્રવ્ય અનાદિઅનન્ત છે. (અહિં વિદ્યમાનપણે વિચારીએ તો કોઈપણ વખતે કાળ ૧ સમયમાત્રજ હોય છે, કારણ કે પૂર્વસમય વ્યતીત થયો, અને ભાવીસમય હજી આવ્યો નથી એ રીતે એ એ સમયો અવિદ્યમાન હોવાથી વિદ્યમાનકાળ ૧ સમયજ હોય છે, અને તેજ વાસ્તવિક કાળ છે. સમય આવલિ ઇત્યાદિ ભેદો તો કેવળ વ્યવહાર કાળનાજ છે, કે જે કાળ સૂર્યાચંદ્રની ગતિના આધારે છે. ॥૧૦૫॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં વિભાગકાળ અનેક પ્રકારનો કહ્યો તે અનેક પ્રકાર કહેવાય છે—

કાલો પરમનિરુદ્ધો, અવિભાગી તં તુ જાણ સમઓત્તિ । તેઽસંઘા આવલિયા, તા સંઘેજા ય ઝસાસો ॥૧૦૬॥

અનરણ —અહોરાત્રથી ઉપરના કાળભેદો આ ત્રણ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

પન્નરસ અહોરત્તા, પક્ષો પક્ષા ય દો ભવે માસા । દો માસા ઉડસન્ના, તિન્નિ ય રિયત્રો અયણમેગં ॥૧૧૦॥
 દો અયણાદંત્રિસં, તેં દસગુણવદ્વિયં ભવે કમસો । દસ ય સયં ચ સહસ્સં, દસ ય સહસ્સા સયસહસ્સં ॥૧૧૧॥
 વાસસયસહસ્સં પુણ, ચુલસીદ્ધિગુણં હવેજ્જ પુવ્વંગં । પુવ્વંગસયસહસ્સં, ચુલસીદ્ધિગુણં ભવે પુવ્વં ॥૧૧૨॥

માયાર્થ:—પંદર અહોરાત્રનો ૧ પક્ષ (પખવાડી), એ પક્ષનો ૧ માસ છે, એ માસનું નામ ઋતુ છે, અને ત્રણ ઋતુનું ?

અન્ન ધાય છે. ॥૧૧૦॥

એ અયનનું ? વર્ષ, અને ત્યાંથી દસગુણુ વધતાં વધતાં અનુક્રમે આ સંખ્યા (કાળભેદ) થાય છે, દસ સો વર્ષ તે ૧૦૦૦ (ચોક વત્તર વર્ષ), તેથી દસગુણુ ૧૦૦૦૦ (દશ હજાર) વર્ષ, તેથી દશગુણુ તે લગ્ન વર્ષ, ૥૧૧૧॥

તે લાખ વર્ષને વળી ચોર્યામીગુણુ કરતા (૮૪ લાખ વર્ષનું) ? પૂર્વાંગ, અને તેવા ચોર્યામી લાખગુણુ પૂર્વાંગનું પૂર્વ વર્ષ ધાય છે. ॥૧૧૨॥

માયાર્થ:—ગાથાર્થવત્ મુગમ છે. વિશેષ જો કે-લાખથી દસગુણુ દશ લાખ, તેથી દશ ગુણુ કોડ તેથી દસગુણુ દસકોડ હત્યાદિ ગણતરી છે, પરન્તુ તે અંકસંખ્યા જાણવા માટે છે, અહિં તેા કાળપ્રમાણનો અધિકાર હોવાથી દસલાખ કોડ દશકોડ હત્યાદિ સંખ્યાપ્રમાણ ન ગણતાં ૮૪ લાખ વર્ષનું પૂર્વાંગ કહ્યું છે, ને પૂર્વાંગને પૂર્વાંગે ગુણતાં [૮૪૦૦૦૦૦ X ૮૪૦૦૦૦૦ = ૭૦૫૬૦૦૦, ૦૦૦૦૦૦] સિતેર લાખ છપ્પનહજાર કોડ વર્ષ થાય છે. કાળની આ ગણતરી જીવોનાં આયુષ્ય માપવાના ઉપયોગમાં આવે છે,

માત્રાર્થ:—ચિંતામ્રસ્ત તથા પ્રથમ અને વર્તમાનમાં વ્યાધિ વડે પીડિત હોય તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા વડે જર્જરિત હોય તેવા પુરુષો શ્વાસોચ્છવાસ અતિ શીઘ્ર વા અતિ વિલગ્નવો હોવાથી વ્યવસ્થિત હોતો નથી માટે નિશ્ચિત યુવાન નિરોગી અને આનંદી પુરુષનો જે અત્વરિત અવિલામિત શ્વાસોચ્છવાસ તેને શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૧ પ્રાણ રૂપ કાળલેહ તરીકે ગણ્યો છે, એવા સાત પ્રાણુનો ૧ સ્તોક અને ૭ સ્તોકનો ૧ લવ કહ્યો છે. ॥૧૦૭॥

અટુત્તીસં તુ લવા, અદ્વલવો ચેવ નાલિયા હોઈ. દો નાલિયા મુહુત્તો, તીસ મુહુત્તા અહોરત્તા ॥૧૦૮॥

માત્રાર્થ:—આડત્રીશ લવ તથા અર્ધ લવ તે (૨૮) લવની ૧ નાલિકા થાય છે, એ નાલિકાનો [એ ઘડીનો] ૧ મુહૂર્ત થાય છે, અને ત્રીસ મુહૂર્તનો ૧ અહોરાત્ર થાય છે. ॥૧૦૮॥

માત્રાર્થ:—ગાથાર્થવત સુગમ છે. નાલિકા એટલે ૧ ઘડી, ને ૬૦ ઘડીનો દિવસ. [વર્તમાનકાળના આઠ દાઈમ પ્રમાણે ૨૪ મિનિટની ઘડી ને ૨૫ ઘડીનો ૧ કલાક અને ૨૪ કલાકનો એક 'દિવસરાત્ર']. ॥૧૦૮॥

અવતરણ—આ ગાથામાં એક મુહૂર્તના શ્વાસોચ્છવાસ કેટલા હોય ? તે કહે છે—
તિન્નિ સહસ્સા સત્ત ચ, સયાણિ તેસત્તરી ચ ઉસ્સાસા । એવ્કેવ્કસ્સેવઈયા, હંતિ મુહુત્તસ્સ ઉસ્સાસા ॥૧૦૯॥

માત્રાર્થ:—ત્રણ હજાર સાતસોને તહેતેર શ્વાસોચ્છવાસ એકેક મુહૂર્તના બળુવા. ॥૧૦૯॥

માત્રાર્થ:—૭ પ્રાણુનો ૧ સ્તોક અને ૭ સ્તોકનો ૧ લવ હોવાથી એક લવના ૪૯ શ્વાસોચ્છવાસ થાય, પુનઃ એક મુહૂર્તના ૭૭ લવ છે તેથી (૪૯×૭૭=)૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છવાસ ૧ મુહૂર્તમાં થાય છે. ॥૧૦૯॥

૧ પ્રાચીન લોકીક ગણતરી મુજબ ૬૦ વિપળની પણ ને ૬૦ પળની ઘડી ને ૬૦ ઘડીનો દિવસરાત્ર.

[illegible]

— ગાંધી આગળ-ઉપર કંઈ સખ્યા ગણવી છે? તે કહો છો—

तथं एतौ कालो, वासच्छेएण संखमुवयाइ । तेण परमसंखेज्जो, कालो उवमाए नायव्वो ॥११६॥

સંવત્ ૫૬૯૧ કાલા, વાલ્મીકીના રાસપુત્રનાદેવના સંખ્યાત કાળ કહેવાય
માગાર્—જે પ્રમાણે આ કાળ વિનાગ પ્રમાણુ વર્ષ છેકવડે (વર્ષવિભાગ વડે અથવા વર્ષની ગણતરીથી) સંખ્યાત કાળ કહેવાય
છે, અને ત્યાંથી આગળ-ઉપર અમ ખ્યાત કાળ તે પદ્યની ઉપમાવડે બાણુવો. ॥૧૧૬॥
માગાર્—જે પ્રમાણે ૧૦ વર્ષથી શીર્ષગ્રહેલિકા સુધીના વર્ષ સંખ્યાવાળા કાળલેહો [૧૦ વર્ષ ૧૦૦ વર્ષ ૧૦૦૦ વર્ષ

જેમ શ્રી ઋષભદેવનું આયુષ્ય ૮૪૦૦૦૦૦ પૂર્વ [ચોથાસીલાખ પૂર્વનું], સંખ્યાતવર્ષી જીવોનું આયુષ્ય કોડ પૂર્વ વર્ષનું [૧૦૦૦૦૦૦૦ પૂર્વનું] હોય છે. ઇત્યાદિ ॥૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨॥

અદત્તરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પૂર્વ સુધીનું પ્રમાણ કહ્યું, તે તે એક પૂર્વનાં કેટલાં વર્ષ થાય ? તે આ ગાથાથી કહેવાય છે—

પુત્રવસ્સ ડ પરિમાણં, સયરિં ચલુહોતિ કોટિલવલાઓ । હૃપ્પન્નં ચ સહસ્સા, વોદ્ધવ્વા વાસકોટિણં ॥

ગાથાર્થ:—પૂર્વમાં વર્ષનું પ્રમાણ સિત્તેર લાખ અને છઠ્ઠ્યનહજાર કોડ વર્ષ જણાવ્યાં. ॥૧૧૩॥

ભાવાર્થ:—૮૪ લાખને ૮૪ લાખે ગુણતાં ૭૦૫૬૦૦૦ કોડ વર્ષ આવે છે તેટલા વર્ષનું ૧ પૂર્વ જણાવ્યું, અથવા પૂર્વાંગને પૂર્વાંગે ગુણતાં પણ એજ પ્રમાણે આવે. ॥૧૧૩॥

અવત્તરણ:—પૂર્વથી ઉપર પણ કાળની ગણતરી છે તે આ બે ગાથામાં કહે છે—

પુત્રવંગં પુત્રવંપિય, નડયંગં ચેવ હોદ્દ નડયં ચ । નલિણં નલિણં પિય, મહાનલિણં મહાનલિણં ॥૧૧૪॥
પડમં કમલં કુમુયં, તુલિયમહડમવવ હૂહુયં ચેવ । અડયંગ અડય પડયં, તહ સીસપહેલિયા ચેવ ॥૧૧૫॥

ગાથાર્થ:—પૂર્વાંગ-પૂર્વ-નયુતાંગ-નયુત-નલિનાંગ-નલિન-મહાનલિનાંગ-મહાનલિન-પદ્માંગ-પદ્મ-કમલાંગ-કમલ-કુમુદાંગ-કુમુદ-ત્રુટિતાંગ-ત્રુટિત-અડડાંગ-અડડ-અવવાંગ-અવવ-હૂહૂકાંગ-હૂહૂક-અયુતાંગ-અયુત-પ્રયુતાંગ-પ્રયુત-શીર્ષપ્રહેલિકાંગ-શીર્ષપ્રહેલિકા એ કાળની ગણતરીનાં નામ છે. ॥૧૧૪-૧૧૫॥

ભાવાર્થ:—પૂર્વાંગ અને પૂર્વની સખ્યા તેા પ્રથમ કહી છે, અને તેથી આગળની ગણતરી આ પ્રમાણે-પૂર્વને ૮૪ લાખે ગુણતાં

નમતમ્ભઃ—આ ગાથામાં વ્યવસ્થિત દર્શોવાય છે—

જં જોયણવિચ્છિણં, તં તિતુણં પરિણ્ણ સવિસેસં । તં ચેવ ય ઉવ્વિહં, પહં પલિઓવમં નામ ॥૧૧૮॥

માર્થઃ—જે પદ્ય-કૃતો ૧ યોજન વિસ્તારવાળો હોય, અને તે કૃતો પરિધિવડે ત્રિગુણથી કંઇક વિશેષ-અધિક હોય, તેમજ તેટલોજ (૧ યોજનજ) ઉડાહોય તેવા પદ્યનુ નામ પદ્ય કહેવાય, અને (તેની ઉપમાવાળો કાળ તે) પદ્યોપમ કહેવાય. ॥૧૧૮॥

માર્થઃ—જે કૃતો ઉત્તરેધાંતુલ પ્રમાણથી ૧ યોજન લાંબો ૧ યોજન પહોળો ૧ યોજન ઉડો સમવૃત્ત-ધનવૃત્ત હોય, અને તે પરિધિથી-વ્યાસથી (વિસ્તારથી) ત્રણ ગુણો અધિક હોય છે [યોજન ને એક યોજનનો ૬ ફો ભાગ કિચિત ન્યૂન એટલો દોાય છે. ॥૧૧૮॥

અનુવર્ણઃ—જો ધનવૃત્ત પદ્યને જે પ્રકારના રોમખંડથી ભરવામાં આવે છે તે પ્રકાર કહે છે—

પગાહિય વેહિય તેહિયાણ ઉક્કોસ સત્તરત્તાણં । સમ્મટું સંનિચિયં, મરિયં વાલગ્ગકોડીણં ॥૧૧૯॥

માર્થઃ—એક દિવસના ઉગેલા જે દિવસના ત્રણ દિવસના યાવત્ સાત દિવસના ઉગેલા વાલાત્ર કોટિઓથી ઠેઠ સુધી અને ખીનોખીની બંટોલો એવો તે પદ્ય ત્રણવો. ॥૧૧૯॥

માર્થઃ—શીર્ષ મુંડાવ્યા બાદ એક દિવસમાં અથવા યાવત્ ૭ દિવસમાં ઉગેલા વાલાત્ર કોટિઓ વડે કૃતો ભરવો, ત્યાં અમકેટિ એટલે અતિસૂક્ષ્મ એ અર્થ પ્રમાણે કૃવામાં ભરવાના વાળણડ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી જો દરેક રોમખંડનું નામ અહિં “વાલામકેટિ” કહેલ છે. એવી વાલામકેટિઓ વડે ધનવૃત્ત પદ્યને એવી રીતે સંપૂર્ણ સંજ્ઞા અને ગાઢ ભરવો કે દ્વા ઉપરથી

ધૃત્યાદિ કાળભેદ] સંજ્યાત કાળમાં ગણાય, અને તે ઉપરાન્તનો કાળ અસંજ્યકાળ કહેવાય છે, અને તે પદ્યની (કુવામાં) રોમખંડ ભરીને બહાર કાઢવાના) દ્રષ્ટાન્ત વડે સમજી શકાય છે. ॥૧૧૬॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે હવે પદ્યની ઉપમાવાળા કાળનું પ્રતિપાદન કરાય છે, ત્યાં પ્રથમ ઉપમા-કાળના પ્રતિભેદ કહેવાય છે—

પલિઓવમં ચ તિવિહં, ઉદ્ધારઞ્ચં ચ ચેત્તપલિયં ચ । એકેકં પુણ દુવિહં, બાગરસુહુમં ચ નાયવ્વં ॥૧૧૭॥

માથાર્થ—પદ્યોપમ કાળ ત્રણ પ્રકારનો છે. ૧ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ, ૨ અદ્ધા પદ્યોપમ, ૩ ક્ષેત્રપદ્યોપમ. તે દરેક પુનઃ બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે બે પ્રકારે બણુયો. ॥૧૧૭॥

માથાર્થઃ—પલ્ય એટલે ધાન્ય ભરવાનો વાંસની ચીચોનો કોઠો, તેમાં રોમખંડ ભરી બહાર કાઢવાની ઉપમા વડે ઓગખાતો કાળ તે પલ્યોપમ મૂળભેદથી અથવા ઉપયોગી ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે, અને પ્રતિભેદથી ૬ પ્રકારનો છે તે આ પ્રમાણે—

૧	નાદર ઉદ્ધાર પલ્યોં	૩	નાદર અદ્ધા પલ્યોં	૫	નાદર ક્ષેત્ર પલ્યોં
૨	સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોં	૪	સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોં	૬	સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોં

આગળ કહેવાશે તે રીતે પદ્યમાં ભરેલા વાલાબોવડે ક્ષીપસમુદ્રનું ઉદ્ધરણ—અપહાર જે પદ્યોપમથી થાય તે પદ્યોપમનું નામ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ. જે પદ્યોપમ વડે અદ્ધા=કાળનું એટલે જીવોના આયુષનું તથા ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી આદિનું પ્રમાણ કરાય તે અદ્ધા પલ્યોપમ. તથા જે પદ્યોપમમાં ક્ષેત્ર=આકાશ પ્રદેશોના અપહાર કરાય છે તે ક્ષેત્ર પલ્યોપમ. એ દરેકની બાહર સૂક્ષ્મતા આગળ દર્શાવાશે. ॥૧૧૭॥

મત્તમ્—આ ગાથામાં પત્ન્યનું સ્વરૂપ દર્શાવાય છે—

જં જોવણવિચ્છિણં, તં તિતુણં પરિરણસવિસેસં । તં ચેવ ય ઉવ્વિહં, પહ્લં પલિઓવમં નામ ॥૧૧૮॥

ગાથાએ.—જે પદ્ય-કૃત્રો ૧ યોજન વિસ્તારવાળો હોય, અને તે કૃત્રો પદિધિવડે ત્રિગુણથી કંઈક વિશેષ-અધિક હોય, તેમજ તેટલોજ (૧ યોજનજ) ઉટોહોય તેવા પદ્યનું નામ પદ્ય કહેવાય, અને (તેની ઉપમાવાળો કાળ તે) પડ્યોપમ કહેવાય. ॥૧૧૮॥

ગાથાએ.—જે કૃત્રો ઉત્તરેધાંગુલ પ્રમાણથી ૧ યોજન લાંબો ૧ યોજન પહોળો ૧ યોજન ઉંડો મમવૃત્ત-ધનવૃત્ત હોય, અને તે પદિધિથી-વ્યાપારથી (વિસ્તારથી) ત્રણ ગુણો અધિક હોય છે [યોજન ને એક યોજનનો ૬ ફો ભાગ કિચિત ન્યૂન એટલો હોય છે] ॥૧૧૮॥

મત્તમ્—એ ધનવૃત્ત પદ્યને જે પ્રકારના રોમખંડથી ભરવામાં આવે છે તે પ્રકાર કહે છે—

પગાહિય વેહિય તેહિયાણ ઉક્કોસ સત્તરત્તાણં । સમ્મટું સંનિચિયં, મરિયં વાલગગકોડીણં ॥૧૧૯॥

ગાથાએ.—એક દિવસના ઉગેલા જે દિવસના ત્રણ દિવસના ચાવત સાત દિવસના ઉગેલા વાલાગ્ર કોટિઓથી ઠેક સુધી અને ખીનોખોગ લગ્ગેલો એવો તે પદ્ય બાજુવો. ॥૧૧૯॥

ગાથાએ — શીર્ષ મુંડાવ્યા બાદ એક દિવસમાં અથવા ચાવત ૭ દિવસમા ઉગેલા વાલાગ્ર કોટિઓ વડે કૃત્રો ભરવો, ત્યાં અમ્મેકેટિ એટલે અતિસૂક્ષ્મ એ અર્થ પ્રમાણે કૃવામાં ભરવાના વાળખંડ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી એ દરેક રોમખંડનું નામ અહિં વાલાગ્રમેકેટિ / કહેલ છે. એવી વાલાગ્રમેકેટિઓ વડે ધનવૃત્ત પદ્યને એવી રીતે સંપૂર્ણ સનજડ અને ગાઢ ભરવો કે કેવા ઉપરથી

અકવતિ'નું' સૈન્ય ચાલ્યું જાય તોપણ સહેજે દગ્યાણુ ન થાય, વર્ષાદ વગરે તોપણ જળ અંદર ન સચરે, અગ્નિ સળગાવે તોપણ વાળને બાળી શકે નહિ એવી રીતે રોમખંડથી ભરેલો બે કુવો તેજ અહિં પહ્લ્ય અથવા પહ્લ્યોપમ કહેવાય છે. ॥૧૧૬॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે રોમખંડ ભરીને ત્યારપછી શું કરવું? તે કહે છે—

તત્તો સમણ સમણ, દુર્લભે અવહિયમ્મિ જો કાલો. સંલેજા ચલુ સમયા, બાયરુદ્ધારપહ્લમિ ॥૧૨૦॥

ગાથાર્થ:—ત્યાર બાદ સમયે સમયે એકેક વાલાગ્ર અપહરતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ વાદરુદ્ધાર પહ્લ્યોપમનો બાણુવો, ને તે સંજ્યાતાજ સમય થાય છે. ॥૧૨૦॥

માવાર્થ:—પૂર્વેકિત ધનવૃત્ત કુવામાં ભરેલા વાલાગ્રોમાંથી પ્રતિસમય એકેક વાલાગ્ર બહાર કાઢીએ તો સંજ્યાતાજ સમય થાય, કારણ કે ખીચોખીચ ભરેલા વાલાગ્રો એ કુવામાં સંજ્યાતાજ સમાયા છે, પણ અસંજ્યાત સમાયા નથી.

પ્રશ્ન:—એવડા મોટા જોજન જેવડા કુવામાં એવા બારીક રોમખંડ સંજ્યાતાજ કેમ સમાય? અને જો સંજ્યાતાજ સમાય તો શીર્ષપ્રહિલિકાની અદરના અંક જેટલાજ સમાય? કે એથી અધિક સમાય?

ઉત્તર:—ધનવૃત્ત કુવાને બહલે પ્રથમ એક ચોજનનો ધનસમ્યોરસ કુવો ભરવો, તેમાં એક અંશુલમાં વીસ લાખ સત્તાણુ હજાર એકસો વીસ રોમખંડ લેવસમાસમાં કહ્યા પ્રમાણે સમાય, તેને ૨૪ ગુણા કરતાં ૧ હાથ દીર્ઘશ્રેણિમાં સમાય, તેને ૨૦૦૦ ગુણા કરતાં ૧ ગાઉ દીર્ઘશ્રેણિમાં સમાય, અને તેથી ૪ ગુણા રોમ ૧ ચોજન દીર્ઘશ્રેણિમાં સમાય, એ રીતે ૧ શ્રેણિ પૂર્ણ થઈ, ત્યારબાદ એ શ્રેણિમાં સમાયલા રોમનો વર્ગ કરીએ તેટલા રોમ ૧ ચોજનના સમચોરસ પ્રતરમાં સમાયા, અને પ્રતરમાં સમાયલા રોમનો વર્ગ કરીએ તેટલા રોમ સંપૂર્ણ કુવામાં અગ્રભાગ સુધી સમાય, અને કુવો રોમથી ભરાઈ-પૂરાઈ જાય, એ રીતે ગુણા-

શ્રેણી અને વર્ગથી ગુણી શકાય જોટલાજ રોમખંડ સંપૂર્ણ કુવામાં સમાતા હોવાથી સમયે સમયે જોડેક ગહાર કાઢતાં સમય પામી સંજ્યાતન થાય, અને સંજ્યાત માત્ર સમય થવાથી જોક પલકારામાં-નિમેષમાત્રમાં અસંખ્ય કુવા ખાલી થઈ જાય, જેથી જનતા પલકારાથી પાણી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો જો અલ્પ કાળ વાદરતદ્વાર પલ્લોપમ કહેવાય, એમાં રોમખંડ ને કે જારીક છે તોપણ મૂઢમ ઉદ્ધાર માટે જેવા સૂક્ષ્મ કરવાના છે તેની અપેક્ષાએ આ રોમખંડ અસંખ્યાતગુણુ મોટા છે, માટે ગાદર પલ્લોપમ ગણાય. અને તે સંખ્યા શીર્ષ પ્રહિલિકાથી કમ હોય છે. ॥૧૨૦॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં ગાદર ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ કહીને હવે આ ગાથામાં સૂક્ષ્મ તદ્વાર પલ્લોપમ કેવી રીતે થાય ? તે કહે છે—

પલ્લોપમઑ લોમં, કટુમસંલેજલંડમદ્વિસં । સમંજ્યાણંતપણસિયાણ પહ્લં મરેજાહિ ॥૧૨૧॥

ગાથાર્થ—તે વાર પછી જોડેક રોમખંડના અસંખ્યાત અલ્પ અદૃશ્ય ખંડ (સૂક્ષ્મ કંકડા) કરીને તે સમજેલી (દરેક મગળા) અનન્તપ્રદેશી સંકલ્પનો-સંકલ્પથી કુવો ભરવો (અર્થાત કુવામા પ્રથમ ભરેલા દરેક વાળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડા મરળા કંકડાઓથી ઘનગૃત્ત કુવો ભરવો) ॥૧૨૧॥

માર્ગાર્થ—મૂઢમ ઉદ્ધાર પલ્લોપમ પ્રમાણુ માટે ગાદર ઉદ્ધાર પલ્લમાં જેવા રોમખંડ ભર્યા હતા તે દરેકના અસંખ્ય અસંખ્ય ભાગ પ્રસ્વાથી તે દરેક સૂક્ષ્મ રોમખંડનું પ્રમાણુ ગાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના શરીર જેવડું થાય છે એમ પૂર્વાચાર્યો કહે છે, અને તે દરેક ખંડ અનન્ત અનન્ત પ્રદેશનો સંકલ્પ છે, જેથી પહેલી વખતે કુવામા સંજ્યાત ખંડ સમાયા હતા તેને ગદલે હવે આ વખતે કુવામાં અસંખ્યાત રોમખંડ સમાય છે. ॥૧૨૧॥

અવતરણ—એ રીતે ઘનવૃત્ત પદ્યમાં અસંખ્ય રોમખંડ ભરીને શું કરવું? તે કહે છે—

તત્તો સમણ સમણ, ઇક્કે અવહિયમ્મિ જો કાલો । સંલેજવાસકોડી, સુહુમે ઉદ્ધારપલ્હમ્મિ ॥૧૨૨॥

માથાર્થ—ત્યારબાદ સમયે સમયે એકેક વાલાઅ અપહરતાં બેટલો કાળ થાય તેટલો એટલો સંખ્યાત કોડવર્ષ બેટલો કાળ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યમાં (સૂંઠિં પદ્યનો) થાય છે. ॥૧૨૨॥

માવાર્થ—એવા સૂક્ષ્મખડના ભરેલા કુવામાંથી સમયે સમયે એક એક સૂક્ષ્મખડને બહાર કાઢતાં લગભગ લાખો ગમે વર્ષ બેટલા અસંખ્યાત સમય લાગે છે, (ન્યારે પ્રથમ તો સંપૂર્ણ કુવો ખાલી કરતાં પણ સંખ્યાત સમયજ થતા હતા) કેમકે તેમાં સંખ્યાત બાહરખંડ હતા હવે તે દરેકના અસંખ્ય ખંડ કદબ્યા, તેમાંનાં એક એક સૂક્ષ્મખડને સમયે સમયે બહાર કાઢતાં સંખ્યાત કોડવર્ષ થાય છે.) ॥૧૨૨॥

અવતરણ—પૂર્વોક્ત બાહર સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમથી બાહર અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ પણ થાય છે, તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

ણસિં પલ્હાણં, કોલાકોડી હવેજ દસગુણિયા । તં સાગરોવમસ્સ ડ, ઇક્કસ્સ ભવે પરીમાણં ॥૧૨૩॥

માથાર્થ—એ બાંને ઉદ્ધાર પદ્યોપમની દસગુણી કોડકોડી તે દરેક (બંને) ઉદ્ધાર સાગરોપમનું પ્રમાણ થાય છે [અર્થાત્ ૧૦ કોડકોડ પદ્યોબંનો ૧ સાગરોપમ થાય]. ॥૧૨૩॥

માવાર્થ—બાહરઉદ્ધાર અને સૂક્ષ્મઉદ્ધાર એ બંને લેદોમાં દસ કોડકોડી પદ્યોપમનો એક સાગરોપમ થાય છે, જેથી ૧૦ કોડકોડી બાહરઉદ્ધાર પદ્યોપમનો ૧ બાહરઉદ્ધાર સાગરોપમ, અને ૧૦ કોડકોડી સૂંઠિદ્ધાર પદ્યોબંનો ૧ સૂંઠિદ્ધાર સાગરોપમ

થાય છે. અર્થિ માગર=અમૃદની હવમ=ઉપમા—દ્રશ્યન્તવટે મપાતે કાળ તે માગરોપમ. ॥૧૨૩॥

અવતરણ.—બાદર અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ અથવા માગરોપમનું કાળ પ્રમાણ દર્શાવીને હવે એ કાળપ્રમાણથી કંઈ વસ્તુ મપાય છે તે આ ગાથામા દર્શાવે છે—

જાવહયો ઉદ્ધારો, અનુદજ્ઞાણ સાગરાણ મવે। તાવદયા લુણ્ણ લોણ, હવંતિ દીવા સમુદા ય ॥૧૨૪॥

માર્ગાર્થ—અહીં ઉદ્ધાર સાગરોપમનો (સૂંઈંસાંનો) નેટલો કાળ થાય તેટલાજ દ્રીપસમુદ્રો આ લોકને વિષે છે. ॥૧૨૪॥

માર્ગાર્થ—અહીં સૂક્ષ્મઉદ્ધાર સાગરોપમને માટે નેટલો વાલાઅશિ (નેટલા રોમખંડ) થાય, અથવા રા। સૂં ઉં સાંના નેટલા નસય થાય તેટલા દ્રીપસમુદ્રો છે. અથવા સૂંઈદાર રપ કોંડોં પદ્યોપમના નેટલા સમય તેટલા દ્રીપ'સમુદ્રો છે. એ રીતે સૂંઈદાર પદ્યોપમ વા ગાગરોપમનું પ્રમાણ દ્રીપસમુદ્રોની મંજ્યા બાણવામાં ઉપયોગી થાય છે, પરંતુ બાદર ઉં પદ્યોં વા ગાગરોપમ કોઈપણ વસ્તુનું પ્રમાણ બાણવામાં ઉપયોગી નથી. બાદરનું પ્રમાણ તે સૂક્ષ્મનું પ્રમાણ સહજે સમજી શકાય તે પ્રમાણની કંઈ ઉપયોગ નથી. ॥૧૨૫॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં વાદર અદ્વા પલ્યોપમનું પ્રમાણ કહે છે—

વાસસણ વાસસણ, પૃથ્વેકે વાયરે અવહિયમ્મિ। વાયરઅદ્વાપહે, સંવેજા વાસકોડીઓ ॥૧૨૫॥

૧ અર્થિ દ્રીપ અમરોનું બિન્ન પ્રમાણ ન વિચારવું, પરંતુ એકવ પ્રમાણ એટલું જાણવું. કાઈપણ અથોમા એટલા દ્રીપ છે, અને એટલા સમય છે, એમ કહેવું દેખાતું નથી. માટે જાનેનું જેવું પ્રમાણ (રા। સૂંઈંસાંના સમયો નેટલું) જાણવું.

ગાથાર્થ:—દર સો સો વર્ષે એકેક બાદર રોમખંડ આહરતાં—બહાર કાઢતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો બાદરબધ્ધા પલ્યોપમનો કાળ કહેવાય, અને તે સંખ્યાત કોડવર્ષ પ્રમાણુ છે ॥૧૩૫॥

માત્રાર્થ:—ઉદ્ધાર પલ્યોપના પ્રમાણુ માટે એકેક બાદર વાલાત્ર સમયે કાઢવામાં આવતો હતો તેને બદલે અધ્ધા પલ્યોપના પ્રમાણુ માટે એજ એકેક બાદર વાલાત્રને સો સો વર્ષે કાઢવાનો હોય છે, અને એ પ્રમાણુ સંપૂર્ણ કુવો બાલી થતાં સંખ્યાત કોડ વર્ષો વ્યતીત થાય છે. ॥૧૨૫॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં સૂક્ષ્મઅદ્ધા પલ્યોપમનું પ્રમાણુ કહે છે—

વાસસણ વાસસણ, એકેકે અવહિયમ્મિ સુહુમમ્મિ । સુહુમે અદ્ધાપલ્લે, હવંતિ વાસા અસંખેજ્ઞા ॥૧૨૬॥

ગાથાર્થ:—દર સો સો વર્ષે સૂક્ષ્મ વાલાત્રને અપહરતાં સૂક્ષ્મઅધ્ધા પલ્યોપમ થાય છે, અને તે કુવો બાલી થતાં અસંખ્યાત વર્ષો થાય છે. ॥૧૨૬॥

માત્રાર્થ:—બાદરબધ્ધા પલ્યોપમના પ્રમાણુ માટે બાદર વાલાત્ર કાઢવામાં આવ્યા હતા તેને બદલે અહિ દરેક રોમખંડના અસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કરીને કુવો ભરીને દર સો સો વર્ષે એકેક સૂક્ષ્મ રોમખંડ કાઢતાં તે ઘનવૃત્ત કુવો અસંખ્યાત વર્ષે એટલો અસંખ્યાત કોડવર્ષે બાલી થાય છે, માટે એટલો કાળ તે સૂચવ્યધ્ધા પલ્યોપમનો કહેવાય. ॥૧૨૬॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણુ બાદર અધ્ધા અને સૂક્ષ્મ અધ્ધા પલ્યોપમનું પ્રમાણુ કહીને હવે એ બન્ને પ્રકારના સાગરોપમનું પ્રમાણુ કહે છે.

एणसिं पल्लानं, कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ, परिमाणं हवइ एक्कस्स ॥१२७॥

માર્થ:—એ ગાદર અને સૂક્ષ્મઅદ્વા પદ્યોપચોની દસગુણી કોડકોડી થાય ત્યારે એક સાગરોપમનું પ્રમાણ થાય [અર્થાત ૧૦ કોડકોડો અદ્વા પદ્યોપમે ૧ અદ્વા સાગરોડો થાય છે.] ॥૧૨૭॥

માર્થ:—૧૦ કોડકોડી ગાદરઅદ્વા પદ્યોપમનો ૧ ગાદરઅદ્વા સાગરોપમ, અને ૧૦ કોડકોડી સૂક્ષ્મઅદ્વા પદ્યોડોનો સૂ. અદ્વા સાગરોપમ હોય છે. ॥૧૨૭॥

અવતરણ:—આ પ્રથમાં સમય આવલિકા ઇત્યાદિથી સાગરોપમ સુધીના જ કાળલેહ કહ્યા, અને સિદ્ધાન્તમાં તે સાગરોપમ અવસર્પિણી પુદ્ગલપરાવર્ત એ પથ ઉપરાન્તના કાળલેહો કહ્યા છે, અને તે કાળલેહો આ અદ્વા સાગરોપમથીજ બને છે માટે આ અદ્વા સાગરોપમના વર્ણન પ્રસન્ને તે શેષ લેહોનું પ્રમાણ પથ કહેવાય છે—

દસસાગરોવમાણં પુણ્ણાઓ હંતિ કોડિકોડીઓ । ઓસપ્વિણીપમાણં, તં ચેવુસપ્વિણીપ્પીણં ॥૧૨૮॥
ઉસપ્વિણી અણંતા, પોગલપરિયટ્ઠઓ મુણેયન્વો । તેડંતાતીયદ્વા, અણાગયદ્વા અણંતગુણા ॥૧૨૯॥

માર્થ:—સંપૂર્ણ દસ કોડકોડી સાગરોપમ તે ૧ અવસર્પિણીનું કાળપ્રમાણ છે, અને તેટલાજ કાળપ્રમાણની ૧ ઉત્સર્પિણી છે. તેથી અનંત ઉત્સર્પિણીઓ મળીને (ઉત્સં અવસં મળીને) ૧ પુદ્ગલપરાવર્ત બાણે, તેવા અનંત પુદ્ગલપરાંનો અતીત આનાગતકાળ, અને અનાગતકાળ-ભવિષ્યકાળ તેથી પથ (ભૂતકાળથી) અનંતગુણ છે. ॥૧૨૮-૧૨૯॥

માર્થ:—૧૦ કોડકોડી સૂક્ષ્મઅદ્વા સાગરોપમની એક અવસર્પિણી અને એટલાજ પ્રમાણની એક ઉત્સર્પિણી થાય છે, એ અવમને ઉત્સં ૬-૬ આરકવાળી છે, જેમાં સુખમસુખમ નામે પહેલો આરક ૪ કોડકોડી સાગરોપમનો, બીજો સુખમ આરક ૩ કોડકોડો ગાં, ત્રીજો સુખમદુખમ આરક ૨ કોડકોડોસાંનો, ચોથો દુખમસુખમ આરક ૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન ૧ કોડકોડો સાગરોપમનો,

પાંચમો દુઃખમ આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો, છઠ્ઠો દુઃખમદુઃખમ આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે, તથા ૧૦ કોંડોંસાંની ઉત્સર્પિણી ઉદાટા ક્રમવાળી છે, જેથી પહેલો દુઃખમદુઃખમ આરક ૨૧૦૦૦ વર્ષનો, બીજો દુઃખમ આરક ૨૧૦૦૦ વર્ષનો, ત્રીજો દુઃખમસુખમ ૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન ૧ કોંડોંસાંનો, ચોથો સુખમદુઃખમ આરો ૨ કોંડોંસાં, પાંચમો સુખમ આરો ૩ કોંડોંસાંનો, અને છઠ્ઠો સુખમ સુખમ આરો ૪ કોંડોંસાંનો છે. કો રીતે ઉત્સર્પિણી ૧૦ કોંડોંસાંની ચઢતા આશુ યળ વર્ણુ આદિ શુભભાવવાળી છે, અને સુખમ આરો ૪ કોંડોંસાંનો છે, જેનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્થાન્તરથી બાણુ.

અવસર્પિણી પ્રતિસમય હીન આયુષ્ય વર્ણુ યળ આદિ ભાવવાળી છે, જેનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્થાન્તરથી બાણુ. તથા અનન્ત ઉત્સં અનન્ત અવસં મળીને એટલા અનન્ત કાળવાળો ? પુદ્ગલપરાવર્ત કાળ થાય છે, તે દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારનો છે, અને કો દરેક બાહર તથા સૂક્ષ્મ મળીને ૮ પ્રકારનો છે, જેનું સવિસ્તર સ્વરૂપ અન્થાન્તરથી બાણુ. એવા અનન્ત પુદ્ગલપરિવર્ત ભૂતકાળમા વ્યતીત થઈ ગયા માટે ભૂતકાળનું પ્રમાણ પુદ્ગલપરિવર્તથી અનન્તશુણુ છે, અને ભવિષ્યકાળમાં હજી (ભૂતકાળે વ્યતીત થયેલ અનન્ત પરિવર્તોથી) પણ અનન્તશુણુ પુદ્ગલપરિવર્તો વ્યતીત થશે, તે કારણથી ભૂત-કાળથી ભવિષ્યકાળ અનન્તશુણુ છે. પુનઃ કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—“જેટલો ભૂતકાળ વીર્યો તેટલોજ ભવિષ્યકાળ સરખો વ્યતીત થવાનો છે માટે બન્ને કાળ સરખા પ્રમાણના છે.” કો પણ કોક અપેક્ષાવાદ છે, એમ વાત યથાર્થ સમજાય તેની છે.

આહિ બાહરઅક્ષા પલ્લોપમ સાગરોપમની પ્રરૂપણા કેવળ સૂક્ષ્મઅક્ષા પલ્લોપ સાગરોને સમજવાની સુગમતા માટેજ કરી છે, આહિ બાહરઅક્ષા પલ્લોપમ સાગરોપમ અને સૂંઝાક્ષા સાગરોપમનુજ છે. ॥૧૨૮-૧૨૯॥

પ્રયોજન કંઈજ નથી, પ્રયોજન તેા કેવળ સૂક્ષ્મઅક્ષા પલ્લોપમનું શું પ્રયોજન છે ? તે કહે છે—

અવતરણઃ—સૂક્ષ્મઅક્ષા પલ્લોપ ને સૂંઝાક્ષા સાગરોપમનું શું પ્રયોજન ॥૧૩૦॥
સુદુમેળ ય અક્ષાસાગરસ્સ માણેણ સંવજીવાણં । કમ્મટિઈ કાયટ્ટિઈ ભવટિઈ યાવિ નાયવ્વા ॥૧૩૦॥

માર્ગ—સૂક્ષ્મઅદ્વા સાગરોપમના (અને પદ્યોપમના) પ્રમાણવડે સર્વં જીવોની જે કર્મસ્થિતિ કાયસ્થિતિ અને ભવસ્થિતિ છે તે માપના યોગ્ય જાણવી. ॥૧૩૦॥

માર્ગ—સૂક્ષ્મઅદ્વા પદ્યોપમવડે અને સૂક્ષ્મઅદ્વા સાગરોપમવડે જીવોની કર્મસ્થિતિ મપાય છે, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ૩૦ કોટીઓ સાગરોપમ સ્થિતિ, દર્શનાવરણીય વેદનીય અને અન્તરાય કર્મની પણ જ્ઞાનાવરણીય જેટલીજ. મોહનીયકર્મની ૭૦ કોટીઓ સાગરોપમ સ્થિતિ, આયુષ્યની ૩૩ સાગરોપમ સ્થિતિ, નામકર્મ ગોત્રકર્મની ૨૦ કોટીઓ સાગરોપમ સ્થિતિ છે. જો ઉત્કૃષ્ટ કર્મ સ્થિતિઓમાં જે સાગરોપમ કદા છે તે સર્વ સૂક્ષ્મઅદ્વા સાગરોપમ જાણવા. તથા સ્વકાયમાં ને સ્વકાયમાંજ અનેક ભવ કરવાના કારણ પ્રમાણ તે જ્ઞાયમ્નિતિ, ત્યા પૃથ્વીકાયાદિ ૪ દેહાવરો સ્વકાયમાં અસંખ્યાત ઉત્સવ અવસવ સુધી અસંખ્યાત ભવ કરે, વનસ્પતિ (આધારભૂ વન) વનસ્પતિમાં અનંતાકાળ સુધી અનન્ત ભવ કરે. ત્રસકાય ત્રસકાયમાં ૨૦૦૦ (બે હજાર) સાગરોપમ સુધી ઉત્પન્ન થાય, ઇત્યાદિ સવિસ્તર કાયસ્થિતિ અન્યાન્તરથી જાણવી. તથા ભવ જોડેલે વિવક્ષિત જન્મના જોકજ ભવની સ્થિતિ તે નાશિતિ જોડેલે આયુષ્ય. ત્યા નારકની ભવસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ, દેવની પણ જોજ. તિર્યચની ૩ પદ્યોપમ, મનુષ્યની પણ ૩ પદ્યોપમ ઇત્યાદિ. જો રીતે સૂક્ષ્મઅદ્વા સાગરોપમનું પ્રયોજન કર્યું. ॥૧૩૦॥

જાનમજ—જો પ્રમાણે અદ્વા પદ્યોપમ સાગરોપમ કહીને હવે ક્ષેત્રપલ્યોપમ સાગરોપમ સ્વરૂપ તથા તેના જાહર સૂક્ષ્મલેહ આ જાણવા કહે છે—

વાયરસુદ્રુમાગાસે. લેત્તપણ્ણસાણ સમયમવહારે. વાયરસુદ્રુમં લેત્તં, ઉસ્સપ્પિણીઓ અસંલેજ્ઞા ॥૧૩૧॥

માર્ગ—જાહર અને સૂક્ષ્મ રોમખંડથી ભરેલા કુવામાં તે રોમખંડોપડે કુવાનું જે આકાશ [ધનવૃત્ત યોજન જેટલું] રોમખંડ

છે, તે આકાશપ્રદેશોમાંથી એકેક સમયે એકેક આકાશપ્રદેશ અપહરતાં નેટલો કાળ લાગે તેટલો કાળ બાહર અને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લોપમ કહેવાય, અને તે અપહારમા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓ વ્યતીત થાય. ॥૧૩૧॥

માર્ગાર્થ—બાહરઉદ્ધાર જેવા બાહરરોમખંડથી ભરેલા કુવામાં એકેક બાહરરોમખંડ નેટલું આકાશ રોકાયું છે તે અશુદ્ધના સંખ્યા તમા લાગ નેટલું છે, અને તેવા દરેક અવગાહમાં અસંખ્ય અસંખ્ય આકાશપ્રદેશ છે, તે એક રોમખંડવડે વ્યાપ્ત થયેલા અસંખ્ય આકાશપ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકેક આકાશપ્રદેશ બહાર કાઢતાં અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ થાય છે, તેા સર્વ સંખ્યાત રોમખંડ વ્યાપી આકાશપ્રદેશોને બહાર કાઢતાં તેથી પણ સંખ્યાતગુણી અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીઓ થાય તેમા શું આશ્ચર્ય! માટે એ બાહરરોમખંડ વ્યાપ્ત આકાશપ્રદેશોના અપહાર નેટલો અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ તે ત્રાદર ક્ષેત્રપલ્લોપમ.

તથા સૂક્ષ્મઉદ્ધાર પદ્યમાં ભરેલા રોમખંડ જેવા સૂક્ષ્મ રોમખંડથી ભરેલા કુવામાં દરેક સૂક્ષ્મખંડ ને આકાશપ્રદેશો સ્પર્શ્યા છે તે તેટલાજ આકાશપ્રદેશોમાંથી એકેક પ્રદેશને એકેક સમયે અપહરતાં અસંખ્ય કાળ લાગે, જેથી સર્વ રોમખંડવ્યાપી પ્રદેશોને પ્રતિસમય અપહરતાં તેથી પણ અસંખ્યગુણ કાળ લાગે તે સ્વાભાવિક છે, અને તે અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી નેટલો છે, તકાવત એ કે બાહર ક્ષેત્રપલ્લોપમે જે અસંખ્યકાળ છે તેથી સૂક્ષ્મક્ષેત્રપલ્લોપમે કાળ અસંખ્યગુણ છે. ॥

અથવા સૂક્ષ્મ રોમખંડવડે ભરેલા કુવામાંથી રોમખંડને સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશોને પ્રતિસમય બહાર કાઢતાં ને કાળ લાગે તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લોપમ કહેવાય.

પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ રોમખંડાવડે બીચોખીચ ભરેલા કુવામાં પણ શું એવા આકાશપ્રદેશો છે? કે જે રોમખંડોને ન સ્પર્શ્યા હોય! અને જેથી આ બીજો અર્થ પણ સંગત થતો હોય!

उत्तर:—रोमખડને સ્પર્શોલા આકાશપ્રદેશોથી નહિ સ્પર્શોલા આકાશપ્રદેશો અસંખ્યગુણ છે. અને તેવા અસ્પૃષ્ઠ આકાશપ્રદેશોથી બનતું શે પદ્યોપમ પ્રથમ કહેલા સ્પૃષ્ઠ આકાશપ્રદેશોથી બનેલા પદ્યોપમથી અસંખ્યાતગુણ મોટું છે. આકાશપ્રદેશો રોમખડથી અતિગૂઢમ છે માટે અસ્પૃષ્ઠ હોય છે. ॥ इमि सूक्ष्मप्रयोगम द्वितीयोऽर्थः ॥

પ્રત્ન.—સૂક્ષ્મપદ્યોપમના એ બીજા અર્થમાં બે સ્પૃષ્ઠ અને અસ્પૃષ્ઠ બન્ને પ્રકારના આકાશપ્રદેશો બહાર કાઢવાના છે તો કુવામાં રોમખડ ભરવાનું શું પ્રયોજન ? “કુવાના સર્વ આકાશપ્રદેશો બહાર કાઢતાં જે કાળ લાગે તેજ સૂં શ્વેત્રપદ્યોપમ” એમ કહેવામા શું વિગ્રાધ ?

उत्तर:—रोमખડને न बाड़े तो पहिला प्रकारवाणो श्वेत्त्रपद्योपम बानी शकतो नथी माटे रોमખડને કુવામાં ભરવાની જરૂર છે. પ્રશ્ન —પહેલા પ્રકારના સૂં પદ્યોપમની પ્રફૂલ્લા કરવાનીજ અહિં શું જરૂર છે ? કેવળ બીજા પ્રકારવાળા સૂં પદ્યોપમની પ્રફૂલ્લા કાયમ રાખીએ તો શું વિગ્રાધ ?

उत्तर —गारसा इष्टिवाह अगमां द्रव्यप्रभाषणी प्रफुल्लामां डेटलांक द्रव्योनुं प्रभाष्य स्पृष्ट आकाशप्रदेशोवाणा श्वेत्त्रपद्योपमथी भूपाय છે, ને કેટલાંક દ્રવ્યોનું પ્રભાષ્ય સ્પૃષ્ઠાસ્પૃષ્ઠ આકાશપ્રદેશોવાળા શ્વેત્રપદ્યોપમથી મપાય છે, જેથી પહેલા અર્થવાળા પદ્યોપમની પ્રફૂલ્લાની પણ જરૂર છે, અને તે અનુસારે બીજા અર્થવાળા પદ્યોપમમાં રોમખડ ભરવાની પણ જરૂર છે. ॥ इति क्षेत्र-पद्मोपमस्तत्त्वम् ॥

મતનન.—શ્વેત્રપદ્યોપમથી બનતા શ્વેત્રસાગરોપમનું પ્રભાષ્ય કહેવાય છે—

एषासि पद्धानं, कोडाकोडी हवेज दसगुणिया । तं सागरोत्रमस्स उ, एक्कस्स भवे परीमाणं ॥१३२॥

ગાથાર્થ—એવા ક્ષેત્ર પલ્લોપમની દસ ગણી કોડાકોડી (અર્થાત્ ૧૦ કોડાકોડી ક્ષેત્ર પલ્લોપમ) તે એક ક્ષેત્ર સાગરોપમનું પ્રમાણ છે. ॥૧૩૨॥

માર્વાર્થ—૧૦ કોડાકોડી બાંદર ક્ષેત્ર પલ્લોપમનો ૧ બાંદર ક્ષેત્ર સાગરોપમ અને ૧૦ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમનો ૧ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ, એમાં બાંદર ક્ષેત્ર પલ્લોપમ ને સાગરોપમ તો સૂક્ષ્મને સુગમતાથી સમજવા માટે છે, પ્રાયઃ કંઈ ઉપયોગ નથી, ઉપયોગ તો ઘણું સ્થળે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપ સાગરોપ છે. ॥૧૩૨॥

અવતરણ—સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમને સાગરોપમ શું ઉપયોગના છે ? તે કહે છે—

एएण खेत्तसागर-उवमाणेणं हवेज्ज नायव्वं । पुढवी दग अगणि मारुय हरियतसाणं च परिमाणं ॥૧૩૩॥

ગાથાર્થ—એ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ અને સાગરોપમની ઉપમાવડે પૃથ્વીકાય અગ્નિકાય વાયુકાય વનસ્પતિકાય અને ત્રસજીવોનું પ્રમાણ થાય છે એમ જાણવું. ॥૧૩૩॥

માર્વાર્થ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ કે-પૃથ્વીકાયાદિ કેટલાક જીવોનું પ્રમાણ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ સાગરોપમ જે રીતે મયાય છે તે કેટલુંક તો આ અર્થમાંજ દર્શાવવામાં આવશે, અને શેષ પ્રમાણ તો દ્રષ્ટિવાદ નામના બારમા આંગમાં સવિસ્તર કહ્યું છે. ॥૧૩૩॥

અવતરણ—એ પ્રમાણે વિભાગપ્રમાણદ્વારમાં દ્રવ્યપ્રમાણ ક્ષેત્રપ્રમાણ અને કાળપ્રમાણ કહીને હવે ચોથું માત્રપ્રમાણ દર્શાવાય છે—
गुणनोगुर्गनिष्फन्नं, गुणनिष्फन्नं तु वन्नमार्हयं । नोगुर्गनिष्फन्नं पुण, संखाणं नो य संखाणं ॥૧૩૪॥

ગાથાર્થઃ—(ભાવપ્રમાણ્ય એ પ્રકારનું છે) શુષ્ણ(નિષ્પન્ન ભાવપ્રમાણ્ય અને નોશુષ્ણ(નિષ્પન્ન ભાવપ્રમાણ્ય. તેમાં શુષ્ણ(નિષ્પન્ન ભાવપ્રમાણ્ય તે વર્ણ આદિ, અને નોશુષ્ણ(નિષ્પન્ન ભાવપ્રમાણ્ય તે સંખ્યાપ્રમાણ્ય અને નોસંખ્યાપ્રમાણ્ય ॥૧૩૪॥

માર્ગાર્થઃ—વસ્તુનેા જ્ઞાનાદિ અને વર્ણાદિ પરિણામ તે માત્ર, અને જો ભાવ સ્વતઃ પ્રમાણ્ય (વસ્તુ સ્વરૂપ બોધક) હોવાથી ભાવ જોય પ્રમાણ્ય તે માત્રપ્રમાણ્ય, તે શુષ્ણ(નિષ્પન્ન અને નોશુષ્ણ(નિષ્પન્ન જોમ એ પ્રકારનું છે. તેમાં વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શને સંસ્થાન જો પાત્ર શુભરૂપ પ્રમાણ્ય તે ગુણનિષ્પન્ન પ્રમાણ્ય, અને સંખ્યાતાદિકનું પ્રમાણ્ય તથા જ્ઞાનદર્શનાદિ શુષ્ણની ભેદસંખ્યા તે નોગુણનિષ્પન્ન પ્રમાણ્ય. [અર્થ જ્ઞાનદર્શનાદિ શુષ્ણ છે, વસ્તુ તેની ભેદસંખ્યાની અપેક્ષાએ નોશુષ્ણ શબ્દ સંભવિત છે.] ॥૧૩૪॥

પ્રમાણ્યઃ—આ ગાથામાં સંખ્યાપ્રમાણ્યના ભેદ કહે છે—

સંખ્યાણં પુણ દુર્વિહં, સુચસંખ્યાણં ચ ગણસંખ્યાણં । અક્ષરપયમાર્થયં, કાલિયમુક્કાલિયં ચ સુચં ॥૧૩૫॥

માર્ગાર્થઃ—પુતઃ સંખ્યા એ પ્રકારની છે, શ્રુતસંખ્યા અને ગણિતસંખ્યા, તેમા અક્ષર પદ વિગેરે ભેદો તે શ્રુતસંખ્યા, તેમાં ક્રમિક ઉત્ક્રાંતિક એ શ્રુત છે [તેનેમાં અક્ષર પદ આદિ શ્રુતસંખ્યા છે]. ॥૧૩૫॥

માર્ગાર્થઃ—શ્રુતસંખ્યા અનેક પ્રકારની છે. તે ક્રમગત આ પ્રમાણ્ય—પર્યાયસંખ્યા—અક્ષરસંખ્યા—સંઘાતસંખ્યા—પદસંખ્યા—પાદસંખ્યા—આધારસંખ્યા—સ્ત્રીક્રમસંખ્યા—વેદક્રમસંખ્યા—નિયુક્તિસંખ્યા—અનુયોગદ્વારસંખ્યા—ઉદ્દેશસંખ્યા—અધ્યયન સંખ્યા—શ્રુતસ્કંધસંખ્યા—અંગ સંખ્યા. ત્યઃ એકેક અક્ષરના પણ અનન્ત અનન્ત પર્યાય હોવાથી શ્રુતપર્યાય અનન્ત છે, “અ” “કુ” આદિ અક્ષરો સંખ્યાત છે, ક્ષ અક્ષર ક્વ ઇત્યાદિ અક્ષરના સંયોગ તે સ્વાત કહેવાય, તેવા સંઘાત (એટલે સંયુક્તાક્ષરો—જેઠાક્ષર) સંખ્યાત છે, તથા ઘટ પટ

ધત્યાદિ (અનેક અક્ષર મળીને થયેલ) પદ સંખ્યાત છે, ગાથામાં ચાર ચરણુમાનું એક ચરણુ તે પાદ કહેવાય, તે સંખ્યાત છે. ગાથાઓ સંખ્યાત છે, શ્લોક સંખ્યાત છે, છંદ વિશેષ વેષ્ટક સંખ્યાત છે, નિર્ણય નિર્ચુક્રિત, ઉપોદ્ધાત નિર્ચુક્રિત અને સૂત્રરૂપર્થી નિર્ચુક્રિત એ ૩ પ્રકારની નિર્ચુક્રિત છે, બ્યાખ્યાનના ઉપાય રૂપ સત્પદ પ્રરૂપણાદિ અને ઉપક્રમ આદિ દ્વારો રૂપ અનુયોગદ્વાર સંખ્યાત છે, ઉદ્દેશ, અધ્યયન ને શસ્ત્રકવ સંખ્યાત છે, આચારંગ આદિ અગશ્રત સંખ્યાત (૧૨) છે. આ રીતે પર્યાયાદિ શ્રુતસંખ્યા કહી પરન્તુ શ્રુત કયુ ? કે નેમા એ પર્યાયાદિ સંખ્યા છે તે કહે છે—કાલિક ને ઉત્કાલિક એ બે પ્રકારનું શ્રુત છે. તેમાં આચારંગ ઉત્તરાધ્યયનાદિ ઉત્કાલિકશ્રુત છે, અને દશવૈકાલિક આવશ્યકશ્રુત આદિ કાલિકશ્રુત છે. ચાર અકાળ વિના ચારે પ્રહર ભણાય તે ઉત્કાલિક અને રાતની તથા દિવસની પહેલી છેલ્લી પોરિસીમાં—પ્રહરમાં ભણાય પરન્તુ બીજા ત્રીજા (મધ્યના બે) પ્રહરમાં ન ભણાય તે કાલિક. ઉત્કાલિકમાં અંગશ્રુત કેવળ દષ્ટિવાદ (બારમું અંગ) એકજ છે, શેષ ૧૧ અંગ કાલિક છે. ॥ કતિ શ્રત-સલ્યા પ્રમાણ ॥૧૩૫॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં ગણિતસલ્યા પ્રમાણ કહેવાય છે—

સંખેજમસંખેજં, અણંતયં ચેત્ર ગણગસંખાણં । સંખેજં પુગ તિવિહં, જહન્નયં મહિન્નમુક્કોસં ॥૧૩૬॥

ગાથાર્થ:—સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનન્ત એ ત્રણ પ્રકારની ગણિતસંખ્યા છે, તેમા સંખ્યાત ત્રણ પ્રકારનું છે, બધન્ય મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ. ॥૧૩૬॥

માવાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, વિશેષ ભાવાર્થ બ્રંથકર્તા ગાથાથીજ કહેશે. ॥૧૩૬॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સંખ્યાત ત્રણ પ્રકારનું કહીને હવે અસંખ્યાતના નવ લેહ કહે છે—

તિવિહમસંલેજં પુણ, પરિત્તજુત્તં અસંખયાસંખં । એકેક્કં પુણ તિવિહં, જહણયં મહ્ઝિમુક્કોસં ॥૧૩૭॥

માર્ગાર્ય—પુનઃ અસંખ્યાત ત્રણ પ્રકારનું છે, પરિત્ત અસંખ્યાત, યુક્ત અસંખ્યાત અને અસંખ્ય અસંખ્યાત. પુન. એ પશુ ફરેક ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું છે, જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. એ પ્રમાણે નવ પ્રકારનું અસંખ્યાત છે. ॥૧૩૭॥

માર્ગાર્ય—ગાથાર્યવત્ સુગમ છે. વિશેષાર્થ કહેવાયો. ॥૧૩૭॥

વ્રતત્તણ્ણ—આ ગાથામા ૯ પ્રકારનું અનન્ત કહે છે—

તિવિહમણંતંપિ તહા, પરિત્તજુત્તં અણંતયાણંતં । એકેક્કંપિ ચ તિવિહં, જહણયં મહ્ઝિમુક્કોસં ॥૧૩૮॥

માર્ગાર્ય.—અનન્ત પણુ એ રીતે (અસંખ્યાત પ્રમાણે) ત્રણ પ્રકારનું છે, ૧ પરિત્ત અનન્ત, યુક્ત અનંત, અને અનંતાનંત. પુન એ ફરેક પણુ જઘન્ય મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું છે (જેથી અનંત ૯ પ્રકારનું છે). ॥૧૩૮॥

માર્ગાર્ય—ગાથાર્યવત્ સુગમ છે, વિશેષાર્થ આગળ કહેવાયો, અહિં વિશેષ એ છે કે અનન્ત જો કે સામાન્યથી ૯ પ્રકારનું કહ્યું છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ અનતાનંતરૂપ નવમો ભેદ શૂન્ય હોવાથી અનન્ત ૮ પ્રકારનું છે. ॥૧૩૮॥

વ્રતત્તણ્ણ—અસંખ્યાતના નવ ભેદની રીતે અનતના પશુ ૯ ભેદ છે, પરંતુ આઠમા અનંત સુધીના અનંત સંખ્યાવાળા પદાર્થો વા ભાવો વિગ્રમાન છે, ને નવમા અનંત જેવહી મહાન્ સંખ્યાવાળો કોઈ પદાર્થ વા ભાવ વિદ્યમાન ન હોવાથી નવમું અનન્ત શૂન્ય છે, જેથી અનંત ૮ પ્રકારનું છે એમ કહ્યું છે, એ રીતે ગણિતસંખ્યા ૨૦ વા ૨૧ પ્રકારની છે તેનો સંક્ષિપ્ત સંમંથ આ પ્રમાણે—

૧ જઘન્ય સંજ્યાત

૨ મધ્યમ સંજ્યાત

૩ ઉત્કૃષ્ટ સંજ્યાત

૪-૧ જઘન્ય પરિત્ત અસંજ્યાત

૫-૨ મધ્યમ પરિત્ત અસંજ્યાત

૬-૩ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંજ્યાત

૭-૪ જઘન્ય યુક્ત અસંજ્યાત.

એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારનાં સંજ્યાત, ૬ પ્રકારનાં અસંજ્યાત, અને ૮ કે (૬) પ્રકારનાં અનન્ત મળી ગણિતસંજ્યા ૨૦ (વા ૨૧) પ્રકારની છે. ॥૧૩૮॥

અવત્તરણ.—પૂર્વ ગાથાઓમાં સંજ્યાતાદિ ગણિતસંજ્યાના પ્રકાર સામાન્ય માત્ર નામ ગણત્રીથી દ્રહ્મીને હવે તે સંજ્યાપ્રકારનું પ્રમાણ જણવાનો ઉપાય કહે છે—

જંબુદીવો સરિસવપુણો સસલાગપદિમહસલાગાહિં । જાવદ્વયં પ્રદિપૂરે, તાવદ્વયં હોદ્વ સંલેજં ॥૧૩૯॥

ગાથાર્થ:—જંબુદીપ 'જેવંડો' અનવસ્થિતપદ્ય શલાકાં 'પ્રતિશલાકાં ને' મહાશલાકાં એ ત્રણે સંહિત ચારે પદ્ય સર્ષપ પૂર્ણ (સરસવથી 'ભરપૂર) કરીએ તો તે ચારે પદ્ય 'જેટલા' સર્ષપોવડે પૂરાયં-ભરોય તેટલા સર્ષપો ઉત્કૃષ્ટ સંજ્યાત પ્રમાણ છે. ॥૧૩૯॥

૧૫-૩ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનન્ત

૧૬-૪ જઘન્ય યુક્ત અનન્ત

૧૭-૫ મધ્યમ યુક્ત અનન્ત

૧૮-૬ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અનન્ત

૧૯-૭ જઘન્ય અનન્તાનન્ત

૨૦-૮ મધ્યમ અનન્તાનન્ત

[૨૧-૯ ઉત્કૃષ્ટ અનન્તાનન્ત શૂન્ય]

સમાસ:

સંજ્યાત
અસંજ્યાત
અને અનન્ત

૧૮૦૧

માર્ગ—અન્ય સંખ્યાત ૨ ની સંખ્યા છે, એકને સંખ્યાતમાં ગણેલ નથી, કારણ કે કોઈપણ એક પદાર્થ માટે સંખ્યા વિવક્ષાની (એક શબ્દ બોલવાની) જરૂર નથી. તથા બેથી ઉપરાન્ત ૩-૪ યાવત્ સો હજાર લાખ કોડ અપ્પજ પદાર્થ ઇત્યાદિ અંક સર્વ મધ્યમવચ્ચાત છે, તે ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતમાં ૧ ન્યૂન મુદોના સર્વ અંક મધ્યમસંખ્યાત છે. માટે પ્રથમ તો ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતની સંખ્યા (અંક) કેટલી? તે જાણવા માટે ચાર પદ્ય ભરેલા ને ખાલી કરેલા સર્વોચીની સખ્યાના દ્રષ્ટાન્તથી કહી છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતની સંખ્યા જોવડો મોટી છે કે લાખ યોજનનો જંબૂદ્વીપ આંકડાથી ભરી દઇએ તોપણ ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતનો આંક ન તબી શકાય માટેજ પદ્ય સર્વપના દ્રષ્ટાન્તથી સમજાવેલ છે તે આ પ્રમાણે—

॥ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત માટે ૪ પદ્યસર્વપનું દ્રષ્ટાન્ત ॥

જંબૂદ્વીપ નેવડા એક લાખ યોજન લાંબા પહોળા ગોળ, ત્રણ લાખ સોળ હજાર ગસો સત્તાવીસથી યોજનથી અધિક પરિધિ-
વાળા, અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા રત્નકાંડ મુદ્રી નીચે એકહજાર યોજન ઉંડા ચાર પદ્ય (=ચાલા આકાશના ધાન્યના કોઠા
મરણા) કદપીએ, પુનઃ તે પદ્યના કાંડા ઉપર ૮ યોજન ઉંચી જગતિ અને તે ઉપર બે ગાઉ ઉંચા વેદીકા મળી ૮૥ યોજન
કાંડાની જગતિ પણ જંબૂદ્વીપની જગતિ સરખી કદપીએ, અથવા જંબૂદ્વીપનેજ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડો કરવાથી જેવો પદ્ય થાય
તેવાજ એ ચાર પદ્ય જાણવા. એમાં પ્રથમ અનવચિત પદ્ય, બીજો શલાકા પદ્ય, ત્રીજો પ્રતિશલાકા પદ્ય, ચોથો મહાશલાકા
પદ્ય. તેમાંથી પહેલા અનવચિત પદ્યને સરસવો વડે શિખા પર્યન્ત સપૂર્ણ ભરીએ, ત્યારણાં એ ભરેલા પદ્યને કોઇ દેવ
કુખાડી તેમાંથી એક એક મરગવને એકેક દ્વીપ ચમુદ્રે પ્રશેપતાં જે દ્વીપે વા ચમુદ્રે સર્વ સર્વોપો ખાલી થાય, તેવડા દ્વીપ વા
ચમુદ્ર નેવડા લાગો પોરાગો પરન્તુ ઉંડાઇમાં ૧૦૦૦ યોજન જેટલો જ કદપી તેને પણ વેદિકાથી ઉપર શિખા સહિત સર્વ
પોતી ભરવો, અને એક અનવચિત ખાલી થયો એમ જાણવાને બીજા પદ્યમાં એટલે શલાકા પદ્યમાં એક સર્વપકણ પ્રશેપવો.

ત્યારાનાદ ને અનવસ્થિત પદ્ય સર્વપોથી ભરી રાખ્યો છે તેને ઉપાડી પુનઃ આગળ આગળના ક્રીપ સમુદ્રમાં એકેક સર્વપ નાખતાં એ બીજે અનવસ્થિત ને ક્રીપે વા સમુદ્રે ખાલી થાય તે ક્રીપ વા સમુદ્ર નેવડો લાભો પહોળો અને હજાર યોગ્યન ઉડો પદ્ય વેદિકાથી ઉપર શિખા સહિત સર્વપોથી સંપૂર્ણ ભરવો, એ ત્રીજે અનવસ્થિત ભર્યો બાણવો, અને બીજે અનવસ્થિત ખાલી થયાની સાક્ષી તરીકે એક સર્વપકણુ શલાકા પદ્યમાં પ્રક્ષેપતાં શલાકા પદ્યમાં એ કણુ પડ્યા, એ ત્રીજે વારંવાર મોટા મોટા વધતા વધતા પ્રમાણવાળા અનવસ્થિત પદ્યોને ભરી ખાલી કરવાથી તેના સાક્ષી કણો વડે શલાકા પદ્ય પશુ વેદિકા ઉપર ચિખા સહિત એવો ભરાય કે જેમાં એક દાણો પણ ન ઉમેરાય, એમ કરતા છેલ્લો અનવ-સ્થિત ભરેલો પડ્યો છે, અને શલાકા પદ્ય પણ ભરાઈ ગયો છે, જેથી એ પદ્ય ભરેલા પડ્યા છે, જેથી એ એમાંથી પ્રથમ શલાકા પદ્ય ઉપાડીને છેલ્લા ભરાયલા અનવસ્થિતથી આગળ આગળના ક્રીપ સમુદ્રમાં એકેક કણુ પ્રક્ષેપતાં ને ક્રીપ વા સમુદ્રે શલાકા પદ્ય ખાલી થાય ત્યારાનાદ તે ક્રીપ સમુદ્રથી આગળ આગળના ક્રીપ સમુદ્રમાં અનવસ્થિતને ઉપાડી ખાલી કરતા જવું, અને શલાકા પદ્ય એક જ ખાલી થયો એમ બાણવાને પ્રતિશલાકા પદ્યમાં શલાકાની સાક્ષી તરીકે એક સર્વપકણુ પ્રક્ષેપવો, એ પ્રમાણે પ્રતિશલાકામાં ૧ સર્વપ પડ્યો, શલાકા પદ્ય ખાલી પડ્યો અને ૨ અનવસ્થિતને ખાલી કરતાં

૧ પહેલો અનવસ્થિત કે જે લાખ યોગ્યન પ્રમાણવાળો છે તે અવસ્થિતે પ્રમાણવાળો હોવાથી તે ખાલી થતા શનાકાપત્યમા સરસવનો એક દાણો ન ખાતો નથી પણ બીજી વારથી ભરેલો તે ખાલી થાય ત્યારથીજ નંખાય છે, ભુજો કર્મગ્રથ ટીકા ગાથા ૭૫

૨ અહિં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે કોઈપણ ક્રીપમાં કે સમુદ્રમાં સરસવના એ દાણા નાખવા નહિ, તેમ નાખ્યા વિના જગા દેવા નહિ. તથા ને ખાલો ઉપાડી ખાલી કરવાનો હોય તેને તેની પહેલાનો ખાલો ભરી રાખ્યા બાદ ઉપાડવો જેમ કે શનાકા ભરાયા બાદ તેને ઉપાડવો હોય ત્યારે અનવસ્થિત ભરી રાખ્યા બાદ ઉપાડવો. તથા પ્રતિચિલાકા ઉપાડવો હોય ત્યારે શિલાકા અને અનવસ્થિત ભરી રાખ્યા બાદ ઉપાડવો.

કરતા જે દીપે વા સમુદ્રે તે ખાલી થયો તે દીપ વા સમુદ્ર જેવડા સોટા અનવસ્થિત સર્ગપોથી ભરી હોવા, જેથી અનવ-
 સ્થિત ભરેલો પડ્યો છે. પુનઃ એ ભરેલા અનવસ્થિત સહિત પૂર્વ ક્રમ પ્રમાણે બીજા અનેક અનવસ્થિતોને ખાલી કરતાં તેના
 માથી ક્રોડ વડે પુનઃ શલાકા પદ્ય ભરવો, અને પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણેજ અનેક શલાકાઓ ભરી ખાલી કરી શલાકાના સાક્ષી
 ક્રોડ વડે પ્રતિશલાકાને પળ શિખા સહિત ભરવો, અહિં પ્રતિશલાકા ભરાઈ ગયા બાદ પુનઃ અનેક અનવસ્થિતો વડે શલાકા
 પદ્યને ભરવો, અને ત્યાર બાદ અનવસ્થિત ભરી રાખવો, જેથી ત્રણ પદ્ય ભરેલા પડ્યા છે તેમાંથી પ્રથમ પ્રતિશલાકાને
 ઉપાડી ન્યાયી સર્ગપનો કળ પડ્યો, પ્રતિશલાકા ખાલી છે, અને શલાકા તથા અનવસ્થિત એ બે ભરેલા પડ્યા છે, જેથી
 દેવ શલાકાને ઉપાડી પ્રતિશલાકા જે દીપ વા સમુદ્રે ખાલી થયેલ છે તેથી આગળના દીપ સમુદ્રોમા ખાલી કરી ૧ કળ
 પ્રતિશલાકામાં નાખવો, જેથી મહાગલાકામાં ૧ કળ, પ્રતિશલાકામાં ૧ કળ, શલાકા ખાલી, ને અનવસ્થિત ભરેલો છે, તેથી
 અનવસ્થિતને ઉપાડી શલાકા ન્યા ખાલી થયો છે ત્યાંથી આગળના દીપ સમુદ્રોમાં ખાલી કરવો, ને એ પ્રમાણે અનેક
 અનવસ્થિતો વડે પુનઃ શલાકા ભરવો અને અનેક શલાકા ભરી ખાલી કરીને તેના સાક્ષી કળો વડે પુનઃ પ્રતિશલાકા
 ભરવો, અને વારંવાર પ્રતિશલાકા ભરી ખાલી કરી તેના સાક્ષી કળો વડે મહાશિલાકા ભરવો, એ રીતે મહાશિલાકા આદિ
 માં પદ્ય સંપૂર્ણ બરાઈ રહે તે પ્રમાણે પૂર્વોક્ત વિધિ કરવો. એ પ્રમાણે એ ચારે પદ્યના સર્ગપો તથા દીપ સમુદ્રોમાં
 પ્રતિશલાકા નહીં સર્ગપો તે ગર્વ મળીને જે સર્ગપ સંખ્યા થાય તેમાંથી ૧ સર્ગપ ન્યૂન કરીએ તો ઉચ્છેદ સહ્યાત જેટલા સર્ગપો
 કાંડાય. ને ગર્વ સર્ગપની સંખ્યા તે જલ્પ પરિત વર્સહ્યાત જેટલા (અર્થાત્ પહેલા અમખ્યાત જેટલા) ગણાય
 ૨૪૫૫૫ પરિત અસંખ્યાતથી [સર્ગપ સંખ્યાથી] એક અધિક એ અધિક ઇત્યાદિથી પ્રારભીને ઉત્ક્રેષ્ટ પરિત અમખ્યાતથી ૧

સમાસ:

સંખ્યાત
અસંખ્યાત
અને અનં-
તના મેદ
પ્રમેદાદિ

૥૮૨॥

ન્યૂન સુધીની મધ્યવર્તી સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમપરિતિ અસંખ્યાત કહેવાય, પરંતુ ઉપરિતિ અસંખ્યાતની સખ્યા કેટલી ? તે બાબુવાનો આ પ્રકાર છે-જે રકમ હોય તે રકમને તેટલીવાર પક્ષિતબદ્ધ સ્થાપી પરસ્પર ગુણાકાર કરવો તે અભ્યાસ ગુણાકાર કહેવાય, જેમકે ૧૦ની રકમ હોય તો $૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦$ એ રીતે સ્થાપીને પરસ્પર ગુણતાં પ્રથમ ગુણાકાર ૧૦૦, બીજો ૧૦૦૦, ત્રીજો ૧૦૦૦૦, ચોથો ૧૦૦૦૦૦, પાંચમો ૧૦૦૦૦૦૦ છઠ્ઠો ૧૦૦૦૦૦૦૦ (કોડ), સાતમો ૧૦ કોડ, આઠમો ૧૦૦ કોડ, ને નવમો ૧૦૦૦ કોડ (૧૦૦૦,૦૦૦૦૦૦) એટલો ગુણાકાર થાય, જેથી એ નવ ગુણાકારથી આવેલ ૧૦૦૦ કોડ તે ૧૦નો અભ્યાસ ગુણાકાર બાબુવો, એ પ્રમાણે જઘન્ય પરિતિ અસંખ્યાતની સખ્યાનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરીએ ૧૦૦૦ કોડ તે ૧૦નો અભ્યાસ ગુણાકાર આવે, અને તેમાંથી ૧ બાદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ પરિતિ અસંખ્યાત આવે, તથા બાદ કરેલો ૧ ઉમેરતાં તે જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત આવે, એક આવલિકાના સમયો એ જન્યુ અસંખ્યાત બેટલાજ છે.

જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત આવે, તેમાંથી ૧ બાદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતથી ૧ આદિ અધિક એ સર્વ મધ્યવર્તી સંખ્યાઓ અસંખ્યાત આવે, તેમાંથી ૧ બાદ કરતાં અને જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતથી ૧ આદિ અધિક એ સર્વ મધ્યવર્તી સંખ્યાઓ અસંખ્યાત આવે, અને જન્યુ અસંખ્યાત અસંખ્યાતમાંથી ૧ બાદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત, તે ૧ બાદ કરેલો પુનઃ મધ્યમ યુક્ત અસંખ્યાત છે, અને જન્યુ અસંખ્યાત અસંખ્યાતમાંથી ૧ બાદ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત, તે ૧ બાદ કરેલો પુનઃ ઉમેરતાં જઘન્ય અસંખ્યાત સંખ્યા, તેથી એકાદિ અધિકથી યાવત્ ઉપર અસંખ્યાત સંખ્યાથી ૧ ન્યૂન સુધીની સર્વ મધ્યવર્તી સંખ્યાઓ મધ્યમ અસંખ્યાત સંખ્યા છે.

પૂર્વોક્ત જઘન્ય અસંખ્યાત સંખ્યાનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરતાં જઘન્ય પરિતિ અનંત થાય, તેથી એકાદિ અધિકથી પ્રારંભીને ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનતથી એક ન્યૂન સુધીની મધ્યવર્તી સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમ પરિતાનંત અને બાદ કરેલ ૧ ઉમેરતાં અથવા જન્યુ અનંતમાંથી ૧ ન્યૂન તે ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનંત થાય. પુનઃ જન્યુ પરિતાનંતનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરતાં જઘન્ય યુક્ત અનંત, તેમાં

એકાદિથી અધિકથી યાવત્ ઉચ્ચુક્ત અનંતમાં ૧ ન્યૂન સુધીની સર્વ મધ્ય સંખ્યાઓ મધ્યમ યુક્ત અનંત, અને ૫૫૬ કરેલ ૧ ઉચેરતાં, અથવા ૪૦ અનંતાનતમાંથી ૧ ૫૫૬ કરતાં ઉચ્ચુક્ત યુક્ત અનંત થાય. તથા જંબુક્ત અનંતનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરતાં તત્ત્વ અનંતાનત થા. તેથી એકાદિ અધિકથી યાવત્ ઉચ્ચુક્ત અનંતમાંથી ૧ ન્યૂન સુધીની મધ્યવર્તી સર્વ સંખ્યાઓ મધ્યમ અનંતાનંત અને ૪૧ન્ય અનંતાનંતથી ૧ ન્યૂન તે ઉચ્ચુક્ત યુક્ત અનંત છે. તથા જંબુન્યુક્ત અનંતનો અભ્યાસ ગુણાકાર કરતાં ૧૦ અનંતાનંત, આવે. તેથી એકાદિ અધિકથી યાવત્ અનંત સંખ્યાસ્થાનો તે મધ્યમ અનંતાનંત, અને ઉચ્ચુક્ત અનંતાનંત તેા છે. નહિ એ ૫૫૬ પ્રશ્નનાં અનંત શ્રી અનુયોગદ્વારમાં કહ્યાં છે.

॥ અવન્ય અસંખ્યઅસંખ્યાતાદિકનો મતાંવરે સંખ્યાપ્રકાર ॥

કેટલાક આચાર્યો જંબુન્યુક્ત અસંખ્યાત સુધીની સંખ્યા ઉપર પ્રમાણે કહીને જંબુન્ય 'અસંખ્યાસંખ્યાત ત્રિગેરે સંખ્યાઓ જાનાવા માટે જૂની વિવક્ષા કરે છે, તે આ પ્રમાણે-જંબુન્ય યુક્ત અસંખ્યાતનો વર્ગ કરીએ (અર્થાત્ એ અકને એજ અંક નામે એક વાર ચુનીએ) તેા જંબુઅસંખ્યામંખ્યાત આવે. [જંબુઅસંખ્યામંખ્યાતથી જંબુઅસંખ્યાસંખ્યા થાય એ વાતને જંબુ મતાનુસરે જાણવી નથી, અને જંબુક્ત અસંખ્યાતના રાશિઅભ્યાસ ગુણાકારથી જંબુઅસંખ્યાસંખ્યા થાય એ વાતને મતાંતર વરીકે પણ દર્શાવી નથી]. પુનઃ એ જંબુન્ય અસંખ્યાસંખ્યાતની સંખ્યાનો પ્રથમ વર્ગ કરી તે વર્ગનો પણ વર્ગ કરી પુનઃ તે વર્ગવર્ગનો વર્ગ કરીને એ રીતે ત્રણવાર વૃદ્ધિવર્ગ કરીને જે સંખ્યા આવે તેમાં આ નીચે કહેલી દશ અસંખ્ય વસ્તુઓ ઉમેરવી તે ૧૦ વસ્તુઓનાં નામ—

૧ જંબુઅસંખ્યામંખ્યાતના રૂપિમા તેા ઉચ્ચુક્ત અસંખ્યાસંખ્યાતને જ મતાંતરે કરેલ છે, પરંતુ જંબુન્ય અસંખ્યાસંખ્યાતને નહિ. કારણ કે જંબુન્યા-મંખ્યામંખ્યાતને જંબુન્ય અસંખ્યાતના વર્ગથીજ જાનાવેલ છે (કે જે રીતિ અન્યપ્રધોમા મતાંતરે તરીકે છે).

- ૧ લોકાકાશના સર્વ આકાશપ્રદેશ
- ૨ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ
- ૫ નિગોહ શરીરો
- ૩ અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ
- ૪ એક જીવના આત્મપ્રદેશ

એ ૧૦ અસંખ્ય વસ્તુઓ ઉમેરીને જે સંખ્યા આવે તેનો પણ પૂર્વોક્ત રીતે ત્રણ વાર વર્ગ કરવો, એ ત્રિવર્ગિત કરેલી સંખ્યામાંથી ૧ ન્યૂન કરીએ તે ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાસંલય આવે, અને ન્યૂન કરેલા ૧ ને ઉમેરતાં આવેલી સંખ્યા અથવા ત્રિવર્ગિત પૂર્ણ સંખ્યા તે જલ્પ પરિત અનંત કહેવાય. એનો અભ્યાસ શુભાકાર તે જૉ યુક્ત અનંત, એ જધન્ય યુક્ત અનંત જેટલાજ અભવ્ય જીવો છે, (અને તે આગળ કહેવાતા આઠમા અનંત જેટલા ભવ્યથી અનંતમા ભાગ જેટલા છે). જૉયુ અનંતથી એકાદિ અધિકથી યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતમાં ૧ ન્યૂન સુધી સર્વ મધ્યમ યુક્તાનંત, બાદ કરેલ ૧ સહિત ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંત, અને તે જૉ યુક્તાનંતના અભ્યાસ શુભાકારથી ૧ ન્યૂન જેટલું ઉૉ યુક્તાનંત છે, અને તે એક સહિત જધન્ય અનંતાનંત છે, એ જધન્ય અનંતાનંતનો ત્રણ વાર વર્ગ કરી આ છ અનંત વસ્તુઓ ઉમેરી તે આ પ્રમાણે—સર્વ સિદ્ધ જીવો. સર્વ નિગોહવર્તી જીવો, સર્વ વનસ્પતિ જીવો, ત્રણ કાળના સમયો, સર્વ પુદ્ગલ પરમાણુઓ, સર્વ આકાશના (લોકલોકના) પ્રદેશો, એ ૬ અનંત વસ્તુઓ તે ત્રિવર્ગિતમાં ઉમેરીને જે સંખ્યા આવે તેને યુનઃ ત્રણ વાર વર્ગિત કરતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત ન આવે તેથી તેમાં કેવળજ્ઞાનના અને કેવળદર્શનના પર્યાય ઉમેરવા, જેથી ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત પ્રાપ્ત થાય, એમ આ પ્રકરણની ચૂંચિમા કહ્યું છે [ઇતિવૃત્તિઃ]” આ ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંતમાં સર્વ અનંતનો સંગ્રહ આવી ગયો છે, માટે એથી

- ૬ પ્રત્યેક જીવોનાં શરીર
- ૭ સ્થિતિબંધના અધ્યવસાય
- ૮ અનુભાગસ્થાનો
- ૯ યોગના અવિભાગ પરિછેદ
- ૧૦ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમય.

સમાસ :
સંખ્યાત
અસંખ્યત
અને અનં-
તના મેદ
પ્રમેદાદિ

આગળ ટોડા મોટો સંખ્યાલેહ બનતો નથી. એ પ્રમાણે અન્ય મતે સંખ્યાપ્રકાર દર્શાવ્યો. ॥ ૧૨૬ ॥

અનુવર્તન.—કુદ્યે નોસંલ્યાપ્રમાણ કહે છે—

નોસંલ્યાપ્રમાણ નાણં, દંસણચરણં નયપ્પમાણં ચ । પંચ ચડ પંચ પંચ ય, જહાણુપુવ્વીણ નાયવવા ॥૧૪૦॥

માર્ગ—નોસંખ્યા ભાવપ્રમાણ તે જ્ઞાનપ્રમાણ દર્શનપ્રમાણ આરિત્રપ્રમાણ ને નયપ્રમાણ એમ ચાર પ્રકાર છે, અને એ ચારેના અનુક્રમે પ્રતિલેહ ૫-૪-૫-૫ બાણવા. ॥૧૪૦॥

માર્ગ—નોસંખ્યા એટલે ગણિતસંખ્યા સિવાય શેષ સંખ્યા પ્રમાણ તે નોસંલ્યાપ્રમાણ અને એ ભાવપ્રમાણનો લેહ હોવાથી નોસંખ્યા ભાવપ્રમાણ કહેવાય, તે જ્ઞાનાદિક લેહે અનેક પ્રકારનું આ પ્રમાણ છે:—જ્ઞાન ભાવપ્રમાણ ૫ પ્રકારનું તે મતિજ્ઞાનાદિ ભેદથી પ્રગિદ્ધ છે, દર્શન ભાવપ્રમાણ ૪ પ્રકારનું તે ચક્ષુર્દર્શનાદિ લેહે પ્રસિદ્ધ છે, આરિત્ર ભાવપ્રમાણ તે સામાયિકચારિત્રાદિ લેહે ૫ પ્રકારનું પ્રગિદ્ધ છે, તથા નય ભાવપ્રમાણ નેગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋણસૂત્ર-શબ્દનય એ પાંચ લેહે પ્રસિદ્ધ છે, અનેક ધર્મત્તમક વસ્તુના એક ધર્મને મુખ્ય કરીને સમગ્રવતારી વિવક્ષા તે નય એ કે સમભિદ્વેદ ને એવંભૂત સહિત ૭ છે તોપણ એ બેને શબ્દ-નયમાં અન્તર્ગત ગણીને પાંચ નય કથા છે.

॥ સાત નયનો સંક્ષિપ્ત અર્થ ॥

૧ નેગમ એટલે વસ્તુમાં ગામાન્ય ધર્મને પણ મુખ્ય કરી માને અને વિશેષ ધર્મને પણ મુખ્ય કરી માને જેથી સામાન્ય વિશેષમાથી કોઈ પણ એક જ ગમ=લોધવાળો નહિ તેથી જેમાં એક ગમ નહિ તે નેગમ, અહિ ક નો લોપ થતાં નેગમ શબ્દ

થશે. અર્થાત્ આ નય વસ્તુને સામાન્ય ધર્મવાળી પણ સ્વીકારે છે, ને વિશેષ ધર્મવાળી પણ સ્વીકારે છે. તથા સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મવાળી વસ્તુ છે તેમાથી વિશેષને ગોણુ કરી સામાન્ય ધર્મનેજ ને સ્વીકારે છે, અર્થાત્ વસ્તુ સામાન્ય ધર્મોત્તમક છે એમ માને છે, જેથી ઘટ કહેવાથી જગતના સર્વ ને સર્વ પ્રકારના ઘટનો સગ્રહ લક્ષ્યમાં રાખીનેજ ઘટ વસ્તુ માને છે, એ કારણથી લાખો ઘટ સમૂહને ઘટ એકજ છે એમ કહે છે, પરંતુ ઘટ એ છે કે ત્રણ છે ઇત્યાદિ અને પશુને સ્વીકારતો નથી. એ રીતે જગતમાં કેઈપણ વસ્તુ એકજ છે એમ માને છે. એ રીતે સર્વ વિશેષોનો સંગ્રહ કરીનેજ વસ્તુ માનતો હોવાથી એ સમૂહનય કહેવાય છે. તથા વ્યવહાર એટલે લોકપ્રવૃત્તિ, જેથી વસ્તુ લોકમાં જે વિશેષરૂપે પ્રવર્તતી હોય મનાતી હોય તે રીતે માને તે વ્યવહારનય, અથવા લોકો વસ્તુને જેવા જેવા વિશેષધર્મવાળી વસ્તુ માનવી તે વ્યવહારનય, જેમ સામાન્ય ઘટ કહેવાથી લોકવ્યવહાર ન ચાલે પરંતુ મુત્તિકાઘટ અથવા રક્તઘટ, અથવા એ ઘટ ઇત્યાદિ કઈપણ વિશેષણ પૂર્વક હોય તેો જાણખી શકે મારે લોકવ્યવહારોપયોગી વિશેષધર્મ મુખ્ય કરીને વસ્તુ માનવી તે વ્યવહારનય. આ નય વિશેષધર્મને માને છે.

ઋજુ એટલે સરળ સૂત્ર=વ્યવહારવાળો તે ઋજુસૂત્રનય. પ્રથમના ત્રણ નયો વસ્તુના ત્રણ કાળ માને છે, ત્યારે આ નય વસ્તુનો વર્તમાનકાળ માને છે, અર્થાત્ વસ્તુના જે ધર્મો ભૂતકાળમાં વ્યતીત થયા અને ભાવીકાળમાં જે ધર્મો ઉત્પન્ન થશે તે ધર્મોવાળી વસ્તુ માનતો નથી, પરંતુ વર્તમાનકાળમાં વસ્તુ જે ધર્મવાળી વર્તે છે તેજ ધર્મવાળી માને છે, તેમજ ઉપાધીવાળી પરવસ્તુના સંગ્રહથી વસ્તુને જાણખતો નથી પરંતુ વસ્તુને સ્વસંગ્રહથી જાણખે છે, જેથી “દશ દ્રવ્યપ્રાણુને ધારણ કરે તેને જીવ” કહેતો નથી પરંતુ “જ્ઞાનાદિ પ્રાણોને ધારણ કરવાથી જીવ કહેવાય” એમ માને. એ રીતે વ્યવહારનયથી ઋજુસૂત્રનય વિશેષ શુદ્ધ છે. એ ચારે નય અર્થનય છે, કારણ કે કેઈપણ શબ્દથી વા ધારેલા અર્થને સ્વીકારે છે, જેમ ઇન્દ્ર કહો કે પુરંદર

ક્રોધ કે શત્રીપતિ ક્રોધ કે ગોત્રભિત્ર ક્રોધ તોપણ એ સર્વ શબ્દોથી ઇન્દ્ર વસ્તુને માને છે, અને એ સર્વ શબ્દવાળી એકજ વસ્તુ ઇન્દ્ર છે એમ સ્વીકારે છે, પરંતુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી થતા અર્થ પ્રમાણેજ વસ્તુ હોય તો તે વસ્તુ સ્વીકારવી એવા આયત્તનાળો નથી.

તથા શબ્દનય વસ્તુને ઓળખાવનાર શબ્દને મુખ્ય માને છે, વસ્તુને ગોણુ માને છે. તેમજ સમાન વચન અને સમાન લિંગવાળા એક વસ્તુનાચક્ર અનેક શબ્દોને પણ માને છે, પરંતુ ભિન્ન લિંગ ભિન્ન વચન સ્વીકારતો નથી, તેથી ઋણુસૂત્રથી શબ્દનય વિશેષ શુદ્ધ છે. આ નય એકવચન બહુવચનથી તેમજ ત્રણે લિંગની ભિન્નતાથી વસ્તુને ભિન્ન માને છે. ઘટઃ કુલઃ એકજ વસ્તુ પરંતુ ઘટથી ઘટો ભિન્નવસ્તુ છે, કારણ કે એકવચન બહુવચન ભિન્નવસ્તુ છે, તેમજ ઘટા કલત્રં એ [ત્રીવાચક એ શબ્દ] ભિન્નલિંગ દેશાથી ઘટા તે કલત્ર નહિ તે ઘટ તે ઘટ નહિ એમ માને છે. તેમજ વૃક્ષઃ વૃક્ષો વૃક્ષાઃ એ ત્રણે ભૂદી વસ્તુ છે એમ માને છે.

[ઋણુસૂત્રનય વિગતભિન્ન વિગતભિન્ન માને છે, અને આ નય સમલિંગ સમવચન માને છે એ વિશેષ શુદ્ધતા છે].

એકજ વસ્તુને ઓળખાવનારા ભિન્ન ભિન્ન પર્યાય શબ્દોના અર્થને સમમિતિરોહિત=સમાચરે=અનુસરે તે સમમિત્ત્વનય. આ નય પર્યાય શબ્દની ભિન્નતાએ વસ્તુ પણ ભિન્ન માને છે, કારણ કે જે શબ્દનો જે વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે તે વ્યુત્પત્તિ અર્થને અનુસરનારી ત્રણ ત્રણ શબ્દના વ્યુત્પત્તિ અર્થ ભૂદા બ્રહ્મ છે તો તે અર્થવાળી વસ્તુઓ પણ ભૂદી ભૂદી છે. જેમકે ઇન્દ્રનાત્=પરમૈશ્વર્યપણાથી ઇન્દ્ર પ્રદેવાય, અને રાત્રિપતિઃ=ઈન્દ્રાણીનો પતિ તે શચિપતિ કહેવાય. માટે ઇન્દ્ર ભૂદી વસ્તુ છે, ને શચિપતિ પણ ભૂદી વસ્તુ છે, અર્થાત્ ઇન્દ્ર ને રાત્રિપતિ એક વસ્તુ નહિ. એ રીતે ગંગાનદી ને સુરનદી એક નહિ, તેમજ ઘટ કુલ કળશ એ ત્રણે ભૂદી વસ્તુ છે. એ રીતે આ નય શબ્દનયથી વિશેષ શુદ્ધ છે. તથા આ નય વસ્તુ સ્વક્રિયામાં ન વર્તતી હોય પરંતુ વર્તવાના વસ્તુ વસ્તુ છે. એ રીતે આ નય શબ્દનયથી વિશેષ શુદ્ધ છે. જેમ પાણી નહિ ભરેલા ઘટને પણ ઘટ માને છે, ઇન્દ્ર સભામાં બેસી અભાવવાળી હોય તો ચોગ્યતાથી પણ વસ્તુને સ્વીકારે છે. જેમ પાણી નહિ ભરેલા ઘટને પણ ઘટ માને છે, ઇન્દ્ર સભામાં બેસી

થયો. અર્થાત્ આ નય વસ્તુને સામાન્ય ધર્મવાળી પણ સ્વીકારે છે, ને વિશેષ ધર્મવાળી પણ સ્વીકારે છે. તથા સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મવાળી વસ્તુ છે તેમાથી વિશેષને ગૌણ કરી સામાન્ય ધર્મનેજ ને સ્વીકારે છે, અર્થાત્ વસ્તુ સામાન્ય ધર્મોત્તમક છે એમ માને છે, જેથી ઘટ કહેવાથી જગતના સર્વને સર્વ પ્રકારના ઘટનો સંગ્રહ લક્ષ્યમા રાખીનેજ ઘટ વસ્તુ માને છે, એ કારણથી લાખો ઘટ સમૂહને ઘટ એકજ છે, એમ કહે છે, પરંતુ ઘટ એ છે કે ત્રણ છે ઇત્યાદિ અનેકપણાને સ્વીકારતો નથી. એ રીતે જગતમાં કેઈપણ વસ્તુ એકજ છે એમ માને છે. એ રીતે સર્વ વિશેષોનો સંગ્રહ કરીનેજ સ્વીકારતો નથી. એ રીતે જગતમાં કેઈપણ વસ્તુ એકજ છે એમ માને છે. એ રીતે વિશેષરૂપે પ્રવર્તતી હોય વસ્તુ માનતો હોવાથી એ સમૂહનય કહેવાય છે. તથા વ્યવહાર એટલે લોકપ્રવૃત્તિ, જેથી વસ્તુ લોકમાં ને વિશેષરૂપે પ્રવર્તતી હોય મનાતી હોય તે રીતે માને તે વ્યવહારનય, અથવા લોકો વસ્તુને જેવા જેવા વિશેષધર્મવાળી વસ્તુ માનવી તે વ્યવહારનય, જેમ સામાન્ય ઘટ કહેવાથી લોકવ્યવહારને આલે પરંતુ મુત્તિકાઘટ અથવા રક્તઘટ. અથવા એ ઘટ ઇત્યાદિ કંઈપણ વિશેષણ પૂર્વક હોય તેા જાણખી શકે માટે લોકવ્યવહારોપયોગી વિશેષધર્મ મુખ્ય કરીને વસ્તુ માનવી તે વ્યવહારનય. આ નય વિશેષધર્મને માને છે.

ઋજુ એટલે સરળ સૂત્ર=વ્યવહારવાળો તે ઋજુસૂત્રનય. પ્રથમના ત્રણ નયો વસ્તુના ત્રણે કાળ માને છે, ત્યારે આ નય વસ્તુનો વર્તમાનકાળ માને છે, અર્થાત્ વસ્તુના જે ધર્મો ભૂતકાળમાં વ્યતીત થયા અને ભાવીકાળમાં જે ધર્મો ઉત્પન્ન થશે તે ધર્મોવાળી વસ્તુ માનતો નથી, પરંતુ વર્તમાનકાળમાં વસ્તુ જે ધર્મવાળી વર્તે છે તેજ ધર્મવાળી માને છે, તેમજ ઉપાધીવાળી પરવસ્તુના સંગ્રહથી વસ્તુને જાણખતો નથી પરંતુ વસ્તુને સ્વસંગ્રહથી જાણખે છે, જેથી “દશ દ્રવ્યપ્રાણને ધારણ કરે તેને ભવ” કહેતો નથી પરંતુ “સાનાદિ પ્રાણોને ધારણ કરવાથી ભવ કહેવાય” એમ માને. એ રીતે વ્યવહારનયથી ઋજુસૂત્રનય વિશેષ શુદ્ધ છે. એ ચારે નય અર્થનય છે, કારણ કે કેઈપણ શબ્દથી વા ધારેલા અર્થને સ્વીકારે છે, જેમ ધનંદ્ર કહો કે પુરંદર

મોડા દે ગચીયત્તિ કહો. દે ગોત્રભિત્ કહો. તોપણ એ સર્વ શબ્દોથી ઇન્દ્ર વસ્તુને માને છે, અને એ સર્વ શબ્દવાળી એક જ વસ્તુ ઇન્દ્ર છે એમ સ્વીકારે છે, પરંતુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી થતા અર્થ પ્રમાણે જ વસ્તુ હોય તો તે વસ્તુ સ્વીકારવી એવા આગ્રહનાં નથી.

તથા શબ્દનય વસ્તુને ઓળખાવનાર શબ્દને મુખ્ય માને છે, વસ્તુને ગોણુ માને છે. તેમજ સમાન વચન અને સમાન લિંગવાળા એક વસ્તુચાચક અનેક શબ્દોને પણ માને છે, પરંતુ લિંગ લિંગ લિંગ લિંગ લિંગ સ્વીકારતો નથી, તેથી ઋજુમૂત્રથી શબ્દનય વિશેષ શુદ્ધ છે. આ નય એકવચન બહુવચનથી તેમજ ત્રણે લિંગની લિન્નતાથી વસ્તુને લિન્ન માને છે. ઘટઃ કુંભઃ એક જ વસ્તુ પરંતુ પરત્વે પટઃથી પટો લિન્નવસ્તુ છે, કારણ કે એકવચન બહુવચન લિન્નવસ્તુ છે, તેમજ ઘટા કલ્પને એ [ત્રીવાચક એ શબ્દ] લિન્નલિંગ તોવાથી ઘટા તે કલત્ર નહિ ને કલત્ર તે ઘાગ નહિ એમ માને છે. તેમજ વૃક્ષઃ વૃક્ષો વૃક્ષાઃ એ ત્રણે જૂદી વસ્તુ છે એમ માને છે. ઋજુમૂત્રનય વિગમલિંગ વિગમવચનને માને છે, અને આ નય સમલિંગ મમવચન માને છે એ વિશેષ શુદ્ધતા છે.

એક જ વસ્તુને ઓળખાવનારા લિન્ન લિન્ન પર્યાય શબ્દોના અર્થને સમભિરોહિતિ=સમાચરે-અનુસરે તે સમભિરુદ્ધનય. આ નય પર્યાય શબ્દની લિન્નતાએ વસ્તુ પણ લિન્ન માને છે, કારણ કે જે શબ્દનો જે વ્યુત્પત્તિ અર્થ છે તે વ્યુત્પત્તિ અર્થને અનુસરવાથી જૂઠા જૂઠા શબ્દના વ્યુત્પત્ત્યર્થ જૂઠા જૂઠા છે તો તે અર્થવાળી વસ્તુઓ પણ જૂદી જૂદી છે. જેમકે ઇન્દ્રનાત્=પરમૈશ્વર્યપણાથી ઇન્દ્ર કહેવાય, અને કાન્નિયત્તિ=ઈન્દ્રાણીનો પતિ તે શચિયતિ કહેવાય. માટે ઇન્દ્ર જૂદી વસ્તુ છે, ને શચિયતિ પણ જૂદી વસ્તુ છે, અર્થાત્ ઇન્દ્ર ને શચિયતિ એક વસ્તુ નહિ. એ રીતે ગગાનદી ને સુરનદી એક નહિ, તેમજ ઘટ કુંભ કળશ એ ત્રણે જૂદી જૂદી વસ્તુ છે. એ રીતે આ નય શબ્દનયથી વિશેષ શુદ્ધ છે. તથા આ નય વસ્તુ સ્વક્રિયામાં ન વર્તતી હોય પરંતુ વર્તવાના સ્વભાવવાળી હોય તો યોગ્યતાથી પણ વસ્તુને સ્વીકારે છે. જેમ પાણી નહિ ભરેલા ઘટને પણ ઘટ માને છે, ઇન્દ્ર સલામાં બેસી

ધન્દ્રવૈભવને નહિં અનુભવતા દેવરાજાને પણ ઇન્દ્ર કહે છે, નહિં પહેરેલા કપડાને પણ પટ કહે છે. એટલી આ નયમાં હજી એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ અશુદ્ધતા છે.

શબ્દનો જેવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ એવંતેવોજ અર્થ તે વસ્તુમાં સાક્ષાત્ મૂત્ત=વર્તેતો હોય તોજ તે શબ્દવાણી તે વસ્તુ કહેવાય. જેમકે ઘટનો અર્થ જલધારણુ એક છે, તેથી જે વખતે ઘટમાં જળ ભરેલું હોય તે વખતે ઘટ કહેવાય, ખાલી ઘડાને ઘટ ન કહેવાય. ઇન્દ્રસભામાં એસી વૈભવને અનુભવતો હોય તોજ ઇન્દ્ર કહેવાય, પરન્તુ ઇન્દ્રાણી પાસે રહેલાને ઇન્દ્ર ન કહેવાય. એ રીતે આ નય સર્વવિશુદ્ધ છે, એમાં સમભિરૂઢ ને એવંભૂત એ બે નય શબ્દનયનીજ વિશેષતાવાળા હોવાથી શબ્દનયમાં અન્તર્ગત ગણીને સાત નયને બદલે અહિં પાંચ નય ગણ્યા છે. ૥૧૪૦॥

અવત્તરણ:—જ્ઞાન પ્રમાણુને મત્યાદિ લેકે પાંચ પ્રકારનું કહીને પુનઃ એ જ્ઞાનપ્રમાણુ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષલેકે બે પ્રકારનું પણ છે, તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે—

પચ્ચક્ષલં ચ પરોક્ષલં, નાણપમાણં સમાસઓ દુચિહં। પચ્ચક્ષમોહિમણકેવલં ચ પારોક્ષ્ય મહસુત્તે ॥૧૪૧॥

માથાર્થ:—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ અને પરોક્ષ પ્રમાણુ એ પ્રમાણુ જ્ઞાન પ્રમાણુ સંક્ષેપથી બે પ્રકારનું છે, ત્યાં અવધિજ્ઞાન મનપર્યોય જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ ગણુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણુ છે, અને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાનપ્રમાણુ છે. ૥૧૪૧॥

માથાર્થ —અક્ષ એટલે આત્મા-જીવ તેને પ્રતિ=આશ્રિત જે જ્ઞાન, અર્થોત્ જીવને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના જે સાક્ષાત્ જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, અને અક્ષ એટલે જીવને પર=ઇન્દ્રિયાદિવડે જ્ઞાન તે પરોક્ષજ્ઞાન પ્રમાણ છે. અર્થોત્ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી થાય છે, અને ઇન્દ્રિય અને મન એ બે પ્રસ્તુઓ પુદ્ગલસ્વરૂપ હોવાથી આત્માથી પર=લિપ્ત છે, માટે એ પર

પુરૂગણના આલંબનવડે થતાં હોવાથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષપ્રમાણુ છે.

એ તાત્વિક અર્થ છે, પરન્તુ વ્યવહારમા તેા ઇન્દ્રિયથી થતા સાક્ષાત્ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ લોકવ્યવહારથી કહેલ છે, જે કારણથી સિદ્ધાન્તમાં પણ પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ એ પ્રકારનુ કહું છે. ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ. ત્યાં ચક્ષુ આદિથી ઘટાદિ પદાર્થોનુ જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ લોકવ્યવહારથી છે, તેને સાવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ કહેલ છે. અને નો શબ્દ સર્વથા નિષેવવાળો હોવાથી સર્વથા ઇન્દ્રિયનિમિત્ત વિના જીવનેજ સાક્ષાત્ બોધ થાય તે નોઇન્દ્રિય (જીવ) પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવાય. [અર્થાત્ જીવપ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ એ બે ભેદવાળુ પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ વ્યવહારથી છે] ॥૧૪૧॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનને વ્યવહારથી જે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કહેલ છે, તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના જ કંઈક વિશેષભેદ કહે છે—

ઈન્દિયપચ્ચચ્ચંપિ ચ, અણુમાણં ઉવમયં ચ મહનાણં | કેવલિભાસિય અરથાણ, આગમો હોઈ સુચનાણં ॥૧૪૨॥

ગાથાર્થ—પરોક્ષમતિ રૂપ જ્ઞાનપ્રમાણુમા ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યક્ષ છે તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોને જે સાક્ષાત્ નથી તે ઇન્દ્રિય પરોક્ષ મતિજ્ઞાન છે. અને તે અનુમાન અને ઉપમાનથી એ પ્રકારનુ છે. [અહિં લોકવ્યવહારથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિય પરોક્ષ એમ બે પ્રકારનુ કહું]. તથા કેવલી ભાષિત અર્થોનો જે આગમ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન બાણુવું. ॥૧૪૨॥

માવાર્થ—અહિં મતિજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે, ઇન્દ્રિયોને સાક્ષાત્ દેખાતા ઘટાદિ પદાર્થોનુ વા શબ્દાદિનું-જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, અને ઇન્દ્રિયોથી પર તે ઇન્દ્રિય પરોક્ષ જ્ઞાન. તેમાં ધૂમ દેખીને અગ્નિનું જ્ઞાન થાય ઇત્યાદિ રીતે વિગથી થતું જ્ઞાન તે અનુમાન ઇન્દ્રિય

ધન્દ્રવૈભવને નહિં અનુભવતા દેવરાજને પણ ઇન્દ્ર કહે છે, નહિં પહેરેલા કપડાને પણ પટ કહે છે. એટલી આ નયમાં હજી એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ અશુદ્ધતા છે.

શબ્દનો જેવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ એવ=તેવોજ અર્થ તે વસ્તુમાં સાક્ષાત્ મૂત=વર્તેતો હોય તોજ તે શબ્દવાળી તે વસ્તુ કહેવાય. જેમકે ઘટનો અર્થ જલધારણુ એકા છે, તેથી જે વખતે ઘટમાં જળ ભરેલું હોય તે વખતે ઘટ કહેવાય, ખાલી ઘડાને ઘટ ન કહેવાય. ઇન્દ્રસભામાં એસી વૈભવને અનુભવતો હોય તોજ ઇન્દ્ર કહેવાય, પરન્તુ ઇન્દ્રાણી પાસે રહેલાને ઇન્દ્ર ન કહેવાય. એ રીતે આ નય સર્વવિશુદ્ધ છે, એમાં સમભિરૂઢ ને એવંભૂત એ એ નય શબ્દનયનીજ વિશેષતાવાળા હોવાથી શબ્દનયમાં અન્તર્ગત ગણીને સાત નયને ઘડેલે અહિં પાંચ નય ગણ્યા છે. ॥૧૪૦॥

અવતરણ:—જ્ઞાન પ્રમાણુને મત્યાહિ લેકે પાંચ પ્રકારનુ કહીને પુનઃ એ જ્ઞાનપ્રમાણુ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષલેકે એ પ્રકારનું પણ છે, તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે—

પચ્ચક્ષ્વં ચ પરોક્ષ્વં, નાંપમાણં સમાસઓ દુવિહં । પચ્ચક્ષ્વમોહિમણકેવલં ચ પારોક્ષ્વ મહસુત્તે ॥૧૪૧॥

ગાથાર્થ:—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ અને પરોક્ષ પ્રમાણુ એ પ્રમાણુ જ્ઞાન પ્રમાણુ સંક્ષેપથી એ પ્રકારનું છે, ત્યાં અવધિજ્ઞાન મન:પર્યાય જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ ત્રણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણુ છે, અને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન એ એ જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાનપ્રમાણુ છે. ॥૧૪૧॥

માવાર્થ —અક્ષ એટલે આત્મા-જીવ તેને પ્રતિ=આશ્રિત જે જ્ઞાન, અર્થાત્ જીવને ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના જે સાક્ષાત્ જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, અને અક્ષ એટલે જીવને પર=ઇન્દ્રિયાદિવડે જ્ઞાન તે પરોક્ષજ્ઞાન પ્રમાણ છે. અર્થાત્ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી થાય છે, અને ઇન્દ્રિય અને મન એ એ વસ્તુઓ પુદ્ગલસ્વરૂપ હોવાથી આત્માથી પર=ભિન્ન છે, માટે એ પર

પુરુષગતતા આલમનવડે થતાં હોવાથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષપ્રમાણુ છે.

એ તાત્ત્વિક અર્થ છે, પરંતુ વ્યવહારમાં તેા ઇન્દ્રિયથી થતા સાક્ષાત્ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ લોકવ્યવહારથી કહેય છે, જે શાસ્ત્રથી પ્રિદ્ધાન્તમાં પણ પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ જે પ્રકારનું કહ્યું છે. ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ત્યાં ચક્ષુ આદિથી ઘટાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ લોકવ્યવહારથી છે, તેને સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ કહેલ છે. અને નો શબ્દ સર્વથા નિષેધવાળો હોવાથી સંવંધા ઇન્દ્રિયનિમિત્ત વિના ઉપવેજ સાક્ષાત્ બોધ થાય તે નોઇન્દ્રિય (અર્થ) પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવાય. [અર્થાત્ અવપ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ એ જે ભેદવાળુ પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ વ્યવહારથી છે]. ॥૧૪૧॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનને વ્યવહારથી જે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કહેલ છે, તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના જ કંઈક વિશેષભેદ કહે છે—

ઇન્દ્રિયપચ્ચત્વર્ણિય, અણુમણં ઉચ્ચસયં ચ મહનાણં । કેવલિમાસિય અત્યાણ, આગમો હોઐ સુચણાણં ॥૧૪૨॥

માર્થ—પરોક્ષમતિ રૂપ જ્ઞાનપ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયોને પ્રત્યક્ષ છે તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોને જે સાક્ષાત્ નથી તે ઇન્દ્રિય પરોક્ષ મતિજ્ઞાન છે. અને તે અણુમાન અને ઉપમાનથી જે પ્રકારનું છે. [આર્કિ લોકવ્યવહારથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને ઇન્દ્રિય પરોક્ષ એમ જે પ્રકારનું કહ્યું]. તથા કેવલી ભાષિત અર્થોનો જે આગમ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન વર્ણનું ॥૧૪૨॥

માર્થ—આર્કિ મતિજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે છે, ઇન્દ્રિયોને સાક્ષાત્ દેખાતા ઘટાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, અને ઇન્દ્રિયોનો પર તે ઇન્દ્રિય પરોક્ષ જ્ઞાન તેગા પૂર્વ દેખીને અગ્નિનું જ્ઞાન થાય ઇત્યાદિ રીતે લિંગથી થતું જ્ઞાન તે અણુમાન ઇન્દ્રિય

પરોક્ષ, અને ગાય સરખો ગવય (રોગ પશુ) હોય છે, એમ પ્રથમ કોઈની પાસેથી બળીને જ ગદમાં ગયેલાને ગાય સરખા પરોક્ષ, અને ગાય સરખા આકારવાળું છે માટે ગવય છે” એવો નિશ્ચય થાય તે ઉપમાન ઇન્દ્રિયપરોક્ષ પ્રમાણ આકારવાળું તે ગવય દેખીને “આ ગાય સરખા આકારવાળું છે માટે ગવય છે” એવો નિશ્ચય થાય તે ઉપમાન ઇન્દ્રિયપરોક્ષ પ્રમાણ કહેવાય. એ ત્રણ પ્રકારનું પણ મતિજ્ઞાન છે. અને દેવળજ્ઞાની ભગવતોએ પ્રરૂપેલ દ્વાદશાંગી રૂપ શ્રુતજ્ઞાન તે શબ્દપ્રમાણ કહેવાય, એ પણ ઇન્દ્રિયપરોક્ષજ્ઞાન છે. એ રીતે અનુમાનપ્રમાણ ઉપમાનપ્રમાણ ને શબ્દપ્રમાણ એ ત્રણ પ્રમાણજ્ઞાન પરોક્ષ પ્રમાણ છે, અને ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષજ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષપ્રમાણ લોકવ્યવહારથી છે. ॥ इति ज्ञान प्रमाणम् ॥ ૧૪૨ ॥

અવતરણ:—એ રીતે જ્ઞાનપ્રભાણ કહીને હવે દર્શનપ્રમાણ ચારિત્રપ્રમાણ ને નયપ્રમાણના અનુક્રમે ૪-૫-૫ ભેદ કહી છે—

चवखुहंसणमाई, दुंसणचरणं च सामइयमाई । नेगम संगह ववहारुजुसुए चैव सहनया ॥१४३॥

[illegible]

મનય સંગ્રહનય વ્યવહારનય સ્ત્રુસૂત્રનય તથા શૃંગમય અર્થસૂત્રનય પૂર્વે કહ્યો છે, તેથી અહિં પુનઃ નહિ
 માવાર્થઃ—ચક્ષુદર્શન આદિ ૪ દર્શન પ ચારિત્ર અને પાંચ નયનો સંક્ષિપ્ત ભાવાર્થ પૂર્વે કહ્યો છે, તેથી અહિં પુનઃ નહિ
 કહેવાય. તથા ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શન વિગેરે પણ જીવના ગુણ છે તો તેને ગુણપ્રમાણુમા અન્તર્ગત ગણવા જોઈએ તેને બદલે
 ગુણપ્રમાણુથી ભિન્ન ભાવપ્રમાણુ તરીકે કેમ ગણ્યાં? એવી આશંકા પણ અહિં ન કરવી, કારણ કે એ દર્શનાદિ ગુણને ભાવ-
 પ્રમાણુ તરીકે જૂદા ગણવાથી ભેદવિસ્તાર થાય છે, અને ભેદવિસ્તારથી કરેલી વ્યાખ્યા શિષ્યની બુદ્ધિને વિશેષ વ્યુત્પન્ન કરે છે
 (નિપણ કરે છે) માટે સાર્થક છે. ॥ ઇતિ ભાવપ્રમાણં ॥ સમાપ્તં ચ દ્રવ્યાદિ ચતુર્વિધઃ પ્રમાણાનુયોગઃ ॥૧૪૩॥

अवतरणः—पूर्वीकृत द्रव्यादि लोहे वार प्रसारं द्रव्यादिप्रमाणं (द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रप्रमाणं क्षेत्रप्रमाणं कणप्रमाणं) भावप्रमाणं) समाप्तं अयम्

એ દ્રવ્યપ્રમાણ ઠાવડે દ્રવ્યોનુ માપ કશય છે, તે કારણથી એ ચારે પ્રમાણને દ્રવ્યપ્રમાણ કાર કહ્યું છે. હવે અહિં પ્રસ્તુત અગ્નિદ્રા ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ હવસમામતો (૧૪ હવલેદનો) હોવાથી એજ ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ હવદ્રવ્યોને દ્રવ્ય હોજ કાળ અને ભાવથી પ્રમાણવા યોગ્ય-જાણવા યોગ્ય હોવાથી તે ગુણસ્થાનરૂપ હવસમામમાં ચારે પ્રકારનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાય છે—

મિચ્છાદત્ત્વમણંતા, કાલેણોસપ્પિની અણંતાઓ। જેત્તેણ મિજ્જમાણા, હવંતિ લોગા અણંતાઓ ॥૧૪૪॥

માયાયં—મિચ્છાદિ હવદ્રવ્યો અનન્ત છે, કાળ વડે અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે, અને હોતથી લેદ પાડીએ તે। અનન્ત લોકાકાશના જેટલા છે. ॥૧૪૪॥

માયાયં:—મિચ્છાદિ ગુણસ્થાનવાળા હવો દ્રવ્યપ્રમાણથી વિચારીએ તે। અનન્ત છે, કાળપ્રમાણથી વિચારીએ તે। અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા મમય તેટલા છે, અને હોતથી માપીએ-વિચારીએ તે। અનન્ત લોકાકાશના જેટલા (અનન્ત) આકાશપ્રદેશ છે તેટલા છે. એ રીતે ત્રણ પ્રમાણ રુપદ કહ્યાં.

પ્રશ્ન.—ભાવપ્રમાણથી (મિચ્છાદિ હવોનું) માપ કેમ ન કહ્યું ?

પ્રત્ત.—દ્રવ્યાદિ ત્રણ પ્રમાણ કહેવામાં ભાવપ્રમાણ અન્તર્ગતપણે કહેવાઈ ગયુ જાણવું, કારણ કે અહિં સંખ્યાપ્રમાણ તે ભાવપ્રમાણના પ્રતિલિંગ તરીકે પૂર્વે કહ્યું છે, અને તે અનન્તરૂપ સંખ્યા દ્રવ્યાદિ ત્રણે પ્રમાણમા માપ તરીકે સાથે સાથેજ પ્રદેવાઈ છે માટે ભાવપ્રમાણની પ્રરૂપણા અહિં જૂદી કહી નથી. ॥ ઇતિ મિચ્છાદિ જીવાનાં દ્રવ્યાદિપ્રમાણમ્ ॥૧૪૪॥

અવતરણ:—આશ્વાકન ચાંળંધિ દ્રવ્યાદિપ્રમાણ કહે છે—

एगाइया भज्जा, सासायण तंह य सम्ममिच्छा य । उक्कोसेणं दुणहवि, पल्लस्स असंखभागो उ ॥१४५॥
 ગાથાર્થ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ તથા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિઓ (મિશ્રદષ્ટિઓ) વિકલ્પે ઓકાદિ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્લો-
 પમના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા—અસંખ્યાત હોય છે. ॥૧૪૫॥

માવાર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણસ્થાન અદ્ભુવ હોવાથી એ બે ગુણસ્થાનવર્તી જેવો લોકમાં કદાચિત્ સર્વથા હોતા નથી,
 જેથી એ ગુણોનો વિરહકાળ વર્તતો હોય છે તે વખતે એ બે ગુણોવાળો એકપણ એવ લોકમાં હોઈ શકતો નથી, અને વિરહ-
 કાળ પૂર્ણ થયે ને હોય [એ બે ગુણોમાં જેવો વર્તે] તે જઘન્યથી ૧-૨ જેવો વર્તે અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્રપલ્લોપમના
 અસંખ્યાતમા ભાગના નેટલા સમય અથવા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા વર્તતા હોય છે. [અહિં ક્ષેત્રપલ્લોપમ શબ્દમાં ક્ષેત્ર
 શબ્દવડે ક્ષેત્રપ્રમાણ અને પલ્લોપમ શબ્દવડે કાળપ્રમાણ પણ પ્રાપ્ત થયું અને ભાવપ્રમાણ તો પૂર્વોક્ત યુક્તિ પ્રમાણે અનંતગત
 હોવાથી એ બે ગુણોનાં આરે દ્રવ્યપ્રમાણ કહ્યાં]. ॥૧૪૫॥

અવતરણ—હવે અવિરતાદિ ગુણોવર્તી જેવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

पल्लासंखियभागो, अविरयसम्मा य देसविरया य । कोडिसहस्सपुहुत्तं, पमत्तइयरे उ संखेज्जा ॥१४६॥

ગાથાર્થ—અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જેવો અને દેશવિરત જેવો દ્રવ્યથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા અસંખ્યાત
 હોય છે, પ્રમત્ત જેવો હનરકોડ પૃથક્ત્વ અને અપ્રમત્ત જેવો સંખ્યાત (પ્રમત્તથી અલ્પ) હોય છે. ॥૧૪૬॥

માવાર્થ—અવિરત દેશવિરત પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ આરે ગુણસ્થાન દ્ભુવ હોવાથી લોકમાં સર્વકાલ હોય છે, વિરહકાળ
 હોય તહિં. તેમા અવિરત ગુણસ્થાની જેવો જઘન્યથી ક્ષેત્રપલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આકાશપ્રદેશ નેટલા અને

ઉત્કૃષ્ટથી પણ એટલાજ હોય છે, તોપણ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતગુણા ભણવા. દેશવિરતો પણ એટલાજ છે તોપણ અવિ-
રતથી દેશવિરતો પદ્યાગંભીરભાગ નાનો ગણવો. તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાની ભવો જઘન્યથી ૨૦૦૦ કોડથી અધિક અને ઉત્કૃષ્ટથી
૬૦૦૦ કોડ હોય છે, તે પંદર દર્મભૂમિની અપેક્ષાએ ગણવા પરંતુ કોઈ એકજ હોનમા એટલા નહિ. તથા અપ્રમત્ત ગુણવર્તી
ભવો સંખ્યાત કર્યા છે તોપણ પ્રમત્તથી ઘણાજ ઓછા ભણવા. એ ગાથામાં કહેલ ગુણસ્થાન કર્યાં. ॥૧૪૬॥

અનન્ય — અપૂર્વકર્ણ અનિવૃત્તિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ઉપશાન્તમોહ અને ક્ષીણમોહ એ પાંચ ગુણસ્થાનવર્તી ભવોનું દ્રવ્ય

પ્રમાણ આ ગાથામાં કહે છે—

પુર્ગાદય મયણિજ્ઞા, પવેસણેણં તુ જાવ ચપન્ના । ઉવસામગેવસંતા, અહં પડ જાવ સંવેહજા ॥૧૪૭॥

માર્ગાર્થ:—ઉપશામક અને ઉપશાન્ત ભવો [૮-૬-૧૦-૧૧ ગુણવર્તી ભવો] ભજનાએ જઘન્યથી ૧-૨ આદિ હોય છે,
અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૪ હોય છે તે પ્રવેશઆશ્રયિ ભણવું, અને એ ગુણસ્થાનોના કાળ આશ્રયિ વિચારીએ તો સંખ્યાત હોય છે

માર્ગાર્થ:—ગોડનીયકર્મના ઉપક્રામક એટલે ૮-૬-૧૦ મા ગુણવર્તી ભવો અને ઉપશાન્ત એટલે ૧૧ મા ગુણસ્થાનવર્તી
ભવો ને આરે ભવો ક્રોધમા ક્રોધ વળતે હોય છે, અને કોઈ વળતે સર્વથા નથી હોતા. જેથી એ અધુવ ગુણસ્થાનો છે માટે
અનાવરે બજનીય કહેવાય. અને એ ચારેનો વિરહકાળ પૂર્ણ થતાં જઘન્યથી ૧-૨ ભવ એ ગુણમાં પ્રવેશ કરતા હોય છે,
ઉત્કૃષ્ટથી ૫૪કાળે ઉપગમશ્રેણિમાં ૫૪ ભવો પ્રવેશ કરતા હોય છે, અને અનેક સમય સુધી પ્રવેશ કરીને ઉપશ્રેણિમાં
અર્ધ ભેગા થયેલા ભવો ગળીએ તો સંખ્યાત ભવો હોય છે. ગાથામાં કહેલા અર્ધ=અર્ધા શબ્દનો અર્થ ઉપશમશ્રેણિનો અન્ત-
મુંબ્રમાન કાળ આરંભથી મમામિ મુકીને ભણવો. જેથી કોઈપણ એક ગુણમાં વા ચારે ગુણમાં એકજ થયેલા ભવો

ગણીએ તો સંખ્યાતજ હોય છે. એ રીતે પ્રત્યેકમાં વા સામુદાયિકપણે ચારે ગુણમાં પ્રવેશતા ૧થી x ૫૪ અને પ્રવેશેલા સંખ્યાત બેવો હોય છે. ૥૧૪૭૥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં ઉપશમક ને ઉપશાન્તનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને હવે આ ગાથામાં ક્ષપક અને ક્ષીણમોહનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

સ્વગા ઉ સ્ત્રીણમોહા, જિણા ઉ પત્રિસંતિ જાવ અટુસયં । અદ્ધાણ સથપુહુત્તં કોહિપુહુત્તં સજોગીણં ॥૧૪૮॥

માર્થ:—ક્ષપકે । [૮-૯-૧૦મા ગુણસ્થાનવર્તી બેવો] અને ક્ષીણમોહી બેવ (૧૨મા ગુણવર્તી બેવ) ૧ થી ૧૦૮ સુધીની સંખ્યાએ પ્રવેશ કરે છે, અને ક્ષપકશ્રેણિના સમગ્ર કાળની અપેક્ષાએ શતપૃથક્ત્વ બેવો પ્રવેશેલા હોય છે. તથા સયોગી કેવલીએ કોડપૃથક્ત્વ હોય છે. ૥૧૪૮૥

માર્થ:—ક્ષપકશ્રેણિના ૮-૯-૧૦મા ગુણવર્તી બેવો ક્ષપક કહેવાય, અને ૧૨મા ગુણવર્તી ક્ષીણમોહી કહેવાય. એ ચારમાંના પ્રત્યેક ગુણસ્થાનમાં અથવા સમગ્ર ક્ષપકશ્રેણિમાં સમકાળે પ્રવેશતા બેવો ૧ થી ૧૦૮ સુધી હોય છે, એ ચારે ગુણબદ્ધુવ છે, એટલે વિરહકાળ પૂર્ણ થયે ૧ થી ૧૦૮ સુધીનો પ્રવેશ હોઈ શકે છે. અને પ્રત્યેકમાં વા ક્ષપકશ્રેણિમાં પ્રવેશેલા બેવો શતપૃથક્ત્વ [૨૦૦ થી ૨૦૦ સુધી] હોય છે. તથા ૧૩ મું સયોગી કેવલી ગુણસ્થાન સદાકાળ વર્તતું હોવાથી દુવ છે, તેમાં જઘન્યથી વા ઉત્કૃષ્ટથી કોડપૃથક્ત્વ બેવો તુલ્ય શબ્દથી કહ્યા છે (તો પણ જઘન્યથી ૨ કોડ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨ કોડ

x ને કે ગુણસ્થાનના સમય અસંખ્ય છે. પરન્તુ પ્રવેશક બેવો કેવળ ગર્ભજ મનુષ્ય અને તેમાં પણ ચારિત્રીબેવો સંખ્યાત માત્રજ હોવાથી પ્રતિસમય પ્રવેશ હોય નહિ તેથી અસંખ્યાતબેવો પ્રવેશેલા ન હોય.

કેવલિ અમર્યોયં ધર્મતા ન્તાનુવા). તથા અયોગી ગુણસ્થાન કોઇ વખતે લોકમાં હોય ને ક્વચિત્ ન પણ હોય તેથી અદ્યુવ
કે, ન્યાયે કોય ન્યારે ને ગુણમાં અધન્યથી ૧-૨ આદિ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા અયોગીઓ હોય છે. ॥૧૪૮॥ ॥ इति १४
गीतगोपासु द्रव्यप्रमाणप्रारम्भ ॥

॥ मिथ्यादृष्टौ ४ गतिषु द्रव्यप्रमाणद्वारम् ॥

ગતિસ્થ — પહેલે આગામ્યથી ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ અવસમાયમાં દ્રવ્યપ્રમાણદ્વાર સામાન્યથી કહીને હવે વિશેષથી કહેવા
માટે ૪ ગતિમાં કહેવાની ઇચ્છાએ પ્રથમ આ ગાથામાં નરકગતિમા અવદ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

पठमाण् असंखेज्जा, सेढीओ सेसियासु पुढवीसु । सेढीअसंखभागो, हवंति मिच्छाउनेरइया ॥१४९॥
માચાર્ય.—પહેલી પૃથ્વીમા અમખ્યાત શ્રેણિ નેટલા મિથ્યાદષ્ટિ નારક છે, અને શેષ ૬ નરકપૃથ્વીઓમાં શ્રેણિના
અવગામમા બાક નેટલા મિથ્યાદષ્ટિ નારકો છે. ॥૧૪૯॥

ગાતાએ — અવગામમા અવદ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાના પ્રસંગે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનમા [મિથ્યાઅવસમાસમાં] સામાન્યથી
અનન્ય એક ક્ષેત્ર ને ને ચારે ગતિના સમુદાયપણે કહ્યા છે, જેથી કરેક ગતિના બૂદા બૂદા એવો વિચારીએ તો મિથ્યાદષ્ટિ
અવગમમાં પહેલી પૃથ્વીના નારક એવો ધનીકૃતલોકની અમંખ્ય શ્રેણિઓમા નેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા અસખ્યાત
છે, અને એવું પૃથ્વીના પ્રત્યેકના મિથ્યાદષ્ટિ એવો ધનીકૃતલોકની ચોક્કશ શ્રેણિના અમંખ્યાતમા ભાગ નેટલા છે. અહિં
તે ૬ પૃથ્વીઓમાં ચોક્કશ શ્રેણિના અમખ્યાતમા ભાગ નેટલા તુલ્ય કહ્યા છે તોપણ અનુક્રમે નીચે નીચેની પૃથ્વીમાં અસ-
ખ્યાતમા અમખ્યાતમા ભાગ નેટલા જણાવ્યા.

તથા સાસ્વાદન ગુણોમાં વર્તતા સાતે પૃથ્વીઓના નારકો અધ્રુવ છે, જો હોય તો ઉત્કૃષ્ટથી સાતેમાં ક્રમશઃ હીન હીનતર શ્વેતપદ્યોનોના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયો નેટલા વા આકાશપ્રદેશ નેટલા હોય છે. મિશ્રમાં વર્તતા અધ્રુવ સાતે નરકનાં જીવો પણ સાસ્વાદનવત્ બાળુવા. તથા સમ્યદ્દષ્ટિ જીવસમાસમાં વર્તતા જીવો સાતે પૃથ્વીમાં ધ્રુવ હોય છે અને તે શ્વેતપદ્યોના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા હોય છે. દેશવિસ્ત જીવસમાસ તો સાતે પૃથ્વીઓમાં છે જ નહિ. ॥૧૪૯॥

અવત્તરણ:—પૂર્વ ગાથામાં જીવસમાસમાં નરકગતિના જીવદ્રવ્યનું પ્રમાણ કહીને હવે આ ગાથામાં જીવસમાસમાં તિર્યચ-ગતિના જીવદ્રવ્યનું પ્રમાણ કહે છે—

તિરિયા હંતિ અણંતા, પયરં પંચિદિયા અવહરંતિ । દેવાવહારકાલા, અસંખગુણહીણ કાલેણં ॥૧૫૦॥

ગાથાર્થ:—તિર્યચ જીવદ્રવ્યો સામાન્યથી અનન્ત છે, પરંતુ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો દેવાપહારના કાળથી [દેવોની સંખ્યાવડે અપહરાતા પ્રતરના કાળથી] અસંખ્યગુણહીન કાળ વડે સમસ્ત એક આકાશ પ્રતરને અપહરે એટલા મોટા અસંખ્યાતપ્રમાણ છે.

માવાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ જીવસમાસમાં (ગુણસ્થાનમાં) સામાન્યથી એકેન્દ્રિયાદિ તિર્યચો અનન્ત છે, પરંતુ વિશેષથી વિચારીએ તો ધનીકૃતલોકાકાશના એક આકાશપ્રતરને દેવો નેટલા કાળે અપહરે છે તે કાળથી અસંખ્યગુણહીન કાળ વડે તેજ સમગ્ર પ્રતરને અપહરે એટલા (અર્થાત્ દેવોથી અસંખ્યગુણ) તિર્યચપંચેન્દ્રિયો છે. અહિં તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રતિસમય એકેક આકાશપ્રદેશ ગ્રહણ કરતાં સર્વ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો સમગ્ર એક આકાશપ્રતરને નેટલા કાળે અપહરે છે તે કાળ, અને એજ પ્રતરને દેવો પ્રતિસમય અપહરતાં નેટલો કાળ લાગે તે કાળ, એ બંને સરખાવીએ તો પંચેન્દ્રિયો વડે અપહરાતા પ્રતરનો કાળ દેવ વડે અપહરાતા પ્રતરના કાળથી અસંખ્યગુણહીન થાય, કારણ કે દેવો ધણા અલ્પ છે, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચો તેથી

અસંખ્યગુણ છે મોટે તિર્યંચો પ્રતરને જલદી પૂર્ણ કરે, અને દેવો અદ્ય હોવાથી પ્રતરને ઘણું કાળે અપહરે એ તાત્પર્ય. તાત્વિક રીતે પચેન્દ્રિય તિર્યંચો ક્ષેત્રથી એક પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા અસંખ્ય કોડાકોડી યોજનમાં રહેલી અગ્રખ્ય શ્રેણિઓના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય છે, જેથી એક જીવ અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેવડા પ્રતરખંડને અપહરે તેા એક જ સમયમાં સમગ્ર પ્રતર અપહરાય. અથવા એક પ્રતરના અંગુલાસંખ્યાભાગ જેવડા એક પ્રતરના અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગ જેવડા પ્રતરખંડને અપહરે તેા તિર્યંચ પચેન્દ્રિયો છે. ॥૧૫૦॥

અવતરણ—એ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવસમાસમાં તિર્યંચગતિના જીવદ્રવ્યોનું પ્રમાણ કહીને પુનઃ મિથ્યાદષ્ટિમાંજ વૈક્રિયલક્ષિ-
વાળા તિર્યંચોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કેટલું ? તે આ ગાથામાં કહે છે—

પઢમંગુલમૂલસ્સાસંલતમો સૂરસેહિઆયામો । ઉત્તરવિઝિવિયાણં, પજ્જત્તયસન્નિતિરિયાણં ॥૧૫૧॥

માર્થ—અંગુલપ્રમાણ પ્રતરક્ષેત્રના પહેલા વર્ગભૂજના અસખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલી સૂચી શ્રેણિઓના આયામ જેટલા (એટલી દીર્ઘસૂચી શ્રેણિઓના આકાશપ્રદેશ જેટલા) પર્યાસ સંજ્ઞિ તિર્યંચો ઉત્તરવૈક્રિય લક્ષિવાળા હોય છે. ॥

માર્થ—એક પ્રતરમાંથી એક અંગુલપ્રમાણ વિસ્તારવાળું પ્રતર લઇને તેમાં જે અસંખ્યાત શ્રેણિઓ છે તે શ્રેણિસંખ્યાનાં વર્ગભૂજ અગ્રખ્યાત થાય, પરંતુ તેમાંથી પહેલા વર્ગભૂજનો જે અંક આવે (જવાબ આવે) તેટલી સાતરાજ દીર્ઘ શ્રેણિઓ લઇએ, તેમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ છે તેટલા મિથ્યાદષ્ટિ ગર્ભજ તિર્યંચપચેન્દ્રિય પર્યાસ જીવો વૈક્રિયલક્ષિવાળા હોય છે. એ ક્ષેત્રથી દ્રવ્યપ્રમાણ કર્તું, અને કાગથી વિચારીએ તેા અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય તેટલા છે. અપર્યાપ્ત

x અગ્રખ્ય દીપ સમુદ્રોમા દર્શિત મત્સ્ય હસ વિગેરે તિર્યંચપચેન્દ્રિયો વૈક્રિયલક્ષિવાળા હોય છે. (ધર્મિત વૃત્તિઃ)

સંસીને વૈકિયલ્પિય હોયજ નહિ. ૥૧૫૧॥

અવત્તરણ:—આ ગાથામાં પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોનુ ભવદ્રવ્યપ્રમાણુ કહે છે—

સંખેજ્જહીણકાલેણ, હોઈ પજ્જત્તિરિય અવહારો । સંખેજ્જગુણેણ તઓ, કાલેણ તિરિવલ્લ અવહારો ॥૧૫૨॥

માર્થાર્થ:—દેવ વડે એક પ્રતરને અપહરતા જેટલો કાળ લાગે તેટલો કાળથી સંખ્યાતગુણહીન કાળ વડે પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચો એક પ્રતરને અપહરે છે, અને તેથી પણ અસંખ્યાતગુણહીન કાળ વડે સર્વ તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયોનો અપહાર થાય છે. ૥૧૫૨॥

માર્થાર્થ:—૧૫૦મી ગાથાના ભાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે એક પ્રતરનો દેવાપહારકાળ ધણો છે, કારણ કે દેવો અલ્પ છે, અને તેથી તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયો વડે એક પ્રતરનો અપહારકાળ અસંખ્યગુણહીન છે, કારણ કે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને પ્રકારના તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયોને એકત્ર ગણતાં દેવોથી અસંખ્યગુણુ છે, તેથી પ્રતરાપહારકાળ અસંખ્યગુણહીન છે. પરન્તુ જો કેવળ પર્યાપ્ત તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયોને દેવોની સાથે સરખાવીએ તો દેવ વડે અપહરતા એક પ્રતરના કાળથી પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિયો વડે અપહરતા પ્રતરનો કાળ (અસંખ્યગુણહીન નહિ) પરન્તુ) સંખ્યાતગુણહીન છે. અને દેવ વડે હરતા પ્રતરનો કાળ તેથી સંખ્યાતગુણુ અધિક છે, કારણ કે દેવો અલ્પ છે અને તે દેવોથી પર્યાપ્ત સંખ્યાતગુણુ સંખ્યાતગુણુ' છે. ૧૫૦ મી ગાથામાં પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયો દેવોથી અસંખ્યગુણુ કહ્યા, ને આ ગાથામાં કેવળ પર્યાપ્ત તિર્યચપચ્ચેન્દ્રિયો દેવોથી સંખ્યાતગુણુ કહ્યા એટલોજ તફાવત એ બે ગાથાના વક્તવ્યમાં છે. આહિં વૃત્તિમા પ્રસાપનાજીને અનુસરીને ૬૮ બોલના મહાદંડકનુ અલ્પ-

૧ આ અથમા જો ૬ દેવથી પર્યાપ્ત તિર્યચો સંખ્યાત ગુણુ કહ્યા પરન્તુ પ્રસાપનામા દેવોથી પર્યાપ્ત તિર્યચો પણ અસંખ્યાત ગુણુ કહ્યા છે.

મહત્વ કહ્યું છે તે વૃત્તિથી જાણવું. ॥૧૫૨॥

અનુત્તરણ.—એ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ જીવસમાસમાં સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિથિઓનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને પંચેન્દ્રિયના સામાન્યપણાને આ એ એન્દ્રિયાદિ જીવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાનું ણાટી છે તે 'છોડીને પણ પ્રથમ મનુષ્યગતિમાં મનુષ્યોનાં મનુષ્યોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

સંલેહજા પજ્જત્તા,મણુયા ડપ્જ્જત્તયા સિયા નરિથિ । ઉક્કોસેણ જહ મવે, સેઢીએ અસંખમાગો ડ ॥૧૫૩॥

સાર્થક:—પર્યાપ્ત મનુષ્યો મળ્યાત જ હોય છે, અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યો તો અધુન હોવાથી કહાચિત્ સર્વથા પણ ન હોય, અને ને કોય તો ઉત્કૃષ્ટથી શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા [અપર્યાપ્ત (સમ્મૂલ્લિખ) મનુષ્યો] કોય છે. ॥૧૫૩॥

સાર્થક:—મનુષ્ય ગર્ભજ અને સમ્મૂલ્લિખ એમ બે પ્રકારના છે તેમાં ગર્ભજ મનુષ્યો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારના હોય છે, અને સમ્મૂલ્લિખ મનુષ્યો તો અપર્યાપ્તાજ હોય છે અને અન્તર્મુદ્ધૂર્ત આશુષ્યવાળા હોય છે, તેથી ગાથામાં પર્યાપ્ત મનુષ્ય પ્રેરવાથી ગર્ભજ મનુષ્ય જાણવા, અને અપર્યાપ્ત મનુષ્ય કહેવાથી ગર્ભજ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય અને સર્વ સમ્મૂલ્લિખ મનુષ્ય જાણવા. તેમા ગર્ભજ મનુષ્યો પર્યાપ્તા ધ્રુવ હોવાથી સઢાકાળ સખ્યાતજ વર્તતા હોય છે અને અપર્યાપ્ત સમ્મૂલ્લિખ મનુષ્યો તો અધુન હોવાથી કહાચિત્ લોકમાં સર્વથા હોતા નથી. તથા પર્યાપ્તા ગર્ભજ મનુષ્ય સખ્યાત કહ્યા તો કેટલી મળ્યાવાળા હોય તે દર્શાવે છે—છઠ્ઠા વર્ગને પાંચમા વર્ગ વડે ગુણતા જેટલા આવે તેટલા ગર્ભજ મનુષ્ય હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

એકનો વર્ગ એકજ હોવાથી ૧ નો આંક વર્ગરહિત ગણાય, જેથી ૨ નો વર્ગ ૪ એ પ્રથમવર્ગ. ૪ નો વર્ગ ૧૬ એ બીજો વર્ગ, ૧૬ નો વર્ગ ૨૫૬ એ ત્રીજો વર્ગ, તેનો ૬૫૫૩૬ એ ચોથો વર્ગ, ૬૫૫૩૬ નો વર્ગ ૪૨૯૪૯૭૨૯૬ એ પાંચમો વર્ગ, અને એનો

૧ એન્દ્રિયોનું સવિસ્તર દ્રવ્યપ્રમાણ ચાતુ અધિકારમાજ આગળ કહેવાશે.

વર્ગ ૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૭૩૦૬૫૫૧૬૧૬ એ છઠ્ઠો વર્ગ એને પાંચમા વર્ગ વડે એટલે ૪૨૬૪૬૬૭૨૬૬ વડે ગુણતાં ૭૬૨૨૮૧૬૨૫-૧૪૨૬૪૩૩૭૫૬૩૫૪૩૬૫૦૩૩૬ એ ૨૬ આંકડા જેટલા પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યો જ્ઞાન્યપદે હોય છે. એ પર્યાપ્તગર્ભજ મનુષ્યનો ધ્રુવરાશિ કહ્યો.

તથા ગર્ભજ અપર્યાપ્ત અને સમ્મૂર્ધિમ અપર્યાપ્ત એ બન્ને પ્રકારના અપર્યાપ્ત મનુષ્યો અધ્રુવ હોવાથી લોકમા ક્વચિત્ હોય ને ક્વચિત્ ન પણ હોય, કારણ કે અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોનો ઉત્પત્તિ વિરહકાળ જ્ઞાન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૧૨ સુફૂર્ત, તથા સમ્મૂર્ધિમ મનુષ્યોનો ઉત્પત્તિ વિરહકાળ જ્ઞાન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૨૪ સુફૂર્ત સિદ્ધાન્તમાં કહ્યો છે. [ગર્ભજ મનુષ્યોનું આયુષ્ય ઘણું દીર્ઘ હોવાથી તેઓનો ધ્રુવરાશિ છે] જેથી બન્ને પ્રકારના મનુષ્યોમાં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય તેઓનું મનુષ્યોનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતા સર્વથા નિર્દોષ પણ થાય છે, તેથી બન્ને અપર્યાપ્ત મનુષ્યો અધ્રુવ છે, ત્યારબાદ પુનઃ ઉત્પન્ન અન્તર્મુખ આયુષ્ય પૂર્ણ થતા સર્વથા નિર્દોષ પર્યાપ્તા એ સર્વ મળીને ઉત્કૃષ્ઠથી મનુષ્યો એક શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી આકાશ-પ્રદેશ જેટલા અસંખ્યાત છે. ॥૧૫૩॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં બીજી રીતે જ્ઞાનથી મનુષ્યરાશિ કેટલો છે તે કહે છે—

ઉક્ષોસેનં મણુયા સેહિં ચ હરંતિ રૂત્રપવિલત્તા । અંગુલપદમયતિયવગમૂલસંવગપલિભાગા ॥૧૫૪॥

ગાયાર્થ:—અ ગુલામ્રમાણુ શ્રેણિના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે સંવર્ગિત કરતા—ગુણતાં જે પલિભાગ-અંક આવે તેટલા એકેક ખડ સાથે એકેક મનુષ્યને આપહરીયે અને તે ઉપરાન્ત એક મનુષ્ય અધિક હોય તેા તે પ્રજ્ઞેપવાથી સમગ્ર શ્રેણિ

૧ બીજી રીત એ છે કે ૨-૪-૮-૧૬ એમ ૬૬ વાર દ્વિગુણમંજ્યા કરતા ૬૬ મો અંક પણ જવન્ય મનુષ્યરાશિ જેટલો આવે છે.

અપહરણ એટલા અસંખ્યાત મનુષ્યો ઉદ્દૃષ્ટપદે છે. ॥૧૫૪॥

માર્ગ્ય:—નેટલા સર્વ મનુષ્યો છે તે ઉપરાન્ત જો એકજ મનુષ્ય અધિક હોત તો તે મનુષ્ય સંખ્યા વડે એકેક શ્રેણિખંડને અપહરતાં ગમત્ર શ્રેણિ અપહરાત. તે શ્રેણિખંડનું પ્રમાણ એ છે કે—એક અંગુલ દીર્ઘશ્રેણિના આકાશપ્રદેશોની સંખ્યાના ત્રણ વર્ગમૂળ કરી પહેલા સાથે ત્રીન્નુ વર્ગમૂળ ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યાવાળા આકાશપ્રદેશોના એકેક ખંડ વડે એકેક મનુષ્યને મંહરીયે તો સમગ્ર શ્રેણિ સહરાતાં ૧ ખંડ બાકી રહે, તેથી જો ૧ મનુષ્ય અધિક હોત તો તેવા બીજાથી મનુષ્ય સંખ્યા વડે સમગ્ર શ્રેણિ સંહરાત. અહિં જેમ ૨૫૬ નાં ત્રણ વર્ગમૂળ ૧૬-૪-૨ થાય તેમાં ૧૬ ને ૨ સાથે ગુણના ૩૨ આવે તેથી ૩૨-૩૨ પ્રદેશ નેટલા ખંડો વડે સમગ્ર શ્રેણિના નેટલા ખંડ થાય તેમાંથી ૧ ખંડ ન્યૂન એટલા ઉદ્દૃષ્ટ મનુષ્યો છે.

અહિં મનુષ્યગતિમાં મર્વે (૧૪) જીવસમાસ છે, તેમાં મિથ્યાદષ્ટિ જીવસમાસમા સમ્મૂલ્લિખ સર્વ મનુષ્યો છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યો બાકી છે, એમ સારવાદનાહિ જીવસમાસમા મનુષ્ય સંખ્યાનું પ્રમાણ યથાયોગ્ય સંખ્યાત સંખ્યાત છે તે સ્વતઃ વિચારવું. [કિન્નુ કે જીવસમાસમાં દ્રવ્યપ્રમાણ સામાન્યથી પૂર્વે કહ્યું છે તે ઉપરથી વિચારવું સુગમ છે.] ॥૧૫૪॥

અગતરણ:—કુવે પંચેન્દ્રિયનો ચાલુ અધિકાર હોવાથીજ આ ગાથામાં દેવગતિમા ભવનપતિ આદિ દેવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહ્યું છે—

સેન્ધીઓ અસંલેજા, મવળે વળ જોડસાણ પયરસ । સંલેજજોયણંગુલદોસચછપ્પન્નપલિમાગો ॥૧૫૫॥

માર્ગ્ય:—ભવનપતિ દેવો પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી અસંખ્યાત શ્રેણિઓના આકાશ પ્રદેશ નેટલા છે, વ્યન્તરો પ્રતરના સંખ્યાત યોગ્ય પ્રમાણવાળા નેટલા ભાગ થાય તેટલા છે, અને ન્યોતિષીઓ પ્રતરના ૨૫૬ અંગુલપ્રમાણથી નેટલા ભાગ થાય તેટલા છે. ॥૧૫૫॥

માવાર્થ—સંખ્યાત ચોળન દીર્ઘશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ભાગ થાય તેટલા (અસંખ્યાત) વ્યન્તર દેવો છે, ૨૫૬ અશુદ્ધ દીર્ઘશ્રેણિ જેવડા (દીર્ઘશ્રેણિ પ્રમાણ) એક પ્રતરના જેટલા ભાગ થાય તેટલા જ્યોતિષીદેવો છે. અને પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે અસંખ્યાત શ્રેણિઓ હોય તેના જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા ભવનપતિદેવો છે. એ રીતે વ્યન્તરોથી જ્યોતિષદેવો સંખ્યાતગુણા છે, (અને ભવનપતિથી વ્યન્તરો અસંખ્યાતગુણા છે). ॥૧૫૫॥

અવતરણઃ—ભવનપતિ વ્યન્તર જ્યોતિષી દેવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને હવે આ ગાથામાં સૌધર્મકલ્પાદિ દેવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

સઘ્નીસાળે સેઢીઅસંખ ઉવરિં અસંખભાગો ડ । આળય પાળયમાઈ પહ્લસ્સ અસંખભાગો ડ ॥૧૫૬॥

જાવાર્થ—શક કલ્પના (સૌધર્મ કલ્પના) દેવો અને ઇશાન કલ્પના દેવો અસંખ્ય શ્રેણિ જેટલા છે, અને તે ઉપરના સનત્કુમારાદિ દેવો એક શ્રેણિનાં અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા છે, તથા આનત પ્રાણુત આદિ દેવો ક્ષેત્રપલ્લેયોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા છે. ॥૧૫૬॥

માવાર્થઃ—એક પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલી અસંખ્યાત શ્રેણિઓ હોય તેના જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા સૌધર્મ કલ્પના દેવો છે, અને તેટલાજ ઇશાનકલ્પના દેવો છે, તોપણ સૌધર્મ દેવોથી સંખ્યાતગુણ હીન ઇશાનદેવો છે, અર્થાત્ ઇશાનદેવોથી સૌધર્મદેવો સંખ્યાતગુણા છે. તે ઉપરના સનત્કુમારથી સહસાર સુધીના ૬ કલ્પના દેવો એકજ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા છે, [તોપણ સહસારથી શુક્રદેવો અસંખ્યગુણ, તેથી લાંતકદેવો અસંખ્યગુણ તેથી પ્રહ્લદેવો અસંખ્યગુણ, તેથી માહિન્દ્રદેવો અસંખ્યગુણ અને તેથી સનત્કુમારદેવો અસંખ્યગુણ છે] તથા આનતાદિ ૪

કદપના દેવો, તથા પહેલા ત્રિકના બીજા ત્રીકના ને ત્રીજા ત્રિકના શ્રેવેયકદેવો તથા અનુત્તરદેવો એ પ્રત્યેક શ્વેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા સર્વકાળ હોય છે, તોપણ અનુત્તરદેવોથી ત્રીજા ત્રિકના દેવો સંખ્યાતગુણ, તેથી બીજા ત્રિકના પહેલા ત્રિકના અન્યુતના આરણના પ્રાણુતના જે આનતના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ સંખ્યાતગુણ છે. એ રીતે વેદાનિકદેવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહ્યું. ॥૧૧૫દા॥

ગત્તરણ—પૂર્વે દન્તપ્રભાપૃથ્વીના નારક અને સોધર્મ ઈશાનકદપના દેવો, અને ભવનપતિદેવોની સંખ્યા સામાન્યથી એક પ્રત્યના અગંખ્યાતમા ભાગવતી અસંખ્ય શ્રેણિઓ જેટલી કહી, પરન્તુ પ્રતરનો અસંખ્યાતમા ભાગ તો અસંખ્ય કોડાકોડી ચોરન જેટલો પણ હોય ને સંખ્ય કોડાકોડી ચોરન જેટલો પણ હોય તો કેટલા વિસ્તારવાળો ગણવો ? તે કહે છે—

સેઠીસૂરૂપમાણં, ભવણે ઘમ્મે તેદેવ સોહમ્મે । અંગુલપદમં ત્રિય તિય સમણંતરવગ્ગમૂલગુણં ॥૧૫૭॥

નાથાર્થ—અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓની સંખ્યાના પહેલા સમનંતરવર્ગમૂળથી ગુણે તેટલા ભવનપતિદેવો, બીજા સમનંતર વર્ગમૂળે ગુણે તેટલા ધર્મા પૃથ્વીના નારક છે, અને ત્રીજા સમનંતર વર્ગમૂળથી ગુણે તેટલા સોધર્મદેવો છે. ॥૧૫૭॥

માત્રાર્થ—અંગુલપ્રમાણ દીર્ઘશ્રેણિના જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલી સૂચીશ્રેણિઓની સંખ્યાનું પહેલું બીજુ ને ત્રીજું વર્ગમૂળ કદી મૂળ સંખ્યાને સમનંતર વર્ગમૂળ પહેલાં સાથે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી શ્રેણિના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ ભવનપતિ-દેવો છે. ધારો કે અંગુલપ્રમાણ શ્વેત્રમાં ૨૫૬ સૂચીશ્રેણિઓ છે તો પહેલું વર્ગમૂળ ૧૬ બીજું ૪ ત્રીજું ૨ આવે તેને અનુક્રમે કાપાપનાં ૨૫૬-૧૬-૪-૨ સંખ્યા થઈ. તેમાં ૨૫૬ ને ૧૬ થી ગુણતાં ૪૦૯૬ આવે તેટલા ભવનપતિદેવો છે, ત્યારબાદ ૧૬ ને ૪૪૮ ગુણતા ૬૪ આવે તેટલા ધર્મોપૃથ્વીના (સ્તંભાના) નારક છે, ૪ને ૨૫૬ ગુણતાં ૮ આવે તેટલી શ્રેણિ પ્રમાણ અસત

કલ્પનાએ સૌધર્મકલ્પના હેવો છે. એ રીતે ત્રણે વર્ગભૂળના સમનન્તર ગુણકારોથી ભવનયતિ આદિકની સંખ્યા તાત્વિક રીતે અસંખ્ય અસંખ્ય બાણુવી [વૃત્તિકર્તા કહે છે કે આ અલ્પચહુત્વ પ્રસાપનાદિકને અનુસરતું નથી]. ॥૧૫॥

અવતરણ.—આ ગાથામા શર્કરાપ્રભાદિ પૃથ્વીના નારકોનું અને સનકુમારાદિ દેવોનું કંઈક વિશેષથી દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

બારસ દસ અદુવય, મૂલાઈં છ તિ દુન્નિ નરણસું । પ્ઠ્ઠારસ નવ સત્તય, પળગચડકં ચ દેવેસુ ॥૧૫॥

ગાથાર્થ:—નારકપૃથ્વીઓમાં સાતમી પૃથ્વીથી બીજી પૃથ્વી સુધીના નારકો અનુક્રમે એક શ્રેણિના બારમા-દસમા-આઠમા-છઠ્ઠા ત્રીજા ને બીજા વર્ગભૂળ જેટલા છે, અને દેવોમાં ઉલટા ક્રમ પ્રમાણે સનતં માહિન્દ્રથી પ્રારંભીને સહસ્રાર સુધીના દેવો ચોથા પાંચમા સાતમા નવમા ને અગિઆરમા વર્ગભૂળ જેટલા છે. ॥૧૫॥

માત્રાર્થ:—એક પ્રદેશ બીડી ને સાત રજીય દીર્ઘ એક આકાશશ્રેણિના પ્રદેશોની સંખ્યાનાં અસંખ્યાતા વર્ગભૂળ થાય છે, પરન્તુ નારક ભવોનું દ્રવ્યપ્રમાણ વિચારીએ ત્યારે એક શ્રેણિના પ્રદેશોનાં ૧૨ વાર વર્ગભૂળ કરતાં ૧૨મા વર્ગભૂળનો જે અંક આવે તેટલા સાતમી પૃથ્વીના નારક છે, દશવાર વર્ગભૂળ કરતાં દશમા વર્ગભૂળનો જે જવાળ આવે તેટલા છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારક છે, એ રીતે ૮ વાર વર્ગભૂળ કરતાં આઠમા વર્ગભૂળ જેટલા પાંચમી પૃથ્વીના નારક છે. છઠ્ઠા વર્ગભૂળ જેટલા ચોથીના નારક અને ત્રીજા વર્ગભૂળ જેટલા ત્રીજીના અને બીજા વર્ગભૂળ જેટલા બીજી પૃથ્વીના નારક છે.

દેવોમાં પણ એ પ્રમાણે ઉલટા ક્રમે વિચારતાં ચોથા વર્ગભૂળ જેટલા સનતં માહિન્દ્ર દેવો છે, પાંચમા વર્ગભૂળ જેટલા બ્રહ્મકલ્પના દેવો છે, સાતમા વર્ગભૂળ જેટલા લાન્તકદેવો છે, નવમા વર્ગભૂળ જેટલા શુક્રદેવો છે, અને અગિઆરમા વર્ગભૂળ જેટલા સહસ્રારદેવો છે. આનતાદિ દેવો તેા પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ક્ષેત્રપલ્લ્યોના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કહ્યા છે તે પ્રમાણેજ

નાના. [વૃત્તિકર્તા કહે છે કે.—“આ ગાથાનુ વ્યાખ્યાન અર્થોચીન આચાર્યોએ એ રીતે કર્યું છે, પરંતુ એ પ્રકારનુ અદપબહુલ્ય દોષપૂર્ણ આગમમાં કહેલુ દેખાતું નથી, અને પ્રસાપનાજના મહાદંડક સાથે બધેએસતું પણ નથી, માટે એ બાબતમા સત્ય મું છે તે કેવલી વા બહુશ્રુત જાણે.] ॥ इति चतुर्गतिक पचेन्द्रियाणां द्रव्यप्रमाणम् ॥१५८॥

અવતરણ:—આરે ગતિના પંચેન્દ્રિય જીવોનુ દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને હવે તિર્યચગતિમાં પૂર્વે નહિ કહેલા બાહરપર્યોસ પૃથ્વીકાય અપકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનુ દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે (તેજવાયુનુ પ્રમાણ ૧૬૦ મી ગાથામાં કહેવાશે)—

वायरपुट्वी आऊ, पत्तेय वणस्सई य पज्जता । ते य पयरमवहरिजंसु अंगुलासंखभागेणं ॥१५९॥

માચાર્ય:—બાહરપર્યોસ પૃથ્વીકાય, બાહરપર્યોસ અપકાય, અને બાહરપર્યોસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એ ત્રણે દરેક અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા બાડવડે સમગ્ર એક પ્રતરને આપકરે છે [એ રીતે દરેક અસંખ્ય અસંખ્ય છે]. ॥૧૫૯॥

માચાર્ય:—એક અંગુલ નીર્ધાર એક પ્રદેશ જડી એક આકાશપ્રદેશ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી આકાશપ્રદેશો વડે એક સમગ્ર પ્રતરના પ્રદેશોને ભાગે, અને ભાગતાં જે જવાબ આવે તેટલા બાહરપર્યોસ પૃથ્વીકાય જીવો છે, અથવા એક પ્રતરના અંગુલાસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા બંડ થાય તેટલા બાંપડ પૃથ્વી જીવો છે. એટલાજ બાંપડ અપકાય જીવો છે, એટલાજ બાંપડ પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવો છે, એ રીતે ત્રણે જીવ સંખ્યા તુલ્ય કહેવા છતાં પણ બાંપડોસ પ્રત્યેક વનસ્પતિ બાંપડ પૃથ્વી અસંખ્યગુણ છે, તેથી બાંપડ અપકાય જીવો અસંખ્યગુણ છે [વૃત્તિમાં આ ત્રણ જીવોની વ્યાખ્યા જૂદી રીતે કરી છે પરંતુ આ કહેલ અર્થ પણ તેને અનુસરીનેજ ઘટતો છે, તાત્વિક ફેરફાર કંઈ પણ નથી. કેવળ કથનલેહ છે, માટે અંખ્યામા કંઈ ફેરફાર થતો નથી. ॥૧૫૯॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં પર્યોક્ત બાહર પૃથ્વ્યાદિ ત્રણ કહીને હવે આ ગાથામાં બાહરપર્યોક્ત અશિક્ષાયની અને બાહરપર્યોક્ત વાયુક્ષાયની સંખ્યા કહે છે—

पञ्चत वायराणल असंखया हुंति आवलियवगा । पञ्चत वायुकाया, भागो लोगसस संखेज्जो ॥१६०॥

ગાથાર્થ—આવલિકાના અસંખ્યાત વર્ગ કરે તેટલા બાહરપર્યોક્ત અગ્નિ છે, અને લોકના સંખ્યાતમા ભાગ નેટલા બાહર પર્યોક્ત વાયુ છે. ॥૧૬૦॥

માવાર્થ—એક આવલિકાના નેટલા અસંખ્યાત સમય છે તેના અસંખ્ય વર્ગો કરવા, તે વર્ગોમાં અને આવલિકામાં નેટલા સમક્ષે હોય તેટલા અસંખ્યાતા પર્યોક્ત બાહર અગ્નિજીવો છે, અને લોકાકાશના સંખ્યાતમા ભાગે અસંખ્ય પ્રતરોના નેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા બાહરપર્યોક્ત વાયુકાય જીવો છે, એ સામાન્યપ્રમાણ કહ્યું. ॥૧૬૦॥

અવતરણ—આવલિકાના અસંખ્ય વર્ગ અને લોકાકાશનો સંખ્યાતમે ભાગ એ બે પ્રમાણ સામાન્ય માત્ર છે માટે તે સંખ્યા વિશેષતઃ પ્રમાણ કહે છે—

आवलिवगाऽसंखा, घणस्स अंतो उ वायरा तेऊ । पञ्चत वायराणिल हवंति पयरा असंखेज्जा ॥१६१॥

ગાથાર્થ—આવલિકાના અસંખ્ય વર્ગ કહ્યા તે આવલિકાના ધનથી અંદર નેટલા બાણવા, તેટલા બાહરઅગ્નિ છે, અને અસંખ્યાત પ્રતરો નેટલા પર્યોક્ત બાહર વાયુકાય છે, [એ અગ્નિ વાયુનું વિશેષતઃ પ્રમાણ બાણવું.] ॥૧૬૧॥

માવાર્થ—પૂર્વ ગાથામાં આવલિકાવર્તી સમયોના અસંખ્ય વર્ગ કહ્યા તે અસંખ્ય વર્ગ તેા આવલિકાના ધન નેટલો પણ હોય તેથી ન્યૂન પણ હોય અને તેથી અધિક પણ હોય, તેા બાહર અગ્નિના દ્રવ્યપ્રમાણમાં અસંખ્યાત વર્ગ તે કેટલી સંખ્યાના

નવાગવો હોય? આવલિકાના ઘન જેટલો? કે ઘનથી પણ અધિક? કે ઘનથી ન્યૂન? એ આશંકાના ઉત્તરમાં અહિં કહે છે કે—આવલિકાના અમજ્યાત વર્ગ કરવાના કદ્દા તે આવલિકાનો ઘન પૂરાય એટલા વર્ગ નહિ પણ આવલિકાના ઘનથી ન્યૂન નવાગ જેટલા વર્ગ જતાં. તેમ અમત્ કદપના એ ૧૦ સમયની આવલિકાનો ઘન ૧૦૦૦ થાય તો આવલિકાના વર્ગ એટલા કરવા કે જેનો કુલ સર્વોળો ૧૦૦૦ સંપૂર્ણ ન થાય, જેથી ૮-૯ વર્ગ કરીએ તો ૮૦૦ અથવા ૯૦૦ થાય, એટલાજ અનત્કદપનાએ બાહરપર્યાપ્ત અગ્નિ છે.

નથા લોકાન્નાથના મંજ્યાતમા ભાગમાં મંજ્યાત પ્રતરો તો કોઇ રીતે હોયજ નહિ અમંજ્ય પ્રતરોજ હોય માટે બાહર વાયુએ વોકના મંજ્યાતમા ભાગવતી અમંજ્ય પ્રતરોના જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા જાણવા. લોકના અસંજ્યાતમા ભાગમાં પણ અમંજ્યાત પ્રતરો હોય છે, પરંતુ સંજ્યાતમા ભાગમાં રહેલાં અમંજ્ય પ્રતરો ઘણાં હોય છે.

એ પ્રમાણે પાંચે બાહરપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયોનું દ્રવ્યપ્રમાણ બૂદ્ધી રીતે કહું, પરંતુ પરસ્પર અદ્યપણહુત્વ વિચારીએ તો બાહરપર્યાપ્ત અગ્નિ મર્દ્યો અદ્ય, બાળપં પ્રત્યેક વનસ્પતિ તેથી અસંજ્યગુણ, તેથી બાળપં પૃથ્વીકાય અસંજ્યગુણ, તેથી બાળપં અપ્કાય અસંજ્યગુણ, તેથી બાળપંવાયુ અસંજ્યગુણ છે. ॥૧૬૧॥

અગતરણ:—એ પ્રમાણે બાહરપર્યાપ્ત પાંચે એકેન્દ્રિયનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહું, અને હવે અપર્યાપ્ત બાહર પાંચ, સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત પૃથ્વી જળ અગ્નિ વાયુ એ ૪, એજ ૪ અપર્યાપ્ત, એ ત્રણ રાશિ પ્રત્યેકશરીરી એકેન્દ્રિયોના કહેવા બાકી છે અને સૂક્ષ્મ બાહર આધાત્મ વનસ્પતિ અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત એ ૪ મળી ૭ એકેન્દ્રિય રાશિઓનું પ્રમાણ કહેવું બાકી છે, તે પ્રમાણ બૂદ્ધી બૂદ્ધી રીતે કહેવાય છે—

સેસાતિપિણ ચિરાસી, વીસું લોયા મહે અસંલેજા । સાહારણા ડ ચડસુ ત્રિ, વીસું લોયા મહે ડગંતા ॥૧૬૨॥

ગાથાર્થ:—પ્રત્યેક શરીરી એકેન્દ્રિયોના શોષ ત્રણ રાશિ(ના ૧૩ જીવલેહ) દરેક જૂદા જૂદા અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણ છે, અને સાધારણ વનસ્પતિના ચારે રાશિ દરેક જૂદા જૂદા અનન્ત લોકાકાશ પ્રમાણ છે. ૧૧૬૨॥

માવાર્થ:—પ્રત્યેક શરીરી એકેન્દ્રિયના પાંચના ૪ રાશિ છે, તે આ પ્રમાણે—બાહર પર્થોમ, બાહર અપર્થોમ, સૂક્ષ્મ પર્થોમ ને સૂક્ષ્મ અપર્થોમ, તેમાં બાહર પર્થોમ પાંચે એકેન્દ્રિયના એક રાશિનું દ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાઈ ગયું છે, બેથી બાકી રહેલા ત્રણ રાશિનું દરેકનું પ્રમાણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રમાણ છે, અર્થાત્ બાહર અપર્થોમ પૃથ્વી અસંખ્ય લોકાકાશના જેટલા આકાશ-પ્રદેશ તેટલા છે, એ રીતે ત્રણ રાશિના શોષ ૧૨ જીવલેહ પણ દરેક અસંખ્ય અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રમાણ છે. એ સમાન પ્રમાણ કહ્યું પરન્તુ અલ્પબહુત્વ વિચારીએ તો બાહર અપર્થોમ પ્રત્યેક શરીરી એકેન્દ્રિયોથી સૂક્ષ્મ અપર્થોમ પ્રત્યેક શરીરી એકેન્દ્રિયો અસંખ્યગુણ છે. તેથી સૂક્ષ્મ પર્થોમ પ્રત્યેક શરીરી એકેન્દ્રિયો સંખ્યાતગુણ છે (અસંખ્યગુણ નહિ).

તથા સાધારણ વનસ્પતિના ચારે રાશિ બેકે સામાન્યથી દરેક અનન્ત અનન્ત લોકાકાશના આકાશપ્રદેશ જેટલા છે તો પણ અલ્પબહુત્વ વિચારીએ તો બાહર પર્થોમ સાધારણથી બાહર અપર્થોમ સાધારણ અસંખ્યગુણ, તેથી સૂક્ષ્મ અપર્થોમ સાધારણ સંખ્યગુણ, તેથી સૂક્ષ્મ પર્થોમ સાધારણ સંખ્યગુણ છે.

પુનઃ એ સાતેનું પરસ્પર અલ્પબહુત્વ વિચારીએ તો બાંબાપૃષ્ઠ પ્રત્યેક એકેન્દ્રિય સર્વથી અલ્પ, તેથી સૂંબાપૃષ્ઠ પ્રત્યેક અસંખ્યગુણ, તેથી સૂંબાપર્થોમ પ્રત્યેક સંખ્યાતગુણ, તેથી બાંબાપર્થોમ અનન્તગુણ, તેથી બાંબાપર્થોમ સાધારણ અસંખ્યગુણ, તેથી સૂક્ષ્મ અપર્થોમ સાધારણ અસંખ્યગુણ, તેથી સૂક્ષ્મ પર્થોમ સાધારણ સંખ્યાતગુણ એ રીતે ૭ રાશિનું પરસ્પર અલ્પબહુત્વ કહ્યું. ૧૧૬૨॥

અવતરણ:—કેટલાક ગાદર પર્યાસવાયુ એવો વૈક્રિયલબ્ધિવાળા પણ હોય છે તેનુ દ્રવ્યપ્રમાણ આ ગાથામાં કહે છે—

વાયરવાટ સમગ્ગા, મળિયા અણુસમયમુત્તરસરીરા । પહ્લાસંલિય ભાગેણડવહીરંતિત્તિ સવ્વે વિ ॥૧૬૩॥

માથાર્ય—ઉત્તરવૈક્રિય શરીરવાળા સમગ્ર ગાદરવાયુ એવો પ્રતિસમય અપકુરતાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા નમળો વડે અપકુરાય એટલા તે સર્વે પણ ગાદર પર્યાસ ઉત્તરવૈક્રિય વાયુ એવો કહ્યા છે. ॥૧૬૩॥

માથાર્ય:—ચૂદ્ધમશ્વેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના નેટલા સમય છે તેટલા વૈક્રિયલબ્ધિવંત ગાદરપર્યાસ વાયુ છે, વૈક્રિયલબ્ધિ પર્યાસનેજ હોય છે અપર્યાસને નહિ, તેમજ ઉત્તરવૈક્રિય કુદેલા એવો સર્વદા એટલા હોય છે જ. વિશેષ એ કે વૈક્રિયવંત વાયુઓ દ્રુતવૈક્રિયથી પણ ઘણા છે. અહિ કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે—“ગાદરપર્યાસ વાયુ સર્વે પણ વૈક્રિયવંતજ હોય છે.” પરંતુ એ કથન અમંગત જણાય છે, કારણ કે સર્વ ગાદર પર્યાસ વાયુ તો લોકના સંખ્યાતમા ભાગ નેટલા કહ્યા છે, અને વૈક્રિયવંત વાયુ તો શ્વેતપદ્યામંજ્યભાગ પ્રમાણ છે, તેમજ આગમમાં પણ સર્વ ગાદર પર્યાસ વાયુઓને વૈક્રિય શરીર કહ્યું નથી પરંતુ કેટલાકનેજ કહ્યું છે. ॥૧૬૩॥

પ્રવચન.—પૂર્વે એકેન્દ્રિયના મર્વ લેહેનુ દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને હવે આ ગાથામાં દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય ને પચેન્દ્રિયોનુ દ્રવ્યપ્રમાણ કહે છે—

ત્રેહંદ્રિયાદ્યા પુણ, પયરં પજ્જતયા અપજ્જત્તા । સંલેજ્જા સંલેજ્જેણંડુલભાગેણડવહરેજ્જા ॥૧૬૪॥

૧ ધંધળા એટલા સભો વડે અપકાર કર્યો છે તે પણ આ અર્થનેજ મળતો છે.

માર્થઃ—પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયાદિ ચાર ભવલેહો અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ વડે સમગ્ર પ્રતર અપહરે એટલા છે, અને અપર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયાદિ ચાર ભવલેહ પ્રત્યેક અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ વડે સમગ્ર પ્રતર અપહરે એટલા છે. ॥૧૬૪॥

માર્થઃ—એક બાબુ એક પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિય મૂકીએ અને બીજી બાબુ અંગુલશ્રેણિના સંખ્યાતમા ભાગ નેટલા આકાશપ્રદેશોનો એક ખંડ કાઢીને ગોઠવીએ, એ પ્રમાણે કરતાં જ્યારે ક્ષીન્દ્રિય પર્યાસ સર્વ જીવ એક બાબુ ગોઠવાઈ જાય તેજ સમયે સમગ્ર આકાશપ્રતર પણ તેવડા તેવડા ખંડોથી ગોઠવાય છે, અથવા સર્વ પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિય જીવોને અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ નેટલા પ્રદેશવાળો એકેક ખંડ આપીએ તો સમગ્ર પ્રતર ખંડિત થઈ જાય, એ રીતે અસંખ્યાત પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયો છે. એજ પ્રમાણે પર્યાસ ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય ને પંચેન્દ્રિય પણ એટલાજ છે.

તથા અપર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયને દરેકને અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલા આકાશપ્રદેશોનો એકેક ખંડ આપીએ તો સમગ્ર એક આકાશપ્રતર ખંડિત થઈ જાય એટલા અસંખ્ય અપર્યાસ ક્ષીન્દ્રિય જીવો છે, એ રીતે અપર્યાસ ત્રીન્દ્રિય ને અપર્યાસ ચતુરિન્દ્રિયો ને અપંચેન્દ્રિયો પણ એટલાજ છે. એ બેમાં પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયાદિથી અપર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયાદિ અસંખ્યજીવો છે. એ આઠે ભવલેહનું પરસ્પર અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે—

- | | |
|---------------------------------|------------------------------------|
| ૧ પર્યાસ ચતુરિન્દ્રિયો અલ્પ | ૫ અપર્યાસ પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતજીવો |
| ૨ પર્યાસ પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક | ૬ અપર્યાસ ચતુરિન્દ્રિય વિશેષાધિક |
| ૩ પર્યાસ ક્ષીન્દ્રિયો વિશેષાધિક | ૭ અપર્યાસ ત્રીન્દ્રિય વિશેષાધિક |
| ૪ પર્યાસ ત્રીન્દ્રિયો વિશેષાધિક | ૮ અપર્યાસ ક્ષીન્દ્રિય વિશેષાધિક |

અદિ પવેન્દ્રિયોનું પ્રમાણ આમાન્યથી કહ્યું, અને પૂર્વે ચાર ગતિલેટે કહેવાયું છે તેથી પુનઃકૃતિ ટોપ નથી. એ ત્રસલેહોનું અસ્પર્શ્યવૃત્ત નિર્ણય. ॥૧૬૪॥

પ્રત્યક્ષણ:—એ પ્રમાણે નારકાદિ જીવદ્રવ્યોનું પ્રાયઃ અવસ્થિત (સર્વકાળ વર્તતું) દ્રવ્યપ્રમાણ કહીને હવે જીવદ્રવ્યમાં અનવચ્ચિન શિગિઓ કે જે શાગિ કોઇ વખત લોકમાં વિદ્યમાન હોય ને કોઈ વખત ભર્વતા ન હોય (એવી વિરહકાળવાળી) શિગિઓ કહે છે ॥૧૬૫॥

મનુય અપજ્જત્તાઽઽહાર મિસ્સવેઽવિવ છેય પરિહારા । સુહુમસરાગોવસમા, સાસણ મિસ્સા ચ મયણિજ્જા ॥

ગાઘાર્થ:—અપર્યાપ્ત મનુષ્યો—આહારકશરીરી—વૈકિયમિશ્રકાયયોગી—છેદોપસ્થાપનીય આદિત્રી—પરિહાર આદિત્રી—સૂક્ષ્મસરાગી—ઉપગામક (૮-૬-મા ગુણધ્યાની) અને ઉપશાન્તમોહી—સાસ્વાદની—અને મિશ્રદષ્ટિ એ ૧૧ શિગિઓ લજનીય છે ॥૧૬૫॥

માઘાર્થ:—મનુષ્યગતિમા ગર્ભજ મનુષ્યોનો ઉત્પત્તિ વિરહકાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉદ્દૃશ્યથી ૧૨ સુદૃષ્ટ છે, અને મમ્મૂ નિર્લંભ મનુષ્યોનો ઉત્પત્તિવિરહ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉદ્દૃશ્યથી ૨૪ સુદૃષ્ટ સિદ્ધાન્તમા કહ્યો છે, જ્યારે એ વિરહકાળમા નવા મનુષ્યો ક્રત્વત ન થાય, પૂર્વોત્પન્ન ગર્ભજ અપર્યાપ્ત મનુષ્યો કેટલાક મરણ પામે, કેટલાક પર્યાપ્તિઓ રચી રહ્યા હોય તે વખતે, તેમજ પૂર્વોત્પન્ન મમ્મૂનિર્લંભ મનુષ્યો તેા અન્તર્સુદૃષ્ટ આયુષ્યવાળા હોવાથી સર્વે મરણ પામી જાય તે વખતે અપર્યાપ્ત મનુષ્યોનો અલાય હોવાથી અપર્યાપ્ત મનુષ્યોની લજનીય સત્તા (અધુવ મત્તા) સિદ્ધ થાય છે. તથા આહારક શરીરનો ઉદ્દૃશ્યથી ૬ માસ વિરહ કહેલો હોવાથી આહારક મુનિઓની પણ અધુવ સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. (કારણ કે આહારક શરીરો લોકમાં ઉદ્દૃશ્યથી ૬ માસ ચુકી કહાચિત્ નથી હોતાં અને જઘન્યથી ૧ સમય ન હોય, અને જે હોય તેા જઘન્યથી ૧-૨-૩

વા પ હોય, અને ઉત્કૃષ્ઠથી સમકાળે સહસ્રપૃથક્ત્વ (૯૦૦૦ સુધી) હોય છે. તથા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગી તે અહિં દેવ નારકો બાળુવા. દેવ અને નારકનો ૧૨ સુહૃત્ ઉત્કૃષ્ઠ ઉત્પત્તિ વિરહ કહ્યો છે, તેથી જ્યારે એ ૧૨ સુહૃત્ દરમ્યાનમાં કોઈપણ નવા દેવ કે નારક ઉત્પન્ન ન થાય, અને પૂર્વોત્પન્ન દેવ નારકો અન્તર્સુહૃત્ યાદ સંપૂર્ણ કાયયોગી થયા હોય તે વખતે વૈક્રિયમિશ્ર-કાયયોગીઓનો અભાવ હોવાથી વૈભિશ્રયોગીઓની અધુવસત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. તથા છેદચારિત્રીઓનો વિરહ જ્ઞાન્યથી ૬૩૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૧૮ કોટકોટસાગરોપમ, પરિહારચારિત્રીઓનો વિરહ જ્ઞાન્યથી ૮૪૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૧૮ કોટકોટસાગરોપમ અન્ય શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે તેમજ આ ગ્રંથમાં પણ આગળ કહેવાશે. તથા ૮-૯-૧૦મા ગુણુસ્થાની જીવો ઉપશમ અને ક્ષપકશ્રેણિવત એમ બે પ્રકારના છે, અને ઉપશાન્તમોહી તો કેવળ ઉપશમશ્રેણિગતજ હોય છે. ત્યાં ઉપશ્રેણિનો વિરહ ઉત્કૃષ્ઠથી વર્ષપૃથક્ત્વ અને ક્ષપકશ્રેણિનો વિરહ ઉત્કૃષ્ઠ ૬ માસનો અન્યત્ર કહ્યો છે ને આ ગ્રંથમાં પણ કહેવાશે. તથા સાન્વાદન અને મિશ્ર ગુણુસ્થાનીઓનો વિરહ જ્ઞાન્યથી સમય ને ઉત્કૃષ્ઠ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આ ગ્રંથમાં આગળ કહેવાશે. એ રીતે એ સર્વ રાશિઓ વિરહ કાળવાળા હોવાથી એ સર્વ રાશિઓની અધુવસત્તા સિદ્ધ છે, અને એ અધુવભાવ આ ગ્રંથમા પણ આગળ પ્રાયઃ સર્વ પ્રગટ કરવામાં આવશે. ॥૧૬પા॥

અવતરણ — એ રીતે દ્રવ્યપ્રમાણુદ્ધારમાં જીવદ્રવ્યનું પ્રમાણ કહીને તેનો ઉપસંહાર કરે છે —

एवं जे जे भावा, जहिं जहिं हुंति पंचसु गईसु। ते ते अणुमज्जिता, दवंपमाणं नए धीरा ॥१६६॥

૧ પાયમા આરાના ક્લેશ દિસે ચારિત્ર ધર્મનો નાશ થવાથી અને આવતી ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાની શરેઆતમા ચારિત્ર ધર્મની પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી છેદોપરંથાપનીય ચારિત્રનો ત્રેમહ હનર વિરહકાળ સભવે છે. પરિહાર વિશુદ્ધિનો અવસર પામ્યા છઠ્ઠા અને ઉત્સર્પિણી પહેલા બીજા આરામા અભાવ હોવાથી તેનો ચોરાશી હનર વર્ષનો વિરહકાળ સભવે છે

માર્થાર્થ:—એ પ્રમાણે પાત્ર ગતિઓમા જે જે ગતિમા જે જે ભાવો હોય તે તે ભાવોનુ અનુમાન કરીને ધીર પુરૂષો તે ને ગતિમાં હવદ્રવ્યોનુ પ્રમાણુ જાણુ. ॥૧૬૬॥

માર્થાર્થ:—ત્રિદ્વિગતિ સહિત પાત્ર ગતિઓમાં મિથ્યાદષ્ટિપણુ આદિ ભાવો જે જે ગતિમાં જે જે રીતે સંભવતા હોય તે રીતે જાંઆમા કહ્યા પ્રમાણે તેમજ આ આહુ અંથમાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે વિચારીને તે તે ગતિમાં તે તે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ હવદ્રવ્યોમાં હવદ્રવ્યોનુ પ્રમાણુ બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ સ્વતઃ જાણુવા યોગ્ય છે. ॥૧૬૬॥

॥ અથ અજીવ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારમ્ ॥

અનુસરણ:—એ પ્રમાણે હવદ્રવ્યનુ પ્રમાણુ કહીને અહવદ્રવ્યનુ પ્રમાણુ કહી છે—

તિન્નિ સ્વતુ પૃક્ષપાદં, અદ્વાસમયા વ પોગલાડનંતા । દુન્નિ અસંચેજ્જપણિ સેસા મંચેડનંતા ॥૧૬૭॥

માર્થાર્થ:—ધર્મોસ્તિત્રાય અધર્મોસ્તિત્રાય ને આકાશાસ્તિત્રાય એ ત્રણુ દ્રવ્યો! એકેકજ છે, અને કાળદ્રવ્યરૂપ સમયદ્રવ્યો તથા પુદ્ગલદ્રવ્ય અનન્ત છે, પુનઃ ધર્મોઽઅધર્મો એ બે દ્રવ્યો! અસંખ્યપ્રદેશી છે, અને શેષ ત્રણુ દ્રવ્યો! અનન્તપ્રદેશી છે. ॥૧૬૭॥

માર્થાર્થ —અહવદ્રવ્ય પાંચ છે—૧ ધર્મોસ્તિત્રાય, ૨ અધર્મોસ્તિત્રાય, ૩ આકાશાસ્તિત્રાય, ૪ કાળ, ૫ પુદ્ગલાસ્તિત્રાય એ પાંચ અહવદ્રવ્યમા ધર્મોઽઅધર્મો ને આકાશ એ ત્રણુ દ્રવ્ય એકેક છે, અર્થાત્ એકેક પૂર્ણસ્કંધરૂપ છે, અને કાળદ્રવ્યરૂપ નમરો! તથા પુદ્ગલાન્તિત્રાય એ અનન્ત દ્રવ્ય છે, અર્થાત્ સમયો! અનંત છે, અને પુદ્ગલો—પરમાણુઓ! પણ અનન્ત છે. અહિં સમય તો કોઈપણ સમયે એકજ વર્તમાનકાળ રૂપે વિદ્યમાન હોય છે અને ભૂતકાળવર્તી અનન્ત સમયો વ્યતીત થઈ જવાથી વિવર્ણાન નથી, તેમજ ભવિષ્યકાળતા અનન્ત સમયો! કહી ઉત્પન્ન થયા નથી માટે અવિદ્યમાન છે તે! પણ એ ભૂત ભાવીના

અનન્ત સમયોની કથાચિત્ સત્તા (કોઈક અપેક્ષાએ સત્તા) માનેલી છે તેથી કાળના અનન્ત સમય કહ્યા છે, અન્યથા વિદ્યમાન તો કોઈપણ વખતે લોકમાં એકજ સમય વર્તેતો હોય છે.

હવે એ પાંચે અણુવદ્રવ્યોને પ્રદેશથી વિચારીએ તો ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્ય પ્રદેશ છે, કારણ કે એ બન્ને દ્રવ્ય લોકાકાશ માત્રમાં વ્યાપ્ત છે, અને લોકના આકાશપ્રદેશ અસંખ્યજ છે, તથા આકાશદ્રવ્ય લોક ને અલોક બન્ને મળીને [એક અલોકના પણ] અનન્તપ્રદેશ છે. તથા પુદ્ગલદ્રવ્યમાં પરમાણુ અનન્ત છે, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અનન્ત છે યાવત્ અનન્તપ્રદેશી સ્કંધો પણ અનન્ત છે, એ રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યો અથવા અનન્તપ્રદેશી પુદ્ગલના પ્રદેશો અથવા દ્વિપ્રદેશાદિ વર્ગણાઓના સંસુદિત સંસુદિત પ્રદેશો અનન્ત અનન્ત હોવાથી પુદ્ગલના પ્રદેશ અનન્ત છે. તથા ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન એ ત્રણે કાળને સામાન્યથી એક કાળદ્રવ્ય ગણતાં કાળદ્રવ્યના સમયો અનન્ત છે. કાળદ્રવ્ય એ પાંચ દ્રવ્યોની વર્તના રૂપ હોવાથી એના પ્રદેશો નથી પરન્તુ પ્રદેશરૂપ અવિભાગ સરળા સમયો છે તે અનન્ત છે. અથવા વિવક્ષિત કોઈપણ એક વર્તમાન સમયે અનન્તદ્રવ્યોમાં દરેકમાં એકેક વર્તમાન સમય દ્રવ્યલેદે લિપ્ત લિપ્ત ગણીએ તો વર્તમાન સમયો પણ અનન્ત કહી શકાય માટે વિદ્યમાન કાળદ્રવ્ય 'પણુ અનન્ત છે. એ પ્રમાણે અણુવ દ્રવ્યપ્રમાણુ કહ્યું. इति अर्जीवद्रव्यप्रमाणम् ॥

समाप्तं च १ जीवाजीवद्रव्यप्रमाणद्वारम् ॥१६७॥

॥૩॥ અથ જીવાર્જીવસમાસે ક્ષેત્રદ્વારમ્ ॥

અવતરણ:—સંતપ્યપક્ષ્વણયા આદિ ૯ અનુયોગમાં સત્પદ પ્રરૂપણા અનુયોગ તથા દ્રવ્યપ્રમાણાનુયોગ અણુવ સમાસમાં કહીને હવે અણુવસમાસમાં ત્રીજું ક્ષેત્રદ્વાર કહેવાનો પ્રસંગ છે, તેમાં પ્રથમ ક્ષેત્ર શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ કહે છે—

સ્વેતં સ્વન્ટુ આગસં, તદ્વિવરીયં ચ હોદ્ નોલેત્તં । જીવા ય પોગલા વિ ચ, ધમ્માધમ્મસથિયા કાલો ॥૧૬૮॥

નામાર્થ — ધેવ ને આકાશન છે, અને તેથી વિપરીત તે નોક્ષેત્ર, અને તે જ તથા પુદ્ગલ તથા ધર્મોસ્તિકાય અધર્મો-
સ્તિકાય અને કાળ એ પાંચ નોક્ષેત્ર છે ॥૧૬૮॥

માતાર્થ — ઉત્તર પર્થોયની પ્રાપ્તિ થતા પૂર્વ પર્થોયનો નાશ થવાથી ને દ્રવ્યની અદર અન્ય પદાર્થો વિલય પામે છે—ક્ષય પામે છે તે દ્રવ્ય “ત્રીતન્તે ઋષિમ્ પદાર્થો ઇતિ ક્ષેત્રમ્” એ વ્યુત્પત્તિથી ક્ષેત્ર કહેવાય છે, અથવા ને દ્રવ્યમા પ્રાણીઓ પરસ્પર ક્રિયાક્રિયા-વિવર્તિતના પ્રાય છે ને ક્ષેત્ર દ્રવ્ય છે, અને તે આકાશન છે, તેથી એ આકાશ સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો (ધર્મોસ્તિકાયાદિ પાને દ્રવ્યો) નોક્ષેત્ર છે. એ પ્રમાણે ગર્વ દ્રવ્ય ૬ છે, એથી અન્ય કોઇ વસ્તુ જગતમાં છે જ નહિ. ॥૧૬૮॥

સમતરણ — પૂર્વ ગાત્રમા ક્ષેત્ર શબ્દનો અર્થ વા સ્વરૂપ કહ્યું, હવે અહિં સત્પદ પ્રકૃષ્ટણા આદિ ૯ અનુયોગ વડે ૧૪ જીવ-
નમાન [૧૪ ગુણુન્ધાન અને ૧૪ જીવલેહ] કહેવાનો ચાલુ અધિકાર છે, અને જીવસમાસ તે નારક આદિ જીવલેહ રૂપ છે માટે તે નારકાદિ જીવો કેટલા ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે તે દેહની અવગણના વડે ગમભય છે માટે નારક આદિ જીવલેહના શરીરની નિવગણના કહેવાય છે.

સત્ત ધણુ તિન્નિ સ્યણી, હચ્ચેવ ય અંગુલાઈં ઉચ્ચત્તં । પઠમાણ પુઠ્ઠવીણ, વિરુણા વિરુણં ચ સેસાસુ ॥૧૬૯॥

નામાર્થ — પદ્ધેલી પૃથ્વીમાં ચાત ધનુષ ત્રણ હાથ ને છ અંગુલ (૭ ધન ૩ હાથ ૬ અંગુલ) એટલી શરીરની ઉંચાઇ છે, અને એ પૃથ્વીઓમા તેથી દિગુણ દિગુણ શરીરની ઉંચાઈ છે [એ નારકજીવનુ શેત્રપ્રમાણ બાણુકું].

માર્થ:—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૧૩ પ્રતરો છે, તેમાં પહેલા પ્રતરમાં ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણુ ૩ હાથનું છે, અને ૧૩ મા પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટ શરીર ૭૧૧ ધનુષ ૬ અગુલ છે, એજ પહેલી પૃથ્વીના નારકનું ઉત્કૃષ્ટશરીર બાણુનું, અને બીજી આદિ પૃથ્વીઓમાં અનુક્રમે બમણું બમણું શરીર કહ્યું છે તે દરેક પૃથ્વીના છેલ્લા પ્રતરોનું બાણુનું, તે આ પ્રમાણે—

રત્નપ્રભામાં ૭૧૧ ધન ૬ અં	ધૂમપ્રભામાં ૧૨૫ ધનુષ
શર્કરાપ્રભામાં ૧૫૧ ધન ૧૨ અં	તમઃપ્રભામાં ૨૫૦ ધનુષ
વાલુકાપ્રભામાં ૩૧૧ ધન	તમસ્તમઃપ્રભામાં ૫૦૦ ધનુષ
પંકપ્રભામાં ૬૨૧ ધન	

આહિ રત્નપ્રભાના ૧૩ પ્રતર, શર્કરાપ્રભાનાં ૧૧ પ્રતર, વાલુકાનાં ૯ પ્રતર, પંકપ્રભામાં ૭ પ્રતર, ધૂમપ્રભાના ૫ પ્રતર, તમપ્રભાનાં ૩ પ્રતર ને તમસ્તમઃપ્રભામાં ૧ પ્રતર છે. એ પૃથ્વીઓમાં ઉપરની પૃથ્વીનું ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણુ તેજ નીચેની પૃથ્વીમાં જથ્થા શરીરપ્રમાણુ બાણુનું, અથવા ઉપરની પૃથ્વીના છેલ્લા પ્રતરમાં જે દેહપ્રમાણુ તેજ નીચેની પૃથ્વીના પહેલા પ્રતરમાં શરીરપ્રમાણુ છે. એ સર્વ ઉત્કૃષ્ટપ્રમાણુ ભવધારણીય વૈક્રિય શરીરનું છે, અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર તો સર્વ પૃથ્વીઓમાં સ્વાભાવિક શરીરથી દિગુણ-બમણું બમણું. જેમકે:—પહેલી પૃથ્વીમાં સ્વાભાવિક શરીર ૭૧૧ ધન ૬ અં છે તો ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ૧૫૧ ધન ૧૨ અં છે, અને એ રીતે સાતમી પૃથ્વીના નારકોનું સ્વાભાવિક શરીર ૭૧૧ ધન ૬ અં છે તો ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ૧૫૧ ધન ૧૨ અં છે, અને એ રીતે સાતમી પૃથ્વીના નારકોનું સ્વાભાવિક શરીર ૫૦૦ ધનુષ (૦૧ ગાડ) છે તો તેઓનું ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ૧૦૦૦ ધનુષ (૦૧ ગાડ) હોય છે. પુનઃ સર્વે નારકોનું જથ્થાશરીર જે ઉત્પત્તિ સમયે હોય તે અગુલના અસખ્યાતમાં ભાગનું સ્વાભાવિક શરીર હોય છે, અને ઉત્તરવૈક્રિય તો પ્રારંભતી વખતે અગુલના સખ્યાતમાં ભાગનેટલું હોય

૧ દરેક પૃથ્વીઓના સર્વ પ્રતરમાં શરીરપ્રમાણુ બાણુનું હોય તો અન્ય ગ્રથોની રીતિ મુજબ બાણુનું

છે. ॥ इति नारक शरीर क्षेत्रम् ॥

અવતરણ—એ પ્રમાણે નરકગતિના છવોનુ ક્ષેત્રપ્રમાણ કહીને હવે તિર્યગતિના છવોનુ ક્ષેત્રપ્રમાણ કહેવાની ઇચ્છાએ પ્રથમ દીન્દ્રિયાદિકનુ શરીરપ્રમાણ કહે છે [એકેન્દ્રિયે પ્રથમ કહેવા યોગ્ય છે તેપણુ આગળ કહેવાશે]

चारस्य जोयणाई, तिगाउयं जोयणं च बोद्धव्वं। वेइंदियाइयाणं, हरिएसु सहस्समब्भहिंयं ॥१७०॥

માયાય—દીન્દ્રિયાદિ ત્રણ વિદ્યેન્દ્રિયનુ શરીરપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટથી અનુક્રમે ૧૨ યોજન ૩ ગાઉ અને ૧ યોજન બાણુલું, તથા અન્નિદાયનુ (વનસ્પતિકાયનુ) શરીરપ્રમાણ ૧૦૦૦ (હજાર) યોજનથી કંઈક અધિક બાણુલું, ॥૧૭૦॥

માયાય—દીન્દ્રિયોમા શળ વિગેરે ૧૨ યોજન જેવડા હોય છે. તથા ચક્રવર્તિના સૈન્ય વિગેરે નિવાસોની નીચે આસાલિક નતિનો ‘પ્રત્ય ઉત્પન્ન થઈ તરત અન્તર્મુંડમાં ૧૨ યોજન પ્રમાણનો થઈ મરણ પામતા જમીનમા મોટા ખાડા પડતાં તે ચક્રવર્તિન મેન્યાદિ વિનાશ પામે છે તે આસાલિક છવ પણુ ૧૨ યોજન પ્રમાણનો છે. તથા કાનળજૂરા વિગેરે ત્રીન્દ્રિયછવોનુ ત્ર ગાઉ અને જામર આદિ ચતુરિન્દ્રિય છવોનુ શરીર ૧ યોજનપ્રમાણ હોય છે. તથા વનસ્પતિકાયમા ઉત્સેધાણુદથી એક હજાર ન્તરનના ડાઘ ચચુદ્રાદિ મોટા જળાશયોમા રહેલી લતાઓ વહોઓ ને કમળો વિગેરે વનસ્પતિઓ કંઈક અધિક એક હજાર યોજનપ્રમાણ છે, એવી ચોટી વનસ્પતિઓ ઉત્સેધાણુક પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉડાઈમાંથી વધતા વધતા પાણી ઉપર તરે છે, તેની કંઈક અધિક હજાર યોજન ઉચાઈ કહી છે. તેથી વધારે ઉડા સમુદ્રાદિમાં વધેલા કમળ આદિ પક્ષ્મદ્હના કમળોની નેમ પૂરતીરૂપ છે પણ વનસ્પતિ રૂપ નથી એ રીતે એ ચારેનુ ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણ કહ્યુ અને એ ચારેનુ જથ્થન્ય

૧ અર્થ એ આભારિક અને દીન્દ્રિયમા ગણ્યો છે, પરંતુ ધન્યા અન્ય પ્રયોગો એને મમ્મુર્ચિગ ૫ વ્યેન્દ્રિય કહેયો છે

શરીરપ્રમાણુ તેા ઉત્પન્ન થતી વખતે અશુદ્ધના અસંખ્યાતમા ભાગ બેટલુજ હોય છે. પૃથ્વીકાય આદિકનુ શરીરપ્રમાણુ તેા જ્ઞાન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ અંશુદ્ધનો અસંખ્યાતમો ભાગ આગળ કહેવાશે. ॥૧૭૦॥

અવતરણ:—આ ૧૭૧થી ૧૭૫ ગાથા સુધીમાં તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના ૨૦ ભેદનુ શરીરપ્રમાણુ કહે છે—

જલ થલ સ્વહ સમ્મુચ્છિમ તિરિયઅપજ્જતયા વિહત્થીઓ। જલસમ્મુચ્છિમપજ્જતયાણ અહ જોયણસહસ્સં॥

ગાથાર્થ—સમ્મૂર્ઘિમ અપર્યાપ્ત જલચર સ્થલચર ઉર^૧પરિસર્પ ભુજપરિસર્પ અને ખેચર એ પાંચ પ્રકારના તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોનુ શરીરપ્રમાણુ ૧ વેત પ્રમાણુ હોય છે, અને સમ્મૂર્ઘિમ પર્યાપ્ત જળચરો ૧૦૦૦ યોજન દેહપ્રમાણુવાળા હોય છે. ॥૧૭૧॥

ભાવાર્થ—સમ્મૂર્ઘિમ અપર્યાપ્ત જલચરાદિ જીવોનું ૧ વેત પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ઠશરીર બાણું, જ્ઞાન્યથી તેા અંશુદાસંખ્યભાગ પ્રમાણુ છે. સમ્મૂર્ઘિમ જલચરો નહી તળાવ વિગેરે નાના જળાશયોમાં જ્ઞાન્યથી અંશુદાસંખ્યભાગ પ્રમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વયભૂરમણુ સમુદ્રમાં મહાન્ જલચરો ૧૦૦૦ યોજનપ્રમાણુના હોય છે [વૃત્તિમાં લઘુ જળાશયોમાં ઉત્પન્ન થયેલાની જ્ઞાન્ય અવગાહના અંશુદાસંખ્યભાગ લીધી તે સમ્યક્ સમન્વય તેવી નથી, કારણકે કોઈપણ ઔદારિકશરીરી જીવ પ્રારભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે કોઈપણ સ્થાને અંશુદાના અસંખ્યાતમા ભાગે ઉત્પન્ન થાય છે, તેા લઘુ જળાશયોમાં જળચરનુ જ્ઞાન્ય શરીર ને સ્વયભૂરમણુમાં ઉત્કૃષ્ઠ શરીર હોય તે કદ રીતે હશે તે સમજવા યોગ્ય છે. પુનઃ આ પ્રકાર કેવળ સમ્મૂ ૦ જળચરો માટેજ લખ્યો છે ધીબ કોઈ માટે એવી વિલક્ષણતા દર્શાવી નથી માટે સત્ય શુ હશે તે શ્રી ઘડુશ્રુતગમ્ય.] એ પ્રમાણુ ૨૦ ભેદમાંથી ૬ ભેદનું શરીર^૨પ્રમાણુ કહ્યું. ॥૧૭૧॥

૧ ગાથામા ઉર.પરિસર્પ ને ભુજપરિસર્પ નથી કહ્યા, પરન્તુ વૃત્તિમાં કહ્યા છે.

૨ આ ગાથામાં ૫ અપર્યાપ્તનું વેત પ્રમાણુ શરીર કહ્યું છે તે અપર્યાપ્ત જળચરાદિનું કહ્યું છે, જેથી એ જીવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ એવા

उरपरिसप्पा जोयण सहस्सिया गवभया उ उक्कोसं । संमुच्छिम पज्जत्तय, तेसिं चिय जोयण पुहुत्तं ॥१७२॥

मायायं—गर्भं पयोम उरःपरिमर्षं उत्कृष्टधी कोष्ठं हृत्तर योजनं अवगाहना (शरीरप्रमाणे) वाणा होय છે, અને એજ સમુ-
ચ્છિમ પયોમા તેઓની યોજન પૃથક્ત્વજ અવગાહના છે. ॥૧૭૨॥

માયાયં—સર્પ અન્નગરં ઇત્યાદિ ઉરપરિસર્પં પયોમાનું જઘન્ય દેહપ્રમાણુ ઉત્પન્ન થતી વખતે અંગુલનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણુ હૃત્તર યોજનપ્રમાણુ છે, તે અદ્વીદીપથી બહારના દ્વીપમસુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓનું જ ભણલું. પુનઃ જોન ગમ્મચ્છિમ ઉગ્ગપો જઘન્યથી અંગુલાન્નયેયભાગ દેહવાળા છે ને ઉત્કૃષ્ટ યોજન પૃથક્ત્વ [૨ થી ૬ યોજન સુધીના] દેહપ્રમાણવાળા છે [તે પણ બહારના દ્વીપમસુદ્રોમાં સંભવે] ॥૧૭૨॥

સુયપરિસપ્પા ગાડયપુહુત્તિણો ગવભયા વ ઉક્કોસં । સંમુચ્છિમ પજ્જત્તય, તેસિં ચિય ધણુપુહુત્તં ચ ॥૧૭૩॥

માયાયં—ગર્ભં પયોમ ભુન્નપરિમર્ષો ઉત્કૃષ્ટધી ગાઉ પૃથક્ત્વ [૨ થી ૬ ગાઉ સુધીના] દેહ પ્રમાણવાળા છે, અને એજ ગમ્મચ્છિમ પયોમાઓની દેહાવગાહના ધનુષ્યપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે. ॥૧૭૩॥

માયાયં—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ દે એવી મોટી ઠાયાવાળા એ બંને જીવો પણ અદ્વીદીપથી બહારના દ્વીપમસુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલા નદણવા. ॥૧૭૩॥

મોટા મરીગાળા દશે એમ ગણાય છે જેમ પયોમ આગાધિક અન્તર્મુઠમા ૧૨ યોજન પ્રમાણનો યાય છે, તેમ અપયોમ જીવો પણ અન્તર્મુઠમાં એવી મોટી અવત્રાદનાવાળા મના દોષ તે સંભવિત છે પરંતુ આ પ્રકારની અપયોમની અવગાહના અન્ય કોઇ પ્રંથોમા દેખાતી નથી માટે તત્ત્વ સ્વીકૃતગમ્ય.

જલથલગભપજ્જતા, લ્હથલસમુંચિમા ય પજ્જતા । લ્હગભયા ડ ડમણ, ડવકોસેણં ધણુપુહુત્તં । ૧૭૪।

માથાર્થ:—ગર્ભજ જલચર અપર્યાસ, ગર્ભજ સ્થલચર અપર્યાસ, સમ્મૂર્ચિમ ખેચર પર્યાસ અને સમ્મૂર્ચિમ સ્થલચર પર્યાસ તથા ગર્ભજખેચરના બન્ને લેદ એ છ જીવલેદની આવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે ॥૧૭૪॥

માથાર્થ:—ગર્ભજ જલચર અપર્યાસનુ દેહપ્રમાણુ ધનુષ પૃથક્ત્વ, ગર્ભજસ્થલચર અપર્યાસનું એટલે ગર્ભજચતુષ્પદ અપર્યાસ ગર્ભજ ઉર:સર્પઅપર્યાસ અને ગર્ભજ ભુજ પરિસર્પ અપર્યાસ એ ત્રણે પ્રકારના સ્થલચરોનુ, તથા સમ્મૂર્ચિમખેચર પર્યાસનું સમ્મૂર્ચિમ સ્થલચર પર્યાસ એટલે સમ્મૂર્ચ્યતુષ્પદ પર્યાસનું (ઉર:સર્પનુ અને ભુજપરિસર્પનું દેહપ્રમાણુ કહેવાઈ ગયું છે), તથા બન્ને પ્રકારના ગર્ભજખેચરનુ એટલે ગર્ભજખેચર અપર્યાસનું અને ગર્ભજખેચર પર્યાસનુ એ ૮ તિર્યચપંચેન્દ્રિયોનું ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણુ ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે (આ ગાથામાં ૮ તિર્યચપંચેન્દ્રિયો છે). જ્ઞાન્ય શરીર પ્રમાણુ તો સર્વલેદોમાં અગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલુ જ છે. ॥૧૭૪॥

જલગભમયપજ્જતા ડવકોસં હંતિ જોયણસહસ્સં । થલગભમયપજ્જતા છગ્ગાડવકોસગુવ્વેહા ॥૧૭૫॥

માર્થ:—ગર્ભજ જળચર પર્યાસાનુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર એક હબર ચોળનનું છે, અને ગર્ભજ સ્થલચર પર્યાસાની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાઈ ૬ ગાઉ છે ॥૧૭૫॥

માર્થ:—ગર્ભજ જલચરો સ્વચભૂરમણુ સસુદ્રમાં ૧૦૦૦ (હબર) યોળન નેવડા મહાન્ કાયાવાળા છે, અને ગર્ભજ ધળચરો એટલે હસ્તિ આદિ ચતુષ્પદો ઉત્કૃષ્ટથી ૬ ગાઉ કાયાવાળા છે તે અઢી ક્રીપમાં દેવકુડુ ઉત્તરકુડુ ક્ષેત્રમાં પણ છે. એ જ્ઞાન્ય શરીર તો અગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ નેટલુજ છે એ પ્રમાણુ ૧૭૧ થી ૧૭૫ સુધીની ૫ ગાથાઓમાં

નિર્ચયપચ્ચેન્દ્રિયના મનં ૨૦ ભેદનુ મ્હેદુપ્રમાણુ કહ્યું. ॥૧૭યા॥

પ્રત્તરણ—તિર્ચય પચ્ચેન્દ્રિયના ૨૦ ભેદની અવગાહના કહી તથા તે પહેલા વિકલેન્દ્રિયોની અવગાહના સાથે પ્રત્યેક અને આધારણ વનસ્પતિની પણ અવગાહના કહી, જેથી એકેન્દ્રિયોમા હવે પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના કહેવી બાકી છે તે અને મનુષ્યગતિની અવગાહના કહે છે.

અંગુલઅસંલભાગો, વાયરસુહુમાય સેસયા કાયા । સર્વેસિંચ જહણં, મણુયાણ તિગાઉ ઉવકોસં । ૧૭૬ ।

માયાચં—પૂર્વે કહેલ સ્થાવરકાયોથી શેષ રહેલા બાદ સ્થાવરકાયો અને સૂક્ષ્મ સ્થાવરકાયોનું [બાં ૨૦ પૃથ્વીકાયાદિકનું] શરીર પ્રમાણુ બધન્યથી ને ઉદ્દૃષ્ટથી બન્ને પ્રકારે અને પૂર્વે કહેલા સર્વ જીવલેહોનું બધન્ય શરીરપ્રમાણુ તે અંગુલનો

૧ આ ૨૦ શ્રેણી ૧૦ પર્યાપ્ત અને અને ૧૦ અપર્યાપ્ત છે, તેમા ધણુ ભેદોના શરીરપ્રમાણુનો શ્રીપ્રજાપતિ આદિ સિદ્ધાન્તો સાથે વિસવાદ છે ને આ પ્રમાણે—૧૭૧ મી ગાથામા ૫ અર્થનું અપર્યાપ્તનું ઉદ્દૃષ્ટશરીરપ્રમાણુ ૧ વેંત કહ્યું છે અને ૧૭૪ મી ગાથામાં ગર્ભજ અપર્યાપ્તિ તિર્ચિયોનું દેહપ્રમાણુ ઉદ્દૃષ્ટથી ધનુષ્ પૃથક્ત્વ કહ્યું છે તે બાબતમાં તત્ત્વ શુ છે તે શ્રીબલ્લુચ્ચત બાણે, કારણુ કે પર્યાપ્ત અવસ્થામા જે જીવો હજાર યોગ્ય પમાણના યોગ છે તે જીવો પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તેા ઉદ્દૃષ્ટથી અચુનના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાજ શરીરવાળા છે, એમ શ્રીપ્રજાપતિ આદિકમા કહ્યું છે તથા તદ્દગત્ત્વમા ઉત્તમ જે ૧૭૪ મી ગાથામા ગર્ભજપર્યાપ્તિ જેયરોની માફક અપર્યાપ્ત ગર્ભજજેયરોની પણ ઉદ્દૃષ્ટથી ધનુષ્ પૃથક્ત્વ અવગાહના કહ્યું છે, તે પણ પૃથક્ત્વ શબ્દ બદ્ધ પ્રકારનો હિવાચી વાર્તાવિક દેહથી અવગાહના તે બરાબર સમજી શકાતી નથી (જે ધનુષ્ પ્રમાણ નો નિર્ણય પણ લેવા યોગ્ય લેણ શકે), વળી બીજી વાર્તા છે કે—સમ્પ્રત્તિર્થમ પર્યાપ્ત ચતુષ્પદોની અવગાહના શ્રીપ્રજાપતિનાદિકમા ગાઉ પૃથક્ત્વ પદી છે અને આ ગ્રન્થની ૧૭૮ મી ગાથામા ધનુષ્ પૃથક્ત્વ કહી છે માટે એ બાબતમાં પણ તત્ત્વ શુ છે તે શ્રી અતિશયજ્ઞાનીએ બાણે, (એ રીતે પણ ચન્યમા અવગાહના મત્તિનિર્ણય શ્રીગત્તિકર્તાએ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો છે)

જલથલગભપજત્તા, સ્વથલસમુંચ્છિમા ય પજ્જત્તા । સ્વહગભમયા ડાઉમણ, ડાઉકોસેણં ધણુપુહુત્તં ॥૧૭૪॥

નાથાર્થ:—ગર્ભજ જલચર અપર્યાસ, ગર્ભજ સ્થલચર અપર્યાસ, સમ્ભૂત્તિમ ખેચર પર્યાસ અને સમ્ભૂત્તિમ સ્થલચર પર્યાસ તથા ગર્ભજખેચરના ઘનને ભેદ એ છ ભવભેદની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથા ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે ॥૧૭૪॥

માવાર્થ:—ગર્ભજ જલચર અપર્યાસનુ દેહપ્રમાણુ ધનુષ પૃથક્ત્વ, ગર્ભજસ્થલચર અપર્યાસનું એટલે ગર્ભજચતુષ્પદ અપર્યાસ ગર્ભજ ઉર:સર્પઅપર્યાસ અને ગર્ભજ ભુજ પરિસર્પ અપર્યાસ એ ત્રણે પ્રકારના સ્થલચરોનુ, તથા સમ્ભૂત્તિમખેચર પર્યાસનુ સમ્ભૂત્તિમ સ્થલચર પર્યાસ એટલે સમ્ભૂચતુષ્પદ પર્યાસનું (ઉર:સર્પનુ અને ભુજપરિસર્પનું દેહપ્રમાણુ કહેવાઈ ગયું છે), તથા ઘનને પ્રકારના ગર્ભજખેચરનુ એટલે ગર્ભજખેચર અપર્યાસનું અને ગર્ભજખેચર પર્યાસનું એ ૮ તિર્યચપચેન્દ્રિયોનું ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણુ ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે (આ ગાથામાં ૮ તિર્યચ ૦ કહેવાયા છે). જઘન્ય શરીર પ્રમાણુ તો સર્વભેદોમાં અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ નેટલુ જ છે. ॥૧૭૪॥

જલગભમયપજ્જત્તા ડાઉકોસં હુંતિ જોયણસહસ્સં । થલગભમયપજ્જત્તા છગાડકોસગુલ્લેહા ॥૧૭૫॥

નાથાર્થ:—ગર્ભજ જળચર પર્યાસાનુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર એક હબર ચોજતનું છે, અને ગર્ભજ સ્થલચર પર્યાસાની ઉત્કૃષ્ટ શરીરની ઉંચાઈ ૬ ગાઉ છે ॥૧૭૫॥

માવાર્થ —ગર્ભજ જલચરો સ્વચભૂરમણુ સમુદ્રમા ૧૦૦૦ (હબર) ચોજન નેવડા મહાન્ કાયાવાળા છે, અને ગર્ભજ સ્થળચરો એટલે હસ્તિ આદિ ચતુષ્પદો ઉત્કૃષ્ટથી ૬ ગાઉ કાયાવાળા છે તે આઠી ક્રીપમા દેવકુડ ઉત્તરકુડ ક્ષેત્રમાં પણ છે. એ ઘનનેનું જઘન્ય શરીર તો અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ નેટલુજ છે એ પ્રમાણે ૧૭૧ થી ૧૭૫ સુધીની ૫ ગાથાઓમા

તિર્યચપચોદ્વિયના સર્વ ૨૦ લેદનુ ૧૬૯૩પ્રમાણુ કહ્યું. ॥૧૭૫॥

અવતરણ—તિર્યચ પચોદ્વિયના ૨૦ લેદની અવગાહના કહી તથા તે પહેલાં વિકલોદ્વિયોની અવગાહના સાથે પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિની પણ અવગાહના કહી, જેથી એકોદ્વિયોમા હવે પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના કહેવી યાકી છે તે અને મનુષ્યગતિની અવગાહના કહે છે.

અંગુલઅસંલભાગો, વાયરસુહુમાય સેસયા કાયા । સર્વેસિંચ જહણં, મણુયાણ તિગાઉ ઉવકોસં । ૧૭૬ ।

ગાથાર્થ:—પૂર્વે કહેલ સ્થાવરકાયોથી શેપ રહેલા ઘાદર સ્થાવરકાયો અને સૂક્ષ્મ સ્થાવરકાયોનું [ખાં સૂં પૃથ્વીકાયાદિકનું] ગરીર પ્રમાણુ ન્ધન્યથી ને ઉદ્વેષ્ટથી બન્ને પ્રકારે અને પૂર્વે કહેલા સર્વ જીવલેહોનું જઘન્ય શરીરપ્રમાણુ તે અંગુલનો.

૧ આ ૨૦ લેદમા ૧૦ પર્યોમ અને ૧૦ અપર્યોમ છે, તેમા ઘણા ભેદોના શરીરપ્રમાણુનો શ્રીપ્રસાપના આદિ સિદ્ધાન્તો સાથે વિસવાદ છે તે આ પ્રમાણે—૧૭૧ મી ગાયામા ૫ ચમ્મનું અપર્યોમનું ઉલ્કૃષ્ટશરીરપ્રમાણુ ૧ વેંત કહ્યું છે અને ૧૭૪ મી ગાયામાં ગર્ભજ અપર્યામિ તિર્યચોનું દેદપ્રમાણુ ઉલ્કૃષ્ટથી ધનુર્ પૃથક્ત કહ્યું છે તે બાબતમાં તત્ત્વ શું છે તે ઓળખી શકાય, કારણ કે પર્યામ અવસ્થામાં જે જીવો હજાર ચોબન પ્રમાણના હોય છે તે જીવો પણ અપર્યામ અવસ્થામા તેા ઉલ્કૃષ્ટથી અગુનના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાજ શરીરવાળા છે, એમ શ્રીપ્રસાપના આદિકમા કહ્યું છે તથા નહવચ્ચમા ૩ હમણે એ ૧૭૪ મી ગાયામા ગર્ભજપર્યામિ જેયોની માફક અપર્યામિ ગર્ભજજેયોની પણ ઉલ્કૃષ્ટથી ધનુર્ પૃથક્ત અવગાહના કહ્યો છે, તે પણ પૃથક્ત રાબદ્ બહુ પ્રકારનો હોવાથી વારતવિક કૃદલી અવગાહના તે બરાબર સમજી શકાતી નથી (જે ધનુર્ પ્રમાણુ તેા જ ન્ધન્યો પણ વેવા યોગ્ય હોઇ શકે), વળી બીજી વાત એ છે કે—સમ્મૂર્તિમ પર્યામ ચતુષ્પેદોની અવગાહના શ્રીપ્રસાપનાદિકમા ગાહિ પરામન કહી છે અને આ ગ્રન્થની ૧૭૪ મી ગાયામા ધનુર્ પૃથક્ત કહી છે માટે એ બાબતમાં પણ તત્ત્વ શું છે તે શ્રી અતિશયજ્ઞાનીઓ બહો, (એ રીતે આ ગ્રન્થમા અવગાહના મત્યન્ધિ વિગતો ઓગત્તિકર્તોએ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા છે)

અસંખ્યાતમે ભાગ છે, અને મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણ ત્રણ ગાઉનું છે ॥૧૭૬॥

માર્વાર્થ:—પૂર્વે સ્થાવરોમાં વનસ્પતિનું દેહપ્રમાણ કહેવાઈ ગયું છે, તેથી હવે યાકી રહેલા પૃથ્વીકાય અગ્નિકાય ને વાયુકાય એ ચારે યાદરનું તથા ચારે સૂક્ષ્મનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણ અંગુલનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે. તેમજ પૂર્વોક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ જીવલેદોનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન કહ્યું છે પરંતુ મૂળગાથાઓમાં જઘન્ય દેહમાન કહ્યું નથી તેા તે સર્વ લેદોનું જઘન્ય દેહમાન પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે. તેમજ મનુષ્યોનું જઘન્ય દેહમાન આગળ કહેવાશે નહિ તે પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે, અને તેઓનું [ગર્ભજ મનુષ્યનુ-યુગલિક મનુષ્યનું] ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રમાણ ૩ ગાઉનું કહ્યું છે. ॥૧૭૬॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં દેવોનું શરીરપ્રમાણ કહેવાય છે—

भवणवइवाणमंतर जोइसवासी य सत्त रयणीया। सवकाइसत्तरयणी, एक्केवका हाणि जावेवका।१७७।

માર્વાર્થ:—ભવનપતિ વાણવ્યન્તર અને જ્યોતિષવાસી (જ્યોતિષિઓ) એ ત્રણ નિકાયના દેવોનું સર્વનું શરીરપ્રમાણ સાત રત્નિકા [સાત હાથ] છે, તથા વૈમાનિક નિકાયમાં શક (સોધર્મ) આદિકનું [સૌં ઇશાનનું] શરીર ૭ હાથ પ્રમાણ છે, ત્યાંથી ઉપરના દેવોનું શરીરપ્રમાણ એકેક હાથ હીન-ન્યૂન કરતાં ચાવત ૧ હાથ સુધી છે. ॥૧૭૭॥

માર્વાર્થ:—ભવનપતિ વ્યન્તર અને જ્યોતિષી એ ત્રણ નિકાયના સર્વ દેવોનું પર્યાપ્તનું શરીર સાત હાથ પ્રમાણ હોય છે, ઉત્પન્ન થતી વખતે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનાવડે ઉત્પન્ન થઈ અપર્યાપ્ત અવસ્થા પૂર્ણ થતાં અન્તર્મું ભાત્રમાં સાત હાથનું શરીર થાય છે. તથા વૈમાનિક દેવોમાં સોધર્મ ઇશાન એ બે કલ્પના દેવોનું જઘન શરીર અંગુલના

અર્થજ્ઞાતામા ભાગનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથનું છે, તેથી ઉપરના સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર એ બે દેવોનું જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ઉત્કૃષ્ટ માત્ર ૬ાથ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ઉત્કૃષ્ટથી ૬ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના બ્રહ્મ અને લાન્તક દેવોમા જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું શરીર ૬ હાથનું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના શુક અને સહશ્ચાર દેવોમા જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથ ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૪ હાથ જેટલું શરીર છે, તેથી ઉપરના આનંદથી અમ્યુત સુધીના ૪ કલ્પના દેવોમા જઘન્ય આયુષ્યવાળા આનંદ દેવોનું શરીર ૪ હાથનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અમ્યુત કલ્પના દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, તેથી ઉપરના નવ ગ્રેવેયકમાં પહિલા ગ્રેવેયકના જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા નવમા ગ્રેવેયક દેવોનું શરીર એ હાથનું છે. તેથી ઉપરના ૫ અનુત્તરમા જઘન્ય આયુષ્યવાળા વિન્યાહિ દેવોનું શરીર એ હાથનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા સર્વોર્થ દેવોનું સર્વનું શરીર ૧ હાથ છે. આ સર્વ શરીર પ્રમાણ ભવધારણીય શરીરનું (મૂળ વૈક્રિયનું) બાણુનું, અને ૧૨ મા કલ્પ સુધીમાં આરે નિકાયતા દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિયશરીર ૧ લાખ ચોજન છે, અને જોજ ઉત્તરવૈક્રિયનું જઘન્યપ્રમાણ પ્રારંભ વળતે અંગુલનો સખ્યાતમો ભાગ હોય છે. ગ્રેવેયક અને અનુત્તર દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય કલ્પવાની લખિધ હોય પરન્તુ સ્વભાવથી જ તેઓ ઉત્તરવૈક્રિય રચતા નથી. પુનઃ આ શરીરપ્રમાણ એકેક સાગરોપમની આયુષ્યકલ્પિને અનુસારે 'ભિન્ન કલ્પ' છે તે અન્ય ગ્રન્થોથી બાણુવા યોગ્ય છે ॥ ૬૬ ॥

॥ અથ ૧૪ ગુણસ્થાનજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણમ્ ॥

અવતરણઃ—એ પ્રમાણું ૧૪ જીવલેકલ્પ ૧૪ જીવસમાસણું ક્ષેત્રપ્રમાણ કહીને હવે ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમા ક્ષેત્રપ્રમાણ દ્વાર કહિ છે—

૧ જે સામરોપમમથી ૩૩ સાગરોપમ સુધીના આયુષ્યમાં ૩૧ શરીરપ્રમાણ બ્રહ્મ બ્રહ્મ કલ્પા છે.

ય સવ્વલોષ, અસંખભાગે ચ સેસયા હંતિ । કેવલિ અસંખભાગે, ભાગેસુ વ સવ્વલોષ વા ॥૧૭૮॥

વાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા જીવો સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત છે, અને શેષ ૧૩ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો લોકના અસંખ્ય ભાગમાં પશુ કેવલી ભગવંતો (૧૩મા ગુણસ્થાનવાળા) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અસંખ્યાત ભાગોમાં વ્યાપ્ત થયે છે. ॥૧૭૮॥

અર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિઓમાં સૂક્ષ્મ ઐકેન્દ્રિયો સર્વે મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને તે જીવો સર્વ લોકાકાશમાં સંપૂર્ણપણે વ્યાપ્ત થાય છે. સર્વ લોકોમાં છે શેષ દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસજીવો તો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ હોવાથી સર્વલોકોમાં નથી. સૂક્ષ્મજીવો ૧૩ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો પ્રાયઃ ત્રસ હોય છે (કેટલાક બાહરપર્યાસ ઐકેન્દ્રિયો પણ સાસ્વાદની છે) તે કારણથી સૂક્ષ્મજીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે ગણાય. પુનઃ જો ૧૩ ગુણોની વ્યાપ્તિમાં જોડલો અપવાદ છે કે સૂક્ષ્મજીવો સંયોગીકેવલી કેવલિ સમુદ્ધાત કહે છે ત્યારે સમુદ્ધાતના પહેલા બીજા સમયે દકકપાટ અવસ્થા વખતે સૂક્ષ્મજીવો ભાગમાં વર્તે છે, મન્યાન કરતી વખતે ત્રીજા સમયે અસંખ્યાત ભાગોમાં હોય છે, અને ચોથા સમયે જ પૂર્તિ વખતે સમગ્ર લોકવ્યાપ્ત થાય છે. ॥૧૭૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં મિથ્યાદષ્ટિઓને સર્વલોકવ્યાપ્ત કહ્યા તે તો ઐકેન્દ્રિય આદિ ઘણા પ્રકારના હોય છે તો શુ તે સર્વે રના ભવભેદવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓ બાણુવા ? કે અસુક મિથ્યાદષ્ટિઓ સર્વલોકવ્યાપ્ત છે ? તે આ ગાથામાં કહે છે—

રિ ઇગિંદિય સુહુમા, સવ્વે તહ વાયરા અપજ્જતા । સવ્વેવિ સવ્વલોષ, સેસા ડ અસંખભાગંમિ ॥૧૭૯॥

સમાસ:

મિથ્યાદષ્ટિ
આદિ જી-
વોના ક્ષેત્રનું
પ્રમાણ

॥૧૦૩॥

માર્ગાર્થઃ—નિર્થય ગતિના અને તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે કાયના પર્યાસ અને અપર્યાસ સર્વે, તથા સર્વ ઘાદરઅપર્યાસ એકેન્દ્રિયો એ એવો નવલોકમાં વ્યાસ છે, અને શેષ સર્વ ભવલેહો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. ॥૧૭૬॥

માર્ગાર્થઃ—ચાર ગતિની અગ્રેશાએ તિર્થયગતિના એવો સર્વલોક વ્યાસ છે. પુનઃ તિર્થયગતિમાં પણ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ નિશ્ચયના અપર્યાસ ને પર્યાસ મળી ૧૦ ભવલેહ અને ઘાદરએકેન્દ્રિય અપર્યાસ પાંચે નિકાયના ગણતાં ૧૫ પ્રકારના એકેન્દ્રિયો નવલોક વ્યાપી છે. અહિં વનસ્થિતિના સાધારણ અને પ્રત્યેક લેહ ગણીને ૨૨ એકેન્દ્રિય ગણીએ તોપણ અપર્યાસ પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્થિતિ નવલોકમાં વ્યાસ ન હોવાથી એકેન્દ્રિયના ૧૫ લેહ સર્વત્ર વ્યાસ છે. ઘાદરપર્યાસ પાંચ એકેન્દ્રિયો નિયતસ્થાનવર્તી હોવાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે વ્યાસ છે.

પ્રત્યઃ—ત્રિદાનતમા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો વિના કોઈપણ ભવલેહને સર્વલોકવ્યાપી કહ્યા નથી તો આ ગાથામાં ઘાદરઅપર્યાસ એકેન્દ્રિયોને નવલોકવ્યાપી કહી રીતે કહ્યા ?

ઉત્તરઃ—ત્રે વાન નત્ય છે, પરન્તુ ભવલેહોનુ લોકવ્યાપીપણુ ત્રણ રીતે છેઃ-૧ સ્વસ્થાનથી, ૨ ઉપપાતથી, ૩ સમુદ્ધાતથી, આ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાનાદિ ત્રણે રીતે ભવલોકવ્યાપી છે, અને ઘાદર એકેન્દ્રિયો તો ઉપપાતથી અને સમુદ્ધાતથી સર્વલોકવ્યાપી છે, અને સ્વસ્થાનથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વ્યાસ છે. એમાં ઉપપાત તે ભવાન્તરમાં જતા એવો આશ્રયી સ્તંભવો. સમુદ્ધાત તે મણિમુદ્ધાત અને સ્વસ્થાન તે ઉત્પત્તિસ્થાન બાણુવું. જેથી ભવાન્તરમાં જતા વિચ્છેદગતિએ વર્તતા ઘાદર અપર્યાસ એકેન્દ્રિયો સર્વલોકવ્યાપી છે, અને મરણસમુદ્ધાતમાં વર્તતા ઘાદર અપર્યાસ એકેન્દ્રિયો પણ વક્રકડવર્તી હોવાથી સર્વલોકવ્યાપી છે, અન્યથા સ્વસ્થાન આશ્રયી તો જ્યાં ઘાદરપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો છે ત્યાંજ ઘાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો છે જેથી ઘાદર પર્યાપ્ત અને ઘાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાન આશ્રયી તુલ્ય છે. અને તેઓના રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિક તથા

મિચ્છા ય સવ્વલોપ, અસંખભાગે ય સેસયા હંતિ । કેવલિ અસંખભાગે, ભાગેસુ વ સવ્વલોપ વા ॥૧૭૮॥

નાથાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા જીવો સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત છે, અને શેષ ૧૩ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગે છે. એમાં પણ કેવલી ભાગવંતો (૧૩મા ગુણસ્થાનવાળા) લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં અસંખ્યાત ભાગોમાં અને સર્વલોકમાં પણ હોય છે. ॥૧૭૮॥

ભાવાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિઓમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સર્વો મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને તે જીવો સર્વ લોકાકાશમાં સંપૂર્ણપણે વ્યાપ્ત છે માટે મિથ્યાદષ્ટિઓ સર્વલોકમાં છે. શેષ દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસજીવો તો લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાંજ હોવાથી સર્વલોકમાં નથી. અને સાસ્વાદનાદિ ૧૩ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો પ્રાયઃ ત્રસ હોય છે (કેટલાક બાહરપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો પણ સાસ્વાદની છે) તે કારણથી શેષ ૧૩ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગે ગણાય. પુનઃ એ ૧૩ ગુણોની વ્યાપ્તિમાં એટલો અપવાદ છે કે ૧૩મા ગુણસ્થાનવર્તી સયોગીકેવલી કેવલિ સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે સમુદ્ધાતના પહેલા બીજા સમયે દડકપાટ અવસ્થા વખતે લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વર્તે છે, મન્યાન કરતી વખતે ત્રીજા સમયે અસંખ્યાત ભાગોમાં હોય છે, અને ચોથા સમયે અન્તર પૂર્તિ વખતે સમગ્ર લોકવ્યાપ્ત થાય છે. ॥૧૭૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં મિથ્યાદષ્ટિઓને સર્વલોકવ્યાપ્ત કહ્યા તે તો એકેન્દ્રિય આદિ ધણા પ્રકારના હોય છે તો શું તે સર્વ પ્રકારના જીવલેહવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓ જાણવા? કે અમુક મિથ્યાદષ્ટિઓ સર્વલોકવ્યાપ્ત છે? તે આ ગાથામાં કહે છે—

તિરિ ણિંદિય સુહમા, સવ્વે તહ બાયરા અપજ્જતા । સવ્વેવિ સવ્વલોપ, સેસા ઉ અસંખભાગંમિ ॥૧૭૯॥

નાચાર્ય:—તિર્યગ ગતિના અને તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે કાયના પર્યાસ અને અપર્યાસ સર્વે, તથા સર્વ ઘાદરઅપર્યાસ એકેન્દ્રિયો એ છેવેા અર્વલોકમાં વ્યાસ છે, અને શેષ સર્વ ભવભેદો લોકના અસંખ્યાતમા લાગમાં છે. ॥૧૭૬॥

માતાર્ય:—ચાર ગતિની અપેક્ષાએ તિર્યગગતિના છેવેા સર્વલોક વ્યાસ છે. પુનઃ તિર્યગગતિમાં પણ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ નિકાયના અપર્યાસ ને પર્યાસ મળી ૧૦ ભવભેદ અને ઘાદરએકેન્દ્રિય અપર્યાસ પાંચે નિકાયના ગણતાં ૧૫ પ્રકારના એકેન્દ્રિયો અર્વલોક વ્યાપી છે. અહિં વનસ્પતિના માધારણ અને પ્રત્યેક ભેદ ગણીને ૨૨ એકેન્દ્રિય ગણીએ તોપણ અપર્યાસ પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિ અર્વલોકમાં વ્યાસ ન હોવાથી એકેન્દ્રિયના ૧૫ ભેદ સર્વત્ર વ્યાસ છે. ઘાદરપર્યાસ પાંચ એકેન્દ્રિયો નિયતસ્થાનવર્તી હોવાથી લોકના અમંખ્યાતમા ભાગે વ્યાસ છે.

પ્રશ્ન:—ગિદાન્તમા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો વિના કોઈપણ ભવભેદને સર્વલોકવ્યાપી કહ્યા નથી તો આ ગાથામા ઘાદરઅપર્યાસ એકેન્દ્રિયોને નર્વલોકવ્યાપી કહી રીતે કહ્યા ?

ઉત્તર:—એ વાત અત્ય છે, પરંતુ ભવભેદોનુ લોકવ્યાપીપણુ ત્રણ રીતે છે:—૧ સ્વસ્થાનથી, ૨ ઉપપાતથી, ૩ સમુદ્ધાતથી, તથા ત્રિક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાનાદિ ત્રણ રીતે સર્વલોકવ્યાપી છે, અને ઘાદર એકેન્દ્રિયો તો ઉપપાતથી અને સમુદ્ધાતથી સર્વલોકવ્યાપી છે. અને સ્વસ્થાનથી લોકના અમંખ્યાતમા લાગમાં વ્યાસ છે. એમાં ઉપપાત તે ભવાન્તરમાં જતા છેવેા આશ્રથી નકાવેા, સમુદ્ધાત તે મગ્નુગમુદ્ધાત અને સ્વસ્થાન તે ઉત્પત્તિસ્થાન બાણુ. જેથી ભવાન્તરમાં જતાં વિગ્રહગતિએ વર્તતા ઘાદર અપર્યાસ એકેન્દ્રિયો અર્વલોકવ્યાપી છે, અને મરણસમુદ્ધાતમાં વર્તતા ઘાદર અપર્યાસ એકેન્દ્રિયો પણ વક્રદ્વર્તી હોવાથી નર્વલોકવ્યાપી છે, અન્યથા સ્વસ્થાન આશ્રથી તો બધા ઘાદરપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો છે ત્યાંજ ઘાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો છે જેથી ઘાદર પર્યાપ્ત અને ઘાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાન આશ્રથી તુલ્ય છે અને તેઓના રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિક તથા

વિમાનો દ્રીયો એ સર્વ સ્વસ્થાનો છે. અહિં બાહર અર્પ્યોત્તા અગ્નિકાય તો કેવળ સમુદ્ધાતથીજ સર્વવ્યાપી છે પરંતુ ઉપ-
પાતથી નહિ. એ બાબતનો વિસ્તાર શ્રી પ્રસાપનાજી સૂત્રોથી બાબુવા યોગ્ય છે. એ સિવાયના શેષ મિથ્યાદષ્ટિ એકેન્દ્રિયો બાહર
પર્યાસ વાયુ અને બાહરપર્યાસ વનસ્પતિ વળીને શેષ ત્રણ સ્થાવરો ઉપપાત અને સમુદ્ધાત બન્ને વડે પણ (અર્થાત ત્રણે રીતે)
લોકાસંખ્યેય ભાગવર્તી છે. બાહરપર્યાસ વનસ્પતિનો વિચાર બાહરપર્યાસ પૃથ્વી આદિવત્ બાબુવો. એ રીતે એકેન્દ્રિયોની લોકવ્યાપ્તિ
કહી [બાહરપર્યાસ વાયુકાયની લોકવ્યાપ્તિ કહેવી બાકી છે તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે]. ॥૧૭૯॥

અવતરણ:—બાહરપર્યાસ ચાર એકેન્દ્રિયોની લોકવ્યાપ્તિ પૂર્વગાથાની વૃત્તિમાં કહી અને બાંપ૦ વાયુકાયની લોકવ્યાપ્તિ
કહેવી બાકી હતી તે આ ગાથામાં કહે છે—

પજન્ત વાયરાણિલ સદુણે લોગડસંખભાગેસુ । ઉવવાયસમુદ્ધાણ સવલોગમિમ હોજ પહુ ॥૧૮૦॥

ગાથાર્થ:—પર્યાપ્ત બાહરવાયુ જીવો સ્વસ્થાનથી લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં છે, અને ઉપપાતથી તથા સમુદ્ધાતથી સર્વ
લોકમાં વ્યાપ્ત હોય છે. ॥૧૮૦॥

ભાવાર્થ:—પર્યાપ્ત બાહરવાયુ સ્વસ્થાનથી—ધનવાયુ અને તનવાયુ આદિને આશ્રયી લોકના અસંખ્ય ભાગોમાં વર્તે છે.
લોકનો જે કંઈ ચોલાણનો ભાગ છે તે સર્વમાં બાહર વાયુ સંચરે છે. ફક્ત મેરૂપર્વત જેવા અતિ ધન પર્વત આદિ સ્થાનોમાં
નથી, અને તે લોકનો એકજ અસંખ્યાતમો ભાગ હોવાથી શેષ સર્વ અસંખ્યભાગોમાં બાહરવાયુ વ્યાપ્ત છે. પૂર્વે બાહર-
પર્યાપ્ત વાયુજીવો જે લોકના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કહ્યા હતા તે તો બાહરપર્યાપ્ત વાયુની સંખ્યાને અંગેજ કહ્યા હતા,

પર્યાપ્ત વાયુજીવો જે લોકના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કહ્યા હતા તે તો બાહરપર્યાપ્ત વાયુની સંખ્યાને અંગેજ કહ્યા હતા, અને ઉપપાતથી તથા સમુદ્ધાતથી સર્વ લોકમાં વ્યાપ્ત હોય છે. ॥૧૮૦॥

૧ એકેન્દ્રિયોના દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારા બાહરપર્યાસ વાયુજીવોની સંખ્યા ક્ષેત્રથી માપી વખતે “વજ્રત વાયુકાયા ભાગે લોગસ સલેજો=પર્યાપ્તવાયુ
(બાંપ૦વાયુ)લોકના સંખ્યાતમા ભાગના નેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા છે.” એમ ૧૬૦મી ગાથામાં કહેલ છે.

અને અદિ તે સ્વઅવગાદ્ય શ્વેતઆશ્રયી લોકના અમખ્યભાગ કહેલ છે માટે એમાં પૂર્વોપર વિરોધ કંઈજ નથી. તથા ઉપપાત અને અમુદ્ધાત આશ્રયી ગર્વલોક વ્યાપ્ત છે. ॥૧૮૦॥ इति जीवसमासे क्षेत्रप्रमाणम् ॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે જીવદ્વયોનુ [જીવસમાસમાં] ક્ષેત્રપ્રમાણુ દાર કહીને હવે અજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહેવાનો અવગણ છે તેાપણુ અત્રની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી અજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહેવાનુ યાકી રાખીને તે પહેલા આગળ કહેવાતા અર્થનાદાર નાચે ક્ષેત્રકારનો જે તકાવત-વિશેષતા છે [અર્થલેહ છે] તેજ આ ગાથામા કહેવાય છે—

સદ્ગુણ સમુદ્યાણુવવાણં ચ જે જહિં ભાવા । સંપદકાલે સ્વેતં તુ ફાસણા દોઈ સમર્પેણ ॥૧૮૧॥

માર્ગર્થ:—સ્વસ્થાન વડે અમુદ્ધાત વડે અને ઉપપાત વડે જે ભાવો વર્તમાનકાળે જ્યાં જ્યાં વર્તતા હોય તે તે સ્થાન ક્ષેત્ર કહેવાય, અને સ્પર્શના તેા સમતીતકાળે (ભૂતકાળે) વર્ત્યા હોય તે પણ કહેવાય. [વર્તમાનાવગાહ તે ક્ષેત્ર અને અતીતાવગાહ

મદિત ક્ષેત્ર તં સ્પર્શના]. ॥૧૮૧॥

માર્ગર્થ:—વસ્તુઓનુ ક્ષેત્ર ત્રાજુ પ્રકારે છે. સ્વસ્થાનક્ષેત્ર, અમુદ્ધાતક્ષેત્ર, ને ઉપપાતક્ષેત્ર. એ ત્રણ રીતે પદાર્થોનો જ્યાં-જેટલા સ્થાનમા અભવ દોાય તેટલા સ્થાનનુ નામ ક્ષેત્ર, ત્યાં સ્વસ્થાન એટલે વસ્તુનું ઉત્પત્તિસ્થાન, અર્થાત્ વિવક્ષિત વસ્તુની ઉત્પત્તિ એટલા ક્ષેત્રમાં દોાય તેટલા ક્ષેત્રનું નામ સ્વસ્થાન ક્ષેત્ર, ઉત્પત્તિસ્થાનથી મરણસમુદ્ધાત વડે અન્યત્ર જતાં જેટલુ ક્ષેત્ર ઉપયોગી થાય તેટલા ક્ષેત્રનું નામ મમુદ્ધાત સ્થાન, આ સ્થાનની વિશેષ વિવક્ષા જીવાસ્તિકાયને અંગે છે, કારણ કે વિવક્ષિત જીવ મરણ-અમુદ્ધાતાદિ અમુદ્ધાત વડે જે હીર્ધાદિ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે છે તે હીર્ધાદિ આકારવાળું ક્ષેત્ર સમુદ્યાત સ્થાન છે. તથા અમુદ્ધાત સ્થાન મરણમા વિવક્ષગતિએ જે ભવ વચ્ચે જે હીર્ધા ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે તેટલુ ક્ષેત્ર ઉપપાત સ્થાન કહેવાય. અહિં જીવસમાસમાં

એ સ્થાનોનો અધિકાર હોવાથી જીવાસ્તિકાયના ક્ષેત્રરૂપેજ એ ત્રણે સ્થાન કોઈપણ વખતે વર્તમાનકાળ આશ્રયી જાણવાં. અજીવાસ્તિકાયમાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના સ્થાનોની વિવક્ષા જૂદી રીતે થઈ શકે છે માટે એ ત્રણ સ્થાનો અજીવસમાસને અંગે નથી. તથા પૂર્વકાળમાં પણ જે ક્ષેત્ર વિગ્રહ ગતિ વડે સ્પર્શાયુ હોય તેને પણ લક્ષમાં લઈએ તો તેવા સ્થાનને સ્પર્શના કહેવાય. જેમ દેશવિરત જીવનુ સ્વસ્થાન તિર્યગ્લોકમાંજ હોય છે, પરંતુ દેશવિરતિ જીવ મરણ સમુદ્ધાત વડે આરમ્ભ અચ્યુતલોક પર્યન્ત દીર્ઘ દંડાકાર થઈ શકે છે તેથી સમુદ્ધાત ક્ષેત્ર ૪૬ રજ્જુ ગણાય છે, અને મરણ પામતાં વિગ્રહગતિએ પણ તેવો દીર્ઘ દંડાકાર થવાથી ૬ રજ્જુ ઉપપાત ક્ષેત્ર ગણાય, તથા ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ તદ્દન નજીકના ભૂતકાળમાંજ છ રાજ સ્પર્શેલા હોવાથી ૬ રજ્જુની સ્પર્શનાવળો ગણાય.

અહિ પૂર્વબદ્ધ નરકાયુ જીવ સર્વવિરતિ પામે છે માટે તેવા સર્વવિરત શ્રુતસાનીની છઠ્ઠી નરકે પણ ઉત્પત્તિ હોવાથી ત્યાં સુધીના ૫ રજ્જુ અને ઉર્ધ્વ દેવલોકમાં અનુત્તરે પણ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ૭ રજ્જુ મળી ૧૨ રજ્જુ સ્પર્શના ક્ષેત્ર છે. અવતરણઃ—આ ગાથામા અજીવસમાસમાં ક્ષેત્ર કહે છે—

લોષ ધમ્માધમ્મા લોયાલોષ ય હોદ્દ આગાસં । કાલો માણસલોષ, ઉ પોગલા સવલોયમ્મિ ॥૧૮૨॥

ગાથાર્થઃ—ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણલોકમાં છે, આકાશાસ્તિકાય લોકમાં અને અલોકમાં છે, કાળ મનુષ્ય-

૪ ધણા ત્રયોમા અચ્યુતલોક રત્નપ્રભાથી ૫ રજ્જુ દૂર કહ્યો છે, અને આ ગ્રંથમાં આ ગાથાની વૃત્તિમા દેશવિરતિને અચ્યુત સુધી જવામાં ૬ રજ્જુ સ્પર્શના કહી છે તે મતાન્તર રૂપે સબંધે.

લોકમાં છે, અને પુદ્ગલો સર્વલોકમાં છે. ॥૧૮૨॥

માત્ર —ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાય લોકાકાશમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. જેથી લોકાકાશનો એક પણ પ્રદેશ એવો નથી કે જેમાં ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ ન હોય, એ પ્રમાણે ત્રણ વસ્તુઓ (ધર્મોં અધર્મોંલોકાકાશ) એક જગ્યા આકારવાળી પરસ્પર અનુગત, અને મમાન ક્ષેત્રવાળી છે, માટે લોકાકાશના હરેક પ્રદેશમાં એક પ્રદેશ ધર્મોંનો એક પ્રદેશ અધર્મોંનો રહ્યો છે, અને તેથી જેટલા પ્રદેશ લોકાકાશના તેટલાજ તુલ્ય સંખ્યાવાળા ધર્મોંના પ્રદેશ છે, અને તેટલાજ તુલ્ય અધર્મોંના પ્રદેશ છે. તથા જે વૈશાળ સંસ્થાન લોકાકાશનું છે તેજ વૈશાળ સંસ્થાન ધર્મોંનું તથા અધર્મોંનું છે.

તથા આકાશસ્તિકાય લોકાકાશમાં અને લોકાકાશની ઘડાર પણ છે, ત્યાં લોકાકાશનું અને લોકબહારનું આકાશ સિન્ન નથી, પરંતુ જેટલા આકાશમાં ધર્મોં અધર્મોં વ્યાપ્ત છે તેટલાજ આકાશનું નામ લોકાકાશને શેષ સર્વ અલોકાકાશ ગણાય. જેથી લોકબહાર અલોક અતન્તાનન્ત યોજન અને અપાર છે, અને લોકાકાશ તો ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણુ પરિમિત છે.

તથા કાળદ્રવ્ય અટ્ટી દ્રીપ જેટલા [૪૫૦૦૦૦૦—પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણુ] મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંજ કહ્યું તેનું કારણ કે નમ્ર આવલિકા મુદુર્ત્ત દિવમ માત્ર વર્ષ આદિ વ્યવહારકાળ સૂર્ય ચંદ્રની ગતિના આધારે છે, અને સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ માત્ર મનુષ્યમંત્રમાન છે. અન્યથા દ્રવ્યની વર્તના રૂપ નિશ્ચયકાળ (વાસ્તવિક કાળ) તો લોકાલોકમાં સર્વત્ર છે.

તથા પુદ્ગલોસ્તિકાયમાં પરમાણુ દ્વિપ્રદેશીથી અનન્તપ્રદેશી સુધીના હરેક પ્રકારના સ્કંધો એ હરેક સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં છે માટે પુદ્ગલનું ક્ષેત્ર સર્વલોક છે. ॥૧૮૨॥ હૃત્વજીવસમાસસ્ય (અજીવ દ્રવ્યાણા) ક્ષેત્રદ્વારમ્ ॥સમાપ્તં ચ ક્ષેત્રદ્વારમ્ ॥

અતઃપ્ર —એ પ્રમાણે મતપ્રવચનગણના દૃતિયાદિ પ્રસ્તુત દારોમાં ત્રીજુ ક્ષેત્રદ્વાર કહીને હવે સ્પર્શના દ્વાર (૪થું દ્વાર) કહે છે —

આગાસં ચ અણંતં, તસ્સ ય બહુમજ્જદેસમાગમ્મિ । સુપ્પદ્વિયસંઠાણો, લોગો કહિઓ જિણવરેહિં ॥૧૮૩॥

ગાથાર્થ:—આકાશ અનન્ત છે, અને તેના અતિ મધ્ય દેશભાગે સુપ્રતિષ્ઠ સંસ્થાનવાળો લોક શ્રી જિનવરોએ કહ્યો છે. ॥૧૮૩॥

માર્વાર્થ:—અનન્ત યોજનાત્મક આકાશના અત્યંત મધ્યભાગમાં ધર્મોસ્તિકાયાદિ પંચદ્રવ્યાત્મક લોક રહેલો છે, અને તે સુપ્રતિષ્ઠ અથવા આસ્થલક આકારવાળો છે, આ=સર્વ બાળ્યએ પડતા ભાજનાદિકને સ્વલ્પક=સ્થાલના કરનાર, અટકાવનાર અર્થાત ભાજનાદિકને નહિ પડવા હેતાર તે આસ્થલક, અને જેમાં ભાજન આદિ સુ=સારી રીતે પ્રતિષ્ઠ=રહી શકે છે તે સુપ્રતિષ્ઠ એ કોઈ એવા આકારનો આધાર પદાર્થ છે કે જે આધારવસ્તુ નીચેથી વધુ વિસ્તારવાળી ત્યારબાદ ઉપરથી અનુક્રમે સાંકડી, જેમ ઉધુ વાળેલુ કુડું વા શરાવલું, પુનઃ તે ઉપર ખીભ ચત્તા સરાવલા જેવો આકાર એ બે મળીને સુપ્રતિષ્ઠ કહેવાય, એવા આકારવાળો લોક છે, અહિં સુપ્રતિષ્ઠ આકારવાળો લોક કહ્યો તેમાં સુપ્રતિષ્ઠ એ ઉપલક્ષણ છે જેથી પુનઃ તે ઉપર ઉધા સરાવલાનો આકાર પણ ગ્રહણ કરવો. જેથી નીચે ઉધુ સરાવ ને ઉપર સરાવનુ સંપુટ ગોઠવતાં જે આકાર થાય તેવો સુપ્રતિષ્ઠ આકાર લોકનો છે, પરન્તુ કેવળ સુપ્રતિષ્ઠ સરળો નહિ, કારણ કે લોકમાં સુપ્રતિષ્ઠ આકાર પાંચમા ગ્રહકલ્પ સુધી છે, માટે ત્યાંથી સિદ્ધિક્ષેત્ર સુધીનો આકાર અધિક ગ્રહણ કરવો. ॥૧૮૩॥

અવતરણ:—સુપ્રતિષ્ઠ આકારવાળો લોક અધોલોક મધ્યલોક ને ઉર્ધ્વલોક એ પ્રમાણે ૩ વિભાગવાળો છે, માટે તે ત્રણ લોકના જૂદા જૂદા આકાર કહે છે—

હેટ્ટા મજ્જે ઉવરિં વેત્તાસણ સ્સહરી મુહંગનિમો । મહ્મિમવિત્થારાહિય—ચોદસગુણમાયઓ લોઓ ॥૧૮૪॥

માયાવે—દેહેનો અધોલોક વેત્રાસન આકારનો, મધ્યમાં રહેલો મધ્યલોક અક્ષરી-વાણંત્ર વિશેષ સરખો, અને ઉપરનો ઉપલોક મુદ્રાના આકાર સરખો કહ્યો છે, તથા મધ્યમ વિસ્તારાધિકથી ઓઢ ગુણો દીર્ઘલોક ને. ॥૧૮૪॥

માયાવે—નેતરનુ ગુણ ગોળ આકારનું બેસવા જેવું આસન વિશેષ તે વેત્રાસન કહેવાય, કે જે નીચેથી અધિક વિસ્તારવાળો અને ઉપરથી અનુક્રમે માંકડું હોય છે તેના સરખો અધોલોક છે. કારણ કે નીચે ૭ રજ્જુ વિસ્તાર ને ઉપર ૧ રજ્જુ વિસ્તાર છે તથા ગાંઠ ગાંઠનું સુખ અતિ વિસ્તારવાળાં હોય એવું ગોળ આકારનું વાણંત્ર વિશેષ તે અક્ષરી અથવા આલર કહેવાય. કે જે જાંઠે ગાંઠને દાંડીથી વા હાથથી સરખી રીતે વગાડી શકાય છે, તે આલર સરખા આકારવાળો મધ્યલોક એટલે નીચ્છંલોક છે, કારણ કે તીચ્છંલોકનો ઉપરનો ભાગ પણ સાધિક ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળો તથા નીચેનો ભાગ પણ સાધિક ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે, અને મધ્યભાગ ૧૮૦૦ (અઢારસો) યોજન હોય છે. તથા મુદ્રંગ એ પણ એક વાણંત્ર વિશેષ છે કે જે મધ્યભાગમાં અધિક વિસ્તારવાળું અને ઉપર નીચે અનુક્રમ હીન હીન વિસ્તારવાળું છે, એ પ્રમાણે ઉદ્ધવલોક પણ નીચ્છંલોકની ઉપરથી અનુક્રમે અધિકાધિક વિસ્તારવાળો થતા પાત્રમા બ્રહ્મકંપના સ્થાને પાંચ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થઈ પુનઃ ૧૪ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે, અને ઉપર નીચે અનુક્રમ હીન હીન વિસ્તારવાળું છે, એ પ્રમાણે ઉદ્ધવલોક પણ ત્રિચ્છંલોકની ઉપરથી અનુક્રમે અધિકાધિક વિસ્તારવાળો થતા પાત્રમા બ્રહ્મકંપના સ્થાને પાંચ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થઈ પુનઃ ૧૪ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે.

તથા મધ્યમ વિસ્તાર ને ૧ રજ્જુ પ્રમાણથી ક્ષિપ્રત્ અધિક છે, તેથી ઓઢ ગુણો એટલે કંઈક અધિક ૧૪ રજ્જુ જેટલી ત્રિચ્છંલોક અથવા ઉચ્ચાઈ છે. ગુણમાયત્રીમાં ૪ અલ્પાશલિક હોવાથી ગુણ આયત્રી=“ગુણ દીર્ઘ” એ અર્થ થાય છે. ૧૪ રજ્જુ ઉચ્ચાઈ આ પ્રમાણે-૨૮૦૦ પ્રમાણ વિસ્તારના અતિ મધ્યભાગે મેડના અતિ મધ્યભાગમાં ૮ રજ્જુ પ્રદેશ છે, તેમાં ઉપરના ૪ રજ્જુ પ્રદેશથી નિયંત્ર વિસ્તારવાળું પરિપૂર્ણ ૧ રજ્જુ પ્રમાણું ઉદ્ધવપ્રદેશથી નિકળેલું તેવડું પરિપૂર્ણ ૧ રજ્જુવાળું પરિપૂર્ણ અયોગ્યનર છે, એ પ્રમાણે તીચ્છંલોકમાં ઉચ્ચાઈના (૧૮૦૦ યોજનના) અતિ મધ્યભાગમાં તીચ્છંલોક સંપૂર્ણ ૧ રજ્જુ

વિસ્તારવાળાં એ પ્રતરો તે મધ્યમ એ પ્રતરો છે, તે મધ્યવર્તી એ પ્રતરના પરિપૂર્ણ રજ્જુમાં કિચિત્ અધિક પ્રમાણ ઉમેરી ૧૪ રજ્જુ કરતાં કંઈક અધિક ૧૪ રજ્જુ થાય તેટલી લોકની ઉંચાઈ લે. [અહિં લોકની ઉંચાઈ સાધિક ૧૪ રજ્જુ નહોતી અને અન્યત્ર સર્વ સ્થાને સંપૂર્ણ ૧૪ રજ્જુપ્રમાણ કહી છે, માટે એ બે બાબતના વિસવાદમાં તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ નહોતી હતિ વૃત્તિ:] ૥૧૮૪૥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે લોક એ ત્રણ વિભાગમાં વહેચાયેલો છે તેા મધ્યલોક કયા કયા પદાર્થો વડે રચ્ય—

મજ્ઞે ચ મજ્જલોયસ્સ, જંબુદીવો ચ વટ્ઠસંઠાણો. જોયણસયસાહસ્સો, વિચ્છિણ્ણો મેરુનામીઓ ૥૧૮૫૥

માવાર્થ:—મધ્યલોકના અતિ મધ્યભાગમાં વૃત્ત આકારવાળો લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો અને મેરુ નાભિવાળો. [એના નાભિસ્થાને(=અતિ મધ્યભાગે) મેરુ પર્વત છે] એવો પહેલો જંબુદીપ નામનો દીપ છે. ૥૧૮૫૥

માવાર્થ:—તિર્યગ્ લોકમાં અસંખ્યાત દીપ સમુદ્ર છે, તેમાં સર્વથી પહેલો જંબુદીપ નામનો દીપ સર્વ દીપ સમુદ્રોની અભ્યન્તર ભાગે સર્વ દીપ સમુદ્રોથી વીંટાયેલો છે. એના ઉત્તરકુરુ દેશમાં શાશ્વત જંબુદ્વિષ છે તે ઉપર આ દીપના અધિપતિ અનાદિત દેવનું સ્થાન છે, તે અધિપતિ દેવના નિવાસવૃક્ષ ઉપરથી આ દીપ પણ જંબુદીપ એ નામે ઓળખાય છે, અથવા “જંબૂ” એ નામ શાશ્વત છે. તે સમવૃત્ત આકારે [થાળીના આકારે] ગોળ છે. તેના વ્યાસ ૧ લાખ યોજન છે, અને એ “જંબૂ” એ નામ શાશ્વત છે. તે સમવૃત્ત આકારે [થાળીના આકારે] ગોળ છે. તેના વ્યાસ ૧ લાખ યોજન છે, અને એ જંબુદીપના અતિ મધ્યભાગમા મૂળથી ૧ લાખ યોજન ઉંચો મેરુ પર્વત નામનો પર્વત છે પુનઃ એ જંબુદીપ મોટાં ૭ દેશ અને ૬ મોટા કુદગિરિ પર્વતોવાળો છે, શેષ નાના પર્વતો દેશો નહીં. વિગેરે ઘણા શાશ્વતપદાર્થો તેા અન્યત્ર થયો નહોતો

ચોથ છે ॥૧૮૫॥

અનરણ —એ જળદ્રીપને વીંટાઇને જે લવણ સમુદ્રાદિ સમુદ્રો અને દ્વીપો રહ્યા છે તે દ્વીપ સમુદ્રોનાં નામ દશવિ છે—

તં પુણ લઘ્વો દુગુણે, વિતથ્લો સ્વઓ પરિવિસ્વદ્ । તં પુણ ધાયદ્સંજો, તદ્દુગુણો તં ચ કાલોઓ ॥૧૮૬॥

નાચાર્ય —તે જળદ્રીપને પુન લવણસમુદ્ર નામનો સમુદ્ર બમણા વિસ્તાર વડે સર્વ બાબુથો વીંટાઈ રહ્યો છે, અને તે લવણસમુદ્રને પુનઃ ધાતકીબડ નામનો દ્વીપ વીંટાયેલો છે તે પણ દ્વિગુણ વિસ્તારવાળો છે, અને તે ધાતકીબડને કાલોહ સમુદ્ર વીંટાઈ ગયો છે તે પણ ધાતકીથી બમણા વિસ્તારવાળો છે. ॥૧૮૭॥

માચાર્ય —લવણ એટલે લાવ્યું ગરબા ખાગ જળવાળો સમુદ્ર તે લવણસમુદ્ર જળદ્રીપથી બમણા વિસ્તારવાળો હોવાથી એ ચાળ ચોજનના ગદ્ગદાદ વિધ્કલવાળો છે, તે જળદ્રીપની આસપાસ ફરતો વલયાકારે વીંટાઈ રહ્યો છે, એનો વૃત્તવ્યાસ જળૂંબૂં અરિન પાન્ય લાખ ચોજન છે, એને એક બાબુનો વલયવ્યાસ જે લાખ ચોજન છે, પુનઃ એ લવણસમુદ્રને તેથી બમણા વિસ્તારવાળો એટલે જ લાખ વલયવિધ્કલવાળો [પરન્તુ વૃત્તવ્યાસ ૧૩ લાખ ચોજનવાળો] ધાતકીબડ નામનો દ્વીપ સર્વ બાબુએ ૧૧વાખરે વીંટાઈ રહ્યો છે, એ દ્વીપના ઉત્તરકુદ્ધેત્રમાં ધાતકી (ધાવડી) નામનું શાશ્વતવૃક્ષ છે તેથી વૃક્ષના નામે એ દ્વીપનું ધાતકીબડ નામ છે, અથવા એ નામ શાશ્વત છે. પુનઃ તે ધાતકીબડને [વૃત્તવ્યાસ ૨૯ લાખ ચોજન પરન્તુ] ૮ લાખ ૧૧વવ્યાસવાળો ખાગી ગરબા આદ્યકૃત જળવાળો કાલોહ નામનો સમુદ્ર વીંટાઈ રહ્યો છે. ૧.૧૮૬॥

તં પુણ પુષ્કરદીવો, તમ્મજ્જે માણુસોત્તરો સેલો । ઇતાવં નરલોઓ, વાહિં તિરિયા ચ દેવાય ॥૧૭૭॥

ગાથાર્થઃ—તે કાલોહ સસુદ્રને પુનઃ પુષ્કરદ્વીપ નામનો દ્વીપ વીંટાઇ રહ્યો છે, તેના મધ્યભાગમાં માનુષોત્તર પર્વત છે, એટલોજ મનુષ્યલોક છે, અને તેથી બહારના દ્વીપ સસુદ્રોમાં ફક્ત તિર્યચો અને દેવોજ છે (મનુષ્યો નથી). ૧૮૭૥

માત્રાર્થઃ—રત્નમય શાશ્વત પુષ્કરો-કમેળો વડે શૌભીત હોવાથી પુષ્કરદ્વીપ નામના દ્વીપ વડે તે કાલોહ સસુદ્ર વીંટાયેલો છે. એ પુષ્કરદ્વીપનો વલયવ્યાસ ૧૬ લાખ યોજન છે, અને વૃત્તવ્યાસ ૬૧ લાખ યોજન છે, ત્યાં ૧૬ લાખ યોજનના વલયવ્યાસમાં આતિ મધ્યભાગે માનુષોત્તર પર્વત નામનો પર્વત છે, ત્યાં સુધીજ મનુષ્યક્ષેત્રની મર્યાદા છે, તેથી અર્ધપુષ્કર દ્વીપને વલયવ્યાસ ૮ લાખ યોજન અને વૃત્તવ્યાસ ૪૫ લાખ યોજન છે, એટલુજ મનુષ્યક્ષેત્ર છે. કારણ કે મનુષ્યોની સદા સ્થિતિ જન્મ ને મરણ એ ત્રણે એટલા ૪૫ લાખ યોજન ક્ષેત્રમાંજ થાય છે, ત્યાંથી બહાર કોઇ દેવાદિક નજીક પ્રસૂતિકાળવાળી સ્ત્રીને લઈ બચ તોપણ કોઈ ઉપાયે (અન્ય દેવાદિકના સંહારણથી) તે સ્ત્રી પુનઃ મનુષ્યક્ષેત્રમાંજ શીઘ્ર આવે અને પ્રસૂતિ થાય. એ રીતે મૃત્યુ આતિ નજીક આવેલું હોય એવા મનુષ્યને કોઇ દેવાદિક સંહરી મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર મૂકે તો પુનઃ એજ દેવની બુદ્ધિ ફરતાં અથવા ધીજ દેવાદિકના પ્રયોગે પણ તે મનુષ્ય અંદર આવીનેજ મરણ પામે. તથા વિશ્વાધરો સ્ત્રી સહિત આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી બચ છે, ત્યાં સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા કરે તોપણ ગર્ભ ન રહે, એ રીતે મનુષ્યનું જન્મ મરણ ને સદા અવસ્થિતિ માનુષોત્તર પર્વતની અંદરના ક્ષેત્રોમાંજ હોવાથી એટલું ૪૫ લાખ યોજનવાળું ક્ષેત્ર મનુષ્યક્ષેત્ર છે, એ મનુષ્યક્ષેત્રથી બહારના અસંખ્ય દ્વીપ સસુદ્રોમાં ચતુષ્પદાદિ તિર્યચો અને વ્યન્તરાદિ દેવોજ રહે છે. તેમાં કેટલાક દેવોનાં ભવનાદિ હોય અને કેટલાક મહર્ષિયુક્ત દેવોની તો રાજધાની-નગરીઓ પણ છે કે જેમાં તેઓનો જન્મ ચ્યવનાદિ સર્વ ત્યાંજ હોય છે. ॥૧૮૭૭॥

एवं दीवसमुद्रा, दुगुणदुगुणवित्थरा असंखेजा । एवं तु तिरियलोगो, सयंमुरमणोदं हि जाव ॥१८८॥

નામ, કમળાનાં નામ, તિલક આદિ વૃક્ષનાં નામ, પૃથ્વીઓ નિધિઓ રત્નો વર્ષધરો નદીઓ પર્વતો વિજયો વક્ષસ્કાર કલ્પ દેવલોક ઇન્દ્રો કુરુક્ષેત્ર મેરુ આવાસ કૂટ નક્ષત્ર ચંદ્રાદિ એ સર્વનાં બેટલાં નામ છે તે સર્વ પ્રશસ્ત વસ્તુનાં નામોવાળા ક્ષીપ સમુદ્રો વચ્ચે વચ્ચે રહેલા છે ત્યારબાદ પુનઃ અસંખ્ય ક્ષીપ સમુદ્રો વીત્યા બાદ દેવક્ષીપ દેવસમુદ્ર, નાગક્ષીપ નાગસમુદ્ર, યક્ષક્ષીપ યક્ષસમુદ્ર, ભૂતક્ષીપ ભૂતસમુદ્ર અને પર્યંતે સ્વયંભૂરમણુક્ષીપ ને સ્વયંભૂરમણુસમુદ્ર. એ પાંચે પણ અસંખ્ય અસંખ્ય ક્ષીપ સમુદ્રોને અંતરે અંતરે રહ્યા છે. એ સર્વ મળીને પણ અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્ર બાણુવા, અને સર્વથી અન્તે સ્વયંભૂરમણુક્ષીપ ને ત્યારબાદ તેને વીંટીને સ્વયંભૂરમણુસમુદ્ર રહ્યો છે, તે સ્વયંભૂરમણુસમુદ્રની પર્યંતવર્તી વેદિકાથી-જગતીથી ૧૨ યોજન દૂર અલોક છે, અને એ ૧૨ યોજનમાં ધનોદધ્યાદિ ત્રણ વલયોના અન્ત આવેલા છે.

પ્રશ્નઃ—આભરણુ આદિ નામવાળા ક્ષીપ સમુદ્રો બે કે અસંખ્ય અસંખ્યને અન્તરે એકેક રહેલ છે તે તો હીક પરન્તુ અન્તરવર્તી અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્રો કયા નામવાળા છે ?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક અન્તરમાં રહેલા અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્રો લોકમાં બેટલી પ્રશસ્ત વસ્તુઓ શંખ ધ્વજ આદિ છે તે નામવાળા છે. સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે-ગોયમા ! જાવહ્યા લોણ સુમા નામા સુમા રૂવા સુમા ગંધા સુમા ફાસા એવહ્યા ણં દીવસમુદ્રા નામઘેજ્જેહિં પળ્લતાન્નિહિ ભગવન ! ક્ષીપસમુદ્રો કયા નામવાળા કહ્યા છે ? હે ગૌતમ ! લોકમાં બેટલાં શુભ નામો શુભ રૂપો શુભ ગંધો શુભ રસો શુભ સ્પર્શો છે તેટલા નામોવાળા ક્ષીપસમુદ્રો છે.

૧ આ ગ્રંથમા ક્ષીપ સમુદ્રોના નામની વક્તવ્યતા કષ્ટક જૂદા પ્રકારની છે, કારણકે સિદ્ધાન્તોમાં ભુજગ કુથ કીચ ને રચક સુધી નિરન્તર ગણાવેલા છે, અને ત્યારબાદ ક્ષીપસમુદ્રો “આભરણુ વત્ય ગધ” હત્યાદિ નામોવાળા છે એમ કહ્યું છે, પણ સાન્તર કે નિરન્તર તે સ્પષ્ટ નથી કહેલ તોપણ નિરન્તર ગણત્રીના પ્રસંગમાં કહેલ હોવાથી તે પણ કોચ્છાપસમુદ્રથી પછીના છે, અને આ ગ્રંથમા વૃત્તિમાં નિરન્તર સાન્તરના ભેદ કહ્યા છે માટે

॥ इति 'निर्ययोमस्य'ना ॥१८८॥

अन्तराः—पूर्व गाथायां मध्यलोकं स्पर्शायत्री वस्तुकोऽस्तीति ह्येव अथोलोकं कथा कथा एवादि पदार्थोवदे स्पर्शायत्री। छे? ते नाना भावे अथोलोकं स्पर्शना कहे छे—त्यां अथोलोकं सात पृथ्वीकोवदे स्पर्श-युक्त छे ते सात पृथ्वीकोना विस्तार अन्तर विवेकं चक्षुष आ गाथायी प्रारंभीने कहेवाय छे—

तिरियं लोकायामं, पमाणहेट्टा उ सव्वपुढवीणं। आगासंतरिया उ, विच्छिन्नयरा उ हेट्टा ॥१८९॥

माग्यं—अथोलोकमा सर्व पृथ्वीकोना तीर्थो विस्तार-तीर्थ प्रमाण ते ते स्थानवतीं लोककाशनी तीर्थो वंशाद्य पदार्थात् प्रमाण छे, पुनः अे साते पृथ्वीको वन्ने लोककाश वडे अन्तर्हित छे, अने नीचे नीचे अधिक अधिक विस्तारवाणी छे ॥१८९॥

माग्यं—तीर्थलोकनी (मध्यलोकनी) नीचे रत्नप्रभा आदि नामवाणी सात नरक पृथ्वीको छे, ते हरेकने विस्तार ते ते स्थाने तेथे लोककाशने विस्तार तेथे विस्तारवाणी छे. जेभडे-मध्यलोकने अतिमध्यभाग रत्नप्रभा पृथ्वीना उपरना नाणी छे, तेथी मध्यलोकना विस्तार प्रमाणे रत्नप्रभा पृथ्वीने उपरने तीर्थो विस्तार पण संपूर्व १ रत्नप्रमाण छे. अर्थात् रत्नप्रभा नी वंशाद्य पदार्थात् पूर्वथी पश्चिम अथवा उत्तरथी दक्षिण १ रत्नप्रमाण छे. भीष्म शर्कराप्रभा पृथ्वी उपरना तानीये वंशाद्य २ रत्न विस्तारवाणी छे, अे प्रमाणे यावत् सातमी पृथ्वी उपरना तानीये हेथेन ७ रत्न विस्तारवाणी छे, अने

तन्त्र ते देव ते गन्ध.

१ जेव भीष्म नाम मध्यलोक छे. मध्यम पश्चिमवाणे होवाणी अे मध्यमलोक कहेवाय अे पण अन्वर्थ छे

તેની નીચે રહેલો લોકાકાશનો અન્ત લગલગ ૭ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે, જેથી રત્નપ્રભાનું સર્વોપરિતલ ભૂમિતલ એક રજ્જુ અને સાતમી પૃથ્વી નીચેનું સર્વોન્તિમ આકાશપ્રતર લગલગ ૭ રજ્જુ વિસ્તૃત છે, શેષ પાંચ પૃથ્વીઓ અને તેના આકાશ વિગેરે પ્રદેશ હાનિ વૃદ્ધિને અનુસરતા વિસ્તારવાળા છે.

તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ભૂમિની બહાર એક લાખ એંસી હજાર ચોજન છે, તેની નીચે ભૂમિના આધાર રૂપ ધનોદધ્યાદિ ૩ વલયો છે, ને તેની નીચે અસંખ્ય હજાર ચોજન પ્રમાણુ આકાશ છે, ત્યાસ્નાહ બીજી પૃથ્વીનો પિંડ આવે છે, એ રીતે બીજી ત્રીજી વચ્ચે યાવત્ છઠ્ઠી સાતમી વચ્ચે પણ અસંખ્ય હજાર ચોજન આકાશ હોવાથી એ સાત પૃથ્વીઓના ૬ આંતરામાં ૬ લોકાકાશના ખંડ છે, અને ૭મો આકાશખંડ સાતમી પૃથ્વીની નીચે છે. તથા એ પૃથ્વીઓ નીચે નીચે અધોલોકની પ્રદેશવૃદ્ધિ પ્રમાણુ અનુક્રમે અધિક અધિક તીવ્ર્ણો વિસ્તારવાળી છે, એ વાત પ્રથમ કહી છે. એ પ્રમાણુ અધોલોકનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું. ॥૧૮૯॥ इति अधोलोकस्य 'स्पर्शना ॥

અવતરણઃ—અધોલોકની સ્પર્શના કહીને હવે ઉર્ધ્વલોકની સ્પર્શના (ઉર્ધ્વલોક, કયા કયા જીવાદિ પદાર્થો વડે સ્પૃષ્ટ છે તે) કહે છે—

उड्डं पएसवुद्धी, निदिट्टा जाव बंभलगोत्ति । अधुट्टा खलु रज्जू, तेण परं होइ परिहाणी ॥११०॥

માર્થાર્થઃ—ઉર્ધ્વલોકમાં ઉર્ધ્વ પ્રદેશવૃદ્ધિ જ્યાં સુધી પાંચમો બ્રહ્મદેવલોક સાડાત્રણ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થાય ત્યાંસુધી કહેવી, અને ત્યારનાહ અનુક્રમે પ્રદેશહાનિ કહેવી (તે યાવત્ લોકનો અન્ત આવે ત્યાંસુધી કહેવી). ॥૧૯૦॥

૧ એ સ્પર્શના આત્મત સક્ષિત કહી છે, વિશેષ વિસ્તાર અન્યાન્તરથી બાજુવો.

માર્ગાર્થઃ—પૂર્વ કહેલ સંપૂર્ણ ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળા એ અતિમધ્ય પ્રતરોમા જે ઉર્ધ્વ પ્રતર છે ત્યાથી ઉર્ધ્વસુખી લોકવૃદ્ધિ અંગુલના અમંજ્યાનમા ભાગ જેટલી ઉગ્રાઇ સુધીમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી થાય છે, એ રીતે વધતા પાત્રમા પ્રકરેવંદોક સુધીમા આ રજ્જુ વિસ્તાર થાય છે અર્થાત્ ૧ રજ્જુ વિસ્તાર મૂળથી છે બીજો ૨૥ રજ્જુ વિસ્તાર વધે છે. ત્યાંથી ઉપર જતા પુનઃ એજ ક્રમે ત્રીજો વિસ્તાર ઘટતાં ૩૥ રજ્જુ પર્યન્તે લગભગ ૧ રજ્જુ વિસ્તાર રહે છે. એ રીતે મધ્યમતી કુત્રક પ્રવરથી ૭ રજ્જુ ઉગ્રા ઉર્ધ્વલોકમાં ૩૥ રજ્જુ વૃદ્ધિવાળા અને ૩૥ રજ્જુ હાનિવાળા છે, જેથી જીવાજીવાદિ પદાર્થોએ ઉર્ધ્વલોક ૭ રજ્જુપ્રમાણ સ્પર્શ્યો છે, અથવા ૭ રજ્જુપ્રમાણ ઉગ્રા અને અનિયત વિસ્તારવાળા ઉર્ધ્વલોકે એટલુ ક્ષેત્ર ંવાનુચિત્તિવટે સ્પર્શ્યો છે. ॥૧૬૦॥ इति उर्ध्वलोक संपर्गना ॥

સવતરણ—એ પ્રમાણે ૭ રજ્જુ પ્રમાણ ઉર્ધ્વલોક જેટલા આકાશને જીવાજીવાદિ પદાર્થો સ્પર્શ્યો છે એ સામાન્યથી પ્રજ્ઞ, પદ્મનુ મોક્ષમોદિ સુધીના ભિન્ન ભિન્ન આકાશજાળોએ એટલુ ક્ષેત્ર અને તે ક્ષેત્રમા રહેલા જીવાદિ પદાર્થો સ્પર્શ્યો છે ? ને કહે છે—

ईसाणंसि दिवदा, अद्वाइजाय रज्जु माहिदे । पंचेव सहस्रसारे, छ अच्चुए सत्त लोगंते ॥११॥

માર્ગાર્થઃ—ઈશાન દેવલોક સુધીના આકાશજાળ ૧૥ રજ્જુ (દોઢ રજ્જુ) ઉર્ધ્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્ય છે, માહિન્દ્ર સુધીમા ૨૥ રજ્જુ ક્ષેત્ર સ્પર્ગના છે, સદગાર ગ્રધીમાં ૫ રજ્જુ સ્પર્ગના છે. અત્યુત સુધીમાં X ૬ રજ્જુ અને લોકાન્ત સુધીમાં ૭ રજ્જુ

X આ વાસ્તવ્ય ભિન્ન છે. અન્ય વળા યયોગા તેા મોધર્મ ૧, માહેન્દ્રે ૨, લાતકે ૩, સદગારે ૪, અત્યુતે ૫, ત્રીતેયકાંતે ૬ ને લોકાન્તે ૭ રજ્જુ કતા છે.

ક્ષેત્ર સ્પર્શના છે ॥૧૯૧॥

માર્ગાર્થ:—પૂર્વોક્ત ઉર્ધ્વ ક્ષુદ્રક પ્રતરથી અર્થાત્ લોકના મધ્યભાગથી સૌધર્મ દર્શાન દેવલોક સુધીમા જીવાદિ પદાર્થોએ મધ્ય-રજ્જુ ઉર્ધ્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે. ત્યાંથી એક રજ્જુ ઉપર જતાં સનત્કુમાર માહિન્દ્ર એ બે દેવલોક સુધીમા જીવાદિ પદાર્થોએ મધ્ય-લોક સુધીમા રજ્જુ પ્રમાણ ઉર્ધ્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે. ત્યાંથી ૨૫ રજ્જુ ઉચે જતા વચ્ચે વચ્ચે ગ્રહ લાન્તક શુક્ર એ ત્રણ દેવલોક લોકથી ૨૫ રજ્જુ પ્રમાણ ઉર્ધ્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે. ત્યાંથી ૨૫ રજ્જુ ક્ષેત્રસ્પર્શના છે, ત્યાંથી ઉપર ૧ રજ્જુ. ઉચે જતાં વીત્યા બાદ પર્યન્તે સહસાર દેવલોક છે, તે સહસાર સુધીમાં ૫ રજ્જુ ક્ષેત્રસ્પર્શના છે, અચ્યુત કદપ સુધીમા જીવાદિ વચ્ચે આનન્ત પ્રાણુત એ બે કદપ આવ્યા બાદ પર્યન્તે આરણુ ને અચ્યુત એ બે કદપ છે, અચ્યુત કદપ સુધીમા જીવાદિ પદાર્થોએ મધ્યલોકથી પ્રારંભીને ૬ રજ્જુ સ્પર્શ્યા છે. અને ત્યાર બાદ ૧ રજ્જુ ઉચે જતાં વચ્ચે ૬ ગ્રેવેયક ૫ અનુત્તર સિદ્ધશિક્ષા પૃથ્વી આવીને પર્યન્તે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા લોકનો અન્ત આવેલો છે એટલે એ લોકાન્ત સુધી ૭ રજ્જુ ઉર્ધ્વક્ષેત્ર સ્પર્શના છે. [અહિં માહિન્દ્રથી ઉપરના ૨૫ રજ્જુમાં ગ્રહદેવલોક આદિ ૩ કદપ કેટલે કેટલે ફર છે? તે તથા ૫ થી ૬ અને ૬ થી ૭ મી રજ્જુની વચ્ચે વચ્ચે આનતાદિ તથા ગ્રેવેયકાદિ સ્થાનો કેટલે કેટલે ફર છે? તે આ અંતમાં સ્પષ્ટ કહેલ નથી તેમજ એ સ્થાનોનું નામ પણ અહિં કહ્યું નથી, માટે તે સંખંધિ સવિસ્તર સ્પષ્ટતા અન્ય અંશેથી જાણવી. ॥૧૯૧॥

અવતરણ.—જીવાદિ પદાર્થોએ પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ લોક સ્પર્શ્યા છે તે વાત તો ઠીક, પરન્તુ આગળ કહેવાશે તે પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ જીવસમાસોએ બે બે ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યા છે તે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો સ્વરૂપે રહ્યા છતાં સ્પર્શ્યું છે કે કેમ? અન્ય અવસ્થા વિશેષવાળા થઈને અધોલોકાદિ ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે? ઉત્તર-સ્વરૂપે પણ સ્પર્શ્યું છે અને અવસ્થાવિશેષે પણ સ્પર્શ્યું છે. હવે બે સ્પર્શ્યે સ્પર્શતા, હોય તો તે સહજે સમજી શકાય તેમ છે, પરન્તુ અવસ્થાવિશેષે સ્પર્શતા હોય તો કઈ અવસ્થા વિશેષે સ્પર્શ્યું છે? એ ગાગતના સમાધાનમાં ઉત્તર એ છે કે-સાત સમુદ્ધાત રૂપ અવસ્થાવિશેષ વડે સ્પર્શ્યું છે તો તે સાત

મમુદ્ધાત કયા કયા છે તે આ ગાથામા દર્શાવે છે—

વેયણ કસાય મરણે, વેડવિવય તેયણ ય આહારે । કેવલિયસમુદ્ધાણ, સત્ત ય મણુણસુ નાયવ્વા ॥૧૬૨॥

ગાથાર્થ:—વેદના મમુદ્ધાત, કયાય મમુદ્ધાત, મરણસમુદ્ધાત, વૈકિય મમુદ્ધાત, તૈજસ મમુદ્ધાત, આહારક મમુદ્ધાત અને કૈવલિય મમુદ્ધાત એ ચાત મમુદ્ધાત મનુષ્યોને વિષે [ગર્ભજપર્યાપ્ત સંજ્યાતાયુવાણા મનુષ્યને] હોય છે. ॥૧૬૨॥

॥ સ્પર્શના પ્રસંગમાં ૭ મમુદ્ધાત ॥

માતૃર્ગ—મર્ગ—એટીભાવે ઉત્ત્વપ્રગણપણે ઘાત=વેદનીય આદિ કર્મપ્રદેશોનો ઘાત—નાશ જેમા થાય તે સમુદ્ધાત એમા વેદનીયાદિ કર્મના અનુભવજ્ઞાન વડે જીવ એકરૂપ થાય છે, એટલે એ સિવાય ગીઝ જ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી તેથી જીવ અને વેદનીયાદિનું અનુભવજ્ઞાન એ જો (વેદનીયાદિ મમુદ્ધાત વળતે) એકરૂપ થઈ જાય છે માટે એ રીતે અહિં એટીભાવ જાણવો. મુન એવા એટીભાવ પૂર્વક વેદનીયાદિ કર્મોનો ઘણો નાશ થાય છે માટે જીવના એવા પ્રકારના પ્રયત્નવિશેષને સમુદ્ધાત કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે—

૧ રેના મનુદુરાત—અથાતા વેદનીયથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડા વડે વ્યાકુળ થયેલો જીવ અનન્તાનન્ત કર્મસ્કંધો વડે વ્યાપ્ત એવા પાતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી ગહાર પણ ફેંકે છે, અને તે ગહાર કાઢેલા જીવપ્રદેશો વડે ઉદર મુખ ગાહુ આદિ પાતાના ભાગોને તથા રકધાદિકના (ખભા વિગેરેના) આતસંચોને પૂરી લગાઈમાં ને પહોળાઈમાં શરીરમાત્ર જોડેને વ્યાપોને (અર્થાત્ શરીર જોત્રપ્રમાણ ધન દગકાર થઈને) એવી અવસ્થામાં અન્તર્મુહૂર્ત મુશી રહે છે, અને એ અન્તર્મુહ કાળમાં અગાના વેદનીયના ધણા કર્મપ્રદેશોને (કહીરણા વડે ઉદયમા લાગી) નિર્જરે છે, અને ત્યારબાદ મમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈને

સ્વરૂપસ્થ થાય છે.

૨ કષાય સમુદ્ઘાત—ક્રોધાદિ ત્રિવ્ર કષાયથી વ્યાકુળ થયેલો જીવ વેદનીય સમુદ્ઘાતવત્ થન દંડાકાર થઈને અન્તર્મુન્દ માત્ર રહીને તેટલા કાળમાં કષાય મોહનીયના ઘણા કર્મપ્રદેશોને નિર્જની સ્વરૂપસ્થ થાય છે. આ વખતે કિંદાદ્ય પરિણામવાળો થવાથી ઘણા કષાય મોહનીયકર્મને ઓંધે છે.

૩ મરણ સમુદ્ઘાત—મરણનું અન્તર્મુન્દ બાકી રહે તે વખતે જઠન્યથી અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગ્યપ્રમાણ અને ઉદ્ઘુષ્ટથી અસંખ્ય યોજન સુધી આત્મપ્રદેશોનો દીર્ઘ દંડ રચો અગ્રભવમાં જે સ્થાને ઉત્પન્ન થવાનું છે તે સ્થાને તે દંડાકારને પ્રત્યેક છે, અને તે ઉત્પત્તિસ્થાનને ઋતુગતિ વડે એક સમયે જ સ્પર્શે છે, અને વક્રગતિ વડે ઉદ્ઘુષ્ટથી ત્રોચિ અમયે સ્પર્શે છે. અને એવી અવસ્થામાં અન્તર્મુદ્ધૂર્ત માત્ર રહી તેટલા કાળમાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલો નિર્જર છે [કોઈ જીવ પહેલા એ મરણ સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ સ્થસ્થાને આવી સ્વરૂપસ્થ થઈ પુનઃ સમુદ્ઘાત રચો ઉત્પત્તિસ્થાને દીર્ઘ દંડાકારે પહોંચી અન્તર્મુન્દ તેવી અવસ્થાવાળો રહી ત્યારબાદ પૂર્વભવના શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશો આકર્ષી લઈને મરણ પામી ત્યાં પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે ધીજ સમુદ્ઘાતમા મરણ પામે છે. એ ધીજ સમુદ્ઘાત શ્રીભગવતીજમાં કહેલ છે, એ રીતે આયુષ્યના ઘણા કર્મપ્રદેશોની નિર્જરા થાય છે]

૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત—વૈક્રિય શરીર રચવાની લઘિવાળો દેવ ના મનુષ્ય ના તિયજ વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે જઠન્યથી અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ દીર્ઘ અને ઉદ્ઘુષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ દંડાકાર શરીરથી બહાર કાઢીને વૈક્રિયશરીર નામકર્મના યથા બાદર પુદ્ગલોને નિર્જરવા પૂર્વક વૈક્રિયશરીર રચે છે, અને અન્તર્મુન્દ એવી અવસ્થામાં રહ્યા બાદ અમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ

સમાપ્તઃ

અવસ્થા
વિશેષો
સ્પર્શનાના
વિષયમાં
સમુદ્ઘાતનું
સ્વરૂપ

॥૧૧૨॥

સ્વરૂપસ્થ થાય છે [આર્થિક સ્વરૂપસ્થ થવું એટલે વંકિચનો ઉપસંહાર કરી મૂળ દેહસ્થ થવું એમ નહિ, પરંતુ સ્વાયક્ષા વંકિચ-
ગરીરમાન ગીને ગમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થવું એ અર્થ ન્તાવૈયો.]

૫. મેનમ મુદુદ્ધાત—તેનેલેશ્યાની લગિધવાળો સાધુ આદિ કોઇ કોઇ અન્ય ઉપર કોઇ પામ્યો હોય તો સાત આઠ પગલાં પાછો
પાછીને જગન્યથી અગુલના સંજ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અને ઉલ્કેપ્રથી સંજ્યાત યોજનપ્રમાણ દીર્ઘ આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર શરીરથી
બહાર રચીને નેના પર કોઇ થયો હોય તેવા મનુષ્યાદિકને જાણી મુકે છે, એ પણ અન્તર્મુંડપ્રમાણ છે, અને તેટલા કાળમાં

તેનમ નાગકર્મના ધર્મો કર્મપ્રદેશોને નિર્નરે છે, ત્યારબાદ સ્વરૂપસ્થ થાય છે
૬. કાનારક મુદુદ્ધાત—આડાન્ક શરીર રચ્યાની લગિધવાળા કોઇક ચોદ પૂર્વધર મુનિ આકારક શરીર રચતી વખતે જઘ-
ન્યથી અગુલનો અગુલનો ભાગ અને ઉલ્કેપ્રથી સંજ્યાત યોજનપ્રમાણ દીર્ઘદંડ શરીરથી બહાર રચીને પૂર્વજાદ આકારકશરીર
નાગકર્મના પ્રદેશોને નિર્નરવા પૂર્વક આકારક શરીર રચે. એ અવસ્થામા અન્તર્મુંડ રહી સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઇ સ્વરૂપસ્થ

[આકારક ગરીરમાન સ્વરૂપસ્થ] થાય [ત્યારબાદ આકારક શરીરથી પણ નિવૃત્ત થઈને ઓદારિકસ્થ થાય.]
૭. કેમલિ મુદુદ્ધાત—કેવલી ભગવાન કેવલીસમુદ્ધાત કરતી વખતે પ્રથમ પ્રથમ યોગરૂપ આવલ્લોકન અન્તર્મુંડ પ્રમાણનું
કરે તે વખતે પણ ઉત્તરીગાકરમ્ વડે ઘણા કર્મપ્રદેશોને ઉદ્યદ્ધારા નિર્નરે છે, ત્યારબાદ સમુદ્ધાત કરે તેમાં પ્રથમ સમયે અગ્રો
ગ્રાકાનથી કુધ્વંજાકાનન યુગ્મોનો શરીર વિષ્કભપ્રમાણ રથૈલ દીર્ઘદંડાકાર રચે, જીલે સમયે એજ દંડાકારમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ
ગ્રાકાનન ગ્રામી આભાપ્રદેશોને તીરછાં વિસ્તારી કપાટ સરળો આકાર રચે, ત્રીજે સમયે તેમાંથીજ ઉત્તરદક્ષિણ લોકાન્ત
ગ્રામી વિસ્તારીને મન્યાન આકાર રચે, આ વખતે લોક ધર્મો પૂરાયલો હોય છે, અને મન્યાનના આંતરા માત્ર પૂરવાના જાકી હોય
છે, ત્યારબાદ ચોથે ચમચે આંતરા પૂરીને અને તે આગ્રે લોકના નિષ્કટો પાળ ગંવ પૂરાઇ જવાથી કેવલી ભગવાન ચમચ લોકા-

કાગમાં સર્વવ્યાપી થાય છે, તદનન્તર પાંચમે સમયે આંતરા સંહરી, છઠ્ઠે સમયે મંથાન સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી આઠમે સમયે ૬૭ સંહરી ઔદારિક શરીરમાં સ્વરૂપસ્થ-દેહસ્થ થાય છે. એ આઠ સમયમાં ઘણા વેદનીય ગોત્ર અને નામ-કર્મના પ્રદેશોને નિર્દરે છે.

પ્રશ્ન:—લોકના મધ્યભાગે રહેલા કેવલી ભગવત ત્રીજા સમયમાં પણ સમગ્ર લોકવ્યાપી થઈ શકે છે તેા ચોથા સમયેજ આંતરા પૂરવાનું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:—લોકનો મધ્યભાગ મેરૂપર્વતના મધ્યભાગે છે, તે સ્થાને કેવલીનો પ્રાથ: અસંભવજ છે માટે અમધ્યભાગે રહેલા કેવલી ત્રીજે સમયે સમગ્ર લોકવ્યાપી થતા નથી તે કારણથી ચોથે સમયે આંતરા પૂરીને સર્વ લોકવ્યાપી થવાનું કહ્યું છે તેજ ચુકત છે. ॥૧૬૨॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામા મનુષ્યને ૭ સમુદ્ધાત કહ્યા તેા શેષ જીવોને કેટલા હોય? તે આ ગાથામાં કહે છે—

પજ્જત્તવાયરાનિલ, નેરદ્દણ્ણુય હવંતિ ચત્તારિ । પંચ સુરતિરિયપંચિંદિણ્ણુ સેસેસુ તિગમેવ ॥૧૧૩॥

ગાથાર્થ:—પર્થોમ બાહરવાયુ અને નારક એ બેને ચાર ચાર સમુદ્ધાત હોય છે, દેવ અને તિર્યગ પચેન્દ્રિયોમાં પાંચ સમુદ્ધાત અને શેષ સર્વ જીવોમા ત્રણજ સમુદ્ધાત હોય છે. ॥૧૬૩॥

માવાર્થ —પર્થોમ બાહરવાયુમાં કેટલાક વાયુજીવો વૈક્રિય લઘ્વિવાળા હોય છે, તેથી તે જીવોને વેદના કપાય મરણુ ને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્ધાત છે, અને નારકોને તેા ભવપ્રત્યયથીજ વૈક્રિયલઘ્વિ હોવાથી તેઓને પણ એજ ૪ સમુદ્ધાત છે તથા દેવોને અને તિર્યગ પચેન્દ્રિયોને આહારક તથા કેવલી સમુદ્ધાત વિના શેષ પાંચ સમુદ્ધાત છે, જેથી નારકોના સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ

દેવને અને ગર્ભનું તિર્યગ્બાને તંત્રસંલગ્નિ અધિક છે. એ સિવાયના શેષ ભવો તે વાયુ સિવાયના એકેન્દ્રિયો વિકલેન્દ્રિયો ને અસંનિ પર્વેન્દ્રિયો એ મર્વને વેદના કથાય ને મરણ એ ૩ સમુદ્ધાત હોય છે. ॥૧૬૩॥

અગ્નિરણઃ—પૂર્વ ગાથામા ગાન મસુદ્ધાત અને કયા ભવોને કયા સમુદ્ધાત હોય તે કહીને આ ગાથામાં સાત સમુદ્ધાતના કાગ કહે છે—

દંડ કવાડે સ્વપ્, લોષ્ ચરો ય પડિનિયત્તે । કેવલિય અટ્ટસમણ, મિન્નમુહુત્તં મવે સેસા ॥૧૬૪॥

માર્ગ્ય.—દેવસિ સમુદ્ધાતમાં ૬૭ કપાટ રૂચક (મંથાન) ને લોકપૂર્તિ એ ચારનો એકેક સમય મળી ૪ સમય અને પુનઃ નિવૃત્ત થના પાંચ પદ્ધાનુપર્વીઓ ૪ સમય મળી દેવલી સમુદ્ધાત ૮ સમયનો છે, અને શેષ છએ સમુદ્ધાત અન્તર્મુન્દ અન્તર્મુન્દના છે. ॥૧૬૬॥

માર્ગ્ય.—ગાથાર્થવત્ મુગમ છે. ॥૧૬૮॥

અગ્નિરણઃ—પૂર્વ ૧૪ રજ્જુ સ્પર્શવા યોગ્ય શેષ કહીને ત્યારનાદ તે શેષને સ્પર્શનારા ભવોની અવસ્થાવિશેષ ૩૫ ૭ સમુદ્ધાત કદા, ૬૦૦ અવસ્થાવિશેષ વડે શેષને સ્પર્શે છે. ત્યારનાદ હવે એ શેષને સ્પર્શનારા ને મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ૧૪ ભવસમાસ છે ને ૮૪૨૨માનોમાં કયો ભવલેહ (કયા ગુણસ્થાનવાળા ભવ) કયા શેષને અથવા કેટલા રજ્જુશેષને સ્પર્શે છે તે સ્પર્શના આ ગાથાથી પ્રાદર્શીને કહે છે—

મિચ્છેહિં સવલોઓ, સાસણમિસ્સેહિં અજયદેસેહિં । પુટ્ટા ચડસમાગા, વારસ અટ્ટટ્ટ છચ્ચેવ ॥૧૬૫॥

માર્ગ્ય.—મિથ્યાદષ્ટિઓએ મર્વ લોક સ્પર્શ્યો છે, આસ્વાદન મિથ્ર અવિરત ને દેશવિરત એ ચાર ભવલેહોએ લોકના ૧૪

ભાગમાંથી બારભાગ આઠભાગ અને છજ ભાગ અનુક્રમે સ્પર્શ્યા છે. ॥૧૬॥

માર્વાર્થ:—અહિં સ્પર્શના એક જીવઆશ્રયી નહિ પરન્તુ અનેક જીવઆશ્રયી ગણવી, જેથી અનેક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય આદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોએ સ્વરૂપે અને અવસ્થાવિશેષે એટલે મરણસમુદ્ધાત વડે એમ બન્ને રીતે સંપૂર્ણ લોક સ્પર્શેલો છે, અને સર્વકાળ સુધી સ્પર્શેલો છે. અહિં લોકની લંગાઈ-ઉંચાઈના ૧૪ ભાગ કરીએ તેવા એક ભાગને ૧ રજ્જુ ગણવેા, જેથી મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ લોકના ચૌદ ભાગ સર્વદા સંપૂર્ણ સ્પર્શ્યા છે.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ લોકના ચૌદીયા બાર ભાગ સ્પર્શે છે, તે આ પ્રમાણે—છઠ્ઠી પૃથ્વીનો સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક તીર્થલોકમાં મરણ સમુદ્ધાતવડે ઉત્પન્ન થાય તેને છઠ્ઠી તિર્થગ્લોક સુધીમાં પાંચ રજ્જુ સ્પર્શના છે, અને તિર્થગ્લોક-માનો તિર્થ વા મનુષ્ય સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ઉર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધશિલા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય તેને ૭ રજ્જુની સ્પર્શના છે, એ પ્રમાણે એ બે જીવની અપેક્ષાએ સાસ્વાદનની સ્પર્શના સમકાળે ૧૨ રજ્જુ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. (એક જીવની અપેક્ષાએ તો સાસ્વાદનની ૭ રજ્જુ જ સ્પર્શના હોય).

પ્રશ્ન:—તિર્થગ્લોકવતી જીવ સાસ્વાદન સહિત તમસ્તમા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉપજે, તો અધોલોકમાં ૬ રજ્જુની સ્પર્શના, અને તેવોજ બીજો જીવ સિદ્ધશિલામાં ઉપજે તો ૭ રજ્જુની સ્પર્શના હોય, તો એ બે જીવની બે સ્પર્શનાઓ મળીને ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના પણ સભવે તો તેટલી સ્પર્શના કેમ ન કહી ?

ઉત્તર:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિની પરલોચોત્પત્તિ અધોમુખી નથી પરન્તુ પ્રાય ઉર્ધ્વમુખી છે, તે કારણથી ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના ઘટતી નથી.

પ્રશ્ન:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ સાતમી પૃથ્વીમાં પણ છે તો છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારક કેમ કહ્યા ?

કન્નડ—ગતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદની નારકો સાસ્વાદન ભાવમાં વર્તતા મરણ પામતા નથી, પરંતુ સાસ્વાદન ભાવ તબ્બેજ વાળુ પામે છે માટે અહિં ગાતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદનીને અગે સ્પર્શના ઘટતી નથી.

મિશ્રદ્રષ્ટિની સ્પર્શના ૮ રન્ધ્રપ્રમાણ છે તે આ પ્રમાણિ:—મિશ્ર શુભંસ્થાનમાં મરણ થતુ નથી માટે મરણસમુદ્ધાતની અપે-
ક્ષામાં મિશ્રની સ્પર્શના ઘટતી નથી, જેથી અહિં વૈકિયમસુદ્ધાતની અપેક્ષાએ મિશ્રની સ્પર્શના ઘટે છે તે આ રીતે—જારમા
અન્નપુત્ર સ્પર્શના દેવ પૂર્વ સંગતિવાળા (પૂર્વભવના મળધવાળા) ભવનપત્યાદિ મિત્ર દેવને અચ્યુત દેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે
સ્તનપ્રભાથી અચ્યુત સુધીના ૬ રન્ધ્રનું સ્પર્શના, અને મહુસ્વાર સુધીના મિશ્રદ્રષ્ટિ દેવો પૂર્વમગતિક મિત્ર નારકની વેદના
ક્રમશઃમાત્રવાને આથવા પૂર્વવૈદી નારકને વિશેષ વેદના ઉપજ્ઞતવા માટે ત્રીજી સુધી જાય ત્યારે રત્નપ્રભાથી વાલુકાપ્રભા
સુધીના બે રન્ધ્રુ અધિક મળી મિશ્રદ્રષ્ટિને ૮ રન્ધ્રનું સ્પર્શના ગણવી. અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો મિશ્રદ્રષ્ટિવાળો સાહસાર
દેવ પૂર્વમગતિક મિત્ર નારકની વેદના ઉપશમાવવાને આથવા પૂર્વવૈદી નારકને વિશેષ વેદના ઉપજ્ઞતવા માટે ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય
તો ૭ રન્ધ્રુ સ્પર્શના, અને સહમાસાદિ નીચેનો મિશ્રદ્રષ્ટિ દેવ અચ્યુતના મિત્રદેવની સાથે અચ્યુત સ્વર્ગે જાય ત્યારે સહસારથી
અચ્યુત સુધીની ૧ રન્ધ્રુ મળી ૮ રન્ધ્રુની સ્પર્શના મિશ્રશુભંસ્થાનની ભાણવી

વક્ત્ર—અચ્યુત દેવલોકનો મિશ્રદ્રષ્ટિ દેવ પૂર્વવૈદી વા પૂર્વમિત્ર નારકને વેદના વધારવા વા ઘટાડવા ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો
૬(૬)ની અંકર ૭૪ની અપેક્ષાએ પણ ૮ રન્ધ્રુની સ્પર્શના મિશ્રદ્રષ્ટિને કેમ નહિ? તથા ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ દેવનું ગમન કેમ?
કેમની નીચે કેમ નહિ?

કન્નડ—સહમાસાદી ઉપરના દેવો અદ્ય સ્નેહ અને અદ્ય વૈરવાળા હોવાથી પૂર્વભવના મિત્ર વા શત્રુ નારકને અનુગ્રહાદિ
પદવાના પ્રયોગનવાળા નથી, (પરંતુ દેવભવમાં વર્તમાન મિત્રની સાથે સ્નેહવાળા છે, જેથી ભવનપત્યાદિ દેવને પોતાના દેવ-

લોકમાં હાવે છે] તથા નરકપૃથ્વીઓમાં દેવોનુ ગમનાગમન ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ વિશેષ છે (કવચિત્ કોઇ દેવ ચોથી પૃથ્વીમાં પણ પૂર્વોક્ત કારણે સીતેન્દ્રવત્ બન્ય છે પરન્તુ તે અતિ અદ્ય હોવાથી અહિ તેની વિવક્ષા નથી.) એ રીતે મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શના એ રીતે કહી.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની પણ ૮ રજ્જુ સ્પર્શના છે અને તે પણ મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શનાવત્ બાજુથી. અહિ સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના પંચસંગ્રહ મૂળટીકામાં કહી છે તે આ પ્રમાણે:—“જો કે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિનું મરણ હોય છે, તોપણ સમ્યગ્દર્શન સહિત ત્રીજી પૃથ્વીથી નીચેની પૃથ્વીઓમાં ઉપજતો નથી તેમ ત્યાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત આવતો પણ નથી, તેમ સહસારથી ઉપર જતો પણ નથી તે કારણથી અવિરતની પણ મિશ્રદષ્ટિવત્ સ્પર્શના કહી છે. વળી જો (સિદ્ધાન્ત મતે) સાસ્વાદનીની માફક છઠ્ઠી પૃથ્વીથી સમ્યક્ત્વ સહિત મરણ પામી તિર્યંગલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો (૫ રજ્જુ, અને તિર્યંગલોકમાં સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તરવાસી આવે તો એ ૭ રજ્જુ મળી) ૧૨ રજ્જુની સ્પર્શના પણ (સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે) સંભવી શકે છેજ. પુનઃ અનુત્તરથી તિર્યંગલોક અને ત્રીજી પૃથ્વી એમ બે મળીને ૬ રજ્જુ સ્પર્શના પણ સંભવે છે. કારણ કે અનુત્તર સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો તિર્યંગલોકમાં મરણસમુદ્ધાતથી વા ઇલિકા ગતિએ ઉપજે, અને તિર્યંગલોકાદિવર્તી ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ ત્રીજી પૃથ્વીમાં બન્ય તો એ રીતે ૬ રજ્જુ અવિરતની સ્પર્શના થાય છે.” [ઈતિ પચસંગ્રહ મૂળટીકા]. એ પ્રમાણે જૂદી જૂદી રીતે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના કહી.

દેશવિરત તિર્યગ્ય અને મનુષ્ય હોય છે, તેમા તિર્યગ્યની ગતિ સહસાર સુધીજ છે તેથી દેશવિરત તિર્યગ્યને ૫ રજ્જુ સ્પર્શના હોય છે, પરન્તુ દેશવિરત મનુષ્ય અચ્યુત કદપ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણથી ૬ રજ્જુ સ્પર્શના મનુષ્યઆશ્રયી હોય છે.

૧ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની તિર્યંગલોકમાથા અનુત્તરે ઉત્પન્ન થવારૂપ ૭ રજ્જુ સ્પર્શના ઘટી શકતી નથી, કારણ કે અનુત્તરમા જનારા તો સર્વ-વિરતજ હોય છે, મોટે અનુત્તરથી મનુષ્યગતિમા આવતા તિર્યંગલોકની ૭ રજ્જુ સ્પર્શના અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની હોય છે.

પ્રશ્ન—દેવ તો અવિન્નિ અમ્યદ્વિ હોય છે, તેથી દેવમાં ઉત્પન્ન થતી વળતે દેશવિરતિપણીની સ્પર્શના કેમ ગણાય ?
 સ્વર—દેગવિન્ન આદિ જે ભાવ કેવળ મનુષ્યગતિમા મરણાન્ત સમય સુધી વર્તે છે, તે ભાવોની સ્પર્શના દેવાદિકમા નાનાય છે તે ઋતુગતિએ ઉત્પન્ન થતા ચમયની અપેક્ષાએ છે, કારણ કે દેશવિરત ભવ મરણના અન્ય સમયે ઋતુગતિએ ઇલિ-
 કાગનિ વડે ઉત્પન્નિસ્થાને વર્તે છે, ને તદનંતર સમયે પૂર્વભવના દેહનો સર્વત્યાગ કરી દેવાયુ ને દેવગતિપણું પ્રાપ્ત કરે છે, માટે
 ને ઉત્પન્નિસ્થાન સુધી ઇલિકાગનિ વડે જતા નીર્ધ આકારવાળો તે ભવ તે સમયે દેશવિરત હોવાથી ત્યાં સુધી દેશવિરત ભાવની
 સ્પર્શના રૂપે નમનતય છે. ॥૧૬૫॥

અગ્રમળ.—પૂર્વે ગિર્યાદ્વિથી દેશવિરત ગુણસ્થાન સુધીની સ્પર્શના કહીને હવે પ્રમત્તાદિકની (૬૬) ગુણસ્થાનાદિકની)
 સ્પર્શના કહે છે—

સેસેહસંઘમાગો, ફુસિઓ લોગો સજોગિકેવલિહિં । एगाईओ भागो, वीयाइसु णरगपुढवीसु ॥૧૬૬॥

માર્ગાર્થ.—એમ ગુણસ્થાનોએ (૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૪ એ ૮ ગુણસ્થાનોએ) લોકનો અમ ખ્યાતમે ભાગ સ્પર્શેલો
 હોય છે, તથા દિનીયાદિ નરક પૃથ્વીઓમા જતા વા ઉત્પન્ન થતા ભવની એકાદિ (૧-૨-૩-૪-૫-૬) ભાગ-રજ્જુ
 સ્પર્શના હોય છે. ॥૧૬૬॥

માર્ગાર્થ.—પ્રથમ અપ્રમત ને અપર્વકલ્પ આદિ ગુણસ્થાનવાળા ભવોએ લોકનો અમ ખ્યાતમે ભાગ સ્પર્શેલો હોય છે,
 કારણ કે બલાનવાલમાં વર્તના ભવો મર્વવિસ્ત્યાદિ ભાવ ત્યજીને અવિરતિપણામાં વર્તતા હોય છે, તે કારણથી પ્રમત્તાદિ ગુણ-
 સ્થાનવાળ ભવો (ભરતાદિ ચેત્રમા) તીવ્રલોકોક્રના જેટલા ભાગમાં સ્વસ્થાને વર્તતા હોય તેટલું જ પ્રમત્તાદિકની સ્પર્શનાવાળું

બાણુ, અને તે ક્ષેત્ર લોકનો અસ ખ્યાતમે ભાગજ છે

પ્રશ્ન —દેશવિરતિવત્ કળુગતિ વડે ઇલિકાગતિથી અનુત્તર સુધી જતા પ્રમત્તાદિની સ્પર્શના ૭ રજ્જુની કેમ નહિ? કારણ કે પ્રમત્તાદિ જીવો અનુત્તરવિમાનમા ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉત્તર —સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી ૭ રજ્જુની સ્પર્શનો પ્રકાર હોવા છતાં અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. એ પ્રકાર પંચમથહમા સ્થાને સેવા કુસતિ એ વચનથી વિવક્ષ્યો છે માટે વિવક્ષાભેદે અહિં સ્વસ્થાન ક્ષેત્રજ કહ્યું તેમાં કંઈ દોષ નથી.

સંયોગીકેવલી સમુદ્ઘાતના ચોથા અમયે સમગ્ર લોક સ્પર્શ છે માટે સંયોગીની સ્પર્શના સમગ્ર લોકપ્રમાણ છે [સ્વસ્થાનથી તે સંયોગીકેવલીઓ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે છે].

તથા રત્નપ્રભાથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી ૧ રજ્જુ દૂર નીચે છે, તેથી ૧ રજ્જુ નીચે ત્રીજી પૃથ્વી છે, એમ યાવત્ સાતે પૃથ્વીઓ અનુક્રમે ૧-૧ રજ્જુ નીચે નીચે હોવાથી અને તીરછોલોક પહેલી પૃથ્વીએ હોવાથી તિર્યગ્લોકમાથી બીજી પૃથ્વીમાં જનાર અથવા બીજી પૃથ્વીમાંથી તિર્યગ્લોકમાં આવનાર એ બંનેને ૧ રજ્જુ સ્પર્શના હોય છે, તેમજ ત્રીજી પૃથ્વીએ જતા આવતાને ૨ રજ્જુ યાવત્ સાતમીએ જતા આવતાને ૬ રજ્જુ સ્પર્શના છે, જેથી એકેક રજ્જુ સ્પર્શના સાતમી પૃથ્વી સુધી બાણુવી. [અહિં પૃથ્વી એટલે ભૂમિભાગ બાણુવો, અને તેવો સાતમી પૃથ્વીનો ભૂમિભાગ ૬ રજ્જુ નીચે છે, ત્યાંથી નીચે ૧ રજ્જુ સુધીમાં તે બાહસ્વાય અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો છે જેથી અધોલોકાન્ત સુધી જતા આવતાને ૭ રજ્જુ સ્પર્શના બાણુવી]. ॥૧૬૬॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમાં ક્ષેત્રસ્પર્શના કહીને હવે ગત્યાદિ ભેદ ક્ષેત્રસ્પર્શના કહેવાના પ્રસંગમાં નિર્વચ મનુષ્યગતિની સમાન વસ્તુવ્યતીને અગે એ બેની સ્પર્શના કહેવાની બાકી રાખી પ્રથમ દેવગતિમાં ક્ષેત્રસ્પર્શના કહે છે—

ईसाणंता मिच्छा, सासण नव मिस्स अविरया अट्ठ । अट्ठ सहस्सरंतिय, छलच्चुयाऽसंखभागुप्पि ॥१९७॥

માર્ગાર્થ:—ભવનપતિથી ઇશાન સુધીના મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદની દેવો નવ રજ્જુ સ્પર્શે છે, મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતમ-
ચ્ચદષ્ટિઓ આઠ રજ્જુ સ્પર્શે છે. મનતન્ત્રો સકાર સુધીના દેવો ૮ રજ્જુ સ્પર્શે છે, અચ્યુતદેવો ૬ રજ્જુ સ્પર્શે છે અને
રૂપના (દેવેયક તથા અનુત્તર) દેવો લોકના અમખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે. ॥૧૯૭॥

માર્ગાર્થ:—ભવનપતિ વ્યતર અને ત્યોતિષી દેવો પૂર્વોક્ત કારણથી (મિત્ર નારકોની પીડા ઉપશમાવવા અને શત્રુ નારકને
ખીણ વધાવવા) નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે (આયુરકુમારના પરમાધારી દેવો નારકને પીડવા ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે
ને પ્રતિદ છે) તેથી ૨ રજ્જુની સ્પર્શના થઈ, અને જોગ દેવો સિદ્ધશિલા પૃથ્વીમા બાહરપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થવાથી ૭ રજ્જુની
કુર્વસ્પર્શના થઈ, તેથી એ બે મળીને ત્રણ નિકાયના દેવોની ૯ રજ્જુ ક્ષેત્રસ્પર્શના હોય છે. એ રીતે ૯ રજ્જુ સ્પર્શના મિથ્યાદષ્ટિ
અને સાસ્વાદનો દેવોની જાનૂવી. તથા સોધર્મ ઇશાન કલ્પના મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદની દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી પૂર્વોક્ત
કારણે આવે તો આ રજ્જુ અધોસ્પર્શના. અને સિદ્ધશિલામા પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા પા રજ્જુ ઉર્ધ્વસ્પર્શના મળી ૯ રજ્જુ
કલ્પસ્પર્શના મોઠ્ઠાના મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદની દેવોને હોય છે.

જોગ ઇશાન સુધીના મિથ્યાદષ્ટિ અને સચ્ચદષ્ટિ દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી મિત્ર વા વેરી નારકના પ્રયોજને જાય, અને
પૂર્વચલિક દેવ ત્રાણે બારમા સ્વર્ગે જાય તો [૨+૬=૮, આ+૪=૮ એ બે રીતે] ૮ રજ્જુની ક્ષેત્રસ્પર્શના હોય.

મનત્ કુમારથી સકાર સુધીના મિથ્યાદષ્ટિયાદિ આરે ગુણસ્થાનવાળા દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી અને ઉપર અચ્યુત સુધી
જતાં પૂર્વોક્ત રીતે ૮ રજ્જુ સ્પર્શના થાય છે.

અચ્યુત કલ્પના દેવો [ઉપલક્ષણથી આનત પ્રાણત આરણ્યના પણ દેવો] સ્પર્શનાની તિર્થલોકમાં શ્રીજિનવંદનાદિ પ્રયોજને આવે છે તેથી ૬ રજ્જુ સ્પર્શના છે.

પ્રશ્ન.—આનતાદિ દેવો ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો તેઓને પણ ૮ રજ્જુ સ્પર્શના કેમ ન હોય ? આરમા દેવલોકનો ઇન્દ્ર સીતેન્દ્ર લક્ષ્મણની વેદના શમાવવા માટે ચોથી પૃથ્વી સુધી ગયેલ છે એમ શાસ્ત્રમાં સભળાય છે, તો એ રીતે ૬ રજ્જુની સ્પર્શના પણ સભવે છે.

ઉત્તર.—સહસારથી ઉપરના આનતાદિ ચાર કલ્પના દેવો અલ્પ વૈશ્વના હોવાથી પૂર્વભવના મિત્ર નારકની વેદના શમાવવા તથા વૈરી નારકની વેદના વધારવા માટે નરકપૃથ્વીઓમાં જતા નથી, તે કારણથી તીર્થલોક સુધીની જ ૬ રજ્જુ સ્પર્શના કહી છે. તથા જેઓના મતે સીતેન્દ્ર ચોથી નરકે ગયા છે તેઓના મતે ૬ રજ્જુથી અધિક સ્પર્શના પણ સંભવે. વળી શ્રી ભગવતીજી આદિકના અભિપ્રાયે તો વૈમાનિક દેવોનું અધોગમન સાતમી નરકપૃથ્વીના પિંડથી નીચે પણ છે, કહ્યું છે કે:—

“હુ ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે ઉદાર (મોટા) મેઘો ઉત્પન્ન થાય ? હા, ઉત્પન્ન થાય. તેવા મેઘોને અસુરો કરે કે નાગદેવો કરે કે દેવો (વૈમાનિકો) કરે ? અસુર પણ કરે. નાગ પણ કરે દેવ પણ કરે” એ આલપક બીજી પૃથ્વી સુધી કહેવો, અને ત્રીજી પૃથ્વી નીચે અસુર અને દેવ એ બે મેઘ વિકુર્વે નાગકુમાર નહિ, કારણ કે નાગકુમારદેવો ત્રીજી પૃથ્વીની નીચે જઈ શકતા નથી, “નીચેની ૪ પૃથ્વીઓની નીચે મેઘોની વિકુર્વણા કેવળ દેવજ કરે” કારણ કે ચોથી પૃથ્વીની નીચે અસુરો પણ જઈ શકતા નથી. એ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવોનું ગમન સાતે પૃથ્વીઓની નીચે કહ્યું છે, અને આ અર્થમાં તો ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ વૈમાનિકોનું ગમન [નાગકુમારવત્] કહ્યું છે, માટે એ બાબતમાં તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ બલે.

આનુન સ્વર્ગથી ઉપરના શ્રેયેષ્ઠ અને અનુત્તર દેવોનુ સ્પર્શનાશ્વેત્ર લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ છે તે સ્વસ્થાન આશ્રયી નાનાર્જુ, કાળ્યુ કે એ દેવોનુ ગમનાગમન ક્યાંય નથી, આ સ્થાને મરણુ પામતા શ્રેયેષ્ઠકાદિ દેવની ૭ રજ્જુ પ્રમાણુ (તિર્થગ્લોક ગુપ્ત) અધોસ્પર્શના છે, તોપણ તેની વિવક્ષા કરી નથી. ॥ ઇતિ દેવ નરકગતિ સ્પર્શનાક્ષેત્ર ॥૧૯૭॥

મનરણ—પૂર્વ ગાથામા દેવગતિ નરકગતિનુ સ્પર્શનાશ્વેત્ર કહીને હવે આ ગાથામાં તિર્થગતિનુ અને મનુષ્યગતિનુ સ્પર્શના શ્વેત્ર કહે છે—

નરતિરિણ્દ્રિયલોગો, સત્તાસાણેહિ છડ્ડજયગિર્હીહિં। મિસ્સેહડસંલભાગો, વિગલિંદીહિં તુ સવ્વજગં ॥૧૯૮॥

માર્થ—મનુષ્યોવડે તેમજ તિર્થગોવડે સર્વલોક સ્પર્શોથલો છે, સાસ્વાદનવર્તી નિર્યત્ર મનુષ્યોએ સાત રજ્જુ સ્પર્શ્યા છે, અધિગન અને દેગવિરત તિર્યગ મનુષ્યોએ ૬ રજ્જુ સ્પર્શ્યા છે, મિશ્રદષ્ટિ તિભમએ લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ સ્પર્શ્યો છે, અને વિશ્વેન્દ્રિયોગે સર્વ જગત્ સ્પર્શ્યુ છે. ॥૧૯૮॥

માર્થ—દેવલીંગમુદ્ધાતમાં ચોથે સમયે કેવલી ભગવાન સર્વલોક વ્યાપ્ત થવાથી મનુષ્યગતિની સ્પર્શના સર્વલોક કહી છે. કેટલાક આચાર્યો “મિશ્રયાદિ મનુષ્યો ત્રણે લોકમાં ઉપજે છે, અને ત્રણે લોકમાંથી આવીને નારક દેવાદિ ભુવો મનુષ્યમા ઉત્પન્ન પણ થાય છે, માટે એ રીતે ત્રણે લોકમા ગતિ આગતિની અપેક્ષાએ મિશ્રયાદિ મનુષ્યો વેદનાસમુદ્ધાત અને મારણા-નિશ્ચયમુદ્ધાન વડે સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે.” એમ કહે છે, પરંતુ એ વ્યાખ્યાન ઘટતુ નથી. કારણ કે મનુષ્યો માત્ર અદીદીપ નેટલા અતિ અદ્ય ક્ષેત્રમાં છે, તેમજ સંખ્યામા પણ અતિ અદ્ય છે, તેથી તેઓ ખીજા ભુવોમા ઉપજતાં અને ખીજેથી મનુષ્યક્ષેત્રમા મનુષ્યપણે ઉપજતાં તેમાં વેદના અને મરણ સમુદ્ધાતની પણ વિવક્ષા કરીએ તોપણ સર્વલોકમાં વ્યાપીપણું

સંભવે નહિ. શ્રી પ્રજ્ઞાપનાભમાં પણ “સર્વં પચોન્દ્રિય ભવો ઉપપાતથી સ્વસ્થાનથી અને સસુદ્ધાતથી એમ ત્રણે રીતે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે” એમ કહ્યું છે. મારે કેવલી સસુદ્ધાત વિના મનુષ્યો કેઈ પણ રીતે સર્વલોક વ્યાપી નથી. [ઈતિ વૃત્તિ ભાવાર્થ: ૧. અને તિર્યચોએ તો મિથ્યાદષ્ટિ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભુવોની અપેક્ષાએ સર્વલોક સ્પર્શ્યો છે એ સ્પષ્ટ-પણે સમન્વય છેજ.

સાસ્વાદની તિર્યચ ને મનુષ્યો ૭ રંજનુની સ્પર્શનાવાળા છે, કારણ કે સિદ્ધશિલામાં બાહરપૃથ્વીપણે ઉપજે છે. પુનઃ સાસ્વાદની ભુવોની મરણગતિ પ્રાયઃ ઉર્ધ્વ હોય છે મારે સિદ્ધશિલાની અપેક્ષાએ ૭ રંજનુ કહ્યા, નહિતર નીચે સાતમી પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉપજતાં ૭ ઉર્ધ્વ ને ૬ અધો મળી ૧૩ રંજનુની પણ સ્પર્શના ગણાય, પરંતુ તેમ ગણી નથી. તથા છઠ્ઠી નરકથી સાસ્વાદની નારક તિર્યંગલોકમા જોડે ઉપજે છે, પરંતુ એ ભવની વચ્ચે વર્તે તો હોય ત્યારે તે અગ્રભવના આયુષ્યના ઉદયવાળો છે તોપણ અગ્રભવનું શરીર જ્યાંસુધી પામ્યો નથી ત્યાંસુધી તે નારક તરીકેજ ગણાવાથી તે સ્પર્શના અહિં સ્વીકારી નથી, જો એ સ્પર્શના સ્વીકારાય તો સાસ્વાદન તિર્યચમનુષ્યની ૧૨ રંજનુ સ્પર્શના પણ થાય.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિ બોરમા દેવલોક સુધી હોવાથી એ બે ગુણસ્થાનવાળા મનુષ્યોની સ્પર્શના ૬ રંજનુ પ્રમાણુ છે. તિર્યચો તો સહસારથી ઉપર ઉપજતા નથી મારે એ બે ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચની સ્પર્શના ૫ રંજનુ છે.

મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચ મનુષ્યો મરણ પામવાના અભાવે સ્વસ્થાનવર્તીજ ગણતાં તેઓની સ્પર્શના લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

વિકલેન્દ્રિયો ઉપપાત અને સસુદ્ધાત વડે સર્વલોકવ્યાપ છે, સ્વસ્થાનથી તો પ્રાયઃ તીચ્છલોકમાંજ હોવાથી કહક અધિક

નિર્વિદ્યોદગમ (લોકનો અગંજ્યાનનો ભાગ) સ્પર્શે છે, એ પ્રમાણે આ ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ શ્રી પ્રસાપનાભા તો ઉત્પાદ, અમુદ્રાન અને સ્વસ્થાન એ ત્રણેવડે લોકાગમ્યભાગ કહ્યા છે અને તેજ સગત સમજાય છે, કારણકે વિકલેન્દ્રિયો અદ્ય છે માટે, એ બાળતમાં તત્ત્વ શ્રી ગર્વન 'જાણે' મિતુષ્યને સર્વવ્યાપીજ્ઞ આ ગ્રંથમાં કહ્યા છે]. ॥૧૯૮॥

અનુવચન—પૂર્વોક્ત ઉચોમા અવિશેષપણે બાહરપર્યોસ વિગેરેની સ્પર્શના કહે છે—

વાયરપલ્લતાવિય, સયલા ચિયલાય સમુહ ઉવવાણ. સર્વં ફોસંતિ જગં, અહુ એવં ફોસણાણુગમો ॥૧૯૯॥

માવાર્ધ—બાહરપર્યોસ એકેન્દ્રિયો, સકલેન્દ્રિય (પચેન્દ્રિય) તિર્યગો, અને વિકલેન્દ્રિયો સમુદ્ધાતવડે અને ઉપપાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ પ્રમાણે સ્પર્શનાનુગમ (ચોથું સ્પર્શનાદ્રાર) કહ્યું. ॥૧૯૯॥

માવાર્ધ—બાહરપર્યોસ એકેન્દ્રિયો ઉપપાત ને અમુદ્ધાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. અહિં ઉપપાત તે વિશ્વહૃગતિવડે પરભવમાં ઉપજ્યા રૂપ તત્ત્વો, પચેન્દ્રિય તિર્યગો તેમજ વિકલેન્દ્રિયો પણ એ રીતે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ આ ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે. પ્રસાપનામા તો પચેન્દ્રિય તિર્યગો, બાહરપર્યોસ પૃથ્વી પાણી ને અગ્નિ તથા સામાન્યથી પચેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો એ સર્વે પ્રસાપ દોનારી ઉત્પાદ અમુદ્ધાત ને સ્વસ્થાન એ ત્રણે રીતે એ દરેક લોકના અગંજ્યાતમા અસંજ્યાતમા ભાગનેજ સ્પર્શે છે એમ કહ્યું છે. આ જાણમાં ચૂકમ એકેન્દ્રિયો કહ્યા નથી તેનું કારણ કે તેઓની સર્વલોક સ્પર્શના પ્રથમ કહેવાઈ ગઇ છે. વળી અપર્યાપ બાહ્યેન્દ્રિયો તો આ ગ્રંથના અભિપ્રાયથી સ્વસ્થાનવડે પણ ગર્વલોકવ્યાપી છે તે પણ અહિં કહ્યા નથી. પ્રસાપનાભા

૧ આ મંથનનો વિકલેન્દ્રિયો પણ અંપ ગંજ્યાવાળા મનુષ્યોને પણ તે મત્તલોકવ્યાપી કહ્યા છે તો વિકલેન્દ્રિયો જે મનુષ્યથી ઘણા છે તેને મંત્તલોકવ્યાપી કહે ન યુક્ત છે પરંતુ યુક્ત ગર્વલોકની નથી.

અભિપ્રાયે તો યાજ્ઞ્યપ૦ એકેન્દ્રિયો ઉપપાત ને સમુદ્ધાતવડેજ સર્વલોકવ્યાપી છે, પરન્તુ સ્વસ્થાનવડે નહિ. કારણકે તેઓ બાહર-પર્યાપ્તની નિશ્રાએ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે સ્પર્શનાનુગમ કહ્યો. ॥૧૯૯॥ इति जीवँ समासे स्पर्शनानुयोगः ॥

અવતરણ:—પૂર્વે જીવસમાસમાં સ્પર્શનાદ્રાર કહીને [સંતપ્તપરુષ્ણયા ઇત્યાદિ ૯ અનુયોગમાંનો] ૪થો સ્પર્શનાનુયોગ કહીને]

હવે અજીવસમાસમાં સ્પર્શનાનુયોગ કહે છે—

આદુત્તુગં લોગફુડં, ગયણમણગાઢમેવ સવ્વગયં । કાલો નરલોગફુડો, પોગલ પુણ સવ્વલોગફુડા ॥૨૦૦॥

માથાર્થ —ધર્મોસ્તિકાય ને અધર્મોસ્તિકાય એ પહેલાના બે અજીવો સર્વલોકમાં સ્પર્શેલા છે, ગગન અનવગાઢજ છે (આકાશ કોઈપણ દ્રવ્યમાં રહ્યું નથી), અને સર્વવ્યાપી છે, કાળદ્રવ્ય મનુષ્યક્ષેત્રને સ્પર્શેલ છે, અને પુદ્ગલો તે। સર્વલોકને સ્પર્શેલા છે.

માથાર્થ:—ધર્મોસ્તિકાય ને અધર્મોસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ એકેક આકાશપ્રદેશમાં અવગાહીને સર્વ લોકાકાશમાં સંપૂર્ણ અવગાહી રહેલ છે તેથી સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત છે. તથા ધર્મોદિ દ્રવ્યો આકાશમાં રહેલ હોવાથી ધર્મોદિ દ્રવ્યો જેમ આધેય છે તેમ આકાશદ્રવ્ય આધેય નથી કારણ કે આકાશદ્રવ્ય કોઈ અન્ય દ્રવ્યના આધારે રહ્યું નથી તેથી આકાશને સ્પર્શના નથી. પુનઃ આકાશદ્રવ્ય લોકમાં અને અલોકમાં સર્વવ્યાપ્ત છે તથા કાળદ્રવ્ય મનુષ્યક્ષેત્ર વ્યાપી છે તેનું કારણ કે સમય આવલિ દિવસ એ આકાશદ્રવ્ય લોકમાં અને અલોકમાં સર્વવ્યાપ્ત ગતિના આધારે છે, અને ચંદ્ર સૂર્યની ગતિ માત્ર મનુષ્યલોકમાંજ છે, અન્યથા દ્રવ્યની વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાવત્ વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાવત્

વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાવત્ વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાવત્

૧ ચૌદ જીવસમાસમા ધણા જીવસમાસમા સ્પર્શનાનુયોગ કહ્યો છે, તે ઉપરથી કેટલાક શેષ જીવલેનોમા યાદી રહેલ સ્પર્શનાનુયોગ પણ યથા-સંભવ વિચારીને કહેવો.

અન તપ્રદેની યુધીની સર્વ વર્ગણાઓ] પ્રાયઃ દરેકે દરેક સર્વલોકવ્યાપ છે. કેહા આકાશપ્રદેશ એવો નથી કે જેમાં અમુક વર્ગણા ન હોય. [અવિત્ત મહામંદ્યાદિ કેટલીક વર્ગણાઓ એવી પણ છે કે જે સર્વલોકવ્યાપો નથી]. ॥૨૦૦॥ इति अजीवसमास स्पर्शाना-
नुयोग. समाप्त ॥ इति स्पर्शनानुयोग समाप्त ॥

॥ अथ जीवाजीवसमासे ५ मः कालानुयोगः ॥

અનુચરણઃ—મત્તવપરસ્પરણયા ઇત્યાદિ ૯ અનુયોગમાં જનાજીવસમાસમાં ૪ અનુયોગ કહીને હવે પાંચમો કાલાનુયોગ કહે છે—

કાલો ભવાતકાયટ્ટિર્દૈ ચ તહ ગુણવિભાગકાલં ચ । વોચ્છામિ એક્રજીવં, નાણાજીવે પહુચ્ચા ચ ॥૨૦૧॥

નાવાર્થ.—ભવાયુકાળ, કાયસ્થિતિકાળ અને ગુણવિભાગકાળ એ ત્રણ પ્રકારના કાળ એક જ આશ્રયી ને અનેક જીવઆશ્રયી ક્રીડા. ॥૨૦૧॥

માર્થ.—એક ભવમા જીવ જેટલો કાળ સ્ત્રી મરણ પામે તેટલો કાળ મવાયુકાલ, એનુ બીજુ નામ આયુષ્ય પણ કહેવાય, જેમ દેવનારકનો ૧૦૦૦૦ વર્ષ જગત્ત્ય અને ૩૩ માગદોષમ ઉત્કૃષ્ટ એ ભવાયુકાળ. તથા વિવક્ષિત એક જાતિવાળા જીવલેહમા અનેક ભવ કરતાં તે સર્વ ભવનો સમગ્રકાળ તે કાયસ્થિતિકાળ, જેમ પૃથ્વીકાયમા ને પૃથ્વીકાયમાજ વારંવાર જન્મ મરણ કરે તે। અનંત્ય ઉત્તરપિણી અવતરપિણી સુધી કરે ત્યારગાઢ અવશ્ય કાયપરાવર્તન થાયજ, જેથી એ અસંખ્યકાળ તે પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય, તથા ૧૪ ગુણુસ્થાનોનો દરેકનો કાળ તે ગુણુવિભાગકાળ. એ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારનો કાળ એકજીવઆશ્રયી તથા અનેક જીવઆશ્રયી જેટલો મલવે તેટલો આ પાંચમા કાળાનુયોગમાં કહેવાનો છે. ॥૨૦૧॥

અનુચરણઃ—પાંચમો કાળાનુયોગ કહેવાના પ્રસંગમા પ્રથમ સાતે નરક પૃથ્વીઓમાં એકેક જીવઆશ્રયી ભવાયુકાળ કેટલો ?

તે આ ગાથામાં કહે છે—

एगं च तिन्नि सत्तय, दस सत्तरसेव हुंतिबाचीसा । तेत्तीस उयहिनासा, पुढवीसु ठिई कमुक्कोसा ॥२०२॥

માથાર્થ:—૧-૩-૭-૧૦-૧૭-૨૨-૩૩ એટલા ઉદ્ધિ નામવાળો. ઉત્કૃષ્ટ કાળ (એટલા સાગરોપમનો કાળ) અનુક્રમે સાતે પૃથ્વીઓમાં જાણવો. ॥૨૦૨॥

માવાર્થ:—રત્નપ્રભામાં નારકોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ, શર્કરાપ્રભામાં ૩ સાગરોપમ, ત્રીજી પૃથ્વીમાં ૭ સાં, ચોથી પૃથ્વીમાં ૧૦ સાં, પાંચમી પૃથ્વીમાં ૧૭ સાં, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં ૨૨ સાં, સાતમી પૃથ્વીમાં ૩૩ સાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે.

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સાતે પૃથ્વીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહીને હવે આ ગાથામાં સાતે પૃથ્વીઓમાં જઘન્ય આયુષ્ય કહે છે—

पढमादि जमुक्कोसं, बीयादिसु सा जहन्निया होइ । घम्माए भवणंतरवाससहस्सा दस जहन्ना ॥२०३॥

માથાર્થ:—પહેલી આદિ પૃથ્વીઓમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે તેજ યીજી આદિ પૃથ્વીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય છે. અને પહેલી ધર્મા પૃથ્વીમાં તથા દેવોમાં ભવનપતિ અને વ્યન્તર નિકાયના દેવોનું જઘન્ય આયુષ્ય દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષનું છે. ॥૨૦૩॥

માવાર્થ:—પહેલી પૃથ્વીના નારકોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ છે, તેજ યીજી પૃથ્વીના નારકોનું જઘન્ય આયુષ્ય (૧ સાં) છે. યીજીનું ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગરોં છે, ત્યારે ત્રીજીનું જઘન્ય ૩ સાગરોં છે. એ પ્રમાણે ચોથી પૃથ્વીમાં ૭ સાં, પાંચમી પૃથ્વીમાં ૧૦ સાં, છઠ્ઠીમાં ૧૭ સાં, ને સાતમીમાં ૨૨ સાગરોપમ જઘન્ય આયુષ્ય છે. એમાં પહેલી પૃથ્વીનું જઘન્ય આયુષ્ય કહેવાયુ નથી તે ૧૦ હજાર વર્ષનું છે, તેમજ ચાર દેવનિકાયમાં ભવનપતિ અને વ્યન્તર એ જે દેવનિકાયમાં પણ જઘન્ય આયુષ્ય ૧૦

દશનં વર્ગનું છે, જે પહેલી પૃથ્વીના બધન્ય આયુ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું. ॥૨૦૩॥

અવતરણ —આ ગાથામાં ભવનપતિ આદિક દેવોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય કહે છે—

અસુરેસુ સારસહિયં, સદ્ધં પહ્લુદુવે ચ દેસૂણા । નાગાર્દિણુક્કોસા, પહ્લો પુણ વંતરસુરાણં ॥૨૦૪॥

માર્ગર્થ:—દક્ષિણ અસુરકુમાર દેવોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય ૧ માગદોપમ ને ઉત્તરવર્તી દેવોનું તેથી કંઈક અધિક છે, નાગકુમાર આદિ નવ નિકાયના ભવનપતિઓમાં દક્ષિણનિકાય દેવોનું દોઢ પદ્યોપમ ને ઉત્તરનિકાય દેવોનું કંઈક ન્યૂન એ પદ્યોપમ છે, અને વ્યન્તર દેવોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ પૂર્ણ છે. ॥૨૦૪॥

માર્ગર્થ:—અસુર કુમારદિ દશે ભવનપતિ મેરૂની નીચે દક્ષિણ દિશામાં ને ઉત્તર દિશામાં એ બે વિભાગે બહેંચાયેલા હોવાથી દક્ષિણ અસુર કુમારદિ ને ઉત્તર અસુર કુમારદિ નિકાયવાળા કહેવાય છે, તેમાં પહેલા દક્ષિણવર્તી અસુર કુમારોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય ૧ માગદોપમ પૂર્ણ છે, અને ઉત્તરવર્તી એક સાગદોઁથી કંઈક અધિક (પદ્યોપમના અસપ્પાતમા ભાગ જેટલું અધિક) છે. ગ્રેય હ નિકાયોમાં દક્ષિણવર્તીઓનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય ૧૥ (દોઢ) પદ્યોપમ છે, અને ઉત્તરવર્તી દેવોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય એ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન (પદ્યોપમના અસપ્પાતમો ભાગ ન્યૂન) છે. તથા વ્યન્તરનિકાયના દેવો પણ દક્ષિણનિકાય ને ઉત્તરનિકાય છે, પરન્તુ તે બંને નિકાયના દેવોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય પરિપૂર્ણ ૧ પદ્યોપમ પ્રમાણુ છે. દેવીઓનું આયુષ્ય વિચારીએ તો દક્ષિણ અસુરકુમારના ઇન્દ્ર અમરેન્દ્રની દેવીઓનું ૩૥ પદ્યોપમ, ને ઉત્તર અસુરકુળના ઇન્દ્ર બાટીન્દ્રની દેવીઓનું ૪૥ પદ્યોપમ છે, ગ્રેય હ નિકાયમાં દક્ષિણ દેવીઓનું અર્ધ પદ્યોપમ અને ઉત્તર દેવીઓનું એક પદ્યોપમમાં કંઈક ન્યૂન આયુષ્ય છે, વ્યન્તર

૧ અર્ધ વામવ્યન્તરનિકાય જની નથી કહી તેથી વ્યન્તરવત વામવ્યન્તરો પણ વુલ્લ ભવસ્થિનિકાગ અર્થવો

દેવીઓમાં તો આઠે નિકાયની બન્ને દિશાઓની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પદ્યોપમ છે, અને એ ૩૬ નિકાયમાં (અથવા વાણવ્યન્તરની ૧૬ નિકાય મળી ૫૨ નિકાયમાં) જ્ઞાન આયુષ્ય તો દશહજાર વર્ષ છે. ॥૨૦૪॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં લવનપતિ ને વ્યન્તર એ એ દેવનિકાયમાં લવસ્થિતિકાળ કહીને હવે જ્યોતિષી દેવોનો લવસ્થિતિકાળ કહે છે—

પ્લુટ્ટ ભાગ પ્લુટ્ટ ચ સાહિયં જોડસે જહનિયરં । હેટિલ્લુક્કોસઠિદં, સવકાર્ણણં જહણના સા ॥૨૦૫॥

ગાથાર્થ:—પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ, જ્યોતિષીનું જ્ઞાન આયુષ્ય છે, અને ઇતર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પદ્યોપમથી કહિક અધિક છે, તથા શકે આદિ દેવોની જે નીચેના કલ્પની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તેજ ઉપરના કલ્પની જ્ઞાનસ્થિતિ બાણવી. ॥૨૦૫॥

માવાર્થ:—ગાથામાં સામાન્યપણે જ્યોતિષીઓનું આયુષ્ય કહ્યું છે, પરંતુ પાંચે જ્યોતિષીઓનું તથા દેવીઓનું લિન્ન લિન્ન કહ્યું નથી તે આ પ્રમાણે—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, એ પાંચ દેવો ને તેની દેવીઓ મળી ૧૦ પ્રકારના જ્યોતિષીઓ છે, તે દરેકનું જ્ઞાન આયુષ્ય આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનપદ્યોપમ ઉપદ્યો		જ્ઞાનપદ્યોપમ ઉપદ્યો	
ચંદ્રદેવનું	૦૧	ગ્રહદેવીનું	૦૧
ચંદ્રદેવીનું	૦૧	નક્ષત્રદેવનું	૦૧
સૂર્યદેવનું	૦૧	નક્ષત્રદેવીનું	૦૧
સૂર્યદેવીનું	૦૧	તારાદેવનું	૧/૮
ગ્રહદેવનું	૦૧	તારાદેવીનું	૧/૮
			૧/૮ સાધિક.

એ પ્રમાણે જ્યોતિષીના ૧૦ ભેદનું દરેકનું ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય આયુષ્ય જાણી શકાય તથા સૌધર્મ આદિ કલ્પમાં અને કલ્પાતીતમાં (વૈમાનિકશાસ્ત્રમાં) જે નીચેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તે ઉપરનું જઘન્ય આયુષ્ય એ સામાન્યથી કહી, પરંતુ કેટલું આયુષ્ય છે તે કહેવાશે ॥૨૦૫॥

અવતરણ—કેયે આ ગાથામાં વૈમાનિક દેવોનું જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

દો સાહિ સત્ત સાહિય, દસ ચડસ સત્તેવ અઢારા। પચ્કાહિયા ય પત્તો, સવકાહસુ સાગરૂવમાણા ॥

નાર્થ—જે, જેથી અધિક, ગાત, સાતથી અધિક, ૧૦-૧૪-૧૭-૧૮ અને અહિંથી આગળ એકેક સાગરોપમ અધિક એટલા સાગરોપમની સ્થિતિ શકાઈ દેવાની (સૌધર્મકલ્પાદિ દેવોની) કહી છે ॥૨૦૬॥

માર્થ—સૌધર્મ કલ્પની ૨ આગરોપમ ઇશાન કલ્પની ૨ સાગરોવથી કલ્પક અધિક, સનતકુમારની ૭ સાગરો, માહેન્દ્રની ૭ થી અધિક, ગ્રાહ્ય દેવલોકની ૧૦, લાતકની ૧૪, ગુકની ૧૭ અને સહસ્રારની ૧૮ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્યારબાદ ઉપરના દેવલોકની આનન આદિકની એકેક સાગરો અધિક સ્થિતિ હોવાથી આનતની ૧૯, પ્રાણતની ૨૦, આરણની ૨૧, અમૃતની ૨૨, પહેલા મંદેયકની ૨૩ બીજા ૨૪, ત્રીજાની ૨૫, ચોથાની ૨૬, પાંચમાની ૨૭, છઠ્ઠાની ૨૮, સાતમાની ૨૯ આઠમાની ૩૦, નવમાની ૩૧, પાંચ અનુસરની ૩૩ સાગરોપમ સ્થિતિ છે. અહિં અથવા એ કે આનતથી એકેક સાગરોપમ વૃદ્ધિ કોરેલી હોવાથી પાંચ અનુસરની ૩૨ આગરોપમ સ્થિતિ થવી જોઈએ, પરંતુ વ્યાખ્યાનતો વિશેષ પ્રતિપત્તિ: એ ન્યાયે અનુસરની ૩૩ આગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિકોનો ઉલ્લેખસ્થિતિકાળ જાણીશો.

કેયે વૈમાનિક દેવોનો જઘન્ય સ્થિતિકાળ પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે આ રીતે છે—સૌધર્મ દેવોની જઘન્યસ્થિતિ ૧ પલ્લેપમ

ધર્માનની ૧ પદ્યોપમથો કંઈક અધિક, સનત્કુમારની ૨ સાગરોંથી ૨ સાગરોંથી કંઈક અધિક, ગ્રાહની ૭ સાં, તાંતકની ૧૦, શુકની ૧૪, સહસ્રારની ૧૭, આનતની ૧૮ પ્રાર્થતની ૧૯, આરણની ૨૦, અન્યુનની ૨૧, પહેલા ઐવેયકની ૨૨ થાવત્ નવમા ઐવેયકની ૩૦ સાં, વિજ્યાદિ ૪ અનુત્તરમા ૩૧ સાગરોપમ જ્ઞાન્યસ્થિતિ છે. સર્વોર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા અનુ મરમાં જ્ઞાન્યસ્થિતિ નથી.

॥દેવોના જં ઉં આયુષ્યનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ॥

ભવનં	જં	ઉં	સહસ્રાર	૧૭ સાં	૧૮ સાં
અનંતર	૧૦ હજાર વર્ષ	સાધિક ૧ સાં	આનત	૧૮ સાં	૧૯ સાં
જ્યોતિષ	"	૧ પદ્ય	પ્રાર્થત	૧૯ સાં	૨૦ સાં
સૌધર્મ	"	૧ પદ્ય ૧ લાખવર્ષ.	આરણ	૨૦ સાં	૨૧ સાં
ધર્માન	૧ પદ્ય	૨ સાગરોં	અન્યુન	૨૧ સાં	૨૨ સાં
સનતં	સાધિક ૧ પદ્ય	સાધિક ૨ સાં	૧લા ઐવેં	૨૨ સાં	૨૩ સાં
માહેદ્ર	૨ સાં	૭ સાં	૨બ્ધ ઐવેં	૨૩ સાં	૨૪ સાં
ગ્રાહ	સાધિક ૨ સાં	સાધિક ૭ સાં	૩બ્ધ ઐવેં	૨૪ સાં	૨૫ સાં
તાંતક	૭ સાં	૧૦ સાં	૪થા ઐવેં	૨૫ સાં	૨૬ સાં
શુક	૧૦ સાં	૧૪ સાં	૫મા ઐવેં	૨૬ સાં	૨૭ સાં
	૧૪ સાં	૧૭ સાં	૬દ્ધા ઐવેં	૨૭ સાં	૨૮ સાં

૭મા પ્રવેશ	૨૮ માં	૨૬ માં	૪ અનુસરે	૩૧ માં	૩૩ સાં
૮મા પ્રવેશ	૨૬ માં	૩૦ માં	અર્થોર્થ	—	૪ ૩૩ સાં
૯મા પ્રવેશ	૩૦ માં	૩૧ માં			

અવતરણ—આ ગાથામાં એકેન્દ્રિયોનો ઉદ્દેશ ભવસ્થિતિકાળ કહેવાય છે—

વાવીસ સત્ત તિન્નિય, વાસસહસ્સાણિ દસય ઉક્કોસા । પુઠ્ઠવિદગાનિલપત્તેયતરુલુ તેઝ તિરાયં ચ ॥૨૦૭॥

માત્રાર્થ—પૃથ્વીકાયની ૨૨૦૦૦ વર્ષ, આકાશની ૭૦૦૦ વર્ષ, વાયુકાયની ૩૦૦૦ વર્ષ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦૦૦૦ વર્ષ ઉદ્દેશ ભવસ્થિતિ છે, અને અગ્નિકાયની ૬૦ દિવસિ ૩ આહોરાત્ર છે. એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયોની ભવસ્થિતિ જાણવી.

માત્રાર્થ—ગાથાર્થવત્ ગુગમ છે વિશેષ કે એ ભવસ્થિતિ યાદર એકેન્દ્રિયોની જાણવી, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનો ૨૧૧ મી ગાથામા અનર્થુન્નપ્રમાણ કહેવાશે. ॥૨૦૭॥

અવતરણ—આ ગાથામાં ત્રિકેન્દ્રિય તિર્યચ પંચેન્ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય કહે છે.

વાસસ અડળપ્પન્નં, છપ્પિય વાસાણિ દિવસ માસાય । વેદંદિયાહયાણં, નરતિરિયાણં તિપહ્લં ચ ॥૨૦૮॥

માત્રાર્થ—કીન્દ્રિયોનું ૧૨ વર્ષ, ત્રીન્દ્રિયોનું ૪૬ દિવસ, ચતુરિન્દ્રિયોનું ૬ માસ એ પ્રમાણે કીન્દ્રિયાદિકોનું ઉદ્દેશ આયુષ્ય છે, તથા ગર્ભર મનુષ્ય અને ગર્ભર તિર્યચોનું ઉદ્દેશ આયુષ્ય ૩ પદ્યોપમ છે ॥૨૦૮॥

૪ પેમાનિક દેવોમા ૬૨ પ્રતંગમા દરેકમા પાળુ બિત્ર મિત્ર આયુષ્ય છે તે ગ્રન્થાન્તરથી જાણવું.

માવાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે વિશેષ એ કે તિર્યંગતિના ભવન્નિશ્ચિતિ કાળ કહેવાના ચાહુ અધિકારમાં મનુષ્યનુ આયુષ્ય કહ્યું તે આયુષ્યની સમાનતા હોવાથી લાઘવપણા માટે છે. ॥૨૦૮॥

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથામા પંચેન્દ્રિયતિર્યચનું આયુષ્ય સામાન્યથી કહ્યું છે, જેથી હવે આ ગાથામાં તેના પ્રતિલેહોમાં સ્વિ શેષપણે કહેવાય છે—

જલ થલ સ્વહ સમ્મુચ્છિમપ્જનુવકોસ પુવ્વકોડીઓ. વરિસાણં તુલસીર્દ, વિસત્તરી ચેવ ય સહસ્સા ॥

નાથાર્થઃ—પર્યોસ સમ્મૂર્ચ્છિમ જલચર સ્થલચર ને ખેત્રર એ ત્રણનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ને ૭૨૦૦૦ વર્ષ છે. ॥૨૦૯॥

માવાર્થ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—સ્થલચરનું જે પૂર્વકોડ આયુષ્ય કહ્યું તે સ્થલચરના ૩ લેહમાં ચંતુષ્પદોનું બાણુકું, અને ઉર સર્પનું ૫૩૦૦૦ વર્ષ તથા ભુજસર્પનું તો ૪૨૦૦૦ વર્ષ કહેલુ છે. ॥૨૦૯॥

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથામાં સમ્મૂર્ચ્છિમ જલચરાદિકનું કહીને હવે આ ગાથામા ગર્ભજ પર્યોસ જલચરાદિ ત્રણનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

તેસિં તુ ગન્ધમાણં, ઉવકોસં હોદ્દ પુવ્વકોડીઓ. તિન્નિ ય પહ્લા મણિયા, પહ્લસ અસંસ્રમાગો ૩ ॥૨૧૦॥

નાથાર્થઃ—ચોજ ત્રણ ગર્ભજોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ત્રણ પદ્યોપમ, અને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે ॥૨૧૦॥

માવાર્થઃ—ગર્ભજપર્યોસ જલચરનું પૂર્વકોડ વર્ષ, ૭૦૫૦૦સ્થલચરનુ [અહિં પણ સ્થલચર શબ્દથી ચતુષ્પદ ગર્ભજનુ] ૩ પદ્યોપમ

આયુષ્ય, અને ગળપંખેચરનું પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આયુષ્ય છે. એમાં ગર્ભજ ચતુષ્પદ અને ગર્ભજ ખેચર એ બે અનંત્ય વર્ગના આયુષ્યાળા કહ્યા તે યુગલિક ચતુષ્પદો દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ શ્વેતના હસ્તિ વિગેરે બાણવા, અને પક્ષીઓ અન્તર્દ્વી-પાદિના જાણવા, તથા ગર્ભજ સ્થલચરના ત્રણ ભેદમા ચતુષ્પદોનુ આયુષ્ય કહ્યું, અને ઉરઃસર્પ તથા ભુજસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય [ગળપર્થીસનું] પૂર્વકોડ વર્ગ છે. કારણ કે પૂર્વકોડ વર્ણયુવાળા એ જલચર ઉરઃસર્પ ને ભુજસર્પ યુગલિક હોતા નથી, કારણ કે યુગલિકનુ આયુષ્ય પૂર્વકોડ વર્ણથી સમયાદિ અધિક હોય છે, ન્યૂન ન હોય. ॥૨૧૦॥

અગત્યના:—પંચોક્ત એકેન્દ્રિયાદિ ભવભેદોનો જઘન્ય ભવસ્થિતિ કાળ કહે છે—

પૂર્ણસિંચ જહનનં, ઉભયં સાહાર સન્ન સુહુમાણં । અંતોમુહુત્તમાડ, સન્નાપજ્જતયાણં ચ ॥૨૧૧॥

માર્ગાર્થ:—એ પૂર્વોક્ત ગાદરપૃથ્વ્યાદિનુ જઘન્ય આયુષ્ય, તથા સાધારણ વનસ્પતિ અને સર્વ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનુ યન્ને પ્રકા-
રનુ (જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ) આયુષ્ય તેમ સર્વે અપર્ણાસ ભયોનુ જઘનું આયુષ્ય અન્તર્મુહૂત્ત પ્રમાણુ છે. ॥૨૧૧॥

માર્ગાર્થ—ગાદરપર્ણાસ પૃથ્વી જળ અગ્નિ વાયુ ને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ પાંચ એકેન્દ્રિયનુ ત્રિકલેન્નુ તથા પર્ણાસ સમ્મૂળ ને પર્ણાસ ગર્ભજ જલચર સ્થલચર ખેચરોનુ એ પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમા કહેવાયેલા ભવભેદોનુ જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂત્ત છે, તથા નદિ કોંઢવાયેલા સાધારણ વનસ્પતિ ભયોનુ સર્વસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનુ અને સર્વે અર્પર્ણાસોનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્તર્મુહૂત્ત પ્રમાણુ છે. જેઓનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્તર્મુહૂત્ત [અંતપૃથ્વ્યાદિકનું] કહ્યું છે, તેઓનુ જઘન્ય આયુષ્ય પણ અન્તર્મુહૂત્ત કહ્યું છે તે જઘન્યપદી અન્તર્મુહૂત્ત ઉત્કૃષ્ટપદનુ અન્તર્મુહૂત્ત મોકુ બાણનું એ પ્રમાણુ એકેક ભવ આશ્રયી ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો. ॥૨૧૧॥

૧ પર્ણાસ દીન્દ્રિયાદિ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમા કહેવાય ગયા છે. તે પણ દૃષ્ટિમા ગણ્યા નથી

અવતરણ:—પૂર્વે એકેક જનાશ્રિત ભવસ્થિતિ કાળ કડીને હવે આ ગાથામાં અનેક જવ આશ્રયી સસુદાયપણે ભવસ્થિતિ કાળ કહેવાય છે—

પ્રકગ જીવા ઉ ટ્વિર્દ, એસા બહુજીવિયા ઉ સવહ્રં । મણુય અપજજતાણં, અસંખમાગો ઉ પહ્લસસ ॥૨૧૨॥

માથાર્થ—એ પૂર્વોક્ત આયુ.સ્થિતિ એક જ આશ્રયી જાણવી, અને ઘણા જવો આશ્રયી વિચારીએ તો તે પૃથ્વ્યાદિ જવો સર્વકાળ પામીએ, પરંતુ અપર્યાપ્ત મનુષ્યો તો ઘણા જવ આશ્રયી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીજ હોય. ॥૨૧૨॥

માથાર્થ:—પૂર્વે જે અન્તર્મુહૂર્ત્તોદિ ભવસ્થિતિ કહી તે એકેક જ આશ્રયી આ રીતે—અસંખ્ય સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય-માંના એક જવનો અન્તર્મુહૂર્ત્તોદિ ભવસ્થિતિ એક પૃથ્વી જવનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત્તોદિ, એક સૂંપર્યાપ્તનો અન્તર્મુહૂર્ત્તોદિ કાળ, એક આંપર્યાપ્ત પૃથ્વી જવનો ૨૨૦૦૦ વર્ષનો કાળ, એક પર્યાપ્ત ક્ષીન્દ્રિયનો ૧૨ વર્ષ કાળ, એક ગંપમનુષ્યનો ૩ પદ્યોપમ કાળ એ રીતે તે તે જવરાશિમાંના એકેક જવનો કાળ કહ્યો પરંતુ ચોદ જવલેદમાંના કોઈપણ એક જવલેદ રૂપ સમગ્ર જ રાશિ તો અનાદિકાળથી અનંતકાળ છે. જેથી ચોદે પ્રકારના જવરાશિઓ તો જગતમાં અનાદિકાળથી છે ને અનંતકાળ સુધી રહેવાના છે, એવો કોઈ કાળ નહિ આવે કે જે કાળે એ ચોદ જવલેદમાંનો કોઈ જવલેદ ચાર ગતિમાંની કોઈ ગતિ કે પાંચ જાતિમાંની કોઈ જાતિ વિદ્યમાન નહિ હોય, માટે તે તે જવરાશિના સર્વ જવોની અપેક્ષાએ સર્વ જવરાશિઓ પ્રવકાળ છે, પરંતુ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય એજ એક એવો જવરાશિ છે કે જે જગતમાં વિશેષ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી કાયમ રહીને ત્યારણાદ અવશ્ય શૂન્ય થાય, અને તે રાશિનો અભાવકાળ પણ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત્ત સુધી હોય છે, અને તેટલો કાળ મનુષ્યોમાં કેવળ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોજ વર્તતા હોય પરંતુ એકપણ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય ન હોય. સિદ્ધાન્તમાં મનુષ્યગતિમા

નગમગ્નનો વિરદનાળ ૧૨ ગુફ્ત્ત કહ્યો છે, તે કારણથી અપર્યાપ્ત મનુષ્યો જોટલા કાળ સુધી મનુષ્યશ્લેષમાં વર્તાતા ન હોય. તથા દેવ નારક આદિ ગતિમાં અને વિદ્યેન્દ્રિયોમાં કેટલાક વિશેષ ભેદરૂપ જીવરાશિઓનો વિરહકાળ જો કે કહ્યો છે તેા પણ આદિ મંળ ઉવગગિની અપેક્ષાએ તેનો અભાવ ગણ્યો નથી. ॥ ૨૧૨ ॥

॥ કાયસ્થિતિ કાલઃ ॥

અતરુણ—પાત્રમા કાળ અનુયોગના ત્રણ વિભાગમા પ્રથમ ભવસ્થિતિકાળ કહીને હવે જીવસમાયમાં કાયસ્થિતિકાળ આ નામથી પ્રાન્ભીને કહેવાય છે—

एवमेवकम्वं सुरनारायाओ तिरिया अणंतभवकालं। पंचिंदिय तिरियनरा, सत्तट्ट भवा भवगहणे ॥

નામર્થ.—ગત્યગ્નની અપેક્ષાએ (ભવની ગત્યત્રી ગણીએ તેા) દેવ અને નારકનો કાયસ્થિતિકાળ એકેક ભવપ્રમાણ છે, નિર્યયગગિનો કાયસ્થિતિકાળ અનંતભવપ્રમાણ છે, તથા પચેન્દ્રિય તિર્યચ ને મનુષ્યનો કાયસ્થિતિકાળ સાત આઠ ભવ પ્રમાણ છે. ॥

માર્તાર્થ.—આદિ કાય જોટલો નિકાય અથવા તત્ત્વભીય મસુહાય, જેમ પૃથ્વીકાય આદિ અથવા દેવનિકાય આદિ. તે એકજ નિકાયમા વારંવાર ઉપજવાનો કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય. ત્યાં દેવ મરણ પામીને પુનઃ તરતજ જીજ્ઞ ભવમા દેવ ન થાય અને નારક તરતજ જીજ્ઞ ભવમાં નારક ન થાય જેથી દેવના ને નારકના જે ભવ લગોલગ થતા નથી પરન્તુ એકજ ભવ પામીને દેવ તથા નારક જીજ્ઞ ભવે તિર્યચ વા મનુષ્ય મનુષ્ય થાય છે માટે દેવ નારકનો કાયસ્થિતિકાળ ૧ ભવ જેટલો છે. અથવા દેવ નારકનો ભવસ્થિતિકાળ છે પણ કાયસ્થિતિકાળ નથી એમ કહીએ તેા ચાલે, અથવા દેવ નારકનો જે ભવસ્થિતિકાળ તેજ તેનો કાયસ્થિતિકાળ છે એમ કહીએ તેાપણ ચાલે તથા તિર્યચમાં એકેન્દ્રિય જીવો અનન્ત અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળ

સુધીમાં નિરંતર એકેન્દ્રિયપણે અનંત ભવ કરે છે, માટે તિર્યચનો કાયસ્થિતિકાળ ભવની ગણુત્રીએ અનંત છે, તેમજ તે અનંત ભવનો સર્વસકલિતકાળ પણ અનંત છે. સામાન્ય પણ તિર્યચ ગતિનો કાયસ્થિતિકાળ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ એટલા પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણુ છે. તથા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ પચેન્દ્રિય મનુષ્યમાં નિરંતરપણે સાત આઠ કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય કે તિર્યચ મરીને પુનઃ પુનઃ મનુષ્ય કે તિર્યચ થાય તો સાત વા આઠ ભવ સુધી થાય છે ત્યારબાદ નવમા ભવે અવશ્ય અન્ય ગતિ (દેવગતિ) પામે છે, માટે તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને મનુષ્યનો કાયસ્થિતિકાળે ૭-૮ ભવ છે, અહિં સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા ને આઠમા ભવ થાય તો યુગલિકનો જ (અસંખ્યાતાયુવાળોજ) થાય એવો નિયમ છે, અને યુગલિકો મરીને દેવગતિમાં જતા હોવાથી નવમા ભવ દેવનો હોય છે, માટે સાત ને આઠ એમ બે ભવ કહ્યા છે. અહિં બે સતત કાળની વિવક્ષા કરીએ તો સંખ્યાતવર્ષાયુ એટલે પૂર્વકોડ વર્ષાયુવાળા સાત ભવ ને આઠમા ભવ ૩ પદ્યોપમનો હોવાથી ૩ પદ્યો ૭ પૂર્વકોડ વર્ષ એટલો પચેન્દ્રિયમનુષ્યનો કાયસ્થિતિકાળ છે, અને દેવ નારકનો ૩૩ સાગરોપમ છે, એ રીતે શેષ જીવલેહોમાં પણ ભવગ્રહણુ તથા સતતકાળ વિચારવો. ॥૨૧૩॥

અવતરણ—હુવે તિર્યચોમાં એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય છે—

अवनरण—हुवे तियबोभा। अडोन्द्रयना डायस्थोतडान ७७१५५७
एगिंदिय हरियंति य पोगलपरियट्टया असंखेज्जा। अट्टाइज्ज निओया, असंखलोया पुढविमाई ॥२१४॥

एसागादय हारयात य पागलपारयदवा जतसमापयदव
 माथार्थः—वनस्पति सुधीना पाये ओकेन्द्रियोभां ओकेन्द्रियपण्णानो कायस्थितिकाण असंण्यात पुद्गलपरावर्त्त नेटवो अनंत
 छे, निजोद-साधारणु वनस्पतिनो अढी पुद्गलपरावर्त्त प्रमाणु अनन्त काण छे, अने पृथ्वीकाय आदि पांचे प्रत्येक शरीरीओनो
 छे, निजोद भूहो कायस्थितिकाण असंण्यात लोकाकाशना आकाशप्रदेश नेटवो असंण्या छे. ॥२१४॥

માર્ગાર્થ:—ગાદ્યાદ્યેવત મુગમ છે વિશેષ કે—પૃથ્વીકાય પૃથ્વીકાયપણે નિરન્તર અસંખ્ય ભવ કરે છે, તે સર્વ ભવનો સંક-
તિનનાળ શ્વેત્રથી અમંખ્ય લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ તેટલા સમયપ્રમાણ, અને કાળથી અસંખ્ય કાળચક્ર પ્રમાણ છે. એ
પ્રમાણે અર્ચકાયથી પ્રત્યેક વતસ્પતિ સુધીના પાંચે એકેન્દ્રિયનો કાળ જાણવો. સામાન્યથી એકેન્દ્રિયપણે નિરન્તર ઉપજે તેા શ્વેત્રથી
અનન્ન લોકાકાશના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય મમયો સુધી અને કાળથી અનન્ત કાળચક્ર સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેવળ નિગોદ
(આધારના વતસ્પતિ) નિગોદમાં ઉપજે તેા નિરન્તર શ્વેત્રથી અડી પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ અને કાળથી અનન્ત કાળચક્ર સુધી
કેવળ, ને ત્યાંજાદ અવશ્ય અન્ય નિકાયમાંજ ઉપજે. ॥૨૧૪॥

અનરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરકાયની કાયસ્થિતિ કહીને હવે તે દરેકનો ઘાદરાદિ ભેદથો કાયસ્થિતિકાળ
કહેવાય છે—

કમમટિર્દૈ વાયરાણં, સુહુમા અસંસંખયા મંવે લોગો। અંગુલઅસંસંખ્યામગો, વાયરણિર્ગિદિયતરૂણં ॥૨૧૫॥

માર્ગાર્થ:—આદ્યપૃથ્વીકાય આદિકની પ્રત્યેકની કાયસ્થિતિ કમસ્થિતિ તુલ્ય (૭૦ કોંકોંસાં) છે, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેકની
અનન્ન જ્ય લોકપ્રમાણ છે, અને ઘાદર એકેન્દ્રિયની તથા વતસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ દરેકની અંગુલના અમંખ્યાતમા ભાગના
આકાશપ્રદેશ તુલ્ય મમયો જેટલી (અસંખ્ય કાળચક્ર જેટલી) છે. ॥૨૧૫॥

માર્ગાર્થ:—પર્યાસ અને અપર્યાસ ભેદની વિવશા વિના સામાન્યથો ઘાદર પૃથ્વીકાય આદિ ગાર નિકાયની દરેકની કાયસ્થિતિ
એકનીયકમની સ્થિતિ જેટલી છે એટલે મિથ્યાં મોહનીયની ૭૦ કોંકોંસાં માગરોં જેટલી છે. તથા પર્યાસ અપર્યાસ ભેદની
વિવશા વિના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ અમંખ્ય લે કરના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય મમયો જેટલી એટલે અસંખ્ય કાળચક્ર

નેટલી છે, તથા પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે ગાદરમાં સામાન્યપણે ગણવાથી ગાદર એકેન્દ્રીયની કાયસ્થિતિ અગુલના અસંખ્યાતભા નેટલી છે, તથા પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે ગાદરમાં સામાન્યપણે ગણવાથી ગાદર એકેન્દ્રીયની કાયસ્થિતિ અગુલના અસંખ્યાતભા આકાશપ્રદેશ તુલ્ય સમયો નેટલી તે પણ કાળથી અસખ્ય કાળચક્ર નેટલી છે, અર્થાત કોઇ જ ગાદર એકેન્દ્રીયમાજ વારંવાર બનતી પ્રવૃત્તિઓ અને યોગ્ય સમયો નેટલી તે પણ કાળથી અસખ્ય કાળચક્ર નેટલી છે, અર્થાત કોઇ જ ગાદર એકેન્દ્રીયમાજ વારંવાર

અવત્તરણ:—પૂર્વ ગાથામાં ગાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઢ વિના સામાન્યથી કહી, જેથી જન્મ મરણ કરે તો એટલા કાળ સુધા કર, તેમજ ગાદર પરાગ વગેરેનાં પ્રસારને કારણે આ ગાથામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તના વિશેષભેદથી કહે છે—

बायरपज्जत्ताणं, वियल सपज्जत्त इंदियाणं च । उक्कोसा कायठिई, वाससहस्सा उ संखेज्जा ॥२१६॥

નાથાર્થ:—આદરપર્યાપ્ત જીવોની વિકલેન્દ્રિયોની અને સપર્યાપ્તેન્દ્રિયોની (પચેન્દ્રિયોની) ઉલ્લેખ કાચસ્થિતિ સંખ્યાત હનનરવર્ષ
 નાથા સંખ્યાતવર્ષોદિ અનુક્રમે છે. ॥૨૧૬॥

માર્વાર્યઃ—એકેન્દ્રિયથી પચેન્દ્રિય સુધીમાં કેાઇપણ જીવલેહની પરાવૃત્તિ પૂર્વક જીવ જે વારંવાર યાદરપર્યાસપણેજ ઉત્પન્ન તથા સંખ્યાતવલાહ અનુક્રમ ૦. ૧. ૨. ૩. ૪.

થયા કરે તેા શતપૃથક્તવ સાગરોં સુધી ઉત્પન્ન થાય એ કાયસ્થિતિ યાદરપર્યાસપણાની સામાન્યથી છે. પરન્તુ જે વિશેષલેહે વિચારીએ તેા યાદરપર્યાસ પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાત હેબર વર્ષની છે, એ પૃથ્વીકાયરૂપ વિશેષલેહની અપેક્ષાએજ ગાથામાં યાદરપર્યાસની કાયસ્થિતિ કહી છે, તથા યાંપં અખકાયની, યાંપં વાયુની અને યાંપં પ્રત્યેક વનસ્પતિની કાયસ્થિતિ પણ સંખ્યાત હેબર વર્ષ છે, પરન્તુ યાદરપર્યાસ અગ્નિકાયની કાયસ્થિતિ તેા સંખ્યાત દિવસ માત્ર છે, અને યાંપં નિગોહની કાયસ્થિતિ તેા માત્ર અન્તર્મુંડ પ્રમાણેજ છે.

સ્થિત તા માત્ર અન્તર્મુ ૦ પ્રમાણુ ૭.
પર્યોષ દીન્દ્રિયની સંખ્યાત વર્ષ, અને પર્યોષ ત્રીન્દ્રિયની સંખ્યાત દિવસ, ને પર્યોષ ચતુરિન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાત માસનો

છે. ગાથામા કહેલો મઠરમા શબ્દ વિદ્યેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ કહેવામા ન જોડ્યો. તથા 'સપ્જત્ત=સપયોમ=સપરિપૂર્ણ' इन्द्रियाणं= इन्द्रियોની ઐટલે (પરિપૂર્ણ इन्द्रियवाणा) પંચેન્દ્રિયોની (પયોમ પંચેન્દ્રિયની) કાયસ્થિતિ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમથી કંઈક અધિક છે, તેથી મળ્યાન પ્દત્તર વર્ષનો કળ્દ તથા અર્થ પંચેન્દ્રિય માટે ન જોડતાં તદ્દન જૂદોજ અર્થ કહેવો. આ ગાથામાં પદોને અનુમતીને વિચારનાં કાયસ્થિતિ વિમવાદવાળી છે માટે મિદ્ધાન્તને અનુસારે જે મળવે તેજ કાયસ્થિતિ કહેવી ॥૨૧૬॥

અનુતરણ:—પૂર્વ ગાથામા આમાન્યપણે પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ કહીને હવે મળ્યાતાયુ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ નરોની મળ્યાતા-મળ્યાતાનુયાયા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ નરોમાં ઉગત્તવારૂપ કાયસ્થિતિ કહે છે—

તિસ્નિય પલ્લા મળિયા, કોડિપુહુત્તં ચ હોદ પુન્વાણં । પંચેદિયતિરિ નરાણમેવ ઉક્કોસ કાયઠિઈ ॥૨૧૭॥

માથાર્ય—ત્રણ પદયોપમ અને પૃથક્ત્વ પૂર્વકોડ વર્ષ એ પ્રમાણે (એટલી) ઉદ્દટ્ટ કાયસ્થિતિ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ મનુષ્યોની (મળ્યાતાવર્ષાનુકનો) છે. ॥૨૧૭॥

માથાર્ય—નળ્યાતાવર્ષના આયુષ્યવાળો (એટલે પૂર્વકોડ વર્ષ સુધીના આયુષ્યવાળો) ગર્ભજ તિર્યગ્ વા ગર્ભજ મનુષ્ય મળ્યાતાવર્ષોયુવાળાજ ભવ કરે તો ઉદ્દટ્ટથી માત ભવ કરે અને આઠમો ભવ કરે તો અવશ્ય અમળ્યવર્ષાંયુવાળો (યુગલિ-કોનોજ) ભવ કરે, ત્યાગ ગાદ નવમે ભવે દેવજ થાય તે કારણથી મળ્યાનાયુ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ની કાયસ્થિતિ (પંચેન્દ્રિયમાં)

૧ મસસમ પદનો મળ્યમ નિગલ પદના વિશેષપદ્યરૂપે ગણી “વિચલસપ્જત્તદિયાણં=સપયોમ (પયોમ) વિદ્યેન્દ્રિયોનો” એ અર્થ કરીએ, અને મળ્યા પદનો મળ્યમ વિદ્યેન્દ્રિય માટે વર્ષાદિ ક્રાઇપણ કાળના વિરોધવાળો વિચારીએ, અને એકેન્દ્રિયના પ્રમગમાં વાસદસસ પદ સાથે પણ જોડીએ તે નવે અર્થ મળત યદ્ય શક છે.

૩ પદ્યોપમ ને ૭ પૂર્વકોડ વર્ષ છે, તેવીજ રીતે મધુધ્ય પચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ પણ ૩ પદ્યો ૭ પૂર્વકોડ વર્ષ છે, એ રીતે સખ્યાતાયુ નર તિર્થંચની કાયસ્થિતિ કહી ૥૨૧૭૥

અવતરણ:—હવે પર્યોમ વિગેરેની કાયસ્થિતિ કહેવાય છે—

પજ્જત્તયસયાલિંદિય-સહસ્સમબ્બહિયમુયહિનામાણં । દુગુણં ચ તસત્તિ ભવે, સેસવિભાગો મુહુત્તંતો ॥૨૧૮॥

માર્થ:—પર્યોમની ને પચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ શતપૃથક્ત્વ તથા હજાર સાગરોપમ છે. તથા ત્રસકાયના ભવની તેથી દ્વિગુણુ (ગમણી) કાયસ્થિતિ છે એ સર્વ જીવલેહોમા શેષવિભાગ[—જઘન્ય કાયસ્થિતિ] અન્તર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણુ છે. ૥૨૧૮॥

માર્થ:—પર્યોમ જીવ વારવાર પર્યોમ થાય તો કઈક અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સુધી થાય, અને પચેન્દ્રિય જીવ વારવાર પચેન્દ્રિયપણે ઉપજે તો કઈક અધિક એક હજાર સાગરોપમ સુધી ઉત્પન્ન થાય. તથા ત્રસ જીવ વારવાર ત્રસના ભવમા ઉપજે તો તેથી દ્વિગુણુ [ગમણા] કાળ સુધી એટલે સાધિક એ હજાર સાગરોપમ સુધી (સખ્યાતવર્ષ અધિક ૨૦૦૦ સાં સુધી) ઉપજે. ૨૧૬મી ગાથામાં પચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ કહી છે તો અહિં પુનઃ કેમ કહી ? તેનો ઉત્તર એજ કે—ત્યાં પર્યોમવિશેષણ પૂર્વક (પર્યોમ પચેન્દ્રિયની) કાયસ્થિતિ કહી અને અહિં તો કેવળ પચેન્દ્રિયની [પર્યોમાપર્યોમ સહિત પચેન્દ્રિયની અથવા પર્યોમપર્યોમા ભેદની વિવક્ષા વિના સામાન્યથી પચેન્દ્રિયની] કાયસ્થિતિ કહી છે (અહિં ગાથાનો પદપૂર્વક અર્થ કરીએ તો પર્યોમની કાયસ્થિતિ ૧૦૦૦ સાગરોન્સાધિક પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ સિદ્ધાન્તને અનુસારે તો સાગરોન્શતપૃથક્ત્વ જ કાયસ્થિતિ છે. જેથી “સાધિક ૧૦૦૦ સાગરોન્” એ અર્થ પચેન્દ્રિય પદ સાથે વાસ્તવિક સળધર્મો છે), પુનઃ બીજા આચાર્યો આ ગાથાનો અર્થ “ પર્યોમ પચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ ૧૦૦૦ સાગરોન્સાધિક ” એ પ્રમાણુ કરે છે

પરંતુ એ અર્થે ગિદ્ધાન્તાનુભારી નથી. કારણ કે સિદ્ધાન્તમા તેા પર્યાપ્ત થયેની કાયસ્થિતિ સાધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોં કહી છે, (ને પદોંનીં કાયસ્થિતિ સાધિક ૧૦૦૦ સાગરોં કહી છે). એ રીતે આ ગાથાનો પદાર્થ વિસંવારી થાય છે. તથા પ્રગની ૨૦૦૦ ગાંથી અધિક કાયસ્થિતિ અને સર્વની જ્ઞાન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મું છે એ વાત તેા સિદ્ધાન્તને અનુસરતીજ છે. એ પ્રમાણે એકેક હવાશ્રિત કાયસ્થિતિ કહીને નાનાહવાશ્રિત કાયસ્થિતિ કહેવા યોગ્ય છે. પરંતુ નાનાહવાશ્રિત કાયસ્થિતિ ના અનાદિ અનન્નકાળ સર્વની તુલ્યજ હોવાથી તેની ભિન્ન પ્રકૃપણા નથી. ॥ इति एकैक जीवाश्रितोऽनेकजीवाश्रितश्च कायस्थितिकालः ॥

નપમામી ચ મગામી ભવસિનિકાઝકાયસ્થિતિકાલો ॥૨૧૮॥

અવનન્ન — પૂર્વ ભવસ્થિતિકાળ અને કાયસ્થિતિકાળ એકાનેક હવાશ્રિત કહીને હવે ત્રીજે ગુણવિમાગકાલ (૧૪ ગુણસ્થાનોનો કાળ) કહે છે—

મિચ્છા અવિરયસમ્મા, દેસવિરયા પમત્તુ હયરેય । નાણાજીવપહુચ્ચ ઉ, સર્વે કાલં સજોગી ય ॥૨૧૯॥

માર્થઃ.—મિચ્છાદષ્ટિ, અવિરત ચમ્યદષ્ટિ, દેશવિરત, પ્રમત્ત ને અપ્રમત્ત હવો અનેક હવની અપેક્ષાએ સર્વકાળ છે, તેમ અપેક્ષી કેવલી પણ સર્વકાળ છે. ॥૨૧૯॥

માર્થઃ.—મિચ્છાત્વાદિ ગુણો હવોમા હોય છે પરંતુ નિરાધાર હોતા નથી, તેથી તે ગુણોના આશ્રયવાળા મિચ્છાદષ્ટિ આદિ હવોના કાળ કોવાય છે—ત્યાં મિચ્છાદષ્ટિઓ અનેક હવોની અપેક્ષાએ સદાકાળ અને સંખ્યામા અનંત હોય છે, (સાધારણ યનન્યપિ અનંત હોવાથી). તથા અવિરત ચમ્યદષ્ટિઓ અને દેશવિરતિઓ સર્વદા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા હોય છે. પ્રમત્તચયતો હ્વરકોઃ પૃથક્ત્વ સર્વદા હોય છે, અને અપ્રમત્ત મુનિઓ પણ સર્વદા સંખ્યાત હોય છે. સયોગી કેવલીઓ

સર્વદા ક્રોડપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ જગતમાં નિરંતર વર્તતા હોય છે. એ રીતે છ ગુણુસ્થાનો જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વોક્ત સખ્યા એટલા હોય છેજ, માટે સર્વકાળ વિદ્યમાન છે અહિં સાસ્વાહન મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહ્યો નથી તે આગળની ગાથામા કહેવાશે એ બેને જૂદા પાડવાનુ કારણુ કે એ બેનો જઘન્યકાળ અદ્ય છે [સમય તથા અન્તર્મું છે]. ॥૨૧૯॥

અવત્તરણ:—આ ગાથામાં સાસ્વાહન અને મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહે છે—

પહ્લાસંલિયમાગો, સાસણમિસ્સા ય હંતિ ઉવકોસં । અવિરહિયા ય જહન્નેણ એક સમયં મુહુત્તંતો ॥૨૨૦॥

ગાથાર્થે—સાસ્વાહન અને મિશ્રગુણુસ્થાનવાળા જીવો અનુક્રમે જઘન્યથી એક સમય અને અન્તર્મુહૂર્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરંતર હોય છે. ॥૨૨૦॥

માવાર્થ:—સાસ્વાહન ગુણુસ્થાન જગતમાં સર્વદા વિદ્યમાન નથી, કોઈ કોઈ વખતે સાસ્વાહનનો સર્વથા અભાવ (વિરહકાળ) પણ હોય છે. તેમજ મિશ્રગુણુસ્થાન પણ અભાવ કાળવાળુ છે. ત્યાં સાસ્વાહન ગુણુનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ઠથી ૬ આવલિકા, અને મિશ્રનો જઘંકાળ ને ઉત્કૃષ્ઠકાળ પણ અન્તર્મુંબ્રમાણુનો એક જીવ આશ્રયી છે એટલે એ બે ગુણુસ્થાનનો વિરહકાળ પૂર્ણ થતા એક વા બે આદિ જીવને ન્યારે એ ગુણુસ્થાનો ૧ સમય તથા અન્તર્મુંબાત્ર રહીને પુનઃ એ બેનો વિરહ ઉત્પન્ન થાય તો તે અપેક્ષાએ બે ગુણુસ્થાનનો જઘન્ય સતતકાળ સાસ્વાહનનો ૧ સમય ને મિશ્રનો અન્તર્મું અનેક જીવનો અપેક્ષાએ પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી તો એ બેને ગુણુસ્થાનો ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરંતર વર્તતા હોય છે, જેથી એટલો કાળ પૂર્ણ થયા બાદ તો એ બેનો વિરહકાળ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૨૨૦॥

અવત્તરણ:—પૂર્વ ગાથામાં અનેક જીવઆશ્રયી પૂર્વોક્ત ૮ ગુણુસ્થાનો નિરંતરકાળ કહીને હવે એજ ગુણુસ્થાનોનો એકેક

જવાચિતકાળ રહે છે—

સાસાયણેગુજીત્રિય, પૃક્કગસમયાદ જાવ છાવલિયા। સમ્મામિચ્છદિટ્ટી, અવરુવ્વકોસં મુહુતંતો ॥૨૨॥

માર્થ—આસ્વાદન ગુણસ્થાનનો એક જીવઆશ્રયી કાળ એક સમયથી પ્રારંભીને છ આવલિકા સુધીનો છે, અને મિશ્રદષ્ટિ ગુણનો કાળ ન્યય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને કાળ અન્તર્મુખપ્રમાણ છે [એ બે ગુણનો એક જીવાશ્રિત જીવકાળ કહ્યો] ॥૨૨૧॥

માર્ગ—આસ્વાદન ગુણસ્થાનમા કોઈ જીવ એકજ સમય રહી મિથ્યાદષ્ટિ થાય, કોઈ જીવ બે સમય રહે, કોઈ ત્રણ સમય રહે યાવત્ કોઈ જીવ ઉત્કૃષ્ટથી દ આવલિકા સુધી રહીને મિથ્યાદષ્ટિ થાય, તે કારણથી આસ્વાદનો એક જીવાશ્રિતકાળ ન્યયથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ટથી દ આવલિકા છે. [આસ્વાદનથી અવશ્ય મિથ્યાદષ્ટિ જ થાય છે માટે સમયાદિ કાળ સ્થિર ગયા ગાદ અવશ્ય મિથ્યાત્વ પામે.] નથા મિથ્યદષ્ટિ ગુણસ્થાનમાં કોઈ એક જીવ લઘુ અન્તર્મુખ રહે કોઈ જીવ તેથી સમય અધિક રહે એમ યાવત ઉત્કૃષ્ટથી પણ ક્ષિયિત મોટા અન્તર્મુખ સુધી રહીને ત્યારણે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ થાય, અથવા કોઈ અવશ્યદષ્ટિ પણ થાય. ॥૨૨૧॥

અતઃપણ—આ ગાથામા મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનનો કાળ એક જીવાશ્રિત રહે છે—

મિચ્છત્તમણાઈયં, અપજ્જવસિયં સપજ્જવસિયં ચ। સાદયસપજ્જવસિયં, મુહુત્તપરિયદ્દમધૂણં ॥૨૨॥

માર્થ—ગિર્યાન્વ ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિતકાળ અનાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ સપર્યવસિત ને સાદિ સપર્યવસિત એમ પણ પ્રકારનો છે, ત્યાં ગાદિ સપર્યવસિત કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ષ ને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત છે ॥૨૨૨॥

માર્થ—ગિર્યાન્વનો કાળ રહેવાને પ્રથમ કાળની ચતુર્ભંગી દર્શોવાય છે તે આ પ્રમાણે—જે ભાવ ભૂતકાળમાં અનાદિકાળથી

પ્રવર્તે. ક્રિતો, વર્તમાનમાં પ્રવર્તે છે ને ભવિષ્યમાં તેનો અન્ત આવવાનોજ નથી તે અનાદિ અનન્ત કાળ, તથા જે ભાવ અનાદિ કાળથી પ્રવર્તે છે, પરન્તુ ભવિષ્યમા કોઈપણ કાળે તેનો અત આવશે તો તે ભાવનો તે કાળ અનાદિ સાન્ત કાળ કહેવાય તથા જે ભાવનો આરભ હોય પરન્તુ અન્ત ન હોય એવો ભાવ વા તેનો કાળ સાદિ અનન્ત કહેવાય, અને જેનો આરંભ ને અન્ત બંને હોય તેનો કાળ સાદિ માન્ત કહેવાય કાળના એ આર ભાગમાં (આર-પ્રકારમા) મિથ્યાત્વ સાદિ અનન્ત સિવાયના ૩ ભાગે છે તે આ પ્રમાણે—અભવ્યજીવને મિથ્યાત્વ અનાદિકાળથી છે ને ભવિષ્યમા કોઈપણ કાળે તેનો અંત થવાનો નથી માટે અભવ્ય જીવઆશ્રયી મિથ્યાત્વ અનાદિ અનન્ત છે. તથા હજી સુધી કદી પણ સમ્યક્ત્વ નહિ પામેલા લવ્યજીવને મિથ્યાત્વ અનાદિકાળથી છે, પરન્તુ ભવિષ્યમા લવ્યજીવના મિથ્યાત્વનો અન્ત અવશ્ય થશેજ તે કારણથી અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ લવ્યજીવ આશ્રયી મિથ્યાત્વનો કાળ અનાદિ સાન્ત છે તથા એજ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ લવ્યજીવ સમ્યક્ત્વ પામીને સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ પુન મિથ્યાત્વ પામે ત્યારે મિથ્યાત્વની સાદિ અને પુનઃ પણ એ મિથ્યાત્વનો ભવિષ્યમાં જઘન્યથી અન્તર્મુદૂર્ત્ત યાદ અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન 'અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત' જેટલો અનન્ત સ સાર ભમ્યા યાદ પણ તેના મિથ્યાત્વનો અન્ત અવશ્ય થશે તે કારણથી સાદિ મિથ્યાદષ્ટિ લવ્ય જીવઅશ્રયી મિથ્યાત્વનો કાળ સાદિ સાન્ત છે. અને તે સાદિ સાન્તકાળ જઘન્યથી અન્તર્મુદૂર્ત્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે અભવ્યઆશ્રયી એક ને લવ્યઆશ્રયી બે મળી મિથ્યાત્વનો કાળ ૩ ભાગે છે. આદિ સાદિ અનન્તરૂપ ૪થો ભગ સર્વથા નથી. કારણ જે લવ્ય એકવાર સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે અનન્ત સંસાર ભમીને પણ મોક્ષે અવશ્ય જવાનોજ છે એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિ ૭ ને સચોળી ૧ મળી ૮ ગુણુસ્થાનમા અનેક જીવાશ્રિત ને

૧ અતિ અત્પ સકલેશે મિથ્યાત્વ પામ્યો હોય તો અન્તર્મુદૂર્ત્ત યાદ પુન. સમ્યક્ત્વ પામે, અને તીવ મકલેશે મિથ્યાત્વ પામી પર પરાએ તીર્થકરાદિકની ઉત્કૃષ્ટ આશાતના કરીને જીવ અનંત સસાર ભ્રમણ કર્યો યાદ પુન શુભ અધ્યવસાયથી અનરય સમ્યક્ત્વ પામે

મિત્રતાત્વાદિ ત્રણેનો એક ભવાશ્રિત તથા અનેક ભવાશ્રિત કાળ કહ્યો ॥૨૨૨॥

અનુત્તરણઃ—આ ગાથામા અવિનિવૃત્તિ સમ્યક્ષદિ દેશવિરત ને સયોગી એ ત્રણ ગુણસ્થાનનો [૪-૫-૧૩ એ ત્રણેનો] એક ભવાશ્રિતકાળ કહે છે—

તેત્તીસ ઉચહી નામા, સાહીયા હંતિ અજયસમ્માણં । દેસજડસજોગીણ ચ, પુવ્વાણં કોહિદેસૂણા ॥૨૨૩॥

માર્ગાર્થઃ—અવિનિવૃત્તસમ્યક્ષદિનો (એક ભવાશ્રિત) ઉત્કૃષ્ટકાળ સાધિક ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ છે, અને દેશવિરતનો તથા સયોગીન્દ્રવત્તીનો દેશોત્તર પૂર્વકોડ વર્ષ છે. ॥૨૨૩॥

માર્ગાર્થ—કોહિદિ સુનિ સંયમ અવસ્થામા કાળ કરી અનુત્તરવિમાને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો દેવ થાય તો ત્યાં સમ્યક્ષદિન હોય છે, ને ત્યારબાદ ત્યાથી ગયવી સમ્યક્ત્વ સહિતજ મનુષ્ય થઈ જ્યા સુધી ચાલિત ન પામે ત્યા સુધી અપતિત સમ્યક્ષદિપાત્રામા કેવળ સમ્યક્ત્વજ હોય છે, તેથી અનુત્તર દેવના પ્રથમ સમયથી પ્રારંભીને મનુષ્યમા ચાલિત ન પામે ત્યાં મૂંઝીનો સમ્યક્ત્વ ગુણનો કાળ સાધિક ૩૩ સાગર હોય છે અનુત્તરથી પૂર્વના ભવમાં સયમી સુનિને જો કે સમ્યક્ત્વ તો છે, તેમજ પછીના મનુષ્યભવમા સયમ પામે તોપણ સમ્યક્ત્વ તો હોયજ પરંતુ તે સમ્યક્ત્વ ચોથા ગુણસ્થાનના કાળમાં ન ગણાય, કારણ કે તે વળતે ગુણસ્થાન ૬-૭મું છે, ને અહિં તો ૪થા ગુણનો કાળ કહેવાનો છે માટે સંયમ રહિત કેવળ સમ્યક્ત્વનો કાળ ગણવો યોગ્ય છે અહિં ૩૩ સાગરો ૦ ઉપરાન્ત સાધિક કાળ કહ્યો તે યોગ્ય મનુષ્યભવમા સયમપ્રાપ્તિ સુધીનો સમ્યક્ત્વકાળ અધિક છે તેથી

તથા દેશવિરત ને ગયોગીન્દ્રવત્તીપણ જન્મ બાદ આધિક ૮ વર્ષની વયે થાય છે. તથા એ જો ગુણસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડ

વર્ષના આયુધ્યવાળાને હોય છે, માટે પૂર્વકોડ વર્ષમાં સાધિક ૮ વર્ષ ન્યૂન કરે તેટલો (દેશેના પૂર્વકોડ વર્ષ) કાળ દેશવિરતિ તથા સયોગિકેવલીનો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન—અનુત્તરથી આવી મનુષ્ય થઈ સંયમપ્રાપ્તિ વિનાજ જે સમ્યક્ત્વભાવ ચાલુ છે તેના તેજ સમ્યક્ત્વભાવે અન્યુતદેવ-લોકમાં ૨૨ સાગરના આયુષ્યે ઉત્પન્ન થાય તેા સમ્યક્ત્વ ગુણુનો કાળ સાધિક પચાવન સાગરોપમ કેમ ન હોય ?

ઉત્તર—એવા કેમવાળું નિરન્તર સમ્યગ્દષ્ટિપણું નહિ હોય અથવા એમાં બોનું કંઈ કારણ હશે તે તેા બહુશ્રુતો બાલે તથા આ બાળતમાં સિદ્ધાન્તમાં પણ ચોથા ગુણુસ્થાનનો કાળ એટલોજ ^૧કહ્યો છે. [ઇતિવૃત્તિ ભાવાર્થ:]

અવતરણ:—એજ ૪-૫-૧૩મા ગુણુસ્થાનનો જઘન્યકાળ કહે છે—

एएसिं च जहन्नं, खवगाण अजोगि खीणमोहाणं । नाणाजीवे एगं, परापरठिइ मुहुत्तंतो ॥૨૨૪॥

નાચાર્ય:—એ ૪-૫-૧૩મા ગુણુસ્થાનોનો તથા ક્ષપકેનો (૮-૯-૧૦મા ગુણુનો) ક્ષીણમોહનો ને અયોગીનો પરને અપર કાળ (ઉત્કૃષ્ટ ને જઘનકાળ) અનેક જીવઆશ્રયી તથા એક જીવઆશ્રયી પણ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણુ છે. ॥૨૨૪॥

૧ શ્રી પદ્યસંગ્રહ મૂળવૃત્તિમા આજ પ્રસંગવાળી ગાથાના અર્થમા કહ્યું છે કે—“જે વેદાય તે વેદક, અર્થાત્ પ્રથમ સ્થિતિગત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને દ્વિતીયસ્થિતિગત મિથ્યાત્વના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ તે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને તેજ વેદક વા ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અવિરતિ ગુણુસ્થાન યુક્ત ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોં સુધી હોય છે તે સર્વોર્થ વિમાનાદિકમા, અને મનુષ્યભવના કેટલા વર્ષ અધિક, અને જવન્યથી તેા અન્તર્મું માત્ર હોય છે, કારણ કે અત્રિત ભાવ સહિત ક્ષયોપં સમ્યક્ત્વ અન્તર્મું કાળ રહીતે ત્યારમાદ મિશ્ર અથવા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.” એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ક્ષયોપં સમ્યક્ત્વ મનુભવમાં કેટલાક વર્ષો સુધી રહીતે દેશવિગતિ વા સર્વવિરતિ પામીતે અન્યુત દેવલોકે જાય જેથી ૫૫ સાગરોંકાળ ચોથા ગુણુનો બની શકતો નથી.

માત્રાર્ય—પૂર્વે ગાથામાં અવિરતિ અમ્યગ્દષ્ટિ દેશવિરતિ ને મયોગીકેવલી એ ગણ ગુણસ્થાનનો ઉલ્લેખ કરાગ કરીને હવે આ
 ગાથાના એ ત્રણેનો જ ન્યયકાળ કહે છે, તે અન્તર્મુદ્ધત્ત પ્રમાણ છે. તે આ પ્રમાણે:—અત્રાદિ મિથ્યાદષ્ટિ કોષક્ર લગ અવિરતિ
 ન્યયન્યભાવ પામીને અન્તર્મુદ્ધત્ત ગાદ તરત મિથ્યાત્વ પામે અથવા દેશવિરતિ આદિ પામે તોપણ ગુણસ્થાનનો ભેદ થવાથી
 અન્તર્મુદ્ધત્તકાળ ગણાય. તેમજ કોષક્ર અવિરતિ અમ્યગ્દષ્ટિ લગ અન્તર્મુદ્ધત્ત માત્ર દેશવિરતિપણ પામીને ત્યારબાદ અવિરતિપણ
 પામે અથવા સર્વનિરતિ પામે તો ગુણસ્થાનભેદ થવાથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનનો જ ન્યયકાળ અન્તર્મુદ્ધત્ત ગણાય. તથા અન્તર્મુદ્ધત્ત કેવલીઓ
 અન્તર્મુદ્ધત્ત માત્ર કેવલી થઈ તરત અયોગીપણ પામી મિદ્ધ થાય છે તેથી અયોગીકેવલી ગુણસ્થાનનો જ ન્યયકાળ અન્તર્મુદ્ધત્ત છે એ રીતે
 મિથ્યાદષ્ટિ આદિ પાત્ર ને મયોગી મળી છ ગુણસ્થાનોનો એક લગ્નાશ્રિત પણ જ ન્યય ઉલ્લેખ કરાગ કરી. પ્રમત્તાપ્રમત્તનો કાળ હજી
 આગળ રહેવાશે પરન્તુ તે પહેલા કાપકોનો એટલે કાપકશ્રેણિગત આક્રમા નવમા તથા દશમા ગુણસ્થાનનો કાળ, અનેક લગ-
 આશ્રયો તેમજ એક લગ્નાશ્રયથી વિચારીએ તોપણ અન્તર્મુદ્ધત્ત પ્રમાણ છે. તેમજ અયોગીનો કાળ પાળ અન્તર્મુદ્ધત્ત છે. અને તે
 પહેલેવાક્રમા ઉચ્ચારકાળ જેટલો (અ હ ઉ ઋ લૃ અથવા ડ ગ ણ ન મ એ પાત્ર હસ્ત અક્ષરોને અતિ શીઘ્ર નહિ તેમ
 અતિ વિરાગે નહિ એવી રીતે ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ લાગે તેટલો) છે અહિ કાપકના ગુણસ્થાનોનો કાળ અન્તર્મુદ્ધત્ત કરી તે
 દેકરેના બિન્ન બિન્ન પાળ અન્તર્મુદ્ધત્ત અને કાપકશ્રેણિનો સમુદિત કાળ પણ ઉલ્લેખથી અન્તર્મુદ્ધત્ત એક લગ્નાશ્રયો છે. તેમજ અનેક
 નુવોની અપેક્ષાઓ પણ અત્રી હીપમા સર્વની કાપકશ્રેણિઓનો નિરન્તરકાળ અન્તર્મુદ્ધત્તથી ઉપરાન્ત ન પ્રવર્તે. અન્તર્મુદ્ધત્ત ઉપરાન્ત
 મનુષ્યકેમમાં કાપકશ્રેણિનું અન્તર અવશ્ય પડે. એ રીતે કાપકોના ગુણસ્થાનનો [ગુણવિભાગ કરાગ] બાણવો. ક્ષીણમોહ ગુણ-
 સ્થાનનો પાળ એક લગ આશ્રયો અને અનેક લગ આશ્રયો જ ન્યય કે ઉલ્લેખ અન્તર્મુદ્ધત્ત કરાગ છે ૥૨૨૪ ॥

અપત્તરણ:—રવે પ્રગત ને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો એક લગ્નાશ્રિત કરાગ ને ઉપશમક તથા ઉપશાન્તનો એક લગ્નાશ્રિત ને

અનેક જીવાશ્રિત કાળ કહેવો બાકી છે તે કહે છે—

एगं पमत्त इयरे, उमए उवसामगा य उवसंता। एगं समयं जहन्नं, भिन्नमुहुत्तं च उवकोसं ॥२२५॥

ગાથાર્થ:—પ્રમત્ત ને અપ્રમત્ત એ જે ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિત જઘન્ય કાળ એક સમય છે, તથા ઉપશમકનો (૮-૯-૧૦ મા ગુણસ્થાનનો) અને ઉપશાન્તનો (૧૧માનો) ઉભય રીતે [એક જીવાશ્રિત ને અનેક જીવાશ્રિત] કાળ જઘન્યથી ૧ સમય છે, અને એ સર્વનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અન્તર્મુહૂત્ત પ્રમાણ છે. ॥૨૨૫॥

માવાર્થ:—હજી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો તથા સાનમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો જઘન્ય કાળ ૧ સમય છે, કારણકે પ્રમત્ત વા અપ્રમત્ત ભાવમાં એકજ સમય રહીને જો મરણ પામે તો ૧ સમય જઘન્યકાળ પ્રાપ્ત થાય છે, જો મરણ ન પામે તો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એ જોનો કાળ અન્તર્મુહૂત્ત હોય છે, અને અન્તર્મુહૂત્ત બાદ તો મરણ પામવાથી અથવા પ્રમત્તકાળ પૂર્ણ થતાં અપ્રમત્તે જવાથી અથવા દેશવિરતિ આદિ હીન ગુણ પામવાથી પ્રમત્તપણાનો અભાવ થાય છે, અને એજ રીતે અપ્રમત્ત ભાવમાં પણ ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂત્ત રહી મરણ પામવાથી અથવા પ્રમત્તપણું પામવાથી અપ્રમત્તપણાનો અભાવ થાય છે તથા અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિકરણ અને સૂક્ષ્મસપરાય એ ત્રણ ગુણસ્થાનો ઉપશમજેણિવતની અપેક્ષાએ ઉપશમક કહેવાય, કારણકે અપૂર્વકરણમાં સર્વ મોહનીયને ઉપશાન્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવાય છે, ને અનિવૃત્તિમાં સર્વ મોહનીય પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, દ્રક્ત એક સજ્જ્વલનલોભજ ઉપશમવો બાકી રહે છે તે દશમા સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાને ઉપશાન્ત થાય છે. એ રીતે મોહનીયકર્મની સર્વ ૨૮ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ જવાથી એ ઉપશાન્ત અવસ્થા જે અન્તર્મુહૂત્ત કાળ સુધી અવસ્થિત-કાયમ રહે છે તે ૧૧મું ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન છે એ પ્રમાણે એ ચારે ગુણસ્થાનોમાં પ્રત્યેકમાં એક જીવ જઘન્યથી ૧ સમય

રહી મગ્ન! પામે તો અનુત્તર દેવપગ્ગામા અવિરતિગુણં પામે છે તેથી મરણના કારણથી એક સમયકાળ છે, અને એ મગ્ન ન પામે તો ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મું સુધી અપૂર્વંમા રહી અનિવૃત્તિમા જાય, ત્યા પછી અન્તર્મું રહી અનિવૃત્તિમાથી મૂં ન પળાયમા ન્દય, ત્યા પછી અન્તર્મું રહી ઉપશાન્તમોહ ૧૧મા ગુણંમા જાય, અને ત્યા પછી અન્તર્મું રહી પુન. પતિત થઈ ૧૦મે આવી અન્તર્મું રહી ૬મે આવી, ત્યા પછી અન્તર્મું રહી આદ્યે આવી, ત્યા પછી અન્તર્મું રહી સાતમે આવી ત્યા પછી અન્તર્મું રહી છઠ્ઠે આવી છઠ્ઠા સાતમામા એકડો વાર ગત્યાગતિ કરે છે. એ પ્રમાણે એ ચાર ગુણસ્થાનોનો ઉં અન્તર્મુંકાળ નહતા ને ઉતરતા હોય છે, એ ચઢવા ઉતરવામા તો એ ચારેનો પ્રત્યેકનો અન્તર્મુંકાળજ હોય છે, પરંતુ ન્યન કાળ પંદાય નહિ ચઢતા વા ઉતરતા એ ચારેનો ૧ સમય વા એ સમય ઇત્યાદિ કાળ હોય તો મરણ પામવાથીજ હોય છે. એ એક હવાશ્રિત કાળ કયાં અને અનેક હવાશ્રિત વિચારીએ તોપણ ઉપશમશ્રેણિનો સમગ્ર કાળ એક હવાશ્રયી તેમજ બીજી દોષમા અનેક હોયોએ કરેલી અનેક ઉપશમશ્રેણિઓનો સમુદ્ધિત-સમગ્ર નિરન્તરકાળ પણ અન્તર્મુંથી અધિક નથી, માટે અનેક હવાશ્રિત કાળ પછી અન્તર્મું છે. તથા અનેક હોયો મમકાળે ઉપશ્રેણિ પ્રારંભીને ૧ જ સમય યાદ સર્વ સમકાળે મન! પામે તો અનેક હવાશ્રયી પણ એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનમા જઘન્ય સમય કાળ છે ॥૨૨પા॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ૧૪ ગુણસ્થાનોનો એક હવાશ્રિત તથા અનેક હવાશ્રિત જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહીને હવે નરકાદિ અનિર્ણયા અંભવનાં ગુણસ્થાનોનો કાળ એ કંઈ વિશેષનાવાળો છે તે કહેવાય છે—

મિચ્છા મવટ્ટિરૂપા, સમ્મં દેસૂણમેવ ઉવકોસં । અંતોમુહુત્તમવરા, નરણસુ સમા ચ દેવેસુ ॥૨૨૬॥

માથાર્થ:—નરકગતિમા ગિજ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેની લવસ્થિતિ એટલી છે, અને સમ્યક્ત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ લવસ્થિતિથી

કંઈક ન્યૂન છે. અને દેવગતિમાં મિથ્યાત્વનો તથા સમ્યક્ત્વની પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ભવસ્થિતિ સમાન-તુલ્ય છે ॥૨૨૬॥

માવાર્થ —સર્વ નરકપૃથ્વીઓમાં એક જીવને મિથ્યાત્વ હોય તો સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત હોઈ શકે છે, કારણ કે મનુષ્યગતિ-માંથી વા તિર્યચગતિમાંથી મિથ્યાત્વ સહિત નરકપૃથ્વીઓમાં નારકપણે ઉપજે, અને ભવાન્ત સુધી સમ્યક્ત્વ ન પામે તો તેવા જીવો આશ્રયી જ્ઞાનથી ૧૦૬૮૨ વર્ષથી ૨૨ સાગરોપમ, ને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ સાગરોપમથી પ્રારભીને ૩૩ સાગરોપમ સુધીની મિથ્યાત્વસ્થિતિ (સાત પૃથ્વીઓની અપેક્ષાએ) હોય છે. તથા સમ્યક્ત્વ (ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ) દેશોન ભવસ્થિતિ સુધી હોય છે, કારણકે-સાતે પૃથ્વીઓમાં ઉપજતી વળતે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ સહિત હોય છે. અપર્યાપ્ત-સ્થામાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ હોય નહિ, તેથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પામે તે સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત રહે તે અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત-સ્થા સંગઘિ અન્તર્મુહૂર્ત નહિ, તેથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પામે તે સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત રહે તે અપેક્ષાએ છે-સાતમી પૃથ્વીના નારકને અપર્યાપ્ત-સ્થામાં મિથ્યાત્વ જ હોય જોડલુ નહિ પરંતુ ભવાન્તે મરણ વળતે પણ અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહેતાં મિથ્યાત્વસહિત જ મરણ પામે છે, કારણકે સાતમી પૃથ્વીના નારક મનુષ્યમાં ન જતાં તિર્યચગતિમાં જ ઉપજે છે, અને તિર્યચગતિમાં નરકભવથી આવેલુ સમ્યક્ત્વ હોય નહિ તેથી ૩૩ સાગરોપમમાંથી જો અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન જોડલો સમ્યક્ત્વકાળ સાતમી પૃથ્વીના નારકની અપેક્ષાએ છે. તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીઓમાં સંપૂર્ણ ભવસ્થિતિ તુલ્ય સમ્યક્ત્વકાળ જાણવો. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ મનુષ્ય પહેલી ત્રણ પૃથ્વી સુધી જાય છે, તે ઉપરાન્ત ૪-૫-૬-૭ નરકપૃથ્વીમાં મિથ્યાદષ્ટિ જાય. તથા મરણ પામતી વળતે પહેલી ૬ પૃથ્વીના નારકસમ્યક્ત્વ સહિત પણ મરણ પામે, ને સાતમી પૃથ્વીના નરક મિથ્યાદષ્ટિ થઈને જ મરણ પામે-જો પ્રાયઃ કર્મઞ્ચનો અભિપ્રાય છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તમાં તો કહ્યું છે કે પહેલી ૬ નરકપૃથ્વીઓમાં જીવ ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ સહિત આવી શકે છે, સાતમી પૃથ્વી માટે તો સિદ્ધાન્ત ને કર્મઞ્ચ

અન્યથાનમા ભાગનું અને ઉલ્કૃષ્ટ ૭ હાથનું છે, તેથી ઉપરના સનહિમાર અને માહિન્દ્ર એ બે દેવોનું જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ઉલ્કૃષ્ટ ત્રણ હાથ અને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ઉલ્કૃષ્ટથી ૬ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના પ્રક્ષ અને લાન્તક દેવોમાં જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું શરીર ૬ હાથનું અને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના શુક અને સહિષ્કાર દેવોમા જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથ ને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૪ હાથ જેટલું શરીર છે, તેથી ઉપરના આનતથી અચ્યુત સુધીના ૪ કલ્પના દેવામા જઘન્ય આયુષ્યવાળા આનત દેવોનું શરીર ૪ હાથનું છે, અને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અચ્યુત કલ્પના દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, તેથી ઉપરના નવ ઐવેયકમા પહેલા ઐવેયકના જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, અને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા નવમા ઐવેયક દેવોનું શરીર બે હાથનું છે. તેથી ઉપરના ૫ અનુત્તરમા જઘન્ય આયુષ્યવાળા વિઝયાહિ દેવોનું શરીર બે હાથનું છે અને ઉલ્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા મર્ત્ય દેવોનું સર્વજ્ઞ શરીર ૧ હાથ છે. આ સર્વ શરીર પ્રમાણે ભવધારણીય શરીરનું (મૃગ વૈક્રિયનું) ન્તાવું, અને ૧૨ મા કલ્પ સુધીમાં ચારે નિશ્ચયતા દેવોનું ઉલ્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિયશરીર ૧ હાથ યોજન છે, અને જોન ઉત્તરવૈક્રિયનું જઘન્યપ્રમાણ ત્રાર ભ વખતે અંગુલનો સખ્યાતમો ભાગ હોય છે. ઐવેયક અને અનુત્તર દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય કલ્પાની સુઘિ હોય પરન્તુ સ્વભાવથી જ તેઓ ઉત્તરવૈક્રિય રચતા નથી. પુનઃ આ શરીરપ્રમાણ એકેક સઃગદોપમની આયુષ્કલિને અનુચારે 'ભિન્ન કલ્પ' છે તે અન્ય અન્યોથી ભાણવા યોગ્ય છે ॥ ૬૩ ॥

॥ અથ ૧૪ ગુણસ્થાનજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણમ્ ॥

અગતરણઃ—એ પ્રમાણે ૧૪ જીવલેકરૂપ ૧૪ જીવસમાસણાં એવપ્રમાણ કહીને હવે ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમા ક્ષેત્ર-

પ્રમાણ દાર કહે છે—

૧ જે માગરોપમથી ૨૩ માગરોપમ સુધીના આયુષ્યમાં ૩૧ શરીરપ્રમાણ બૃહ બૃહા કલા છે.

૧૨૨૬॥

કંઈક ન્યૂન છે. અને દેવગતિમાં મિથ્યાત્વનો તથા અમ્યકત્વની પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ભવસ્થિતિ મમાન-તુલ્ય છે ॥૨૨૬॥

માત્રાર્થ—સર્વ નરકપૃથ્વીઓમા એક જીવને મિથ્યાત્વ હોય તો સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત હોઈ શકે છે, કારણ કે મનુષ્યગતિ-માંથી વા તિર્યગગતિમાંથી મિથ્યાત્વ સહિત નરકપૃથ્વીઓમાં નારકપણે ઉપજે, અને ભવાન્ત સુધી સમ્યકત્વ ન પામે તો તેવા જીવો આશ્રયી જ્ઞાન્યથી ૧૦૬૦૨ વર્ષથી ૨૨ સાગરોપમ, ને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ સાગરોપમથી પ્રારભીને ૩૩ સાગરોપમ સુધીની મિથ્યાત્વસ્થિતિ (સાત પૃથ્વીઓની અપેક્ષાએ) હોય છે. તથા સમ્યકત્વ (ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ) દેશોન ભવસ્થિતિ સુધી હોય છે, કારણકે—સાતે પૃથ્વીઓમા ઉપજતી વખતે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ સહિત હોય છે અપર્યાપ્ત-સ્થામાં સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ હોય નહિ, તેથી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં ક્ષયોપશમસમ્યકત્વ પામે તે સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત રહે તે અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત-સ્થા સગધિ અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિપ્રમાણ સમ્યકત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ નારકને જાણવી, અહિં વિશેષ એ છે કે—સાતમી પૃથ્વીના નારકને અપર્યાપ્ત-સ્થામાં મિથ્યાત્વ જ હોય જોડા નહિ પરન્તુ ભવાન્તે મરણ વખતે પણ અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહેતાં મિથ્યાત્વસહિત જ મરણ પામે છે, કારણકે સાતમી પૃથ્વીનો નારક મનુષ્યમા ન જતાં તિર્યગગતિમાં જ ઉપજે છે, અને તિર્યગગતિમાં નરકભવથી આવેલુ સમ્યકત્વ હોય નહિ તેથી ૩૩ સાગરોપમમાંથી જે અન્તર્મુહૂર્ત ન્યૂન એટલેા સમ્યકત્વકાળ સાતમી પૃથ્વીના નારકની અપેક્ષાએ છે. તથા ક્ષાયિકસમ્યકત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમની ત્રણ પૃથ્વીઓમાં સંપૂર્ણ ભવસ્થિતિ તુલ્ય સમ્યકત્વકાળ જાણવો. કારણકે ક્ષાયિકસમ્યકત્વ મનુષ્ય પહેલી ત્રણ પૃથ્વી સુધી જાય છે, તે ઉપરાન્ત ૪-૫-૬-૭ નરકપૃથ્વીમાં મિથ્યાદષ્ટિ જાય. તથા મરણ પામતી વખતે પહેલી ૬ પૃથ્વીના નારકસમ્યકત્વ સહિત પણ મરણ પામે, ને સાતમી પૃથ્વીનો નરક મિથ્યાદષ્ટિ થઈને જ મરણ પામે—એ પ્રાયઃ કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય છે. પરન્તુ સિદ્ધાન્તમા તો કહ્યું છે કે પહેલી ૬ નરકપૃથ્વીઓમા જીવ ક્ષયોપશમસમ્યકત્વ સહિત આવી શકે છે, સાતમી પૃથ્વી માટે તો સિદ્ધાન્ત ને કર્મગ્રંથ

અગત્યના ભાગનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથનું છે, તેથી ઉપરના મનક્રમાર અને માહેન્દ્ર એ બે દેવોનું જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ઉત્કૃષ્ટ ગાન હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ઉત્કૃષ્ટથી ૬ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના બ્રહ્મ અને લાન્તક દેવોમાં જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું શરીર ૬ હાથનું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથનું શરીર છે, તેથી ઉપરના શુક અને સહસ્રાર દેવોમાં જઘન્ય આયુષ્યવાળાનું ૫ હાથ ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળાનું ૪ હાથ જેટલું શરીર છે, તેથી ઉપરના આનતથી અચ્યુત સુધીના ૪ ક્રમના દેવામાં જઘન્ય આયુષ્યવાળા આનત દેવોનું શરીર ૪ હાથનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અચ્યુત કદપના દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, તેથી ઉપરના નવ ઐવેયકમાં પહેલા ઐવેયકના જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોનું શરીર ૩ હાથનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા નવમા ઐવેયક દેવોનું શરીર બે હાથનું છે. તેથી ઉપરના ૫ અનુત્તરમાં જઘન્ય આયુષ્યવાળા વિજ્યાદિ દેવોનું શરીર બે હાથનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા મર્ત્ય દેવોનું સર્વનું શરીર ૧ હાથ છે. આ સર્વ શરીર પ્રમાણે ભવધારણીય શરીરનું (મળ વૈક્રિયનું) જાણવું, અને ૧૨ મા કદપ સુધીમા આદે નિકાયતા દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તર વૈક્રિયશરીર ૧ લાખ ચોજન છે, અને એનું ઉત્તરવૈક્રિયનું જઘન્યપ્રમાણ પ્રારભ વખતે આંગુલનો સખ્યાતમો ભાગ હોય છે. ઐવેયક અને અનુત્તર દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય ક્રમની કળિષ હોય પરંતુ સ્વભાવથી જ તેઓ ઉત્તરવૈક્રિય રચતા નથી. પુનઃ આ શરીરપ્રમાણ એકેક સાગરોપમની આયુષ્યદ્ધિને અનુમારે 'વિન્ન ક્ષુ' છે તે અન્ય શ્રન્થોથી જાણવા યોગ્ય છે ॥ દતિ જીવમેદરૂપ જીવસમાસેષુ ક્ષેત્રપ્રમાણમ્ ॥૧૭૭॥

॥ અથ ૧૪ ગુણસ્થાનજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણમ્ ॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ૧૪ જીવલેદરૂપ ૧૪ જીવમમાસણું ક્ષેત્રપ્રમાણ કહીને હવે ૧૪ ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમા ક્ષેત્રપ્રમાણ કાર કહે છે—

૧ બે માગરોપમમયી ૨૩ માગરોપમ સુધીના આયુષ્યમા ૩૧ શરીરપ્રમાણ જૂદા જૂદા કર્યા છે.

મિચ્છા ય સવ્વલોપ, અસંખભાગે ય સેસયા હંતિ । કેવલિ અસંખભાગે, ભાગેસુ વ સવ્વલોપ વા ॥૧૭૮॥

માથાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનવાળા જીવો સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત છે, અને શેષ ૧૩ ગુણુસ્થાનવર્તી જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે છે. એમાં પણ કેવલી ભાગવંતો (૧૩મા ગુણુસ્થાનવાળા) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા અસંખ્યાત ભાગોમાં અને સર્વલોકમાં પણ હોય છે. ॥૧૭૮॥

માત્રાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિઓમાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સર્વે મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને તે જીવો સર્વ લોકાકાશમાં સંપૂર્ણપણે વ્યાપ્ત છે માટે મિથ્યાદષ્ટિઓ સર્વલોકમાં છે. શેષ ક્ષીન્દ્રિયાદિ ત્રસજીવો તો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાંજ હોવાથી સર્વલોકમાં નથી. અને સાસ્વાદનાદિ ૧૩ ગુણુસ્થાનવર્તી જીવો પ્રાયઃ ત્રસ હોય છે (કેટલાક યાદરપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયો પણ સાસ્વાદની છે) તે કારણથી શેષ ૧૩ ગુણુસ્થાનવર્તી જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે ગણાય. પુનઃ એ ૧૩ ગુણુની વ્યાપ્તિમાં એટલો અપવાદ છે કે ૧૩મા ગુણુસ્થાનવર્તી સયોગીકેવલી કેવલિ સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે સમુદ્ધાતના પહેલા બીજા સમયે દંડકપાટ અવસ્થા વળતે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તે છે, મન્યાન કરતી વળતે ત્રીજા સમયે અસંખ્યાત ભાગોમાં હોય છે, અને ચોથા સમયે અન્તર પૂર્તિ વળતે સમગ્ર લોકવ્યાપ્ત થાય છે. ॥૧૭૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામા મિથ્યાદષ્ટિઓને સર્વલોકવ્યાપ્ત કહ્યા તે તો એકેન્દ્રિય આદિ ઘણા પ્રકારના હોય છે તો શુ તે સર્વે પ્રકારના જીવલેહવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓ ભાણવા? કે અમુક મિથ્યાદષ્ટિઓ સર્વલોકવ્યાપ્ત છે? તે આ ગાથામાં કહે છે—

તિરિ ણિગંદિય સુહુમા, સવ્વે તહ વાયરા અપજ્જતા । સવ્વેવિ સવ્વલોપ, સેસા ડ અસંખભાગંમિ ॥૧૭૯॥

માથાચે:—તિર્યચ ગતિનાજ અને તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે કાયના પર્યોસ અને અપર્યોસ સર્વે, તથા સર્વે ળાહરઅપર્યાસ ઓકેન્દ્રિયો જો છવો સર્વલોકમા વ્યાસ છે, અને ચોપ સર્વે છવલેહો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. ૥૧૭૬૫

માથાચે:—ચાર ગતિની અપેક્ષાએ તિર્યચગતિના છવો સર્વલોક વ્યાસ છે. પુનઃ તિર્યચગતિમા પણ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ નિશાચના અપર્યાસ ને પર્યાસ મળી ૧૦ છવલેહ અને ળાહરએકેન્દ્રિય અપર્યાસ પાંચે નિકાયના ગણતાં ૧૫ પ્રકારના ઓકેન્દ્રિયો સર્વલોક વ્યાપી છે. અહિ વનસ્પતિના સાધારણ અને પ્રત્યેક લેહ ગણીને ૨૨ ઓકેન્દ્રિય ગણીએ તોપણ અપર્યાસ પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિ સર્વલોકમા વ્યાસ ન હોવાથી ઓકેન્દ્રિયના ૧૫ લેહ સર્વત્ર વ્યાસ છે. ળાહરપર્યાસ પાંચ ઓકેન્દ્રિયો નિયતસ્થાનવતી દોવાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે વ્યાસ છે.

પ્રશ્ન—ગિહાન્તમાં સૂક્ષ્મ ઓકેન્દ્રિયો વિના કેઈપણુ છવલેહને સર્વલોકવ્યાપી કહ્યા નથી તેા આ ગાથામા ળાહરઅપર્યાસ ઓકેન્દ્રિયોને સર્વલોકવ્યાપી કહ રીતે કહ્યા ?

ઉત્તર—એ વાત સાચ છે, પરન્તુ છવલેહોનુ લોકવ્યાપીપણુ ત્રણ રીતે છે:—૧ સ્વસ્થાનથી, ૨ ઉપપાતથી, ૩ સસુદ્ધાતથી, ત્યાં સૂક્ષ્મ ઓકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાનાદિ ત્રણે રીતે સર્વલોકવ્યાપી છે, અને ળાહર ઓકેન્દ્રિયો તેા ઉપપાતથી અને સસુદ્ધાતથી સર્વલોકવ્યાપી છે, અને સ્વસ્થાનથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વ્યાસ છે. એમાં ઉપપાત તે ભવાન્તરમાં જતા છવો આશ્રયી જાણવો, સસુદ્ધાત તે મરણમસુદ્ધાત અને સ્વસ્થાન તે ઉત્પત્તિસ્થાન જાણવું. જેથી ભવાન્તરમાં જતાં વિશ્વહુગતિએ વર્તતા ળાહર અપર્યાસ ઓકેન્દ્રિયો સર્વલોકવ્યાપી છે, અને મરણસસુદ્ધાતમા વર્તતા ળાહર અપર્યાસ ઓકેન્દ્રિયો પણ વક્રદંડવતી દોવાથી સર્વલોકવ્યાપી છે, અન્યથા સ્વસ્થાન આશ્રયી તેા જ્યા ળાહરપર્યાપ્ત ઓકેન્દ્રિયો છે ત્યાંજ ળાહર અપર્યાપ્ત ઓકેન્દ્રિયો છે જેથી ળાહર પર્યાપ્ત અને ળાહર અપર્યાપ્ત ઓકેન્દ્રિયો સ્વસ્થાન આશ્રયી તુલ્ય છે. અને તેઓના રતનપ્રભા પૃથ્વી આદિક તથા

વિમાનો દ્રીયો એ સર્વ સ્વસ્થાનો છે. અહિં બાહર અપર્યાપ્તા અગ્નિકાય તો કેવળ સમુદ્ધાતથીજ સર્વવ્યાપી છે પરંતુ ઉપ-
પાતથી નહિ. એ બાળતનો વિસ્તાર શ્રી પ્રજાપનાજી સૂત્રોથી જાણવા યોગ્ય છે. એ સિવાયના શેષ મિથ્યાદષ્ટિ એકેન્દ્રિયો બાહર
પર્યાસ વાયુ અને બાહરપર્યાસ વનસ્પતિ વજીને શેષ ત્રણ સ્થાવરો ઉપપાત અને સમુદ્ધાત બંને વડે પણ (અર્થાત્ ત્રણે રીતે)
લોકાકાસંખ્યેય ભાગવર્તી છે. બાહરપર્યાસ વનસ્પતિનો વિચાર બાહરપર્યાસ પૃથ્વી આદિત્ જાણવો. એ રીતે એકેન્દ્રિયોની લોકવ્યાપ્તિ
કહી [બાહરપર્યાસ વાયુકાયની લોકવ્યાપ્તિ કહેવી બાકી છે તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે] ॥૧૭૬॥

અવત્તરણ:—બાહરપર્યાપ્ત ચાર એકેન્દ્રિયોની લોકવ્યાપ્તિ પૂર્વગાથાની વૃત્તિમાં કહી અને બાંપળ વાયુકાયની લોકવ્યાપ્તિ
કહેવી બાકી હતી તે આ ગાથામાં કહે છે—

પજ્જત્ત વાયરાણિલ સદ્ગુણે લોગડસંસ્થભાગેસુ । ઉવવાયસમુદ્ધાણ સવલોગમ્મિ હોજ્જ પહુ ॥૧૮૦॥

ગાથાર્થ:—પર્યાપ્ત બાહરવાયુ જીવો સ્વસ્થાનથી લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં છે, અને ઉપપાતથી તથા સમુદ્ધાતથી સર્વ
લોકમાં વ્યાપ્ત હોય છે. ॥૧૮૦॥

માવાર્થ:—પર્યાપ્ત બાહરવાયુ સ્વસ્થાનથી—ધનવાયુ અને તનવાયુ આદિને આશ્રયી લોકના અસંખ્ય ભાગોમાં વર્તે છે.
લોકનો જે કંઈ પોલાણનો ભાગ છે તે સર્વમાં બાહર વાયુ સંચરે છે. ફક્ત મેરૂપર્વત જેવા અતિ ધન પર્વત આદિ સ્થાનોમાં
નથી, અને તે લોકનો એકજ અસંખ્યાતમો ભાગ હોવાથી શેષ સર્વ અસંખ્યભાગોમાં બાહરવાયુ વ્યાપ્ત છે. પૂર્વે બાહર-
પર્યાપ્ત વાયુજીવો જે લોકના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કહ્યા હતા તે તો બાહરપર્યાપ્ત વાયુની સંખ્યાને અંગેજ કહ્યા હતા,

૧ એકેન્દ્રિયોના દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારા બાહરપર્યાસ વાયુજીવોની સંખ્યા ક્ષેત્રથી માપી વખતે “પજ્જત્ત વાયુકાયા ભાગે લોગસ સલેજ્જો=પર્યાપ્તવાયુ
(બાંપળવાયુ)લોકના સંખ્યાતમા ભાગના જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા છે.” એમ ૧૬૦મી ગાથામાં કહેલ છે.

અને અહિં તેા સ્વઅવગાહ્ય શ્વેત્રઆશ્રયી લોકના અયંબયભાગ કહેલ છે માટે એમાં પૂર્વોપર વિશેષ કંઈજ નથી. તથા ઉપપાત અને અમુદ્ધાત આશ્રયી સર્વલોક વ્યાપ્ત છે. ॥૧૮૦॥ इति जीवसमासे क्षेत्रप्रमाणम् ॥

અનુવર્ણ.—એ પ્રમાણે જીવદ્રવ્યોનુ [જીવસમાસમાં] ક્ષેત્રપ્રમાણુ દ્વાર કહીને હવે અજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહેવાનો પદ્યગ છે તોપણ મૂકની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી અજીવસમાસમાં ક્ષેત્રપ્રમાણુ કહેવાનું યાકી રાખીને તે પહેલાં આગળ કહેવાતા અર્પણનાદ્વાર ચારે ક્ષેત્રદ્વારનો જે તદ્વાવત-વિશેષતા છે [અર્થલેહ છે] તેજ આ ગાથામા કહેવાય છે—

સદ્ગુણ સમુદ્વાણુવવાણં ચ જે જહિં ભાવા । સંપદકાલે લેતં તુ ફાસણા હોઈ સમર્પણ ॥૧૮૧॥

માર્ગાર્થ.—સ્વસ્થાન વડે અમુદ્ધાત વડે અને ઉપપાત વડે જે ભાવો વર્તમાનકાળે ન્યા ન્યાં વર્તતા હોય તે તે સ્થાન ક્ષેત્ર કહેવાય, અને સર્જના નો અમતીતકાળે (ભૂતકાળે) વત્યાં હોય તે પણ કહેવાય. [વર્તમાનાવગાહ તે ક્ષેત્ર અને અતીતાવગાહ અદિત ક્ષેત્ર તે સ્પર્શના]. ॥૧૮૧॥

માર્ગાર્થ.—વસ્તુઓનુ ક્ષેત્ર ત્રણ પ્રકારે છે. સ્વસ્થાનક્ષેત્ર, સમુદ્ધાતક્ષેત્ર, ને ઉપપાતક્ષેત્ર. એ ત્રણ રીતે પદાર્થોનો ન્યા-જેટલા સ્થાનમાં સંભવ હોય તેટલા સ્થાનનુ નામ ક્ષેત્ર, ત્યાં સ્વસ્થાન ક્ષેત્રનું ઉત્પત્તિસ્થાન, અર્થાત્ વિવક્ષિત વસ્તુની ઉત્પત્તિ નેત્રવા ક્ષેત્રમા દેાય તેટલા ક્ષેત્રનુ નામ સ્વસ્થાન ક્ષેત્ર, ઉત્પત્તિસ્થાનથી મરણસમુદ્ધાત વડે અન્યત્ર જતાં જેટલુ ક્ષેત્ર ઉપયોગી થાય તેટલા ક્ષેત્રનું નામ સમુદ્ધાત સ્થાન, આ સ્થાનની વિશેષ વિવક્ષા જીવાસ્તિકાયને આંગે છે, કારણ કે વિવક્ષિત જીવ મરણ-અમુદ્ધાતાનિ અમુદ્ધાત વડે જે દીર્ઘાદિ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે છે તે દીર્ઘાદિ આકારવાળું ક્ષેત્ર સમુદ્ધાત સ્થાન છે. તથા સમુદ્ધાત નિરિત મરણમાં વિગ્રહગતિએ જે ભવ વચ્ચે જે દીર્ઘ ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે તેટલુ ક્ષેત્ર ઉપપાત સ્થાન કહેવાય. અહિં જીવસમાસમાં

એ સ્થાનોનો અધિકાર હોવાથી ભવાસ્તિકાયના ક્ષેત્રરૂપેજ એ ત્રણે સ્થાન કોઈપણ વખતે વર્તમાનકાળ આશ્રયી બાણવાં. અભવાસ્તિકાયમાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના સ્થાનોની વિવક્ષા બૂદ્ધી રીતે થઈ શકે છે માટે એ ત્રણ સ્થાનો અભવસમાસને અંગે નથી. તથા પૂર્વકાળમાં પણ જે ક્ષેત્ર વિગ્રહ ગતિ વડે સ્પર્શાયુ હોય તેને પણ લક્ષમાં લઈએ તો તેવા સ્થાનને સ્પર્શના કહેવાય. જેમ દેશવિરત ભવતુ સ્વસ્થાન તિર્યંગલોકમાજ હોય છે, પરંતુ દેશવિરતિ ભવ મરણ સમુદ્ધાત વડે બારમા અચ્યુતલોક પર્યન્ત દીર્ઘ દહાકાર થઈ શકે છે તેથી સમુદ્ધાત ક્ષેત્ર ૪૬ રજ્જુ ગણાય છે, અને મરણ પામતાં વિગ્રહગતિએ પણ તેવો દીર્ઘ દહાકાર થવાથી ૬ રજ્જુ ઉપપાત ક્ષેત્ર ગણાય, તથા ઉત્પન્ન થયા બાદ પણ તદ્દન નજીકના ભૂતકાળમાંજ છ રાજ સ્પર્શલા હોવાથી ૬ રજ્જુની સ્પર્શનાવાળો ગણાય.

અહિ પૂર્વબદ્ધ નરકાશુ ભવ સર્વવિરતિ પામે છે માટે તેવા સર્વવિરત શ્રુતજ્ઞાનીની છઠ્ઠી નરકે પણ ઉત્પત્તિ હોવાથી ત્યાં સુધીના ૫ રજ્જુ અને ઉર્ધ્વ દેવલોકમા અનુત્તરે પણ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ૭ રજ્જુ મળી ૧૨ રજ્જુ સ્પર્શના ક્ષેત્ર છે.

અવતરણ:—આ ગાથામાં અભવસમાસમાં ક્ષેત્ર કહે છે—

લોએ ધમ્માધમ્મા લોયાલોએ ય હોઈ આગાસં । કાલો માણસલોએ, ઉ પોગલા સવ્વલોયમ્મિ ॥૧૮૨॥

ગાથાર્થ:—ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાય સ પૂર્ણલોકમાં છે, આકાશાસ્તિકાય લોકમાં અને અલોકમાં છે, કાળ મનુષ્ય-

× ધણા ગ્રથોમા અચ્યુતદેવલોક રતનપ્રભાથી ૫ રજ્જુ દૂર કરી છે, અને આ ગ્રથમાં આ ગાથાની વૃત્તિમા દેશવિરતિને અચ્યુત સુધી જવામાં ૬ રજ્જુ સ્પર્શના કરી છે તે મતાન્તર રૂપે સભને

લોકમાં છે, અને પુદ્ગલો સર્વલોકમાં છે. ॥૧૮૨॥

માર્ગ —ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાય લોકાકાશમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. જેથી લોકાકાશનો એક પણ પ્રદેશ એવા નથી. એમાં ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ ન હોય, એ પ્રમાણે ત્રણ વસ્તુઓ (ધર્મોં અધર્મોંલોકાકાશ) એક જગ્યા આકારવાળી પરસ્પર અનુગત, અને સમાન ક્ષેત્રવાળી છે, માટે લોકાકાશના દરેક પ્રદેશમાં એક પ્રદેશ ધર્મોંનો એક પ્રદેશ અધર્મોંનો રહ્યો છે, અને તેથી જેટલા પ્રદેશ લોકાકાશના તેટલાજ તુલ્ય સંખ્યાવાળા ધર્મોંના પ્રદેશ છે, અને તેટલાજ તુલ્ય અધર્મોંના પ્રદેશ છે તથા જે વૈશાખ સંસ્થાન લોકાકાશનું છે તેજ વૈશાખ સંસ્થાન ધર્મોંનું તથા અધર્મોંનું છે.

તથા આકાશાસ્તિકાય લોકાકાશમાં અને લોકાકાશની બહાર પણ છે, ત્યાં લોકાકાશનું અને લોકબહારનું આકાશ સિન્ન નથી, પરંતુ જેટલા આકાશમાં ધર્મોં અધર્મોં વ્યાપ્ત છે તેટલાજ આકાશનું નામ લોકાકાશ ને શેષ સર્વં અલોકાકાશ ગણાય. જેથી લોકાકાશને અલોકાકાશ અનંતાનંત યોજન અને અપાર છે, અને લોકાકાશ તે ૧૪ રજજી પ્રમાણુ પરિમિત છે.

તથા કાળદ્રવ્ય અટ્ટી દીપ જેટલા [૪૫૦૦૦૦—પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણુ] મનુષ્ય ક્ષેત્રમાંજ કહ્યું તેનું કારણ કે મનુષ્ય આવલિંગ મુદુર્ત્ત દિવસ માત્ર વર્ષ આદિ વ્યવહારકાળ સૂર્ય ચંદ્રની ગતિના આધારે છે, અને સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ માત્ર મનુષ્યને જ માન્ય છે. અન્યથા દ્રવ્યની વર્તના રૂપ નિશ્ચયકાળ (વાસ્તવિક કાળ) તેા લોકલોકમાં સર્વત્ર છે.

તથા પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં પરમાણુ દ્વિપ્રદેશીયી અનંતપ્રદેશી સુધીના દરેક પ્રકારના રુકધો એ દરેક સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં છે માટે પુદ્ગલનું ક્ષેત્ર ગર્વલોક છે. ॥૧૮૨॥ કલ્પજીવસમાસસ્ય (અર્જીવ દ્રવ્યાણાં) ક્ષેત્રદ્વારમ્ ॥સમાપ્તં ચ ક્ષેત્રદ્વારમ્ ॥

અવતરણ —એ પ્રમાણુ મતપરમ્પરજ્ઞાનયા ઇત્યાદિ પ્રસ્તુત દારોમાં ત્રીજું ક્ષેત્રદ્વાર કહીને હવે સ્પર્શના દ્વાર (૪થું દ્વાર) કહે છે —

આગાસં ચ અણંતં, તસસ ય બહુમજ્જદેસમાગમ્મિ । સુપહટ્ઠિયસંઠાણો, લોગો કહિઓ જિણવરોહિં ॥૧૮૩॥

ગાથાર્થ:—આકાશ અનન્ત છે, અને તેના અતિ મધ્ય દેશભાગે સુપ્રતિષ્ઠ સંસ્થાનવાળો લોક શ્રી જિનવરોએ કહ્યો છે. ॥૧૮૩॥

મ્ત્રવાર્થ:—અનન્ત યોજનાત્મક આકાશના અત્યંત મધ્યભાગમાં ધર્મોસ્તિકાયાદિ પંચદ્રવ્યાત્મક લોક રહેલો છે, અને તે સુપ્રતિષ્ઠ અથવા આરબલક આકારવાળો છે, જ્ઞા=સર્વ બાબુએ પડતા ભાજનાદિકને સ્વલ્લક્ષ=સ્ખલના કરનાર, અટકાવનાર અર્થોત ભાજનાદિકને નહિ પડવા દેનાર તે આરબલક, અને જેમાં ભાજન આદિ સુ=સારી રીતે પ્રતિષ્ઠ=રહી શકે છે તે સુપ્રતિષ્ઠ એ કોઈ એવા આકારનો આધાર પદાર્થ છે કે જે આધારવસ્તુ નીચેથી વધુ વિસ્તારવાળી ત્યારપાદ ઉપરથી અનુક્રમે સાંકડી, જેમ ઉધુ વાળેલુ કુંડુ વા શરાવલું, પુનઃ તે ઉપર બીજા અત્તા સરાવલા જેવો આકાર એ બે મળીને સુપ્રતિષ્ઠ કહેવાય, એવા આકારવાળો લોક છે, અહિં સુપ્રતિષ્ઠ આકારવાળો લોક કહ્યો તેમાં સુપ્રતિષ્ઠ એ ઉપલક્ષણ છે જેથી પુનઃ તે ઉપર ઉધા સરાવલાનો આકાર પણ ગ્રહણ કરવો. જેથી નીચે ઉધુ સરાવ ને ઉપર સરાવનુ સંપુટ ગોઠવતાં જે આકાર થાય તેવો સુપ્રતિષ્ઠ આકાર લોકનો છે, પરન્તુ દેવળ સુપ્રતિષ્ઠ સરળો નહિ, કારણ કે લોકમાં સુપ્રતિષ્ઠ આકાર પાંચમા પ્રક્ષકલ્પ સુધી છે, માટે ત્યાંથી સિદ્ધિશ્ચેત્ર સુધીનો આકાર અધિક ગ્રહણ કરવો. ॥૧૮૩॥

અવતરણ.—સુપ્રતિષ્ઠ આકારવાળો લોક અધોલોક મધ્યલોક ને ઉર્ધ્વલોક એ પ્રમાણે ૩ વિભાગવાળો છે, માટે તે ત્રણ લોકના જૂદા જૂદા આકાર કહે છે—

હેઠ્ઠા મજ્જે ઉવરિં વેત્તાસણ સ્સહ્સરી મુઙ્ગનિમ્મો । મઙ્ગિમવિત્થારાહિય—વોદ્ધસગુણમાયઓ લોઓ ॥૧૮૪॥

માત્રાર્થઃ—હુંતેના અધોલોક વેત્રાગન આકારનો, મધ્યમાં રહેલો મધ્યલોક ઝહરી-વાળુંત્ર વિશેષ સરળો, અને ઉપરનો ઉર્ધ્વલોક મૃદંગના આકાર ગરળો કહ્યો છે, તથા મધ્યમ વિસ્તારાધિકથી ચોદ ગુણો દીર્ઘલોક ને. ૥૧૮૪૥

માત્રાર્થ—નેતરનુ ગુથેત્ર ગોળ આકારનું જેસવા જેવું આસન વિશેષ તે વેત્રાસન કહેવાય, કે જે નીચેથી અધિક વિસ્તારવાળો અને ઉપરથી અનુક્રમે સાકડુ હોય છે તેના સરળો અધોલોક છે. કારણ કે નીચે ૭ રજ્જુ વિસ્તાર ને ઉપર ૧ રજ્જુ વિસ્તાર છે. તથા જન ગાન્ધુના મુખ અતિ વિસ્તારવાળાં હોય એવું ગોળ આકારનુ વાળુંત્ર વિશેષ તે ઝહરી અથવા આદર કહેવાય, કે જે જનને જાન્ધુએ ઢાંડીથી વા હાથથી સરળી રીતે વગાડી શકાય છે, તે આદર સરળા આકારવાળો મધ્યલોક એટલે તીરછલોક છે, કારણ કે તીરછલોકનો ઉપરનો ભાગ પણ સાધિક ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળો તથા નીચેનો ભાગ પણ સાધિક ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે, અને મધ્યભાગ ૧૮૦૦ (અઢારસો) ચોજન ઉંચો છે. તથા મૃદંગ એ પણ એક વાળુંત્ર વિશેષ છે કે જે મધ્યભાગમાં અધિક વિસ્તારવાળું અને ઉપર નીચે અનુક્રમ હીન હીન વિસ્તારવાળું છે, એ પ્રમાણે ઉર્ધ્વલોક પણ નીરછલોની ઉપરથી અનુક્રમે અધિકાધિક વિસ્તારવાળો થતા પાંચમા શ્રઘ્નકલ્પના સ્થાને પાંચ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થઇ પુનઃ ન્યાંથી હીન હીન વિસ્તારવાળો થતાં પર્યન્તે સિદ્ધિશ્વરસ્થાને ૧ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થયો છે.

તથા મધ્યમ વિસ્તાર જે ૧ રજ્જુ પ્રમાણથી ક્ષિતિ અધિક છે, તેથી ચોદ ગુણો એટલે કંઈક અધિક ૧૪ રજ્જુ નેટલી તળાઈ અથવા ઉંચાઇ છે. ગુણમાયગોમાં મ અલક્ષણિક હોવાથી ગુણ માયગો=“ગુણ દીર્ઘ” એ અર્થ થાય છે. ૧૪ રજ્જુ ઉંચાઇ આ પ્રમાણે-રત્નપ્રભાના વિસ્તારના અતિ મધ્યભાગે મેડના અતિ મધ્યભાગમાં ૮ રૂચક પ્રદેશ છે, તેમાં ઉપરના ૪ રૂચક પ્રદેશથી નિર્ધન વિસ્તારવાળુ પરિપૂર્ણ ૧ રજ્જુ પ્રમાણનુ ઉર્ધ્વપ્રતર અને નીચેના ૪ રૂચકપ્રદેશથી નિકળેલું તેવડું પરિપૂર્ણ ૧ રજ્જુવાળુ પરિપૂર્ણ અધોપ્રતર છે, એ પ્રમાણે તીરછલોમાં ઉંચાઇના (૧૮૦૦ ચોજનના) અતિ મધ્યભાગમાં તીરછો સંપૂર્ણ ૧ રજ્જુ

વિસ્તારવાળાં એ પ્રતરો તે મધ્યમ એ પ્રતરો છે. તે મધ્યવર્તી એ પ્રતરના પરિપૂર્ણ રજ્જુમાં કિચિત્ અધિક પ્રમાણ ઉમેરી ૧૪ શુભ કરતા કદક અધિક ૧૪ રજ્જુ થાય તેટલી લોકની ઉંચાઈ વા લખાઈ છે. [અહિં લોકની ઉંચાઈ સાધિક ૧૪ રજ્જુ કહી અને અન્યત્ર સર્વે સ્થાને સંપૂર્ણ ૧૪ રજ્જુપ્રમાણ કહી છે, માટે એ એ બાળતના વિસંવાદમાં તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ બલે. ઇતિ વૃત્તિઃ] ॥૧૮૪॥

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે લોક જો ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે તેા મધ્યલોક કયા કયા પદાર્થો વડે સ્પૃષ્ટ-વ્યાપ્ત છે તે આ ગાથાથી પ્રારંભીને દર્શાવે છે—

મજ્ઞે ચ મજ્જલોચસ, જંબુદીવો ચ વટ્ઠસંઠાણો । જોયણસયસાહસો, વિચ્છિણ્ણો મેરુનામીઓ ॥૧૮૫॥

માર્વાર્થ—મધ્યલોકના અતિ મધ્યભાગમાં વૃત્ત આકારવાળો લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો અને મેરૂ નાભિવાળો. [જેના નાભિસ્થાને(=અતિ મધ્યભાગે) મેરૂ પર્વત છે] એવો પહોલો જંબુદ્રીપ નામનો દ્રીપ છે. ॥૧૮૫॥

માર્વાર્થ—તિર્થંગ લોકમાં અસંખ્યાત દ્રીપ સમુદ્ર છે, તેમાં સર્વથી પહોલો જંબુદ્રીપ નામનો દ્રીપ સર્વ દ્રીપ સમુદ્રોની અભ્યન્તર ભાગે સર્વ દ્રીપ સમુદ્રોથી વીંટાયેલો છે. એના ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં શાશ્વત જંબુવૃક્ષ છે તે ઉપર આ દ્રીપના અધિપતિ અનાદત દેવનું સ્થાન છે, તે અધિપતિ દેવના નિવાસવૃક્ષ ઉપરથી આ દ્રીપ પણ જંબુદ્રીપ એ નામે ઓળખાય છે, અથવા “જંબૂ” એ નામ શાશ્વત છે. તે સમવૃત્ત આકારે [થાળીના આકારે] ગોળ છે. તેનો વ્યાસ ૧ લાખ યોજન છે, અને એ જંબુદ્રીપના અતિ મધ્યભાગમાં મૂળથી ૧ લાખ યોજન ઉચો મેરૂ પર્વત નામનો પર્વત છે પુનઃ એ જંબુદ્રીપ મોટા ૭ ક્ષેત્ર અને ૬ મોટા કુદગિરિ પર્વતોવાળો છે, શેષ નાના પર્વતો ક્ષેત્રો નહીં. વિગેરે ઘણા શાશ્વતપદાર્થો તેા અન્યત્ર થયો બાણવા

એ. ૧૮૫૫

અત્તરણ—એ જ બૂદ્ધીપને વીંટાઇને એ લવણ સમુદ્રાદિ સમુદ્રો અને દ્વીપો રહ્યા છે તે દ્વીપ સમુદ્રોનાં નામ દર્શાવે છે—

તં પુણ લવણો દુગુણે, વિસ્થલો સવ્વઓ પરિવિલ્લહ । તં પુણ ધાયઇસંહો, તદ્દુગુણો તં ચ કાલોઓ ॥ ૧૮૬ ॥

માર્ગર્થ—તે જ બૂદ્ધીપને પુનઃ લવણુસમુદ્ર નામનો સમુદ્ર યમણા વિસ્તાર વડે સર્વ બાબુથા વીંટાઈ રહ્યો છે, અને તે લવણુસમુદ્રને પુનઃ ધાતકીળંડ નામનો દ્વીપ વીંટાયેલો છે તે પણ દ્વિગુણ વિસ્તારવાળો છે, અને તે ધાતકીળંડને કાલોહ સમુદ્ર વીંટાઈ રહ્યો છે તે પણ ધાતકીથી યમણા વિસ્તારવાળો છે. ॥ ૧૮૭ ॥

માર્ગર્થ—લવણુ એટલે લાગુ મરળા ખારા જળવાળો સમુદ્ર તે લવણુસમુદ્ર જ બૂદ્ધીપથી યમણા વિસ્તારવાળો હોવાથી એ પણ યોજનના અકચાક વિષ્કલવાળો છે, તે જ બૂદ્ધીપની આસપાસ ફરતો વલયાકારે વીંટાઈ રહ્યો છે, એનો વૃત્તવ્યાસ જ ૪૦ નદિન પાંચ લાખ યોજન છે, એને એક બાબુનો વલયવ્યાસ એ લાખ યોજન છે, પુનઃ એ લવણુસમુદ્રને તેથી યમણા વિસ્તારવાળો એટલે ૪ લાખ વલયવિષ્કલવાળો [પરંતુ વૃત્તવ્યાસ ૧૩ લાખ યોજનવાળો] ધાતકીળંડ નામનો દ્વીપ સર્વ બાબુએ વલયાકારે વીંટાઈ રહ્યો છે, એ દ્વીપના ઉત્તરકુક્કુશમાં ધાતકી (ધાવડી) નામનું શાશ્વતવૃક્ષ છે તેથી વૃક્ષના નામે એ દ્વીપનું ધાતકીળંડ નામ છે, અથવા એ નામ શાશ્વત છે. પુનઃ તે ધાતકીળંડને [વૃત્તવ્યાસ ૨૯ લાખ યોજન પરંતુ] ૮ લાખ વલયવ્યાસવાળો પાળી મરળા રવાદ્યુક્ત જળવાળો કાલોહ નામનો સમુદ્ર વીંટાઈ રહ્યો છે. ૧. ૧૮૬ ॥

તં પુણ પુત્તરદીવો, તમ્મજ્ઞે માણુસોત્તરો સેલો । એતાવં નરલોઓ, વાહિં તિરિયા ચ દેવા ચ ॥ ૧૮૭ ॥

નાર્થ:—તે કાલોહ સસુદ્રને પુનઃ પુષ્કરદ્વીપ નામનો દ્વીપ વીંટાઇ રહ્યો છે, તેના મધ્યભાગમાં માનુષોત્તર પર્વત છે, એટલોજ મનુષ્યલોક છે, અને તેથી બહારના દ્વીપ સસુદ્રોમાં ફક્ત તિર્થચો અને દેવોજ છે (મનુષ્યો નથી) ૧૮૭।

માર્થ:—રત્નમય શાશ્વત પુષ્કરો-કમળો વડે શોભીત હોવાથી પુષ્કરદ્વીપ નામના દ્વીપ વડે તે કાલોહ સસુદ્ર વીંટાયેલો છે. એ પુષ્કરદ્વીપનો વલયવ્યાસ ૧૬ લાખ યોજન છે, અને વૃત્તવ્યાસ ૬૧ લાખ યોજન છે, ત્યાં ૧૬ લાખ યોજનના વલયવ્યાસમાં અતિ મધ્યભાગે માનુષોત્તર પર્વત નામનો પર્વત છે, ત્યાં સુધીજ મનુષ્યક્ષેત્રની મર્યાદા છે, તેથી અર્ધપુષ્કર દ્વીપનો વલયવ્યાસ ૮ લાખ યોજન અને વૃત્તવ્યાસ ૪૫ લાખ યોજન છે, એટલુજ મનુષ્યક્ષેત્ર છે. કારણ કે મનુષ્યોની સદા સ્થિતિ જન્મ ને મરણ એ ત્રણે એટલા ૪૫ લાખ યોજન ક્ષેત્રમાંજ થાય છે, ત્યાંથી બહાર કોઇ દેવાદિક નજીક પ્રસૂતિકાળવાળી સ્ત્રીને લઈ જાય તોપણ કોઈ ઉપાયે (અન્ય દેવાદિકના સંહરણથી) તે સ્ત્રી પુનઃ મનુષ્યક્ષેત્રમાંજ શીઘ્ર આવે અને પ્રસૂતિ થાય. એ રીતે મૃત્યુ અતિ નજીક આવેલું હોય એવા મનુષ્યને કોઇ દેવાદિક સહરી મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર મૂકે તો પુનઃ એજ દેવની ખુદ્ધિ કરતાં અથવા બીજા દેવાદિકના પ્રયોગે પણ તે મનુષ્ય અહર આવીનેજ મરણ પામે. તથા વિશ્વાધરો સ્ત્રી સહિત આઠમા નદીશ્વર દ્વીપ સુધી જાય છે, ત્યાં સ્ત્રી સાથે વિષયક્રીડા કરે તોપણ ગર્ભ ન રહે, એ રીતે મનુષ્યનું જન્મ મરણ ને સદા અવસ્થિતિ માનુષોત્તર પર્વતની અંદરના ક્ષેત્રોમાંજ હોવાથી એટલું ૪૫ લાખ યોજનવાળું ક્ષેત્રજ મનુષ્યક્ષેત્ર છે, એ મનુષ્યક્ષેત્રથી બહારના અસંખ્ય દ્વીપ સસુદ્રોમાં ત્રુપ્તપદાદિ તિર્થચો અને વ્યન્તરાદિ દેવોજ રહે છે. તેમાં કેટલાક દેવોનાં ભવનાદિ હોય અને કેટલાક મહર્થિક દેવોની તો રાજધાની-નગરીઓ પણ છે કે જેમાં તેઓનો જન્મ વ્યવનાદિ સર્વ ત્યાંજ હોય છે. ॥૧૮૭।

एवं दीवसमुद्रा, दुगुणदुगुणवित्थरा असंखेज्जा । एवं तु तिरियलोगो, सयंभुरमणोदहिं जाव ॥१८८॥

માચાર્ય:—એ પ્રમાણે દિગુણ વિસ્તારવાળા દ્વીપસમુદ્રો અસંખ્યાત છે, અને એ રીતે પર્યાન્તવર્તી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર મુખી નીચ્છંદોદ્ભવે. ॥૧૮૮॥

માચાર્ય:—પુષ્કરદ્વીપ જે ત્રીજો દ્વીપ કહ્યો તેને વીટાઇને બીજાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો પણ એ રીતેજ લવણ ધાતકી આદિવત્ત્વા છે તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે—

૩ પુષ્કરદ્વીપને વીંટીને પુષ્કરસમુદ્ર, તેને વીંટીને ૪ વરુણવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૫ કૌરવરદ્વીપ, તેને વીંટીને શ્રીગંધર્ગસમુદ્ર, તેને વીંટીને ૬ દ્યુતવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૭ ધ્રુવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૮ નંદીધરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૯ અરુણવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૧૦ અરુણાવાર(અરુણોપપાત)દ્વીપ, તેને વીંટીને ૧૧ કુંડલવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૧૨ શંખવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૧૩ રૂચકવરદ્વીપ, તેને વીંટીને ૧૪ કુંડલવરસમુદ્ર, એ પ્રમાણે અનુયોગદ્વાર ચૂર્ણિ પ્રમાણે રૂચકવરદ્વીપ ૧૩માં (અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા) અરુણાવાસ ને શંખવરદ્વીપ લખેલા દેખાતા નથી તેથી રૂચકવરદ્વીપ ૧૧ માં આવે છે માટે તત્ત્વ શ્રીસર્વંસ જાણે.

એ ૧૩મા રૂચકદ્વીપને રૂચકસમુદ્ર બાદ રહેલા અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રનાં સર્વનાં નામ કહી શકાય નહિ, તેથી હવે અહિંથી અસંખ્ય અગ્રખ્ય દ્વીપ સમુદ્રો ઉદ્ભવન કરતાં કરતાં વચ્ચે જે એકેક અસંખ્યાતમો દ્વીપ સમુદ્ર આવે છે તેનાં નામ આ પ્રમાણે— પ્રથમ અસંખ્યાતમો ભુજગવરદ્વીપ ભુજગવરસમુદ્ર, ત્યાંથી અસંખ્ય ઉદ્ભવીને અસંખ્યાતમો કુશવરદ્વીપ કુશવરસમુદ્ર, ત્યાંથી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર બાદ ત્રીજો અસંખ્યાતમો ક્રોચવરદ્વીપ ક્રોચવરસમુદ્ર, એ પ્રમાણે અસંખ્ય અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોને ઉદ્ભવો ઉદ્ભવીને જે નામવાળા એકેક દ્વીપ સમુદ્ર આવે છે તે કશોવે છે—જેટલાં આલરણોનાં નામ, વસ્ત્રનાં નામ, ગંધનાં

નામ, કમળનાં નામ, તિલક આદિ વૃક્ષનાં નામ, પૃથ્વીઓ નિધિઓ રત્નો વર્ષધરો નદીઓ પર્વતો વિજયો વક્ષસ્કાર કલ્પ દેવલોક નામો વાસ ક્રૂટ નક્ષત્ર ચંદ્રાદિ એ સર્વનાં જેટલાં નામ છે તે સર્વ પ્રશસ્ત વસ્તુનાં નામોવાળા ક્ષીપ સમુદ્રો ધન્દ્રો કુરૂક્ષેત્ર ચેરૂ આવાસ ક્રૂટ નક્ષત્ર ચંદ્રાદિ એ સર્વનાં જેટલાં નામ છે તે સર્વ પ્રશસ્ત વસ્તુનાં નામોવાળા ક્ષીપ સમુદ્રો વચ્ચે વચ્ચે રહેલા છે ત્યારબાદ પુનઃ અસંખ્ય ક્ષીપ સમુદ્રો વીત્યા બાદ દેવક્ષીપ દેવસમુદ્ર, નાગક્ષીપ નાગસમુદ્ર, ચક્ષુક્ષીપ ચક્ષુસમુદ્ર, ભૂતક્ષીપ ભૂતસમુદ્ર અને પર્યંતે સ્વયંભૂરમણુક્ષીપ ને સ્વયંભૂરમણુસમુદ્ર. એ પાંચે પણ અસંખ્ય અસંખ્ય ક્ષીપ સમુદ્રોને અતરે અતરે રહ્યા છે. એ સર્વ મળીને પણ અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્ર બાણવા, અને સર્વથી અન્તે સ્વયંભૂરમણુક્ષીપ ને ત્યારબાદ તેને વીંટીને સ્વયંભૂરમણુસમુદ્ર રહ્યો છે, તે સ્વયંભૂરમણુસમુદ્રની પર્યંતવર્તી વેદિકાથી-જગતીથી ૧૨ યોજન દૂર અલોક છે, અને એ ૧૨ યોજનમાં ધનોદધ્યાદિ ત્રણ વલયોના અન્ત આવેલા છે.

પ્રશ્નઃ—આભરણુ આદિ નામવાળા ક્ષીપ સમુદ્રો જો કે અસંખ્ય અસંખ્યને અન્તરે એકેક રહેલ છે તે તો કીક પરન્તુ અન્તર-વર્તી અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્રો કયા નામવાળા છે?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક અન્તરમાં રહેલા અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્રો લોકમાં જેટલી પ્રશસ્ત વસ્તુઓ શંખ ધ્વજ આદિ છે તે નામવાળા છે સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે-ગોયમા ! જાવહ્યા લોણ સુમા નામા સુમા રુવા સુમા ગંધા સુમા ફાસા પ્વહ્યા ગંદીવસમુદ્રા નામધેજ્જેદિ. પળ્ણત્તાન્હે ભગવન ! ક્ષીપસમુદ્રો કયા નામવાળા કહ્યા છે ? હે ગોતમ ! લોકમાં જેટલાં શુભ નામો શુભ રૂપો શુભ ગંધો શુભ રસો શુભ સ્પર્શો છે તેટલા નામોવાળા ક્ષીપસમુદ્રો છે.

૧ આ ગ્રંથમા ક્ષીપ સમુદ્રોના નામની વક્તવ્યતા ક્ષર્ધક જૂદા પ્રકારની છે, કારણકે સિદ્ધાન્તોમાં જુજગ કુશ કોચ ને રચક સુધી નિરન્તર ગણાવેલા છે, અને ત્યારબાદ ક્ષીપસમુદ્રો “આભરણુ વત્ય ગંધ” ઇત્યાદિ નામોવાળા છે એમ કહ્યું છે, પણ સાન્તર કે નિરન્તર તે સ્પષ્ટ નથી કહેલ તોપણ નિરન્તર ગણત્રીના પ્રસંગમા કહેલ હોવાથી તે પણ કોચહાપસમુદ્રથી પછીના છે, અને આ ગ્રંથમાં વૃત્તિમાં નિરન્તર સાન્તરના બેદે કહ્યા છે માટે

॥ इति 'निर्मग्नोत्सर्ग'ना ॥१८८॥

अग्रतः—पूर्व गाथाમાં મધ્યલોકે સ્પર્શોદ્ધી વસ્તુઓ કહીને હવે અધોલોક કયા કયા જીવાદિ પદાર્થોવડે સ્પર્શોયલો છે તે જાણવા માટે અધોલોક સ્પર્શના કહે છે—ત્યા અધોલોક સાત પૃથ્વીઓવડે સ્પૃહ-યુક્ત છે તે સાત પૃથ્વીઓના વિસ્તાર અન્તર વિગેરે સ્વરૂપ આ ગાથાથી પ્રારંભીને કહેવાય છે—

તિરિયં લોગાયમં, પમાણદેટ્ટા ઉ સવ્વપુલ્હવીણં । આગાસંતરિયા ઉ, વિચ્છિન્નયરા ઉ હેટ્ટેટ્ટા ॥૧૮૯॥

માર્ગાર્થઃ—અધોલોકમાં મર્વ પૃથ્વીઓનો તીરછો વિસ્તાર—તીરછુ પ્રમાણુ તે તે સ્થાનવર્તી લોકાકાશની તીરછી લંબાઈ પદોગાઈ પ્રમાણુ છે, પુનઃ એ સાતે પૃથ્વીઓ વચ્ચે લોકાકાશ વડે અન્તરિત છે, અને નીચે નીચે અધિક અધિક વિસ્તારવાળી છે. ॥૧૮૯॥

માર્ગાર્થઃ—તીરછોલોકની (મધ્યલોકની) નીચે રત્નપ્રભા આદિ નામવાળી સાત નરક પૃથ્વીઓ છે, તે દરેકનો વિસ્તાર તે ને આને નેટલો લોકાકાશનો વિસ્તાર તેટલો વિસ્તારવાળી છે. જેમકે—મધ્યલોકનો અતિમધ્યભાગ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના તળીયે છે, તેથી મધ્યલોકના વિસ્તાર પ્રમાણુ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ઉપરનો તીરછો વિસ્તાર પણ સંપૂર્ણ ૧ રજ્જુપ્રમાણુ છે. અર્થાત રત્નપ્રભાની લંબાઈ પહોળાઈ પૂર્વથી પશ્ચિમ અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ ૧ રજ્જુપ્રમાણુ છે. બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી ઉપરના તળીયે ૧ ગાભગ ૨ રજ્જુ વિસ્તારવાળી છે, એ પ્રમાણુ યાવત સાતમી પૃથ્વી ઉપરના તળીયે દેશેાન ૭ રજ્જુ વિસ્તારવાળી છે, અને નરક ને લોગ તે ગત્ય.

૧ એમું બીજી નામ મધ્યલોક છે. મધ્યમ પરિણામવાળો લોવાથી એ મધ્યમલોક કહેવાય એ પણ અન્વય છે.

તેની નીચે રહેલો લોકાકાશનો અન્ત લગભગ ૭ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે, જેથી રત્નપ્રભાનું સર્વોપરિતલ ભૂમિતલ એક રજ્જુ અને સાતમી પૃથ્વી નીચેનું સર્વોન્તિમ આકાશપ્રતર લગભગ ૭ રજ્જુ વિસ્તૃત છે, શેષ પાંચ પૃથ્વીઓ અને તેના આકાશ વિગેરે પ્રદેશ હાનિ વૃદ્ધિને અનુસરતા વિસ્તારવાળા છે.

તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ભૂમિની જડાઈ એક લાખ એ સી હજાર ચોજન છે, તેની નીચે ભૂમિના આધારરૂપ ધનોદધ્યાદિ ૩ વલયો છે, ને તેની નીચે અસંખ્ય હજાર ચોજન પ્રમાણુ આકાશ છે, ત્યારબાદ બીજી પૃથ્વીનો પિંડ આવે છે, એ રીતે બીજી ત્રીજી વચ્ચે ચાવત છઠ્ઠી સાતમી વચ્ચે પણ અસંખ્ય હજાર ચોજન આકાશ હોવાથી એ સાત પૃથ્વીઓના ૬ આંતરામાં ૬ લોકાકાશના ખંડ છે, અને ૭મો આકાશખંડ સાતમી પૃથ્વીની નીચે છે. તથા એ પૃથ્વીઓ નીચે અધોલોકની પ્રદેશવૃદ્ધિ પ્રમાણુ અનુક્રમે અધિક અધિક તીવ્રતા વિસ્તારવાળી છે, એ વાત પ્રથમ કહી છે. એ પ્રમાણુ અધોલોકનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું. ॥૧૮૯॥ इति अधोलोकस्य 'स्पर्श'ना ॥

અવતરણઃ—અધોલોકની સ્પર્શના કહીને હવે ઉર્ધ્વલોકની સ્પર્શના (ઉર્ધ્વલોક કયા કયા જીવાદિ પદાર્થો વડે સ્પૃષ્ટ છે તે) કહે છે—

उद्धं पएसवुद्धी, निदिट्टा जाव बंमलोगोत्ति । अधुट्टा खलु रज्जू, तेण परं होइ परिहाणी ॥१९०॥

નાથાર્થઃ—ઉર્ધ્વલોકમાં ઉર્ધ્વ પ્રદેશવૃદ્ધિ જ્યાં સુધી પાંચમો પ્રહ્લદેવલોક સાડાત્રણ રજ્જુ વિસ્તારવાળો થાય ત્યાંસુધી કહેવી, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે પ્રદેશહાનિ કહેવી (તે ચાવત લોકનો અન્ત આવે ત્યાંસુધી કહેવી). ॥૧૯૦॥

૧ એ સ્પર્શના અત્યંત સંક્ષિપ્ત કહી છે, વિશેષ વિસ્તાર અન્યાન્તરથી જાણવો.

માર્ગાર્થ:—પૂર્વ કહેલ અપૂર્વ ૧ રજ્યુ વિસ્તારવાળા એ અતિમધ્ય પ્રતરેમા જે ઉર્ધ્વ પ્રતર છે ત્યાથી ઉર્ધ્વમુખી લોકવૃદ્ધિ અગુલતા અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઉચાઈ સુધીમાં અગુલતા અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી થાય છે, એ રીતે વધતા પાચમા પ્રભેદેવલોક સુધીમાં આ રજ્યુ વિસ્તાર થાય છે અર્થાત્ ૧ રજ્યુ વિસ્તાર મૂળથી છે બીજો ૨ા રજ્યુ વિસ્તાર વધે છે. ત્રીજો ઉપર નતાં પુનઃ જોજ ક્રમે તીરછો વિસ્તાર ઘટતાં ઘટતાં આ રજ્યુ પર્યન્તે લગભગ ૧ રજ્યુ વિસ્તાર રહે છે. એ રીતે મન્મથર્થી દ્વિતીક પ્રતરથી ૭ રજ્યુ ઉચા ઉર્ધ્વલોકમાં આ રજ્યુ વૃદ્ધિવાળા અને આ રજ્યુ હાનિવાળા છે, જેથી જવાજવાદિ પદાર્થોએ ઉર્ધ્વલોક ૭ રજ્યુપ્રમાણ સ્પર્શ્યો છે, અથવા ૭ રજ્યુપ્રમાણ ઉંચા અને અનિયત વિસ્તારવાળા ઉર્ધ્વલોકે જોડલુ શેત્ર જવાજવાદિવડે સ્પર્શ્ય છે. ॥૧૬૦॥ इति तर्ज्ज्वलोक रर्जना ॥

સવનરણ:—જો પ્રમાણે ૭ રજ્યુ પ્રમાણ ઉર્ધ્વલોક જેટલા આકાશને જવાજવાદિ પદાર્થો સ્પર્શ્યા છે એ આમાન્યથી કમ, પરન્તુ ગોધર્માંદિ સુધીના બિન્ન બિન્ન આકાશગંડોએ કેટલુ કેટલુ શેત્ર અને તે શેત્રમા રહેલા જવાદિ પદાર્થો સ્પર્શ્યા છે? તે કહે છે—

ईसाणंमि दिवह्वा, अह्वाइजा य रज्जु माहिंदे । पंचेव सहस्सारे, छ अच्युष सत्त लोणंते ॥१९१॥

માર્ગાર્થ:—ઈશાન દેવલોક સુધીના આકાશગંડે ૧ા રજ્યુ (દોઢ રજ્યુ) ઉર્ધ્વશેત્ર સ્પર્શ્યું છે, માહેન્દ્ર સુધીમાં ૨ા રજ્યુ શેત્ર સ્પર્શના છે, મહમાર ચથીમાં ૫ રજ્યુ સ્પર્શના છે. અન્યુત સુધીમાં ૪ ૬ રજ્યુ અને લોકાન્ત સુધીમાં ૭ રજ્યુ

૪ આ વસ્તુ બિન્ન છે. આગ વળા પ્રગોષા તો સીધર્મ ૧, મારુન્દે ૨, લાંનકે ૩, મદમારે ૪, અન્યુતે ૫, ત્રીવેગધને ૬ ને લોકાન્તે ૭ રજ્યુ કયા જે

ક્ષેત્ર સ્પર્શના છે. ॥૧૬૧॥

માવાર્થ:—પૂર્વોક્ત ઉદ્ધર્વં ક્ષુદ્ધક પ્રતરથી અર્થાત્ લોકના મધ્યભાગથી સોધર્મ ઇશાન દેવલોક સુધીમાં જીવાદિ પદાર્થોએ ૧॥ રજ્જુ ઉદ્ધર્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે. ત્યાંથી એક રજ્જુ ઉપર જતાં સનત્કુમાર માહેન્દ્ર એ બે દેવલોક સુધીમાં જીવાદિ પદાર્થોએ મધ્ય-લોકથી ૨॥ રજ્જુ પ્રમાણુ ઉદ્ધર્વક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું છે. ત્યાંથી ૨॥ રજ્જુ ઉંચે જતાં વચ્ચે બ્રહ્મ લાન્તક શુક એ ત્રણ દેવલોક વીત્યા બાદ પર્યન્તે સહસાર દેવલોક છે, તે સહસાર સુધીમાં ૫ રજ્જુ ક્ષેત્રસ્પર્શના છે, ત્યાંથી ઉપર ૧ રજ્જુ ઉંચે જતાં વચ્ચે આનત પ્રાણુત એ બે કદપ આવ્યા બાદ પર્યન્તે આરણુ ને આચુત એ બે કદપ છે, આચુત કદપ સુધીમાં જીવાદિ પદાર્થોએ મધ્યલોકથી પ્રારભીને ૬ રજ્જુ સ્પર્શ્યો છે. અને ત્યાર બાદ ૧ રજ્જુ ઉંચે જતાં વચ્ચે ૬ ઐવેયક ૫ અનુત્તર સિદ્ધશિલા પૃથ્વી આવીને પર્યન્તે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા લોકનો અન્ત આવેલો છે એટલે એ લોકાન્ત સુધી ૭ રજ્જુ ઉદ્ધર્વક્ષેત્ર સ્પર્શના છે. [અહિં માહેન્દ્રથી ઉપરના ૨॥ રજ્જુમાં બ્રહ્મદેવલોક આદિ ૩ કદપ કેટલે કેટલે ફર છે? તે તથા ૫ થી ૬ અને ૬ થી ૭ મી રજ્જુની વચ્ચે આનતાદિ તથા ઐવેયકાદિ સ્થાનો કેટલે કેટલે ફર છે? તે આ અંતમાં સ્પષ્ટ કહિલ નથી તેમજ એ સ્થાનોનુ નામ પણ અહિં કહ્યું નથી, માટે તે સંખંધિ સવિસ્તર સ્પષ્ટતા અન્ય અંશેથી બાજુવી. ॥૧૬૧॥

અવત્તરણ—જીવાદિ પદાર્થોએ પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ લોક સ્પર્શ્યો છે તે વાત તો ઠીક, પરન્તુ આગળ કહેવાશે તે પ્રમાણે મિથ્યાદિ આદિ જીવસમાસોએ જે જે ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યો છે તે મિથ્યાદિ જીવો સ્વરૂપે રહ્યા છતાંજ સ્પર્શ્યો છે કે કોઈ અન્ય અવસ્થા વિશેષવાળા થઈને અધોલોકાદિ ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યો છે? ઉત્તર-સ્વરૂપે પણ સ્પર્શ્યો છે અને અવસ્થાવિશેષે પણ સ્પર્શ્યો છે. હવે જો સ્વરૂપે સ્પર્શતા હોય તો તે સહજે સમજી શકાય તેમ છે, પરન્તુ અવસ્થાવિશેષે સ્પર્શતા હોય તો કઈ અવસ્થા વિશેષે સ્પર્શ્યો છે? એ બાળતના સમાધાનમાં ઉત્તર એ છે કે-સાત સસુદ્ધાત રૂપ અવસ્થાવિશેષ વડે સ્પર્શ્યો છે. તો તે સાત

સમાપ્ત:

અધોલોકા-
દિ લોકની
સ્પર્શનાનુ
પ્રમાણ

॥૧૧૧॥

સમુદ્ધાત કયા કયા છે તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે—

વેયળ કસાય મરણે, વેડવિવય તેયણ ય આહારે । કેવલિયસમુદ્ધાણ, સત્ત ય મણુણુ નાયવંવા ॥૧૯૨॥

માર્થર્થ:—વેદના સમુદ્ધાત, કયાય સમુદ્ધાત, મરણુસમુદ્ધાત, વૈકિય સમુદ્ધાત, તૈજસ સમુદ્ધાત, આહારક સમુદ્ધાત અને કેવલિ સમુદ્ધાત એ માત સમુદ્ધાત મનુષ્યોને વિષે [ગર્ભજયર્થોસ સંખ્યાતાણુવાળા મનુષ્યને] હોય છે ॥૧૯૨॥

॥ સ્પર્શના પ્રસંગમાં ૭ સમુદ્ધાત ॥

માર્થર્થ—મળ=એકીભાવે ઉત્ત્=પ્રબલપણે ઘાત=વેદનીય આદિ કર્મપ્રદેશોના ઘાત-નાશ જેમા થાય તે સમુદ્ધાત. એમાં વેદનીયાદિ કર્મના અનુભવજ્ઞાન વડે જીવ એકરૂપ થાય છે, એટલે એ સિવાય બીજા જ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી તેથી જીવ અને વેદનીયાદિનું અનુભવજ્ઞાન એ જ (વેદનીયાદિ સમુદ્ધાત વળતે) એકરૂપ થઈ બધ છે માટે એ રીતે અહિં એકીભાવ બળ્યો. પુનઃ એવા એકીભાવ પૂર્વક વેદનીયાદિ કર્મોના ઘણા નાશ થાય છે માટે જીવના એવા પ્રકારના પ્રચલ્નવિશેષને સમુદ્ધાત કહ્યો છે તે આ પ્રમાણે—

૧ વેદના સમુદ્ધાત—અથાતા વેદનીયથી ઉત્પન્ન થયેલા પીડાવડે વ્યાકુળ થયેલો જીવ અનન્તાનન્ત કર્મસ્કંધા વડે વ્યાપ્ત એવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર પણ ફેંકે છે, અને તે બહાર કાઢેલા જીવપ્રદેશો વડે ઉદર મુખ ગાહુ આદિ પોતાના બાગોને નથા સ્કંધાદિકના (ખભા વિગેરેના) આતરાઓને પૂરી લાંબાઈમાં ને પહોળાઈમાં શરીર માત્ર ક્ષેત્રને વ્યાપોને (અર્થાત્ શરીર ક્ષેત્રપ્રમાણુ ધન દંડકાર થઈને) એવી અવસ્થામાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, અને એ અન્તર્મુહૂં કાળમાં અથાતા વેદનીયના ઘણા કર્મપ્રદેશોને (ઉત્તરણા વડે ઉદયગાં લાવી) નિર્જે છે, અને ત્યારબાદ સમુદ્ધાનથી નિવૃત્ત થઈને

સ્વરૂપસ્થ થાય છે

૨ કષાય સમુદ્ઘાત—કોધાદિ તીવ્ર કષાયથી વ્યાકુળ થયેલો જીવ વેદનીય સમુદ્ઘાતવત્ ધન દંડાકાર થઈને અન્તર્મુઁ માત્ર રહીને તેટલા કાળમાં કષાય મોહનીયના ધણા કર્મપ્રદેશોને નિર્જરી સ્વરૂપસ્થ થાય છે આ વખતે ક્ષિપ્ર પરિણામવાળો થવાથી ધણા કષાય મોહનીયકર્મને બાંધે છે.

૩ મરણ સમુદ્ઘાત—મરણનું અન્તર્મુઁ બાકી રહે તે વખતે જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અસંખ્ય યોજન સુધી આત્મપ્રદેશોનો દીર્ઘ દંડ રચો અત્રલવમાં જે સ્થાને ઉત્પન્ન થવાનું છે તે સ્થાને તે દંડાકારને પ્રક્ષેપે છે, અને તે ઉત્પત્તિસ્થાનને ઋજુગતિ વડે એક સમયે જ સ્પર્શે છે, અને વક્રગતિ વડે ઉત્કૃષ્ઠથી ચોથે સમયે સ્પર્શે છે, અને એવી અવસ્થામાં અન્તર્મુઁફૂર્ત માત્ર રહી તેટલા કાળમા આયુષ્ય કર્મના ધણા પુદ્ગલો નિર્જર છે [કોઈ જીવ પહેલા એ મરણ સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ સ્થસ્થાને આવી સ્વરૂપસ્થ થઈ પુનઃ સમુદ્ઘાત રચી ઉત્પત્તિસ્થાને દીર્ઘ દંડાકારે પહોંચી અન્તર્મુઁ તેવી અવસ્થાવાળો રહી ત્યારબાદ પૂર્વલવના શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશો આકર્ષી લઈને મરણ પામી ત્યાં પરલવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે બીજા સમુદ્ઘાતમાં મરણ પામે છે. એ બીજો સમુદ્ઘાત શ્રીભગવતીજમાં કહેલ છે, એ રીતે આયુષ્યના ધણા કર્મપ્રદેશોની નિર્જરા થાય છે]

૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત—વૈક્રિય શરીર રચવાની લબ્ધિવાળો દેવ વા મનુષ્ય વા તિથ્ય વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે જઘન્યથી અંગુલનો સંખ્યાત્મો ભાગ દીર્ઘ અને ઉત્કૃષ્ઠથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ દંડાકાર શરીરથી બહાર કાઢીને વૈક્રિયશરીર નામકર્મના ચથા બાહર પુદ્ગલોને નિર્જરવા પૂર્વક વૈક્રિયશરીર રચે છે, અને અન્તર્મુઁ એવી અવસ્થામાં રહ્યા બાદ સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ

સમાપ્ત:

અવસ્થા
વિશેષે
સ્પર્શનાના
વિષયમાં
સમુદ્ઘાતનું
સ્વરૂપ

॥૧૧૨॥

સ્વરૂપસ્થ થાય છે [અર્થે સ્વરૂપસ્થ થવું જોટલે વૈકલ્પિકતા ઉપમહાર કરી મૂળ દેહસ્થ થવું એમ નહિ, પરંતુ સ્વાયત્તા વૈકલ્પિક-
શરીરમાન રૂપીને સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થવું એ અર્થ બાળવો.]

૫. કેવલ મમુદ્ધાત—તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો સાધુ આદિ કોઈ અન્ય ઉપર ક્રોધ પામ્યો હોય તો સાત આઠ પગલાં પાછો
જાયો ને અન્યથી અગ્રીણના સંજ્ઞાતમા લાગપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંજ્ઞાત યોજનપ્રમાણ દીર્ઘ આત્મપ્રદેશોના દંડાકાર શરીરથી
આકાર રૂપીને રેના પર ક્રોધ થયો હોય તેના મનુષ્યાદિકને જાળી મુકે છે, એ પણ અનંતમું પ્રમાણ છે, અને તેટલા કાળમાં
નૈરન નામકર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશોને નિર્જે છે, ત્યારણાદ સ્વરૂપસ્થ થાય છે.

૬. આકારક મમુદ્ધાત—આકારક શરીર રચવાની લબ્ધિવાળા કોઈક ઔદ પૂર્વધર સુનિ આકારક શરીર રચતી વખતે જઘ-
ન્યથી અગ્રીણના સંજ્ઞાતમા લાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંજ્ઞાત યોજનપ્રમાણ દીર્ઘદંડ શરીરથી આકાર રચીને પૂર્વબદ્ધ આકારકશરીર
નામકર્મના પ્રદેશોને નિર્જેવા પૂર્વક આકારક શરીર રચે. એ અવસ્થામાં અનંતમું રહી સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈ સ્વરૂપસ્થ
[આકારક શરીરમાંજ સ્વરૂપસ્થ] થાય [ત્યારણાદ આકારક શરીરથી પણ નિવૃત્ત થઈને ઔદારિકસ્થ થાય.]

૭. કૌટલિ મમુદ્ધાત—કેવલી ભગવાન કેવલીસમુદ્ધાત કરતી વખતે પ્રથમ પ્રશસ્ત યોગરૂપ આવજીકરણ અનંતમું પ્રમાણરૂ
કરે તે વખતે પણ ઉત્તરપ્રદેશ વડે ઘણા કર્મપ્રદેશોને ઉદયદ્વાર નિર્જે છે, ત્યારણાદ સમુદ્ધાત કરે તેમાં પ્રથમ સમયે અધો
લોકાન્તથી ઉર્ધ્વલોકાન્ત સુધીનો શરીર વિષ્કંભપ્રમાણ રથૂલ દીર્ઘદંડાકાર રચે, જીજે સમયે જોજ દંડાકારમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ
લોકાન્ત સુધી આત્મપ્રદેશોને તીવ્રથી વિસ્તારી કપાટ સરળો આકાર રચે, ત્રીજે સમયે તેમાંથીજ ઉત્તરદક્ષિણ લોકાન્ત
સુધી વિસ્તારીને મન્યાન આકાર રચે, આ વખતે લોક ઘણો પૂરાયલો હોય છે, અને મન્યાનના આંતરા માત્ર પૂરવાના બાકી હોય
છે. ત્યારણાદ ચોથે ગમયે આંતરા પૂરીને અને તે સાથે લોકના નિષ્ક્રોધ પણ સર્વ પૂરાઈ જવાથી કેવલી ભગવાન મમગ્ર લોકા-

કાશમાં સર્વવ્યાપી થાય છે, તદનન્તર પાંચમે સમયે આંતરા સંહરી, છઠ્ઠે સમયે મંથાન સહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી આઠમે સમયે ૬૬ સહરી ઔદારિક શરીરમા સ્વરૂપસ્થ-દેહસ્થ થાય છે. એ આઠ સમયમાં ઘણા વેદનીય ગોત્ર અને નામ-કર્મના પ્રદેશોને નિર્દેષે છે.

પ્રશ્ન:—લોકના મધ્યભાગે રહેલા કેવલી ભગવત ત્રીજા સમય લોકવ્યાપી થઈ શકે છે તો ચોથા સમયેજ આતરા પૂરવાનું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—લોકનો મધ્યભાગ મેરૂપર્વતના મધ્યભાગે છે, તે સ્થાને કેવલીનો પ્રાય અસભવજ છે માટે અમધ્યભાગે રહેલા કેવલી ત્રીજે સમયે સમગ્ર લોકવ્યાપી થતા નથી તે કારણથી ચોથે સમયે આંતરા પૂરીને સર્વ લોકવ્યાપી થવાનું કહ્યું છે તેજ યુક્ત છે. ॥૧૬૨॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં મનુષ્યને ૭ સમુદ્ધાત કહ્યા તો શેષ જીવોને કેટલા હોય? તે આ ગાથામાં કહે છે—
પજ્જત્તવાયરાનિલ, નેરહણસુ ય હવંતિ ચત્તારિ । પંચ સુરતિરિયપંચંદિણસુ સેસેસુ તિગમેત્ત ॥૧૧૩॥

નાથાર્થ:—પર્યાપ્ત યાદરવાયુ અને નારક એ બેને ચાર ચાર સમુદ્ધાત હોય છે, દેવ અને તિર્યચ પચેન્દ્રિયોમાં પાંચ સમુદ્ધાત અને શેષ સર્વ જીવોમાં ત્રણજ સમુદ્ધાત હોય છે. ॥૧૬૩॥
માત્રાર્થ:—પર્યાપ્ત યાદરવાયુમાં કેટલાક વાયુજીવો વૈક્રિય લઘિધવાળા હોય છે, તેથી તે જીવોને વેદના કપાય મરણને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્ધાત છે, અને નારકોને તો ભવપ્રત્યયથીજ વૈક્રિયલઘિ હોવાથી તેઓને પણ એજ ૪ સમુદ્ધાત છે. તથા દેવોને અને તિર્યચ પચેન્દ્રિયોને આહારક તથા કેવલી સમુદ્ધાત વિના શેષ પાંચ સમુદ્ધાત છે, જેથી નારકોના સમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ

દેવને અને ગર્ભજ નિર્યંત્રને તેજગ્નિય અધિક છે. એ સિવાયના શેષ જીવો તે વાયુ સિવાયના જોડેન્દ્રિયો વિકલેન્દ્રિયો ને અસન્નિ-
પન્દ્રિયો એ ગર્ભને યેદના કપાય ને મરણુ જો ૩ સમુદ્ધાત હોય છે. ॥૧૯૩॥

નક્ષત્રણ:—પર્વ ગાથામાં ગાન મસુદ્ધાત અને કયા જીવોને કયા સમુદ્ધાત હોય તે કહીને આ ગાથામાં સાત સમુદ્-
ધાતનો કાય કહે છે—

દંડ કવાડે રુપ, લોપ્ ચરોય પહિનિયત્તે । કેવલિય અદુસમણ, મિત્તમુહુત્તં ભવે સેસા ॥૧૯૪॥

ગાથાર્થ:—કેવલિય મસુદ્ધાતમાં દંડ કપાટ રૂપક (મંથાન) ને લોકપૂર્તિ જો ચારનો જોડેક સમય મળી ૪ સમય અને પુનઃ
નિગન થતાં ૫૫૫ પદ્માનુષંગીજો ૪ મમય મળી દેવલી સમુદ્ધાત ૮ મમયનો છે, અને શેષ છએ સમુદ્ધાત અન્તર્મુદ્ધાત
અન્તર્મુદ્ધાત છે. ॥૧૯૪॥

માથાર્થ:—આ ૧૧૧૧૧૧૧ ગુમમ છે. ॥૧૯૪॥

અપતરણ.—પૂર્વ ૧૪ રમ્ભુ સ્પર્શવા યોગ્ય શ્વેત કહીને ત્યારણાદ તે શ્વેતને સ્પર્શનારા જીવોની અવસ્થાવિશેષ રૂપ ૭ સમુ-
ધાત કહ્યા, કે જે આસ્થાનિશેષ વડે શ્વેતને સ્પર્શે છે. ત્યારણાદ હવે જો શ્વેતને સ્પર્શનારા જે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ૧૪ જીવસમાસ
જે તે ગુમમગાનેમાં કયો જીવેદ (કયા ગુણધ્યાનવાળા જીવ) કયા શ્વેતને અથવા કેટલા રજ્જુશ્વેતને સ્પર્શે છે તે સ્પર્શના
આ ગાથાથી માર્ગલીને કહે છે—

મિચ્છેહિં સવલોઓ, સાસણમિસ્સેહિં અજયદેસેહિં । પુટ્ટા ચડદસમાગા, વારસ અદુદ્ધ છચ્ચેવ ॥૧૯૫॥

માથાર્થ:—મિથ્યાગ્રિજીવોને મર્ત જોડક સ્પર્શે છે, માસ્નાહન મિથ અવિરત ને દેશવિરત એ ચાર જીવભેદોજો જોડના ૧૪

ભાગમાથી બારભાગ આઠભાગ અને છબ ભાગ અનુક્રમે સ્પર્શ્યા છે. ॥૧૬॥

માર્વાર્થ:—અહિં સ્પર્શના એક જીવઆશ્રયી નહિ પરંતુ અનેક જીવઆશ્રયી ગણવી, જેથી અનેક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય આદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોએ સ્વરૂપે અને અવસ્થાવિશેષે એટલે મરણસમુદ્ધાતવડે એમ બંને રીતે સંપૂર્ણલોક સ્પર્શેલો છે, અને સર્વકાળ સુધી સ્પર્શેલો છે. અહિં લોકની લંગાઈ-ઉંચાઈના ૧૪ ભાગ કરીએ તેના એક ભાગને ૧ રજ્જુ ગણવેા, જેથી મિથ્યાદષ્ટિઓએ લોકના ચૌદે ભાગ સર્વદા સંપૂર્ણ સ્પર્શ્યા છે.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ લોકના ચૌદીયા બાર ભાગ સ્પર્શે છે, તે આ પ્રમાણે—છઠ્ઠી પૃથ્વીનો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ નારક તીર્થલોકમાં મરણ સમુદ્ધાતવડે ઉત્પન્ન થાય તેને છઠ્ઠી તિર્યગ્લોક સુધીમાં પાંચ રજ્જુ સ્પર્શના છે, અને તિર્યગ્લોક-માનો તિર્યગ્ વા મનુષ્ય સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઉર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધશિલા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય તેને ૭ રજ્જુની સ્પર્શના છે, એ પ્રમાણે એ બે જીવની અપેક્ષાએ સાસ્વાદનની સ્પર્શના સમકાળે ૧૨ રજ્જુ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. (એક જીવની અપેક્ષાએ તો સાસ્વાદનની ૭ રજ્જુ જ સ્પર્શના હોય).

પ્રશ્ન:—તિર્યગ્લોકવર્તી જીવ સાસ્વાદન સહિત તમસ્તમા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉપજે, તો અધોલોકમાં ૬ રજ્જુની સ્પર્શના, અને તેવોજ બીજો જીવ સિદ્ધશિલામાં ઉપજે તો ૭ રજ્જુની સ્પર્શના હોય, તો એ બે જીવની બે સ્પર્શનાઓ મળીને ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના પણ સંભવે તો તેટલી સ્પર્શના કેમ ન કહી ?

ઉત્તર:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિની પરભવેત્પત્તિ અધોમુખી નથી પરંતુ પ્રાયઃ ઉર્ધ્વમુખી છે, તે કારણથી ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના ઘટતી નથી.

પ્રશ્ન:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ સાતમી પૃથ્વીમાં પણ છે તો છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારક કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—આતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદની નારકો સાસ્વાદન ભાવમાં વર્તતા મરણ પામતા નથી, પરંતુ સાસ્વાદન ભાવ તલનેજ મગ્ન પામે છે માટે અહિં આતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદનીને અંગે સ્પર્શના ઘટતી નથી

મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શના ટ રજ્જુપ્રમાણ છે તે આ પ્રમાણે—મિશ્ર ગુણસ્થાનમા મરણ થતું નથી માટે મરણસમુદ્ધાતની અપે-
શાં મિશ્રની સ્પર્શના ઘટતી નથી, જેથી અહિં વેક્રિયસમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ મિશ્રની સ્પર્શના ઘટે છે તે આ રીતે—જારમા અન્યુત સ્વર્ગના દેવ પૂર્વ મગતિવાળા (પૂર્વભવના મંથંધવાળા) ભવનપત્યાદિ મિત્ર દેવને અન્યુત દેવલોકમા લઈ જાય ત્યારે રતનપ્રભાથી અન્યુત સુધીના ડ રજ્જુની સ્પર્શના, અને સહસ્રાર સુધીના મિશ્રદષ્ટિ દેવો પૂર્વમગતિક મિત્ર નારકની વેદના ઉપશમાવવાને અથવા પૂર્વવૈરી નારકને વિશેષ વેદના ઉપજલવા માટે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય ત્યારે રતનપ્રભાથી વાલુકાપ્રભા સુધીના જો રજ્જુ અધિક મળી મિશ્રદષ્ટિને ટ રજ્જુની સ્પર્શના ગણવી. અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો મિશ્રદષ્ટિવાળો સહસ્રાર દેવ પૂર્વમગતિક મિત્ર નારકની વેદના ઉપશમાવવાને અથવા પૂર્વવૈરી નારકને વિશેષ વેદના ઉપજલવા માટે ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો જ રજ્જુ સ્પર્શના, અને સહસ્રારાદિ નીચેનો મિશ્રદષ્ટિ દેવ અન્યુતતા મિત્રદેવની સાથે અન્યુત સ્વર્ગે જાય ત્યારે સહસ્રારથી અન્યુત સુધીની ૧ રજ્જુ મળી ટ રજ્જુની સ્પર્શના મિશ્રગુણસ્થાનની બાણવી.

પ્રશ્ન—અન્યુત દેવલોકનો મિશ્રદષ્ટિ દેવ પૂર્વવૈરી વા પૂર્વમિત્ર નારકને વેદના વધારવા વા ઘટાડવા ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો એ રીતે કંઈજ જીવની અપેક્ષાએ પણ ટ રજ્જુની સ્પર્શના મિશ્રદષ્ટિને કેમ નહિ ? તથા ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ દેવનું ગમન કેમ? એથી નીચે કેમ નહિ ?

ઉત્તર—સહસ્રારથી ઉપરના દેવો આદ્ય સ્તેક અને અદ્ય વૈરવાળા હોવાથી પૂર્વભવના મિત્ર વા શત્રુ નારકને અનુગ્રહાદિ પ્રવાના પ્રયોજનવાળા નથી, પરંતુ દેવભવમાં વર્તમાન મિત્રની સાથે સ્નેહવાળા છે, જેથી ભવનપત્યાદિ દેવને પોતાના દેવ-

ભાગભાથી ધારભાગ આઠભાગ અને છઠ્ઠ ભાગ અનુક્રમે સ્પર્શ્યો છે. ॥૧૬॥

માત્રાર્થ:—અહિં સ્પર્શના એક જીવઆશ્રયી નહિ પરન્તુ અનેક જીવઆશ્રયી ગણવી, જેથી અનેક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય આદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોએ સ્વરૂપે અને આવસ્થાવિશેષે એટલે મરણસમુદ્ધાત વડે એમ બન્ને રીતે સંપૂર્ણ લોક સ્પર્શેલો છે, અને સર્વકાળ સુધી સ્પર્શેલો છે. અહિં લોકની લંગાઈ-ઉંચાઈના ૧૪ ભાગ કરીએ તેવા એક ભાગને ૧ રજ્જુ ગણવે, જેથી મિથ્યાદષ્ટિઓએ લોકના ચૌદે ભાગ સર્વદા સંપૂર્ણ સ્પર્શ્યો છે.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ લોકના ચૌદીયા ધાર ભાગ સ્પર્શે છે, તે આ પ્રમાણે—છઠ્ઠી પૃથ્વીનો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ નારક તીર્થલોકમાં મરણ સમુદ્ધાતવડે ઉત્પન્ન થાય તેને છઠ્ઠી તીર્થલોક સુધીમાં પાંચ રજ્જુ સ્પર્શના છે, અને તીર્થલોકમાં માનો તીર્થ વા મનુષ્ય સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઉર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધશિલા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય તેને ૭ રજ્જુની સ્પર્શના છે, એ પ્રમાણે એ બે જીવની અપેક્ષાએ સાસ્વાદનની સ્પર્શના સમકાળે ૧૨ રજ્જુ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. (એક જીવની અપેક્ષાએ તો સાસ્વાદનની ૭ રજ્જુ જ સ્પર્શના હોય).

પ્રશ્ન:—તીર્થલોકવતી જીવ સાસ્વાદન સહિત તમસ્તમા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉપજે, તો અધોલોકમાં ૬ રજ્જુની સ્પર્શના, અને તેવોજ બીજો જીવ સિદ્ધશિલામાં ઉપજે તો ૭ રજ્જુની સ્પર્શના હોય, તો એ બે જીવની બે સ્પર્શનાઓ મળીને ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના પણ સંભવે તો તેટલી સ્પર્શના કેમ ન કરી?

ઉત્તર:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિની પરભવેત્પત્તિ અધોમુખી નથી પરન્તુ પ્રાયઃ ઉર્ધ્વમુખી છે, તે કારણથી ૧૩ રજ્જુની સ્પર્શના ઘટતી નથી.

પ્રશ્ન:—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ સાતમી પૃથ્વીમાં પણ છે તો છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારક કેમ કહ્યા?

કુતર —આતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદની નારકો સાસ્વાદન ભાવમાં વર્તતા મરણ પામતા નથી, પરન્તુ સાસ્વાદન ભાવ તલનેજ મરણ પામે છે માટે અદિ આતમી પૃથ્વીના સાસ્વાદનીને અગે સ્પર્શના ઘટતી નથી.

મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શના ૮ રન્જ્યુપ્રમાણ છે તે આ પ્રમાણે:—મિશ્ર ગુણસ્થાનમાં મરણ થતુ નથી માટે મરણસમુદ્ધાતની અપે-
શાના મિશ્રની સ્પર્શના ઘટતી નથી, જેથી અહિ વૈકિયસમુદ્ધાતની અપેક્ષાએ મિશ્રની સ્પર્શના ઘટે છે તે આ રીતે—જારમા
અત્યુત સ્વર્ગના દેવ પૂર્વ ગગતિવાળા (પૂર્વભવના મંબંધવાળા) ભવનપત્યાહિ મિત્ર દેવને અત્યુત દેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે
રત્નપ્રભાથી અત્યુત સુધીના ૬ રન્જ્યુની સ્પર્શના, અને સહસ્રાર સુધીના મિશ્રદષ્ટિ દેવો પૂર્વસગતિક મિત્ર નારકની વેદના
ઉગ્રપ્રભાવને અથવા પૂર્વવૈરી નારકને વિશેષ વેદના ઉપન્નવવા માટે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય ત્યારે રત્નપ્રભાથી વાલુકાપ્રભા
સુધીના બે રન્જ્યુ અધિક મળી મિશ્રદષ્ટિને ૮ રન્જ્યુની સ્પર્શના ગણવી. અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો મિશ્રદષ્ટિવાળો સહસાર
દેવ પૂર્વગતિક મિત્ર નારકની વેદના ઉપગ્રભાવને અથવા પૂર્વવૈરી નારકને વિશેષ વેદના ઉપભવવા માટે ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય
તો ૭ રન્જ્યુ સ્પર્શના, અને મહામારાહિ નીચેનો મિશ્રદષ્ટિ દેવ અત્યુતના મિત્રદેવની સાથે અત્યુત સ્વર્ગે જાય ત્યારે સહસારથી
અત્યુત સુધીની ૧ રન્જ્યુ મળી ૮ રન્જ્યુની સ્પર્શના મિશ્રગુણસ્થાનની જાણવી.

પ્રશ્ન—અત્યુત દેવલોકનો મિશ્રદષ્ટિ દેવ પૂર્વવૈરી વા પૂર્વમિત્ર નારકને વેદના વધારવા વા ઘટાડવા ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો
એ રીતે અંકન જીવની અપેક્ષાએ પણ ૮ રન્જ્યુની સ્પર્શના મિશ્રદષ્ટિને કેમ નહિ ? તથા ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ દેવનું ગમન કેમ?
જોશી નીચે કેમ નહિ ?

કુતર—અહમારથી ઉપરના દેવો અહપ સ્નેહ અને અહપ વૈરવાળા હોવાથી પૂર્વભવના મિત્ર વા શત્રુ નારકને અનુગ્રહાદિ
કરવાના પ્રયોગનવાળા નથી, પરન્તુ દેવભવમાં વર્તમાન મિત્રની સાથે સ્નેહવાળા છે, જેથી ભવનપત્યાહિ દેવને પોતાના દેવ-

લોકમાં લાવે છે] તથા નરકપૃથ્વીઓમાં હોવાનું ગમનાગમન ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ વિશેષ છે (કવચિત્ ક્રેલ દેવ ચોથી પૃથ્વીમાં પણ પૂર્વોક્ત કારણે સીતેન્દ્રવત્ જાય છે પરંતુ તે અતિ અલ્પ હોવાથી અહિં તેની વિવક્ષા નથી.) એ રીતે મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શના એ રીતે કહી.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની પણ ૮ રજ્જુ સ્પર્શના છે અને તે પણ મિશ્રદષ્ટિની સ્પર્શનાવત્ જાણવી. અહિં સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના પંચસગ્રહ મૂળદીકામાં કહી છે તે આ પ્રમાણે:-“જે કે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિનું મરણ હોય છે, તેપણુ સમ્યગ્દર્શન સહિત ત્રીજી પૃથ્વીથી નીચેની પૃથ્વીઓમાં ઉપજતો નથી તેમ ત્યાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત આવતો પણ નથી, તેમ સહસારથી ઉપર જતો પણ નથી તે કારણથી અવિરતની પણ મિશ્રદષ્ટિવત્ સ્પર્શના કહી છે. વળી જે (સિદ્ધાન્ત મતે) સાસ્વાદનીની માફક છઠ્ઠી પૃથ્વીથી સમ્યક્ત્વ સહિત મરણ પામી તિર્યંગ્લોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો (૫ રજ્જુ, અને તિર્યંગ્લોકમાં સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તરવાસી આવે તો એ ૭ રજ્જુ મળી) ૧૨ રજ્જુની સ્પર્શના પણ (સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે) સભતી શકે છેજ. પુનઃ અનુત્તરથી તિર્યંગ્લોક અને ત્રીજી પૃથ્વી એમ બે મળીને ૬ રજ્જુ સ્પર્શના પણ સભવે છે. કારણ કે અનુત્તર સમ્યગ્દષ્ટિ હોવા તિર્યંગ્લોકમાં મરણસમુદ્ધાતથી વા ઇલિકા ગતિએ ઉપજે, અને તિર્યંગ્લોકાદિવતી ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ ત્રીજી પૃથ્વીમાં જાય તો એ રીતે ૬ રજ્જુ અવિરતની સ્પર્શના થાય છે” [ઈતિ પંચમગ્રહ મૂળદીકા]. એ પ્રમાણે જૂની જૂની રીતે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના કહી.

દેશવિરત તિર્યગ્ અને મનુષ્ય હોય છે, તેમાં તિર્યગ્ની ગતિ સહસાર સુધીજ છે તેથી દેશવિરત તિર્યગ્ને ૫ રજ્જુ સ્પર્શના હોય છે, પરંતુ દેશવિરત મનુષ્ય અન્યુત કલ્પ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણથી ૬ રજ્જુ સ્પર્શના મનુષ્યઆશ્રયી હોય છે

૧ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની તિરંગ્લોકમાંથી અનુત્તર ઉત્પન્ન થવારૂપ ૭ રજ્જુ સ્પર્શના ધતી શક્તી નથી, કારણ કે અનુત્તરમાં જનારા તે સવ-વિરતજ હોય છે માટે અનુત્તરથી મનુષ્યગતિમાં આવતા તિર્યંગ્લોકની ૭ રજ્જુ સ્પર્શના અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની હોય છે.

પ્રત્ન — દેવ તો અવિવ્રતિ મમ્યન્દ્રિ હોય છે, તેથી દેવમાં ઉત્પન્ન થતી વળતે દેશવિરતિપણાની સ્પર્શના કેમ ગણાય ?
 ડુનર — દેશવિવ્રત આદિક ને ભાવ કેવળ મનુષ્યગતિમાં મરણાન્ત સમય સુધી વર્તે છે, તે ભાવોની સ્પર્શના દેવાદિકમાં ગણાય છે તે ઋતુગતિએ ઉત્પન્ન થતા સમયની અપેક્ષાએ છે, કારણ કે દેશવિરત ભવ મરણના અન્ત્ય સમયે ઋતુગતિએ ધલિકાગતિ વડે ઉત્પન્નિસ્થાને વર્તે છે, ને તદનંતર સમયે પૂર્વભવના દેહને સર્વત્યાગ કરી દેવાયુ ને દેવગતિપણું પ્રાપ્ત કરે છે, માટે તે ઉત્પન્નિસ્થાન સુધી ધલિકાગતિ વડે જતા નીર્ધ આકારવાળો તે ભવ તે સમયે દેશવિરત હોવાથી ત્યાં સુધી દેશવિરત ભાવની સ્પર્શના સ્પષ્ટ ગમનતથ છે. ॥૧૮૫॥

અવતરણ:—પૂર્વ મિથ્યાદ્રષ્ટિથી દેશવિરત ગુણસ્થાન સુધીની સ્પર્શના કહીને હવે પ્રમત્તાદિકની (૬ ક્ષા ગુણસ્થાનાદિકની) સ્પર્શના કહે છે—

સેસેહસંસ્વભાગો, ફુસિઓ લોગો સજોગિકેવલિહિં । ઇગાઈઓ ભાગો, વીયાહસુ નરગપુઢવીસુ ॥૧૯૬॥
 નાચાર્થ—ગેપ ગુણસ્થાનોએ (૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૪ એ ૮ ગુણસ્થાનોએ) લોકનો અસંખ્યાતમે ભાગ સ્પર્શેલો હોય છે, નથા છિનીયાદિ નરક પૃથ્વીઓમાં જતા વા ઉત્પન્ન થતા ભવની એકાદિ (૧-૨-૩-૪-૫-૬) ભાગ-રજ્જુ સ્પર્શના હોય છે. ॥૧૮૬॥

માચાર્થ:—પ્રગત અપ્રમત્ત ને આપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનવાળા ભવોએ લોકનો અસંખ્યાતમે ભાગ સ્પર્શેલો હોય છે, કારણ કે ભવાન્નરાસમાં વર્તતા ભવો સર્વવિરત્યાદિ ભાવ ત્યજીને અવિરતિપણામાં વર્તતા હોય છે, તે કારણથી પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનવત ભવો (બરતાદિ શ્વેત્રમાં) નીચ્છલોકના નેટલા ભાગમાં સ્વસ્થાને વર્તતા હોય તેટલુંજ શ્વેત્ર પ્રમત્તાદિકની સ્પર્શનાવાળું

બાણું, અને તે શ્વેત્ર લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગજ છે.

પ્રશ્ન—દેશવિગતિવત્ કબ્જગતિ વડે ઇલિકાગતિથી અનુત્તર સુધી જતા પ્રમત્તાદિની સ્પર્શના ૭ રજ્જીની કેમ નહિ? કારણ કે પ્રમત્તાદિ જીવો અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉત્તર—સૂત્રનો ગતિ વિચિત્ર હોવાથી ૭ રજ્જીની સ્પર્શનાનો પ્રકાર હોવા છતાં અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. એ પ્રકાર પંચગંથાહમાં સગ સેમા ફુસતિ એ વચનથી વિવક્ષ્યો છે માટે વિવક્ષાભેદે અહિં સ્વસ્થાન ક્ષેત્રજ કહ્યું તેમા કંઈ દોષ નથી.

સયોગીકેવલી સમુદ્ધાતના ચોથા સમયે સમગ્ર લોક સ્પર્શે છે માટે સયોગીની સ્પર્શના સમગ્ર લોકપ્રમાણ છે. [સ્વસ્થાનથી તેા સયોગીકેવલીઓ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે છે]

તથા રત્નપ્રભાથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી ૧ રજ્જી ફર નીચે છે, તેથી ૧ રજ્જી નીચે ત્રીજી પૃથ્વી છે, એમ યાવત્ સાતે પૃથ્વીઓ અનુક્રમે ૧-૧ રજ્જી નીચે નીચે હોવાથી અને તીચ્છાલોક પહેલી પૃથ્વીએ હોવાથી તિર્યંગલોકમાંથી બીજી પૃથ્વીમાં જનાર અથવા બીજી પૃથ્વીમાંથી તિર્યંગલોકમાં આવનાર એ યન્નેને ૧ રજ્જી સ્પર્શના હોય છે, તેમજ ત્રીજી પૃથ્વીએ જતા આવતાને ૨ રજ્જી યાવત્ સાતમીએ જતા આવતાને ૬ રજ્જી સ્પર્શના છે, જેથી એકેક અધિક રજ્જી સ્પર્શના સાતમી પૃથ્વી સુધી બાણવી. [અહિં પૃથ્વી એટલે ભૂમિભાગ બાણુવો, અને તેવો સાતમી પૃથ્વીનો ભૂમિભાગ ૬ રજ્જી નીચે છે, ત્યાંથી નીચે ૧ રજ્જી સુધીમા તેા બાહરવાયુ અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો છે જેથી અધોલોકાન્ત સુધી જતા આવતાને ૭ રજ્જી સ્પર્શના બાણવી]. ॥૧૬૬॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ગુણસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમાં ક્ષેત્રસ્પર્શના કહીને હવે ગત્યાદિ ભેદે ક્ષેત્રસ્પર્શના કહેવાના પ્રસંગમાં તિર્યચ મનુષ્યગતિની સમાન વક્તવ્યતાને અગે એ બેની સ્પર્શના કહેવાની બાકી રાખી પ્રથમ દેવગતિમા ક્ષેત્રસ્પર્શના કહે છે—

ईसाणंता मिच्छा, सासण नव मिसस अविरया अट्ट। अट्ट सहस्सरंति य, छलच्चुयाऽसंखभायुप्पि ॥१९७॥

માયાર્થ:—ભવનપતિથી ઇશાન મુધીના મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદની દેવો નવ રજ્જુ સ્પર્શે છે, મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતમ-ચર્યદષ્ટિઓ આઠ રજ્જુ સ્પર્શે છે. સનતળથી સહસાર સુધીના દેવો ૮ રજ્જુ સ્પર્શે છે, અચ્યુતદેવો ૬ રજ્જુ સ્પર્શે છે અને ઉપરના (ત્રિવેચક તથા અનુત્તર) દેવો લોકના અમ જ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે. ॥૧૯૭॥

માયાર્થ:—ભવનપતિ વ્યન્તર અને જ્યોતિષી દેવો પૂર્વોક્ત કારણથી (મિત્ર નારકોની પીડા ઉપશમાવવા અને શત્રુ નારકને પીડા વધારવા) નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે (અસુરકુમારના પદમાધામી દેવો નારકને પીડવા ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે તે પ્રતિબદ્ધ છે) જેથી ૨ રજ્જુની સ્પર્શના થઈ, અને જોગ દેવો સિદ્ધશિલા પૃથ્વીમા બાહરપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થવાથી ૭ રજ્જુની ઉદ્ધર્મસ્પર્શના થઈ, જેથી જો બે મળીને ત્રણ નિકાયના દેવોની ૯ રજ્જુ શ્વેત્રસ્પર્શના હોય છે. જો રીતે ૯ રજ્જુ સ્પર્શના મિથ્યાદષ્ટિ અને નાસ્વાદની દેવોની જાણતી. તથા મોધર્મ ઇશાન કહ્યના મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદની દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી પૂર્વોક્ત કારણે આવે તો આ રજ્જુ અધોસ્પર્શના. અને સિદ્ધશિલામાં પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા પા ૨ રજ્જુ ઉદ્ધર્મસ્પર્શના મળી ૯ રજ્જુ શ્વેત્રસ્પર્શના સોઠાંવંત મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદની દેવોને હોય છે.

જોગ ઇશાન મુધીના મિશ્રદષ્ટિ અને સચ્ચદષ્ટિ દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી મિત્ર વા વૈરી નારકના પ્રયોજને જાય, અને પૂર્વમગતિક દેવ માથે બારમા સ્વર્ગે જાય તો [૨+૬=૮, આ+૪=૮ જો બે રીતે] ૮ રજ્જુની શ્વેત્રસ્પર્શના હોય.

અનત્તકુમારથી સહસાર મુધીના મિથ્યાદષ્ટ્યાદિ આદે ગુણસ્થાનવાળા દેવો નીચે ત્રીજી પૃથ્વી સુધી અને ઉપર અચ્યુત સુધી જતા પૂર્વોક્ત રીતે ૮ રજ્જુ સ્પર્શના થાય છે.

અચ્યુત કલ્પના દેવો [ઉપલક્ષણથી આનત પ્રાણત આરણના પણ દેવો] સ્પર્શનાં તિર્થલોકમાં શ્રીજિનવંદનાદિ પ્રયોજને આવે છે તેથી દ રજ્જુ સ્પર્શના છે.

પ્રશ્ન:—આનતાદિ દેવો ત્રીજી પૃથ્વીએ જાય તો તેઓને પણ ૮ રજ્જુ સ્પર્શના કેમ ન હોય? આરમા દેવલોકનો ધન્દ્ર સીતેન્દ્ર લક્ષ્મણની વેદના શમાવવા માટે ચોથી પૃથ્વી સુધી ગયેલ છે એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે, તો એ રીતે ૯ રજ્જુની સ્પર્શના પણ સંભવે છે.

ઉત્તર:—સહસારથી ઉપરના આનતાદિ ચાર કલ્પના દેવો અલ્પ સ્નેહવાળા ને અલ્પ વૈરવાળા હોવાથી પૂર્વભવના મિત્ર નારકની વેદના શમાવવા તથા વૈરી નારકની વેદના વધારવા માટે નરકપૃથ્વીઓમાં જતા નથી, તે કારણથી તીચ્છલોક સુધી નીજ દ રજ્જુ સ્પર્શના કહી છે. તથા જેઓના મતે સીતેન્દ્ર ચોથી નરકે ગયા છે તેઓના મતે ૬ રજ્જુથી અધિક સ્પર્શના પણ સંભવે. વળી શ્રી ભગવતીજી આદિકના અભિપ્રાયે તો વૈમાનિક દેવોનું અધોગમન સાતમી નરકપૃથ્વીના પિંડથી નીચે પણ છે, કહ્યું છે કે.—

“હુ ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે ઉદાર (મોટા) મેઘો ઉત્પન્ન થાય? હા, ઉત્પન્ન થાય. તેવા મેઘોને અસુરો કરે કે નાગદેવો કરે કે દેવો (વૈમાનિકો) કરે? અસુર પણ કરે. નાગ પણ કરે દેવ પણ કરે” એ આલાપક બીજી પૃથ્વી સુધી કહેવો, અને ત્રીજી પૃથ્વી નીચે અસુર અને દેવ એ બેજ મેઘ વિકુર્વે નાગકુમાર નહિ, કારણ કે નાગકુમારદેવો ત્રીજી પૃથ્વીની નીચે જઈ શકતા નથી, “નીચેની ૪ પૃથ્વીઓની નીચે મેઘોની વિકુર્વણા કેવળ દેવજ કરે” કારણ કે ચોથી પૃથ્વીની નીચે અસુરો પણ જઈ શકતા નથી. એ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવોનું ગમન સાતે પૃથ્વીઓની નીચે કહ્યું છે, અને આ ગ્રંથમાં તો ત્રીજી પૃથ્વી સુધીજ વૈમાનિકોનું ગમન [નાગકુમારવત્] કહ્યું છે, માટે એ બાળતમા તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ જાણે.

અન્યુત સ્વર્ગાંગી ઉપરના ઐવેયક અને અનુસ્તર દેવોનુ સ્પર્શનાક્ષેત્ર લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ છે તે સ્વસ્થાન આશ્રયી
જાતીનું, કારણ કે જો દેવોનુ ગમનાગમન કયાંય નથી, આ સ્થાને મરણ પામતા ઐવેયકાદિ દેવની ૭ રજ્જુ પ્રમાણ (તિર્થંગલોક-
ગુપ્ત) અપોસ્પર્શના છે, તોપણ તેની વિવશા કરી નથી. ॥ કિતિ દેવ નરકગતિ સ્પર્શનાક્ષેત્ર ॥૧૯૭॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામા દેવગતિ નરકગતિનુ સ્પર્શનાક્ષેત્ર કર્હીને હવે આ ગાથામાં તિર્થંગગતિનુ અને મનુષ્યગતિનુ સ્પર્શના
ક્ષેત્ર કર્હી છે—

નરતિરિણ્હિ યલોગો, સત્તાસાળેહિ છડજયગિહીહિં। મિસ્સેહડસંલભાગો, વિગલિંદીહિં તુ સવજગં ॥૧૯૮॥

માર્ગાર્થ—મનુષ્યોવડે તેમજ તિર્થંગોવડે સર્વલોક સ્પર્શાયલો છે, સાસ્વાદનવર્તી તિર્થંગ મનુષ્યોએ સાત રજ્જુ સ્પર્શ્યો છે,
અવિરત અને દેશવિરત તિર્થંગ મનુષ્યોએ ૬ રજ્જુ સ્પર્શ્યો છે, મિશ્રદ્રષ્ટિ તિમ્મએ લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ સ્પર્શ્યો
છે, અને વિકલેન્દ્રિયોએ સર્વ જગત સ્પર્શ્યુ છે. ॥૧૯૮॥

માર્ગર્થ—દેવલીંગમુદ્ધાતમાં યોગે સમયે કેવલી ભગવાન સર્વલોક વ્યાપ થવાથી મનુષ્યગતિની સ્પર્શના સર્વલોક કર્હી છે
દેવવાક આગાગો “મિશ્રદ્રષ્ટિ મનુષ્યો ત્રણે લોકમા ઉપજે છે, અને ત્રણે લોકમાંથી આવીને નારક દેવાદિ જીવો મનુષ્યમાં
ઉત્પન્ન પણ થાય છે, માટે એ રીતે ત્રણ લોકમા ગતિ આગતિની અપેક્ષાએ મિશ્રદ્રષ્ટિ મનુષ્યો વેદનાસમુદ્ધાત અને મારણા-
નિકરમુદ્ધાત વડે સર્વલોકમાં વ્યાપ છે.” એમ કહે છે, પરંતુ એ વ્યાખ્યાન ઘટતુ નથી. કારણ કે મનુષ્યો માત્ર અદીક્રીય
જેનતા અતિ અલ્પ શેવમાં છે, તેમજ સંખ્યામાં પણ અતિ અલ્પ છે, તેથી તેઓ બીજા જીવોમા ઉપજતાં અને બીજેથી
મનુષ્યક્ષેત્રમા મનુષ્યપણે ઉપજતાં તેમાં વેદના અને મરણ મુદ્ધાતની પણ વિવક્ષા કરીએ તોપણ સર્વલોકમાં વ્યાપીપણું

સંભવે નહિ: શ્રી પ્રજ્ઞાપનાજીમાં પણ “સર્વ પંચેન્દ્રિય જીવો ઉપપાતથી સ્વસ્થાનથી અને સમુદ્ધાતથી એમ ત્રણે રીતે લોકના આસંજ્યાતમાં ભાગમાં છે” એમ કહ્યું છે. માટે કેવલી સમુદ્ધાત વિના મનુષ્યો કેઈ પણ રીતે સર્વલોક વ્યાપી નથી. [હતિ વૃત્તિ ભાવાર્થ: ૧. અને તિર્યચોએ તો મિથ્યાદષ્ટિ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની અપેક્ષાએ સર્વલોક સ્પર્શ્યો છે એ સ્પષ્ટ-પણે સમજાય છે.]

સાસ્વાદની તિર્યચ ને મનુષ્યો ૭ રજ્જુની સ્પર્શનાવાળા છે, કારણ કે સિદ્ધશિલામાં બાહરપૃથ્વીપણે ઉપજે છે. પુનઃ સાસ્વાદની જીવોની મરણગતિ પ્રાયઃ ઉર્ધ્વ હોય છે માટે સિદ્ધશિલાની અપેક્ષાએ ૭ રજ્જુ કહ્યા, નહિતર નીચે સાતમી પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયપણે ઉપજતા ૭ ઉર્ધ્વ ને ૬ અધો મળી ૧૩ રજ્જુની પણ સ્પર્શના ગણાય, પરંતુ તેમ ગણી નથી. તથા છઠ્ઠી નરકથી સાસ્વાદની નારક તિર્યગ્લોકમાં જોડે ઉપજે છે, પરંતુ એ ભવની વચ્ચે વર્તેલા હોય ત્યારે તે અગ્રભવના આયુષ્યના ઉદયવાળો છે તોપણ અગ્રભવનું શરીર જ્યાંસુધી પામ્યો નથી ત્યાંસુધી તે નારક તરીકેજ ગણાવાથી તે સ્પર્શના અહિ સ્વીકારી નથી, જે એ સ્પર્શના સ્વીકારાય તો સાસ્વાદન તિર્યચમનુષ્યની ૧૨ રજ્જુ સ્પર્શના પણ થાય.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિ બારમાં દેવલોક સુધી હોવાથી એ એ ગુણસ્થાનવાળા મનુષ્યોની સ્પર્શના ૬ રજ્જુ પ્રમાણ છે. તિર્યચો તો સહસારથી ઉપર ઉપજતા નથી માટે એ એ ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચની સ્પર્શના ૫ રજ્જુ છે.

મિથ્યદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચ મનુષ્યો મરણ પામવાના અભાવે સ્વસ્થાનવર્તીજ ગણતાં તેઓની સ્પર્શના લોકનો આસંજ્યાતમાં ભાગ છે.

વિકલેન્દ્રિયો ઉપપાત અને સમુદ્ધાત વડે સર્વલોકવ્યાપ છે, સ્વસ્થાનથી તો પ્રાયઃ તીચ્છલોકમાંજ હોવાથી કદાચ અધિક

નિર્બંધોક્તમાત્ર (હોકતો અગત્યાનસો ભાગ) સ્પર્શે છે, એ પ્રમાણે આ અંથનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ શ્રી પ્રજાપતાજીમા તેો ઉત્પાદ, અસુદ્ધાન અને સ્વસ્થાન એ ત્રણેવડે લોકામજ્યભાગ કહ્યા છે અને તેજ સંગત સમન્વય છે, કારણકે વિકલેન્દ્રિયો અદ્ય છે માટે, એ જાણતમા તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ 'જાણે' [મનુષ્યને સર્વવ્યાપીજ આ અંથમાં કહ્યા છે] ॥૧૬૮॥

અનુવર્ણન:—પૂર્વોક્ત બુદ્ધિમા અનિર્ણયપણે જાહરપર્યાસ વિગેરેની સ્પર્શના કહે છે—

ચાયરપજ્જત્તાવિય, સયલા વિચલાય સમુહ ઉવવાપ્પ । સવ્વં ફોસંતિ જગં, અહુ એવં ફોસંણાણુગમો ॥૧૬૯॥

માર્થ:—જાહરપર્યાસ એકેન્દ્રિયો, સકલેન્દ્રિય (પચેન્દ્રિય) નિર્ચયો, અને વિકલેન્દ્રિયો સમુદ્ધાતવડે અને ઉપપાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ પ્રમાણે સ્પર્શનાનુગમ (ચોથુ સ્પર્શનાદ્રાચ) કહ્યું. ॥૧૬૯॥

માર્થ:—જાહરપર્યાસ એકેન્દ્રિયો ઉપપાત ને સમુદ્ધાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે આહિ ઉપપાત તે વિશ્વહગતિવડે પરભવમાં ઉપજવા રૂપ જ્ઞાનુચો. પચેન્દ્રિય નિર્ચયો તેમજ વિકલેન્દ્રિયો પણ એ રીતે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ આ અંથનો અભિપ્રાય છે પ્રજાપતામાં તેો પચેન્દ્રિય નિર્ચયો, જાહરપર્યાસ પૃથ્વી પાણી ને અગ્નિ તથા ગામાન્યથી પચેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો એ સર્વે અદ્ય દેવાદ્યાથી ઉત્પાદ અસુદ્ધાત ને સ્વસ્થાન એ ત્રણે રીતે એ દરેક લોકના અસંજ્યાતમા અસંજ્યાતમા ભાગનેજ સ્પર્શે છે એમ કહ્યું છે, આ ગાથામા સુદ્ધ અેકેન્દ્રિયો કહ્યા નથી તેનું કારણ કે તેઓની સર્વલોક સ્પર્શના પ્રથમ કહેવાઈ ગઈ છે. વળી અપર્યાસ જાએકેન્દ્રિયો તેો આ અંથના અભિપ્રાયથી સ્વસ્થાનવડે પણ સર્વલોકવ્યાપી છે તે પણ આહિ કહ્યા નથી. પ્રજાપતાજીના

૧ આ અંથમાંજો વિકલેન્દ્રિયોથી પણ અદ્ય સંજ્યાવાળા મનુષ્યને પણ એ સર્વલોકવ્યાપી કહ્યા છે તેો વિકલેન્દ્રિયો જે મનુષ્યથી ઘણો છે તેને સર્વલોકવ્યાપી કહે ને યુક્ત છે પરંતુ યુક્તિ અંધગેમની નથી.

સભવે નહિ. શ્રી પ્રજાપનાશ્રમા પશુ “સર્વં પચ્ચેન્દ્રિય ભવેા ઉપપાતથી સ્વસ્થાનથી અને સમુદ્ધાતથી એમ ત્રણે રીતે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે” એમ કહ્યું છે. માટે કેવલી સમુદ્ધાત વિના મનુષ્યો કેાઈ પણ રીતે સર્વલોક વ્યાપી નથી. [ઇતિ વૃત્તિ ભાવાર્થઃ.] અને તિર્યચોએ તો મિથ્યાદષ્ટિ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભવેાની અપેક્ષાએ સર્વલોક સ્પર્શ્યો છે એ સ્પષ્ટ-પણે સમજાય છેજ.

સાસ્વાદની તિર્યચ ને મનુષ્યો ૭ રજ્જુની સ્પર્શનાવાળા છે, કારણ કે સિદ્ધશિલામાં ગાદરપૃથ્વીપણે ઉપજે છે. પુનઃ સાસ્વાદની ભણગતિ પ્રાય. ઉર્ધ્વ હોય છે માટે સિદ્ધશિલાની અપેક્ષાએ ૭ રજ્જુ કહ્યા, નહિતર નીચે સાતમી પૃથ્વીમાં દની ભવેાની મરણગતિ પ્રાય. ઉર્ધ્વ હોય છે મળી ૧૩ રજ્જુની પણ સ્પર્શના ગણાય, પરન્તુ તેમ ગણી નથી. તથા છઠ્ઠી નરકથી પૃથ્વીકાયપણે ઉપજતા ૭ ઉર્ધ્વ ને ૬ અધો. પરન્તુ એ ભવની વચ્ચે વર્તેા હોય ત્યારે તે અગ્રભવના આયુષ્યના ઉદયવાળેા છે સાસ્વાદની નારક તિર્યગ્લોકમા જોડે ઉપજે છે, પરન્તુ એ ભવની વચ્ચે વર્તેા હોય ત્યારે તે અગ્રભવના આયુષ્યના ઉદયવાળેા છે તોપણ અગ્રભવનું શરીર જ્યાસુધી પામ્યેા નથી ત્યાસુધી તે નારક તરીકેજ ગણાવાથી તે સ્પર્શના અહિ સ્વીકારી નથી, જો એ સ્પર્શના સ્વીકારાય તો સાસ્વાદન તિર્યચમનુષ્યની ૧૨ રજ્જુ સ્પર્શના પણ થાય.

અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિ બારમા દેવલોક સુધી હોવાથી એ બે ગુણસ્થાનવાળા મનુષ્યોની સ્પર્શના ૬ રજ્જુ પ્રમાણ છે. તિર્યચેા તો સહસારથી ઉપર ઉપજતા નથી માટે એ બે ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચની સ્પર્શના ૫ રજ્જુ છે.

મિથ્યદષ્ટિ ગુણસ્થાનવાળા તિર્યચ મનુષ્યો મરણ પામવાના અભાવે સ્વસ્થાનવર્તીજ ગણતાં તેઓની સ્પર્શના લોકનેા અસંખ્યાતમેા ભાગ છે.

વિક્ષેન્દ્રિયો ઉપપાત અને સમુદ્ધાત વડે સર્વલોકવ્યાપ્ત છે, સ્વસ્થાનથી તો પ્રાયઃ તીર્થલોકમાંજ હોવાથી કંઈક અધિક

નિર્દયોદ્ધમાય (લોકનો અમંજ્યાનનો ભાગ) સ્પર્શે છે, એ પ્રમાણે આ ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ શ્રી પ્રજાપતાજીમા તે બેભાન, અચુદ્ધાત અને સ્વસ્થાન એ ત્રણેવડે લોકાસંખ્યાભાગ કહ્યા છે અને તેજ સગત સમન્વય છે, કારણકે વિકલેન્દ્રિયો અદ્ય છે માટે, એ જાણનામાં તત્ત્વ શ્રી સર્વજ્ઞ જાણે મિનુષ્યને સર્વવ્યાપીજ આ ગ્રંથમા કહ્યા છે] ॥૧૬૮॥

અનુવર્ણ—પૃથોક્ત છવોમા સનિશેષપણે જાદરપર્થાસ વિગેરેની સ્પર્શના કહે છે—

ત્રાયરપ્જ્ઞતાવિય, સયલા વિચલાય સમુહ ઉવવાણ । સર્વં ફોસંતિ જગં, અહુ એવં ફોસણાણુગમો ॥૧૬૯॥

માતાર્થ—જાદરપર્થાસ એકેન્દ્રિયો, મકલેન્દ્રિય (પચેન્દ્રિય) તિર્યચો, અને વિકલેન્દ્રિયો સમુદ્ધાતવડે અને ઉપધાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ પ્રમાણે સ્પર્શનાનુગમ (ચોથું સ્પર્શનાદ્વાર) કહ્યું ॥૧૬૯॥

માતાર્થ—જાદરપર્થાસ એકેન્દ્રિયો ઉપધાત ને સમુદ્ધાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે અહિ ઉપધાત તે વિશ્વલગતિવડે પરભવમાં ઉપનવા રૂપ જ્ઞાન્યો, પચેન્દ્રિય તિર્યચો તેમજ વિકલેન્દ્રિયો પણ એ રીતે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે. એ આ ગ્રંથનો અભિપ્રાય છે પ્રજાપતામાં તે પચેન્દ્રિય તિર્યચો, જાદરપર્થાસ પૃથ્વી પાણી ને અગ્નિ તથા ગામાન્યથી પચેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો એ સર્વે અદ્ય જ્ઞાનાથી ઉત્પાદ સમુદ્ધાત ને સ્વસ્થાન એ ત્રણે રીતે એ દરેક લોકના અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગનેજ સ્પર્શે છે એમ કહ્યું છે. આ ગ્રંથમાં મૂકેલ એકેન્દ્રિયો કહ્યા નથી તેનું કારણ કે તેઓની સર્વલોક સ્પર્શના પ્રથમ કહેવાઈ ગઈ છે. વળી અપર્થાસ જાન્યોકેન્દ્રિયો તે આ ગ્રંથના અભિપ્રાયથી સ્વસ્થાનવડે પણ સર્વલોકવ્યાપી છે તે પણ અહિ કહ્યા નથી. પ્રજાપતાજીના

૧ જ્ઞ મંથનનો એ વિકલેન્દ્રિયો પણ અન્ય સંખ્યાનાના મનુષ્યોને પણ જ્ઞે સર્વલોકવ્યાપી કહ્યા છે તે વિકલેન્દ્રિયો જે મનુષ્યથી થતું છે તેને મર્ચીકવ્યાપી કહે તે યુક્ત છે પરંતુ યુક્તિ અધમેમતી નથી.

અભિપ્રાયે તો યાઽઅપ૦ એકેન્દ્રિયો ઉપપાત ને સસુદ્ધાતવડેજ સર્વલોકવ્યાપી છે, પરન્તુ સ્વસ્થાનવડે નહિ. કારણકે તેઓ યાદર-પર્યાપ્તની નિશ્રાએ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે સ્પર્શનાનુગમ કહ્યો. ॥૧૬૯॥ इति जीवसमासे स्पर्शनानुयोगः ॥

અવતરણ:—પૂર્વે જીવસમાસમાં સ્પર્શનાદ્વાર કહીને [સત્ત્વમયરૂપણયા ઇત્યાદિ ૯ અનુયોગમાનો ૪થો સ્પર્શનાનુયોગ કહીને]

હવે અજીવસમાસમાં સ્પર્શનાનુયોગ કહે છે—

આદ્યુગં લોગફુલં, ગયણમણાગાઢમેવ સવગયં । કાલો નરલોગફુલો, પોગલ પુણ સવલોગફુલો ॥૨૦૦॥

ગાથાર્થ—ધર્મોસ્તિકાય ને અધર્મોસ્તિકાય એ પહેલાના એ અજીવો સર્વલોકમાં સ્પર્શેલા છે, ગગન અનવગાઢજ છે (આકાશ કોઈપણ દ્રવ્યમાં રહ્યું નથી), અને સર્વવ્યાપી છે, કાળદ્રવ્ય મનુષ્યક્ષેત્રને સ્પર્શેલ છે, અને પુદ્ગલો તો સર્વલોકને સ્પર્શેલા છે

માત્રાર્થ:—ધર્મોસ્તિકાય ને અધર્મોસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ એકેક આકાશપ્રદેશમાં અવગાહીને સર્વ લોકાકાશમાં સંપૂર્ણ અવગાહી રહેલ છે તેથી સર્વલોકમા વ્યાપ છે. તથા ધર્મોદિ દ્રવ્યો આકાશમાં રહેલ હોવાથી ધર્મોદિ દ્રવ્યો જેમ આદ્ય છે તેમ આકાશદ્રવ્ય આદ્ય નથી કારણ કે આકાશદ્રવ્ય કોઈ અન્ય દ્રવ્યના આધારે રહ્યું નથી તેથી આકાશને સ્પર્શના નથી પુનઃ એ આકાશદ્રવ્ય લોકમાં અને અલોકમાં સર્વવ્યાપ છે. તથા કાળદ્રવ્ય મનુષ્યક્ષેત્ર વ્યાપી છે તેનું કારણ કે સમય આવલિ દિવસ વર્ષ આદિ વ્યવહારકાળ ચક્ર સૂર્યની ગતિના આધારે છે, અને ચક્ર સૂર્યની ગતિ માત્ર મનુષ્યલોકમાંજ છે, અન્યથા દ્રવ્યની વર્ષ આદિ વ્યવહારકાળ ચક્ર સૂર્યની ગતિના આધારે છે, અને પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાતુર્વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો] [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાતુર્વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો] [પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશી-ત્રિપ્રદેશી ચાતુર્વર્તનારૂપ નિશ્ચયકાળ તો આકાશવત્ સર્વવ્યાપી છે. તથા પુદ્ગલોમાં સર્વ પ્રકારના પુદ્ગલો]

૧ ચૌદ જીવસમાસમા ધણી જીવસમાસમા સ્પર્શનાનુયોગ કહ્યો છે, તે ઉપરથી ક્રેટલાક શેષ જીવભેદોમા આક્રી રહેલ સ્પર્શનાનુયોગ પણ યથા-સંભવ વિચારીને કહેવો.

અનંતપ્રદેશી યુધ્ધીની સર્વ વર્ગણાઓ] પ્રાયઃ દરેકે દરેક સર્વલોકવ્યાપ છે. કેહ આકાશપ્રદેશ એવો નથી કે જેમાં અમુક વર્ગણા ન હોય. [અચિત્ત મહાસ્કંધાદિ કેટલીક વર્ગણાઓ એવી પણ છે કે જે સર્વલોકવ્યાપી નથી]. ॥૨૦૦॥ इति अजीवसमास स्पर्शना-
नुयोग ममास ॥ इति स्पर्शनानुयोग समासः ॥

॥ अथ जीवाजीवसमासे ५ मः कालानुयोगः ॥

અવતરણઃ—મતપયપલ્લવયા ધત્યાદિ ૯ અનુયોગમાં જીવાજીવમાસમાં ૪ અનુયોગ કહીને હવે પાંચમો કાલાનુયોગ કહે છે—

कालो भवाउकायट्टिई य तह गुणविभागकालं च । वोच्छामि एकजीवं, नाणाजीवे पडुच्चा य ॥२०१॥

માર્ગર્થ—ભવાયુકાળ, કાયસ્થિતિકાળ અને ગુણવિભાગકાળ એ ત્રણ પ્રકારના કાળ એક જ આશ્રયી ને અનેક જીવઆશ્રયી

કરીએ. ॥૨૦૧॥

માર્ગર્થઃ—એક ભવમા જીવ નેટલો કાળ રહી મરણ પામે તેટલો કાળ મવાયુકાલ, એનું ધીજી નામ આયુષ્ય પણ કહેવાય, જેમ દેવનાન્દકેનો ૧૦૦૦૦ વર્ષ જવન્ય અને ૩૩ ગાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ એ ભવાયુકાળ. તથા વિવક્ષિત એક ભતિવાળા જીવલેહમા અનેક ભવ કરતાં તે સર્વ ભવનો સમગ્રકાળ તે કાયસ્થિતિકાળ, જેમ પૃથ્વીકાયમાં ને પૃથ્વીકાયમાજ વારવાર જન્મ મરણ કરે નો અર્થજ્ય ઉત્તરર્ધિની અવસ્થાર્ધિની યુધ્ધી કરે ત્યારગાદ અવશ્ય કાયપરાવર્તન થાયજ, જેથી એ અસંખ્યકાળ તે પૃથ્વીકાયને કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય, તથા ૧૪ ગુણસ્થાનોનો દરેકનો કાળ તે ગુણવિભાગકાળ એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો કાળ એકજીવઆશ્રયી તથા અનેક જીવઆશ્રયી નેટલો અંભવે તેટલો આ પાંચમા કાલાનુયોગમાં કહેવાનો છે. ॥૨૦૧॥

અવતરણઃ—પાંચમો કાલાનુયોગ કહેવાના પ્રસંગમાં પ્રથમ માટે નરક પૃથ્વીઓમાં એકેક જીવઆશ્રયી ભવાયુકાળ કેટલો ?

તે આ ગાથામાં કહે છે—

एगं च तिन्नि सत्तय, दस सत्तसेव हुंति बावीसा । तेत्तीस उयहिनामा, पुढवीसु ठिई कमुद्धोसा ॥२०२॥

માથાર્થ:—૧-૩-૭-૧૦-૧૭-૨૨-૩૩ એટલા ઉદધિ નામવાળો ઉત્કૃષ્ટ કાળ (એટલા સાગરોપમનો કાળ) અનુક્રમે સાતે પૃથ્વીઓમાં જાણવો. ॥૨૦૨॥

માવાર્થ:—સ્તપ્રભામાં નારકોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ, શર્કશપ્રભામાં ૩ સાગરોપમ, ત્રીજી પૃથ્વીમાં ૭ સાં, ચોથી પૃથ્વીમા ૧૦ સાં, પાંચમી પૃથ્વીમાં ૧૭ સાં, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં ૨૨ સાં, સાતમી પૃથ્વીમાં ૩૩ સાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે.

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સાતે પૃથ્વીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહીને હવે આ ગાથામાં સાતે પૃથ્વીઓમાં જ્ઞાન્ય આયુષ્ય કહે છે—

पढमादि जमुक्कोसं, बीयादिसु सा जहन्निया होइ । घम्माए भवणवंतर वाससहस्सा दस जहन्ना ॥२०३॥

માથાર્થ:—પહેલી આદિ પૃથ્વીઓમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે તેજ ધીજી આદિ પૃથ્વીઓનું જ્ઞાન્ય આયુષ્ય છે. અને પહેલી ધર્મા પૃથ્વીમાં તથા દેવોમાં ભવનપતિ અને વ્યન્તર નિકાયના દેવોનું જ્ઞાન્ય આયુષ્ય દસહજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષનું છે ॥૨૦૩॥

માવાર્થ:—પહેલી પૃથ્વીના નારકોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ છે, તેજ ધીજી પૃથ્વીના નારકોનું જ્ઞાન્ય આયુષ્ય (૧સાં) છે. ધીજીનું ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગરોં છે, ત્યારે ત્રીજીનું જ્ઞાન્ય ૩ સાગરોં છે. એ પ્રમાણે ચોથી પૃથ્વીમાં ૭ સાં, પાંચમી પૃથ્વીમાં ૧૦ સાં, છઠ્ઠીમાં ૧૭ સાં, ને સાતમીમાં ૨૨ સાગરોપમ જ્ઞાન્ય આયુષ્ય છે. એમા પહેલી પૃથ્વીનું જ્ઞાન્ય આયુષ્ય કહેવાયુ નથી તે ૧૦હજાર વર્ષનું છે, તેમજ ચાર દેવનિકાયમા ભવનપતિ અને વ્યન્તર એ બે દેવનિકાયમા પણ જ્ઞાન્ય આયુષ્ય ૧૦

દાનન વર્ષનું છે, જે પદ્મલી પૃથ્વીના બધન્ય આયુ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું ॥૨૦૩॥

અનતરણ:—આ ગાથામાં ભવનપતિ આદિક દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

અસુરેસુ સારમહિયં, સદ્ધં પહ્લંદુવે ચ દેસૂણા । નાગાર્દિણુક્કોસા, પહ્લો પુણ વંતરસુરાણં ॥૨૦૪॥

માર્થર્થ:—દક્ષિણ અયુરકુમાર દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ ને ઉત્તરવર્તી દેવોનું તેથી કંઈક અધિક છે, નાગકુમાર આદિ નવ નિકાયના ભવનપતિઓમાં દક્ષિણનિકાય દેવોનું દોઢ પદ્યોપમ ને ઉત્તરનિકાય દેવોનું કંઈક ન્યૂન એ પદ્યોપમ છે, અને વ્યન્તર દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ પૂર્ણ છે. ॥૨૦૪॥

માર્થર્થ —અયુર કુમારાદિ દશે ભવનપતિ મેરુની નીચે દક્ષિણ દિશામાં ને ઉત્તર દિશામાં એ બે વિભાગે બહેઆયેલા હોવાથી દક્ષિણ અયુર કુમારાદિ ને ઉત્તર અયુર કુમારાદિ નિકાયવાળા કહેવાય છે, તેમાં પહેલા દક્ષિણવર્તી અયુર કુમારોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ સાગરોપમ પૂર્ણ છે, અને ઉત્તરવર્તી અયુરોનું એક સાગરોપથી કંઈક અધિક (પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું અધિક) છે. ગ્રોપ ૬ નિકાયોમાં દક્ષિણવર્તીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧૥ (દોઢ) પદ્યોપમ છે, અને ઉત્તરવર્તી દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન (પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન) છે. તથા વ્યન્તરનિકાયના દેવો પણ દક્ષિણનિકાય ને ઉત્તરનિકાય છે, પરન્તુ તે બંને નિકાયના દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પરિપૂર્ણ ૧ પદ્યોપમ પ્રમાણુ છે. દેવીઓનું આયુષ્ય વિચારીએ તો દક્ષિણ અયુરકુમારના ઇન્દ્ર ગગરેન્દ્રની દેવીઓનું ૩૥ પદ્યોપમ, ને ઉત્તર અસુરકુના ઇન્દ્ર ણત્રીન્દ્રની દેવીઓનું ૪૥ પદ્યોપમ છે, ગ્રોપ ૬ નિકાયમાં દક્ષિણ દેવીઓનું અર્ધ પદ્યોપમ અને ઉત્તર દેવીઓનું એક પદ્યોપમમાં કંઈક ન્યૂન આયુષ્ય છે, વ્યન્તર

૧ અર્ધિ વાખ્યાન્તરનિકાય જુની નથી કહી તેથી વ્યન્તરવત વાખ્યાન્તરનો પણ પુરવ ભવરિથનિકાય ગણ્યો.

દેવીઓમાં તો આઠે નિકાયની ગન્ને દિશાઓની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્લોપમ છે, અને એ ૩૬ નિકાયમાં (અથવા વાણવ્યન્તરની ૧૬ નિકાય મળી પર નિકાયમાં) જ્ઞાન્ય આયુષ્ય તો દશહજાર વર્ષ છે. ॥૨૦૪॥

અવતરણ—પૂર્વ ગાથામાં લવનપતિ ને વ્યન્તર એ એ દેવનિકાયમાં લવસ્થિતિકાળ કહીને હવે જ્યોતિષી દેવોનો લવસ્થિતિકાળ કહે છે—

પહ્લુ ભાગ પહ્લં ચ સાહિયં જોડસે જહન્નિયરં । હેટિલ્લુકોસઠિંઈ, સવકાર્ણં જહ્ણના સા ॥૨૦૫॥

ગાથાર્થ:—પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ, જ્યોતિષીનું જ્ઞાન્ય આયુષ્ય છે, અને ઇતર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પલ્લોપમથી કંઈક અધિક છે, તથા શકે આદિ દેવોની જે નીચેના કલ્પની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તેજ ઉપરના કલ્પની જ્ઞાન્યસ્થિતિ બાણવી. ॥૨૦૫॥

માનાર્થ:—ગાથામાં સામાન્યપણે જ્યોતિષીઓનું આયુષ્ય કહ્યું છે, પરન્તુ પાંચે જ્યોતિષીઓનું તથા દેવીઓનું લિન્ન લિન્ન કહ્યું નથી તે આ પ્રમાણે—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, એ પાંચ દેવો ને તેની દેવીઓ મળી ૧૦ પ્રકારના જ્યોતિષીઓ છે, તે દરેકનું જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય આ પ્રમાણે—

જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય		જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય	
ચંદ્રદેવનું	૦૧	ગ્રહદેવીનું	૦૧
ચંદ્રદેવીનું	૦૧	નક્ષત્રદેવનું	૦૧
સૂર્યદેવનું	૦૧	નક્ષત્રદેવીનું	૦૧
સૂર્યદેવીનું	૦૧	તારાદેવનું	૧/૮
ગ્રહદેવનું	૦૧	તારાદેવીનું	૧/૮

૧/૮ સાધિક.

એ પ્રમાણે જ્યોતિર્ગીના ૧૦ લેહનું દરેકનું ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય આયુષ્ય બાણું તથા સૌધર્મ આદિ કલપમાં અને કલપાતીતમા (વૈમાનિકનિકાયમાં) જે નૈચેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તે ઉપરનું જઘન્ય આયુષ્ય એ સામાન્યથી કહ્યું, પરન્તુ કેટલું આયુષ્ય છે તે કહેવાશે. ॥૨૦૫॥

અવતરણ—કેવે આ ગાથામાં વૈમાનિક દેવોનું જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

દો સાહિ સત્ત સાહિય, દસ ચડદસ સત્તરેવ અટ્ટારા। એકાહિયા ય એતો, સવકાહસુ સાગરૂવમાણા ॥

માર્ચાર્ચ—જે, જેથી અધિક, સાત, સાતથી અધિક, ૧૦-૧૪-૧૭-૧૮ અને અહિંથી આગળ એકેક સાગરોપમ અધિક એટલા સાગરોપમની સ્થિતિ શકાદિ દેવોની (સૌધર્મકલપાદિ દેવોની) કહી છે. ॥૨૦૬॥

માર્ચાર્ચ—સૌધર્મ કલપની ૨ સાગરોપમ. ઇશાન કલપની ૨ સાગરોપથી કદક અધિક, સનતકુમારની ૭ સાગરો, માહિન્દ્રની ૭ થી અધિક, બ્રહ્મ દેવલોકની ૧૦, લાંતકની ૧૪, શુકની ૧૭ અને સહસ્રારની ૧૮ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્યારબાદ ઉપરના દેવલોકની આનત આદિકની એકેક સાગરો અધિક સ્થિતિ હોવાથી આનતની ૧૯, પ્રાણુતની ૨૦, આરણુની ૨૧, અન્યુતની ૨૨, પહેલા ક્રેવેયકની ૨૩ બીજા ક્રેવેયકની ૨૪, ત્રીજાની ૨૫, ચોથાની ૨૬, પાંચમાની ૨૭, છઠ્ઠાની ૨૮, સાતમાની ૨૯ આઠમાની ૩૦, નવમાની ૩૧, પાંચ અનુતરની ૩૩ સાગરોપમ સ્થિતિ છે. અહિં ગ્રંથમાં જો કે આનતથી એકેક સાગરો ૫૫ થી કહેલી હોવાથી પાંચ અનુતરની ૩૨ સાગરોપમ સ્થિતિ થવી જોઈએ, પરન્તુ વ્યાખ્યાનતો વિશેષ પ્રતિપત્તિ: એ ન્યાયે આનુતરની ૩૩ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિકોનો ઉલ્લવસ્થિતિકાળ બાણુવો.

કેવે વૈમાનિક દેવોનો જઘન્ય સ્થિતિકાળ પૂર્વ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે આ રીતે છે—સૌધર્મ દેવોની જઘન્યસ્થિતિ ૧ પલ્લેપમ

ધર્માનની ૧ પદ્યોપમથો કંઈક અધિક, સનત્કુમારની ૨ સાગરો, માહિન્દ્રની ૨ સાગરોથી કંઈક અધિક, બ્રહ્મની ૭ સાં, લાંતકની ૧૦, શુક્રની ૧૪, સહસારની ૧૭, આનતની ૧૮ પ્રાણુતની ૧૯, આરણુની ૨૦, અચ્યુતની ૨૧, પહેલા ઐવેયકની ૨૨ આવત નવમા ઐવેયકની ૩૦ સાં, વિજયાદિ ૪ અનુત્તરમાં ૩૧ સાગરોપમ જઘન્યસ્થિતિ છે. સર્વોર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા અનુત્તરમાં જઘન્યસ્થિતિ નથી.

॥દેવોના જં ઉં આયુષ્યનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ॥

ભવન	જં	ઉં	સહસાર	૧૭ સાં	૧૮ સાં
વ્યન્તર	૧૦ હેઞ્જર વર્ષ	સાધિક ૧ સાં	આનત	૧૮ સાં	૧૯ સાં
જ્યોતિષ	"	૧ પદ્ય	પ્રાણુત	૧૯ સાં	૨૦ સાં
સૌધર્મ	"	૧ પદ્ય ૧ લાખવર્ષ.	આરણુ	૨૦ સાં	૨૧ સાં
ધર્માન	૧ પદ્ય	૨ સાગરો	અચ્યુત	૨૧ સાં	૨૨ સાં
સનત	સાધિક ૧ પદ્ય	સાધિક ૨ સાં	૧લા ઐવે	૨૨ સાં	૨૩ સાં
માહિન્દ્ર	૨ સાં	૭ સાં	૨બ ઐવે	૨૩ સાં	૨૪ સાં
બ્રહ્મ	સાધિક ૨ સાં	સાધિક ૭ સાં	૩બ ઐવે	૨૪ સાં	૨૫ સાં
લાંતક	૭ સાં	૧૦ સાં	૪થા ઐવે	૨૫ સાં	૨૬ સાં
શુક્ર	૧૦ સાં	૧૪ સાં	૫મા ઐવે	૨૬ સાં	૨૭ સાં
	૧૪ સાં	૧૭ સાં	૬કા ઐવે	૨૭ સાં	૨૮ સાં

૭મા પ્રવેશ	૨૮ માં	૨૬ માં	૪ અનુસરે	૩૧ માં	૩૩ માં
૮મા પ્રવેશ	૨૬ માં	૩૦ માં	મર્વાશે	—	x ૩૩ માં
૯મા પ્રવેશ	૩૦ માં	૩૧ માં			

અવગણ — આ ગાથામાં એકેન્દ્રિયોનો ઉલ્લેખ ભવસ્થિતિકાળ કહેવાય છે—

વાવીસ સત્ત તિસ્થિય, વાસસહસ્તાણિ દસય ઉક્કોસા । પુઢવિદગાનિલપત્તેયતરુસુ તેઝ તિરાયં ચ ॥૨૦૭॥

માધ્યાર્થ—પૃથ્વીકાયની ૨૨૦૦૦ વર્ષ, આકાશની ૭૦૦૦ વર્ષ, વાયુકાયની ૩૦૦૦ વર્ષ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦૦૦૦ વર્ષ ઉલ્લેખ ભવસ્થિતિ છે, અને અગ્નિકાયની ૬૦ સ્થિતિ ૩ અહોરાત્ર છે. એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયોની ભવસ્થિતિ બાણવી માધ્યાર્થ — ગાથાર્થવત્ મુગમ છે. વિશેષ ટે એ ભવસ્થિતિ ણાદર એકેન્દ્રિયોની બાણવી, અને મૂલમ એકેન્દ્રિયોનો ૨૧૧ મી ગાથામાં અનર્મું પ્રમાણ કહેવાશે. ॥૨૦૭॥

અવગણ—આ ગાથામાં વિક્ષેન્દ્રિય તિર્યચ પથે અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય કહે છે.

વાસ અડળપ્પન્નં, છપ્પિય વાસાણિ દિવસ માસા ય । વેહંદિયાઢ્યાણં, નરતિરિયાણં તિપહં ચ ॥૨૦૮॥

માધ્યાર્થ—કીન્દ્રિયોનું ૧૨ વર્ષ, ત્રીન્દ્રિયોનું ૪૬ દિવસ, ચતુરિન્દ્રિયોનું ૬ માસ એ પ્રમાણે કીન્દ્રિયાદિકેાનુ ઉલ્લેખ આયુષ્ય છે, તથા અર્બન મનુષ્ય અને ગર્ભન તિર્યચોનું ઉલ્લેખ આયુષ્ય ૩ પદ્યોપમ છે. ॥૨૦૮॥

x પેમાનિક્કે દેવોમા ૬૨ પ્રવરમા દરેકમા પળ લિમ લિમ આયુષ્ય છે તે ગ્રન્થાન્તરથી બાણવુ.

ઇશાનની ૧ પદ્યોપમથો કદક અધિક, સનકુમારની ૨ સાગરો, માહિન્દ્રની ૨ સાગરોથી કંઈક અધિક, પ્રહ્મની ૭ સાં, લાંતકની ૧૦, શુકની ૧૪, સહસ્રારની ૧૭, આનતની ૧૮ પ્રાણુતની ૧૯, આરણુની ૨૦, અચ્યુતની ૨૧, પહિલા ઐવેયકની ૨૨ ચાવત નવમા ઐવેયકની ૩૦ સાં, વિજયાદિ ૪ અનુત્તરમાં ૩૧ સાગરોપમ બદ્ધન્યસ્થિતિ છે. સર્વોર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા અનુત્તરમા બદ્ધન્યસ્થિતિ નથી.

॥દેવોના જં ઉં આયુષ્યનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ॥

લવનં	જં	ઉં	સહુમાર	૧૭ સાં	૧૮ સાં
વ્યન્તર	૧૦ હજાર વર્ષ	સાધિક ૧ સાં	આનત	૧૮ સાં	૧૯ સાં
બ્યોતિષ	”	૧ પદ્ય	પ્રાણુત	૧૯ સાં	૨૦ સાં
સૌધર્મ	”	૧ પદ્ય ૧ લાખવર્ષ.	આરણુ	૨૦ સાં	૨૧ સાં
ઇશાન	૧ પદ્ય	૨ સાગરો	અચ્યુત	૨૧ સાં	૨૨ સાં
સનતં	સાધિક ૧ પદ્ય	સાધિક ૨ સાં	૧લા ઐવે	૨૨ સાં	૨૩ સાં
માહિદ્ર	૨ સાં	૭ સાં	૨જા ઐવે	૨૩ સાં	૨૪ સાં
પ્રહ્મ	સાધિક ૨ સાં	સાધિક ૭ સાં	૩જા ઐવે	૨૪ સાં	૨૫ સાં
લાંતક	૭ સાં	૧૦ સાં	૪થા ઐવે	૨૫ સાં	૨૬ સાં
શુક	૧૦ સાં	૧૪ સાં	૫મા ઐવે	૨૬ સાં	૨૭ સાં
	૧૪ સાં	૧૭ સાં	૬ઠ્ઠા ઐવે	૨૭ સાં	૨૮ સાં

૭મા પ્રેયે૦	૨૮ મા૦	૨૬ મા૦	૪ અનુસરે	૩૧ મા૦	૩૩ સા૦
૮મા પ્રેયે૦	૨૬ મા૦	૨૦ મા૦	સર્વોર્થે	—	× ૩૩ સા૦
૯મા પ્રેયે૦	૩૦ મા૦	૩૧ સા૦			

અવતરણ — આ ગાથામાં એકેન્દ્રિયોનો ઉલ્લેખ ભવસ્થિતિકાગ કહેવાય છે—

વાવીસ સત્ત તિન્નિય, વાસસહસ્સાણિ દસય ઉક્કોસા । પુઠવિદગાનિલપત્તેયતરુસુ તેઝ તિરાયં ચ ॥૨૦૭॥

માર્ગાર્થ—પૃથ્વીકાયની ૨૨,૦૦૦ વર્ષ, અપ્કાયની ૭૦૦૦ વર્ષ, વાયુકાયની ૩૦૦૦ વર્ષ, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦૦૦૦ વર્ષ ઉલ્લેખ ભવસ્થિતિ છે, અને અગ્નિકાયની ૬૦ સ્થિતિ ૩ અહોરાત્ર છે. એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયોની ભવસ્થિતિ ભણવી.

માર્ગાર્થ—ગાથાઅર્થવત મુગમ છે. વિશેષ કે એ ભવસ્થિતિ યાદર એકેન્દ્રિયોની ભણવી, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનો ૨૧૧ મી ગાથામાં અનર્થુન્નપ્રમાણ કહેવાશે. ॥૨૦૭॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં ત્રિકેન્દ્રિય તિર્યચ પંચે૦ અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય કહે છે.

વારસ અઝણપ્પન્નેં, છપ્પિય વાસાણિ દિવસ માસાય । વેંહંદિયાહયાણં, નરતિરિયાણં તિપહ્લં ચ ॥૨૦૮॥

માર્ગાર્થ—કીન્દ્રિયોનુ ૧૨ વર્ષ, ત્રીન્દ્રિયોનુ ૪૬ દિવસ, ચતુરિન્દ્રિયોનું ૬ માસ એ પ્રમાણે કીન્દ્રિયાદિકેાનુ ઉલ્લેખ આયુષ્ય છે, તથા ગર્ભનુ મનુષ્ય અને ગર્ભનુ તિર્યચોનુ ઉલ્લેખ આયુષ્ય ૩ પદ્યોપમ છે. ॥૨૦૮॥

× વેમાનિડ દેવોમા ૬૦ પ્રતંગેમા દરેકમા પળુ ગિત ગિત આયુષ્ય છે તે અન્યાન્તરથી ભણવુ.

માર્વાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે તિર્યચગતિના ભવભેદોના ભવન્નિશ્ચિતિ કાળ કહેવાના આહુ અધિકારમાં મનુષ્યનુ આયુષ્ય કહ્યું તે આયુષ્યની સમાનતા હોવાથી લાઘવપણા માટે છે. ॥૨૦૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં 'પચેન્દ્રિયતિર્યચનુ' આયુષ્ય સામાન્યથી કહ્યું છે, જેથી હવે આ ગાથામાં તેના પ્રતિભેદોમાં સ્વિ શેષપણે કહેવાય છે—

જલ થલ સમ્મુચ્છિમપજ્જનુવકોસ પુવ્વકોડીઓ. વરિસાણં તુલસીઈ, વિસત્તરી ચેવ ય સહસ્સા ॥

ગાથાર્થ:—પર્યોસ સમ્મૂર્ચ્છિમ જલચર સ્થલચર ને જેચર એ ત્રણનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ને ૭૨૦૦૦ વર્ષ છે. ॥૨૦૯॥

માર્વાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—સ્થલચરનુ જે પૂર્વકોડ આયુષ્ય કહ્યું તે સ્થલચરના ૩ ભેદમાં ચતુષ્પદોનું જાણુલું, અને ઉર સર્પનુ ૫૩૦૦૦ વર્ષ તથા ભુજસર્પનું તે ૪૨૦૦૦ વર્ષ કહેલુ છે. ॥૨૦૯॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સમ્મૂર્ચ્છિમ જલચરાદિકનું કહીને હવે આ ગાથામાં ગર્ભજ પર્યોસ જલચરાદિ ત્રણનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

તેસિં તુ ગબ્ભયાણં, ઉવકોસં હોઈ પુવ્વકોડીઓ. તિન્નિય પહ્લા મણિયા, પહ્લસ અસંસ્વમાગો ૩ ॥૨૧૦॥

ગાથાર્થ:—એજ ત્રણ ગર્ભજોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ત્રણ પદ્યોપમ, અને પદ્યોપમનેા અસંસ્વાતમેા ભાગ કહ્યો છે. ॥૨૧૦॥

માર્વાર્થ:—ગર્ભજપર્યોસ જલચરનુ પૂર્વકોડ વર્ષ, ગંપંસ્થલચરનુ [અહિં પણ સ્થલચર શબ્દથી ચતુષ્પદ ગર્ભજનુ] ૩ પદ્યોપમ

આયુષ્ય, અને ગ૦પ૦એચરનું પંથોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આયુષ્ય છે. એમાં ગર્ભજ ચતુષ્પદ અને ગર્ભજ એચર એ બે અંગેય વર્ષના આયુવાળા કદા તે યુગલિક ચતુષ્પદો દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રના હસ્તિ ત્રિગેરે બાણવા, અને પક્ષીઓ અન્તર્દ્વી- પાત્રિના લગ્નવા, તથા ગર્ભજ રથલયરના ત્રણ લેદમાં ચતુષ્પદોનું આયુષ્ય કહ્યું, અને ઉરઃસર્પ તથા ભુજસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય [ગ૦પયોમનું] પૂર્વકોડ વર્ષ છે. કારણ કે પૂર્વકોડ વર્ષાયુવાળા એ જલચર ઉરઃસર્પ ને ભુજસર્પ યુગલિક હોતા નથી, કારણ કે યુગલિકનું આયુષ્ય પૂર્વકોડ વર્ષથી સમયાદિ અધિક હોય છે, ન્યૂન ન હોય. ॥૨૧૦॥

અવતરણ:—પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયાદિ ભવભોનો જઘન્ય ભવસ્થિતિ કાળ કહે છે—

एषासिं च जहन्तं, उभयं साहार सव सुहुमाणं । अंतोमुहुत्तमाउ, सव्वापज्जत्तयाणं च ॥२११॥

માર્ગર્થ:—એ પૂર્વોક્ત બાહરપૃથ્વ્યાદિનું જઘન્ય આયુષ્ય, તથા સાધારણ વનસ્પતિ અને સર્વ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનું જઘન પ્રકારનું (જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ) આયુષ્ય તેમ મર્વે અપર્થોમ ભવોનું જઘન્ડે આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. ॥૨૧૧॥

માર્ગર્થ —બાહરપર્થોમ પૃથ્વી જળ અગ્નિ વાયુ ને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ પાત્ર એકેન્દ્રિયનું ત્રિકલેનું તથા પર્થોમ સમ્મૂળ ને પર્થોમ ગર્ભજ જલચર રથલયર એચરોનું એ પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં કહેવાયેલા ભવભોનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, તથા નલિ ક્રોવાયેલા ગાધાગ્નુ વનસ્પતિ ભવોનું મર્વસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનું અને સર્વે અર્પર્થોમાઓનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્તર્મૂળ પ્રમાણ છે. જેઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્તર્મૂળ [સિંપૃથ્વ્યાદિકનું] કહ્યું છે, તેઓનું જઘન્ય આયુષ્ય પણ અન્તર્મૂળ કહ્યું છે તે જઘન્યપત્રી અન્તર્મૂળથી ઉત્કૃષ્ટપદનું અન્તર્મૂળ મોડું બાણનું એ પ્રમાણે એકેક ભવ આશ્રયી ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો. ॥૨૧૧॥

૧ પર્થોમ એકેન્દ્રિયાદિ પત્ર ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં કહેવાયેલ ગયા છે. તે પાણ્ય યત્તિમા ગણ્યા નથી

માવાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે તિર્યગતિના ભવસ્થિતિ કાળ કહેવાના ચાહુ અધિકારમાં મનુષ્યનુ આયુષ્ય કહ્યુ તે આયુષ્યની સમાનતા હોવાથી લાઘવપણા માટે છે ॥૨૦૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પંચેન્દ્રિયતિર્યચનુ' આયુષ્ય સામાન્યથી કહ્યુ છે, જેથી હવે આ ગાથામાં તેના પ્રતિભેદોમાં સ્વિ શેષપણે કહેવાય છે—

જલ થલ સ્વહ સમ્મુચ્છિદમપજ્જનુવકોસ પુવ્વકોડીઓ । વરિસાણં ચુલસીઈ, બિસત્તરી ચેવ ય સહસ્સા ॥

માવાર્થ:—પર્યાપ્ત સમ્મૂર્ધિર્મ જલચર સ્થલચર ને જેથર એ ત્રણનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ને ૭૨૦૦૦ વર્ષ છે. ॥૨૦૯॥

માવાર્થ —ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—સ્થલચરનું જે પૂર્વકોડ આયુષ્ય કહ્યું તે સ્થલચરના ૩ લેહમાં ચતુષ્પદોનુ બાણુલું, અને ઉર:સર્પનુ ૫૩૦૦૦ વર્ષ તથા ભુજસર્પનુ તેા ૪૨૦૦૦ વર્ષ કહેલુ છે. ॥૨૦૯॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સમ્મૂર્ધિર્મ જલચરાદિકનું કહીને હવે આ ગાથામાં ગર્ભજ પર્યાપ્ત જલચરાદિ ત્રણનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહે છે—

તેસિં તુ ગબ્ભયાણં, ઉવકોસં હોઈ પુવ્વકોડીઓ । તિન્નિય પલ્લા મણિયા, પહ્લસ્સ અસંખમાગો ૩ ॥૨૧૦॥

માવાર્થ:—ચોજ ત્રણ ગર્ભજોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે પૂર્વકોડ વર્ષ, ત્રણ પલ્લોપમ, અને પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે ॥૨૧૦॥

માવાર્થ:—ગર્ભજપર્યાપ્ત જલચરનું પૂર્વકોડ વર્ષ, ગ૦૫૦૦૦સ્થલચરનુ [અર્હિ પણ સ્થલચર શબ્દથી ચતુષ્પદ ગર્ભજનુ] ૩ પલ્લોપમ

આયુષ્ય, અને ગાંધાર્યેયનું પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આયુષ્ય છે એમાં ગર્ભજ ચતુષ્પદ અને ગર્ભજ જેયર એ બે આયુષ્ય વર્ષના આયુનાળા કહ્યા તે યુગલિક ચતુષ્પદો દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના હસ્તિ વિગેરે બાણવા, અને પક્ષીઓ અન્તર્કી- આયુષ્ય વર્ષના આયુનાળા કહ્યા તે યુગલિક ચતુષ્પદો દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના હસ્તિ વિગેરે બાણવા, અને પક્ષીઓ અન્તર્કી- પાદિના બાણવા, તથા ગર્ભજ સ્થલાચરના ત્રણ ભેદમાં ચતુષ્પદોનું આયુષ્ય કહ્યું, અને ઉર-સર્પ તથા ભુજસર્પનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય [ગાંધાર્યોમનુ] પૂર્વકોડ વર્ષ છે. કારણ કે પૂર્વકોડ વર્ષોયુવાળા એ જલાચર ઉર-સર્પ ને ભુજસર્પ યુગલિક હોતા નથી, કારણ કે યુગલિકનું આયુષ્ય પૂર્વકોડ વર્ષથી સમયાદિ અધિક હોય છે, ન્યૂન ન હોય. ॥૨૧૦॥

અન્વરણ:—પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયાદિ ભવભેદોનો જઘન્ય ભવસ્થિતિ કાળ કહે છે—

एणसिं च जहन्नं, उभयं साहार सव्व सुहुमाणं। अंतोमुहुत्तमाउ, सव्वापजत्तयाणं च ॥२११॥

માર્ચાર્થ:—એ પૂર્વોક્ત બાહરપૃથ્વ્યાદિનું જઘન્ય આયુષ્ય, તથા સાધારણ વનસ્પતિ અને સર્વ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનું બન્ને પ્રકારનું (જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ) આયુષ્ય તેમ સર્વે અપર્થોમ ભવોનું જઘન્દિ આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. ॥૨૧૧॥

માર્ચાર્થ:—બાહરપર્થોમ પૃથ્વી જળ અગ્નિ વાયુ ને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ પાંચ એકેન્દ્રિયનું વિકલેન્ન તથા પર્થોમ સમ્મૂળ ને પર્થોમ ગર્ભજ જલાચર સ્થલાચર જેયરોનું એ પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં કહેવાયેલા ભવભેદોનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, તથા નદિ કહેવાયેલા સાધારણ વનસ્પતિ ભવોનું સર્વસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોનું અને સર્વે અર્થોમાઓનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્નર્મૂળ પ્રમાણ છે. જેઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્તર્મૂળ [સૂંપૃથ્વ્યાદિકનું] કહ્યું છે, તેઓનું જઘન્ય આયુષ્ય પણ અન્તર્મૂળ કહ્યું છે તે જઘન્યપદી અન્તર્મૂળથી ઉત્કૃષ્ટપદનું અન્તર્મૂળ મોટું બાણનું એ પ્રમાણે એકેક ભવ આશ્રયી ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો. ॥૨૧૧॥

૧ પર્થોમ એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં કહેવાયેલા છે. તે પાંચ વૃત્તિમાં ગણ્યા નથી

અવતરણ:—પૂર્વે એકેક ભયાશ્રિત ભવસ્થિતિ કાળ કહીને હવે આ ગાથામાં અનેક ભવ આશ્રયી સમુદાયપણે ભવસ્થિતિ કાળ કહેવાય છે—

एवमग जीवा उ टिई, एसा बहुजीविया उ सवच्छं । मणुय अपजज्जाणं, असंखभागो उ पल्लस्स ॥२१२॥

માથાર્થ—એ પૂર્વોક્ત આયુઃસ્થિતિ એક ભવ આશ્રયી બાણવી, અને ઘણા ભવો આશ્રયી વિચારીએ તે। તે પૃથ્વીયાદિ ભવો સર્વકાળ પામીએ, પરંતુ અપર્યાપ્ત મનુષ્યો તે। ઘણા ભવ આશ્રયી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીજ હોય ॥૨૧૨॥

માથાર્થ:—પૂર્વે જે અન્તર્મુહૂર્ત્તોદિ ભવસ્થિતિ કહી તે એકેક ભવ આશ્રયી આ રીતે—અસંખ્ય સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય-માંના એક ભવનો અન્તર્મુહૂંડકાળ, બાહ્યઅપર્યાપ્ત એક પૃથ્વી ભવનો ઉલ્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂંડકાળ, એક સંપર્યાપ્તનો અન્તર્મુહૂંડકાળ, એક બાહ્યપર્યાપ્ત પૃથ્વી ભવનો ૨૨૦૦૦ વર્ષનો કાળ, એક પર્યાપ્ત ક્ષીન્દ્ર્યનો ૧૨ વર્ષ કાળ, એક ગંધગંધમનુષ્યનો ૩ પદ્યોપમ કાળ એ રીતે તે તે ભવરાશિમાંના એકેક ભવનો કાળ કહ્યો પરંતુ ચૌદ ભવલેહમાંના કોઈપણ એક ભવલેહ રૂપ સમગ્ર ભવ રાશિ તે। અનાદિકાળથી અનંતકાળ છે. જેથી ચૌદે પ્રકારના ભવરાશિઓ તે। જગતમાં અનાદિકાળથી છે ને અનંતકાળ સુધી રહેવાના છે, એવો કોઈ કાળ નહિ આવે કે જે કાળે એ ચૌદ ભવલેહમાંનો કોઈ ભવલેહ ચાર ગતિમાંની કોઈ ગતિ કે પાંચ જાતિમાંની કોઈ જાતિ વિદ્યમાન નહિ હોય, માટે તે તે ભવરાશિના સર્વ ભવોની અપેક્ષાએ સર્વ ભવરાશિઓ પ્રવકાળ છે, પરંતુ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય એક એવો ભવરાશિ છે કે જે જગતમાં વિશેષમાં વિશેષ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી કાયમ રહીને ત્યારબાદ અવશ્ય શૂન્ય થાય, અને તે રાશિનો અભાવકાળ પણ ઉલ્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત્ત સુધી હોય છે, અને તેટલો કાળ મનુષ્યોમાં કેવળ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોજ વર્તતા હોય પરંતુ એકપણ અપર્યાપ્ત મનુષ્ય ન હોય. સિદ્ધાન્તમાં મનુષ્યગતિમાં

અન્યમનુષ્યોનો વિરુદ્ધકાળ ૧૨ સુદૃઢ કહ્યો છે, તે કારણથી અપર્યાપ્ત મનુષ્યો એટલા કાળ સુધી મનુષ્યશ્લેષમાં વર્તતા ન હોય. તથા દેવ નારક આદિ ગતિમા અને વિશ્વેન્દ્રિયોમાં કેટલાક વિશેષ ભેદરૂપ ભવચરિત્રોનો વિરુદ્ધકાળ જો કે કહ્યો છે તે પણ આદિ મુળ ઋચગિની અગ્રેક્ષાએ તેનો અભાવ ગણ્યો નથી. ॥ ૨૧૨ ॥

॥ કાયસ્થિતિ કાલઃ ॥

અવતરણ—પાંચમા કાળ અનુયોગના ત્રણ વિભાગમા પ્રથમ ભવસ્થિતિકાળ કહોને હવે ભવસમામમાં કાયસ્થિતિકાળ આ કાયકાથી પ્રારંભીને કહેવાય છે—

एकैकमवसुरनाराओ तिरिया अणंतभवकालं। पंचिंदिय तिरियनरा, सत्तट्ट भवा भवगहणे ॥

માધ્યમ.—ખવપ્રકૃત્તની અગ્રેક્ષાએ (ભવની ગણતરી ગણીએ તે) દેવ અને નારકનો કાયસ્થિતિકાળ એકેક ભવપ્રમાણ છે, નિર્વચનનિનો કાયસ્થિતિકાળ અનંતભવપ્રમાણ છે, તથા પચેન્દ્રિય તિર્યચ ને મનુષ્યનો કાયસ્થિતિકાળ સાત આઠ ભવ પ્રમાણ છે. ॥

સમાર્થ.—અર્થે કાય એટલે નિકાય અથવા તન્નત્તીય સસુદાય, જેમ પૃથ્વીકાય આદિ અથવા દેવનિકાય આદિ. તે એકજ નિકાયમા ચારવાર ઉપચરવાનો કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય ત્યાં દેવ મરણુ ગામીને પુનઃ તરતજ જીજ્ઞ ભવમાં દેવ ન થાય અને નારક તરતજ જીજ્ઞ ભવમાં નારક ન થાય જેથી દેવના ને નારકના બે ભવ લગોલગ થતા નથી પરંતુ એકજ ભવ પામીને દેવ તથા નારક જીજ્ઞ ભવે તિર્યચ વા મનુષ્ય મનુષ્ય થાય છે માટે દેવ નારકનો કાયસ્થિતિકાળ ૧ ભવ જેટલો છે. અથવા દેવ નારકનો ભવસ્થિતિકાળ છે પણ કાયસ્થિતિકાળ નથી એમ કહીએ તે આલે, અથવા દેવ નારકનો જે ભવસ્થિતિકાળ તેજ તેનો કાયસ્થિતિકાળ છે એમ કહીએ તેપણુ આલે. તથા તિર્યચમાં એકેન્દ્રિય ભવો અનંત અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળ

સુધીમાં નિરન્તર એકેન્દ્રિયપણે અનન્ત ભવ કરે છે, માટે તિર્યચનો કાયસ્થિતિકાળ ભવની ગણતરીએ અનન્ત છે, તેમજ તે અનન્ત ભવનો સર્વસકલિતકાળ પણ અનન્ત છે. સામાન્ય પણ તિર્યચ ગતિનો કાયસ્થિતિકાળ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ છે. તથા તિર્યચ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ પચેન્માં ને મનુષ્ય મનુષ્યમાં નિરન્તરપણે સાત આઠ કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય કે તિર્યચ મરીને પુનઃ પુનઃ મનુષ્ય કે તિર્યચ થાય તો સાત વા આઠ ભવ સુધી થાય છે ત્યારબાદ નવમા ભવે અવશ્ય અન્ય ગતિ (દેવગતિ) પામે છે, માટે તિર્યચ પચેન્નો ને મનુષ્યનો કાયસ્થિતિકાળે ૭-૮ ભવ છે, અહિં સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા ને આઠમા ભવ થાય તો યુગલિકનો જ (અસંખ્યાતાયુવાળો) થાય એવો નિયમ છે, અને યુગલિકો મરીને દેવગતિમાં જતા હોવાથી નવમે ભવ દેવનો હોય છે, માટે સાત ને આઠ એમ બે ભવ કહ્યા છે. અહિં જો સતત કાળની વિવક્ષા કરીએ તો સંખ્યાતવર્ષાયુ એટલે પૂર્વકોડ વર્ષાયુવાળા સાત ભવ ને આઠમે ભવ ૩ પદ્યોપમનો હોવાથી ૩ પદ્યો ૭ પૂર્વકોડ વર્ષ એટલો પચેન્તિમનુન્નો કાયસ્થિતિકાળ છે, અને દેવ નારકનો ૩૩ સાગરોપમ છે, એ રીતે શેષ ભુવલોકોમાં પણ ભવગ્રહણ તથા સતતકાળ વિચારવો. ॥૨૧૩॥

અવતરણ—હવે તિર્યચોમાં એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય છે—

एगिंदिय हरियंति य पोगलपरियद्वया असंखेज्जा । अहुइज्ज निओया, असंखलोया पुढविमाई ॥૨૧૪॥

માથાર્થ:—વનસ્પતિ સુધીના પાંચે એકેન્દ્રિયોમાં એકેન્દ્રિયપણાનો કાયસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો અનન્ત છે, નિજોદ-સાધારણ વનસ્પતિનો અઢી પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ અનન્ત કાળ છે, અને પૃથ્વીકાય આદિ પાંચે પ્રત્યેક શરીરીઓનો દરેકનો ભૂદો ભૂદો કાયસ્થિતિકાળ અસંખ્યાત લોકાકાશના આકાશપ્રદેશ જેટલો અસંખ્ય છે. ॥૨૧૪॥

માર્થાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે વિશેષ કે—પૃથ્વીકાય પૃથ્વીકાયપણે નિરન્તર અસંખ્ય ભવ કરે છે, તે સર્વ ભવનો સંક-
લિનકાળ શ્વેત્રથી અમંખ્ય લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ તેટલા સમયપ્રમાણ, અને કાળથી અસંખ્ય કાળચક્ર પ્રમાણ છે એ
પ્રમાણે અપ્કાયથી પ્રત્યેક વનસ્પતિ સુધીના પાંચે એકેન્દ્રિયનો કાળ બળવેલો. સામાન્યથી એકેન્દ્રિયપણે નિરન્તર ઉપજે તેો ક્ષેત્રથી
અનન્ત લોકાકાશના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય સમયો સુધી અને કાળથી અનન્ત કાળચક્ર સુધી ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેવળ નિગોહ
(ગાધાગ્નૃ વનસ્પતિ) નિગોહપણે ઉપજે તેો નિરન્તર ક્ષેત્રથી અહીં પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ અને કાળથી અનન્ત કાળચક્ર સુધી
ઉપજે, ને ત્યારબાદ અવસ્થ અન્ય નિકાયમાંજ ઉપજે. ॥૨૧૪॥

ક્રમત્તરણ.—પૂર્વ ગાથામા પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરકાયની કાયસ્થિતિ કહીને હવે તે દરેકનો ગાદરાહિ લેહથો કાયસ્થિતિકાળ
કહેવાય છે—

કર્મમઠિર્દૈ વાયરાણં, સુહુમા અસંસંખ્યા મન્વે લોગો । અંગુલઅસંસંખ્યામગો, વાયરણ્ગિન્દિયતરૂણં ॥૨૧૫॥

માર્થાર્થઃ—ગાદરપૃથ્વીકાય આદિકની પ્રત્યેકની કાયસ્થિતિ કર્મસ્થિતિ તુલ્ય (૭૦ કોંડાંસાં) છે, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેકની
અમંખ્ય લોકપ્રમાણ છે, અને ગાદર એકેન્દ્રિયની તથા વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ દરેકની અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના
આકાશપ્રદેશ તુલ્ય મગયો જેટલી (અસંખ્ય કાળચક્ર જેટલી) છે. ॥૨૧૫॥

માર્થાર્થઃ—પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદની વિવક્ષા વિના સામાન્યથો ગાદર પૃથ્વીકાય આદિ ચાર નિકાયની દરેકની કાયસ્થિતિ
મોડનીયકર્મની સ્થિતિ જેટલી છે એટલે મિશ્રાં મોહનીયની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોં જેટલી છે. તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ભેદની
વિવક્ષા વિના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ અગંખ્ય લેકના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય સમયો જેટલી એટલે અસંખ્ય કાળચક્ર

નેટલી છે, તથા પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે યાદરમાં સામાન્યપણે ગણવાથી યાદર એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ અંગુલના અસંખ્યાતમા નેટલી છે, આકાશપ્રદેશ તુલ્ય સમયો નેટલી તે પણ કાળથી અસંખ્ય કાળચક્ર નેટલી છે, અર્થાત કોઇ એક યાદર એકેન્દ્રિયમાંજ વારવાર જન્મ મરણ કરે તો એટલા કાળ સુધી કરે, તેમજ યાદર વનસ્પતિમા પણ એટલીજ કાયસ્થિતિ છે. ॥૨૧॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં યાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ભેદ વિના સામાન્યથી કહી, જેથી હવે આ ગાથામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તના વિશેષભેદથી કહે છે—

વાયરપન્નજન્તાણં, વિચલ સપન્નજન્ત્ત ઇન્દિયાણં ચ । ઉક્કોસા કાયઠિઈ, વાસસહસ્સા ઉ સંખેજ્જા ॥૨૧૬॥

ગાથાર્થ:—યાદરપર્યાપ્ત ભવોની વિકલેન્દ્રિયોની અને સપર્યાપ્તેન્દ્રિયોની (પંચેન્દ્રિયોની) ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સંખ્યાત હજારવર્ષ તથા સંખ્યાતવર્ષોદિ અનુક્રમે છે. ॥૨૧૬॥

માર્વાર્થ:—એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીમાં કોઇપણ ભવભેદની પરવૃત્તિ પૂર્વક એવ ને વારવાર યાદરપર્યાપ્તપણેજ ઉત્પન્ન થયા કરે તો શતપૃથક્ત્વ સાગરો સુધી ઉત્પન્ન થાય એ કાયસ્થિતિ યાદરપર્યાપ્તપણાની સામાન્યથી છે. પરન્તુ ને વિશેષભેદે વિચારીએ તો યાદરપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાત હજાર વર્ષની છે, એ પૃથ્વીકાયરૂપ વિશેષભેદની અપેક્ષાએજ ગાથામાં યાદરપર્યાપ્તની કાયસ્થિતિ કહી છે, તથા યાદર અપ્રકાયની, યાદર વનસ્પતિની કાયસ્થિતિ પણ સંખ્યાત હજાર વર્ષ છે, પરન્તુ યાદરપર્યાપ્ત અગ્નિકાયની કાયસ્થિતિ તો સંખ્યાત દિવસ માત્ર છે, અને યાદર નિર્ગોદની કાયસ્થિતિ તો માત્ર અન્તર્મુઠ પ્રમાણેજ છે.

પર્યાપ્ત ક્ષીન્દ્રિયની સંખ્યાત વર્ષ, અને પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયની સંખ્યાત દિવસ, ને પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાત માસની

કે. ગાથામાં શ્લોકો મહત્ત્વમાં શબ્દ વિકલેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ કહેવામાં ન જોડયો. તથા 'મવજ્જત=મપયોમ=મપરિપૂર્ણ' ઇન્દ્રિયાણં= ઇન્દ્રિયોની એટલે (પચિદ્ધાં) ઇન્દ્રિયવાળા (પયોમ પચેન્દ્રિયની) કાયસ્થિતિ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમથી કહક અધિક છે, તેથી અભ્યાન વ્યવર વર્ષનો શબ્દ તથા અર્થ પચેન્દ્રિય માટે ન જોડતાં તદ્દન જૂઠોજ અર્થ કહેવો. આ ગાથામાં પદોને આનુવર્તન વિગ્રાહનાં કાયસ્થિતિ વિમવાદવાળી છે માટે સિદ્ધાન્તને અનુમાદે જે સભવે તેજ કાયસ્થિતિ કહેવી. ॥૨૧૬॥

અમત્તમ્ભા—પૂર્વ ગાથામાં ગામાન્યપણે પચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ કહીને હવે મજ્જાતાયુ પચેન્દ્રિય તિર્યગ્ નદોની સખ્યાતા- અખ્યાનાયુવાળા પચેન્દ્રિય નદોમાં ઉગજવાદેય કાયસ્થિતિ કહે છે—

તિન્નિય પલ્લા મણિયા, કોડિપુદ્ધત્તં ચ હોદ્ધ પુવ્વાણં । પંચેદિયતિરિ નરાણમેવ ઉક્કોસ કાયઠિદ્ધં ॥૨૧૭॥

માધાર્ય—ત ૧ પદયોપમ અને પૃથક્ત્વ પૂર્વકોડ વર્ષ એ પ્રમાણે (એટલી) ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પચેન્દ્રિય તિર્યચ મનુષ્યોની (અખ્યાતાવર્ષાયુકનો) છે. ॥૨૧૭॥

માધાર્ય—અભ્યાનવર્ષના આયુષ્યવાળો (એટલે પૂર્વકોડ વર્ષ સુધીના આયુષ્યવાળો) ગર્ભજ તિર્યચ વા ગર્ભજ મનુષ્ય અખ્યાતાવર્ષોપુવાળાન બવ કહે તેો ઉત્કૃષ્ટથી સાત ભવ કહે અને આઠમો ભવ કહે તેો અવશ્ય અસંખ્યવર્ષોપુવાળો, (યુગલિ- દ્યોનાન) ભવ કહે. ત્યાર બાદ નવમે ભવે દેવજ થાય તે કારણથી સંખ્યાનાયુ પચેન્દ્રિય તિર્યચની કાયસ્થિતિ (પચેન્દ્રિય)

૧. અમત્તમ પદનો અર્થ મિયલ પદના વિશેષણરૂપે ગણી "વિયલસપવજ્જતંદ્વિયાણં=સપયોમ (પયોમ) વિકલેન્દ્રિયોનો" એ અર્થ કરીએ, અને સંપદ પદનો અર્થ વિકલો માત્ર વર્ણાદિ ક્રાપણ કાળના વિશેષણવાળો વિચારીએ, અને એકેન્દ્રિયના પ્રમગમાં તાતમહત્ત્વા પદ સાથે પશુ જોડીએ તે અર્થ અર્થ સંગત થઈ શકે છે.

૩ પદ્યોપમ ને ૭ પૂર્વકોડ વર્ષ છે, તેવીજ રીતે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ પણ ૩ પદ્યો ૧૦ ૭ પૂર્વકોડવર્ષ છે, એ રીતે સંખ્યાતાયુ નર તિર્યચની કાયસ્થિતિ કહી. ૥૨૧૭૧

અવતરણ:—હવે પર્યોસ વિગેરેની કાયસ્થિતિ કહેવાય છે—

પજ્જતયસયલિંદિય—સહસ્સમબ્ધિયમુયહિનામાણં । દુગુણં ચ તસત્તિ ભવે, સેસવિભાગો મુહુત્તંતો ॥૨૧૮॥

ગાથાર્થ:—પર્યોસની ને પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ શતપૃથક્ત્વ તથા હજાર સાગરોપમ છે. તથા ત્રસકાયના ભવની તેથી દ્વિગુણ (ગમણી) કાયસ્થિતિ છે એ સર્વ જીવલેહોમા શેષવિભાગ[—જઘન્ય કાયસ્થિતિ] અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. ૥૨૧૮॥

ભાવાર્થ:—પર્યોસ જીવ વારવાર પર્યોસ થાય તો કઈક અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સુધી થાય, અને પંચેન્દ્રિય જીવ ૥૨૧ પંચેન્દ્રિયપણે ઉપજે તો કઈક અધિક એક હજાર સાગરોપમ સુધી ઉત્પન્ન થાય. તથા ત્રસ જીવ વારવાર ત્રસના ૥૨૧ ઉપજે તો તેથી દ્વિગુણ [ગમણી] કાળ સુધી એટલે સાધિક એ હજાર સાગરોપમ સુધી (સંખ્યાતવર્ષ અધિક ૨૦૦૦ સુધી) ઉપજે. ૨૧૬મી ગાથામા પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ કહી છે તો અહિં પુનઃ કેમ કહી ? તેનો ઉત્તર એજ કે—ત્યાં નવિશેષણ પૂર્વક (પર્યોસ પંચેન્દ્રિયની) કાયસ્થિતિ કહી અને અહિં તો કેવળ પંચેન્દ્રિયની [પર્યોસપર્યોસ સહિત પંચેન્દ્રિયની] ના પર્યોસપર્યોસ લેહની વિવક્ષા વિના સામાન્યથી પંચેન્દ્રિયની] કાયસ્થિતિ કહી છે (અહિં ગાથાનો પદપૂર્વક અર્થ કરીએ પર્યોસની કાયસ્થિતિ ૧૦૦૦ સાગરોડસાધિક પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ સિદ્ધાન્તને અનુસારે તો સાગરોડશતપૃથક્ત્વ જ પ્રાપ્તિ છે. જેથી “સાધિક ૧૦૦૦ સાગરોડ” એ અર્થ પંચેન્દ્રિય પદ સાથે વાસ્તવિક સંબધવળો છે),

કુન. ધીન્ત આચાર્યો આ ગાથાનો અર્થ “ પર્યોસ પંચેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ ૧૦૦૦ સાગરોડસાધિક ” એ પ્રમાણે કરે છે

પરંતુ જો અર્થ મિદ્ધાન્તાનુગારી નથી. કારણ કે મિદ્ધાન્તમા તેા પર્યાપ્તપંચેન્ની કાયસ્થિતિ સાધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોઁ કહી છે, (ને પંચેન્નીન કાયસ્થિતિ સાધિક ૧૦૦૦ સાગરોઁ કહી છે). એ રીતે આ ગાથાનો પદાર્થ વિસંવાદી થાય છે. તથા પ્રમત્તની ૨૦૦૦ સાંથી અધિક કાયસ્થિતિ અને સર્વની બધન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુઁ છે એ વાત તેા સિદ્ધાન્તને અનુસરતીજ છે. એ પ્રમાણે જોકેક જીવાશ્રિત કાયસ્થિતિ કહીને નાનાજીવાશ્રિત કાયસ્થિતિ કહેવા યોગ્ય છે, પરંતુ નાનાજીવાશ્રિત કાયસ્થિતિ ના અનાદિ અનન્તકાળ સર્વની તુલ્યજ હોવાથી તેની લિન્ન પ્રરૂપણા નથી. ॥ इति एकैक जीवाश्रितोऽनेकजीवाश्रितश्च कायस्थितिकालः ॥

તપમમો ન મમાસો મારિયતિકાલ્પકાયસ્થિતિકાલો ॥૨૧૮॥

અપ્રમત્ત — પૂર્વ ભવસ્થિતિકાળ અને કાયસ્થિતિકાળ એકાનેક જીવાશ્રિત કહીને હવે ત્રીજે ગુણવિભાગકાલ (૧૪ ગુણસ્થાનોના કાળ) કહે છે —

સિચ્છા અવિરયસમ્મા, દેસવિરયા પમત્તુ રૂપરેય । નાણાજીવપહુચ્ચ ઉ, સર્વે કાલં સજોગી ય ॥૨૧૯॥

માર્થઃ—ગિચ્છાદિ, અવિરત મમ્યદ્દિ, દેશવિરત, પ્રમત્ત ને અપ્રમત્ત જીવો અનેક જીવની અપેક્ષાએ સર્વકાળ છે, તેમ નયોગી કેવલી પણ સર્વકાળ છે. ॥૨૧૯॥

માર્થઃ—ગિચ્છાત્વાદિ ગુણો જીવોમા હોય છે પરંતુ નિરાધાર હોતા નથી, તેથી તે ગુણોના આશ્રયવાળામિથ્યાદિષ્ટિ આદિ જીવોના કાળ રોવાય છે—ત્યાં મિથ્યાદિષ્ટિઓ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સદાકાળ અને સંખ્યામાં અનંત હોય છે, (સાધારણ વસ્તુઓ અનન હોવાથી). તથા અવિરત મમ્યદ્દિષ્ટિઓ અને દેશવિરતિઓ સર્વદા શ્વેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા હોય છે. પ્રમત્તનંયતો હનરકોઁક પૃથક્ત્વ સર્વદા હોય છે, અને અપ્રમત્ત મુનિઓ પણ સર્વદા સંખ્યાત હોય છે. સયોગી કેવલીઓ

સર્વદા કોડપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ જગતમાં નિરન્તર વર્તતા હોય છે એ રીતે છ ગુણુસ્થાનો જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વોક્ત સખ્યા નેટલા હોય છેજ, માટે સર્વકાળ વિદ્યમાન છે અહિં સાસ્વાદન મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહ્યો નથી તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ એને જૂઠા પાડવાનું કારણ કે એ એનો જઘન્યકાળ અદ્ય છે [સમય તથા અન્તર્મું છે]. ॥૨૧૬॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહે છે—

પલ્લાસંલિયમાગો, સાસનમિસ્સા ય હંતિ ઉવકોસં । અવિરહિયા ય જહન્નેણ એક સમયં મુહુત્તંતો ॥૨૨૦॥

ગાથાર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણુસ્થાનવાળા જીવો અતુલકે જઘન્યથી એક સમય અને અન્તર્મુંદૂર્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરન્તર હોય છે. ॥૨૨૦॥

માવાર્થ:—સાસ્વાદન ગુણુસ્થાન જગતમાં સર્વદા વિદ્યમાન નથી, કેઈ કોઈ વખતે સાસ્વાદનનો સર્વથા અભાવ (વિરહકાળ) પણ હોય છે. તેમજ મિશ્રગુણુસ્થાન પણ અભાવ કાળવાળું છે. ત્યાં સાસ્વાદન ગુણુનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ઠથી ૬ આવલિકા, અને મિશ્રનો જઘંકાળ ને ઉત્કૃષ્ઠકાળ પણ અન્તર્મુંપ્રમાણનો એક જીવ આશ્રયી છે. એટલે એ જીવ ગુણુસ્થાનનો વિરહકાળ પૂર્ણ થતાં એક વા એ આદિ જીવને જ્યારે એ ગુણુસ્થાનો ૧ સમય તથા અન્તર્મુંમાત્ર રહીને પુનઃ એ જીવો વિરહ ઉત્પન્ન થાય તો તે અપેક્ષાએ જીવ ગુણુસ્થાનનો જઘન્ય સતતકાળ સાસ્વાદનનો ૧ સમય ને મિશ્રનો અન્તર્મું અનેક જીવનો અપેક્ષાએ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ઠથી તો એ જીવને ગુણુસ્થાનો ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરન્તર વર્તતા હોય છે, જેથી એટલો કાળ પૂર્ણ થયા બાદ તો એ જીવો વિરહકાળ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે ॥૨૨૦॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં અનેક જીવઆશ્રયી પૂર્વોક્ત ૮ ગુણુસ્થાનો નિરન્તરકાળ કહીને હવે એજ ગુણુસ્થાનોનો એકેક

શુભાશિવકાળ કોંડ છે—

સાસાયણેગુજીવિય, પૃક્કગસમયાઈ જાવ છાવલિયા। સમ્મામિચ્છદિટ્ટી, અવરુક્કોસં મુહુતંતો ॥૨૨१॥

માયાર્થ:—આસ્વાદન ગુણસ્થાનનો એક જીવઆશ્રયી કાળ એક સમયથી પ્રારભીને છ આવલિકા સુધીનો છે, અને મિશ્રદષ્ટિ ગુણનો કાળ જ્ઞાન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જાને કાળ અન્તર્મુખપ્રમાણ છે [એ જે ગુણનો એક જીવાશ્રિત જાડકાળ કહ્યો] ॥૨૨૧॥

પ્રમાણ:—આસ્વાદન ગુણસ્થાનમા કોઈ જીવ એકજ સમય રહી મિશ્રદષ્ટિ થાય, કોઈ જીવ જે સમય રહે, કોઈ ત્રણ સમય રહે યાવત્ કોઈ જીવ ઉત્કૃષ્ટથી ન આવલિકા સુધી રહીને મિશ્રદષ્ટિ થાય, તે કારણથી આસ્વાદનો એક જીવાશ્રિતકાળ

જાન્યથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ટથી ન આવલિકા છે. [આસ્વાદનથી અવશ્ય મિશ્રદષ્ટિ જ થાય છે મારે સમયાદિ કાળ સ્થિર રહ્યા બાદ અવશ્ય મિશ્રતા પામે.] તથા મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનમાં કોઈ એક જીવ લઘુ અન્તર્મુખ રહે કોઈ જીવ તેથી સમય અધિક રહે એમ યાવત ઉત્કૃષ્ટથી પાળ કિચિત મોટા અન્તર્મુખ સુધી રહીને ત્યારબાદ કોઈ મિશ્રદષ્ટિ થાય, અથવા કોઈ અવશ્યદષ્ટિ પાળ થાય ॥૨૨૧॥

અવતરણ—આ ગાથામાં મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનનો કાળ એક જીવાશ્રિત કહે છે—

મિચ્છત્તમણાઈયં, અપજ્જવસિયં સપજ્જવસિયં ચ। સાઈયસપજ્જવસિયં, મુહુત્તપરિયદ્ધમધૂણં ॥૨૨૨॥

માયાર્થ:—મિશ્રતાત્વ ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિતકાળ અનાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ અપર્યવસિત ને સાદિ સપર્યવસિત એમ ત્રણ પ્રકારનો છે, ત્યાં ગાદિ અપર્યવસિત કાળ જ્ઞાન્યથી અન્તર્મુક્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી કઈક ન્યૂન અર્થ પુરુગલપરાવર્ત છે. ॥૨૨૨॥

માયાર્થ:—મિશ્રતાત્વનો કાળ કહેવાને પ્રથમ કાળની ચતુર્ભંગી દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે—જે ભાવ ભૂતકાળમાં અનાદિકાળથી

સર્વદા ક્રોડપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ જગતમાં નિરન્તર વર્તતા હોય છે એ રીતે છ ગુણુસ્થાનો જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વોક્ત સખ્યા નેટલા હોય છેજ, માટે સર્વકાળ વિદ્યમાન છે અહિં સાસ્વાદન મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહ્યો નથી તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ એને જૂદા પાડવાનુ કારણુ કે એ બેનો જઘન્યકાળ અદ્ય છે [સમય તથા અન્તર્મુઁ છે]. ॥૨૧૯॥

અવતરણ:—આ ગાથામા સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણુસ્થાનનો કાળ કહે છે—

પહ્લાસંલિયમાગો, સાસળમિસ્સા ય હુંતિ ઉવકોસં । અવિરહિયા ય જહન્નેળ એક સમયં મુહુત્તંતો ॥૨૨૦॥

ગાથાર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણુસ્થાનવાળા છવેા અનુક્રમે જઘન્યથી એક સમય અને અન્તર્મુઁ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ઠથી પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરન્તર હોય છે. ॥૨૨૦॥

માવાય:—સાસ્વાદન ગુણુસ્થાન જગતમાં સર્વદા વિદ્યમાન નથી, કોઈ કોઈ વખતે સાસ્વાદનનો સર્વથા અભાવ (વિરહકાળ) પણ હોય છે. તેમજ મિશ્રગુણુસ્થાન પણ અભાવ કાળવાળુ છે. ત્યાં સાસ્વાદન ગુણુનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ઠથી ૬ આવલિકા, અને મિશ્રનો જઘઁકાળ ને ઉત્કૃષ્ઠકાળ પણ અન્તર્મુઁ પ્રમાણુનો એક છવ આશ્રયી છે. એટલે એ બે ગુણુસ્થાનનો વિરહકાળ પૂર્ણ થતાં એક વા બે આદિ છવને જ્યારે એ ગુણુસ્થાનો ૧ સમય તથા અન્તર્મુઁ ભાવ રહીને યુત: એ બેનો વિરહ ઉત્પન્ન થાય તો તે અપેક્ષાએ બે ગુણુસ્થાનનો જઘન્ય સતતકાળ સાસ્વાદનનો ૧ સમય ને મિશ્રનો અન્તર્મુઁ અનેક છવનો અપેક્ષાએ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ઠથી તો એ બન્ને ગુણુસ્થાનો ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગના કાળ સુધી નિરન્તર વર્તતા હોય છે, જેથી એટલો કાળ પૂર્ણ થયા બાદ તો એ બેનો વિરહકાળ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૨૨૦॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં અનેક છવઆશ્રયી પૂર્વોક્ત ૮ ગુણુસ્થાનો નિરન્તરકાળ કહીને હવે એજ ગુણુસ્થાનનો એકેક

જાત્રીનકાળ કહે છે—

સાસાયણેગુજીવિય, યુક્તગસમયાદ જાવ છાવલિયા। સમ્મામિચ્છદિટ્ટી, અવરુક્કોસં મુહુતંતો ॥૨૨૧॥

મામાર્થે:—આત્માદત ગુણસ્થાનનો એક જીવઆશ્રયી કાળ એક સમયથી પ્રારબ્ધને છ આવલિકા યુધીનો છે, અને મિશ્રદિટ્ટી ગુણનો કાળ બધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને કાળ અન્તર્મુખપ્રમાણ છે [એ બે ગુણનો એક જીવાશ્રિત બંડીકાળ કહ્યો] ॥૨૨૨॥

મામાર્થે:—આત્માદત ગુણસ્થાનમા કોઈ જીવ એકજ સમય રહી મિશ્રયાદિટ્ટી થાય, કોઈ જીવ બે સમય રહે, કોઈ ત્રણ સમય રહે યાવત્ કોઈ જીવ ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા યુધી રહીને મિશ્રયાદિટ્ટી થાય, તે કારણથી આત્માદનો એક જીવાશ્રિતકાળ ન્યાયથી ૧ સમય ને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા છે. [આત્માદનો અવશ્ય મિશ્રયાદિટ્ટી ન થાય છે માટે સમયાદિ કાળ સ્થિર રહ્યા બાદ અવશ્ય મિશ્ર્યાન્ય પામે.] તથા મિશ્રદિટ્ટી ગુણસ્થાનમાં કોઈ એક જીવ લઘુ અન્તર્મુખ રહે કોઈ જીવ તેથી સમય અધિક રહે એમ યાવત ઉત્કૃષ્ટથી પાળ ક્રિયિત મોટા અન્તર્મુખ યુધી રહીને ત્યારબાદ કોઈ મિશ્રયાદિટ્ટી થાય, અથવા કોઈ અવશ્યદિટ્ટી પાળ થાય. ॥૨૨૩॥

મગ્ગવર્ણ —આ ગાથામા મિશ્રયાદિટ્ટી ગુણસ્થાનનો કાળ એક જીવાશ્રિત કહે છે—

મિધત્તમણાર્ઘ્યં, અપજ્જવસિયં સપજ્જવસિયં ચ। સાહ્યસપજ્જવસિયં, મુહુત્તપરિયદ્ધમધૂણં ॥૨૨૪॥

મામાર્થે:—મિશ્ર્યાત્વ ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિતકાળ અનાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ સપર્યવસિત ને સાદિ સપર્યવસિત એમ ૧૧૧૨૨નો છે, ૧૧૧ ગાદિ સપર્યવસિત કાળ બધન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલાપરાવર્ત છે ॥૨૨૨॥

મામાર્થે:—મિશ્ર્યાત્વનો કાળ કહેવાને પ્રથમ કાળની ચતુર્ભંગી દર્શોવાય છે તે આ પ્રમાણે—જે ભાવ ભૂતકાળમાં અનાદિકાળથી

પ્રવર્તતો હતો, વર્તમાનમાં પ્રવર્તે છે ને ભવિષ્યમાં તેનો અન્ત આવવાનોજ નથી તે અનાદિ અનન્ત કાળ, તથા જે ભાવ અનાદિ કાળથી પ્રવર્તે છે, પરન્તુ ભવિષ્યમા કોઇપણ કાળે તેનો અત આવશે તો તે ભાવનો તે કાળ અનાદિ સન્ત કાળ કહેવાય તથા જે ભાવનો આરભ હોય પરન્તુ અન્ત ન હોય એવો ભાવ વા તેનો કાળ સાદિ અનન્ત કહેવાય, અને જેનો આરભ ને અન્ત બંને હોય તેનો કાળ સાદિ સન્ત કહેવાય. કાળના જો આર ભાગમા (આર પ્રકારમા) મિથ્યાત્વ આદિ અનન્ત સિવાયના ૩ બાંશે છે તે આ પ્રમાણે—અભવ્યજીવને મિથ્યાત્વ અનાદિકાળથી છે ને ભવિષ્યમા કોઇપણ કાળે તેનો અન્ત થવાનો નથી માટે અભવ્ય જીવઆશ્રયી મિથ્યાત્વ અનાદિ અનન્ત છે. તથા હજી સુધી કહી પણ સમ્યક્ત્વ નહિ પામેલા ભવ્યજીવને મિથ્યાત્વ અનાદિકાળથી છે, પરન્તુ ભવિષ્યમા ભવ્યજીવના મિથ્યાત્વનો અન્ત આવશ્ય થશેજ તે કારણથી અનાદિ મિથ્યાત્વ પતિત થઈ આશ્રયી મિથ્યાત્વનો કાળ અનાદિ સન્ત છે તથા જોજ અનાદિ મિથ્યાત્વે ભવ્યજીવ સમ્યક્ત્વ પામીને સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ પુનઃ મિથ્યાત્વ પામે ત્યારે મિથ્યાત્વની સાદિ અને પુનઃ પણ જો મિથ્યાત્વનો ભવિષ્યમા જઘન્યથી અન્તમુહિર્ત્ત ગાદ અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોન 'અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત' જેટલો અનન્ત સમાર ભરમા ગાદ પણ તેના મિથ્યાત્વનો અન્ત આવશ્ય થશે તે કારણથી સાદિ મિથ્યાત્વે ભવ્ય જીવઆશ્રયી મિથ્યાત્વનો કાળ સાદિ સન્ત છે. અને તે સાદિ સન્તકાળ જઘન્યથી અન્તમુહિર્ત્ત ને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત જેટલો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે. જો પ્રમાણે અભવ્યઆશ્રયી જોક ને ભવ્યઆશ્રયી જો મળી મિથ્યાત્વનો કાળ ૩ ભાગે છે. અહિં સાદિ અનન્તરૂપ જશે ભગ ગર્વથા નથી કારણ જે ભવ્ય જોકવાર સમ્યક્ત્વ પામ્યો તે અનન્ત સંસાર ભમીને પણ મોક્ષે આવશ્ય જવાનોજ છે જો પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિ ૭ ને મયોગી ૧ મળી ૮ ગુણસ્થાનમા અનેક જીવાશ્રિત ને

૧ અતિ અલ્પ સકલેશે મિથ્યાત્વ પામ્યો હોય તો અન્તમુહિર્ત્ત ગાદ પુનઃ સમ્યક્ત્વ પામે, અને ત્રીજ મકલેશે મિથ્યાત્વ પામી પર પરાએ તીર્થકરાદિકની ઉદ્ધૃત આશાનના કરીને જીવ અનન્ત સમાર ભ્રમણ કર્યો ગાદ પુન શુભ અધ્યવનાયથી અવરગ સમ્યક્ત્વ પામે

મિત્ર્યાત્વાદિ ત્રણુનો એક જીવાશ્રિત તથા અનેક જીવાશ્રિત કાળ કહ્યો. ॥૨૨૨॥

અવતરણ:—આ ગાથામા અવિગતિ સમ્યક્દષ્ટિ દેશવિસ્ત ને સયોગી એ ત્રણુ ગુણસ્થાનનો [૪-૫-૧૩ એ ત્રણુનો] એક જીવાશ્રિતકાળ કહે છે—

તેત્તીસ ઉયહી નામા, સાહીયા હંતિ અજયસમ્માણં । દેસજહસજોગીણ ચ, પુઠ્ઠાણં કોહિદેસૂણા ॥૨૨૩॥

માર્ગાર્થ:—અવિસ્તસમ્યક્દષ્ટિનો (એક જીવાશ્રિત) ઉત્કૃષ્ટકાળ સાધિક ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે, અને દેશવિસ્તનો તથા સયોગીકેવલીનો દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ છે. ॥૨૨૩॥

માર્ગાર્થ —કોહિક સુનિ સંયમ અવસ્થામાં કાળ કરી અનુત્તરવિમાને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો દેવ થાય તે ત્યાં ગમ્યગ્દષ્ટિજ દોાય છે, ને ત્યાદશાહ ત્યાંથી ગ્વલી સમ્યક્ત્વ સહિતજ મનુષ્ય થઈ જ્યાં સુધી યાત્રિ ન પામે ત્યા સુધી અપતિત મર્યગ્દષ્ટિપામા દેવળ સમ્યક્ત્વજ દોાય છે, તેથી અનુત્તર દેવના પ્રથમ સમયથી પ્રારંભીને મનુષ્યમા યાત્રિ ન પામે ત્યા સુધીનો મર્યમ્ન ગુણનો કાળ સાધિક ૩૩ સાગર દોાય છે. અનુત્તરથી પૂર્વના ભવમા સયમી સુનિને જો કે સમ્યક્ત્વ તે છે, તેમજ પછીના મનુષ્યભવમા મયમ પામે તોપણ સમ્યક્ત્વ તે દોાયજ પરંતુ તે સમ્યક્ત્વ યોથા ગુણસ્થાનના કાળમાં ન મળાય, કારણ કે તે વળતે ગુણસ્થાન ૬-૭મું છે, ને અહિ તે ૪થા ગુણનો કાળ કહેવાનો છે માટે સયમ રહિત દેવળ મર્યમ્નનોજ કાળ ગણ્યો ગોચ્ય છે. અહિ ૩૩ સાગરોન ઉપરાન્ત સાધિક કાળ કહ્યો તે ગીભ મનુષ્યભવમાં સયમપ્રાપ્તિ સુધીનો મર્યમ્નવકાળ અધિક છે તેથી

તથા દેશવિસ્ત ને મયોગીકેવલીપણું જન્મ બાદ સાધિક ૮ વર્ષની વયે થાય છે. તથા એ જ ગુણસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડ

વર્ષના આયુષ્યવાળાને હોય છે, માટે પૂર્વકોડ વર્ષમાં સાધિક ૮ વર્ષ ન્યૂન કરે તેટલો (દેશેાન પૂર્વકોડ વર્ષ) કાળ દેશવિરતિ તથા સયોગિદેવદીનો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન:—અનુત્તરથી આવી મનુષ્ય થઈ સંયમપ્રાપ્તિ વિનાજ જે સમ્યક્ત્વભાવ ચાલુ છે તેના તેજ સમ્યક્ત્વભાવે અચ્યુતદેવ-લોકમાં ૨૨ સાગરના આયુષ્યે ઉત્પન્ન થાય તો સમ્યક્ત્વ ગુણનો કાળ સાધિક પંચાવન સાગરોપમ કેમ ન હોય ?

ઉત્તર:—એવા કેમવાળુ નિરન્તર સમ્યગ્દષ્ટિપણુ નહિ હોય અથવા એમાં થોભુ કંઈ કારણ હશે તે તો યદુશ્રુતો જાણે. તથા આ યાગતમાં સિદ્ધાન્તમાં પણ ચોથા ગુણસ્થાનનો કાળ એટલોજ 'કહ્યો છે [ઇતિવૃત્તિ ભાવાર્થ.]

અવતરણ:—એજ ૪-૫-૧૩મા ગુણસ્થાનનો જઘન્યકાળ કહે છે—

एएसिं च जहन्नं, खवगाण अजोगि खीणमोद्दणं । नाणाजीवे एगं, परापरठिइ मुहुत्तंतो ॥૨૨૪॥

ગાથાર્થ:—એ ૪-૫-૧૩મા ગુણસ્થાનોનો તથા ક્ષપકોનો (૮-૯-૧૦મા ગુણનો) ક્ષીણમોહનો ને અયોગીનો પરને અપર કાળ (ઉત્કૃષ્ટ ને જઘનકાળ) અનેક જીવઆશ્રયી તથા એક જીવઆશ્રયી પણ અન્તર્મુહુર્તપ્રમાણુ છે. ॥૨૨૪॥

૧ શ્રી પચ્ચસંકલ મૂળવ્રત્તિમા આજ પ્રસંગવાળી ગાથાના અર્થમા કહ્યું છે કે—“જે વેદાય તે વેદક, અર્થોત્ પ્રથમ સ્થિતિગત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને દ્વિતીયસ્થિતિગત મિથ્યાત્વના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ તે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને તેજ વેદક વા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અવિરતિ ગુણસ્થાન યુક્ત ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોં સુધી હોય છે તે સર્વાર્થ વિમાનાદિકમા, અને મનુષ્યભવનો કેટલા વર્ષ અધિક, અને જઘન્યથી તો અન્તર્મું માત્ર હોય છે, કારણ કે અવિરત ભાવ સહિત ક્ષયોપન સમ્યક્ત્વ અન્તર્મું કાળ રહીતે ત્યાર્યાદ મિત્ર અથવા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.” એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ક્ષયોપનસમ્યક્ત્વ મનુભવમાં કેટલાક વર્ષો સુધી રહીતે દેશવિરતિ વા સર્વવિરતિ પામીતે અચ્યુત દેવલોકે જાય જેથી ૫૫ સાગરોંકાળ ચોથા ગુણનો બની શકતો નથી.

પ્રાચાર્ય—પૂર્વ ગાથામા અવિરતિ ગમ્યગ્રંથિ દેશવિરતિ ને યોગીકેવલી કો ત્રણ ગુણસ્થાનનો ઉલ્લેખકાળ કહીને હવે આ
 ગાથામા એ ત્રણેનો જઘન્યકાળ કહે છે, તે અન્તર્મુદ્ધૃત્ત પ્રમાણ છે. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ મિથ્યાદ્રષ્ટિ કોઇક જીવ અવિરતિ
 નમ્યકેવલાવ પામીને અન્તર્મું ગાઠ નવત મિથ્યાત્વ પામે અથવા દેશવિરતિ આદિ પામે તોપણ ગુણસ્થાનનો ભેદ થવાથી
 અન્તર્મુંકાળ ગણાય તેમજ કોઇક અવિરતિ સમ્યગ્રંથિ જીવ અન્તર્મુદ્ધૃત્ત માત્ર દેશવિરતિપણ પામીને ત્યારબાદ અવિરતિપણ
 પામે અથવા ગર્હનિરતિ પામે તો ગુણસ્થાનભેદ થવાથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનનો જઘન્યકાળ અન્તર્મું ગણાય તથા અન્તર્મુદ્ધૃત્ત કેવલીઓ
 અન્તર્મુદ્ધૃત્ત માત્ર કેવલી થઈ નવત યોગીપણ પામી મિદ્ધ થાય છે તેથી યોગીકેવલી ગુણસ્થાનનો જઘન્યકાળ અન્તર્મુદ્ધૃત્ત છે એ રીતે
 મિથ્યાદ્રષ્ટિ આદિ પામ્ય ને યોગી મળી છ ગુણસ્થાનોનો એક જીવાશ્રિત પણ જઘન્ય ઉલ્લેખ કાળ કહ્યો. પ્રમત્તાપ્રમત્તનો કાળ હજી
 આગળ કહેવાશે. પરન્તુ તે પહેલાં કાપકોનો એટલો ક્ષપકશ્રેણિગત આઠમા નવમા તથા દશમા ગુણસ્થાનનો કાળ, અનેક જીવ-
 આશ્રયી તેમજ એક જીવઆશ્રયી વિચારીએ તોપણ અન્તર્મુંપ્રમાણ છે તેમજ યોગીનો કાળ પણ અન્તર્મું છે. અને તે
 પગદસ્તાકાળના ઉચ્ચારકાળ જેટલો (અ ઇ ઉ ઋ ઌ અથવા ડ ઝ ણ ન મ કો પાચ હ્રસ્વ અક્ષરોને અતિ શીઘ્ર નહિ તેમ
 આનિ વિષ્ણે નહિ એવી રીતે ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ લાગે તેટલો) છે આદિ ક્ષપકના ગુણસ્થાનોનો કાળ અન્તર્મું કહ્યો તે
 હ્રદયેનો ભિન્ન ભિન્ન પાણ અન્તર્મું અને ક્ષપકશ્રેણિનો સમુદિત કાળ પણ ઉલ્લેખથી અન્તર્મું એક જીવઆશ્રયી છે. તેમજ અનેક
 જીવોની આંખાઓ પણ અટી હીપમા મર્વની ક્ષપકશ્રેણિઓનો નિરંતરકાળ અન્તર્મુંથી ઉપરાન્ત ન પ્રવર્તે. અન્તર્મું ઉપરાન્ત
 મનુષ્યદેહમા ક્ષપકશ્રેણિ અન્તર અવશ્ય પડે. કો રીતે ક્ષપકોના ગુણસ્થાનનો [ગુણવિભાગ કાળ] જાણવો. કીર્ણસોહ ગુણ-
 સ્થાનનો પણ એક જીવ આશ્રયી અને અનેક જીવ આશ્રયી જઘન્ય કે ઉલ્લેખ અન્તર્મુદ્ધૃત્ત કાળ છે ॥૨૨૪॥

અવતરણ—હવે પ્રગત ને અગ્રગત ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિત કાળ ને ઉપશમક તથા ઉપશાન્તનો એક જીવાશ્રિત ને

અનેક જીવાશ્રિત કાળ કહેવો ગાકી છે તે કહે છે—

एगं पमत्त इयरे, उभए उवसामगा य उवसंता। एगं समयं जहन्नं, भिन्नमुहुत्तं च उक्कोसं ॥२२५॥

ગાથાર્થ:—પ્રમત્ત ને અપ્રમત્ત એ બે ગુણસ્થાનનો એક જીવાશ્રિત જઘન્ય કાળ એક સમય છે, તથા ઉપશમકનો (૮-૯-૧૦ મા ગુણસ્થાનનો) અને ઉપશાન્તનો (૧૧માનો) ઉભય રીતે [એક જીવાશ્રિત ને અનેક જીવાશ્રિત] કાળ જઘન્યથી ૧ સમય છે, અને એ સર્વનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અન્તર્મુહૂત્ત પ્રમાણ છે. ॥૨૨૫॥

માવાર્થ:—છઠ્ઠા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો તથા સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનનો જઘન્ય કાળ ૧ સમય છે, કારણકે પ્રમત્ત વા અપ્રમત્ત ભાવમા એકજ સમય રહીને બે મરણ પામે તો ૧ સમય જઘન્યકાળ પ્રાપ્ત થાય છે, બે મરણ ન પામે તો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એ બેનો કાળ અન્તર્મુહૂત્ત હોય છે, અને અન્તર્મુહૂત્ત ગાદ તો મરણ પામવાથી અથવા પ્રમત્તકાળ પૂર્ણ થતાં અપ્રમત્ત જવાથી અથવા દેશવિરતિ આદિ હીન ગુણ પામવાથી પ્રમત્તપણાનો અભાવ થાય છે, અને એજ રીતે અપ્રમત્ત ભાવમા પણ ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂત્ત રહી મરણ પામવાથી અથવા પ્રમત્તપણ પામવાથી અપ્રમત્તપણાનો અભાવ થાય છે. તથા અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિકરણ અને સૂક્ષ્મસપરાય એ ત્રણ ગુણસ્થાનો ઉપશમશ્રેણિવતની અપેક્ષાએ ઉપશામક કહેવાય, કારણકે અપૂર્વકરણમા સર્વ મોહનીયને ઉપશાન્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવાય છે, ને અનિવૃત્તિમા સર્વ મોહનીય પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થાય છે, ક્રૂર એક સન્વદાનલોભજ ઉપશમવો ગાકી રહે છે તે દશમા સૂક્ષ્મસપરાય ગુણસ્થાને ઉપશાન્ત થાય છે. એ રીતે મોહનીયકર્મની સર્વ ૨૮ પ્રકૃતિઓ ઉપશાન્ત થઈ જવાથી એ ઉપશાન્ત અવસ્થા બે અન્તર્મુહૂત્ત કાળ સુધી અવસ્થિત-કાયમ રહે છે તે ૧૧મું ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન છે એ પ્રમાણે એ ચારે ગુણસ્થાનોમા પ્રત્યેકમા એક જીવ જઘન્યથી ૧ સમય

[illegible]

મન! પામે તેા અનેક ભવચાશ્રયી પણે એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનોના અનેક ભવાશ્રિત જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહીને હું નરકાદિ
 ધામનગ્ન—એ પ્રમાણે ૧૪ ગુણસ્થાનોનો એક ભવાશ્રિત તથા અનેક ભવાશ્રિત જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહીને હું નરકાદિ
 વિન્યાયા નબવતા ગુણસ્થાનોનો કાળ એ કંઈ વિશેષતાવાળો છે તે કહેવાય છે—

मिच्छा भवद्विईया, सम्मं देसूणमेव उक्कोसं । अंतोमुहुत्तमवरा, नरएसु समा य देवेसु ॥२२६॥

માગ્યાર્થઃ—વૃદ્ધગતિયા મિથ્યાત્વની ઉલ્લેખ ન્થિતિ તેની ભવન્થિતિ એટલી છે, અને સમ્યક્ત્વની ઉલ્લેખસ્થિતિ ભવન્થિતિથી

૨ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત — સમગ્ર પુદ્ગલ્લાસ્તિકાયને એક જીવ ઔદારિકાદિ સાતમાંની કોઈપણ એક વિવક્ષિત વર્ગાણુપણુ અહણુ કરીને છોડતાં જે અનન્તકાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ સૂંદ્રંપુંપરાવર્ત એમાં વિવક્ષિતવર્ગાણુથી અન્યવર્ગાણુપણુ પુદ્ગલો અહણુ થતા હોય તોપણુ તે અહણુ કર્યા તરીકે ન ગણવા, વળી તેનેજ એકવાર અહણુ થયા બાદ તેજ પુદ્ગલો પુનઃ તે વર્ગાણુપણુ અહણુ થાય તોપણુ ગણુત્રીમાં ન ગણવા, પરંતુ પ્રતિસમય જે જે નવા પુદ્ગલો વિવક્ષિત વર્ગાણુરૂપે અહણુ થતા હોય તે જ નવા નવા પુદ્ગલોની ગણુત્રી કરવી, જેથી એમા પ્રતિસમય અહણુ કરાતી ગૃહિતતદ્વર્ગાણુ ને ગૃહ્યમાણુ અન્યવર્ગાણુ એ બન્ને પ્રકારના (અહણુ કરતા) પુદ્ગલોને ગણુત્રીમાં ગણવા નહિ. એ પ્રકારે ગણુતાં બાંદ્રંપુંપરાં ના અનન્તકાળથી આ સૂંદ્રંપુંપરાંને અનન્તકાળ ઘણોજ મોટો થાય છે. પુનઃ બાંદ્રંપુંપરાવર્તે તો એકજ પ્રકારનો છે, અને સૂંદ્રંપુંપરાં તો વિવક્ષિત એકજ વર્ગાણુરૂપ હોવાથી સાતવર્ગાણુ ભેદે સાત પ્રકારનો છે જે કે આહારક સહિત આદ્ય વર્ગાણુઓ આઠ છે, પરંતુ આહારક-વર્ગાણુ ભવચક્રમાં ૪ વારજ અહણુ કરાતી હોવાથી આહારક વર્ગાણુનો પુદ્ગલપરાવર્ત બની શકતો નથી.

૩ વાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત—લોકાકાશના સમગ્ર આકાશપ્રદેશોને એક જીવ અનન્ત ભવબ્રમણુમા નિરન્તરપણુ આ અન્તરે અન્તરે સ્પર્શી સ્પર્શીને મરણુ પામે તેમાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા અનન્તકાળનું નામ બાંદ્રંપુંપરાવર્તં. [અહિં જીવની અવગાહના અસંખ્ય આકાશપ્રદેશની હોવાથી મરણુ વખતે કોઈપણ ક્ષેત્રમા-સ્થાને અસંખ્ય આકાશપ્રદેશો અવગાહિલા હોય છે પરંતુ તે સર્વ ન ગણુતાં તેમાંથી કોઈએકજ આકાશપ્રદેશ ગણુવો.

૪ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત—બાંદ્રંપુંપરાવર્તમાં વિવક્ષિત જીવ ગમે તે સ્થાને મરણુ પામે તોપણુ તે સ્થાનનો ૧ આકાશપ્રદેશ ગણુવાનો હોય છે, અને આ પરાવર્તમાં તો જે વિવક્ષિત સ્થાને મરણુ પામ્યો તેમાનો એક આકાશપ્રદેશ ગણુને ત્યારબાદ વચ્ચે કંઈક ભવ કરી પુનઃ તે ગણુલા પહેલા આકાશપ્રદેશની શ્રેણિમાં રહેલા અનન્તર (=સાથે રહેલા બીજા) આકાશપ્રદેશમા મરણુ પામે

ત્યારે તે બીજા આકાશપ્રદેશ ગણત્રીમા ગણવો, એ રીતે અનુક્રમે નિરંતર આકાશપ્રદેશોમાં [શ્રેણીગણ આકાશપ્રદેશોમા ક્રમશઃ] ગરન પામતાં પામતા ૧ શ્રેણિ પૂર્ણ થાય, ત્યારબાદ તેની સાથેની બીજી શ્રેણિ મરણવડે ક્રમશઃ પૂર્ણ કરે એ રીતે ચાલત પ્રતર પૂર્ણ કરી એજ ક્રમે પ્રતરો પણ અનુક્રમે પૂર્ણ કરી સંપૂર્ણ લોકા ાશના મર્વ પ્રદેશોમા મરણ પામે, તેમા બેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ નૂલ્લેન્પુન્પરાવર્ત. બાદર શ્લેન્પુન્પરાન્માં ક્રમ વિના જ્યા ત્યા મરણ પામે તોપણ ત્યાના આકાશપ્રદેશો ગણત્રીમા ગણાતા હતા, અને સૂન્પરાવર્તમા તેા વિવક્ષિત આકાશપ્રદેશથી નિરંતર આકાશપ્રદેશોમાં ક્રમશઃ મરણ પામે ત્યારે જ ત્યાંના આકાશપ્રદેશ ગણત્રીમા ગણાય છે, અને એવા ક્રમશઃ મરણ તો કંઈક ભવોને આતરે આંતરે હોય છે, જેથી આ સૂન્ શ્લેન્પરાવર્ત ગાન્દ્લેન્પરાવર્તથી ધલો મે.ટો છે.

૫. વાદરજ્ઞાનુદ્ગલપરાવર્ત—કોઈ એવ ઉત્તરિણી અને આવસર્પિણી રૂપ ૧ કાળચક્રના સમયોમાંના કોઈપણ સમયે મરણ પામે તો તે સમય ગણત્રીમાં ગણવો, એરીતે કંઈપણ અનુક્રમ વિના કાળચક્રના સર્વ સમયોમાં મરણ પામતાં જે અનન્તકાળ લાગે તેનું નામ બાન્કાળ પુન્પરાવર્ત આ પરાવર્તમા વિવક્ષિતએવ ઉત્સન્ના પહેલા દિવસના બાર વાગ્યે મરણ પામે તો તે બાર વાગ્યાનો ૧ સમય ગણીને પુનઃ બીજા ભવમા ઉત્તર સાગરોપમ આયુ પૂર્ણ કરી મરણ પામ્યો તો તેટલે અન્તરે મરણ થયેલા એ સમયને બીજા સમય ગણવો. એ રીતે અનેક ભવોના મરણ વડે ઉત્સન્ના ને આવસન્ના સમયોની સંખ્યામાત્રજ પૂરવાની છે, એમાં ઉત્સર્પિણીઓ પણ ઘણી વ્યતીત થાય ને આવસર્પિણીઓ પણ ઘણી વ્યતીત થાય છે પરન્તુ મરણ વખતના સમયોના નબરમાત્ર પૂરાવા ભેદજો, એક નબરવાળા સમયમા અનેકવાર મરણ થાય તો તે મરણ નકામા ગણીને એકજ સમય ગણવો.

૬. મૂલ્કા કાલ પુન્પરાવર્ત—ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયે જે વિવક્ષિત એક એવ મરણ પામ્યો હોય તે એવ બીજા ભવમા એજ ઉન્ના બીજા સમયમાં તો મરણ પામતો નથી, પરન્તુ જઘન્યથી પણ રૂપદ આવલિકાના સમય બેટલા ફર સમયમાં મરમ પામે

છે, ને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમના સમય જેટલા દૂર સમયમાં મરણ પામે છે તેથી એ ઉત્સર્પિણી વ્યતીત થઇને સાથે પ્રવર્તી આવસર્પિણી પણ વ્યતીત થઈ બાય ને બીજે કાળચક્રે પ્રારભાય તે ઉત્સન્ના બીજા સમયેજ તે જીવ જો મરણ પામે તો તે સમય ગણત્રીમાં ગણાય, ને જો બીજા કાળચક્રમાં તેમ ન બને તો કંઈક કાળચક્રે વીત્યા ગાઢ પણ તેજ વિવક્ષિત જીવનું મરણ ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયેજ થાય તો તે સમય ગણત્રીમાં ગણાય, એ રીતે ઉત્સર્પિણીના પહેલે બીજે ત્રીજે ચાવત પર્યન્ત સમયે અનુક્રમ પૂર્વક મરણ થયાં હોય તોજ ઉત્સર્પિણીના સર્વ સમયો (અનુક્રમે) મરણવડે સ્પર્શિતા ગણવા, એ રીતે ઉત્સર્પિણી-વત અવસર્પિણીના પણ સર્વ સમયોને ક્રમ પૂર્વક મરણ વડે સ્પર્શતાં ૧ કાળચક્ર પૂર્ણ થાય. એ રીતે ક્રમપૂર્વકના મરણો વડે વિવક્ષિત એકજ જીવ ૧ કાળચક્રના સર્વ સમયો પૂર્ણ કરે તેમાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ સૂંકાલ પુનરાવર્તે આ પરાવર્તમાં એક સમયથી બીજે સમય ગણતાં જઘન્યથી ૧ કાળગક ને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યકાળ વચ્ચે વ્યતીત થઈ બાય છે, જેથી અસંખ્ય મરણો ગણત્રી બહાર થાય છે. ગાદરમાંતો વિવક્ષિત નંબરમાં પુનઃ થયેલું મરણ જ ગણત્રી બહાર થતું હતું, જ્યારે સૂક્ષ્મમાં તો અસંખ્યકાળચક્રમાંના સર્વ મરણો નિર્થક થાય છે. જેથી ગાંડકાળપરાવર્તથી સૂંકાળપરાવર્ત થયેલો સોટો કાળ છે અહિં કાળચક્રમાં પ્રથમ જો કે ઉત્સર્પિણીજ છે, છતાં કાળપરાવર્તની ગણત્રી ઉત્સર્પિણીને બદલે અવસર્પિણીના પહેલા સમયથી ગણવામાં પણ કેઈ વિરોધ નથી, જો અવસર્પિણીના પ્રથમ સમયથી ગણવાનો પ્રારંભ કરીએ તો ઉત્સર્પિણીના અન્ય સમયે પૂર્ણ ગણવામાં પણ કેઈ વિરોધ નથી, જો અવસર્પિણીના પ્રથમ સમયે ક્રમવાર પૂર્ણ કરવા.

થાય, જેથી ૨૦ ક્રેંડાંકાંસાગરોપમના જેટલા સમય તેટલા સમયો ક્રમવાર પૂર્ણ કરવા.

૭ વાદર માત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત — સાવ એટલે આદ્યવસાયસ્થાનો અને તે જીવના પરિણામ રૂપ બાજુવા પુન તે અદ્યવસાયસ્થાનો પણ સ્થિતિગધના ને અનુભાગળધના એમ બે પ્રકારનાં છે, ત્યાં સ્થિતિગધના અદ્યવસાયસ્થાનોથી અનુભાગના અદ્યવ-સાયસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે. કારણ કે એકસ્થિતિ ગાંધવાને અસંખ્ય લોકાકાશના આકાશપ્રદેશો જેટલા અદ્યવસાયો ઉપયોગી છે,

અને તેવા (ચિત્તિભાષાને ઉપયોગી) એક ચિત્તિઅધ્યવસાયમાં અસંખ્યલોકાકાશના આકાશપ્રદેશ જેટલા અનુભાગગંધના (રસ-
બાધના) અધ્યવસાયો છે, આ પ્રમાણે સમગ્ર સ્થિતિજાધ્યવસાયો પણ અસંખ્યલોકાકાશ જેટલા ને તેથી પણ અસંખ્યગુણ
અનુભાગજાધ્યવસાયો છે. અથવા બીજી રીતે ગણીએ તો એક સમયમા અગ્નિકાયામા પ્રવેશતા સૂક્ષ્મ અગ્નિ જીવો અસંખ્યલોકા-
કાશના આકાશપ્રદેશ જેટલા છે, તેથી મર્વ અગ્નિજીવો અસંખ્યગુણ છે, તેથી પણ અગ્નિની કાયસ્થિતિ અસંખ્યગુણ છે, ને તે
અસંખ્યકાગચક્ર જેટલા છે, પુનઃ અગ્નિની કાયસ્થિતિથી મયમસ્થાનો ને અનુભાગગંધાધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે, ને
પરંપરા તુલ્ય છે, એ પ્રમાણે એકંદર રીતે વિચિન્તા અનુભાગજાધ્યવસાયો જોત્રથી અસંખ્યલોકાકાશના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય છે. ને
કાગચી અસંખ્યકાગચક્રના સમયો તુલ્ય છે એ અસંખ્ય અધ્યવસાયોને જીવ અનુદમ વિના જેમ તેમ મરણથી રૂપશે, અર્થાત્
મર્વ અનુભાગાધ્યવસાયોમાં મરણ પામે તેમાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ બાંભાવ પુદ્ગલપરાવર્ત કહેવાય, અહિ
મર્વ અધ્યવસાયો ને કે મન્સુ યોગ્ય નથી તેથી મરણને અયોગ્ય અધ્યવસાયો બાદ કરતાં બાકી રહેલા સર્વ અધ્યવસાયોમાં
મરણકાળ ગણવો. અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોમાંથી સર્વથી પ્રથમ જઘન્ય અધ્યવસાય, ત્યારબાદ તેથી અધિક રસવાળું
એમ અનુક્રમે અધિક અધિકરસવાળા એમ નંજરવાર જોઈને ત્યારબાદ તેમાં અનુક્રમ વિના મરણકાળ કોઈ એકજ વિવક્ષિત
જીવનો ગણવો, અને એક એક મન્સુ અધ્યવસાયમાં અનેકવાર મરણ થાય તો તેમાંથી એક મરણકાળ પ્રથમનો ગણીને બીજા
મરણકાળ કાળની હિઠતામાં ઉપયોગી થાય પરંતુ અધ્યવસાયની સખ્યા ગણવામા ઉપયોગી ન થાય એ રીતે અનન્તકાળે બાં
બાવપુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે.

૮ નૂરમાત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત—બાંભાવપુજપરાવર્તમા કહેલા અસંખ્યલોકાકાશના આકાશપ્રદેશ જેટલા અનુક્રમે સ્થાપેલા અધ્યવ-
સાયોમાં કોઈ એક વિવક્ષિત જીવ પડેલા અધ્યવસાયે મરણ પામી પુનઃ કેટલોક કાળે (વચ્ચે ત્રીજા આદિ અનિયત અધ્યવસાયે

મરણો કર્યા ગાહ) બીજા નંબરવાળા અધ્યવસાયે મરણ પામે, ત્યારગાહ પુનઃ કેટલોક કાળે ત્રીજા નંબરના અધ્યવસાયે મરણ પામે, એ રીતે ક્રમવાર અધ્યવસાયોમાં મરણ પામતા જેટલા કાળ લાગે તેટલો કાળ સૂઝાંવંપુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે. એમાં જીવ પ્રાય કેટલાએ મરણ કર્યા ગાહ બીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે ને ત્યારગાહ પુનઃ ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત મરણો કર્યા ગાહ ત્રીજે અધ્યવસાયે જેટલાએ મરણ કર્યા ગાહ બીજા અધ્યવસાયે મરણ પામતાં અનન્ત અનન્તકાળ પણ વીતી જાય છે, માટે વિના અનુક્રમવાળા ગાંઠ મરણ પામે છે, જેથી એકેક અધ્યવસાયે મરણ પામતાં અનન્ત અનન્તકાળ પણ વીતી જાય છે, માટે વિના અનુક્રમવાળા ગાંઠ

ભાવપરાવર્તથી અનુક્રમ મરણવાળા સૂંઠાવાપરાવર્તના કાળ ધણુગ માટે પંચાશકૃત્તમા સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય-
 ક્રો આઠપ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તમાથી સમ્યક્ત્વાદિ ગુણસ્થાનોના અંતરના અર્ધ પરાવર્ત માટે પંચાશકૃત્તમા સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય-
 પુદ્ગલપરાવર્ત ગણાવ્યું છે, ક્વચિત સૂક્ષ્મશ્વેત્રપરાવર્ત ગણાવ્યું હોય તોપણ સંભવિત છે. પરન્તુ કાળ વા ભાવ પરાવર્ત તો

ગાણીવાનું નથી જ

વાતું નથી જ
અવતરણ:—પૂર્વે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનરૂપ જીવસમાસમાં ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ક્ષીને હવે આ ગાથામા જઘન્ય અન્તર કહે છે.

सासाणुवसमसम्ममे, पल्लासंखेज्जभागमवरं तु । अंतोमुहुत्तमियरे, खवगस्स उ अंतरं नत्थि ॥२५८॥

જાથાર્થ.—સાસ્વાદન અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ્ઞ અન્તર પદ્યોપમનો આસ ખ્યાતમો ભાગ છે, અને શેષ સર્વગુણસ્થાનોનું અન્તર્મુહૂર્ત છે. ક્ષપકને (૧૨-૧૩-૧૪ મા ગુણોન્નું) અન્તર જ નથી-એ જઘન્ય અન્તર કહ્યું ॥૨૫૮॥

માવાર્થ:—સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનું જઘન્ય અન્તર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું છે, અર્થાત્ જોકવાર સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વા ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામીને તે ભાવથી પતિત થઈ પુનઃ સાસ્વાદન વા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ જઘન્યથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો વા ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામીને ઉપશમશ્રેણિમા ને ઉપશમ ભાગ વ્યતીત થયા ગાઢ પામે. આહિ ઉપશમશ્રેણિથી પડતા ને સાસ્વાદન ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ઉપશમશ્રેણિમા ને ઉપશમ

અમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે ગાનને ગાદ્ય હોવાથી અહિ તેની વિવક્ષા નથી, ત્યારે કયા સાસ્વાદન ને ઉપશમ સમ્યક્ત્વની વિવક્ષા છે? ને કહે છે—

ને અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ૨૬ મોહનીયની સનાવાળો હોય, અથવા મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વના પુજ ઉવેલીને જે ૨૬ ની સનાવાળો થયો હોય તેવો છવ જે પૂર્વે વર્ણવેલા ક્રમ પ્રમાણે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને જોજ ઉપશમ સમ્યક્ત્વના શેષકાળમાં પૂર્વોક્ત થશે તેવો વર્તતા છવ જે પડીને જે સાસ્વાદન ભાવ પામે છે, તેવા જે ભાવવાળા જીવો ચારે ગતિના હોય છે મોટે તેવા ન ચારે ગતિમાં વર્તતા રીને ન પડીને જે સાસ્વાદન ભાવ પામે છે, તેવા જે ભાવવાળા જીવો અતિ ઉપશમ સમ્યક્ત્વની અને ચાર ગતિમાં વર્તતા સાસ્વાદનભાવની અહિ વિવક્ષા છે, પરંતુ ઉપશમશ્રેણિ સંબંધિ જો જે ભાવ અતિ અન્યથવી' હોવાથી તેની અહિ વિવક્ષા નથી મોટે જો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિએ પ્રાપ્ત કરેલ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અથવા જે પુજ ઉવેલીને અપૂર્ણ થયેલ મિથ્યાદષ્ટિએ પુનઃ પ્રાપ્તકરેલ ઉપશમ સમ્યક્ત્વના અવશેષ કાળમાં પ્રાપ્ત થયેલ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ જો જે ભાવ જે પુનઃ પ્રાપ્ત થાય તો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપહેલાં પ્રાપ્ત ન જ થાય, મોટે જઘન્ય અન્તર પદ્યાસંખ્યેય ભાગ છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ને સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ જો જે ભાવ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી પુનઃ પ્રાપ્ત ન થવામાં કોઈ કારણ છે તે વસ્તુસ્વભાવ જ કોવો છે?

ઉત્તર—જો અન્તરમા કારણ છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશમસમ્યક્ત્વ ત્રણ પુંજને અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ને અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ વિનાનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોય છે એમ સિદ્ધ થાય છે, જેઓ એમજ સમજે છે કે * અહિ ઉપશમસંયમિ મિત્રાગનું ને અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ વિનાનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોય છે એમ સિદ્ધ થાય છે, જેઓ એમજ સમજે છે કે ઉપશમ મગ્યક્ત્વ ને પાંચ વાર કહ્યું છે તેમા એક અનાદિમિથ્યાદષ્ટિનું ને ચાર વારની ઉપશ્રેણિના ચાર જો રીતે જ પાંચવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ છે. ને મગ્યક્ત્વ આ મિત્રતયા મમાર્થ નથી, અર્થાત્ ઉપશ્રેણિ વિના પણ ઉપશમસમ્યક્ત્વ ચારે ગતિના જીવોને હોય છે એમ મમજવું તે મમાર્થ છે

ત્વથી પડી સાસ્વાદને જઈ ત્યાંથી જીવ મિથ્યાત્વ પામે તો મિથ્યાત્વમાં એ ત્રણ પુંજની સત્તા અવશ્ય હોય છે, અને જ્યાં સુધી એ એ પુંજ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધી પુનઃ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય જ નહિ, અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય તો ઉપશમના અવશેષકાળરૂપ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ. પુનઃ સમ્યક્ત્વ પુંજને મિશ્ર પુંજની સત્તા સાથે મિથ્યાત્વે ગયેલો જીવ પ્રથમ સમયથી જ બંને પુંજને ઉવેલવા માંડે છે, અર્થાત્ એ એ પુંજને મિથ્યાત્વપુંજમા પ્રતિસમય સંક્રમાવે છે, એ પ્રમાણે પ્રતિસમય ઉવેલતા પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વીત્યે પ્રથમ સમ્યક્ત્વપુંજ ઉવેલાઈ સત્તા રહિત થાય છે, ત્યારબાદ પલ્લોપમા-સંખ્યેયકાળે મિશ્રપુંજ ઉવેલાઈ નિઃસત્તાક થાય છે, એ રીતે બંને પુંજને મોટા પલ્લોપમના ઋસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળે સર્વથા નિઃસત્તાક કર્યા બાદ પુનઃ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામવું હોય તો પામી શકે છે, જેથી એટલા કાળે પુનઃ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે, ને ઉપશમનો કાળ જઘન્ય ૧ સમય વા ઉત્કૃષ્ટ ૬ આવલિકા જેટલો બાકી રહેતાં અનંતાનુબધીનો ઉદય થયે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પામે છે, જેથી એ રીતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ને સાસ્વાદનનું જઘન્ય અનંતર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું કહ્યું છે તે સહિતુક ને યથાર્થ છે.

અન્તોમુહુત્તમિયરે—બીજા ગુણસ્થાનોમાં એટલે ૧-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ એ ૯ ગુણસ્થાનોમાં જઘન્ય અનંતર અન્તર્મુહુત્તે છે, અર્થાત્ મિથ્યાત્વભાવ તબ્બને સમ્યક્ત્વમાં અન્તર્મુહુત્તે રહી પુનઃ મિથ્યાત્વ પામે તો મિથ્યાત્વનું જઘન્ય અંતર અન્તર્મુહુત્તે યાય છે, તેવીજ રીતે સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ મિથ્યાત્વે આવી અન્તર્મુહુત્તે રહી પુનઃ સમ્યક્ત્વ પામે છે તેથી સમ્યક્ત્વનું જઘન્ય અનંતર અન્તર્મુહુત્તે છે. એ રીતે દેશવિરતિ ભાવમા વા સર્વવિરતિ ભાવમાં અન્તર્મુહુત્તે રહી પુનઃ દેશવિરતિપણું પામે છે, તથા પ્રમત્તભાવથી અપ્રમત્તમા વા દેશવિરતિ આદિ નીચા ભાવોમાં અન્તર્મુહુત્તે રહી પુનઃ પ્રમત્તભાવ પામે છે, તેવીજ રીતે અપ્રમત્તથી પ્રમત્તભાવમા આવી અન્તર્મુહુત્તે રહી પુનઃ અપ્રમત્તભાવ પામે છે તેથી પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ભાવનું જઘન્ય અનંતર

અનર્થકૃત્ત' છે. અર્થિ: ઉપશમશ્રેષ્ઠિમાં અપ્રમત્તથી અપૂર્વે જઈને પુનઃ અપ્રમત્તભાવમાં આવતો નથી, પરંતુ અપૂર્વ અનિવૃત્તિ મૂંઝવણને ઉપશાન્તસોડ મુધી જઈને અને દરેક ગુણસ્થાનમાં અન્તર્મું અન્તર્મું તકીને ત્યારબાદ ઉપશાન્તમોહથી પડતા પુનઃ ૧૦ મે હમે તે હમે અવુકમે આવે છે, જેથી એ રીતે ૭-૮-૯-૧૦મા ગુણંનું જઘન્ય અન્તર અન્તર્મું થાય છે. પુનઃ ૬-૭મા અમેકવાગ આવત કહીને તરત બીજવાર ઉપશમશ્રેષ્ઠિ પ્રારભી પુનઃ ૮-૯-૧૦-૧૧ મે જાય ત્યારે ઉપશાન્તમોહનું (૧૧ માનુ) જઘન્ય અન્તર અન્તર્મું થાય છે. એ રીતે ૮-૯-૧૦ ગુણંનું જઘન્ય અન્તર પહેલી વારની ઉપશમશ્રેષ્ઠિથી પડતાં જાતું, કારણ કે બીજવારની ઉપશમશ્રેષ્ઠિથી ગણતા અન્તર અધિક થાય છે, અને ૧૧ માનુ અન્તરોતો બીજવારનો ઉપશમશ્રેષ્ઠિમાં ૧૧ મું ગુણસ્થાન પામતા પહેલાના કાળ બેટકું બાણું એ સર્વ ગુણસ્થાનોનું અન્તર્મું અન્તર ઉપશામકજીવની અપેક્ષાએ છે, ને ક્ષપકની અપેક્ષાએ તો ૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪ ગુણસ્થાનોનું અન્તર છેજ નહિં એટલેક ગુણસ્થાનયોરન્તરમ્ ૨૫૮

અન્તરણ — પૂર્વગાથામાં ગુણસ્થાનોનું જઘન્ય અન્તર કહીને હવે લોકમાં સર્વત્ર કેટલોક કાળમુધી એ ગુણસ્થાનો હોયજ નહિં એવો અર્થજીવઆશયી કેટલાંક ગુણસ્થાનોનો અન્તરકાળ (બીજું નામ વિરહકાળ) છે તે કહે છે—

પદ્માડસંસ્થિયભાગં સાસણમિસ્સાસમત્તમણુણુસુ । વાસપુહુત્તં ઉવસામણુસુ, સ્વત્રગેસુ હમ્માસા ॥૨૫૯॥

માર્ગાર્થ — માન્વાદન મિત્ર અર્થાત્ મનુષ્ય એ વર્ણનુ અન્તર વા વિરહ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, ઉપશામક ગુણસ્થાનોનો વિરહ વર્ષપ્રથમ છે, અને ક્ષપકનો [ક્ષપક ગુણસ્થાનોનો] ઉદ્ભવથી ૬ માસ છે ॥૨૫૯॥

માર્ગાર્થ — અર્થિ: કોઈપણ ભાવનો એકગ્રવાશ્રિત વિરહભાવ તે અન્તર અને સર્વજીવાશ્રિત વિરહભાવ તે વિરહ કહેવાય. ત્યા પૂર્વે ગુણસ્થાનોનો એક ગ્રવાશ્રિત વિરહ રૂપ અન્તરકાળ કહીને હવે સર્વજીવાશ્રિત વિરહ રૂપ અન્તરકાળ એટલે વિરહકાળ કહે છે.

ત્યા સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બે ગુણસ્થાન એક જીવાશ્રિત વિચારીએ તો દેશોન અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત કાળ પૂર્વે કહ્યો છે, અને સર્વ જીવાશ્રિત વિચારીએ તો લોકમા પદ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ સુધી એ બે ગુણસ્થાન કોઈ પણ જીવને હોય નહિ એવો પણ વિચારણા ફેટલીક વાર આવે છે, જેથી એ બે ગુણોનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ પદ્યોપમાસખ્યેય ભાગ પ્રમાણ છે તથા લઘિથી ને કરણથી અપર્યાપ્ત મનુષ્ય એટલે સમ્મૂર્ધિમ મનુષ્યો પણ લોકમા પદ્યાસખ્યેયભાગ કાળ સુધી હોતા નથી, ત્યારબાદ અવશ્ય કોઈને કોઈ જીવ સાસ્વાદન પામેજ, તેમજ કોઈને કોઈ જીવ મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પણ પામેજ, તેમજ સમ્મૂર્ધિમ મનુષ્યોની પ્રસંગે પણ અવશ્ય ઉત્પત્તિ થાયજ અહિ ગુણસ્થાનના પ્રસંગમા સમ્મૂળ મનુષ્યોનો વિરહ કહ્યો તે વિરહકાળના સરખાપણાથી પ્રસંગે કહ્યો છે, જેથી બીજીવાર કહિશે નહિ.

ઉપશમશ્રેણિવર્તી ૮-૯-૧૦-૧૧ મા ગુણસ્થાનનો લોકમા વર્ષપૃથક્ત્વ (લગભગ ૯ વર્ષ સુધી) અભાવ હોય છે, ત્યા સુધી લોકમા કોઈ પણ જીવ ઉપશમશ્રેણિ પામતો નથી, તેથી એ ચાર ઉપશમક ગુણસ્થાનોનો પણ વર્ષપૃથક્ત્વ સુધી અભાવ હોય છે. તથા કોઈ કોઈ વાર ઉત્કૃષ્ટ દમાસ સુધી કોઈ જીવ ક્ષપકશ્રેણિ પામતો નથી, જેથી ક્ષપકનાં ૮-૯-૧૦-૧૨ એ ચાર ગુણસ્થાનોનો પણ કોઈ કોઈ વાર ઉત્કૃષ્ટ દમાસ સુધી કોઈ જીવ ક્ષપકશ્રેણિ પામતો નથી, જેથી ક્ષપકનાં ૧૪ મા અથોગી ગુણસ્થાનનો પણ દમાસ સુધી લોકમા અભાવ હોય છે પુન સિદ્ધિગતિનો વિરહ પૂર્વે ૬ માસ કહ્યો છે તેથી ૧૪ મા અથોગી ગુણસ્થાનનો વિરહ લોકમા કદી લોકમાં દમાસ સુધી અભાવ હોય છે એ રીતે શ્રેણિવર્તી ગુણસ્થાનોના વિરહકાળ (સયોગી વર્ણને) કહ્યા

મિથ્યાદષ્ટિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ (દેશવિરતિ) પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને સયોગીકેવલો એ પાત્ર (છ)ગુણસ્થાનોનો વિરહ લોકમા કદી પામતો નથી, અનાદિ અનન્તકાળ સુધી એ ૫ (૬) ગુણસ્થાનો લોકમા પ્રવે છે. એ પ્રમાણે સર્વ ગુણસ્થાનોનું વિરહકાળ રૂપ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર લોકમાં કહ્યું, જઘન્ય અન્તર તો સર્વ ગુણસ્થાનોનું [વિરહકાળવાળા સર્વ ગુણસ્થાનોનું] ૧ સમય છે ને તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે. ॥૨૫૮॥

અવતરણ—અહિં છવત્તા ગુણોનો વિરહકાળ કહેવાય છે અને અધિકાર હોવાથી ગુણસ્થાનરૂપ ગુણોનો વિરહકાળ કહીને યોગ

આદિ ગુણોના પણ વિરહકાળ કહેવાય છે—

આહારમિસ્સજોગે, વાસપુહુત્તં વિરહમિસ્સેસુ । વારસ હંતિ મુહુત્તા, સર્વેસુ જહણઓ સમઓ ॥૨૬૦॥

માર્ગાર્થ—આહારક મિશ્રયોગનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ વર્ષપૃથક્ત્વ છે, વૈકિયમિશ્ર યોગનો ૧૨ મુહૂર્ત છે, અને એ સર્વ ગુણોનો નિરન્યવિરહ ૧ મમય છે ॥૨૬૦॥

માર્ગાર્થ—વર્ષપૃથક્ત્વ સુધો કોઈપણ ઓઠ પૂર્વધર સુનિ આહારક શરીર ન રહે તો લોકમા આહારકમિશ્રનો વિરહકાળ વર્ષપૃથક્ત્વ ગ્રાસ થાય છે. [શ્રી પ્રસાપનાથ વિગેરેમા “આહારમાઈ લોઈ છમ્માસ જા ન હેતિ હ કયાઈ-આહારકમાઈ લોકે ઘમ્માસ યાવન્ન થકત્વ ગ્રાસ થાય છે. [શ્રી પ્રસાપનાથ વિગેરેમા “લોકને વિષે કહાચિત્ ૬ માસ સુધી હોતા નથી,” એ વચનથી મતિ નદાનિત-આહારક આદિ ભાવ (આહારક સિદ્ધત્વ આદિ) લોકને વિષે કહાચિત્ ૬ માસ સુધી હોતા નથી,” એ વચનમાં આહારક મિશ્રનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ આ ગ્રંથમાં વર્ષ પૃથક્ત્વ વિરહકાળ કહ્યો છે તો એ ગાળતમાં નર શ્રી નર્વન જ્ઞાને.]

શ્રમણ શરીરની સાથે દૈનિક શરીરની મિથતા રૂપ વૈકિયમિશ્રયોગ કે જે દેવ નારકનેજ હોય છે તેનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ ૧૨ મુહૂર્ત છે. કાનું કે દેવગતિ ને નરકગતિનો સમુદિત એકત્ર ઉત્પત્તિ વિરહકાળ ૧૨ મુહૂર્ત છે, તેથી ભવધારણીય વૈકિયમિશ્ર-યોગનો વિરહકાળ પણ ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે (અહિં શાસ્ત્રોમા દેવગતિનો ને નરકગતિનો જૂઠો જૂઠો ઉત્પત્તિ વિરહકાળ ૧૨ મુહૂર્ત કહ્યો છે પરન્તુ જાને ગતિનો એકત્ર વિરહકાળ રૂપ દેખાતો નથી તો પણ સંભવિત છે કે કોઈક વખત જાને ગતિમાં સમકાળે વિરહકાળ પ્રવર્તે તો જે ગતિનો એકત્રિત ઉત્પત્તિ વિરહ પણ ૧૨ મુહૂર્ત જાની શકે, જેથી વૈકિય મિશ્રનો ૧૨

સુદ્ધર્ત્ત' વિરહ પણુ યની શકે છે. અહિં લબ્ધિ પ્રત્યયિક વૈક્રિય મિશ્રની વિવક્ષા નથી, કારણ કે ૨૩૯-મી ગાથાની વૃત્તિમાં ઓઘથી વૈક્રિય મિશ્રનો કાળ તિર્યચ મનુષ્યના લબ્ધિ પ્રત્યયિક શરીર સહિત વિચારતાં સર્વકાળ કહ્યો છે, ને દેવગતિના વૈક્રિયોત્પત્તિકાળ પદ્યોપમાસંજયેય ભાગ જેટલો કહ્યો છે, માટે તિર્યચ મનુષ્યના વૈક્રિય આશ્રયિ વૈક્રિય મિશ્રયોગનું અન્તર-વિરહકાળ છેજ નહિં.

શેષ ઔદારિક ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિય ને કાર્મણુ કો ૪ યોગનો લોકમાં વિરહકાળ-અભાવ છેજ નહિ. કારણ કે પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરોની નિરન્તર ઉત્પત્તિ છે, ને ઉત્પન્ન રાશિ પણુ નિરન્તર છે. તેથી ઉત્પન્ન થતા પૃથ્વીકાયાદિકની અપેક્ષાએ કાર્મણુ-યોગ અને ઔદારિકમિશ્રયોગ નિરન્તર છે, અને ઉત્પન્નરાશિ નિરન્તર હોવાથી ઔદારિકયોગ નિરન્તર છે, તથા દેવનારકનો ઉત્પન્ન રાશિ નિરન્તર હોવાથી વૈક્રિયયોગ નિરન્તર છે, અથવા લબ્ધિપ્રત્યયિક વૈક્રિયયોગ 'પણુ પૂર્વોક્ત રીતે નિરન્તર છે, (પરન્તુ દેવનારક રાશિની ઉત્પત્તિ નિરન્તર ન હોવાથી ભવધારણીય વૈક્રિયમિશ્ર નિરન્તર નથી).

ક્રીન્દ્રિયાદિ ત્રસકાયનો ઉત્પન્ન રાશિ અથવા પર્યાપ્તિ રાશિ નિરન્તર હોવાથી વચનયોગનો વિરહ નથી, ને સંજી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્તિનો ઉત્પન્ન રાશિ નિરન્તર હોવાથી મનોયોગનો પણ વિરહકાળ નથી. તથા આહારક મિશ્રનો જે અન્તરકાળ વર્ષપૃથકત્વ જેટલો આ ગાથામાંજ આ અંથકર્તાએ કહ્યો છે ને સિદ્ધાન્તમાં ૬ ભાસ કહ્યો છે તેનાજ વિરહકાળ જેટલો આહારકયોગનો પણ વિરહકાળ ભણુવો

એ પ્રમાણે યોગાદિ ગુણોના વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યો, ને જઘન્યથી તો સર્વત્ર ૧ સમય જેટલોજ વિરહકાળ કહ્યો છે. ॥૨૬૦॥
અવતરણ.—આ ગાથામાં સામાયિક આદિ ચારિત્રગુણોના વિરહકાળ કહે છે—

તેવટ્ટી ચુલસીર્દ, વાસસહસ્સાં હેયપરિહારે । અવરં પરમુદહીણં, અદ્ધારસ કોહિકોહીઓ ॥૨૬૧॥

માર્ગાંગ.—છેદોપચ્યાપનચારિત્રને પરિકારચારિત્રનો અગ્રાન્ન્ય વિરહકાળ ત્રેસઠ્ઠજાર (૬૩૦૦૦) વર્ષ, તથા ૮૪૦૦૦ (ચાર્યાંસી ૬૦૨૨) વર્ષ છે, ને વર્ષ-ઉલ્લેખ વિરહકાળ ૧૮ કોડકોટી આગરોપમ છે. ૥૨૬૧૥

માર્ગાંગ.—અવસર્પિણીના દુષમ નામના પાત્રમા આરોને અન્તે છેદોપચ્યાપનચારિત્ર ભરતઐશ્વર્યત્રેત્રમા વિરહેદ પામે છે, ત્યાર બાર ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છઠ્ઠા દુષમદુષમ આરો વ્યતીત થાય છે, ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણી પ્રારંભાય છે તેનો પહેલો આરો દુષમદુષમ નામનો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે, ત્યારબાદ બીજો દુષમ આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો વ્યતીત થાય છે, એ ૬૩૦૦૦ વર્ષવાળા ત્રણ આરામાં તીર્થંકર ગર્ભધર આધુ વિગેરે કોટિપાણ આદિત્રી (ચારિત્રધર્મ) હોય નહિ, પરન્તુ ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરામા પ્રથમ તીર્થંકરની ઉત્પત્તિ થયા બાદ ૪૮ એ આદિત્રો પ્રવર્તે છે, તેથી છેદોપચ્યાપન ચારિત્રનો ન્ધન્યવિરહકાળ ૬૩૦૦૦ વર્ષ એ ત્રણ આરામા હોય છે. તથા પચ્ચિદાગ્ચારિત્રનો તીર્થંકરના કાળમા વા તીર્થંકરથી અતિનિકટકાળમુદ્રી હોય છે, તેથી અવસર્પિણીના પાત્રમા આરાના પ્રારંભમા ૪ પચ્ચિદાગ ચારિત્ર વિરહેદ પામે છે, (પરિકારચારિત્ર તીર્થંકર પામે વા તીર્થંકરપામે લીધેલા પરિકાગ્વાળા મુનિપામે ૪ લેવાય છે) મોટે પૂર્વોક્ત ૬૩૦૦૦ વર્ષમા બીજા ૨૧૦૦૦ વર્ષ ઉગ્રેસ્તા ૮૪૦૦૦ વર્ષ જ્ઞન્ય વિરહકાળ થાય છે,

એ બે આગિત્રનો ઉલ્લેખ વિરહકાળ ૧૮ કોડકોટિસાગરોપમ આ પ્રમાણે—ઉત્સર્પિણીના મુષમદુષમ નામનો ચોથો આરો પ્રવર્તના છેદોપચને પરિકાર ચારિત્ર વિરહેદ પામે છે, એ ચોથોઆરો ૨ કોડકોટી સાગરોપમ છે, ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો પાત્રમા આરો ૩ કોડકોટી જાન, ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો ૪ કોડકોટિ સાં પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીનો પહેલો આરો ૬ કોડકોટિ જાન, ત્યારબાદ બીજો આરો ૩ કોડકોટિસાગરોપમ અને ત્રીજો આરો બે કોડ કોડકોટિ સાગર પૂર્ણ થઈ ચોથા આગતા પ્રારંભમા છેદોપચ્યાપન ને પચ્ચિદાગવિથુદિ આગિત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેથી ઉત્સર્પિણીના છેડલા ૬ કોડકોટી સાં, ને અવસર્પિણીના પહેલા ૬ કોડકોટિ સાં મળી ૧૮ કોડકોટિસાંનો ઉલ્લેખ વિરહકાળ એ બે ચારિત્રનો થયો. અહિ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના પર્યન્તે

કેટલોકાણ પહેલા તીર્થંકરના શાસનમાં એ જે ચારિત્ર હોય છે પરંતુ તે અદ્યપકાળ (૧ લાગપૂર્વ લાગભગ) હોવાથી તેટલો કાળ આહિ ગણ્યો નથી એ રીતે જ્ઞાન્ય વિરહકાળ વળતે પણ કંઈક હોનાધિકતા છે તોપણ તેની વિવક્ષા કરી નથી. એ વિરહકાળ પાંચ ભરતક્ષેત્ર ને પાંચ ઐરવતક્ષેત્ર આશ્રયી છે. મહાવિદેહમાતો એ જે ચારિત્રનો સર્વદા અભાવ જ છે. સામાયિક ચારિત્ર અને યથાભ્યાત ચારિત્રનો લોકમાં કદીપણ વિરહકાળ નથી, ભરત ઐરવતક્ષેત્રમાં એ કે વિરહ છે, પરંતુ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં એ જે ચારિત્ર સર્વદા છે, કારણકે લોકમાં જ્ઞાન્યથી ૨૦૦૦ કોડ માધુ-ચારીત્રી (સામાયિકચારિત્રી)ને ૨ કોડ કેવળગાનીઓ [યથાભ્યાતચારિત્રીઓ] તો હોય જ તથા સૂક્ષ્મસપરાય ચારિત્રનો લોકમાં જ્ઞાન્ય વિરહ ૧ સમય ને ઉદ્કૃષ્ટ વિરહ ૬ માસ (ક્ષપકની અપેક્ષાએ) છે. એ રીતે સામાયિકચારિત્રાદિ ભવશુણોનો વિરહકાળ કહ્યો. ॥ઈતિ ચારિત્રાણાં વિરહકાળ કહીને હવે આ ગાથામાં સમ્યક્ત્વ આદિ ભવશુણોનો વિરહકાળ સ્વત્તરણ—પૂર્વગાથામાં ચારિત્રરૂપ ભવશુણોનો વિરહકાળ કહીને હવે આ ગાથામાં સમ્યક્ત્વ આદિ ભવશુણોનો વિરહકાળ કહેવાય છે —

સમમત્તસત્તંગં સ્વલુ, વિરયાવિરઈ ચ હોઈ ચોદસગં । ચિરંદૈષ્ પનરસગં, વિરહિયકાલો અહોરત્તા ॥૨૬૨॥

ગાથાર્થ:—સમ્યક્ત્વની પ્રતિપત્તિનો વિરહ ઉદ્કૃષ્ટથી ૭ દિવસ, વિરતાવિરતનો (દેશવિરતનો) પ્રતિપત્તિવિરહ ચૌદ દિવસ, અને સર્વવિરતનો પ્રતિપત્તિવિરહ ૧૫ દિવસ છે [પ્રતિપત્તિવિરહ કોટલે અભિનવપ્રાપ્તિનો વિરહ]. ॥૨૬૨॥

માત્રાર્થ:—આહિ' સમ્યક્ત્વાદિ શુણ આશ્રયી ભવ જે પ્રકારના ભણવા ૧ પ્રતિપદ્યમાન, ૨ પ્રતિપન્ન. ત્યા સમ્યક્ત્વાદિ-શુણને વર્તમાન સમયમાં પામતા હોય તેના ભવો સમ્યક્ત્વાદિશુણના પ્રતિપદ્યમાનક [પ્રાપ્તકરતા], અને સમ્યક્ત્વાદિશુણને પ્રથમ પ્રાપ્ત કરેલ કોવા ભવો તે પ્રતિપન્નસમ્યક્ત્વાદિ શુણવાળા કહેવાય પુન એ પ્રતિપન્નસમ્યક્ત્વાદિ શુણવાળા ભવો પ્રસાપકની પ્રક-

પાયા વખતે પક્ષ સમ્યક્ત્વાદિગુણમા વર્તતા હોય તોજ પ્રતિપન્ન ગણવ, પરન્તુ પૂર્વે પ્રતિપન્ન હોય ને વર્તમાનમા તે ગુણ રહિત હોય તો પ્રતિપન્ન ન કહેવાય. એ પ્રમાણે વિચારતાં સમ્યક્ત્વના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોવો તો સદાકાળ અસંખ્યાતા હોવો વર્તતાજ હોય છે મોટે પ્રતિપન્નનો વિરહ છે જ નહિ, પરન્તુ સમ્યક્ત્વના પ્રતિપદ્યમાનક હોવો તો લોકમાં કોઈ વખત ૧ સમય ન હોય ને કોઈ વખતતો ૭ દિવસ મુધી પણ ન હોય, અર્થાત્ કોઈકોઈ વખત એવો કાળ પણ આવે છે કે જે વખતે લોકમાં કેઇપણ જુવ સમ્યક્ત્વ પામતો નથી, એવો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉદ્ઘુષ્ટ ૭ અહોરાત્ર બેટલો હોય છે, ત્યારબાદતો કોઈને કોઈ જીવ આનન્દ્ય સમ્યક્ત્વ પામે જ આ પ્રકારના વિગ્ધને સમ્યક્ત્વની પ્રતિપત્તિનો (પ્રાપ્તિનો) વિરહકાળ કહી શકાય.

તથા દેશવિરતિ ગુણના પૂર્વપ્રતિપન્ન હોવો લોકમા સદાકાળ અસંખ્યાત વર્તે છે તેથી પ્રતિપન્નનો વિરહ છે જ નહિ, પરન્તુ દેશવિરતિના પ્રતિપદ્યમાનકનો (દેશવિરતિની પ્રતિપત્તિનો) વિરહકાળ જઘન્યથી ૧ સમયને ઉદ્ઘુષ્ટથી ૧૪ અહોરાત્ર છે. [અર્થે “આવશ્યકજીમા દેશવિરતિની પ્રતિપત્તિનો ઉદ્ઘુષ્ટ વિરહ ૧૨ દિવસ કહ્યો છે, આ ગ્રંથકર્તાએ ૧૪ દિવસ ક્યાંથી કહ્યો હશે તેનો પરમાર્થ સમન્વતો નથી”-હતિ વૃત્તિ કર્તા.]

તથા અર્વવિરતિના પૂર્વપ્રતિપન્નહોવો તો લોકમાં (મહાવિદેહમાં) સદાકાળ સંખ્યાતા વર્તે છે, તેથી સર્વવિરતિપ્રતિપન્નનો વિરહ છે જ નહિ, પરન્તુ દેટલીકવાર એવો કાળ આવે છે કે જે વખતે કોઈ જીવ નવો સર્વવિરતિગુણ પ્રાપ્ત કરતો નથી, એવો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ને ઉદ્ઘુષ્ટથી ૧૫ દિવસ છે, એજ સર્વવિરતિપ્રતિપત્તિનો વિરહકાળ છે. ૥૨૬૨॥

અતરંગ—પૂર્વગાથાઓમાં જીવના કેટલાક ગુણોનો અન્તરકાળ અને વિરહકાળ કહ્યો, પરન્તુ સર્વ ગુણોનો અન્તરકાળ વા વિરહકાળ કહેવો અગત્ય હોવાથી તે જાણવાના ઉપાયની ભલામણ માત્રજ આ ગાથામાં કરે છે—

ભવમાત્ર પરિતીર્ણં, કાલવિભાગં કમેણ ડુગમિત્તા । માત્રેણ સમુવરુત્તો, एवं कुज्जंतराणुगमं ॥૨૬૩॥

નાથાર્થ:—આ ગ્રંથમાં ભવ-ગતિઆદિ અને ભાવ-ઔદયિકાદિ ભાવો તેની પરાવૃત્તિઓનો કાળ પૂર્વે કહેલ છે તે કાળવિભાગ અનુક્રમે જાણીને ભાવથી (મનની ઓકાઅતાથી) ઉપયોગવાળો થઈને એ પ્રમાણે અન્તરાનુગમ કરે શિષ્ય શુણોનો અન્તરકાળ વિચારે]. ॥૨૬૩॥

માત્રાર્થ:—નરકગતિ આદિ ભવ અને ઔદયિક આદિ ભાવ એ બેની અન્તર્ગત પરાવૃત્તિઓનો કાળ એટલે વિવક્ષિતગતિમાં કહેલો કાળ રહીને બીજી ગતિમાં જાય ? અથવા તે ગતિમાં કેટલોકાળ રહીને પુનઃ વિવક્ષિત ગતિમાં આવે તે ભવપરાવૃત્તિકાળ કહેવાય, અને વિવક્ષિત ઔદયિકાદિ ભાવથી એટલે ઔદયિકાદિના પ્રતિષેદ પડે ભાવ છે. તેમાં ઉપશમના ૨, ક્ષયોપશમના ૧૮, ક્ષાયિકના ૬, ઔદયિકના ૨૧ ને પરિણામિકના ૩ મળી પડે ભાવ છે તેમાંથી કોઈપણ એક મૂળભાવ વા ઉત્તરભાવનું અન્તર વિચારવું હોય તો વિવક્ષિત દેશ્યા વેદ કયાય જ્ઞાનાદિમાં કેટલો કાળ રહીને તેના પ્રતિપક્ષી અન્ય મૂળ વા ઉત્તરભાવમાં આવે ? અથવા તે અન્યભાવમાં રહીને પુનઃ તે ભાવમાં કેટલાકાળે આવે ? તે ભાવપરાવૃત્તિ કહેવાય. અથવા અમુક ગતિનો કાળ અને અમુક ભાવનો કાળ કેટલો છે ? કે જે ગતિ-ભવ વા ભાવને છોડી અન્ય ભવ વા ભાવને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે, એવા પ્રકારના કાળ વિભાગનું પ્રમાણ જાણવું તે ભવપરાવૃત્તિ વા ભાવ પરાવૃત્તિ કહેવાય, એ ભવપરાવૃત્તિનો અને ભાવ પરાવૃત્તિનો કાળવિભાગ ઘણો આ ગ્રંથમાં કહેવાઈ ગયો છે તે ઉપરથી અથવા સિદ્ધાન્તોમાં પણ વિવેચન પૂર્વક દરેકનો બિન્નબિન્નકાળ જે ક્રમથી મળે છે તે ક્રમથી જાણીને ચિત્તની ઓકાઅતા વડે અત્યંત ઉપયોગવાળા થઈને પૂર્વોક્ત જીવશુણોના અન્તરકાળને અનુસાર નહિ કહેલા X જીવશુણોનો પણ અન્તરકાળ કહેવો, વા વિચારવો. ॥૨૬૩॥. इतिजीवसमासेष्वन्तरकालप्ररूपणा ॥.

X આ ગ્રંથમાં ૧૪ જીવજેષ્ઠ ૧૪ જીવસ્થાન અને ૧૪ માર્ગજીવોના ક્રમથી ભવ અને ભાવના કાળ પ્રમાણ કહેવાઈ ગયા છે

અનન્તરના:—એ પ્રમાણે હવે અલ્પસમાસમાં (અલ્પવાસ્તિકાયોમાં) અનન્તરકાળનું પ્રમાણ કહે છે. પરમાણુ દૃઢવાણં, દુપણ્સાઈનમેવ સંધાણં । સમઓ અણંતકાલોત્તિ, અંતરં નત્થિ સેસાણં ॥૨૬૪॥

નાનાર્થ:—પરમાણુદ્રવ્યોનો જઘન્યથી એક અમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ, તથા દ્વિ પ્રદેશ આદિ સ્કંધોનો જઘન્ય અનન્તરકાળ ૧ અમય ને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ, શ્રેષ્ઠ અલ્પ દ્રવ્યોનું અનન્તર નથી ॥૨૬૪॥

નાનાર્થ:—૭૫ -૭૫ પુદ્ગલતા આનું તે પરમાણુ કહેવાય, અને પુદ્ગલાસ્તિકાયમા પરમાણુ એ જ મૂળ દ્રવ્ય છે, દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધો તે પરમાણુદ્રવ્યનું રૂપાન્તર છે અથવા સયોગી વિકારભાવ છે, માટે પરમાણુઓ એજ મૂળ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે એ પરમાણુ અનન્તર જઘન્યથી ૧ અમય ને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળવચક છે, અર્થાત્ વિવક્ષિત કોષપિણ એક પરમાણુ અસંખ્યકાળવચક સુધી આનું અનન્તર જઘન્યથી ૧ અમય ને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ મુધી રહી પુન અવસ્થ ફરે પડી જાય છે નીન્ત પરમાણુઓ આથે વા સ્કંધો સાથે જોડાઈ સ્કંધમા પ્રદેશ રૂપે આસંખ્યકાળ મુધી રહી પુન અવસ્થ ફરે પડી જાય છે એ પરમાણુદ્રવ્યો માટે પરમાણુઓ, માટે પરમાણુઓ એજ મૂળ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે એ પરમાણુ અસંખ્યકાળવચક સુધી આનું અનન્તર જઘન્યથી ૧ અમય ને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ કહેવાશે તેટલું (અનન્તકાળપ્રમાણ) અનન્તર ગણીને અધ્યાહાર ગણતા નથી પ્રદાન કરવું કોઈનો સ્કંધોન જે અન્તર અનન્તકાળ કહેવાશે તેટલું (અનન્તકાળપ્રમાણ) અનન્તર ગણીને અધ્યાહાર ગણતા નથી પરન્તુ ને અચક્ષ્ત છે, કાન્લેટ મિદ્ધાન્તોમા ચર્વન પરમાણુનું અન્તર અસંખ્યકાળનું કહ્યું છે તેનો પાઠ—

“પરમાણુમય નાન્તે અન્તર ક્ષાન્તકો કેન્ચિર હોઈ ? મોયમા ! જહુન્નેણ એકં મમયં ઉક્કોસેણ અમલેજ્જં કાલે-હિ ભગવન્ ! પરમાણુનું અન્તર રૂટ્ટો સીર્ધકાળ હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી ૧ અમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ (અસંખ્ય કાળવચક).”

તથા જે પરમાણુ પિલિન થાય તે દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, તથા પરમાણુનો પિડ તે ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ એ પ્રમાણે યાવત્ અનન્તર પ્રમાણે ગણીને થયેલો પિડ તે અનન્તપ્રદેશી સ્કંધ. એ રીતે સંખ્યાતાલુક સ્કંધો સંખ્યાત પ્રકારના, અસંખ્યાતાલુક સ્કંધો

અસંખ્ય પ્રકારના ને અનન્તાણુંક સ્કંધો અનન્ત પ્રકારના [એકેક અણુંની વૃદ્ધિના લેહથી] છે તેનાં વિવક્ષિત જે આદિ પરમાણુવાળો પુનઃ વિશ્વસાદિપ્રદેશાદિમાનો કોઈ એક સ્કંધ ખડિત થઈને અથવા બીજા સ્કંધ સાથે જોડાઈને વિવક્ષિત સ્કંધપાણું ત્યાગી તરત ૧ સમયમાત્રમાં પરિણામે [સ્વાભાવિક પરિણતિ વડે] તેજ વિવક્ષિત સ્કંધરૂપે બને છે, તેથી જઘન્ય અન્તર ૧ સમય છે તથા તે વિવક્ષિત પરમાણુંકોનો સ્કંધ વારંવાર અનેક ખડરૂપે ખડિત થઈને (તે સ્કંધના અનેક કકડા થઈને) તથા બીજા બીજા સ્કંધોની સાથે અનન્ત વાર જોડાઈને છુટા પડવારૂપે અનન્ત સયોગ વિયોગનો અનુભવ કરી એ રીતે અનન્તકાળ સુધી સંયોગી વિયોગી થઈને પુનઃ તેજ તેજ અને તેટલાજ વિવક્ષિત પરમાણુંકો પુનઃ તેવાજ સ્કંધ પરિણામે પરિણમે છે, માટે સ્કંધોનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળ છે એ પ્રમણે વિવક્ષિત એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય આશ્રયી અન્તર કહ્યું, ને સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્ય આશ્રયી વિચારીએ તો લોકમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું અન્તર એટલે વિરહકાળ છે જ નહિ, અર્થાત્ લોક કદી પણ પુદ્ગલાસ્તિકાયથી રહિત થયો નથી થતો નથી ને થશે પણ નહિ

તથા પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયનાં શેષ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય ને કાળ એ ચાર અણુવ દ્રવ્યોનું અન્તર નથી તેમ વિરહકાળ પણ નથી, કારણ કે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યો મૂળ દ્રવ્ય છે, પરન્તુ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં જેમ એકાણુકાદિ પ્રતિદ્રવ્યો છે તેમ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યના પ્રતિદ્રવ્યો (લેહદ્રવ્યો) નથી તેથી અન્તર નથી. અને મૂળ દ્રવ્યનો વિનાશ નથી તેથી વિરહકાળ પણ નથી. [કાળદ્રવ્યમા સમયો આશ્રયી વિચારીએ તો ભૂતકાળના સમયો વિનાષ છે, પરન્તુ તે વિનષ સમયો પુનઃ ઉત્પન્ન થવાના નથી, અને ભવિષ્યકાળના સમયો જે હજી ઉત્પન્ન થયા નથી પણ થવાના છે તે પણ ભૂતકાળ રૂપે થઈ પુનઃ ભાવીકાળરૂપે થવાના નથી, તેમજ વર્તમાન એક સમય તે પણ અનન્તર સમયે ભૂતકાળરૂપે થઈ પુનઃ વર્તમાનરૂપે થવાનો નથી, એ રીતે ત્રણે કાળના સમયો કેવળ ક્રમશઃ વિનાશભાવી છે પરન્તુ પુનરુત્પત્તિવાળા ન હોવાથી કાળના સમયોનું અન્તર નથી, અને લોકમા કાળનો અભાવ

યથાનો નથી માટે કાળનો વિરુદ્ધાણ પણ નથી. એ રીતે એ ચારે અલવદ્ર્યોમાં અન્તર કે વિરુદ્ધાણ નથી. ॥૨૬૪॥ इति अजीव-
ममर्त्यन्तगन्ताय. ॥ ममास्तथ पप्रोऽन्तरानुयोगः ॥

॥ अथ ७ मो भावानुयोगः (जीवाजीवसमासेषु) ॥

અનુગમન—જીવગમનાને અલવગમમાં સંતપ્તપલ્લવણયા ધર્ત્યાદિ ૮ અનુયોગ કહેવાના ચાહુ અધિકારમાં ૬ અનુયોગ કહે-
વાઈ ગયા, નેથી બંધે સાતમે માત્ર અનુયોગ કહેવાના પ્રસંગમાં આ ગાથામાં જીવના અને અજીવના ભાવના નામ કહે છે—

उवसम खड़ओ मीसो, उदओ परिणाम सन्निवाओ य । छद्वा जीवसमासो परिणामुदओ अजीवाणं २६५

માર્થાર્થ—ઉપશમ ભાવ-શાયિક ભાવ-મિશ્ર ભાવ (ક્ષયોપશમ ભાવ)—ઉદય ભાવ-પરિણામ ભાવ-સન્નિપાત ભાવ એ ૬ પ્રકારનો
જીવગમના છે (અર્થાત્ જીવમાં એ છએ ભાવ યથાત્મભવ છે, અથવા એ ૬ ભાવમાં સર્વ જીવોનો વા જીવજીવોનો સમાવેશ
થાય છે અને અજીવમાં પરિણામભાવ ને ઉદયભાવ એ બેજ ભાવ છે ॥૨૬૫॥

માર્થાર્થ—કર્મોનો ઉપશમ એટલે ઉદયનો અભાવ ને સત્તાનો સદ્ભાવ એવી રાખ વડે ઢકાયેલા અગ્નિ સરખી અવસ્થા
અથવા કર્મનો એવી ઉપશમ અવસ્થા વડે પ્રગટ થયેલો જીવનો જે ઉપશમજીવ તેજગમ માત્ર તથા ક્ષય એટલે કર્મનો
અર્થના નાશ ને શાયિક ભાવ, અથવા કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવજીવ તે પણ ક્ષાયિકમાત્ર. તથા એ કહેલા ભાવાર્થ-
વાળો કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ જે મંચુક્રતભાવ, અથવા તેવા ક્ષયોપશમ ભાવવડે જીવનો પ્રગટ થયેલો જીવ તે ક્ષયોપશમ માત્ર કે
જેમાં કંઈક જીવજીવ અગ્નિને રાખવડે ઢકાયો હોય તેવી અવસ્થા કર્મની હોય તે. તથા જ્ઞાનાવસ્થાયાદિ કર્મો ચોત ચોતાના સ્વરૂપે
વિષાકથી અનુભવમાં આવે તે વિષાકોદય વા રસોદયરૂપ ઉદયમાત્ર, અથવા તે તે સ્વરૂપે વિષાકોદયમાં આવેલાં કર્મો વડે જીવમાં

ને અણુવમાં જે બે ભાવ-પર્યાયો પ્રગટ થાય તે પણ ઉદયમાત્ર તથા વસ્તુઓ પોત પોતાના સ્વરૂપે પરિણમે તે પરિણામ, અથવા તેવા પરિણામથી અણુવમાં જે ગુણ પ્રગટ થાય તે પણ પરિણામ માત્ર. એ પાત્ર મૂળભાવ છે, તેથી એ પ ભાવોમાં સન્નિપાત-સમક્રાળે ગેનો સન્નિપાત-સંયોગ વા ત્રણ ભાવનો સન્નિપાત-સમક્રાળ સંયોગ વા ચાર ભાવનો પાંચ ભાવનો સન્નિપાત-સંયોગ તે છઠ્ઠો મન્નિપાતમાત્ર છે અથવા એવા સન્નિપાત ભાવથી અણુવમાં વા અણુવમાં જે ગુણ-પર્યાય પ્રગટ થાય તે પણ સન્નિપાતભાવ અર્ધિ માત્ર કોટલો સ્વભાવ અથવા વસ્તુઓનો તે તે પ્રકારનો પરિણામ. એ પ્રમાણે ૬ ભાવનો સામાન્ય અર્થ પ્રમાણે—

જાણ્યો, અને તે ભાવો પ્રથમ અણુવસમાસમા (અવલેહમાં) યથાસંભવ દર્શાવવાના છે, તે આ પ્રમાણે—
અણુવદ્રવ્યમા એ છબો ભાવ છે. અર્થાત્ ૧૪ અણુલેહરૂપ ૧૪ અણુસમાસ અથવા ૧૪ ગુણુસ્થાનરૂપ ૧૪ પ્રકારનો અણુસમાસ ઉપશમાદિ ૬ ભાવોમા યથાસંભવ પ્રાપ્ત છે, અને શરીરાદિ તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ અણુવ દ્રવ્યોમાં તો પરિણામભાવ ને ઉદયભાવ એ બે ભાવ છે, પરંતુ ઉપશમ આદિ ચાર ભાવ નથી. તેમા ઔદારિક શરીર ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી, વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય નામકર્મના ઉદયથી, આહારકશરીર આહારક નામકર્મના ઉદયથી, તૈજસ શરીર તૈજસ નામકર્મના ઉદયથી, કાર્મણશરીર કાર્મણનામકર્મના ઉદયથી, મનસ્કધો વચનસ્કધો ઉચ્છવાસસ્કધો પણ તે તે પર્યામિનામકર્મ આદિ કર્મના ઉદયથી તે તે રૂપે અને છે મકર્મના ઉદયથી, મનસ્કધો વચનસ્કધો ઉચ્છવાસસ્કધો આદિ પ્રકારના સ્કધોમા વર્ણુગધ રસ સ્પર્શ પુદ્ગલત્વ આદિ મૂળ સ્વભાવો મોટે શરીરાદિસ્કધો ઉદય ભાવવાળા છે, અને એ આઠે પ્રકારના સ્કધોમા પરિણામ ભાવવાળા નથી. એ રીતે અણુવમાં ૬ ભાવ, અણુવમાં પરિણામ ભાવવાળા છે, જેથી એ અણુવગૃહીત સ્કધો એ ભાવવાળા છે, અને ધર્માસ્તિકાયાદિ આદિ શેષ અણુવદ્રવ્યો પોતપોતાના મૂળ સ્વભાવે પરિણુમેલા હોવાથી કેવળ પરિણામ ભાવવાળા છે, પરંતુ ઉદયભાવવાળા નથી. એ રીતે અણુવમાં ૬ ભાવ, અણુવમાં અણુવગૃહીત સ્કધોમા ૨ ભાવ, ને ધર્માસ્તિકાયાદિમાં ૧ ભાવ છે. અર્ધિ કર્મસ્કધો ઉદયમા આવે છે મોટે કર્મસ્કધો પણ ઔદયિકભાવવાળા ગણી શકાય, અને મતિગાનાવરણ આદિ કર્મોના દરેકના અનન્ત અનન્ત સ્કધો પોતે પણ ઉદય અને પરિણામિક

એ ને ૧ પવનના ને। છે ૪ તે ઉપગત જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો તે। ૨-૪-૫ ભાવવાળા છે તે કહેવાશે ॥૨૬૫॥

નવનગ્ન — પૂર્વે ગાથામાં જીવના ૬ ભાવ ને અજીવના ૨ ભાવ કહ્યા, પચ્ચત્તુ જો ૬ ભાવો આડ કર્મ આશ્રયી વિચારીએ ના ક્યો ભાવ કયા કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે? તે કહે છે—

ઉદ્ગડ્ઠો ઉવસ્સમિઓ. સ્વર્દ્ઠો મીસોય મોહજા માવા । ઉવસમરહિયા ઘાડસુ, હોંતિ ઉ સેસાઈં ઓદરૂણ ॥
નાચાર્ય :— ઔદયિકભાવ ઉપશમભાવ ક્ષાયિકભાવ ને મિશ્રભાવ (ક્ષયોપશમભાવ) એ ૪ ભાવ મોહનીય કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, નયા મોહનીય ત્રિચાયના શેષ ૩ ઘાતીકર્મોમા (ઘાતીકર્મોગી) ઉપશમ ભાવ રહિત શેષ ૩ ભાવ (જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ ને અન્ત-નાયથી) ઉત્પન્ન નાય છે, શેષ ચાર અઘાતી કર્મોગી દેવળ એક ઔદયિકભાવજ હોય છે ॥૨૬૬॥

જ્ઞાનાર્થ — ને કર્મ જ્યાં મુદ્ધી છે તે કર્મશ્રિત તે ભાવ પણ ત્યાં મુદ્ધી હોય તેથી તે ભાવ તે કર્મજન્ય કહેવાય. જોડલે મોહ-નીયકર્મ જન્ય ૪ ભાવ છે. ઔદયિક-ઉપશમ-ક્ષાયિક ને ક્ષયોપશમ. ત્યા મોહનીય કર્મના ઉદયભાવથી જીવમા કપાયદિક પ્રગટ થાય છે, ઉપશમ ભાવથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વને ઉપશમ આશ્રિત પ્રગટ થાય છે, મોહનીયનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ને ક્ષાયિક આરિદ્રાદિ પ્રગટ થાય છે, અને ક્ષયોપશમભાવથી દેશવિસતિ સર્વવિરત્યાદિ પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે મોહનીય કર્મના ઔદ-યિકઆદિ ભાવોથી તે તે પ્રકારના જીવજીવ પ્રગટ થાય છે. અહિં સન્નિપાત ભાવને પારિણામિક ભાવ પણ છે પરંતુ સન્નિપાતભાવ એકાદિ મયોગવાળો હોવાથી અવિવક્ષિત છે, ને પારિણામિક ભાવ સર્વવ્યાપી હોવાથી અવિવક્ષિત છે, માટે જે ભાવ મુખ્ય મુખ્ય છે તેની-૪ અહિં વિવક્ષા છે એ રીતે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ૩ ઘાતીકર્મો આશ્રિત ઔદયિક ક્ષયોપશમિક ને ક્ષાયિક એ ત્રણ ભાવ છે, જેથી જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી જીવ અજ્ઞાનો, ક્ષયોપશમથી દેશજ્ઞાની ને ક્ષાયિકમાવથી સર્વજ્ઞાની થાય છે. દર્શનાવરણના ઉદયથી જીવની

નિદ્રા અવસ્થા વા ચક્ષુઆદિ ઇન્દ્રિયોનો સામાન્યભેદ અવરાય છે, ક્ષયોપશમથી ચક્ષુદર્શન આદિ દેશદર્શી થાય છે, ને ક્ષયભાવથી સર્વદર્શી થાય છે એ રીતે અન્તરાયના ઉદયથી હાનાદિ લબ્ધિમાં વિઘ્નવાળો થાય છે, ક્ષયોપશમથી દેશલબ્ધિવાળો થાય છે, અને ક્ષય ભાવથી સર્વલબ્ધિવાળો થાય છે. તથા શેષ ચાર કર્મમાં કેવળ ઔદયિકભાવ હોવાથી જીવ મુખી હં.ખી, આયુષ્ય, રૂપી, ને ક્ષય ભાવથી સર્વલબ્ધિવાળો થાય છે. તેના પોતપોતાના મુખ્ય ભાવ બાજુવા, અને સાન્નિપાતિક વા પરિણામી તે। સર્વકર્મભંગુગત ઉચ્ચ નીચ થાય છે એ રીતે ૮ કર્મોના પોતપોતાના મુખ્ય ભાવ બાજુવા, અને સાન્નિપાતિક વા પરિણામી તે। સર્વકર્મભંગુગત

હાવાથી મૃજ્ય નથી. તેમાં પણ સાન્નિપાત છે. સાન્નિપાત એટલે ને-પરિણામિક (૪)

ज्ञानावरणोयमां—आद्यैक-द्वयापदान्—
तु आदिप्र पश्चात्तिक (४)

दृष्टानावदृष्टीयमा—आदायक क्षयापशन

वेदनीयम्—आर्वायिक-परिवर्णामक (२)

સાહનીયમા—આદ્યિક-ઉપશમ-ક્ષયાપશમ-કોષાદ્ય

आर्थिक-आदिक-परिणाम

नामकर्मां—औद्युक्त—पारिणात्मक

गोत्रकर्मभा—आहयिक-पानिष्ठाभिक

अन्तरायक्रमं—औद्यिक-क्षोपशम-क्षायिक-पाश्चात्त्य

એ પ્રમાણે મોહનીયમા ૫ ભાવ, ત્રણ ધાતીમા ૪ ભાવ, ને ૦ ભાવના ધાતીકર્મમા, ધ્યાયિકભાવ ૮ ક્રમમાં, અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો ઉપશમભાવ ૧ મોહનીયમા છે, ક્ષયોપશમ ભાવ ૪ ધાતીકર્મમા, ધ્યાયિકભાવ ૮ ક્રમમાં, અગ્નિદભાવ ૮ કર્મમા, ને પરિણામિક ભાવ ૮ કર્મમા હોય છે. આ ગાથામા ક્ષાયિકભાવ દ્રુક્ત ૪ ધાતીકર્મમા જ કહ્યા છે તે

વિવશાભેદે અભવે છે. કારણ કે ઘણા અંથોમા કહ્યું છે કે—

મોહસ્તેવોવસમો, સ્વાઓવસમો ચરુણહ ઘર્ડિણં । સ્વય પરિણામિય ઉદયા, અટ્ટણહવિ હુંતિ કમ્માણં ॥૧॥

અર્થ—ઉપશમ ભાવ મોહનીયકર્મનો જ હોય છે, ક્ષયોપશમ ભાવ ૪ ઘાતીકર્મોનો હોય છે, અને ક્ષય પરિણામિક વથા ઉદય એ વળુ ભાવ આઠે કર્મોમા હોય છે ॥૧॥.

પ્રશ્ન—જેમ કર્મનો ક્ષય ભાવ આ ગાથામાં આઠે કર્મનો કહ્યો તેમ આ અર્થમાં ક્ષય ભાવ આઠે કર્મનો ન કહેતાં ફક્ત ઘાતીકર્મનો જ કેમ કહ્યા ?

તુલ્ય—સાનાવરણાદિના ક્ષયથી જેમ કેવળજ્ઞાન આદિ વિશિષ્ટ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ ૪ અઘાતીકર્મના ક્ષયથી એવી કોઈ વિશેષ લબ્ધિઓ પ્રગટ થતી નથી તેથી વિશેષ ફળના અભાવે ૪ અઘાતી કર્મોના ક્ષય થાય છે છતાં એ ક્ષયને ક્ષાયિક ભાવમાં આ અંધકર્તવિ ન ગણ્યો હોય તેા યુક્ત છે પુનઃ જો કે ૪ અઘાતી કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે માંદેના સયોગિક ક્ષયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે જેથી કોઈપણ એક કર્મની ક્ષયજન્ય કોઈ સ્વતંત્ર લબ્ધિ વા જીવ ગુણ નથી, તેથી એ કારના ક્ષયભાવની સુખ્યતા ગણી નથી.

પ્રશ્ન—કર્મોના ઉપશમાદિ પાંચે ભાવ ગણ્યા તેા કર્મ અજીવ હોવાથી અજીવમાં ઉપશમભાવ ક્ષયોપશમભાવ ને ક્ષાયિકભાવ પણ કેમ ન ગણાય ? જેથી અજીવમાં ઔદયિક સાથે ઉપશમાદિ ભાવ ગણતા ૫ ભાવ ગણવા યોગ્ય છે. જેમ ઉદય કર્મનો થાય છે તેમ ઉપશમ પણ કર્મનો ક્ષયોપશમ પણ કર્મનો ને ક્ષય પણ કર્મનો જ થાય છે તેા એ રીતે કર્મોની અપેક્ષાએ અજીવમાં પાંચે ભાવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

ઉત્તર —એ વાત સત્ય છે કે-શરીરસ્કંધોમાં ગણેલા ઉદયભાવની અપેક્ષાએ અણવમાં પણ ઉદયભાવ જે રીતે ગણ્યો છે તે રીતે કર્મસ્કંધોમાં પણ ગણેલા ઉપશમ આદિ ય ભાવની અપેક્ષાએ અણવમાં પાંચે ભાવ ગણી શકાય તેમ છે, પરંતુ સૂત્રમાં સૂત્રકર્તાની વિવક્ષાજ પ્રધાન હોવાથી કર્મમાં ૫ ભાવ ગણવા છતાં અણવમાં ૫ ભાવ ન ગણતાં ફક્ત ઉદયને પરીણામી ભાવ જ ગણ્યા છે, પરંતુ તમારો મહેલી યુક્તિ પ્રમાણે ઉપશમ આદિ ભાવ ગણ્યા નથી, એ કારણથી અણવમાં ૫ ભાવ ગણે છે તે તો કેટલાકને જ મત છે, પરંતુ સર્વ સમ્મત મત નથી, કારણ કે કેટલાક તો અણવમાં એક પરિણામભાવ જ ગણે છે.

પ્રશ્ન.—કર્મોમાં ૫ ભાવ હોવા છતાં અણવમાં એ જ ભાવ ગણ્યા તે યાગતમા સૂત્રકર્તાની વિવક્ષા ગમે તે હો. પરંતુ આ ગાથામાં આઠ કર્મમાં પારિણામિક ભાવ કેમ કહ્યો નથી ? કર્મોમાં પરિણામભાવ નથી એમ તો નથી જ, કારણ કે મહેલી પ્રાસંગિક ગાથામાં “લયપરિણામિય ઉદયા અટ્ટુજ્જ્વલિ હોતિ કર્મણઃ=કાયિકભાવ પારિણામિકભાવ ને ઉદયભાવ એ ત્રણ ભાવ આઠ કર્મોને હોય છે” એ વચનથી આઠ કર્મમાં પારિણામિક ભાવ કહ્યો છે. તેમજ શ્રી જિનેન્દ્રોએ પરિણામી ભાવને સર્વ વસ્તુ સમૂહમાં [જગતના દરેક પદાર્થમાં] વ્યાપક કહ્યો છે, તો આઠ કર્મમાં પણ પરિણામી ભાવ અવશ્ય હોઈ શકે છે

ઉત્તર.—કર્મોમાં વિશિષ્ટ ભાવ ઔદયિકજ છે પરંતુ પરિણામી ભાવ વિશિષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ-સુખ્ય નથી, પરિણામી ભાવ તો સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપક હોવાથી ગોણુભાવ છે, અને આદિ ગાથામાં વિશિષ્ટ ભાવોની વિવક્ષા છે તેથી સર્વવ્યાપી પરિણામ ભાવ કહ્યો નથી.

અવત્તરણ:—આ ગાથામાં કાયિકાદિ ભાવથી ઉત્પન્ન થનારો વિશિષ્ટ લબ્ધિઓ કહે છે અથવા કાયિકાદિ ભાવોના પ્રતિભેદ કહે છે—

કેવલિય નાણદંસણ, લાહયસમ્મં ચ ચરણદાણાઈ । નવ લહયા લહ્હીઓ, ઉવસમિણ સમ્મ ચરણં ચ ૨૬૭

નાખાને—દેવગજાન દેવગદર્શન ક્ષાયિક અમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકચારિત્ર અને દાનાદિ પાંચ સંપૂર્ણ લબ્ધિઓ એ ૯ ક્ષાયિક લબ્ધિઓ ના (અથવા ક્ષાયિકભાવના એ ૯ ભેદ છે), અને ઉપશમ ભાવમા ઉપશમઅમ્યક્ત્વ ને ઉપશમ ચારિત્ર એ એ ૪ લબ્ધિઓ છે.

અર્થાત્ ઉપશમભાવના એ એ ભેદ છે. એ ગીતે એ ભાવના ૧૧ પ્રતિષેદ થયા] ૥૨૨૭ા

મામાર્ગે—દેવગજાન તે દેવગજાનાવરણીયકર્મના ક્ષયથી જ થાય છે પરન્તુ ઉપશમાદિકથી થતું નથી. તેમજ દેવગદર્શન પણ દેવગદર્શનાવરણીયના ક્ષયથી જ થાય છે, તથા અમ્યક્ત્વ એ કે ક્ષયાવરણીય કર્મ દર્શનમોહનીયના ક્ષયથી જ થાય છે માટે અમ્યક્ત્વના ભેદોમા મધ્યો અંગ ત્રણ ગીતે થાય છે પરન્તુ અત્રિ ક્ષાયિક અમ્યક્ત્વ તો દર્શનમોહનીયના ક્ષયથી જ થાય છે માટે અમ્યક્ત્વના ભેદોમા આ ભાગમા ક્ષાયિક અમ્યક્ત્વ ગણવૃ, એમ એ ભેદ પોતપોતાના ભાવમાં ગણાયે તથા ચારિત્ર પણ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયાદિથી ત્રણ પ્રકારનું છે, પરન્તુ અત્રિ તો ચારિત્રમોહના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થતુ ક્ષાયિકચારિત્ર એટલે ૧૨-૧૩-૧૪ ગુણસ્થાતવતી' યથાચ્યાનચારિત્ર તેજ અત્રિ ક્ષાયિકભાવના ભેદમાં ગણવાનું છે. તથા દાન-લાભ-લોભ-ઉપલોભ ને વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિઓ અન્તરાય દર્શના ત્રયથી થાય તો ક્ષાયિક ૫ લબ્ધિ ને ક્ષયોપશમથી થાય તો એ પાંચ ક્ષયોપશમલબ્ધિઓ ગણાય છે. પરન્તુ અત્રિ ક્ષાયિક ભાવ ગ્રખ્યવતો દેવાથી પાંચ ક્ષાયિક લબ્ધિઓજ ગણવાની છે કે જે અન્તગતના ક્ષયથીજ થાય છે. એ રીતે ૯ પ્રકારની ક્ષાયિક લબ્ધિઓ સાત્ત્વ દર્શના૦ મોહનીય ને અન્તરાય એ ચાર ઘાતીકર્મના ક્ષયથીજ ચક્રાસભવ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આયિકમાત્રના

એ ૯ ભેદ ગણવા.

દર્શનમોહનીયકર્મના ઉપશમથી જે અમ્યક્ત્વગુણ પ્રગટ થાય તે ઉપશમઅમ્યક્ત્વ, ને ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમથી જે ચારિત્રગુણ પ્રગટ થાય તે ઉપશમચારિત્ર ૧૧ મા ગુણસ્થાનમાં હોય છે, અને એ પણ યથાચ્યાતચારિત્ર છે. એ રીતે યથાચ્યાતચારિત્ર ઉપશમ ચક્રાચ્યાન ને ક્ષાયિકચ્યાત એમ જે પ્રકારનું છે, તેમા ઉપશમચક્રાચ્યાતચારિત્ર અત્રિ ઉપશમ ભાવમા ગણ્યું ને ક્ષાયિકચક્રાચ્યા-

તથારિત્ર ક્ષાયિકના દ-લેહમાં ગણ્યું છે એ રીતે ઉપશમભાવના એ પ્રતિલેહ છે ॥૨૬૭॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં ક્ષાયિકભાવના દ-લેહ અને ઉપશમભાવના ૨ લેહ કહીને હવે આ ગાથામાં ક્ષયોપશમભાવના ૧૮લેહ [૧૮ ક્ષયોપશમિત્ત ક્ષાયિકો] કહે છે—

નાણા ચતુઅન્નાણા, તિન્નિ ઉ દંસણતિગં ચ ગિહિધમ્મો । વેયગચત્ત્વારિત્તં, દાણાહગ મિસ્સગા ભાવા ॥

ગાથાર્થ:—ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, ગૃહસ્થધર્મ (દેશવિરતિ). વેહક સમ્યક્ત્વ (ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ), ચાર ચારિત્ર (સામાયિક-છેદોપ-પરિહાર-સૂક્ષ્મસપરાય), દાનાદિ ૫ લબ્ધિ, એ ૨૧ અથવા ચાર ચારિત્રને સર્વવિરતિ એકજ ગણતા ૧૮ મિશ્ર-ભાવ છે, અર્થાત્ એ ૨૧ અથવા ૧૮ પ્રકારનો ક્ષયોપશમભાવ છે. ॥૨૬૮॥

ભાવાર્થ:—જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ૫ પ્રકારમા મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી મતિજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, શ્રુતજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી મન.પર્યવજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે કેવળજ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમભાવ હોય નહિ, કેવળ ક્ષયભાવજ હોય છે, જેથી કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયથી પ્રગટ થતું કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે ગણાય, અને તે ક્ષાયિકભાવના ૮ લેહમાં ગણેલું છે, જેથી એ ચાર જ્ઞાનો સ્વ સ્વ આવરણના ક્ષયોપશમથીજ થાય છે, જેથી એ ચાર આવરણોનો ક્ષયોપશમ ભાવજ હોય છે, તેથી એ ચાર આવરણોના ક્ષયોપશમથી થતી મતિજ્ઞાનાદિ ચાર લબ્ધિઓ પણ ક્ષયોપશમભાવનીજ છે એ કે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ૪ કર્મોના ક્ષયથાય છે, પરન્તુ તે ક્ષયથી તો મતિજ્ઞાનાદિકનો સર્વથા અભાવજ પ્રાપ્ત થાય છે. અહિ એવી શકા ન કરવી કે તે તે આવરણના ક્ષયથી આવરણીય ગુણો સંપૂર્ણ પ્રગટ થવાને બદલે સર્વથા અભાવવાળા કેમ થાય ? તેના સમાધાનમા એટલુંજ કહેવું બસ છે કે-એ ચાર જ્ઞાનો જીવના મૂળગુણ રૂપ નથી, પરન્તુ મૂળ-

ગુણના વિદ્યુતિગુણો છે, મૂળગુણ તો દેવ, જ્ઞાનજ દે, તેથી સ્વેદાચ્છાન્તિ સૂર્યની કિન્ચિત્ પ્રભા જેમ સ્વેદ દર થયે નહ થઈ સૂર્યનો અંપૂર્ણ પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે, તેમ કિન્ચિત્ પ્રભા સરળા મતિજ્ઞાનાદિ ગુણો કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષય સાથે નહ થાય છે, ને દેવજ્ઞાન રૂપ મૂળગુણ અંપૂર્ણ પ્રગટ થાય છે. એ પાંચે આવરણનો ક્ષય સમકાળે હોય છે, જેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થવા સાથે ચારે વિદ્યુતિરૂપ મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો સમકાળે નહ થાય છે એ રીતે ૪ જ્ઞાન ક્ષયોપશમજન્ય (ને પાંચમું કેવળજ્ઞાન ક્ષયજન્ય) છે.

તથા મતિઅજ્ઞાન શૂનઅજ્ઞાન ને વિભંગજ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન તે જ્ઞાનના આભાવ રૂપ નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વના ઉદયથી મિથ્યાત્વ ગુણ દોષાથી વિપરીત જ્ઞાન રૂપ છે. એમાં પણ મતિ અજ્ઞાન મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી શૂન અજ્ઞાન શૂનજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી ને વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી હોય છે, જેથી મતિજ્ઞાનાદિ ૩ જ્ઞાન જે આવરણોના ક્ષયોપશમથી છે તેનું આવરણોના ક્ષયોપશમથી જોજ ૩ અજ્ઞાન પણ છે તદ્દાવત ઐટલોજ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના એ ૩ જ્ઞાન ને મિથ્યાદષ્ટિ જીવના જોજ ત્રણ જ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ ગણાય છે, એ રીતે ૩ અજ્ઞાનમાં વર્તેલું પણ જ્ઞાનજ ક્ષયોપશમભાવમાં છે.

તથા અત્યુદ્ગર્જનાવરણ કુર્મના ક્ષયોપશમથી અક્ષુદ્ગર્જન, અચક્ષુદ્ગર્જનાવરણના ક્ષયોપશમથી અચક્ષુદ્ગર્જન ને અવધિદર્શનાવરણના ક્ષયોપશમથી અવધિદર્શન પ્રગટ થાય છે, તેથી એ ૩ દર્શનગુણ પણ ક્ષયોપશમભાવના છે.

નવા ચારિત્રગોહનાંયતી રપ પ્રતિજ્ઞામાં ૧૬ ક્ષાય ને ૮ નોકષાય છે, તેમાં અનન્તાનુભવિ ક્રોધાદિ ૪ ક્ષાય સમ્યક્ત્વગુણોના જ્ઞાન કરે છે, અપ્રત્યાજ્ઞાની ક્રોધાદિ ૪ ક્ષાય દેશવિરતિ ગુણોના ઘાત કરે છે, પ્રત્યાજ્ઞાની ક્રોધાદિ ૪ ક્ષાય સર્વવિરતિ ગુણોના જ્ઞાન કરે છે, ને મન્ત્રવલન ક્રોધાદિ ૪ ક્ષાયો યથાજ્ઞાત ચારિત્રનો ઘાત કરે છે, અથવા સર્વવિરતિ ચારિત્રમાં દોષ-અતિચાર

૧ મન્ત્રવલનમાં ૪ નિર્યાજાનના ગુણોના વર્તેલી જ્ઞાનમાત્રાજ અદિ હોયોપશમ ભાવમાં ગણવી, કાન્તલુકે એ જ્ઞાનમાં વર્તેલી વિપરીતતા તે ગુણભાવમાં અજ્ઞાન તરીકે ગણવો

લગાડે છે (મલિનતા ઉપજવે છે) એ પ્રમાણે જે જે કષાયો જે જે આત્મગુણનો ઘાત રૂંદે છે, તે તે કષાયોના ઉપશમથી ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી તે તે ભાવ પ્રગટ થાય છે જેથી ગૃહસ્થધર્મ જે દેશવિરતિ ચારિત્ર તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે, સામાયિકાદિ ચાર ચારિત્ર રૂપ સર્વવિરતિ પ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે, અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે માટે દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એ ત્રણે ગુણ ક્ષયોપશમભાવના છે. અહિં સામાયિક ચારિત્ર છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર પરિહારવિશુદ્ધિ ને સૂક્ષ્મસંપરાય એ ચાર ચારિત્ર અનુક્રમે અધિકાધિક સર્વવિરતિનાજ પ્રતિભેદ છે, [અથવા વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતરહિ વિશેષતાવાળા એ ચારે સામાયિકચારિત્રજ છે], કે જેમાં પહેલું સામાન્યચારિત્ર ને છેદોપન્યચારિત્ર છઠ્ઠાથી ૯ મા ગુણસ્થાન સુધીનું છે, પરિહારવિશુદ્ધિ ૬-૭મા ગુણવર્તી છે, ને સૂંસંપરાયચારિત્ર દુષ્ણ દશમા ગુણસ્થાનરૂપ છે.

તથા દાનદાગ્ધિ દાભદાગ્ધિ લોગદાગ્ધિ ઉપલોગદાગ્ધિ ને વીર્યદાગ્ધિ એ પાંચ દાગ્ધિઓ અનુક્રમે દાનાન્તરાય દાભાન્તરાય લોગાન્તરાય ઉપલોગાન્તરાય ને વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી થાય છે ને ક્ષયથી થાય છે, તેથી ક્ષયોપશમ વડે થતી એ પાંચ દાગ્ધિઓ દેશદાગ્ધિરૂપ છે ને તે ક્ષયોપશમભાવની કહેવાય. [અને ક્ષયથી થતી ક્ષાયિકભાવની એ પ દાગ્ધિઓ તો પૂર્વે ક્ષાયિકના ૯ ભવમાં ગણેલીજ છે] એ રીતે એ ૧૮ ભાવ મિશ્રભાવો એટલે ક્ષયોપશમભાવો કહેવાય, આ ગાથામાં ચારિત્ર ભેદે ચાર કહ્યાં છે પરન્તુ ઘણાં અથોમા ક્ષયોપશમભાવના પ્રતિભેદ ૧૮જ કહેલા હોવાથી સખ્યાભેદ ન કરવા માટે ચારે ચારિત્રને એક સર્વવિરતિ ભાવમા અન્તર્ગત ગણવાં ॥૨૬૮॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામા ક્ષયોપશમ ભાવના ૧૮ પ્રતિભેદ કહીને હવે આ ગાથામાં ૨૧ પ્રકારના ઓદયિકભાવ તથા ૩ પ્રકારના પારિણામિકભાવ કહે છે—

મઠ કાય વેચ લેમા, કસાય અન્નાણ અજય અસ્સણી । મિચ્છાહારે ઉદયા, જિય મત્તિયરિયત્તિયસહાવો ॥

માર્ગાર્થ:—૪ ગતિ—૬ કાય—૩ વેદ—૬ શ્રુતિ—અસંગીપણું—મિથ્યાત્વ—આહારક એ ૨૮ ઔદયિકભાવ છે, ને ઔવત્વ, અન્યત્વ તેથી ઇતરઅભવ્યત્વ એ ત્રણ સ્વભાવ છે—પરિણામભાવ છે [આહિ. ત્રિઞ મત્ત ઇયાર ઇયત્તિય મહાવો=ઔવત્વ ભવ્યત્વ અન્યત્વ એ ત્રણ સ્વભાવ એટલે પરિણામીભાવ છે એ પદાર્થ છે]. ॥૨૬૬॥

માર્ગાર્થ:—૭ વમા નારકપણું તિર્યગપણું મનુષ્યપણું ને દેવપણું એ ૪ ગતિ પર્યાય નરકગતિ આદિ ગતિનામકર્મના ઉદયગ્રી છે માટે ૪ ગતિ ઔદયિકભાવમાં ગણાય. તથા ૭ વમાં પૃથ્વી પર્યાય જળપર્યાય અગ્નિપર્યાય વાયુપર્યાય વનસ્પતિપર્યાય ને ત્રસપર્યાયરૂપ દક્ષણપર્યાય છે તે ગતિનામકર્મ જ્ઞાતિનામકર્મ શરીરનામકર્મ પ્રત્યેક નામકર્મ સ્થાવર નામકર્મ ઇત્યાદિના ઉદયવાળા સયોગિક પર્યાય છે, તેથી ૬ જ્ઞાનપર્યાયો ઉદયભાવમા ગણાય છે. તથા સ્ત્રી પુરૂષ અને નપુસક એ ત્રણ ઔવપર્યાયો સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ ને નપુંસકવેદ એ ત્રણ મોદનીયના ઉદયગ્રી યાય છે, માટે ૩ વેદ ઔદયિકભાવમાં ગણાય છે તથા ૬ લેખ્યા (કૃષ્ણ—નીલ—કાંચોત—તેજો—પદ્મ—શુભ્ર—લેખ્યા) પણ કર્મના ઉદયગ્રી છે, ત્યાં જે આચાર્યો લેશ્યાને કપાયનો નિસ્ચન્દ માને છે તેઓને મતે ત્રણ યોગને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મના ઉદયગ્રી ઉદયગ્રી ૬ લેખ્યાઓ છે. ગુન જે આચાર્યો લેશ્યાને યોગપરિણામ માને છે તેઓને મતે ત્રણ યોગને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મના ઉદયગ્રી ૬ લેખ્યાઓ છે. અને બીજા દેવતાક આચાર્યો તેા જોમ માને છે કે—જેમ સંસારીપણું અથવા અસિદ્ધપણું આઠે કર્મના જોકત્ર ઉદયવાળું છે, તેમ ૬ લેખ્યાઓ પણ ગમુદિન આઠે કર્મના જોકત્ર ઉદયજન્ય છે, એ રીતે ૬ લેખ્યાઓ ત્રણે અભિપ્રાયથી પણ કર્મના ઉદયગ્રીતુનાર્થી છે માટે ઔદયિકભાવમા ગણાય છે. તથા ક્રોધ માન માયા લોભરૂપ ૪ કપાયો જોજ નામવાળા કપાયસોડનીયકર્મના ઉદયગ્રી યાય છે માટે ક્રોધાદિ ૪ કપાયો ઔદયિકભાવમાં ગણાય છે

લાગાડે છે (મલિનતા ઉપજવે છે) એ પ્રમાણે જે જે કષાયો જે જે આત્મગુણનો ઘાત રહે છે, તે તે કષાયોના ઉપશમથી ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી તે તે ભાવ પ્રગટ થાય છે જેથી ગૃહસ્થધર્મ જે દેશવિરતિ ચારિત્ર તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે, સામાયિકાદિ ચાર ચારિત્ર રૂપ સર્વવિરતિ પ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે, અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે માટે દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એ ત્રણે ગુણ ક્ષયોપશમભાવના છે અહિં સામાયિક ચારિત્ર છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર પરિહારવિશુદ્ધિ ને સૂક્ષ્મસંપરાય એ ચાર ચારિત્ર અનુક્રમે અધિકાધિક સર્વવિરતિનાજ પ્રતિભેદ છે, [અથવા વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતરહિ વિશેષતાવાળા એ ચારે સામાયિકચારિત્રજ છે], કે જેમાં પહેલું સામાન્યચારિત્ર ને છેદોપન્યારિત્ર છઠ્ઠાથી ૯ મા ગુણસ્થાન સુધીનું છે, પરિહારવિશુદ્ધિ ૬-૭મા ગુણવર્તી છે, ને સૂંસંપરાયચારિત્ર કેવળ દશમા ગુણસ્થાનરૂપ છે.

તથા દાનલ્પિહ લાભલ્પિહ ભોગલ્પિહ ઉપભોગલ્પિહ ને વીર્યલ્પિહ એ પાંચ લ્પિધઓ અનુક્રમે દાનાન્તરાય લાભાન્તરાય ભોગાન્તરાય ઉપભોગાન્તરાય ને વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી થાય છે ને ક્ષયથી થાય છે, તેથી ક્ષયોપશમ વડે થતી એ પાંચ લ્પિધઓ દેશલ્પિધરૂપ છે ને તે ક્ષયોપશમભાવની કહેવાય. [અને ક્ષયથી થતી ક્ષાયિકભાવની એ પ લ્પિધઓ તો પૂર્વે ક્ષાયિકના ૯-ભવમાં ગણેલીજ છે] એ રીતે એ ૧૮ ભાવ મિશ્રભાવો એટલે ક્ષયોપશમભાવો કહેવાય, આ ગાથામાં ચારિત્ર જે કે ચાર કહ્યા છે પરન્તુ ઘણા અથોમા ક્ષયોપશમભાવના પ્રતિભેદ ૧૮જ કહેલા હોવાથી સખ્યાભેદ ન કરવા માટે ચારે ચારિત્રને એક સર્વવિરતિ ભાવમા અન્તર્ગત ગણવાં. ॥૨૬૮॥

અવતરણ.—પૂર્વ ગાથામા ક્ષયોપશમ ભાવના ૧૮ પ્રતિભેદ કહીને હવે આ ગાથામાં ૨૧ પ્રકારના ઓદયિકભાવ તથા ૩ પ્રકારના પારિણામિકભાવ કહે છે—

મટ કાય વેચ લેસા, કસાય અન્નાણ અજય અસસળી। મિચ્છાહારે ઉદયા, જિય મવિયરિયતિયસહાવો ॥

નાગાર્ય:—૪ ગતિ—૬ કાય—૩ વેદ—૬ લેખ્યા—૬ કાય—અજાન—અપિરતિ—અમં સીપણું—મિથ્યાત્વ—આહારક એ ૨૮ ઔદયિકભાવ છે, તે ઉપન, અવ્યત્વ તેથી કંતરઅભવ્યત્વ એ ત્રણ સ્વભાવ છે—પરિણામભાવ છે [અહિં] નિઝ મમ દયર કયતિય મહાવો=જીવત્વ ભગ્યત્વ અભવ્યત્વ એ ત્રણ સ્વભાવ એટલે પરિણામીભાવ છે એ પદાર્થ છે]. ॥૨૬૯॥

માગાર્ય:—૭૫મા નારકપણું તિયંચપણું મનુષ્યપણું ને દેવપણું એ ૪ ગતિ પર્યાય નરકગતિ આદિ ગતિનામકર્મના ઉદયથી છે માટે ૫ તનિ ઔદયિકભાવમા ગણાય, તથા જીવમાં પૃથ્વી પર્યાય જગપર્યાય અગ્નિપર્યાય વાયુપર્યાય વનસ્પતિપર્યાય ને ત્રસપર્યાયરૂપ ૬ કાયપર્યાય છે તે ગતિનામકર્મ જાતિનામકર્મ શરીરનામકર્મ પ્રત્યેક નામકર્મ દયાવર નામકર્મ ઇત્યાદિના ઉદયવાળા સ યોગિક પર્યાય છે, તેથી ૬ જ્ઞાપર્યાયો ઉદયભાવમા ગણાય છે, તથા સી પુરૂષ અને નપુસક એ ત્રણ જીવપર્યાયો સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ ને નપુંસકવેદ એ ત્રણ મોહનીયના ઉદયથી થાય છે, માટે ૩ કેન્દ્ર ઔદયિકભાવમાં ગણાય છે તથા ૬ લેક્ષ્યા (કૃષ્ણ—નીલ—કાંચોત—તેજો—પદ્મ—મુક્તલેક્ષ્યા) પણ કર્મના ઉદયથી છે, ત્યાં જે આચાર્યો લેક્ષ્યાને કપાયેના નિસ્ચન્દ માને છે તેઓને મતે ત્રણ યોગને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મના ઉદયથી ઉદયથી ૬ લેક્ષ્યાઓ છે, પુન જે આચાર્યો લેક્ષ્યાને યોગપરિણામ માને છે તેઓને મતે ત્રણ યોગને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મના ઉદયથી ૬ લેક્ષ્યાઓ છે, અને ખીન્ત કેટલાક આચાર્યો નો જોમ માને છે કે—જેમ સસારીપણું અથવા અસિદ્ધપણું આઠે કર્મના એકત્ર ઉદય—લેક્ષ્યાઓ છે, તેમ ૬ લેક્ષ્યાઓ પણ ગમુદિન આઠે કર્મના એકત્ર ઉદયજન્ય છે, એ રીતે ૬ લેક્ષ્યાઓ ત્રણે અભિપ્રાયથી પણ કર્મના વૃદ્ધ્યદેનુવાળી છે માટે ઔદયિકભાવમા ગણાય છે, તથા કોધ માન માયા લોભરૂપ ૪ કપાયો જોજ નામવાળા કપાયો સોનીયકર્મના ઉદયથી થાય છે માટે ક્રાધાદિ ૪ જ્ઞાપ્યો ઔદયિકભાવમાં ગણાય છે.

તથા વિપરીત ઓધરૂપ મતિઅજ્ઞાન આદિ ત્રણ અજ્ઞાનો જ્ઞાનાવરણકર્મ અને મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી હોય છે માટે અજ્ઞાન ઔદયિકલાવમા ગણાય છે. ક્ષયોપશમના ૧૮ ભાવમા આ મતિઅજ્ઞાનાદિ અજ્ઞાનને ક્ષયોપશમભાવમાં ગણ્યુ છે, ને અહિ ઔદયિક ભાવના ભેદોમા પુનઃ ઔદયિકભાવનુ પણ ગણ્યુ તેનુ કારણ કે વિપરીત વા અવિપરીત પણ વસ્તુને ઓધમાત્ર જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથીજ થાય છે, માટે વસ્તુના અવબોધમાત્રની અપેક્ષાએ એ ત્રણ અજ્ઞાનો ક્ષયોપશમભાવમા ગણ્યા છે, અને એ ઓધમાં જે વિપરીતપણું તે મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી છે, માટે અજ્ઞાન રૂપ વિપરીત ઓધ જ્ઞાનાવરણ ને મિથ્યાત્વ એ એ કર્મના અવબોધથી

સંયોગી ઉદયવાળું છે તેથી અજ્ઞાન ઉદયભાવમા ગણાય છે આ અજ્ઞાનમાં જે અવબોધ છે તેજ માત્ર ન ગણતા અહિ અવબોધની વિપરીતતાનેજ સુખ્ય ગણવી

અજ્ઞય=અવિરતિપણુ તે અપ્રત્યાખ્યાની કષાય મોહનીયના ઉદયથી હોય છે, અસંજિપણું મન અપર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી અને જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી છે, મિથ્યાદૃષ્ટિપણુ મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના ઉદયથી છે, આહારીપણું ક્ષુધાવેદનીયકર્મ અને આહારપર્યાપ્તિ આદિ કર્મોના ઉદયથી છે, માટે એ અવિરતિ આદિ જીવપર્યાયો ઔદયિકભાવમા ગણાય છે આ ગાથામા કહેલા અને અન્યગ્રંથોમા કહેલા ઉદયભાવોમા કઈક તફાવત છે, અન્યગ્રંથોમા ૨૧ ઉદયભાવ કહેલા છે, આ ગ્રંથમાં (આ ગાથામા) ૨૮ ઉદયભાવ કહેલા છે. પુનઃ અન્યત્ર અસિદ્ધત્વ ગણેલ છે અને અહિ અસિદ્ધત્વ ગણેલ નથી, (એ પણ વિવક્ષાભેદ સંભવે છે).

પ્રશ્ન—તમોએ ઉદયભાવ ૨૮ કહેલા, પરન્તુ એ ઉપરાન્ત ૫ નિદ્રા, વેદના, હાસ્ય, રતિ અરતિ સ સારીપણુ અસિદ્ધપણુ ઇત્યાદિ બીજા પણ કેટલાએ ભાવ કર્મના ઉદયથી છે તો તે સર્વે ઉદયભાવો કેમ ગણ્યા નથી ?

ઉત્તર—એ વાત સત્ય છે, બીજા પણ ઔદયિકભાવો ઘણા છે, પરન્તુ અહિ કહેલા ઉદયભાવો ઉપલક્ષણ માત્રથી કયા છે, તેથી બીજા પણ જે જે કર્મોદયજન્ય ભાવો હોય તે સર્વે ઉદયભાવમા ગણી શકાય છે, માટે ૨૮ કહેવામાં વિરોધ નથી.

કલ્પે ગણિતમિત્ર માત્ર ૩ છે તે આ પ્રમણે -અનાદિકાળથી વસ્તુનો જે મૂળ સ્વભાવ તે પરિણામિક ભાવ. તેમા જીવનુ જીવ-
વાપર્યું' અથવા જીવપણું જો અનાદિ પરિણામિક ભાવ-સ્વભાવ છે, તથા સંચારી જીવોમાં એક જીવરાશિ જોવા સ્વભાવવાળો છે
કે જે ચોતાનું મૂળ જીવસ્વરૂપ માધન સામગ્રી મળતા અવસ્થા પ્રગટ કરી શકે જોવા સાધ્યરોગ સરખા જીવોનો રાશિ તે મગ્ય,
અર્થાત મોજે જવાની યોગ્યતાવાળા બાવુક જીવો તે ભગ્ય, અને દેવ ગુરૂ આદિ અનેક સાધન સામગ્રી મળવા છતાં પણ જીવ-
સ્વરૂપ પ્રગટ ન કરી શકે જોવા અસાધ્યરોગ સરખા અભાવુક જીવોનો રાશિ તે અમગ્ય, અર્થાત મોજે જવાની યોગ્યતા રહિત
જીવો તે અભગ્ય. જોમા ભગ્ય જીવોનો જે મોજે જવાની યોગ્યતાવાળો જે સ્વભાવ તે મગ્યત્વ ને તેથી વિપરીત સ્વભાવ તે અમગ્યત્વ
કે જાનને સ્વભાવ જીવના અનાદિ સકચારી છે, જેમ જીવમા જ્ઞાનાદિ ગુણો અનાદિ સકચારી છે તેમ ભગ્યસ્વભાવ ને અભગ્યસ્વભાવ
પણ અનાદિ સકચારી છે. જો નીતે જીવના જો ત્રણ મૂળસ્વભાવો તે અદિ પરિણામીભાવના ૩ ભેદ કેવળ જીવની અપેક્ષાએ ગણ્યા
છે, નહિતર ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોના અનેક મૂળસ્વભાવોની અપેક્ષાએ અજીવપરિણામિક ભાવો અનેક પ્રકારના છે.

પ્રશ્ન—કર્મોંથી ઉત્પન્ન થયેલા અને કેવલજ્ઞાનાદિ ફળ રૂપે પાત્ર ભાવ તો કહ્યા, પરંતુ સન્નિપાતભાવ જે છકો ગણ્યો છે તે
ભાવને આગે 'કાર્ત્ત' કર્મનિરન્યતા પણ ન કહી અને જો ભાવનું ફળ પણ ન કહ્યું તો તે ભાવ સંખંધિ કર્મ કયું ને ફળ શું ?

જુગ —અન્નિપાતભાવ તે ઔદયિક આદિ ૫ ભાવથી ભિન્ન નથી પરંતુ ઔદયિકાદિ ભાવોજ જ્યારે બે આદિ સંયોગે ગણીએ
નો તેવા સંયોગી ભાવો તેજ અન્નિપાતભાવ છે, તેના દ્વિસંયોગી ૧૦ ભાવ, ત્રિસંયોગી ૧૦ ભાવ, ચતુઃસંયોગી ૫ ભાવ, ને પચ-
સંયોગી ૧ ભાવ અ રીતે ૨૬ પ્રકારનો અન્નિપાતભાવ છે, જો ૨૬ સન્નિપાતભાવોમા માત્ર ૬ ભાવજ જીવમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે
તેથી ૬ ભાવ ગત છે ને ૨૦ ભાવ અસત્ (શૂન્ય) છે, ત્યાં ૨૬ ભાવ આ પ્રમાણે—

દ્વિકસંયોગી ૧૦ ભાવ

- ૧ ઉપશમ-ક્ષયોપશમ
- ૨ ઉપશમ-ક્ષાયિક
- ૩ ઉપશમ-ઉદય
- ૪ ઉપશમ-પરિણામી
- ૫ ક્ષયોપશમ-ક્ષાયિક

એ ૧૦ દ્વિકસંયોગી સન્નિપાતમાં ૯ મો સન્નિપાત “ક્ષાયિક-પારિણામિક” ભાવ સિદ્ધમાં છે. સિદ્ધનું જ્ઞાનદર્શનાદિ ક્ષાયિક ભાવે છે, ને જીવત્વ પારિણામિકભાવે છે.

ત્રિકસંયોગી ૧૦ ભાવ

- ૧ ઉપશમ ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક
- ૨ ઉપશમ ક્ષયોપશમ ઔદયિક
- ૩ ઉપશમ ક્ષયોપશમ પારિણામિક
- ૪ ઉપશમ ક્ષાયિક ઔદયિક
- ૫ ઉપશમ ક્ષાયિક પારિણામિક

એ ત્રિકસંયોગીના ૧૦ ભાવોમાં ૧૦ મો ભાવ ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક પારિણામિક

- ૬ ક્ષયોપશમ-ઉદય
- ૭ ક્ષયોપશમ-પરિણામી
- ૮ ક્ષાયિક-ઉદય
- ૯ ક્ષાયિક-પરિણામી
- ૧૦ ઉદય-પરિણામી

- ૬ ઉપશમ ઔદયિક પારિણામિક
- ૭ ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક ઔદયિક
- ૮ ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક પારિણામિક
- ૯ ક્ષયોપશમ ઔદયિક પારિણામિક (૪ ગતિમાં)
- ૧૦ ક્ષાયિક ઔદયિક પારિણામિક (કેવલીને)

એ ત્રિકસંયોગીના ૧૦ ભાવોમાં ૧૦ મો ભાવ ક્ષયોપશમ ક્ષાયિક પારિણામિક છે, કેવલીને ક્ષાયિકભાવમાં કેવળજ્ઞાનાદિ,

ઔદયિકભાવમાં મનુષ્યગતિ આદિ, ને પારિણામિકભાવમા જીવત્વ છે તથા ક્ષયોપશમ ઔદયિક પારિણામિક એ હોમો ત્રિક્રમ યોગી સન્નિપાનભાવ ચારે ગતિમાં હોય છે. તેમાં ક્ષયોપશમભાવે મતિજ્ઞાનાદિ, ઔદયિકભાવે ગત્યાદિ, ને પરિણામભાવે જીવત્વાદિ હોય છે. શેષ ૮ સન્નિપાત ગ્રન્થ છે, પ્રકૃપણામાત્ર છે.

અતુઃસંયોગી પ ભાવ

૧ ઉપશમ-ક્ષયોપન-ક્ષાન-ઔદૈન	૪ ઉપશમ-ક્ષાન-ઔદૈન-પારિણા
૨ " " " પારિણા	૫ ક્ષયો " " " (૪ ગતિ)
૩ " " ઔન " (૪ ગતિ)	

એ અતુઃસંયોગી પ ભાવમાં ઉપન-ક્ષયોન-ઔન-પાન એ ત્રીજી સન્નિપાત ચારે ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં ત્રણ ભાવ નો ત્રિયોગીવત્ ને ચોથા ઉપશમ ભાવમા ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ હોય છે તથા ઉપશમભાવને બદલે ક્ષાયિકભાવવાળો પાંચમો અતુઃ સંયોગી સન્નિપાત પણ ચારે ગતિમાં હોય છે, તેમાં પણ ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વજ હોય છે, શેષ ત્રણ સન્નિપાત બાંના ગ્રન્થ છે.

તથા ઉપન-ક્ષયોપન-ક્ષાન-ઔદૈન-પારિન એ પંચસંયોગી ૧ જ ભાગ થાય છે, અને તે ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ જીવ ઉપશમશ્રેણિ કરે તેને હોય છે. કારણ કે તે શ્રેણિવતને ઉપશમભાવમાં ઉપશમચારિત્ર છે, ક્ષયોપન ભાવમા મતિજ્ઞાનાદિ છે, ક્ષાયિકભાવમા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે, ઔદયિકભાવમા મનુષ્યગતિ આદિ છે, અને પારિણામિકભાવમા જીવત્વ સમ્યક્ત્વ છે. એ રીતે ૨૬ સન્નિપાતભાવમા ૬ સન્નિપાત પ્રાપ્ત છે, તે આ પ્રમાણે—

સમાસઃ

अजीवमां
भावोनु
निरूपण

॥१७९॥

દ્વિયોગી સન્નિપાતમાં	૯ મો ભગ	સિદ્ધને
ત્રિયોગી સન્નિપાતમાં	૯ મો ભગ	૪ ગતિમા
"	૧૦ મો ભંગ	કેવલીને
ચતુઃસંયોગીસન્નિપાતમાં	૩ નો ભંગ	૪ ગતિમા
"	૫ મો ભગ	૪ ગતિમા
પંચસંયોગી સન્નિપાત	૧ ભંગ	ઉપશમ શ્રેષ્ઠિવંતને

પ્રમાણુ છઠ્ઠો સન્નિપાતભાવ ૬ વા ૨૬ પ્રકારનો કહ્યો. ॥૨૬૯॥

અવત્તરણઃ—પૂર્વ ગાથામા જીવોને ૬ ભાવ જે રીતે સંભવે તે રીતે દર્શાવીને હવે આ ગાથામા અજીવને સંભવિત પારિણામિક ને ઔદયિકભાવ યથાસંભવ કહ્યો છે—

ધમ્માધમ્માગાસા કાલોત્તિય પારિણામિઓ ભાવો । સંધા દેસ પાસા અણૂય પરિણામ ઉદ્દય ॥૨૭૦॥

નાયાર્થઃ—ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય અને કાળ એ ચાર દ્રવ્યો પારિણામિક ભાવવાળા છે, અને સ્કંધ દેશ પ્રદેશ તથા પરમાણુ એ ચારે પ્રકારવાળો પુદ્ગલાસ્તિકાય તે પારિણામિક ને ઔદાસિક એ બે ભાવવાળો છે ॥૨૭૦॥

માત્રાર્થઃ—ધર્માસ્તિકાય આદિ ચાર દ્રવ્યો પોતપોતાના ગતિઉપદંબ આદિ પરિણામે પારિણામેલા હોવાથી પારિણામિક ભાવવાળા છે, પુનઃ એ ધર્મો-પરિણામો અનાદિ સહકારી હોવાથી અનાદિ પરિણામી છે. ત્યાં ગતિ પરિણામે પ્રવર્તેલા જીવ પુદ્ગલોની ગતિમા સહાયક થવાદય અનાદિ પરિણામ ધર્માસ્તિકાયનો છે. નિશ્ચિતપરિણામે પરિણુત થયેલા જીવ પુદ્ગલોની નિશ્ચિતિમા સહાય કરવાના

શ્રી જીવસમાસની વૃત્તિમાં ભાંગાના નંબરનો ક્રમ સર્વમાં તુલ્ય રીતિવાળો નથી, તેથી આ અર્થમા ચારે સન્નિપાતમાં તુલ્ય રીતે ભગ ઉપજવેલા છે તે રીતે વિચારવું. ક્રમઅર્થમા પુનઃ સન્નિપાતના ૧૫ ભંગ કહ્યા છે તે ત્રણ ભાંગાને ૪ ગતિભેદે ગુણતાં ૧૨ ભંગ ને શેષ ત્રણ ભંગ એકેક ગણીને ૧૫ ભગ કહ્યા છે તે જીવપ્રાપ્ત ૬ ભાંગાનાજ પ્રતિભેદતુલ્ય છે. એ

સ્વભાવરૂપ અનાદિ પરિણામ અધર્મોન્નિતકાર્યનો છે. જીવાદિ દ્રવ્યોને અવકાશ આપવાના સ્વભાવરૂપ અનાદિ પરિણામ ભાવ આકાશ-
 દિતકાર્યનો છે, સમય આવલિ આદિ રૂપે અથવા દ્રવ્યોમાં વર્તના પરિણામ વર્તવારૂપ અનાદિ પરિણામ ભાવ કાળદ્રવ્યનો છે.
 એ ગીતે ધર્માન્નિતકાર્ય આદિ ૪ દ્રવ્યોનો અનાદિ પરિણામ ભાવ કહ્યો.

પુદ્ગલાન્નિતકાર્ય ચાર વિભાગમાં વહેચાયેલો છે જેમાં કેટલાક (અનંત) તેા એકેક જટા અણુઓ છે કે જેને પરમાણુ કહેવામાં
 આવે છે. કેટલાક દ્વિપ્રદેશી આદિ અનંત પ્રકારના સ્કંધો છે. એ જે મૂલવિભાગ છે, અને સ્કંધાન્તર્વર્તી પરમાણુઓ તે પ્રદેશ, અને
 સ્કંધાન્તર્વર્તી નાના ચોટા વિભાગ તે દેશ એ જે ભેદ સ્કંધાન્તર્ગત છે તેાપણુ વિશેષ સમજ માટે એ એને પણ જૂઠા ભેદ તરીકે
 ગણાને પુદ્ગલાન્નિતકાર્ય ૪ પ્રકારનો કહ્યો છે. એ ચારે પ્રકારના પુદ્ગલાસ્તિકાર્યમાં દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કંધો નવા નવા ઉત્પન્ન થઈ
 નવા નવા વિનાશ પામે છે, તેથી એ સ્કંધો સાદિ પરિણામી છે, અને મેરૂપર્વત વર્ષધર પર્વતો શાશ્વત ચૈત્યો પ્રતિમાઓ ઇત્યાદિ
 રમ્ય મંડળો અનાદિ પરિણામી છે, કારણ કે એ સ્કંધો અનાદિ કાગથી અનંતકાળ સુધી જેવા દેખાય છે તેવા ને તેવાજ ત્રણ
 કાળમાં પ્રાય. 'તુલ્ય છે એ પ્રમાણે પરિણામીભાવ તેા સમગ્ર પુદ્ગલાસ્તિકાર્યમા વ્યાપ્ત છે, પરંતુ એમાં બીજો ઔદયિકભાવ
 પણ છે, અને એ ઔદયિકભાવ પુદ્ગલાસ્તિકાર્યમા અગેશાએ સર્વવ્યાપી પણ છે, કારણ કે ક્રમેનિ વિપાકાનુભવ તે ઉદય ને તેજ
 ઔદયિક્રમાવ, અગત્ય કર્મોના ઉદયવટે ણનેલો જે ભાવ તે પણ ઔદયિકભાવ એમ પૂર્વે મહેલ છે, તે રીતે ક્રમેનિ વિપાકાનુભવરૂપ

૧ માન્યત સ્કંધોમાથી પ્રતિસમય જો કે અનંતાનંત નાના મોટા સ્કંધો નાશ પામ્યા કરે છે, પરંતુ જેટલા પ્રમાણમા નામ પામે છે તેટલા
 પ્રમાણમા બીજા નેગતા રહે છે જેથી ચતુર્દશિયી નિત્ય એક ચરણો ત્રણ કાળમાં દેખાય છે, જેથી મેરૂપર્વત આદિક્રમાથી નાના મોટા
 સ્કંધો પ્રતિસમય ખમતા રહે છે તેાપણ તેવા બીજા નવા સ્કંધો ગળવાથી આકાર વા કદ બદલાવું નથી, મળવું વિખમ્વું એ તેા પુદ્ગલનો
 સ્વભાવ છે.

ઔદયિકભાવ તો પુહ્નગદાસ્તિકાયમાં સર્વત્ર વ્યાપ નથી, કેવળ કર્મસ્કંધોમાં વ્યાપ ગણી શકાય પરંતુ વર્ણુ ગાથ રસ રૂપશ્ચ દિત્યાદિ પચાંધિનો પુહ્નગદાસ્તિકાયમાં પણ ઉદય હોય છે, ને એ ઉદય સર્વવ્યાપી છે એ રીતે છત્તો દ્રવ્યોમા યથાસંભવ ૬ પ્રકારના ભાવ કહ્યા ॥ ૨૭૦ ॥

॥ અથ જીવાજીવસમાસેષુ ૮ મોડલપબહુત્વાનુયોગઃ ॥

અવતરણઃ—જીવાજીવસમાસમાં સતપયપરુષણયા દિત્યાદિ ૮ અનુયોગમા ૨૧તમે લાવઅનુયોગ કહીને હવે ૮ મો અલપબહુત્વ અનુયોગ કહેવાય છે—

થોવા નરા નરેહિ ય અસંખગુણિયા હવંતિ નેરહ્યા । તત્તો સુરા સુરેહિ ય, સિદ્ધાણંતા તઓ તિરિયા ॥૨૭૧॥

નાથાર્થઃ—મનુષ્યો સર્વથી થોડા-અલપ છે, મનુષ્યોથી નારકો અસંખ્યગુણુ છે, તે નારકોથી દેવો અસંખ્યગુણુ છે, દેવોથી સિદ્ધો અનન્તગુણુ છે, અને સિદ્ધથી તિર્યંચો અનન્તગુણુ છે. એ પાત્ર ગતિનું અલપબહુત્વ કહ્યું. ॥૨૭૧॥

માવાર્થઃ—પાત્ર ગતિના જીવોમાં મનુષ્યગતિના જીવો (મનુષ્યો) સર્વથી અલપ છે, કારણ કે મનુષ્યો માત્ર અલીક્રીપમાંજ છે, તેમા પણ ગર્ભજ મનુષ્ય સંખ્યાત છે, ને સમ્મૂર્ત્તિમ મનુષ્યો અસંખ્યાત છે તેથી (મનુષ્યોથી) નારકો અસંખ્યાતગુણુ છે, કારણકે નારકોનું ક્ષેત્ર સાત પૃથ્વીઓ છે સાતેમા મળી ૮૪ લાખ નરકાવાસ છે, એકેક નરકાવાસ પ્રાયઃ અસંખ્યાસખ્ય યોજનનો છે, જેથી એકેક નરકાવાસમા અસંખ્ય અસંખ્ય નારકો છે, (માટે મનુષ્યોથી નારકો અસંખ્યગુણુ છે) નારકોથી દેવો અસંખ્યગુણુ છે, કારણ કે નારકોથી એ દેવોનું ક્ષેત્ર ઘણું છે, ૧૦ લવનપતિ, ૧૬ વ્યન્તરનિકાય, જ્યોતિષીનિકાય, ૧૨ દેવલોક, ૮ ઐવેયક, ૫ અનુત્તર એ સર્વ સ્થાનો દેવોના છે, એકેક વિમાનવાસ પણ પ્રાયઃ અસંખ્ય અસંખ્ય યોજનનો છે, એકેક વિમાનવાસમાં અસંખ્ય અસંખ્ય

દેવો ને, તેથી નારકોની અપેક્ષાએ દેવો અસંખ્યગુણ કહેલા છે, મહાઅપળહૃત્વમાં પણ નારકથી દેવો અસંખ્યગુણ કહ્યા છે. નયા દેવોથી નિહ અનન્તગુણ છે, કાણકે દેવો સર્વ મળીને અસખ્યાત છે, અને સિદ્ધ પદ્માત્મા અનન્ત છે, કાળ અનન્ત છે, ને છ છ માંન તેો કોદેક ઉવની સિદ્ધિ અવશ્ય થાયજ, તેમજ સિદ્ધિગતિમાથી પુનઃ સસાન્મા આવવાનું છે નહિ તેથી સિદ્ધ અનન્તગુણ છે. તથા સિદ્ધાથી તિર્યંચો અનન્તગુણ છે, કારણકે તિર્યંચગતિમાં અસખ્ય નિગોદ છે, કોદેક નિગોદમા અસંખ્ય શરીર છે અને કોદેકોક શરીરમા અનન્ત અનન્ત વનસ્પતિહોવો છે. કોટલુજ નહિ પરન્તુ દરેક નિગોદમા સિદ્ધથી અનન્તગુણ હોવો છે (તેથી સિદ્ધ કોકજ નિગોદવતી' હોવોથી અનન્તમા ભાગ લેટલા છે) કો રીતે સિદ્ધથી તિર્યંચગતિમા હોવો અનન્તગુણ છે ॥૨૭૧॥

અવનન્તગુણ કહે છે]

થોવા ય મણુસ્સીઓ. નર નસય તિરિવિલ્લઓ અસંખગુણા । સુરદેવી સંખગુણા, સિદ્ધા તિરિયા અણંતગુણા
 ગાયાર્યે —મનુષ્યસ્ત્રીઓ! ગર્વથી અહય છે, તેથી નર-મનુષ્યો અસંખ્યગુણા છે, તેથી નારકો અસંખ્યગુણ છે, તેથી તિર્યંચ નીંગા અસંખ્યગુણ છે, તેથી મુર-દેવો સખ્યાત ગુણા છે, તેથી દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે, તેથી સિદ્ધ અનન્તગુણ છે, તેથી તિર્યંચો અનન્તગુણ છે. ॥૨૭૨॥

માનાર્યે.—ચારગતિમા નેમ મનુષ્ય ગર્વથી અહય છે તેમ મનુષ્યગતિમાં મનુષ્યસ્ત્રીઓ અહય છે. કારણ કે સખ્યાત જ છે, તેથી મનુષ્યો અસખ્યગુણ છે

પ્રશ્ન.—અન્ય પ્રશ્નોમા મનુષ્યોગી મનુષ્યસ્ત્રીઓ સત્તાવીસગુણી ઉપરાન્ત સત્તાવીસ કહી છે, જે કારણથી તે ત્રયોમાં આ

પ્રમાણે પાઠ છે કે—

તિગુણા તિરુવ અહિયા, તિરિયાણં ઇત્થિયા મુળેયવ્વા । સત્તાવીસગુણા પુળ, મળુયાણં તદહિયા ચેવ ॥૧॥

તિગુણા તિરુવ અહિયા, તિરિયાણં ઇત્થિયા મુળેયવ્વા । સત્તાવીસગુણા પુળ, મળુયાણં તદહિયા ચેવ ॥૧॥

વત્તીસગુણા વત્તીસરુવ અહિયા ચ તહય દેવાણં । દેવીઓ પળણત્તા, જિણેહિં જિયરાગદોસેહિં ॥૨॥

અર્થ:—તિર્યગોની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણીને ત્રણ રૂપ અધિક બાણવી, અને મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ ગુણી અને તેટલી અધિક

(૨૭ અધિક) હોય છે ॥૧॥ તેમજ જિતેલા છે રાગ દ્રેષ જેણે એવા જિનેશ્વરોએ દેવોથી દેવીઓ જાત્રીસગુણી અને જાત્રીસ રૂપ અધિક મહેલી છે (એ

રીતે ગ્રન્થાન્તરોમા કહ્યું છે) ॥૨॥

જે એ પ્રમાણે અન્યગ્રંથોમા મનુષ્ય પુરુષોથી મનુષ્યસ્ત્રીઓ ૨૭ ગુણી ઉપરાન્ત ૨૭ ક્ષત્રી છે તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓથી મનુષ્યો (પુરુષો) ૨૭ મા ભાગથી ક્રિયિત ન્યૂન હોય છે તે આ ગાથામા મનુષ્યો અસખ્યાત ગુણા કેવી રીતે ? સખ્યાતગુણા પણ નથી. ઉત્તર.—એ વાત સત્ય છે પરન્તુ એ અલ્પગણત્વ ગર્ભજ મનુષ્યો આશ્રયા છે, અર્થાત્ ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પુરુષોથી સ્ત્રીઓ ૨૭ ગુણી ઉપરાન્ત ૨૭ અધિક ગ્રન્થાન્તરોમાં ક્ષત્રી છે. આ ગ્રંથમા તે (આ ગાથામા તે) ગર્ભજ ને સમ્મૂર્ચિમ બાન્ને સમુદિત મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓથી મનુષ્યો અસખ્ય ગુણાજ થાય છે (ગર્ભજ મનુષ્યોમા ત્રણે વેદ છે).

અસખ્યાત છે, તેથી સ્ત્રીઓથી મનુષ્યો અસખ્ય ગુણાજ થાય છે. તથા નારકોથી તિર્યગસ્ત્રીઓ અસખ્યગુણ છે એટલે મનુષ્યોથી નારકો અસખ્યગુણ છે તે તે પૂર્વગાથામા પણ કહ્યું છે. તથા નારકોથી તિર્યગસ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ૩ અધિક ક્ષત્રી છે તે તે અલ્પગણત્વમા નારકથી અસખ્યગુણ તિર્યગપુરુષો, ને તિર્યગપુરુષોથી તિર્યગસ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ૩ અધિક ક્ષત્રી છે તે તે

પ્રમાણે નારકોથી તિર્યગીઓ અસંખ્યગુણ હોય જ. તથા તિર્યગ્રસ્ત્રીઓથી (તિર્યગ્પુરુષો ત્રીજા ભાગ જેટલા અદ્ય છે તેથી તે અનપળદુત્ત કહ્યું નથી માટે) દેવો (પુરુષદેવો) અમખ્યગુણ છે, તેથી (દેવોથી) દેવોઓ સંખ્યાતગુણો છે, કારણ કે દેવોથી દેવોઓ ૩૨ ગુણી ઉપચિન્ત ૩૨ અધિક છે, તેથી (દેવોઓથી) સિદ્ધ અનન્તગુણ છે, અને સિદ્ધથી તિર્યગો અનન્તગુણ છે ॥૨૭ગા

અનન્તરણા—પૂર્વગાથાઓમા ગતિઓનું તથા સ્ત્રીઓ વિગેરેનું અદ્યગણદુત્ત કહે છે—

થોવા ચ તમતમાણ, કમસો ઘમ્મં તયા અસંખગુણા । થોવા તિરિખવપ્જ્જત્તસંખ તિરિયા અણંતગુણા ॥

ગાગાં—તમતમપ્રભા પૃથ્વીમા નારકો સર્વથી અદ્ય છે, તેથી અનુક્રમે ધર્મા મુખી (પહેલી પૃથ્વી મુખી) નાન્કો અમંખ્યગુણ છે. નથા તિર્યગગતિમાં તિર્યગસ્ત્રીઓ સર્વથી અદ્ય છે, તેથી પર્યાપ્ત તિર્યગ્પુરુષો અસંખ્યગુણ છે, તેથી તિર્યગો અનન્તગુણ છે, ॥૨૭ગા

નાનાં—ગાત્રી પૃથ્વીના નારક સર્વથી અદ્ય છે, કારણ કે દ્રક્ષ પાંચજ નરકાવામનું એક પ્રતર છે, તે પાંચમાં પળ મામ્યનો ૧ અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાગ લાખયોજનનો છે તેથી ઘણો ન્હાનો હોવાથી તેમાં સંખ્યાતા નારકો રહે છે, શેષ ૪ નરકાવામ અસંખ્ય યોજનના છે તે દરેકમા અમખ્ય નાન્કો છે. તેથી છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારકો અસખ્યગુણ છે કારણ કે છઠ્ઠીમા ૩ પ્રતર છે, તેથી નરકાવામ ૯૫ છે. તેથી પાંચમી પૃથ્વીના નારકો અસખ્યગુણ છે, એમા ૫ પ્રતરો છે તેથી ૪ થી પૃથ્વીના નારક અસખ્યગુણ છે તેમા ૭ પ્રતર છે તેથી ત્રીજી પૃથ્વીના નારક અમખ્યગુણ છે, તેમા ૬ પ્રતર છે. તેથી બીજી પૃથ્વીના નારક અસખ્યગુણ છે, તેમાં ૧૧ પ્રતર છે. તેથી પહેલી ધર્મા (સ્તનપ્રભા) પૃથ્વીના નારકો અસખ્યગુણ છે, તેમાં ૧૩ પ્રતરો છે. એ પ્રમાણે

તમસ્તમા પૃથ્વીથી ધર્મ પૃથ્વી સુધી અનુક્રમે નિવાસ શ્વેત વિશેષ વિશેષ હોવાથી નારકો અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ છે એ પ્રમાણે નરકગતિમા સ્વસ્થાને અદપભદ્રુત્વ કહ્યું

તિર્યગ્ગતિમાં સ્વસ્થાને અદપભદ્રુત્વ વિચારીએ તો તિર્યગ્ગતિમાં અદપ છે, (જો કે પુરુષ તિર્યગ્ગતિમાં તો ત્રણ ગુણી અધિક ત્રણ છે, પરંતુ અહિં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિમાં અપેક્ષાએ અદપ છે) તેથી પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિમાં અસંખ્યગુણ છે.

પ્રશ્ન.—ગાથામા “પચ્ચેન્દ્રિય” વિશેષણ નથી તો અહિં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિમાં કઈ રીતે જાણવા ?

ઉત્તર.—એ વાત સત્ય છે કે પચ્ચેન્દ્રિય વિશેષણ ગાથામાં જો કે સાક્ષાત્ કહ્યું નથી તોપણ તિર્યગ્ગતિમાં પચ્ચેન્દ્રિય જ હોય છે, તે અનુસરણથી અહિં પર્યાપ્તિતિર્યગ્ગતિમાં પણ પચ્ચેન્દ્રિય જ જાણવા તેમજ ગાથામાં અસંખ્યગુણ કીધેલ છે તો તે અસંખ્યગુણ ઉપરથી પણ પચ્ચેન્દ્રિય જ સમજી શકાય, કારણ કે સામાન્યથી પર્યાપ્તિ તિર્યગ્ગતિમાં વિચારીએ તો પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિમાં અનન્ન છે, અને તિર્યગ્ગતિમાં અસંખ્ય છે તેથી તિર્યગ્ગતિમાં પર્યાપ્તિ તિર્યગ્ગતિમાં ગાથામા અનન્નગુણ કહેત, માટે તિર્યગ્ગતિમાં અનુસરણથી તેમજ અસંખ્યગુણ પદના અનુસરણથી પર્યાપ્તિ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિમાં અસંખ્યગુણ કહેલા જાણવા. તથા પર્યાપ્તિ પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ગતિમાં સામાન્યપદ તિર્યગ્ગતિમાં અનન્નગુણ છે (સામાન્ય તિર્યગ્ગતિમાં એકેન્દ્રિયોના પણ સમાવેશ થાય છે, ને એકેન્દ્રિયો અનન્ન છે માટે) ॥૨૭૩॥

અવત્તગ્ન.—પૂર્વ ગાથામાં નરકગતિમાં તથા તિર્યગ્ગતિમાં સ્વસ્થાને અદપભદ્રુત્વ કહીને હવે આ ગાથામાં દેવગતિમાં સ્વસ્થાને અદપભદ્રુત્વ કહે છે—

થોવાઽનુત્તરવાસી, અસંખ્યગુણબુદ્ધિ જાવ સોહમ્મો । ભવણેસુ વંતરેસુ ચ, સંલેજ્જગુણા ચ જોહિસિયા ૨૭૪

માર્ગાર્થ:—અનુત્તરવામી દેવો અર્વથી અદ્ય છે, તેથી મોઢમ સુધી અનુક્રમે અસંખ્યગુણવૃદ્ધિ કહેવી, તેથી લવનયતિમા અગ્રખ્યગુણ, તેથી વ્યન્તરમાં અમખ્યગુણ, ને તેથી ન્યોતિયો દેવો સખ્યાતગુણ છે ॥૨૭૪॥

માર્ગાર્થ:—અનુત્તરવામી દેવો અર્વથી અદ્ય છે, કારણ કે અનુત્તર દેવોનું એકજ પ્રતર ને તેમા પાચ જ વિમાન છે, તેમાં પાંચ એક મધ્ય વિમાન તો કુદ્ધ લગ્ન યોજન જેટલું ન્હાનું છે, એ ૪ વિમાનો અસંખ્ય અસંખ્ય યોજનનાં છે તેથી મધ્ય એકેયકનાં વિમાનમા ગણાતા દેવો છે, ને એ ૪ વિમાનમા અસખ્ય દેવો છે તેથી એકેયકદેવો અમખ્યાતગુણ છે, કારણ કે એકેયકનાં દુ પ્રતર છે તેમાં મૂવે મળો ૩૧૮ વિમાન છે, તેથી અચ્યુત (ગારમા દેવલોક)મા દેવો અસખ્યગુણ છે, અહિં જો કે પ્રતરો ચાર છે તેમા પાંચ દેવલોક નાગ આરણ્યકરૂપેના છે જેથી એકેયકનાં વિમાનોથી અચ્યુતના વિમાનો અદ્ય છે, પરન્તુ એકેયકના એક વિમાનન દેવમંજરાથી અચ્યુતના એક વિમાનગત દેવની સંખ્યા ઘણી મોટી હોવાથી અચ્યુતના દેવો અસખ્યગુણ હોય તેમા કંઈ વિરોધ નેવુ નથી. અચ્યુતદેવોથી આરણ્યકરૂપના દેવો અસંખ્યગુણ છે, તેથી પ્રાણીકરૂપના દેવો અસંખ્ય છે, તેથી આનતકરૂપના દેવો અમંખ્યગુણ છે, તેથી સહસ્રાન્ના દેવો અસખ્યગુણ છે, તેથી શુક્રકરૂપનાદેવો અસંખ્યગુણ છે, તેથી લાતકના દેવો અસખ્યગુણ છે, તેથી પ્રહલોકના દેવો અમંખ્યગુણ છે, તેથી માહિન્દકરૂપના દેવો અસખ્યગુણ છે, તેથી મનતક્રમારદેવો અસખ્યગુણ છે તેથી ક્રિયાનકરૂપના દેવો અમંખ્યગુણ, તેથી મોઢમકરૂપના દેવો અમખ્યગુણ છે આ અદ્યગણહુત્વ આ અંધકર્તાના અભિપ્રાયવાણું છે પણ મિતાનેમા અદ્યગણહુત્વ બ્રહ્મ પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે—

મિતાનગત પ્રત્યક્ષ—અનુત્તરવાસી દેવો અદ્ય છે, તેથી એકેયક દેવો સખ્યાતગુણ છે, તેથી અચ્યુતકરૂપના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, તેથી આરણ્યકરૂપના દેવો સખ્યાતગુણા છે, તેથી પ્રાણીકરૂપના દેવો સખ્યાતગુણા છે, તેથી આનતદેવો સખ્યાતગુણા છે, તેથી સહસ્રાર દેવો અમખ્યાતગુણ છે, તેથી શુક્રદેવો અમંખ્યગુણ છે, તેથી લાન્તકદેવો અમંખ્યગુણ છે, તેથી પ્રહરદેવો અસંખ્યગુણ છે, તેથી

માહેન્દ્રદેવો અસંખ્યગુણુ છે, તેથી સનત્કુમારદેવો સંખ્યાતગુણુ છે, તેથી ઇશાનદેવો અસંખ્યગુણુ છે, તેથી સોધર્મદેવો સંખ્યાતગુણુ છે. એ પ્રમાણે આ અથ અને સિદ્ધાન્ત એ બેમા અહિં સુધી તફાવત છે

ત્યારનાહ સીધર્મદેવોથી ભવનપતિદેવો અસંખ્યગુણુ છે, ને ભવનપતિથી વ્યન્તરો અસંખ્યગુણુ છે, તેથી જ્યોતિષીદેવો સંખ્યાતગુણુ છે. આ અલ્પબહુત્વમા વિસંવાદ નથી ॥૨૭૪॥

અવતરણ:—પૂર્વે ચારે ગતિમાં અલ્પબહુત્વ કહીને હવે એકેન્દ્રિયાહિ વિશેષણુવડે જીવલેદોમાં પરસ્પર અલ્પબહુત્વ કહે છે, અર્થાત્ જાતિ વા ઇન્દ્રિય'માર્ગ'ણામા અલ્પબહુત્વ કહે છે—

પંચિંદિયાય થોવા, વિવજ્ઞાણ વિયલા વિસેસહિયા । તત્તોય અણંતગુણા, અણિંદિ ષ્ણિંદિયા કમસો ॥

માથાર્થ:—જાતિમાર્ગ'ણા પંચેન્દ્રિય જીવો સર્વથી થોડા છે, તેથી વિપર્યયણુ વિકલેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે (અતુ ૩૦ ક્લી ૦ ક્લી ૦ ક્લી ૦ વિશેષાધિક છે), તેથી અનિન્દ્રિયો (સિદ્ધ) અનન્તગુણુ છે, તેથી એકેન્દ્રિયો અનન્તગુણુ છે. એ પ્રમાણુ એ જીવલેદા અનુક્રમે અનન્તગુણુ છે [એ જાતિમાર્ગ'ણાનું અલ્પબહુત્વ જાણવું]. ॥૨૭૫॥

માવાર્થ:—ઇન્દ્રિયમાર્ગ'ણામા પચેન્દ્રિયજીવો સર્વથી અલ્પ છે, તેથી અતુરિન્દ્રિયજીવો વિશેષાધિક છે, તેથી ત્રીન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે, તેથી ક્લીન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે, તેથી ઇન્દ્રિયરહિત એટલે સિદ્ધ અનન્તગુણુ છે, તેથી એકેન્દ્રિયો અનન્તગુણુ છે. અહિં એકેન્દ્રિયોમાં પૃથવીકાયાહિક તો અસંખ્ય અસંખ્ય છે, પરન્તુ વનસ્પતિ અનન્ત હોવાથી અને નિગોહ વનસ્પતિના જીવોથી સિદ્ધ અનન્તમા ભાગમાત્ર હોવાથી અને તેથી નિગોહો અસંખ્ય હોવાથી સિદ્ધથી એકેન્દ્રિયો અનન્તગુણુ છે ॥૨૭૫॥

૧ આ ગાથાઓમા ચોદ માર્ગ'ણાઓનું અલ્પબહુત્વ કહેવાનું નથી પરન્તુ કાયમાર્ગ'ણા સુધી ૩ માર્ગ'ણાઓનું અલ્પબહુત્વ કહેશે

ऋग्वेद आ गाथाभा दायमार्गेषां अत्रयणद्वयं कहे छे—

यथा य तसा तसौ, तेउ असंखा तओ विसेसहिया । कमसो भूदगवाऊ, अकाय हरिया अणंतगुणा ॥२७६॥

નાગાર્ય — ગગનુલો ગર્વથી અદ્વ છે. તેથી તેઉકાય આસ ખ્યગુણ છે, તેથી પૃથ્વીકાય અખાય ને વાયુકાય અનુકમે વિશેષાધિકં છે, તેથી અકાય (મિદ) અનન્તગુણ છે, તેથી હરિત-વનસ્પતિકાયજીવો અનન્તગુણ છે. ॥૨૭૬॥

માર્ગાર્થ:—અગ્રકાયજીવો મર્વથી અદ્ય છે, કારણ કે અસંખ્યાતજ છે, તેથી અગ્રિકાયજીવો અસંખ્યાતજીવ છે, અગ્રિકાયજીવો અગ્રાય લૌકિકાકાળના પ્રદેશ પ્રમાણ છે, તેથી પૃથ્વીકાયજીવો વિશેષાધિક છે, તેથી આકાયજીવો વિશેષાધિક છે, તેથી વાયુકાયજીવો વિશેષાધિક છે, એ પ્રમાણે જો ત્રણ કાય વિશેષાધિક છે. વાયુથી આકાય (કાયરહિત સિદ્ધજીવો ને અયોગીજીવો એ મળીને) અનન્ત-ગુણ છે (અયોગી અંખ્યાતમાત્ર હોય છે તે પણ નિરન્તર નથી, અને સિદ્ધજીવો અનન્ત છે, અને નિરન્તર પણ છે તેથી તાત્ત્વિક રીતે સિદ્ધજીવોની અપેક્ષાજી અકાય અનન્તગણ છે.) અને તે સિદ્ધ જીવોથી વનસ્પતિકાય અનન્તગણ છે ॥૨૭૬॥

प्रकरणः—पूर्व गति आदि 'भेद' एवसमासनु अन्वयहेत्व कृष्टीने इवे आ गाथाभा १४ गेर्गस्थानरेप एवभास आश्रित

उत्रसामगा यथोक्ता, खवग जिणे अप्पमत्त इयरे य । कमत्तो संखेजगुणा, देसविरय स्यासणेऽसंखा ॥२७७॥

मिस्साऽसंखेज्जगुणा, अविरयसम्मा तओ असंखगुणा । सिद्धाय अणंतगुणा, तत्तो मिच्छा अणंतगुणा ॥

નાચાર્ય—ઉપગાગાગ્રાજ્યો (૮-૬-૧૦-૧૧ ગુણવર્તીં બોલો) અહપ છે, તેથી ક્ષપકબોલો (૮-૬-૧૦-૧૨ ગુણવર્તીં બોલો)

૬ નર્મદા ૧૮ સ્તંભ-૩૫૪૮ ૧૮ સ્તંભનાગ ગળ્યા નથી પશ્ચિમ ગત્યાદિ ભાગે બાંધે પછા કલસમાસના વિવક્ષા કરી છે.

સંખ્યાતગુણ છે, તેથી જિન-કેવલી (૧૩-૧૪મા ગુણવર્તી છેવો) સંખ્યાતગુણ છે, તેથી અપ્રમત્ત સંખ્યાતગુણ છે, તેથી પ્રમત્ત છેવો સંખ્યાતગુણ છે, એ ગુણસ્થાનવર્તી છેવો અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ સંખ્યાતગુણ છે તેથી દેશવિસ્તરવો અસંખ્યગુણ છે, તેથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાની છેવો અસંખ્યગુણ છે. ॥૨૭૭॥

સાસ્વાદનશ્રો મિશ્રગુણસ્થાની છેવો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી અવિસ્ત સમ્યગ્દષ્ટિ છેવો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી સિદ્ધ અનંત-ગુણ છે, તેથી મિથ્યાદષ્ટિ અનંતગુણ છે. ॥૨૭૮॥

માત્રાર્થ:—ઉપશામક શબ્દથી ઉપશમશ્રેણિવર્તી ૮-૯-૧૦ મા ગુણસ્થાનવાળા છેવો ગણાય છે, પરંતુ અહિં ૧૧ મા ગુણસ્થાનવાળા ઉપશાન્તમોહી છેવો પણ ગણવા જેથી એ આઠ ઉપશમ ગુણસ્થાનવાળા છેવો સર્વથી અલ્પ છે, કારણ કે સમકાળે પ્રવેશતા ૫૪ ને પ્રવેશેલા સંખ્યાત હોય છે. અને ચારે પરસ્પર તુલ્ય હોય. તેથી ક્ષપક છેવો એટલે ક્ષપકશ્રેણિવર્તી ૮-૯-૧૦ મા ગુણસ્થાનવાળા ને ઉપલક્ષણથી ૧૨ મા ગુણસ્થાનવાળા છેવો સંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે સમકાળે સર્વોક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા સર્વ છેવો શતપૃથક્ત્વથી અધિક ન હોય, (પ્રવેશતા ૧૦૮ જ હોય) એ અલ્પબહુત્વ ઉત્કૃષ્ટપદે જાણવું; અન્યથા કોઈક વખત ક્ષપક અલ્પ હોય ને ઉપશામક ઘણા હોય એમ પણ બને, અથવા ઉપશામક સર્વથા ન હોય ને ક્ષપક હોય એમ પણ બને અથવા ક્ષપક કોઈ ન હોય ને ઉપશામક હોય એમ પણ બને, કારણ કે આ ગુણસ્થાનો વિરહકાળવાળા છે. પુનઃ એ ચાર ચાર ગુણસ્થાનોનું અલ્પબહુત્વ સમુદ્ધિતપણે ઓઘે પણ હોય છે, અને ચારે ગુણસ્થાનનું ભિન્નભિન્ન પણ હોય છે.

ક્ષપકથી જિન-સર્વજ્ઞો એટલે સયોગી અયોગી કેવલી સમુદ્ધિતપણે સંખ્યાતગુણ છે, કારણ કે સયોગીપણામાં ને ક્ષપકશ્રેણિમાં પ્રવેશતા છેવો ૧૦૮ થી વધારે ન હોય તેથી પ્રવેશક છેવો તો તુલ્ય છે, પરંતુ ક્ષપકશ્રેણિમાં પ્રવેશતા ને પ્રવેશેલા સર્વ ગણીએ તો શતપૃથક્ત્વ છેવો જ હોય છે, ને સયોગીકેવલીઓ ઉત્કૃષ્ટથી ક્રોડપૃથક્ત્વ સમકાળે હોય છે, અને અયોગીઓ સમકાળે ઉત્કૃષ્ટથી

અંજ્ઞાન હોય છે, તેથી જો મળીને કાપકથી અજ્ઞાતગુણ છે [અહિં કેવળ અયોગીઓ તો કાપકથી સજ્ઞાતગુણ થાય નહિ પરંતુ કેવળ અયોગીઓ અજ્ઞાતગુણ છે તેથી જો મળીને અજ્ઞાતગુણ હોઇ શકે છે]

નિનત્રી (અયોગી અયોગીના મધુદિત સંજ્ઞાથી) અપ્રમત્તસુનિઓ (સાતમા) ગુણસ્થાનવર્તી (હવે) સજ્ઞાનગુણ હોય છે પ્રમત્ત ૬ અયોગી અયોગી મળીને અલ્પ અજ્ઞાત છે. ને અપ્રમત્તો હન્ટરકોડ પૃથક્ત્વ સજ્ઞા સજ્ઞાતગુણી અલ્પ અજ્ઞા નેટકા અજ્ઞાત છે તેથી સાધિક ૮ કોડ નેટલી જિન સજ્ઞાથી અલ્પ અજ્ઞાત સંજ્ઞા જે બહુ જણની છે તેથી પ્રમત્ત છે. તેની પ્રમત્ત સુનિઓ અંજ્ઞાતગુણ છે, કારણ કે અપ્રમત્તની હન્ટરકોડ પૃથક્ત્વ સંજ્ઞા જે બહુ જણની છે તેથી પ્રમત્ત સુનિઓની હન્ટરકોડપૃથક્ત્વ અજ્ઞા અંજ્ઞાતગુણ (પ્રાય જો ત્રણ ગુણી સંભવિત) છે. તેથી દેશવિરત 'અમ અજ્ઞાત' છે, કારણ કે દેશવિરત મનુષ્યો એ ૬ સજ્ઞાત ૪ છે તેપણ દેશવિરત મત્ત્યાદિ જગત્તર વિગેરે તિયંચો અમ અજ્ઞાત છે. તેથી માસ્વા-કન ગુણસ્થાનવર્તી હવે અંજ્ઞાતગુણ છે, કારણ કે દેશવિરતનો મનુષ્ય ને તિયંચો જ હોય છે, અને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિઓ તો દેવ નારક સ્ફિન આદિ ગતિવાળા હોય છે પુન આ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્તી હવે અંજ્ઞાતગુણ છે. માસ્વાદનગુણસ્થાનવર્તી હવેથી ત્રીજા ગુણસ્થાનવાળા હોય ત્યારે જગત્તરથી ૧-૨ ને ઉદ્દૃષ્ટી આદિ ગતિમા અસંખ્ય હોય છે. માસ્વાદનનોશળ ૧ મમયથી ૬ આવલિકા નેટકો છે, ને મિશ્રનો કાળ જન્ન મિશ્રગત્તરગદ્દિ હવે અંજ્ઞાતગુણ છે, કારણ કે સાસ્વાદનનોશળ ૧ મમયથી ૬ આવલિકા નેટકો છે. એ મિશ્રગુણસ્થાની અથી ને ઉદ્દૃષ્ટી બંને બેને અન્તર્મુદ્ધર્ત છે, તેથી માસ્વાદનીથી મિશ્રદષ્ટિઓ અસજ્ઞાત ગુણ સંભવિત છે. એ મિશ્રગુણસ્થાની હવે પણ કોઈતર કોઈમા ન પણ હોય ને હોય ત્યાં જન્નથી ૧-૨ ચાવત ઉદ્દૃષ્ટી અસજ્ઞાત હોય છે.

મિશ્રગુણસ્થાનીઓથી અવિરતગત્તરગદ્દિ હવે અસજ્ઞાત ગુણ છે, કારણ કે મિશ્રનો કાળ અન્તર્મુદ્ધર્ત છે, ને અવિરતગુણ.

૧ ના ૧ ગાપરમા ૪૫૫ મનંજ્ઞાતમા ભાગ નેટ ૫ અને તાન્માન ૩૬૬ ગોટા કોન ત્યાપમન. અમળ્યામા ભાગ નેટ ૬૫

સ્થાનનો કાળ ૩૩ સાગરોપમ જેટલો છે તે ઉપરાંત અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઓ ચારે ગતિમાં છે. તથા અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઓથી સિદ્ધ અનંતગુણ છે, કારણ કે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઓ જઘન્યથી લઘુ ક્ષેત્રપદ્યોપમસંખ્યેયભાગ જેટલા છે, ને ઉત્કૃષ્ટથી મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમસંખ્યેયભાગ જેટલા છે, જેથી અસંખ્યાત જ છે ને સિદ્ધ તેો અનંત છે પુનઃ એ યન્ને રાશિઓ લોકમાં સર્વકાળ છે. તથા સિદ્ધથી મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંતગુણ છે, કારણ કે અનંતાનંત વનસ્પતિજીવોથી સિદ્ધ અનંતમાં ભાગ જેટલા છે, ને સઘળા વનસ્પતિ જીવો (બાળપર્ણ પ્રત્યેક વનસ્પતિના કેટલાક અસંખ્ય જીવ સાસ્વાહન ગુણુસ્થાનવાળા છે તે વર્ણને) મિથ્યાદષ્ટિ છે. તથા પૃથ્વી-કાયાદિ સર્વમિથ્યાદષ્ટિઓ મળીને તેો અનંત લોકકાયના આકાશપ્રદેશો જેટલા છે. ॥૨૭૭-૨૭૮॥. इति १४ गुणस्थानरूप १४ जीव समासेषु अल्पबहुत्वम् ॥

અવતરણ —એ પ્રમાણે ઓઘથી ૧૪ ગુણુસ્થાનરૂપ ૧૪ જીવસમાસમાં અલ્પગણહુત્વ કહીને હવે ચાર ગતિમાં ગુણુસ્થાનાશ્રિત અલ્પગણહુત્વ કહેવાય છે—

સુરનરણ સાસાણા, થોવા મીસા ય સંઘગુણયારા । તત્તો અવિરયસમ્મા, મિચ્છા ય મન્ને અસંઘગુણા ॥૨૭૯॥

નાથાર્થઃ—દેવગતિમાં અને નરકગતિમાં પ્રત્યેકમાં સાસ્વાહનગુણુસ્થાનવર્તી જીવો સર્વથી અલ્પ છે, ને મિશ્રસમ્યગ્દષ્ટિઓ સંખ્યા-તગુણાકારવાળા છે (સંખ્યાતગુણ છે), તેથી અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઓ અસંખ્યગુણ છે, ને તેથી મિથ્યાદષ્ટિઓ અસંખ્યગુણ છે [એ જ ગતિમાં દેશવિરત્યાદિ ગુણુસ્થાનો છે જ નહિ] ॥૨૭૯॥.

માત્રાર્થઃ—દેવગતિમાં સાસ્વાહન સમ્યગ્દષ્ટિઓ ઉત્કૃષ્ટપદે સર્વથી અલ્પ છે, તેથી ઉત્કૃષ્ટપદે મિશ્રદષ્ટિઓ સંખ્યેયગુણાકારવાળા છે [સંખ્યાતગુણા છે], મિશ્રદષ્ટિઓથી સમ્યગ્દષ્ટિઓ અસંખ્યગુણ છે. તેથી મિથ્યાદષ્ટિઓ અસંખ્યગુણ છે. એ ચારે ગુણુસ્થાનવર્તી

સમાપ્તઃ

દેવનારક
અને તિર્ય-
ચોમાં ગુણ-
સ્થાનકનું
અલ્પબહુત્વ

અવશ્યિતો દેકેક અગંખ્યાત અમખ્યાત છે, જેથી એ અસખ્યાતમા જ આર પ્રકારની તરતમતા છે. તથા જે રીતે એ દેવ-
ગતિમા અદ્વયગુહત્વ કહ્યું તે રીતે નરકગતિમા પણ આર ગુણસ્થાનવર્તી આર હવશશિઓનું અદ્વયગુહત્વ બાણુલુ, દેશવિરતિ આદિ
ગુણસ્થાનો તેા એ બાને ગતિમા છે જ નહિ ॥૨૭૬॥

નવતત્ત્વઃ—આ ગાથામા તિર્યગગતિમા ગુણસ્થાનાશ્રિત અદ્વયગુહત્વ કહે છે.

તિરિત્તુ દેસવિરયા, થેવા સાસાયણા અસંખગુણા । મીસા ય સંલ અજયા, અસંલમિચ્છા અણંતગુણા ॥
માયગંઁ—નિયંત્રામા દેશવિરતિયો ચર્વથી અદ્વય છે, તેથી સાસ્વાદન સમ્યગદષ્ટિઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેથી મિશ્રદષ્ટિઓ
અખ્યાતગુણા છે. તેથી અવિરતસમ્યગદષ્ટિઓ અમખ્યગુણા છે, તેથી મિશ્રાદષ્ટિઓ અનંતગુણા છે ॥૨૮૦॥

માયગંઁ—ગાથાયંવત મુગમ છે પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનો તિર્યચને છે જ નહિ માટે તેલુ અદ્વયગુહત્વ પણ નથી તિર્યચોમાં
૨-૩-૪-૫ ગુણસ્થાનવર્તી હવેના આર શશિઓ અમખ્ય અમંખ્ય છે, ને મિશ્રાદષ્ટિનો શશિ અનંત છે. ૨૮૦॥

નવતત્ત્વઃ—આ ગાથામા મનુષ્યગતિમા ગુણસ્થાનાશ્રિત અદ્વયગુહત્વ કહે છે—

મણુયા સંલેલ્લગુણા, ગુણીસુ મિચ્છા મવે અસંલગુણા । ઇવં અપ્પાવહુયં, દલ્લપમાણેહિ સાહેલ્લજા ॥૨૮૧॥

માયગંઁ—ગુણસ્થાનોમાં અદ્વયગુહત્વ કહેવાપ્રસંગે મનુષ્યો સંખ્યાતગુણા કહેવા, ફક્ત મિશ્રાદષ્ટિમનુષ્યો જ અસખ્યાતગુણ
કહેવા, એ પ્રમાણે ગુણસ્થાનાશ્રિત ઇન્દ્રિયાદિ માર્ગણાઓમા દ્વયપ્રમાણ વિચારીને સાધવું—કહેવું. ॥૨૮૧॥

માયગંઁ—મનુષ્યગતિમા ૧૪ ગુણસ્થાનનું પરસ્પર અદ્વયગુહત્વ કહેવામા ૧૩ ગુણસ્થાનનું અદ્વયગુહત્વ “સંખ્યાતગુણ” પદથી
કહેવાય છે, ને મિશ્રાદષ્ટિગુણસ્થાન કહેતી વખતે “અસખ્યગુણ” પદ કહેવાય છે, તે વિશેષતઃ આ પ્રમાણે—

મનુષ્યગતિમાં જ્યારે કોઈ વખતે અયોગી કેવલીઓ ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તે છે ત્યારે શેષ ૧૩ ગુણસ્થાનમાં વર્તવા યોગ્ય મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સર્વથી અલપ હોય છે, કારણ કે સંજ્યાત મનુષ્યોજ અયોગીપણામાં વર્તતા હોય છે, તેથી ઉત્કૃષ્ટપદ સભવી ઉપશામકો (=૮-૯-૧૦-૧૧ મા ગુણસ્થાની) સંજ્યાતગુણ છે, તે પણ સંજ્યાત છે તેથી ક્ષપકો (=૮-૯-૧૦-૧૨ મા ગુણસ્થાનમાં વર્તતા મનુષ્યો) સંજ્યાત ગુણ છે તે સર્વે સંજ્યાતજ છે તેથી સયોગિ કેવલીઓ સંજ્યાતગુણ છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટપદે કેવલી ૯ ક્રોડ [ક્રોડપૃથક્ત્વ] હોય છે, તેથી અપ્રમત્તમુનિઓ સંજ્યાતગુણ છે, કારણ કે અલપતર હનરક્રોડપૃથક્ત્વ જેટલા હોય છે, તેથી પ્રમત્ત-મુનિઓ ઘણા હનરક્રોડ [૯૦૦ક્રોડ] હોવાથી સંજ્યાતગુણ છે, તેથી દેશવિરત મનુષ્યો સંજ્યાતગુણ છે, તેથી અવિરતિસમ્ય-વદિ મનુષ્યો સંજ્યાતગુણ છે, તેથી સાસ્વાહનસમ્યવદિ સંજ્યાતગુણ છે, તેથી મિશ્રદિ મનુષ્યો સંજ્યાતગુણ છે, તેથી મિથ્યાદિ મનુષ્યો અસંજ્યગુણ છે અહિં ૧૨ અલપગણહુત્વમાં સંજ્યાતગુણ કહેવાનું કારણકે ૧૩ ગુણસ્થાનો ગર્ભજ મનુષ્યને જ હોય છે, ને ગર્ભજમનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટપદે પણ સંજ્યાત છે માટે ૧૩ ગુણોના ૧૨ અલપહુત્વમાં સંજ્યાતગુણ પદ છે, ને મિથ્યાદિઓ અસંજ્યાતગુણ કહેવાનું કારણકે સમ્ભૂતિમ મનુષ્યો અસંજ્યાત હોય છે, ને તે સર્વે મિથ્યાદિ જ હોય છે ॥ ૬ ગતિપુ ગુણસ્થાનાલ્પવહુત્વ ॥

એ પ્રમાણે મનુષ્યોના અલપગણહુત્વમા ગર્ભજ મનુષ્યનું સંજ્યાત દ્રવ્યપ્રમાણ ને સમ્ભૂતિમ મનુષ્યનું અસંજ્યાતદ્રવ્યપ્રમાણ હોવાથી ગુણસ્થાનોમાં તેને અનુસરીને જેમ સંજ્યાતગુણ અલપગણહુત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ઇન્દ્રિયાદિ માર્ગણોઓમાં પણ દ્રવ્ય-પ્રમાણ વિચારીને ગુણસ્થાનાશ્રિત અલપગણહુત્વ સાધવું-કહેવું. પુનઃ તે ઇન્દ્રિયાદિ માર્ગણોમાં દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વાર [દ્રવ્યપ્રમાણ અનુ-યોગ] આ ગ્રંથમાજ પૂર્વે કહ્યો છે તેને અનુસરીને અલપગણહુત્વ વિચારવું. ત્યાં સિદ્ધાન્તમાં કહેલ 'યોગાદિકનુ અલપગણહુત્વ અહિં સાક્ષાત્ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—

૧ ઇન્દ્રિય ને કાયનુ અલપગણહુત્વ તો ૨૭૫-૨૭૬મી ગાથામા જ પ્રથમ કહેવાઇ ગયું છે માટે હવે અહિં યોગથી અલપગણહુત્વ વૃત્તિકર્તા કહે છે

અંતમાં નવેશા અદ્ય મનોયોગી હવ છે, કારણ કે સસી પત્રેન્દ્રિયપર્યાપ્તિઓને જ મનોયોગ હોય છે તેથી વચનયોગી હોયે આસ્યાતગુણ છે, કારણ કે સર્વ ત્રણેયો વચનયોગી હોય છે. તેથી અયેગી (સિદ્ધો) અનન્તગુણ છે, તેથી કાયયોગી અનન્તગુણ છે, કારણ કે સર્વ નસાગેહ્યો કાયયોગી છે.

તમા પુરુષોની હોયે સર્વથી અદ્ય છે, તેથી બીવેની મહ્યાતગુણ છે, તેથી અવેદી (સિદ્ધ) અનન્તગુણ છે તેથી નપુસક-હોઈ અનન્તગુણ છે, કારણ કે એન્દ્રિયાઈ સર્વ અસન્નિ હોયે નપુસકવેદી છે, ને સંનિમા પશુ નપુસકવેદી છે.

કપાસમાં અકપાથી હોયે (યથાખ્યાતચારિત્રીઓ ને સિદ્ધો) સર્વથી અદ્ય છે, તેથી માનપાથી અનન્તગુણ છે (અતંત-અંતરી હોયે માનવાણા હોવાથી). તેથી કાષ્ટપાથી હોયે વિશેષધિક છે, તેથી માયાકપાથી વિશેષધિક છે, તેથી લોભકપાથી વિશેષધિક છે.

તમા મન પર્યવસાની સર્વથી અદ્ય છે, કારણ કે તે ચતિનેજ હોય છે તેથી અવધિજ્ઞાનીઓ અમંખ્યગુણ છે, કારણ કે અવધિજ્ઞાન અમ્યગ્દિ દેવોને તથા નાગ્દોને હોય છે ને તે અસખ્યાત છે તેથી મતિજ્ઞાની ને શ્રુતજ્ઞાની સ્વસ્થાને પુદ્ય છે પરન્તુ અવધિજ્ઞાનીઓથી વિશેષધિક છે તેથી વિભગજ્ઞાનીઓ અસખ્યાતગુણ છે, કારણ કે વિભગજ્ઞાન મિથ્યાદિ દેવનારકોને હોય છે, ને ને અમ્યગ્દિ દેવનારકોથી અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી દેવલજ્ઞાનીઓ અનન્તગુણ છે, સિદ્ધ અનન્ત છે માટે, તેથી મતિઅજ્ઞાની ને અનઅજ્ઞાની અનન્તગુણ છે, ને પરસ્પર પુદ્ય છે

નરકજ્ઞાન અવધિદર્શની સર્વથી અદ્ય છે, કારણ કે તે અમ્યગ્દિ દેવનારકોને છે (ગિદ્ધાન્ત મતે વિભગજ્ઞાનીઓને પણ છે), તેથી નિશુદ્ધર્મની અસખ્યાતગુણ છે, કારણ કે સર્વ ચતુરિન્દ્રિય ને પચન્દ્રિયોને અશુદ્ધાંત છે. તેથી દેવગદર્શની અનન્તગુણ,

કારણ કે સિદ્ધ અનન્ત છે માટે. તેથી અચક્ષુદર્શની અનન્તગુણ, કારણ કે સર્વ સંસારી જીવો અચક્ષુદર્શની છે (કેવલી વર્ણને સર્વ સંસારી અચક્ષુદર્શની છે).

ચારિત્રમાં સર્વવિરતિવંત સર્વથી અલપ છે, કારણ કે તે સંજ્યાતમાત્રજ છે, તેથી દેશવિસ્ત અસંખ્યગુણ છે, કારણ તે ગર્ભજ તિર્યગોને પણ હોય છે, અને ગર્ભજ તિર્યગો અસંખ્યાત છે, અથવા દેશવિસ્ત જીવો ઉત્કૃષ્ટપદે જોત પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા છે તેથી નોવિસ્તવિસ્ત જે સિદ્ધજીવો તે અનન્તગુણ છે, અને તેથી અવિસ્ત અનન્તગુણ છે.

ઉપયોગમાં અનાકાર ઉપયોગવાળા અલપ, તેથી સાકાર ઉપયોગવાળા સંજ્યાતગુણ, કારણ કે દર્શનોપયોગના કાળથી જ્ઞાનોપયોગનો કાળ સંજ્યાતગુણ છે [અર્થાત્ દર્શનોપયોગના અન્તર્મુહૂર્ત સંજ્યાતગુણ માટુ છે]

આદ્યારીમાં અણાહારી જીવો અલપ છે, તેથી આહારી અસંખ્યગુણ છે. કારણ કે દરેક નિગોહનો અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રતિસમય વિબ્રહગતિમાં હોય છે, અને વિબ્રહગતિમાં વર્તમાન જીવો અણાહારી છે. શેષ સર્વ દેહસ્થ નિગોહો આહારી હોય છે. તેથી અણાહારીથી આહારી જીવો અસંખ્યાતગુણ છે

પર્યાસમાં અપર્યાસ અલપ છે, તેથી પર્યાસ સંજ્યાતગુણ છે, જે સામાન્ય જીવો આશ્રયી જાણીયું અને વિશેષભેદ વિચારીયો નો બાહર પર્યાસથી બાહર અપર્યાસ અસંખ્યગુણ છે, [અર્થે સૂક્ષ્મ જીવોમાં અપર્યાસથી પર્યાસ સંજ્યાતગુણ છે. અને બાહરજીવોમાં સર્વત્ર પર્યાસથી અપર્યાસ અસંખ્યગુણ છે, અર્થાત્ એકેક પર્યાસની નિશ્ચયે અસંખ્ય અપર્યાસ ઉત્પન્ન થાય છે, સૂક્ષ્મ જીવોમાં એથી વિપરીત છે કે એકેક અપર્યાસની નિશ્ચયે સંજ્યાત પર્યાસ ઉત્પન્ન થાય છે, જે રીતે હોવાથી સૂક્ષ્મમા વિપરીત અલપખડુત્વ થાય છે, ને સૂક્ષ્મના કારણથી સામાન્ય જીવોમાં પણ પૂર્વોક્ત અલપખડુત્વ (અપંચી પર્યાસ સંજ્યાતગુણ) ઉત્પન્ન થાય છે.

ન-નાદિમાં બાહરછવો સર્વથી અદ્ય છે, તેથી સૂદમછવો અસંખ્યાતગુણ છે, અહિં સૂદમ સાધારણ વનસ્પતિ અનન્ત છે તોપણ અનન્તગુણ થાય નહિ કારણ કે જેમ મૂનિગોદછવો અનન્ત છે તેમ બાહર નિગોદછવો પણ અનન્ત છે, જેથી બાહરછવોના અનન્તથી સૂદમછવોનું અનન્ત અસંખ્યાતગુણ મોટું છે-કો ભાવાય.

મુદમ અબબ્યછવો સર્વથી અદ્ય છે, તેથી નોભવ્ય નોઅબવ્ય(મિદ) અનન્તગુણ છે, તેથી ભબ્યછવો અનન્તગુણ છે. દિગ્મામા બાહરછવો પશ્ચિમદિગ્મામા અદ્ય છે, પૂર્વદિશામા વિશેષાધિક છે, દક્ષિણદિશામાં તેથી પણ વિશેષાધિક છે, અને તેથી પણ ઉત્તરદિગ્મામા વિશેષાધિક છે મુદમછવો પ્રાયઃ ચારે દિશામા તુલ્ય છે. અહિં બાહરછવોનું દિશિઓમા જે અદ્યબહુત્વ કહ્યું તે વનસ્પતિઓના કાળથી છે. કારણ કે બાહરછવોમાં વનસ્પતિછવો સર્વથી વિશેષ છે. અને તે બાહરવનસ્પતિઓની ઉત્પત્તિ જળને આધીન છે, ન્હા જળ વિશેષ ત્યાં બાહરવનસ્પતિ પણ વિશેષ, અને જ્યાં જળ અદ્ય ત્યાં બાહરવનસ્પતિ પણ અદ્ય, પુનઃ ઘણું જળ તો ગમ્મદ્રોમાજ હોય છે, ત્યાં સમુદ્રમા પૂર્વપશ્ચિમ દિશાઓમાં ચંદ્રના દીપો ને સૂર્યના દીપો છે, અને દીપોના સ્થાને જળનો અભાવ છે, અને જળના અભાવે બાહરવનસ્પતિનો પણ અભાવ છે, [દીપોમા પણ જળાશયાદિ સ્થાને બાહરવનસ્પતિ છે પરન્તુ અતિ અદ્ય દીવાથી અવિવશિત ૮]. તે કારણથી પૂર્વપશ્ચિમ દિશામા છવો અદ્ય છે, તેમા પણ પૂર્વદિશાથી પશ્ચિમદિશામાં એક વિશેષતા એ છે કે-૧૦૭૬ યોજન ઉચ્ચો, ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો ગૌતમદીપ નામનો દીપ લવણ સમુદ્રના અધિષ્ઠાયક સુસ્થિત હોય છે, જેથી પશ્ચિમદિશામા દીપ જેટલા ક્ષેત્રમાં જળનો અભાવ હોવાથી બાહરવનસ્પતિ પણ નથી તેથી પૂર્વદિશાના છવોથી પશ્ચિમદિશાના છવો અદ્ય હોય છે. તેથી ઓગે પશ્ચિમ દિશાના છવ ચારે દિશાથી અદ્ય છે, ને પૂર્વદિશામાં છવો વિશેષ છે. પુનઃ દક્ષિણદિશામા ચંદ્રસૂર્યના દીપોના અભાવે જળ ઘણું હોવાથી દક્ષિણ દિશામાં છવો પૂર્વદિશાથી પણ વિશેષ છે, તથા દક્ષિણથી ઉત્તરદિશામાં છવો વિશેષ હોવાનું કારણ કે ઉત્તરદિશામા સંખ્યાત યોજનના વિસ્તારવાળા દીપમાં સંખ્યાત

ચોજન વિસ્તારવાળું માનસરોવર નામનું સરોવર છે. તેથી આરે દ્વિશિંગામાં ઉત્તરદિગિમાં જળ પાણું છે, તેથી જુનો પણ ઉત્તરદ્વિશિમા ઘણા છે. તથા જે રીતે સામાન્ય જીવોનું દ્વિશિ આશ્રિત અદ્યપણદુત્ત છે, તેજ રીતે આશ્રયનું અદ્યપણદુત્ત જાણી શીન્દ્રિયનું ત્રીન્દ્રિયનું ચતુર્શિન્દ્રિયનું ને તિર્યચ પંચેન્નું દ્વિશિઆશ્રિત અદ્યપણદુત્ત પણ છે. અને અગિ વાયુનું અદ્યપણદુત્ત જાણી રીતે છે તે આ પ્રમાણે—એરથી પશ્ચિમદિગિંગા પશ્ચિમમધ્યવિદેકની વિજયો અનુક્રમે ઉતરતા (નીચા નીચા) પ્રદેશવાળી છે, તેથી રીતે અદ્યપણદુત્ત વસતિ પણ વિશેષ છે અને વિશેષ વસતિમાં અગિનો આરભ થયો. દેવ છે માટે પશ્ચિમદિગિમાં રીતે અદ્યપણદુત્ત વસતિ વધુ મનુષ્ય વસતિ પણ વિશેષ છે અને વિશેષ વસતિમાં અગિનો આરભ થયો. દેવ છે માટે પશ્ચિમદિગિમાં પશ્ચિમ-અગિના જીવો ઘણા છે, તેમજ એ ભૂમિ ઢાળ પડતી હોવાથી છેવટે ૧૦૦૦ ચોજન નીચી ગઈ છે, માટે પશ્ચિમદિગિમાં પશ્ચિમ-વિદેકમાં પોલાણ અધિક હોવાથી, અને પોલાણ ભાગના કારણે વાયુનો ગદ્ગદાવ વિશેષ દેવાથી પશ્ચિમદિગિમાં વાયુજનું પણ ઘણું છે.

ઉર્જાદિલાક્ષ્મી-તીર્થલોકમાં સર્વથી અદ્ય જીવો છે, કારણ કે તીર્થલોક તો દક્ષ ૧ રજનુ વિસ્તારવાળો ને ૧૮૦૦ ચોજન નહો. એટલા અદ્ય પ્રમાણેના છે, તેથી ઉર્જાલોકવર્તી જીવો અમંજ્યશુભ છે, કારણ કે તિર્યકશ્રવથી ઉર્જાલોક આગળવાળા છે, નહો. એટલા ઉચ્ચ ને ૧ રજનુથી ૫ રજનુ અનિયમિત વિસ્તારવાળું છે). તેથી આંધ્રલોકવર્તી જીવો વિશેષાધિક છે, કારણ કે (દેગોન ૭ રજનુ ઉચ્ચ ને ૧ રજનુથી ૫ રજનુ અનિયમિત વિસ્તારવાળું છે). વિશેષ નિઝાચુંગા શ્રીપ્રસાદનાજનના ઉર્જાલોકથી અધોલોકનું ક્ષેત્ર કઈક વિશેષ છે. એ રીતે કેટલાક પદોનું અદ્યપણદુત્ત અધિક દર્શાવ્યું. વિશેષ નિઝાચુંગા શ્રીપ્રસાદનાજનના ત્રીજા પદમાં જે અદ્યપણદુત્ત કહ્યું છે ત્યથી જાણવા ચોગ્ય છે. ॥ કવિ જોમમામાલ્યવદ્ કમ્ ॥

અવતરણ—આ રીતે જીવવિષયક અદ્યપણદુત્ત કહ્યું. હવે અનુવિષયક કહેવા કંઈકતા આ અંત કહે, છે—

અવતરણ—આ રીતે જીવવિષયક અદ્યપણદુત્ત કહ્યું. હવે અનુવિષયક કહેવા કંઈકતા આ અંત કહે, છે—
ધર્મમાધર્મમા ગામા તિન્નિવ દવ્યદિયા મહે થોવા । તત્તો અણંતગુણિયા પોગલદવ્વા તત્તો મમયા ॥૨૮૨॥

માર્ગાર્થ—દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ધર્મ્માસ્તિકાય અધર્મ્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાય એ ત્રણ થોડા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી પુનઃગત્રાવ્ય અનતશુભ છે, અને તેનાથી સમયો-કાળ અનન્તશુભ છે.

માર્ગાર્થ—દ્રવ્યરૂપ અર્થ—દ્રવ્ય એજ અર્થ તે દ્રવ્યાર્થ. તેનું સ્વરૂપ તે દ્રવ્યાર્થતા એટલે કે દ્રવ્યસ્વરૂપે વિચારીએ તો ધર્માસ્તિકાય અધર્મ્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાય એ ત્રણ દ્રવ્ય સમ્યામા એક એક હોવાથી હવે કહીએ તે દ્રવ્યથી અદ્ય છે, અને પરસ્પર તુલ્ય છે તેનાથી પરમાણુ દયાલુક ત્ર્યલુક યાવત અનંત પરમાણુ મુધીના સ્કધરૂપ પુરુષલદ્રવ્ય અનતશુભ છે તેનાથી પણ તેના એકતા એ આગ ન થઈ શકે તેવા કાલના અશરૂપ સમયો અનંતશુભ છે. પૂર્વોક્ત પુરુષલદ્રવ્યમાં એકેક પરમાણુ દ્રવ્યે તેમજ દિવ્યદેશદિ રૂકે બિન્ન બિન્ન દ્રવ્ય શેત્ર કાળ અને ભાવના સયોગે અનન્તસમયો ભૂતકાળમા અનુભવ્યા છે, તેમજ બિન્ન બિન્ન દ્રવ્ય શેત્ર કાળ અને ભાવના યોગે અનન્ત સમયો ભવિષ્યકાળમા અનુભવશે. તાત્પર્ય એ કે બિન્ન બિન્ન દ્રવ્ય શેત્ર કાળ

૧ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ નયના બે પ્રકાર છે તેમા દ્રવ્યની મુખ્યતાએ ત્યા વિચાર કરવામા આવતો હોય તે દ્રવ્યાર્થિકનય, અને પર્યાયની મુખ્યતાએ ત્યા વિચાર કરવામા આવતો હોય તે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય એટલે મૂળ વસ્તુ, અને પર્યાય એટલે મૂળ વસ્તુની બિન્ન બિન્ન અવસ્થા જેમ કે મૂળ એ મૂળ વસ્તુ હોવાથી દ્રવ્ય છે, અને તેની યુવાન વદ નાસ્તિ તિર્યક આદિ જે અવસ્થાઓ છે તે પર્યાય છે કેટલો મૂળ દ્રવ્યનો નાશ માનતા નથી. પર્યાયોનો નાશ માને છે, પૂર્વ પર્યાય નષ્ટ થાય છે ઉત્તર પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને મૂળ વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે પ્રાપ્ત રહે તે નીચે રીકાયા નિરન્વય વિનાશ શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ એ છે કે-જેમાં દ્રવ્યનો મર્થાંધ ન હોય એટલે કે જે દ્રવ્ય નાશ પામે છે તેમા દો પછી કલ્પન શતાત્ર દ્રવ્ય માયે મર્થાંધ ન હોય તે નિરન્વય વિનાશ કહેવાય છે, આવો વિનાશ કેટલો માનતા નથી કેટલો નો માત્ર પર્યાયોનો નાશ માનતા હોવાથી દ્રવ્યની સામે મર્થાંધ રહે છે. જેમ એક મનુષ્ય યુવાન હોતો પછી વૃદ્ધ થાય તેમા યુવાવસ્થાનો નાશ અને વૃદ્ધાવસ્થાના ઉત્પત્તિ થાય તે પરંતુ તે મર્થાંધ નો છે જ. મનુષ્ય-આત્માનો કષ્ટ નાશ થતો નથી, એટલે પૂર્વનો પછીનો સાથે સંબંધ રહે છે.

અને ભાવ-વર્ણુ ગંધ રસ અને સ્પર્શના યોગે હરેક પરમાણુ તેમજ દ્વિપ્રદેશાદિ સ્કંધો લિન્ન લિન્ન સમયોમાં અનેક સ્વરૂપને ગ્રાસ થયા છે. અને થશે, એટલે અનેક પ્રકારના દ્રવ્યાદિ સયોગ વડે અનંત સમયો પ્રતિ પરમાણુએ અનુભવ્યા તેમ લવિષ્યમાં અનુભવશે. માટે પુદ્ગલદ્રવ્યથી સમયો અનંતગુણ કહ્યા છે અને તે બરાબર છે.

અતીત સમયો નષ્ટ થયા છે, અને લવિષ્યના સમયો ઉત્પન્ન થયા નથી માટે તે હયાત નહિ હોવાથી દ્રવ્યરૂપ નથી માત્ર વર્તમાન એક સમય જ હયાત હોવાથી તેજ દ્રવ્યરૂપ છે, અને તે એક હોવાથી પુદ્ગલોથી અનંતગુણ નથી એમ પણ ન કહેવું જોઈએ, કારણ કે પૂર્વની સાથે પછીનાનું અનુસંધાન રહે છે નિરન્વયવિનાશ અને અસતની ઉત્પત્તિનું અન્યત્ર ખંડન કર્યું છે, પરંતુ બંધાં પૂર્વાપર સંબંધ રહેતો હોય કે જે વસ્તુ અસત ન હોય તેનું ખંડન કર્યું નથી. કાળની વર્તનામાં દ્રવ્યોનો પૂર્વાપર સંબંધ રહે છે, અને હરેક દ્રવ્યો દ્રવ્યરૂપે સત્ હોવાથી કાળના સમયો એકાંત અસત નથી, માટે પુદ્ગલદથી અનંતગુણ કહેવા છે તે બરાબર છે

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથામાં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનું (અણ્વોનું) દ્રવ્યાપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ કહીને હવે આ ગાથામાં એજ અણ્વ-દ્રવ્યોનું અલ્પબહુત્વ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કહે છે—

ધમ્માધમ્મપણ્સા, તુલ્લા પરમાણવો અણંતગુણા । સમયા તઓ અણંતા, તહ લ્પણ્સા અણંતગુણા ॥૨૮૩॥

માયાર્થઃ—ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય એ બેના પ્રદેશો પરસ્પર તુલ્ય છે તેથી પુદ્ગલપરમાણુઓ (પ્રદેશો પણ) અનંતગુણ છે, તેથી સમયો અનંતગુણ છે, ને તેથી આકાશપ્રદેશો અનંતગુણ છે ॥૨૮૩॥

માયાર્થ —ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ અસંખ્યાત તેમ અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાત છે, અને એ બન્નેના પ્રદેશ લોકા-

પ્રાણના પ્રદેશ જેટલા અથવા એક જીવના પ્રદેશ જેટલાજ તુલ્ય અસંખ્યાત છે, એકપણ પ્રદેશ હોનાધિક નથી જેથી જગતમાં ધર્મ અધર્મ લોકાકાશ ને એક જીવ એ વારના પ્રદેશ તુલ્ય સંખ્યાએ અસંખ્યાત છે. તથા પરમાણુઓ તેથી અનંતગુણ છે, કારણ કે પરમાણુ વિગેરે મગ્ન પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશ અપેક્ષાએ અનંત છે. અહિં ગાથામાં ‘પરમાણવો=પરમાણુઓ’ કહ્યા છે તેથી છતાં પરમાણુના જાણવા એમ નહિ પરંતુ સર્વ રૂક ધોના સર્વ પ્રદેશોની સંખ્યા ને પરમાણુઓની સંખ્યા એ બંને સંખ્યા એકજ ગણીને અનંતગુણ કહેવા નો કે કેવળ પરમાણુઓ પણ અનંતગુણ છે, પરંતુ અલ્પગણિતની પદ્ધતિમાં વસ્તુ દેશ શે નહિ પણ સર્વાંશે જાણવાની દોવાથી પરમાણુઓ અને સર્વ રૂક ધના પ્રદેશો બંને જ અલ્પગણિતમાં ગણવા. તે પુદ્ગલપ્રદેશોથી પૂર્વોક્ત યુક્તિ પ્રમાણે કાળના ચમચો અનંતગુણ છે. તેથી આકાશપ્રદેશો અનંતગુણ છે. [કાળના સમયોથી શ્વેત્રની અનંતગુણતા શ્રી ભગવતીજની ગતિમાં ચરસ યુક્તિપૂર્વક ઘટાવા છે ત્યાંથી જાણવી] ॥ ઇતિઋજીવ મમામાલ્પગણિત્વમ્ ॥

અનંતગણ — પૂર્વગાથામાં પાંચ અજીવ પ્રદેશોનું અલ્પગણિત્વ કહીને હવે આ ગાથામાં જીવ સહિત છ દ્રવ્યોનું અલ્પગણિત્વ

પ્રદેશની અપેક્ષાએ કહે છે—
ધર્મમાધર્મમપસૈહિતો જીવા તઓ અણંતગુણા । પોગલસમયા સં પિ ચ, પસઓ તેણડંતગુણા ॥૨૮૪॥

માર્થાર્થ—ધર્મસ્તિકાય અને અધર્મસ્તિકાયના પ્રદેશોથી જીવો તથા જીવપ્રદેશો અનંતગુણ છે, તેથી પુદ્ગલો તથા પુદ્ગલ પ્રદેશો અનંતગુણ છે, તેમજ કાળના મસચો અનંતગુણ છે, અને તેથી આકાશ પણ પ્રદેશો વડે અનંતગુણ છે ॥૨૮૪॥

માર્થાર્થ—પૂર્વગાથાના ભાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે ધર્મો અધર્મોના અસંખ્ય અસંખ્ય પ્રદેશ (લોકપ્રદેશ જેટલા વા એક-જુવના પ્રદેશ જેટલા) છે, તેથી જીવો-જીવદ્રવ્યો તથા પ્રદેશો અનંતગુણ છે, કારણ કે ધર્મો ૧ છે, તેના પ્રદેશો અસંખ્યાત છે,

જીવો અનન્ત છે, ને એકેક જીવના પ્રદેશ અસંખ્ય (ધર્મોના પ્રદેશ એટલાજ) છે તે જી રીતે ધર્મોના પ્રદેશોથી જીવદ્રવ્યો અનન્તગુણ છે તેા સર્વ જીવપ્રદેશો પણ અનન્તગુણ હોય જ.

તથા જીવદ્રવ્યોથી અને જીવપ્રદેશોથી પણ પુદ્ગલદ્રવ્યો ને પુદ્ગલ પ્રદેશો અનન્તગુણ છે, કારણ કે એકેક જીવના એકેક પ્રદેશો અનન્ત અનન્ત કર્મવર્ગોણાઓ છે ને તે સર્વ ગૃહિત પુદ્ગલદ્રવ્યો છે, તે ઉપરાન્ત જીવને આત્મા તથા અગૃહીત અહણ્યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગોણાઓ તેથી પણ અનન્તગુણ છે (માટે જીવપ્રદેશોથી પુદ્ગલદ્રવ્યો જો અનન્તગુણ છે તેા પુદ્ગલપ્રદેશો તેા અનન્તગુણ હોય જ), તેથી પૂર્વોક્ત યુક્તિએ કાળના સમયો અનન્ત ગુણ છે (કારણ કે કોઈપણ પુદ્ગલે ભૂતકાળના અનન્ત સમયો અનુભવ્યા છે ને હજી અનન્ત સમયો અનુભવશે) તેથી આકાશપ્રદેશો અનન્તગુણ છે.

॥૬ દ્રવ્યના અલ્પબહુત્વનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ॥

૧ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી	૧	સર્વથી અલ્પ
૨ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યથી	૧	(૧ થી) તુલ્ય
૩ (લોક) આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યથી	૧	(૨ થી) તુલ્ય
૪ ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશથી	અસંખ્ય	અસંખ્યગુણ (૩ થી)
૫ અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશથી	અસંખ્ય	(૪ થી) તુલ્ય
૬ જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યથી	અનન્ત	(૫ થી અનન્તગુણ)
૭ જીવાસ્તિકાય પ્રદેશથી	અનન્ત	(૬ થી) અસંખ્યગુણ

૮ પુન્યપાત્રિકા ડબ્બો

૯ પુન્યપાત્રિકા

૧૦ વાળ સમયો

૧૧ કાળ સમયો

૧૨ આશાસ્ત્રિકા

અનન્ત

પ્રદેશથી

દ્રવ્યથી

પ્રદેશથી

પ્રદેશથી

(૭ થી) અનન્તગુણ

(૮ થી) અનન્તગુણ

(૯ થી) અનન્તગુણ

(૧૦ થી) પુત્ર

(૧૧ થી) અનન્તગુણ

આ અનપગદૃત્વ ન દ્રવ્યોના દ્રવ્યનુ ને પ્રદેશોનું મિશ્રઅનપગદૃત્વ કહ્યું, જેથી અનપગદૃત્વ અનપગદૃત્વ ને અનપગદૃત્વ નિબાનપગદૃત્વ જોમ તાજી રીતે અનપગદૃત્વ અનુયોગ કહ્યો ॥૬૧॥ મો જીનાજીમમામેષુ અલ્પવદ્વત્વાનુયોગઃ ॥૨૮૪॥

અનપગદૃત્વ —એ પ્રમાણે અવસમાસ પ્રકરણ મત્તપમ્પસ્વરૂપા ધૃતિયાદિ ગાથામા કહેલાં ૮ અનુયોગ પૂર્વક સમાસ થયું. હવે આ પ્રકરણના ઉપસંહાર તરીકે આ પદ્યનું ભણવામાં ઉપયોગવાળાને શું કળ થાય ? તે કહે છે—

ચતુર્ભંગદિદ્વિવાણ, દિદ્વિવાણં જિણોવદ્દુટ્ટાણં । ધારણ પત્તદ્ધો પુણ, જીવસમાસત્થવત્તો ॥૨૮૫॥

સામાર્થ્ય—જે અવ આ અનપગદૃત્વના અર્થમા ઉપયુક્ત-ઉપયોગવાળો થાય છે તેજ અવ જિનોપદિદ્વ (સર્વજ્ઞ ઉપદેશેલા) દ્વિવાણે (અવદિ પદાર્થોને) ધણા ભંગવાળા દ્વિવાદમાથી ભણીને ધારણ કરવામાં પ્રાપ્તાર્થ-અર્થ થાય છે ॥૨૮૫॥

સામાર્થ્ય—અગિઆન અગો પણ જેમાંથી ઉદ્ભવેલા છે એવું બારમું દ્વિવાદ સૂત્ર મહાન સૂત્ર છે, ને તે પરિકર્મ-સૂત્ર-પૂર્વાર્થોના-પૂર્વ-ચલિકા એ પાંચ મૂળ ભેદથી (મૂળ વિભાગથી) તેમજ ધણા ઉત્તરવિભાગોથી વહુમંગ-ધણા પ્રકારવાળું છે તેમાં પણ એવા પૂર્વ નામના વિભાગમાં ચોદ પૂર્વ છે. તથા તે દ્વિવાદ સૂત્રમાં અવ અનપગદિ પદાર્થો શ્રી ગણધર ભગવાને ગુથ્યા

છે કે ને પદાર્થોને શ્રી જિનેશ્વરોએ અર્થથી પ્રગટા છે, માટે એવા શ્રી જિનોપદિષ્ઠ જીવાજીવાદિ પદાર્થોને જેમાં બહુ વિવરણ પૂર્વક (ઘણા ભાગ પૂર્વક) સંગૃહ્યા છે તેવા પરિકર્માદિ બહુ પ્રકારવાળા અથવા 'જીવાજીવાદિકના ઘણા ભંગવાળા તે દ્રષ્ટિવાદ સૂત્રમાં ઘણા પ્રકારે સંગૃહ્યા જીવાજીવાદિ પદાર્થોને જાણવામાં તથા ધારવામાં (સ્મરણ રાખવામાં) તે જ જીવ પ્રાપ્તાર્થ-સમર્થ થાય છે કે જે જીવ આ જીવસમાસપ્રકરણમાં સમ્યક્ ઉપયોગવાળો હોય, માટે દૃષ્ટિવાદમાંના તે ભોવો સમજવાને વા થાદ રાગવાને આ જીવસમાસ પ્રકરણમાં અથવા આ જીવસમાસના અર્થમાં ઉપયુક્ત-ઉપયોગવાળા થવું ॥૨૮૫॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં “જીવસમાસમાં ઉપયોગવાળો જીવ દ્રષ્ટિવાદમાંના જીવાદિ પદાર્થોને સ્મરણ રાખવા સમર્થ થાય છે” એ એક પ્રકારનું ક્ષણ કહીને પુનઃ એ સિવાય શીજી પ્રકારનું પણ ક્ષણ થાય છે તે આ ગાથામાં કહે છે—

एवं जीवाजीवे, विस्थरभिहिण् समासनिहिट्टे । उवउत्तो जो गुणए, तस्स मई जायए विउला ॥૨૮૬॥

નાથાર્થ:—એ પ્રમાણે દ્રષ્ટિવાદ વિગેરેમાં વિસ્તારથી કહેલા અને આ પ્રકારણમાં સંક્ષેપથી કહેલા જીવાજીવ પદાર્થોમાં ઉપયોગવાળો થઈને જે જીવ જીવાજીવાદિ પદાર્થોને ગણે-વિચારે તેની મતિ-બુદ્ધિ અતિવિપુલ-વિશાળ થાય છે ॥૨૮૬॥

માત્રાર્થ:—જીવાજીવ પદાર્થો બારમાં દૃષ્ટિવાદ અગમાં સવિસ્તર કહેલા છે અને આ જીવસમાસ નામના પ્રકરણમાં તેજ જીવાજીવ પદાર્થોને સંક્ષેપથી કદા છે, માટે આ જીવસમાસપ્રકરણમાં સંક્ષેપથી કહેલા જીવાજીવ પદાર્થોમાં ઉપયોગવાળો થઈને જે જીવ જીવાજીવ પદાર્થોને સમ્યક્પ્રકારે તર્ક વિતર્કથી વિચારે તે તે જીવની બુદ્ધિ એ પદાર્થો જાણવામાં અત્યંત વિસ્તૃત થાય છે ॥ કિંતિ જીવા

૧ જીવસમાસવૃત્તિ “પગ્ગિર્મ આદિ પ્રકારથી ઘણા ભંગવાળું” એમ કહ્યું છે, તે મૂળ વિભાગોની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ એમાં જીવાદિ પદાર્થો એક ભંગથી (અનેક પ્રકારે) કહેલા હોવાથી “જીવાદિ પદાર્થોના ઘણા ભંગવાળું” એમ કહેવામાં વિરોધ નથી—

જૈનમતમામત્રત્તળ મમાન્ત ॥

કેટલીક જીવસમાસપ્રકરણની પ્રતીમા આ પ્રદક્ષિત ગાથા લખેલી દેખાય છે તે આ પ્રમાણે—

જીવા પોગલ સમયા દઠ્ઠ પપ્સા ય પજ્જા ચેવ । થોવાઈ અણંતાઈ, વિસેસમહિયા દુવેડણંતા ॥૧॥

માર્ગાર્થ — જીવો પુદ્ગલો સમયો તથા દ્રવ્યો પ્રદેશો અને પર્થોગો એ ૬ વસ્તુ અનુક્રમે અલપ, અનન્તગુણ, અનન્તગુણ, વિશે-
વિશેષાધિક, અને જો વાર અનન્તગુણ છે [એ રીતે ૬ વસ્તુનાં અલપખલુત્વપદો જાણવા] ॥૧॥.

માર્ગાર્થ.—[આ ગાથા પ્રદક્ષિત હોવાથી પૂર્વવૃત્તિકર્તાઓએ જોના વૃત્તિ કરી નથી તોપણ એ ગાથાની સ્પષ્ટતા માટે વૃત્તિ લખું
તું તે આ પ્રમાણે—વૃત્તિ વૃત્તિકર્તા].

જીવ પછી પુદ્ગલ પદ છે માટે પુદ્ગલની અપેક્ષાએ જીવો અલપ છે (અનન્તમા લાગ જોડલા છે, કારણ કે એકેક જીવ વા
એકેક જીવના હરેક પ્રદેશ અનન્તાનન્ત કર્મપુદ્ગલ યુક્ત છે, માટે જીવો અનન્તમા લાગ જોડલા અલપ છે અને) તેથી પુદ્ગલો
અનન્તગુણ છે, તેથી પૂર્વોક્તિ યુક્તિ પ્રમાણે કાળસમયો અનન્તગુણ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો વિશેષાધિક છે [અર્થ સર્વ દ્રવ્યોમાં ધર્મા-
સ્તિકાય ૧ દ્રવ્ય, અધર્માસ્તિકાય ૧ દ્રવ્ય, આકાશાં ૧ દ્રવ્ય, જીવાસ્તિકાય અનન્ત દ્રવ્ય, પુદ્ગલ અનન્ત દ્રવ્ય, ને ત્રિકાલવતી
અનન્ત ગમ્યો પણ અનન્તદ્રવ્ય એ ૬નો સર્વાળો કરતા જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યાજે અનંત દ્રવ્યો સમયોથી વિશેષાધિક છે.
અર્થ સમયો સ્વતઃ અનન્તદ્રવ્ય છે, તેમાં જોવ પાંચ દ્રવ્યની સંખ્યા સમયોથી અનન્તમા લાગ જોડલીજ છે માટે તે વધારવાથી
વિશેષાધિક થાય છે]. અર્થ એકેક સમયને સિદ્ધાન્તમાં એકેક દ્રવ્ય તરીકે ગણેલ છે. તથા સર્વ દ્રવ્યોથી એ દ્રવ્યોના સર્વ પ્રદેશો
અનન્તગુણ છે, કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોથી એક આકાશદ્રવ્યના પ્રદેશોજ અનન્તગુણ છે, તે સર્વ દ્રવ્યના પ્રદેશો સર્વ દ્રવ્યોથી અનન્તગુણ

હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? તથા સર્વ પ્રદેશોથી સર્વ પર્થિયો અનન્તગુણ છે, કારણ કે એકેક પ્રદેશ પણ સ્વપર્થિયથી અને પરપર્થિયથી અનન્ત અનન્ત પર્થિયોવાળો છે મોટે.

એ પ્રમાણે પ્રક્ષિપ્ત ગાથાનો વૃત્તિ અનુસારે ભાવાર્થ કહ્યો. બીજી પણ પ્રક્ષિપ્ત ગાથાઓના ભાવાર્થ સિદ્ધાન્તાનુસારે કહેવા. [જે મુદ્રિત ગ્રંથ ઉપરથી આ અર્થ લખ્યો છે તે ગ્રંથમાં બીજી પ્રક્ષિપ્ત ગાથાઓ લખેલી નથી].

॥ શ્રી વૃત્તિકર્ત્તકૃત ગ્રંથપ્રચારિત ॥

આ વૃત્તિમાં જે જે વસ્તુ લખી છે તે પ્રાય: સિદ્ધાન્ત સમુદ્રમાંથી વિચારીને લખી છે, તોપણ એમાં ભતિદોષથી જે કંઈ દોષ રહ્યો હોય તે સર્વ દોષ બુદ્ધિમાનોએ શુદ્ધ કરવો. ॥૧॥

શ્રી જીવસમાસ પ્રકરણની આ વૃત્તિ કરીને મેં જે કંઈ પુન્ય ઉપાજન કર્યું હોય તે પુણ્યથી જનવર્ગ જીવાદિ તત્ત્વને જાણીને શિવપદ પ્રાપ્ત કરો. ॥૨॥

શ્રી પ્રશ્નવાહનના કુલરૂપી જળ સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલ (ઉગેલ), પૃથ્વીતલમાં વિસ્તરતી કીર્તિરૂપ પ્રગટ થયેલી શાખાવાળો, સર્વને સર્વ હૃષ્ટ વસ્તુ આપનારો, જેની ઉચી વા ઉત્તમ છાયામાં આશ્રિત થયેલ છે ઘણા સુખી ભવ્યજનો જેમાં એવો, તથા જ્ઞાનાદિ પુણ્યો વડે ભરેલો, તથા જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીવાળા આચાર્યો રૂપી રૂણોના સમૂહવડે ફળવાળો એવો કલ્પવૃક્ષ સરખો શ્રીહર્ષપુરીય ગચ્છ નામનો ગદ્ય છે. ॥૩-૪॥

એ હર્ષપુરીય ગદ્યમાં ગુણરૂપી રત્નો ઉત્પન્ન થવામાં રોહણગ્રામ પર્વત સરખા, ગાંભીર્ય ગુણમાં સમૃદ્ધ સરખા, ઉંચાઈમાં (ઉત્તમતામાં) મેરૂપર્વતનું અનુકરણ કરનારા (મેરૂપર્વત સરખા), સૌમ્યપણામાં ચદ્ર સરખા, સમ્યગ્જ્ઞાનવડે વિશુદ્ધ સયમવાળા,

પાતાના આચારરૂપ વ્યવહાર, શાન્તિવાળા, અને સાધુઓમાં સુગટ સરખા એવા શ્રીજર્વાસિહમૂર્તી નામના આચાર્ય થયા. ॥૫॥
રત્નાકરમાગી (ગમુદ્રમાંથી) જેમ રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેમ આ આચાર્યના એક શિષ્યરત્ન થયા, તે એવા થયા કે જેના ગુણ પ્રબળ કરવાને બૃહસ્પતિ પણ સમર્થ હોય એમ હું માનતો નથી [અર્થાત્ બૃહસ્પતિથી પણ અધિક વિદ્યાવાળા થયા]. ॥૬॥

તે શિષ્યરત્નને શ્રી વીરદેવ નામના આચાર્યે શ્રેષ્ઠ મન્ત્રાદિ અતિશયોના ઉત્તમ જળવડે વૃક્ષની માફક સિંચ્યા, તેવા શિષ્ય-રત્નના ગુણ ગર્ભવાને માટે ઢોલું સમર્થ ધાય? (અર્થાત્ એ શિષ્યરત્ન શ્રી વીરદેવ આચાર્યથી શાસન પામ્યા હતા). ॥૭॥

તે શિષ્યરત્નની આજ્ઞાને મોટા રાત્રીએ પણ મસ્તકે ગઢાવતા હતા, તથા જેને દેખીને પ્રાયઃ અતિહુલ્લજ્જનો પણ પરમ આનંદ પામતા હતા, તથા જેના સુખરૂપી સમુદ્રમાંથી નિકળતા ઉત્તલ વચનરૂપ અમૃત પીવામા તત્પર એવા દેવો સરખા જનો તે દેવો જેમ દ્વીર સમુદ્રમથન કરવામા તૃપ્તિ ન પામ્યા તેમ તૃપ્તિ ન પામ્યા. ॥૮॥

તે શિષ્યરત્નને અતિદુઃખર તપ કરીને વિશ્વને બોધ આપીને તેવા તેવા પ્રકારના પોતાના ગુણોવડે શ્રી ભવર્સન આ શાસન-તીર્થ પ્રભાવિત કર્યું એવા જે શિષ્યરત્નનો ભવ્યજનોની સ્વૃકાવાળો (ભવ્યોને ઇષ્ટ) અને ચંદ્ર સરખો ઉત્તલ થયે સમગ્ર વિશ્વરૂપી આકાશને ઉત્તલ કરતો અસ્ખલિતપણે સર્વ દિશાઓમાં વિચરે છે (વિસ્તરે છે) ॥૯॥

તથા જે શિષ્યરત્નને યમુના નદીના પ્રવાહ સરખા નિર્ભળ શ્રી મુનોચંદ્રમૂર્તિના સંસર્ગથી ગંગા નદીની માફક સર્વ પૃથ્વીતલને ધવિત્ર કર્યું. ॥૧૦॥

તથા જે શિષ્યરત્નને વિવેકરૂપી પર્વતના મસ્તકે ઉઠ્ય પામીને સૂર્યની માફક એ શિષ્યે વિસ્તરતા કલિકાળના પ્રભાવે પ્રગટ થયેલી દુસ્તર અજ્ઞાન પરંપરાની ભયંકરો લોપ કર્યો છે (અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કર્યો છે). તથા પૂર્વ સુનિઓનો હુસ

થયેલો. આત્મારૂપી માર્ગ જેણે સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપો કિરણોવડે પુનઃ પ્રગટ કર્યો-પ્રકાશિત કર્યો છે, એવા શ્રી અમયદેવમૂર્તિ થયા. તે શ્રી અભયદેવસૂરિવડે પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા તથા તેમના શિષ્યાણુ સરખા અને ગીતાર્થ નહિં તોપણ શિષ્યજનોના સંતોષને અર્થે શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિએ આ જીવસમાસ પ્રકરણની વૃત્તિ અનુરચી (પ્રથમ રચાયેલી વૃત્તિઓને અનુસારે રચી). ॥૧૦-૧૧-૧૨॥

આ પ્રથમા અક્ષરે અક્ષરની ગણતરી કરતાં સર્વે પ્રથમ સમૂહના અનુબંધવૃત્તવાળા શ્લોક છ હજાર છસો સપ્તાવીસ થાય છે. (૬૬૨૭ શ્લોક થાય છે). ॥૧૩॥

॥ इति जैनाचार्य श्रीमद् विजयनेमिसूरीश्वर प्रशिष्य श्री
वल्लभविजयजी सदुपदेशतः पंडित चंदुलाल विरचितः
श्रीजीवसमासप्रकरणस्य भावार्थः समाप्तः ॥

